

SOME PAGES IN THE
ORIGINAL CONTAIN
FLAWS AND OTHER
DEFECTS WHICH
APPEAR ON THE FILM

Digitized in 2006
by
Thrinaina Informatics Ltd, Secunderabad, A.P., India.
(<http://www.thrinaina.com>)

From the original owned by
Sundarayya Vignana Kendram
and its partner Institutions

as part of the
British Library Endangered Archives Programme
supported by the
Lisbet Rausing Charitable Fund

Except for individual research purpose
any reproduction should be made with
written permission from the

Sundarayya Vignana Kendram,
1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampally, Hyderabad - 500 044
Andhra Pradesh, India

COPYRIGHT STATEMENT

The copyright laws of the United States (Title 17, United States Code) and of India (Copyright Act of 1957) govern the making of photocopies or other reproductions of copyrighted material including foreign works under certain conditions. In addition, the United States extends protection to foreign works by means of various international conventions, bilateral agreements, and proclamations.

Under certain conditions specified in the laws, libraries and archives are authorized to furnish a photocopy or other reproduction. One of these specified conditions is that photocopy or reproduction is not to be used for any purpose other than private study, scholarship, or research. If a user makes a request for, or later uses, a photocopy or reproduction for purposes in excess of "fair use," that user may be liable for copyright infringement.

These institutions reserve the right to refuse to accept a copy order if, in their judgment, fulfillment of the order would involve violation of the copyright laws of the United States or India.

బసవరాజు

బసవరాజీయము

చెన్నపురి, 1926

Record no. 397

Basavarāju

Basavarājīyamu

Cennapuri, 1926

Record no. 397

SUNDARAYYA VIGNANA KENDRAM

1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampalli
Hyderabad – 500 044, Andhra Pradesh, India

Bibliographic Record Target

బసవరాజు.

బసవరాజీయము : ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము / శ్రీ బసవరాజుగారిచే
రచియింపబడినది.- చెన్నపురి : వేలూరు కుప్పుస్వామి మొదలారి, 1926.

15, 16, 47, 1213, 3 p. ;21 cm.

Record no. 397

Basavarāju.

Basavarājīyamu : Āṇḍhratātparyasahitamu / Śrī
Basavarājūgāricē racyimpāmbaḍḍinadi.- Cennapuri : Vēlūru
Kuppusvāmi Modalāri, 1926.

15, 16, 47, 1213, 3 p. ;21 cm.

Record no. 397

---

35 mm microfilm

Image placement: IA IB IIB

Date filming began:

సా ర స్వ త ని కే త న పు
వేటపాలెం

పుస్తకము పేరు **బు స వ ర య ము**

గ్రంథ కర్త **బ్ర బ స వ ర య గు**

పుస్తకము సంఖ్య: **658** వర్గ సంఖ్య: .....

బాలకృష్ణ బైండింగ్ వర్క్స్
తల్లూరిపాటిపాఠశాల వద్ద, అవ్వూరువారి కె.సి. శ్రీ గాల.

సారస్వతనికేతనము, వేటపాలెము

గ్రంథ సంఖ్య 1658

తరగతి సంఖ్య

యీ గ్రంథమును యిందు క్రింద కడపటిపిగా యుండు తేది
లోపల వాపసు యిచ్చవలెను.

శ్రీ గ్రంథం.

ఆయుర్వేద శాస్త్రవారిః డాక్టరు

శ్రీ బసవరాజు గారి చే

రచియింపబడిన

బసవరాజీయము

ఆంధ్రతాత్పర్య నహితము.

పాఠ

పువ్వాడ - గురునాథ రావుగారి అనుమతివలన
వేలూరు - కుప్పు స్వామి మొదలారివారి
అమెరికన్ ప్రెసుండు ముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రింపించి ప్రచురింపబడినది.

చెన్నపురి.

1926.

ALL RIGHTS RESERVED.

PRICE Rs. 7.

శ్రీ రస్తు.
అ వ త రణి క.

615.866
M6

శ్రీమత్కమలాసన పురందరాది బృందారక సందోహ మకుట
తటిజాజ్వల్యమాన మణిప్రభాసీరాజిత చరణారవింద జగజ్జన్మస్థేను
భంగకారణీభూతుఁడు నగు పరమేశ్వరునిచే సృజింపఁబడిన ప్రపంచస్థ
శరీరధారులు తరించుటకు ధర్మాధిరూప పురుషార్థచతుష్టయంబు లాది
మూలంబు. వానిలో శ్రుతి, స్మృతి, పురాణాగమోక్త నిత్యనైమిత్తి
కాది సకలధర్మంబులు; పరమపురుషార్థమోక్షమునకు సాక్షాత్తుగ
నేని, పరంపరగనేని సాధనంబులు. అర్థకామంబులు; ధర్మమూల
సాధనంబులు. అట్టి పరమపురుషార్థమోక్షసిద్ధికి దత్తవజ్రానము సాక్షా
త్తుగఁ గారణంబు; ఘటియు సత్యానిత్యవస్తువివేకాదులు శమదమాది
గుణంబులు, బుద్ధి, మనశ్శుద్ధి, నిత్యనైమిత్తికాది కర్మానుష్ఠానంబులు,
గురుదేవ, భూదేవాద్యర్చనము, దీర్ఘకాలజీవనము, శరీరారోగ్యము
మొదలగునవి పరంపరగ సాధనంబులు; కావున ధర్మను జనించెడు శరీర
ధారికి “ధర్మార్థకామమోక్షాణాం శరీరం సాధనం యతః” అనువాఖ్యా
నుసారంబుగఁ బురుషార్థచతుష్టయముల సాధించుటకు శరీరమే యాది
మూలంబు; అది రక్త మాంసాస్థి చర్మసిరాదియుక్తంబై “పూర్వ
జన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే” అను వచనానుసరణి సప
థ్యాదిదోషవ్యాజంబులఁ బూర్వజన్మకృతపాపములనలనఁ బలు దెఱం
కులగు రోగంబులచే బీడింపంబడు; కావున మేనఁ బ్రాణముండువఱకు
శానిం గాపాడికొనక తప్పదు; అట్లు గాకున్న నెంతటి మనోనిశ్చల
స్వముగలవానికైన రోగపీడచే జలనంబుగలిగి తన్ములంబున మోక్ష
సాధకకార్యవిఘ్నం బగు. ఎంతధనవంతుఁ డైననేమి, ఎట్టి నుందరా
కారుఁడైననేమి, ఎట్టివిద్యావంతుఁడైననేమి, ఎట్టియోగియైననేమి, శరీరా

రోగ్యము లేకున్న సాధన సాందర్య విద్యా యోగములు గాల్పనా ?
 రోగవీడితుండై సదాదుఃఖించు చుండుటకంటె నొకపెట్ట నట్టెగిట్టుట
 హెచ్చని యెల్లరు నుల్లంబుల నెంతురు; కావున దేహారోగ్యసంపద
 నార్జింపకుండువారల తపో ధన సాందర్య విద్యాదులు నిరర్థకంబులు.
 దానంజేసి పురుషార్థ చతుష్టయ సాధనానుష్ఠానమునకై శరీరారోగ్య
 దీర్ఘాయువుల జగతిజనులెల్ల నార్జించుట సకలధర్మంబులలోనం బ్రథమ
 ధర్మంబు.

అట్టి శరీ రారోగ్య దీర్ఘాయువులు కృత్విం గల సకల వైద్య
 శాస్త్రంబులకు నాదియైన యాయుర్వేదాధీనంబై యుండు. శరీరేం
 ద్రియ బలజీవులకు దీర్ఘకాలమువఱకుఁ బరస్పరసంబంధము గలిగి
 యుండుటయే దీర్ఘాయు వనంబడు. అట్టిసంబంధమును దెలుపునదియే
 యాయుర్వేదము. దానిని జగత్సృష్టి పరిపాలనాదికర్తయగు హిరణ్య
 గర్భుండు ప్రజలహితార్థమై కల్పించి యాయురారోగ్యముల దాని
 యధీనము చేసె. అది సర్వలోకములయందు వ్యాపించుటకై తొలుత
 హిరణ్యగర్భుండు స్వాయంభువమనువునకు నుపదేశించె; పదంపడి
 యతనివలన నశ్వినీదేవతలు నెఱింగిరి; వారివలన నింద్రుడు గ్రహించె;
 నతనివలన స్వర్గ వాసులగు దేవతల జరాజాడ్యమృత్యువులను వారినం
 జేయునట్టి యాదిదేవుఁ డైన ధన్వంతరివడసె.

ఇటుల నాయుర్వేదము దేవలోకమునందే ప్రఖ్యాతిం జెంది
 ముండ ధర్మహీనతవలనఁ బురుషార్థ చతుష్టయములకు శత్రుప్రాయం
 బులగు రోగములు భూమండలమున వ్యాపించి ప్రాణుల బీడింపందోడంగ
 నాయురారోగ్యంబులు లేక వివిధ వేదనలచేఁ బీడింపం బడుచుఁ బుత్ర
 మిత్త్రకళత్రాదులంగూడియు ననాథలంబోలివిలపించుచుఁ జరించుటను
 మహాపుణ్యాత్ములును, బ్రహ్మజ్ఞాన యమనియమప్రాణాయామ కృచ్ఛ
 శాంద్రాయణాదిరూపతపోవంతులును వై బ్రహ్మతేజస్సుచే జ్వలితాగ్ని

వలఁ బ్రకాశించుచుండు వసిష్ఠ, కశ్యప, జమదగ్న్యాది మహర్షులుగాంచి
 కృపారసపరిపూర్ణులై పుణ్యక్షే త్రములలోను త్రమంబగుహిమవత్పర్వత
 స్థిత తపోవనంబునం జేరియొకకథ నుపక్రమించిన తెఱంగెట్లనిన. — శ్రుతి
 స్మృతి పురాణాగమోక్తస్వర్గాది సాధకాగ్నిహోత్ర స్నానసంధ్యా
 వందనాది సకలపురుషార్థములసాధించుటకు నారోగ్యము ప్రధానంబు.
 అట్టిదానికి శత్రుప్రాయంబులగు రోగములు భూమండలమున జనించి
 యున్నయవి. కావున వాని నివర్తకోప్రాయంబు నెఱింగి జగతిజనుల
 కారోగ్యాది సకలసిద్ధులు వాటిల్లునటులఁ జేయుటకై తపోవిశేషముచే
 ధ్యానము సేయందోడంగ వారలకు దేవేంద్రుండు ధ్యాన చతువుల
 యందు గోచరింప నితండు రక్షకుం డని నిశ్చయించి మహర్షు లందరు
 మనలో నెవ్వఁడు దేవేంద్రుని మందిరమున కేగి రోగశమనోప్రాయము
 నెఱింగి రాంగలండని చింతింపందోడంగిరి. అట్టి సమయంబున ఋషి
 శ్రేష్ఠుండగు భరద్వాజమహాముని వారలంగాంచి యోమహాత్ములారా!
 నన్ను మీరలండఱును గ్రహించివంచిన దేవేంద్రుని కడకేగి సాధించు
 కొనివచ్చెదననివచింపఁ దపస్సంపన్నుం డగు నాభరద్వాజమహామునిం
 గడుఁ బ్రేమచేఁబనిపిరి. అంతనతండు దేవేంద్రునిచెంతకేగి జయాశీర్షచ
 సంబులనొనర్ప నతండుకడుసంతుష్టుండై యత్రాపసో త్రమునకు హేతు
 లింగావధాత్మక త్రిస్కందజ్ఞానహేతు భూతాయుర్వేదమునంతయు
 నుపదేశింప దాని బాగుగ నెఱింగి యాభరద్వాజుండు భూమండలమున
 కేఠెంచి యంగిరస్సు మొదలగు మహర్షులకునుపదేశించె. వారలలో నొ
 క్కం డగు అత్రేయమహాముని సర్వభూతకృపారసపరిపూర్ణహృద
 యుండై అగ్ని వేసుండు, వైలుండు, వాతుకర్ణుఁడే మొదలగువారల
 కధ్యయనముసేయింప వారలు నాయాయుర్వేదమునంతయుం బాగుగ
 నెఱింగి కాలదేశవయోరోగ బలశరీర దాఢ్యౌషధ ప్రభావాద్యాను
 గుణ్యంబుగ ననేకసంహితలు రచించిరి. అందు చరకము, మాధవ

కల్పము, శామాటము, సిద్ధరసార్ణవము, భేషజకల్పము, మాధవీయము, అశ్వినీయము, ఆయుర్వేదము, సిందూరమణిదర్పణము, పూజ్యపాదీయము, నిత్యనాథీయము, రసరత్నాకరము, వైద్యచింతామణి, మాధవనిదానము, ఆయుర్వేదాశ్రయభాష్యము మొదలగునవి యనుభవమునర దుండు గ్రంథంబులు; ఇవి గాక కన్నగాధిపునికైన నెన్న సామాన్యముగాని వెక్కువైద్యగ్రంథంబు లెన్నియేనియుం గలవు.

ఇవనేమి, “క్వచిచ్ఛాస్త్రీక్రియానాస్తి ప్రమసంఖ్యానచక్వచిత్ । మాత్రాయక్తిఃక్వచిన్నాస్తి సంప్రదాయోనచక్వచిత్ । క్వచిడ్యోగనిదానాని పథ్యాపథ్యంచనక్వచిత్ । తేనసిద్ధిర్నతత్రాస్తిరసేవాధరసాయనే ” అను వచనానురూపముగ నవియన్నియు రోగనిదానతల్లక్షణ సాధ్యాసాధ్య పథ్యాపథ్యలక్షణాది విహీనంబులైయుండు.

మఱియు “ యుగక్రమా ధర్మబలస్యనాశస్తథాక్రమా జ్ఞేవగతిశ్చరీరే । కృతేయగేవ్యస్థితశ్చ జీవస్త్రీతాయగేమజ్జగతోవిధేయః । ద్వాపారగే మాంసగతశ్చజీవః కలాయగే తిష్ఠతిచాన్నపానే ” అను వాక్యప్రమాణంబున శరీరమునందలి జీవుండు కృతయుగమున అస్థితముగ, త్రేతాయుగమున మజ్జాగతముగ, ద్వాపరయుగమున మాంసగతముగ, కలియుగమున ననుపానాశ్రితముగనుండుటచేత “కృతేతుచరకః ప్రోక్తస్త్రీతాయాంతురసార్ణవః । ద్వాపరేసిద్ధ విద్యాభూకలౌబసవకః స్మృతః” అనువచనప్రకారము చరక రసార్ణవ సిద్ధవిద్యాభూమొదలగు వైద్యగ్రంథములు అస్థిత, మజ్జాగత, మాంసగత, జీవోపయుక్త చికిత్సామయంబులై యుండుటచే నవి యన్నియుం గృత, త్రేతా, ద్వాపర యుగోపయుక్తంబు లీసి స్పష్టంబగుచున్నయవి- దానంజేసి “ యతో మందాగ్నయోహ్రీస్వా హీనసత్త్వానరాకలౌ ” అను వాక్యాదురీతిగ “ కృతేతుమానవాధర్మా స్త్రీతాయాంగౌతమాస్సృతాః । ద్వాపరేశీంభలిఖతాః కలౌపారాశరాఃస్మృతాః । ” అనువచనభంగియు వరా

శరులవారు కలియుగమునందలి ప్రాణుల శరీరదాహ్యాద్యనుగుణ్యముగ నాచారప్రాయశ్చిత్తాదుల సంకోచవలన పరాశరస్మృతిని రచించిన తెఱంగుననే “శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావార్యభోగవిహారపారీణ నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ సత్సుప్రపవిత్ర కవితా చాతురీధురీణ వైద్య జనశిరోభూషణమును బిరుదుచేవాసి కెక్కినవాఁడును వైద్యశాస్త్ర పారీణండునునగు బసవరాజు ” ఆయుర్వేదము మాధవనిదానము, ఛైరవ కల్పము, జాతుకర్ణము, చింతామణి, శారీరసూత్రము, నందినాదీయము, కర్మవిపాకము, సిందూరమణిదర్పణము, రేవణసిద్ధకల్పము మొదలగు సర్వవైద్యశాస్త్రంబుల శాగుగఁబరిశీలించి వానియందలి సారమునంతయుంగొని కలియుగమున నన్నపానమూలకంబుగజనించు సర్వరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యలక్షణ యుక్తంబుగ వైద్యగ్రంథములకన్నిటికి శిరోభూషణంబగు వృషరాజీయ మును నామాంతరముచేఁ బ్రసిద్ధింజెందిన “ బసవరాజీయ మును ” సిగ్రంథము నిరువత్తియైదు ప్రకరణంబులు గలదిగ లోకహితార్థమై రచియించె. అందుఁ బ్రథమప్రకరణమున అష్టధాతునిదాన జ్వరనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లంఘన వివరణంబును, ద్వితీయప్రకరణమున త్రయోదశసన్నిపాతసప్తవిధదోష లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య దినప్రమాణ తచ్చికిత్సానుపానంబులును, తృతీయప్రకరణమున కాయమనోదోషనిదాన మూత్రపరీక్షతత్సాధ్యాసాధ్యంబులును, చతుర్థప్రకరణమున క్షయరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, పంచమప్రకరణమున పాండుశ్చోభ కామిలారోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, షష్ఠప్రకరణమున అశీతి వాతరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యా

వధ్యంబులును, న ప్రముక్తకరణమున చతుర్వింశతి ప్రై త్తరోగ ఛర్ది మూ
 ర్చారోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యా
 వధ్యంబులును అష్టమ ప్రకరణమున కాస శ్వాస హిక్కారోగనిదాన
 తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యావధ్యంబులును,
 నవమ ప్రకరణమున మేహ, మేహవ్రణ, మూత్రకృచ్ఛ, మూత్రాఘాత,
 అశ్మరీరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యా
 వధ్యంబులును, దశమ ప్రకరణమున గ్రహణ్యతిసారరోగనిదాన తల్లక్షణ
 తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యావధ్యంబులును, ఏకాదశ ప్రక
 రణమున ఉదర, ఆనాహ, ఉదావర్త, విద్రధిరోగనిదాన తల్లక్షణ
 తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యావధ్యంబులును, ద్వాదశ
 ప్రకరణమున తృష్ణాదాహ హృద్రోగ విషూచ్యలపక విలంబికాగ్ని
 మాంద్యాజీర్ణ రోగలక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యా
 వధ్యంబులును, త్రయోదశ ప్రకరణమున కుష్ఠవిస్ఫులిక విస్ఫోటక రోగనిదాన
 తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన వధ్యావధ్యంబులును,
 చతుర్దశ ప్రకరణమున అర్శోపదంశ శూక దోషాండవృద్ధినిదాన తల్లక్షణ
 తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యావధ్యంబులును, పంచదశ
 ప్రకరణమున వంద్యార్తవ యోనిదుర్మాంస పుష్పావరోధ రోగనిదాన
 తచ్చికిత్సలును గర్భిణీచికిత్సానుక్రమతత్వధ్యంబులును షోడశ ప్రకరణ
 మున అస్పృష్ట రాశ్మిసాగ్రవయోనివ్యాపత్తి యోనికంధ గర్భపాతమూఢ
 గర్భ యోనిసంవరణ ప్రససోదుగర్భిణీరోగలక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య
 తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యావధ్యంబులును, న ప్రదశ ప్రకరణమున సేత్రిరోగ
 నిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన వధ్యావధ్యం
 బులును, ఆష్టాదశ ప్రకరణమున ఫాల్యమేదోవృద్ధి మదాత్మయ నాసా
 శిరోరోగలక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యావధ్యంబు
 లును, ఏకోనవింశ ప్రకరణమున గుల్మశూలరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సా

ధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యావధ్యంబులును, వింశ ప్రకరణమున
 ఉన్నాదాకస్మారలక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యావధ్యం
 బులును, ఏకవింశ ప్రకరణమున భగందరవ్రణాగంతుక వ్రణనాడివ్రణాగ్ని
 దగ్ధవ్రణ లూతవ్రణ మర్కట్యుర్బుద గళగండ గండమాల కర్ణముఖ
 దంత జిహ్వా తాలుగత కంఠగత దంతవ్రణ తుండివ్రణ కూపజంతిరాజ
 స్నాయుక స్తనవ్రణ గళగ్రంథి గళకీలాస్య స్ఫోటకీలక కాలస్ఫోటాదిక
 శ్లీపదరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన వధ్యా
 వధ్యంబులును, ద్వావింశ ప్రకరణమున అజగల్లి కాంధాలజీవి వృతాపి
 పిటిక కచ్చపిక వల్మీక పనసిక జాలగర్దభాది సర్వక్షుద్ర రోగలక్షణ
 తచ్చికిత్సానుపానంబులును, త్రయోవింశ ప్రకరణమున విషలక్షణ తచ్చికి
 త్సానుపానాదులును, చతుర్వింశ ప్రకరణమున జ్వరాతిసార సంగ్రహణ్య
 ర్శోరోగ సాంఘరోగ కామలార క్తపిత్తక్షయరోగ కాసహిక్కా శ్వాసా
 రుచి ఛర్దిరోగ తృష్ణా దాహ హిక్కార దాహస్తా వాతరో గాజీర్ణశూల
 కర్ణ శూల శూలానా హిక్కారాదవర్త గుల్మ హృద్రోగ మూత్రకృచ్ఛా
 శ్మరీరోగ ప్రమేహాలాదరశోఘ గళగండగండమాల శ్లీపదమ స్తకవ్రణ
 భగందరోపదంశ ముఖకర్ణ రోగకర్మవిపాక తచ్చునునోపాయంబులును,
 పంచవింశ ప్రకరణమున రస గంధ కాదిద్రవ్యశుద్ధులును సర్వలోహశుద్ధి
 తద్భస్మసిందూర క్రమంబులును మృతలోహామృతీకరణంబును తద్భస్మ
 గుణాగుణంబులును నవరత్న శుద్ధి తద్భస్మగుణంబులును గలిగియుండు.
 అది సర్వగ్రంథములయొక్క నారముగలది యగుటంజేసియు నిక్కలి
 కాలంబున జనించునట్టి సర్వరోగనిదానాదులును దోషదూష్యబలము
 లకు నెచ్చక తగ్గక సరిపోలియుండునట్టి యాషఢ వీర్యవిపాకశక్తులతో
 గూడిన చికిత్సలును గలదియగుటంజేసియు “కతా బసవకః స్మృతః”
 అనువచనరీతిని కలియుగమునకీబసవ రాజీయమున కే శ్రీవృత్తయనాదిగః
 బూర్వులచే గల్పించబడియె. అందలికథామృతము కుతుకాస్పదంబు

విషయంబుల శేషసందేహ విశేషనివారకంబులు. వివరణము భువి సమానరాహిత్యము. చికిత్సలు సకలరోగహరసాధకంబులు. కావున నిట్టలంబుగఁ గన్పట్టుజేసినట్టులఁ జెక్కు వైద్యగ్రంథంబులు లెక్కకు మీఱియుండుటంజేసి వానియం దీగ్రంథమును నిజబుద్ధివైశేష్యంబు పగిది జగతీజనులు నిజశరీర రక్షణార్థంబై యభ్యసించినవారోగ్యలక్ష్మిని జూఱఁగొందరు. సకలపురుషార్థసిద్ధి దాని వెనువెంటనంటియుడు.

అట్టియభ్యాసలోపంబున వైద్యులపాదములఁబట్టు నావశ్యకము తటస్థించు. ఇప్పుడు సర్వసాధారణంబుగ వైద్యశాస్త్ర మెఱిగినవారికి వనుభవము కొఱవడియుడు. అనుభవ ముండువారికి శాస్త్రజ్ఞానము శూన్యమైయుండు. ఈ రెంటినెఱిగి సమయోచితముగఁ జికిత్స సేయు వాఁడే రాజవైద్యుండు శాస్త్రపరిజ్ఞానవిహీనుం డగు వైద్యుం డమృత తుల్యంబు లగు నొషధముల నొసంగిన నవిశస్త్రము, పిడుగు, విషము, అనువానింబోలి రోగింజంపు; కావున మనహిందూ దేశమునందిపుడుగల వైద్యులలోఁ గొందఱు మొఱకులు శాస్త్రానుభవముల రెంటియందు నొకదానినైన నెఱుంగక యుదరపోషణార్థంబై బూటరిమాటలచేదమ బోఁటి జ్ఞానధాటిగల రోగులకోటిని నమ్మించినెక్కుడు బాధను కలుగం జేయుచు “యమాద వ్యధికోవైద్యో యమః ప్రాణహరో మతః! ధన ప్రాణ హరో వైద్యః పాపినంతం వివర్జయేత్!” అను పచనప్రకారము వారి యర్హప్రాణముల నపహరింతురు. అట్టివారల యమఃకీకరులకంటెఁ గష్టాత్ములమటకుఁ గొంక నేల? అక్కటా! “వైద్యంబును సంగీతమును చెలియనివార లెవ్వరును లేరు” అను లోకోక్తి యేల కల్లయగు? ఎక్కడఁబాచినను లెక్కకు నెక్కుడగువెక్కుండ్రువైద్యులు పిక్కటిల్లె దరు గాని యుండు నిజమూరిసిన నూటి కొక్కండైన నిక్కంపు వైద్యుండుచిక్కుట మిక్కిలి యక్కజంబు.

వృధివ్యాధి వంచభూతాత్మక పురుషునకు మిథ్యాహార విహార మూలకంబున ధాతువైషమ్యంబు గలిగి దానివలన జనించు సంకటమే రోగ మనంబడు. ఇది ఆగంతుకము, శారీరము, మానసికము, స్వాభా వికము అని నాలుగువిధంబులు; అం దభిఘాతాదులవలన జనించునది ఆగంతుక మనియు అన్నపానాదిమూలంబు లగు వాతపిత్త క్లేమ్మ రక్త సన్నిపాతముల వికారంబున నుత్పన్నంబగునది శారీర మనియు, క్రోధ భయ దుఃఖ సంతోష విషా దానూయ దైన్య మాత్సర్య కామ లో భేచ్ఛా ద్వేషాదులవలనం బుట్టునది మానసికమనియు, తుత్పిపానా జరామృత్యు నిద్రాదులవలన జనించునది స్వాభావికమనియుఁబఱుగు. కావున సీచతుర్విధరోగభేదంబుల బాగుగ నెఱిగి శారీరజ రోగముల కీ గ్రంథమున వివరింపంబడిన శారీరజ చికిత్సలను మానసికరోగముల మనోహరకరంబులగు గానాదిశబ్దముల నాలకింపించిన రోగనాశనంబై సుఖకరంబగు. తక్కిన యాగంతుక స్వాభావిక జనితరోగములయం దాయా కాలానుగుణ్యముగ నుపచరింపందగు.

ఇవియునుగాక కాలసంభవంబులగు గాలి, గాలిలేమి, యెండ, నీడ వెన్నల శీతము పుష్ణము వర్షము రాత్రీ పగలు పక్షము మాసము ఋతువు అయనము సంవత్సరము మొదలగునవి స్వాభావికముగ దోష ముల గుంపుఁజేర్చుటకును వృద్ధిఁజెందించుటకును శమింపజేయుట కును ప్రతీకార. మొనర్చుటకును గారణభూతంబులై యుండు. మఱియు వర్షాశరద్ధేమంత వసంతగ్రీష్మప్రావృట్టులన నారుఋతువులు వెలయు అవి వాతాదిదోషవృద్ధియు తత్ప్రీకోపంబును తచ్చాంతియుంజేచు సమర్థంబులై యుండు. ఋతుకల్పమెట్టులన్న భాద్రపదాశ్వయుజంబులు వర్షఋతువనియు కార్తిక మార్గశీర్షంబులు శరదృతువనియు పుష్య మాఖంబులు హేమంతమనియు ఫాల్గుణచైత్రంబులు వసంతమనియు వైశాఖజ్యేష్ఠంబులు గ్రీష్మమనియు ఆషాఢశ్రావణంబులు ప్రావృట్టని

యుంబులు. అందు వర్ష ఋతువున నస్యాద్యోషధులు జనించి యల్ప సారవంతంబులుగ నుండు. ఉదకంబు స్వచ్ఛంబుగాక భూమాలివ్య ముతోఁ గూడియుండు. ఐన నట్టియుదకమును విధిలేక పానం బానర్పు టచే జనుల కనారోగ్యము గలుగు. అకాశం బెప్పుడును మేఘాచ్ఛా దనము గలిగి యుండు; దానంజేసి భూమి యెల్లపుడు నార్ద్రంబుగ నుండుగాన నీ ఋతువున సకలప్రాణులార్ద్రభావము జెందిశీత వాతముల వలనఁ బ్రతిబద్ధ జతరాగ్నిపీడితులై యుష్ణంబు లేక విదాహంబు గలిగి పీత్యాధిక్యతం జెందుదురు. శరత్తున నాకాశంబు మేఘవిరళం బగుటం జేసి భూమి యార్ద్రరహితంబగు. పూర్వోక్త పితృక్రకోపము సూర్య కిరణోద్రేకమై నానావిధ వైత్తరోగంబుల జనింపంజేయు; హేమంతం బునఁ బూర్వోక్తావధాద్యాదులు కాలభేదముచే సారవంతంబులును బలకరంబులునగు. ఉదకంబు స్వచ్ఛమై స్నేహముతోఁ గూడి బహుపుగ నుండు. ఇట్టియుదకోధులం బ్రాణులు పయోగించుటవలనను సూర్యుం డు మందకిరణంబులఁ బ్రకాశించుటచేతను హిమవాతము వీచుటంజేసి శరీరాంతఃకరణములు స్తంభించి యుష్ణసంపర్కము లేక జిడ్డు శీతలము బహుపు జగటగ నుండుటచేతను ప్రాణులకు క్షేష్ణవృద్ధి యగు. వసంతం బునఁ బైక్షేష్ణము సూర్యకిరణోద్రేకమై ప్రాణుల స్తబ్ధజేహులంజేసి క్షేష్ణవ్యాధులం గలుగంజేయు. గ్రీష్మంబున నోషధులు నిస్సారంబులై రూక్షగను పుడకము చులకనగనుండు. వీనిని సేవించుటచేతను సూర్య కిరణప్రతాపముచేతను ప్రాణులు శోషం జెంది శరీరాంతఃకరణంబు లికు రూక్షయు లఘుత్వంబును నిర్మలత్వంబును గలిగి వాతాధిక్యం బగు. ప్రావృట్కాలంబున భూమిజలంబుచే నార్ద్రంబై యుండుటంజేసి ప్రాణులకు నార్ద్రత్వము గలిగి శీతవాతావర్షాధిక్యముచే వాతవాత్య ధులు జనించు.

మఱియు వర్షా హేమంత గ్రీష్మఋతువుల సంచితంబులగు రోగ దోషంబులు శరద్యసంత ప్రావృట్కాలంబుల నుద్దేశించుంగాన వానికి

దగు చికిత్సలంజేయ నావశ్యకము. అందు బిత్తధాతువైషమ్యంబునం గలిగిన వ్యాధులకు హేమంతంబునను క్షేష్ణసంబంధం బగు వానికి గ్రీష్మంబునను వాతజనితములకు శరత్తునందును జికిత్స సేయం దగు.

ఇతియకాదు; వసంతంబునం బూర్వాష్టాంబునను గ్రీష్మంబున మధ్యాహ్నంబునను ప్రావృట్కాలంబున నపరాష్టాంబునను వర్షాకా లంబున బ్రదోషకాలంబునను శరత్తున నర్ధరాత్రంబునను హేమంతం బున నుషఃకాలంబునను రోగలక్షణంబులు బరీక్షింపవలయు. దీనింబట్టి సవత్సరాంతమువఱకు శీతోష్ణలక్షణదిసంబులచే నయ్యై రోగదోష వృద్ధిక్షయంబుల నెఱుంగనగు.

నిర్దోషంబులగు ఋతువులయందు నోషధులునుదకంబును దోష రహితంబులై యుండుం గాన వాని భక్షణంబునను బానంబునను బ్రాణు లకు ఆయువును బలంబును వీర్యఃసును గలిగి యోజోవృద్ధియై యారో గ్యంబు గలుగు. ఐనను ప్రాణులకు ప్రారబ్ధవశంబున రోగంబులు జనించు. మఱియు శీతోష్ణవాతవైపరీత్యంబులచే నోషధులకును నుద కంబునకును దోషములు జనించు. ఆరీతియ కాలగతిచే దుష్టంబులగు నోషధులను పుడకంబు నుపయోగించకొనుటచే నానావిధరోగంబు లును మరణంబును గలుగు.

అక్కటా! నిర్దోషంబులగు భక్షణంబును పుడకపానంబునుజేసి సుఖంబుగనుండినను యక్షరక్షః పిశాచ క్రోధాధర్మంబులు దేశాదుల నాక్రమించుటచేతను రోగంబు లుత్పన్నంబు లగు; మఱియు విషప్రదం బులగు నోషధీలతాపుష్పంబులగాలి దేశంబులపై వీచుటచే దర్దోషం బున దగ్గు పుబ్బసము వాంతి భ్రాంతి స్ఫోటకము జ్వరము మొదలగు నవి గలుగు. గ్రహనక్షత్రచారములవలనను గృహము భార్య శయ నము ఆసనము యాసము పాహనము రత్నంబులు మొదలగు నుప కరణ దోషంబులవలనను రోగములు జనించుం గాన నట్టిరోగంబులకు

నిజనివాసస్థానంబును వదలుట రోగశాంతులు ప్రాయశ్చిత్తము మంగళ కరక్రియలుగాయత్ర్యాది మంత్రజపంబులు నవగ్రహ హామామాదులు దేవతాబలిహారణము యాగము దేవతానమస్కారము కృచ్ఛ్రవాం ద్రాయణాదితపస్సులు నియమము దయ దానము దీక్ష దేవప్రాహ్మణ గురుభక్తి మొదలగువానింజేసిన నవి పరిహారంబులై సామ్యవహం బులగు.

మఱియుఁ బై జెప్పంబడిన ప్రకారము దేశకాల ఋతుభేదముల వలన నోషధులకుఁ గలుగు గుణదోషంబులును తత్తద్దేశజనిత మనుజ శరీరప్రకృతి భూసాకాషధీ బలాబలదోషముల నెఱింగి చికిత్స సేయుట అప్పుబుద్ధిగల నిక్కలికాలపుజనుల కసాధ్యం బగుటచే సర్వదేశకాల ఋతుశరీరప్రకృతుల కనుగుణంబులై సర్వఋతువుల నిర్దుష్టంబులై తీవ్రముగ కార్యసాధనకరంబులై యుండుటంజేసియు “గుణహీనం భవే ద్వర్షా దూర్ధ్యంత ద్రూపమాషధమ్ । మానద్వయా త్తథా చూర్ణం హీనవీర్యత్వ మాప్పుయాత్ । హీనత్వం ఘటికాలేపణా లభేతే వత్స రాత్పరమ్ హీనాస్సుయ్ స్థైర్యతైలాద్యా శ్చతుర్మాసాధికాస్తథాఽటవ ధ్యో లఘుసాకాస్సుయ్ స్మిర్వీర్యా వత్సరాత్పరమ్ । పురాణాస్సుయ్ ద్గుణై ర్యుక్తా హ్యసవా ధాతవోరసాః ।” అను వచనప్రకారము చూర్ణ ములు రెండుమాసములకుఁబైన ఘటికాలేపణ్యాషధ లఘుసాకంబులు శంషత్పరమునకుఁబైన స్థైర్యతైలములు నాలుగుమాసములకుఁబైన సత్త్వహీనంబు లగుటంజేసియు ద్రుతులు స్వర్ణాదిధాతుభస్మములు రసాయనములు రసాషధములు ప్రాతవి యవుకొలంది గుణాధిక్యము గలవై యుండుటంజేసియు బసవరాజను వైద్యశిఖామణి లోకహితా ధంబై రసప్రధాననాచ్యాషధమయంబుగ నిగ్రంథమును సర్వరోగ హార సాధకంబుగ రచించె; కాన దాని సకలవైద్యశాస్త్రంబులం బెద్దగఁ బెద్దలు తద్దయు నెన్నుదురు.

ఇట్టి గ్రంథమును గొందఱు వైద్యశాస్త్ర సంస్కృతాంధ్రపద పదార్థ జ్ఞానవిహీనులై లోభప్రేరితులై శాస్త్రజ్ఞానసంపన్నులగువారికి దాని నగపఱచిన విషయంబులఁ దెలిసికొని తమఫలమును వారలు పొందెద రను భీతిచే విషయగ్రాహకసక్త్యనర్హు లగు వారలవలనఁ దాళపత్రలిఖితంబులఁజేయించుచుండిరనుటకు దానికిఁ గాలక్రమముగఁ గలిగిన దుర్దశయే సాక్ష్యంబు. అక్కటా! ఇట్టిలోకోత్తరగ్రంథంబు నకు “యదాయదాహి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత! అభ్యుత్థాన మధ ర్మస్య తదాత్మానం సృజా మ్యహమ్!” అను న్యాయానుసరణింగలిగిన దుర్దశ నవనోదించుటకై మైసూరు సంస్థానాధిపతులుగారు పెక్కు దేశం బులనుండి యనేకప్రతులఁ దెప్పించి పఠిశోధించి ముద్రాక్షరాంకితము జేయించునటులఁ బండితుల కాజ్ఞాపింప వారలు సాంగముగ వాని నవ లోకించి కఠిశోధించెడి శ్రమంజెందుటకంటె మఱియొక నూతనప్రబంధ మును రచించుట కడుసులభం బని వాక్రుచ్చి తత్ప్రియత్నమును వదలినటుల నేను వనియెదను.

ఇటుల బసవరాజయొక్క నామధేయగ్రంథంబు లీ లోకంబున బ్రసక్తిలేక సముద్రంబునండాఁగిన గట్టుచూలివలె నెట్టివారికైవం బట్టు వడకుండుటకుఁ దగిన నూచకంబు లగపడుటను వారింపంజేయవలయు నని స్వమతగ్రంథాభిమానులును జ్ఞానసంపన్నులును నగు వారలలో ముఖ్యు లగు పూటుగూరు సంస్థానపువకలగు మహారాజశ్రీ, శ్రీరాముల శేషాచలంఘారివలనను బసవరాజయొక్క నామధేయగ్రంథములీలోకం బున నికఁ గొంతకాలమువఱకు శాశ్వతముగనుండి తన్నూలంబున జగతీజుల కారోగ్యాదులు వాటిల్లి ధర్మార్థకామమోక్షయాప పురు షార్థ చతుష్టయసిద్ధి గలుగవలయుననెడి జగదీశ్వరునియొక్క సంకల్ప ముచేతను ప్రేరితుండనై “లోకోపకారార్థ మిదంశరీరమ్” అను వాక్య పద్ధతి నేతద్గ్రంథ జీర్ణోద్ధారణమువలనఁ గలిగెడు శరీరక్షేత్ర కాలక్షేత

ధనవ్రయాదుల మతినంచక “సంతోషంజనయే త్పాజ్ఞః” అను గీతా శాస్త్రాచుసరణి తోకహితార్థంబై నీమహాత్కార్యమునందు నేఁ బ్రవర్తింపచునటులఁ దటస్థించినందున ననేక విజేతీయ తాళలిఖిత బసవరాజీయగ్రంథముల సంగ్రహించి యవలోకింప నవియన్నియుఁ దఱుచుగ సంస్కృతాంధ్రవిద్యా పరిపూర్ణు లగువారి సాంగత్యరాహిత్యమువలనఁ బ్రతిష్ఠోకార్థమునందు సంఘటిల్లిన పదవిభక్తి వచన లింగాదిస్థాలిత్యములచే నపరిశుద్ధంబులై పెక్కుస్థలములఁ బరిశోధనానర్హంబులై యుండుటం గనుంగొని నీగ్రంథారంభమునఁ బ్రతిష్ఠ చేసిన గ్రంథములలోఁ గొన్నిటి గడుఁబ్రయత్నముచే సంగ్రహించి తత్సహాయము వలనను వండితసహాయమువలనను శ్రీమచ్చన్నపురి కణ్వాశ్రమస్థిత శ్రీమహావిష్ణ్వపరావతారభూత శ్రీమద్యోగీశ్వర యాజ్ఞవల్క్య జగద్గురు కటాక్షంబువలనను గీర్వాణమును పరిశుద్ధపఱచి యథాశక్త్యనుసారముగ నెల్లరకు సులభముగ గ్రాహ్యంబగునట్లు లాంధ్రతాత్పర్యమును స్వయముగ రచియించి నెఱవేర్చినాడను.

ఇట్టి మహాగ్రంథ పరిశీలనవిషయంబున మూఁడువత్సరములకాలముగఁ గలిగిన శ్రమచే సహించి శ్రీకణ్విశాఖాధ్యయనపరుండును శ్రీవత్సగోత్ర పువ్వాడవంశ క్షీరాంభోధిరాకానిశాక రాయమాణ శ్రీమత్పాపరాజు ప్రపౌత్రుండును పేరయరాజు పౌత్రుండును అష్టాదశ మహాపుత్రాణ జీర్ణోద్ధారణ నిర్వాహక బిరుదాంకిత శ్రీమహ్యాజ్ఞవల్క్యచరణ సరోజ చంచరీకాయమాణ స్వాంతులు నగు శ్రీమద్వేంకటరాయప్రత్రుండునునైన శ్రీసూర్యనారాయణరావు అను నాచే నెల్లరకుఁ దెల్లంబుగ గ్రాహ్యంబగునట్లు లాంధ్రతాత్పర్యము రచియించి గ్రంథ జీర్ణోద్ధారణము చేయఁబడియె.

ఈ బసవరాజీయ గ్రంథము, 1. శ్రీరాముల శేషాచలం గారిచే మూఁడు బంపఁబడిన మాతృక; 2. శ్రీరేకము మణివాళయ్యగారిచే

మాకు నివ్వఁబడ్డ మాతృక; 3. త.సుబ్బరాయలు నాయని వారిచేనివ్వఁబడ్డ మాతృక; 4. పి.వీరరాఘవయ్యగారిచే నివ్వఁబడ్డ మాతృక; ఈ నాలుగింటిని గవర్నెంటు కాలేజీలోని ప్రతులతోడ సంప్రతించి ముద్రింపఁబడియున్న యది.

శ్రీరాముల శేషాచలం గారు ముఖ్యప్రేరకులై గ్రంథసహాయము జేసినందున వారికి వందనము లొనర్చెదను.

ఇట్లు,
పువ్వాడ - సూర్యనారాయణరావు

వైద్య గ్రంథములు.

వైద్యచింతామణి 1 2 భాగములు	నాడీనిదానం పద్యం	0-1-0
గది దళసరి కాలికో	,, తాత్పర్యం	0-8-0
బసవరాజీయం కాలికో	వైద్యహాస్యం	0-1-0
వ్యాసప్రోక్షవైద్యకాండ్రం	మాధవనిదానం తాత్పర్యం	2-8-0
అగస్త్యప్రోక్షవైద్యకాండ్రం	వైద్యపస్తాకము	0-8-0
వశిష్టప్రోక్షవైద్యకాండ్రం	అశ్వవైద్యము తాత్పర్యం	2-8-0
వాణీకరకల్పతరువనుధాతుపుష్టివిధా	ఇలాజాల్ గుల్ఫు	8-0-0
నాడీనక్షత్రమాల తాత్పర్యం	ఛాయాగ్రహణతంత్రము 1 భాగము	0-8-0
అనుపానరత్నాకరము	2 భాగము	0-8-0
అనుపానతరంగిణి	అనుభవవైద్యం 1-మొదలు 4 భాగములు	2-0-0
అనుభవగృహవైద్యము	ములు గల కాలికో-తైండు	2-0-0
మహాచిలేక స్ఫోటకనివారణి	అనుభవవైద్యం 5 మొదలు 8 భాగములు	2-0-0
శేత్రదర్శణము	ములు గలది	2-0-0
వైద్యానకుల కుటుంబజీవరత్నాణి	అనుభవవైద్యం 1 మొదలు 8 భాగములు	4-0-0
కుటుంబసంరక్షణియూనానివిద్యలు	ములు ఏకతైండు	4-0-0
సహజేవగొడ్లచికిత్స	భవ్యతరివైద్యచికిత్సాసారం	0-12-0
,, సాధారణప్రతితాత్పర్యం	యూనానివైద్యామృతం	0-12-0
,, తాత్పర్యం దళసరి	చికిత్సాసార తాత్పర్యం	2-8-0
ఇంగ్లీషువైద్యసారసంగ్రహం	సర్వాపధిగుణకల్పము ,,	2-8-0
ధాతువృద్ధిబోధిని	వైద్యపదనిఘంటుగుణభూషణము	0-4-0
గృహవైద్యచికిత్సాసారం	భవ్యతరి నిఘంటువు	2-8-0
అనుభవఆరోగ్యవైద్యకాండ్రందళసరి	టీకాచెట్టవైద్యం	0-1-0
కాలికో	ఏకమూలికా ప్రయోగరత్నావళి	0-8-0
గుణపాఠం	సవైద్యజీవనం	0-8-0
శేత్రవైద్యనిదానం తాత్పర్యంతో	రసప్రసేపిక తాత్పర్యం	0-12-0
ఋరవైద్యనిదానం వచనం	స్త్రీబాలవైద్యముదాట్టి	2-8-0
ప్రమేహానికిత్సానుణితాత్పర్యముతో	రసయోగరత్నాకరం తాత్పర్యం	0-12-0
చికిత్సానుణి	,, గ్లేసు	1-0-0

వెన్ను వార్డు అందు కంపెని,

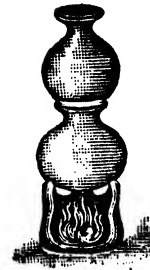
చాకల శేట, మదరాసు.

శ్రీ రస్తు.

యంత్రాధ్యాయము.

విద్యాధరయంత్రము.

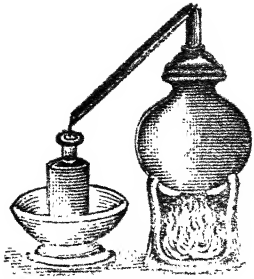
శ్లో! అథస్థాల్యాం రసంక్షిప్త్యా నిదధ్యాత్తన్మఖోపరి । స్థాలీ
 మూర్ధ్వముఖీంసమ్యజ్జీగుధ్యమృదుమృత్సన్నయా । ఊర్ధ్వ
 స్థాల్యాంజలంక్షిప్త్యా చుల్యామారోప్యయత్నతః । అథస్తా
 జ్జ్వాలయేదగ్నిం యావత్ప్రహరవంచకమ్ । స్వాంగశీతా
 త్రోయంత్రాద్గృహ్ణీయాద్రసముత్తమమ్ । విద్యాధరా
 భిషం యంత్రమేతత్తత్తజ్జైరుదాహృతమ్॥

తా. చెండుకుండలగ్రహించి యం దోకదానిలో పాదరస
 మునుబోసి దానిపై చెండకుండ నూర్చవ్వముఖముగ మూసి యా
 చెండుకుండల జేరుస్థలమున చీలనున్న లేపనముజేసి వైపాత్ర
 నుదకముచేనిండించి పాదరసంబుండు పాత్రను పొయిమీదనునిది
 యొనుఝాములు పాకముజేసి సాంగశీతలమున యా యంత్రము
 నండుండు రసమునుదీసికొనవలయు. ఇదియ విద్యాధరయంత్ర
 మనంబుడు.

టంకయంత్రము.

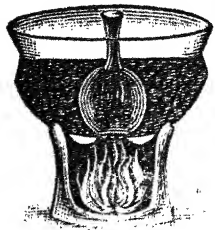
శ్లో! భాండకంతా దధశ్చిద్రే వేణునాళం విసక్షిపేత్ । సమా
 నాంకరకాం వాపి భాండవక్త్రే నివేశయేత్ । సంధిలిప్త్యా
 చనాభాగ్రే కాచభాండం నిధావయేత్ । అథస్తాత్ప్రసవే
 ధ్దాస్యం టంకయంత్ర మితిస్మృతమ్॥

తా. ఒకకుండను గ్రహించి దాని కంతమున గంధముజేసి యందువెదురు గొట్టుమునుజేర్చి యాకుండ మూతికి సరియైన మఱియొకకుండనుజేర్చి వానిసంఘటకు చీలచున్న రేపనముజేసి యొడించి పొయిమిద నునిచి గొట్టుముయొక్క నోటివద్ద గాజుపాత్రనునిచి పాకముజేసిన దానిలోని యావధము నభికముఖము వలన పతనంబగు. ఇదియ టంక యంత్రమనియు గ్రంథాంతరేణ ఊర్ధ్వఃపథికాయంత్ర మనియు జెప్పంబడు.

వాలుకాయంత్రము.

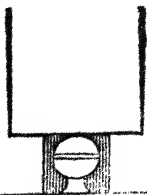
శ్లో॥ భాండే వితస్తగంభీరే మధ్యే నిహితకూపికే ।
 కూపికా కంఠపర్యంతం వాలుకాభిశ్చ పూరితే ।
 భేషజం కూపికాసంఘం వహ్నినా యత్ర పూజితే ।
 వాలుకాయంత్ర మేతద్ధి యంత్రతంత్ర బుధైః స్మృతమ్ ॥

తా. జానెడునిడుపు జానెడువెడల్పుగల మంటి పాత్రను గ్రహించి దానికుడుగుయొక్క మధ్యభాగమున దబ్బముతోలాపుక బెజ్జముజేసి దానివై యావధపుకుపై నునిచి దానికంతమువరకు నిసుకబోసి పొయిమిదనునిచి యోగములో జెప్పబడియుండు కాలమువరకు పాకముజేయ వలయు. ఇదియ వాలుకాయంత్రమనంబడు.

భూధరయంత్రము.

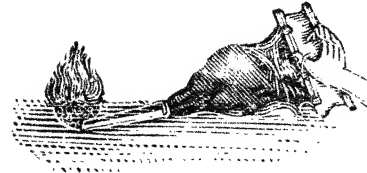
శ్లో॥ వాలుకాసు సమస్తాంగం గతంమూషా రసాన్వితా ।
 దీప్తోవలై స్సంవృణుయా ద్యంత్రం భూధరసామకమ్ ॥

తా. మూసలో పాదరసమునుబోసి దానినోరును బంధించి యిసుకచే పూరింపబడిన బానయం దామూసను సంపూర్ణముగ బూడ్చి యిసుకవై పిడకలతో పుటం బిడవలయు యిదియ భూధరయంత్ర మనంబడు.

కోష్ఠ యంత్రము.

శ్లో॥ హస్తప్రమాణం దీప్తార మష్టసంఖ్యాంగుళం సమమ్ । తిర్యక్మనుభూభాగే ఘటితంవృత్తం మ్యోక్తర్క సంపన్నం వాతాయనద్వితయవృత భస్త్రిముఖ తుల్యమిత్వ్యధోభాగేప్రథమే పశుం వశనాలై ర్భస్మాభిర్యాధి సత్కార్య మిదమేవ కోష్ఠయంత్రపూర్ణం విద్యాద్యధో చితాంగారైః ॥

తా. మూరప్రమాణముగల గొట్టుమును జేసికొని దాని వెనిమిదంగుళముల ప్రమాణముగల సమమైనభూమిలో నొకింత నిమ్నాస్త్రతముగబూడ్చి యా గొట్టుముయొక్క యిరుపార్శ్వపు ముఖముల దేరచి యునిచి దానిదాని ముఖమువద్ద బటువుగ నొకపల్లముజేసి యాపల్లమును మన్నతో బాగుగనలికి గొట్టుముయొక్క వైభాగపు మాతినుండు తోలుతిత్తిని దగ్గరించి పల్లమునకు తగుమాత్రముగ బొద్దులవైచి తిత్తి నూదవలయు. ఇదియ కోష్ఠయంత్ర మనంబడు.

ఛోలాయంత్రము.

శ్లో॥ నిబద్ధం సావధంనూతం భూర్జేతు త్రిగుణాంబరే । రసపోటలికాంకాష్ఠే దృఢంబద్ధ్యా గుణేనహి । సంధాయ పూర్ణకుంభాంతః ఖాపలంబనసంస్థితామ్ । అధస్తా జ్వాలయే దగ్నింతత్తమక్త క్రమేణహి । ఛోలాయంత్ర మిదంప్రోక్తం స్వేదనాఖ్యంత దేవహి । సాంబుస్థాలీముఖేబద్ధే వస్త్రే స్వేద్యంనిధాయచ । విధనాపచ్యతేయత్ర తద్యంత్రం స్వేదనంస్మృతమ్ ॥

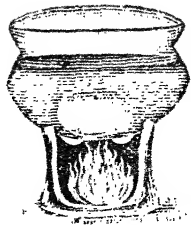

తా. ఛోలముతో గూడియుండు పాదరసమును భూర్జపత్రములో జుట్టి మూడుమడతలంకల వస్త్రమునమూటగట్టి దారి మునబంధించి యాదారిము నొక వెదురు పుల్లముధ్యమునగట్టి యొక కుండలో పాచన ద్రవ్యములబోసి నైప్రకారము దారిముతో బంధింపబడిన యావధము కుండలో వ్రేలాడునట్లు కుండనోటియందా వెదురుపుల్ల పద్దముగ నిశ్చయోగములో జెప్పబడియుండు కాలప్రకారము పొయిమిద నునిచి పాకముజేయవలయు. ఇదియ ఛోలాయంత్రమనియు లేక స్వేదనాయంత్రమనియు జెప్పంబడు. లేక పాత్రనోటియందు

వస్తువును గట్టి దానివై స్వేదన సంస్కారము జేయునట్టి ద్రవ్యముల నునిచి దానివై మూసి పాకము జేయుటయు స్వేదన మనంబడు.

తులాయంత్రము.

శ్లో॥ వృంతాకాకారమూషేద్వే తయోఃకుర్యాదధఃఖలుః ప్రాచే శమాత్రాం సఖికాం మృదాలిప్తసుసంధికామ్ తత్రైకస్యాం షీపేత్సూత సున్యస్యాం గంధచూర్ణకమ్ | నిరుద్ధ్యమూష యోర్వక్త్రీ వాలుకా యంత్రకే షీపేత్ | గంధాథో జ్వాలయేదగ్నిం తులాయంత్ర ముదాహృతమ్ | తాళగంధా శ్మసారాణాం జారణార్థ ముదాహృతమ్ ||

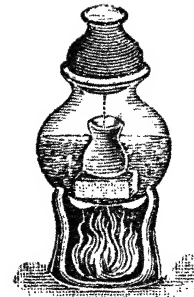

తా. వంకాయముక్క యాకారముగల పెండుమూసల జేయించి వానినోటియందు చెల్లెడు ప్రమాణముగల గొట్టుమును దిగిలించి వానిసంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి అందోఃమూసలో పొదిరినమును వ ఆయొకమూసలో గంధచూర్ణమునుజేచి వాని ముఖముల ముసి వాలుకా యంత్రమునం దుంచవలయు. గంధక ముండు మూసక్రింద నగ్నిని జ్వలింపం జేయవలయు. ఇదియతులాయంత్రమనంబడు. ఈతులాయంత్రము తాళకము గంధకము

లోహము వీని జారణార్థ ముపయోగించును.

గర్భయంత్రము.

శ్లో॥ స్థూలభాండస్య గర్భేతు ఇష్టకాం స్థాపయేత్తతః | పాత్రం స్థావ్యంచష్టికోర్ధ్వం ద్రవ్యంస్థా లేనభాండకే | పశ్చాన్నుభే చాన్యభాండం ఘటికాసదృశేంద దేత్ | సంధిలేపనతఃకృత్వా జలందత్వోర్ధ్వపాత్రకే | అగ్నింక్ష్రజ్వాలయేన్నందం తప్తం సిరంపున స్త్యజేత్ | పునశ్శీలిం జలందత్వా తప్తంచైతత్త్యజే త్పునః | ఏవంకృతేచోర్ధ్వభాండ లగ్నంత్రైలాదికంస్రవేత్ | అంతిస్థేనూక్ష్యపాత్రేచ లచ్చగ్రాహ్యం క్రయత్సః | గర్భయంత్ర ముదంఖ్యతం సుగంధ్యం గుడి నాథ సే ||

తా. ఒక గొప్పభాండమును పొయిమీదనునిచి దానిలో యిటికెఱాయినిడి యిటికెఱాయివై గాఢముదలగు వానిచే జేయబడిన గిన్నె నునిచి యాగిన్నె కంఠమువరకు నొకధ ద్రవ్యముల నునిచి యాభాండపుమాఱిని పరియొక కుండయొక్క అడుగుభాగముచే మూసి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి భాండమువైమూసి యుండుకుండలో నుదకముబోసి మందముగ నగ్నిని జ్వలింపంజేయవలయు. కుండలోని యుదకము కాగిన దానిందీసివేసి మరల శీతోదకమును బోయవలయు. ఇత్రైఱంగున జేయుచుండిన వైజముసియుండు భాండముయొక్క అడుగుననావిరిజేరి గిన్నెలోఱైలా దులు ద్రవించు. వానిని యొక్కిచే గ్రహింపవలయు. ఇదియ గర్భయంత్ర మనంబడు.

కచ్చుప యంత్రము.

శ్లో॥ ఖర్పరం పృథులంసమ్య గ్విస్తారం తస్యమధ్యతః | ఆలవాలం పుటేకృత్వా తన్మధ్యే పారదంషీపేత్ | ఊర్ధ్వాథస్తు బిశం దిత్వా మల్లేనాకుద్ధ్యయత్సతః | ఊర్ధ్వం దేయంపుటంతస్య యంత్రంకచ్చుప సంష్ఠకమ్ | జారిణార్థం రసస్యాక్తం గంధా దీనాం విశేషతః ||

తా. పెద్ద పెడల్పునోరుగల బాసను జేసికొని దాని మధ్యమున నుపారు మూడురెక్కపాడవుగం పొదినిజేసి దాని యందు బిడాలనణమునుజేసి దానివై పొవరకమునునిచి దాని వై వఱల బిడాలనణమును వేసి యాపొదిరినటులు యొకింత పల్లముగనుండు మూకుడుతో దానినిమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి యాబాసనుపిడకలచే నిండించి పుటంబిడిన రసగంధములు జారణంబులగు. ఇదియ కచ్చుప యంత్రమనంబడు.

జలయంత్రము.

శ్లో॥ ఉపర్యాప స్తలే తాపోమధ్యేచ రసగంధకౌ | జలయంత్ర మిదం గోప్యం యంత్రంశ్రేష్ఠం సమీరితమ్ | అస్మిన్ స్వర్ణా దిభూసత్వ గంధకాదిచ జారయేత్ | కృత్వాలోహముయీం వ త్రీ మధోముఖసమన్వికామ్ | ముఖమధ్యే షీపేద్ద్రవ్యం పాత్రవక్త్రంసరోధయేత్ | లోహచక్రికయా రుద్ధ్యా తస్యం

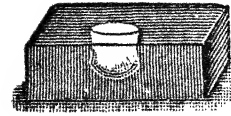
ధింసాధులేపయేత్ | తస్మిన్కోషేష్యేషేదప్రం ఛాగంలోహ
 రజోన్వితమ్ | పునఃపునశ్చసంశుష్కేపున రేభిశ్చలేపయేత్ |
 లోహవత్తచ్చబబ్బాల క్వాథేన పరిమర్దితమ్ | జీర్ణేష్టకారజ
 స్సూక్ష్మ గుడమార్ణ సమన్వితమ్ | లేపయే త్థలుతతోష్ణీక్రం
 దుశ్చేద్యంసలితైఃఖలు | ఖటికాకటుకీష్టైశ్చ మహిషీ దుగ్ధమ
 ర్దితైః | యత్తయామృత్స్నయామర్థో నగంతంతు మతే రసః |
 విదగ్ధవనితాప్రాథ ప్రేష్టనాబద్ధఃపుమానిన | తతోజలం విన
 షీ క్య న్నిం ప్రజ్వాలయేదధః | అధవాకారయేన్నూపాం
 వాత్రలగ్న మథోమఖిమ్ | లోహనామ సురూపాశ్చ
 తిన్నూపా ముఖరోధిసీమ్ | దిత్వాచాన్యా తయోస్సంధిం
 విలేప్యాజాస్యగాదిభిః | జలమూర్ధ్వంపీనిషీ ప్య నిస్సందేహం
 విపాచయేత్ | జలయంత్రంతు బహుభిర్నివై రేపహిజాయతే |

తా. ఊర్ధ్వమున జలము క్రింద యగ్ని బ్యాల మధ్యమున
 రసగంధకానుల నునిచి పాకముజేయుటయ జలయంత్ర మనం
 బడు. ఇది శ్రేష్ఠంబగుటచే రహస్యముగ నునిచి కొనవలయు.
 ఇది స్వర్ణాదిభూసత్వ గంధకాది భారణముల కుసయోగింను.
 ఎట్లనిన—లోహముతో నొక పెద్దభాండము దానిలోపల లోహా
 ముతో నొక మూసనుజేయించి యనియందు స్వర్ణ రసగంధ
 కాదులనునిచి యామూస మూతికి తగినటుల లోహముతో నొకమూకుడును జేయించి
 దానిచే యామూసమూతిని మూసి భాండములోనునిచి మేక నెత్తుకతో లోహాకిట్టమును
 బాగుగనూరి అమూసముఖమున దానికగుగున పఠమారు బాగుగ లేపనముజేసి పలుమారు
 నెండించవలయు. ఇట్లెరంగుననే యామూసకు క్రిందిభాగమున వైభాగమున తుమ్మ
 చెక్కపాయముతో ప్రాత ఇటికెతాయిమార్ణమును తెల్లమును సూరి పలుమారు లేప
 నముజేసి యెండించవలయు. ఇటులంజేసిన ఉడకము దానిని శేదింపకుండు. మఱియు
 తెల్లమన్న ఉప్పులోహాకిట్టము వీనిని యెనుపపాలతో సూరి లేపనముజేసిన “ప్రియు
 రాలగు శ్రీయొక్క ప్రేమచే నాయుకుడు బంధింప బడుభంగి” పాదరసము బంధింప
 బడు. పిదప యాపాత్రయం దుడకముబోసి క్రిందమంట జేవవలయు. లేక పెద్దభాం
 డమును జేయించునపుడే దానిని మూసతోడ జేయించి వైప్రకారము మాతముగా లేప
 నాదుల జేయవలయు. ఇదియ జలయంత్ర మనంబడు. ఇది దీర్ఘ కాలమునూడ సిద్ధింను.

గౌరీ యంత్ర ము.

శ్లో॥ గౌరీయంత్రంప్రవత్సౌమి సుఖదంబాకణావిభా| అష్టాంగుళో
 చ్చక్రియాంకృత్వా చతురస్రాంసమేష్ట కామ్ | సూతనామాం
 త్సముత్కృత్య మధ్యేమాల్లేసలేపయేత్ | శ్లఙ్ఘాం వత్త్ర
 కృతాంపిష్టిం కృత్వాప్రాగ్బద్ధతాథజామ్ | రూప్యజాహే
 మజాంవాపి సత్వేనాపివినిర్మితామ్ | నివేశ్యతత్రచోధ్వాధో
 బలేశ్చార్ణంవిధాయచ | తస్యాపిష్ట్యాశ్చతుర్థాంశం వారం
 వారంవిశోషయేత్ | వస్త్రేఖర్చరచక్రీంతు దత్వాలేప్యవిశో
 ప్యచ | ఊర్ధ్వంహయఖురాకారంపుటందద్యాల్లఘూశ్చలైః |

తా. భారణవిషయమున సుఖకారియగు గౌరీయంత్ర
 మును నచించెద;—ఎనిమిదంగుళములపాకపు వెవల్లుగు
 యొకయటికెతాయిని జేయించి దానిమధ్యమున మూసాకా
 ముగ పల్లముజేసి దానికి స్వూపబూసి మన్నుజేసి యె
 డించిన పిదప వెండి బంగారు అభ్రకము అనువాని సత్
 ములనూరి యటికెతాయి మూసలోబోసి ఆసత్వమునకు నాలనభాగము గంధకమున
 యటికెరాయి మూసకుక్రిందవైన నునిచి మధ్యమున వైశేష్యబడిన రసాదిద్రవ్యము
 నునిచి మూసనోటివై ప్రమిదెనుమూసి చీలచున్న లేపనముజేసి యెండించి గుఱపుట్ట
 ప్రమాణముగల చిన్నచిన్న యేరుపిడకల వేల్చి పుటుబిడవలయు. ఇదియ గౌరీయంత్ర
 మనంబడు.

వజ్ర మూష.

శ్లో॥ వర్జునా గోస్తనాకారా వజ్రమూషా ప్రకీర్తితా |
 వ్యాభాగాశుష దగ్ధస్య ఏకో వల్క్రికమృత్తికా |
 లోహాకిట్టస్య భాగైకం శ్వేతపాషాణ భాగకమ్ |
 సంకేశ సమంకించి చ్చాగ్గీషీ రేణ వాచయేత్ |
 యామద్వయం దృఢంమర్ద్య తేనమూషాచ సంపుటిమ్ |
 శోషయిత్వా రసంషీప్త్యా తిత్కలైక స్సంధిరుచ్యతే |
 వజ్రమూషా ఇయంఖ్యాతా సమ్యక్సూతస్య మారణే |

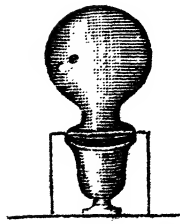

తా. ఈముక రెండుభాగములు బూడిదె పుట్టచున్న 1 భాగము లోహకీట్టము 1 భాగము. తెల్లరాతిచూర్ణము 1 భాగము ఒకీత మనుజాని వెండుకలు వీని నేకముజేసి మేకపాలుబోసి యుడికించి రెండురూములునూరి గుండ్రముగ పొడవుగ నొక మూసను వ్రైమాకుడునుజేసి యొందించి మూసలోరసము బోసి వ్రైస మూకుడును మూసి చీలమన్ను లేపనముజేయవలయు. ఇదియ క్రజమావయనంబడు. ఇది రసమారణమునందుపయోగించు.

పాతాళయంత్రము.

శ్లో! హస్తం ప్రమాణం నిమ్నంచ గర్తంకృత్వా ప్రయత్నతః |
 తస్మిన్ భాండంచ సంస్థాప్య తథాన్యం పాత్రమాహరేత్ |
 తస్మిన్నావధవర్గంచ దత్వాన్యంచ శరావకమ్ |
 ముఖే సంస్థాప్య ఛిద్రాణి కృత్వాచైవ శరావకే |
 శరావసపిఠం పాత్రం గర్తస్థే భాజనే న్యసేత్ |
 సంధిలేపం తతః కృత్వా గర్త మాపూర్య మృత్సన్నయా |
 పశ్చా దగ్నించ ప్రజ్వాల్య సాంగశీతం సముద్ధరేత్ |
 పశ్చా త్తత్పాత్రమధ్యస్థం సాత్రంయుక్త్వా సమాహరేత్ |
 తదంతస్థంచ తజ్జైలం గృహ్ణీయూ ద్విధిపూర్వకమ్ |
 పాతాళాఖ్య మిదం యంత్రం భాసితం శంభునా స్వయమ్ |

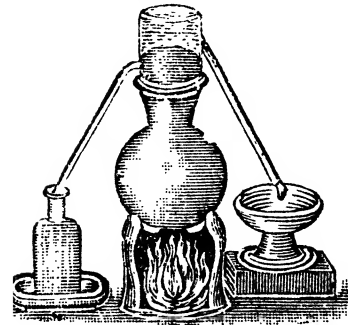

తా. ఒకమూరలోతుగల పల్లమునద్రవ్యి అందు వెడల్పు నోరుగల భాండము నునిచి మఱియొకకుండలో నావధము నునిచి యావధముందు కుండనోటియందు రంధ్రములుగల మూకుడునునిచి ఆమూకుడుతోడనే యాకుండను పల్లములోని పాత్రవై నునిచి సంధి లేపనముజేసి యాపల్లమును మట్టితోమూసి దానివై నగ్ని నునిచిన మూకుడు యొక్క రంధ్రమువలన క్రిందిభాండములో తెలమాగాని ద్రావకముగాని ప్రవించు. దానిని సాంగశీతలమున యుక్తిచే గ్రహింప వలయు. ఇదియ పాతాళయంత్రమనంబడు. ఇది తాళ్యునిచే జెప్పబడు.

తేజోయంత్రము.

శ్లో! భాండేచార్థ ప్రమాణేన ద్రవ్యస్థాప్యం ప్రయత్నతః |
 తస్మిన్ ద్విసఖీయంత్రం సంస్థాప్యచ నిరోధయేత్ |
 పశ్చాత్పృజ్వాల్య మందాగ్నిం జలం దతోర్ధ్వ ముత్రకే |
 తత్తప్తం నళికాద్వారా నిస్సార్యంచ పునఃపునః |
 సీచస్థనళికావక్త్రే భాండస్థాప్యం ద్వితీయకమ్ |
 తస్మిన్నరకశ్చ సంధార్యో గృహ్ణీయాత్తు విశేషతః |
 తేజోయంత్ర మిదం ఖ్యాతం తథావై ధర్మంబికంతుతమ్ |

తా. వెద్దభాండమును జేకొని దానికర్థభాగమువరకు కొవధద్రవ్యముల నునిచి

దాని నోటియందు రెండుగొట్టములుగల యంత్ర మును దగిలించి సంధిలేపనముజేసి వ్రై భాండము లో నుదకముబోసి క్రిందమందాగ్నితో పాకము జేయవలయు. ఆయుదకము కాగి యుష్ణంబైన నళికామూలముగ దానిం దీసివేసి మరల శీతో దకమును బోయుచుండవలయు. క్రింద నుండు నళికాముఖమున గాజుమొదలగు పాత్రల నునిచి ద్రావకమును దీసికొనవలయు. ఇదియ తేజో యంత్రమనంబడు. దీనినే మఱికొందరు లంబికా యంత్రమనియు వచించెదరు.

శ్రీ ర స్తు.

బ న వ రా జీ య ము.

ఓ పు టా ధ్యా య ము. ఓ

మ హా పు ట ము.

శ్లో! ఘనచారసకేగర్తేహస్తద్వితయమాత్రకేకరీమైరధపూర్ణేచ
ముద్రితంచ శరావకమ్ సస్థాప్య చాన్యకారీపైః పూరితే
శుభగర్తకే అగ్నిం ప్రజ్వాల్య శీతేచ గృష్ణీయాత్తు శరా
వకమ్ | ఏత స్మహాపుటాచోక్తం కృతభిః పూర్వసూరిభిః|

తా. 2 మూరలు చదరముగ 2 మూరలు లోతుగనుండు పల్లమును త్రవ్వి అందు
సగము వరకు యేరుపిడకల బరచి దాని మధ్యమున యావధశరాలమును గాని మూసను
గాని వునిచి దానివై యేరుపిడకల బరచుటచే నా పల్లమును నిండించి యగ్ని నునిచి
పుటంబిడి సాంగశీలమున యావధమును గ్రహింపవలయు. ఇది మహాపుటమని పూర్వీ
కులచే జెప్పబడియె.

గ జ పు ట ము.

శ్లో! ఘనచారసకేసార్థ హస్తే వైవతు గర్తకే |
పూర్వవద్వితయే చాగ్ని స్తత్పుటం గజసంజ్ఞితమ్ |
మాహిషం వేత్తిసంజ్ఞేయం సూరిభి స్సముదాహృతమ్|

తా. 1 1/2 మూర చదరము 1 1/2 మూర లోతుగల పల్లమును త్రవ్వి దానిలో వై
కమప్రకారము పుటంబిడుటయే గజపుట మనంబడు. దీనినే మహిషపుట మనియు
వెద్దలు వదించెదరు.

వ రా హా పు ట ము.

శ్లో! అరత్నిమాత్రే గర్తేయ ద్వీయ తే పూర్వవత్పుటమ్ |
కరీమా గ్నాతు తతోప్రీక్తం పుటం వారాహసంజ్ఞితమ్|

తా. మూరప్రమాణముగల పల్లమును త్రవ్వి దానియందు మునుపటివలెనే పుటం
బిడుటయ వరాహపుట మనంబడు. దీనియం దేరుపిడకల నుపయోగింపం జను.

కుక్కుట పుటము.

శ్లో! వితస్తిమాత్ర గర్తేయ త్పుట్యతే తత్తు కాక్కుటమ్|

తా. జానెడు చదరము జానెడులోతుగల పల్లమును త్రవ్వి దానిలో వై ప్రకా
రము పుటంబిడుటయ కుక్కుటపుట మనంబడు.

క పో త పు ట ము.

శ్లో! వితస్తి మాత్రకే గర్తే సప్త భిర్వాళ చాప్తభిః |
వన్యోత్పలైః పుటంద త్తం తత్తు కా పోతసంజ్ఞితమ్|

తా. జానెడు చదరమును జానెడు లోతుగల పల్లమును త్రవ్వి అందు 7 లేక 8
పిడకలతో పుటంబిడుటయ కపోతపుట మనంబడు.

గో వ ర పు ట ము.

శ్లో! చూర్ణీకృత కరీమాగ్నా భూమావేవతు యత్పుటమ్ |
దీయతే తత్తు కృతిభిర్గోవరం సముదాహృతమ్|

తా. ఏరుపిడకలమార్గమును భూమివైబోసి దాని మధ్యమునం దావధము
నునిచి చేతితో బాగుగవదిమి యగ్ని నునుచుటయ గోవరపుట మనంబడు

కుం భ పు ట ము.

శ్లో! మృద్ధుటస్యతుచిద్రాణి కృత్వాంగుళసమానివై | చత్వారిం
శత్రతస్తస్త్రిక శీలముల్ముక చూర్ణకమ్ | అర్థమాపూరయి
త్వాచ ముఖే దద్యాచ్చరావకమ్ | కర్పతేన మృదాలిష్టా
ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్ | తస్మిన్నంగారకాః షీప్య
చుల్యాం వాధేష్ట కాసుచ | నిధాయ త్రిడినాచ్చీతం గృష్ణీ
త్వైషధ మాహారేత్ | ఏతత్కుంభ పుటాజ్ఞేయం కర్తం
తాస్త్రోదర్శిభిః|

తా. మంటిపండ కధోభాగమున 1 అంగుళప్రమాణముగల 40 చిద్రములకీసి
యింకండ కర్థభాగమువరకు బొగ్గులబోసి దానివై శావధము నునిచి యాకుండముతిన
ప్రమిదెతోమాసి చీలమున్ను లేపనముజేసి నీడ నెండ్లించి పాయిమీద నునిచి యాకుండ
ప్రమిదెవై నగ్నినిడి తి దినములు పాయికింద మంటవేయవలయు మంట చల్లారిన
పిదప సాంగశీలమున యావధమును గ్రహింపవలయు. ఇదియ కుంభపుటమనంబడు|

శ్రీ ర స్తు.

తాళపత్రలిఖిత బసవరాజీయముయొక్క తెనుగుతాత్పర్యములోని

మాత్రా ప్రమాణవివరము.

చతుర్వలం = 8 గురిగింజలయెత్తు
 లేక 3 చిన్నములయెత్తు
 నిష్కైకం = మాడయెత్తు
 వల్లద్యయం = 4 గురిగింజలయెత్తు
 మాషం = మినుపగింజయెత్తు
 2 పలములు = 2 మాడలయెత్తు
 5 పలములు = 5 మాడలయెత్తు
 వల్లయుగ్గం = 4 గురిగింజలయెత్తు
 పలం = పావుసేరు
 ఖలాష్టకం = 2 సేర్లు
 షోడశపలం = 4 సేర్లు
 శౌణం = 10 చిన్నములు
 నిష్కార్థం = 5 చిన్నములు
 కర్షం = 4 మాడలయెత్తు
 కుడవం = 4 పలములు
 నిష్కం = మాడయెత్తు
 ప్రస్థం = 4 సేర్లు లేక 16 పలములు

అక్షం = తానిగింజప్రమాణము
 మాషద్యయం = 5 చిన్నములు
 కర్షం = ముప్పాతికయెత్తు
 ఆఢకం = 32 పలములు
 కుంభం = తూము
 అర్ధకలశం = ఇద్దము
 షోడశపలం = 6 పావుసేర్లు
 నిష్కద్యయం = 2 మాడలు
 అక్షం = 4 మాడలు
 ద్రోణము = 4 తూములు
 ప్రస్థం = తూము
 కర్షం = 4 మాడలు
 బిడాలపతకం = పిల్లియడుగంత
 సేరు = 1 పలములు
 తులమన = 100 పలములు
 ద్విపలం = చేరెడు

శ్రీ ర స్తు.

గంధాంతర ప్రమాణ మాత్రావివరము.

పరమాణువు మొదలగువాని వివరణము.

శ్లో|| జాలాంతర గతే భానా యత్సూక్ష్మం దృశ్యతే రజః |
 తస్య త్రింశ త్తమో భాగః పరమాణు స్పృశ్యతే||

తా. నూర్యకీరణములు కిటికి మొదలగువానిలో ప్రసరించునపుడు అంశ గానం బడెడి అణువులో 80 వ భాగము పరమాణు వనంబడు

శ్లో|| త్రసరేణు ర్బృహైః ప్రోక్త త్త్రింశ ద్ద్విః పరమాణుభిః |
 త్రసరేణుస్తు పర్యాయ నామ్నా వంశీ నిగద్యతే||

తా. 80 పరమాణువు లొకత్రసరేణు వనంబడు మఱియు నీ త్రసరేణువుకు వంశీయన నామాంతరముకూడా గలిగియుండు.

శ్లో|| జాలాంతర గతై స్సూర్య కరై ర్వంశీ విలోక్యతే |
 షడ్వంశీభి ర్కరీచిస్స్యా త్తాభి ష్షడ్భిస్తు రాజికా |
 తిస్సభి రాజికాభిశ్చ సర్వ షః ప్రోచ్యతే బుద్ధైః||

తా. కిటికి మొదలగువాటి యందు ప్రసరించెడి నూర్యకీరణములచే గానం బడెడి నలువవంకు యనంబడు. అట్టి 6 వంకు లొక కురీచియనియు 6 కురీచు లొక రా జికయనియు 3 రాజిక లొక సన్నయావగింజయై త్తనియు బఱుగు.

శ్లో|| యవోష్ట సర్వ పైః ప్రోక్తో గుంజాస్యాత్తు చతుష్టయమ్ |
 షడ్భిస్తు ర్తికాభిస్స్యా న్నాషకౌ హేమధాన్యకౌ||

తా. మఱియు 8 ఆవగింజ లొక యవగింజయనియు 4 యవగింజ లొక గురిగింజ యై త్తనియు 6 గురిగింజ లొక మాషమనియు జెప్పంబడు. మఱియు నీ మాషమనకు హేమమనియు ధాన్యకమనియు నామాంతరంబులు గలిగియుండు.

శ్లో॥ మామైశ్వరుర్భి శ్యాణస్సాస్య ధరణ స్సనిగద్యతే
 టంక స్సవవ కథిత స్తద్వయం కోల ఉచ్యతే ।
 త్సుద్రభో వటకశ్చైవ వంక్షణంస నిగద్యతే॥

తా. మఱియు 4 మాషములు సెక కాణమనియు ధరణమనియు టంకణమనియు జెప్పబడు. 2 కాణములు నొకకోలమనియు త్సుద్రభమనియు వటకమనియు వంక్షణ మనియు బఱంగు.

శ్లో॥ కోలద్యయంచకర్ష సాస్య త్సప్రోక్తః పాణిమానికా । అక్షం
 పిచుః పాణితలం కించిత్పాణిశ్చ తిండుకమ్ । బిడాల పదకం
 వైవ తథా షోడశికామతా । కరమద్యోహంసపదం సువర్ణం
 కబలగ్రహమ్ । ఉదుబరంచ పర్యాయైః కర్ష ఏవ నిగద్యతే॥

తా. మఱియు 2 కోలములు నొక కర్ష మనియు పాణిమానికయనియు అక్ష మనియు పిచుమనియు పాణితల మనియు కించిత్పాణి యనియు తిండుక మనియు బిడాల పతక మనియు షోడశికయనియు కరమధ్యమనియు హంసపద మనియు సువర్ణమనియు కబలగ్రహ మనియు వుసుంబర మనియు జెప్పబడు.

శ్లో॥ స్యా త్కర్షాభ్యా మర్థపలం శుక్తి రష్టధికా తథా ।
 శుక్తిభ్యాంచ పలంజ్ఞేయం ముష్టి రామ్రం చతుర్ధికా ।
 ప్రకుంచ షోడశీబిల్వం పలమేవాత్ర కీర్త్యతే॥

తా. మఱియు 2 కర్షములు నొక అర్థపలమనియు శుక్తిమనియు అష్టధికయని యు 2 శుక్తలు నొకపల మనియు ముష్టియనియు అమమనియు చతుర్ధికయనియు ప్రకుంచమనియు షోడశీబిల్వమనియు జెప్పబడు.

శ్లో॥ పలాభ్యాం ప్రసృతిజ్ఞేయూ ప్రసృతశ్చ నిగద్యతే ।
 ప్రసృతిభ్యా మంజలిస్సాస్య త్కుడ వోర్ధశ రావకః ।
 అష్టమానంచ సజ్జేయం కుడవాభ్యాంచ మానికా ।
 శరావోష్ట పలం తద్వల్ జ్ఞేయ మత్ర విచక్షణైః॥

తా. మఱియు 2 పలములు నొకప్రసృతయనియు ప్రసృతియనియు 2 ప్రసృతు లొక యంజలియనియు కుడవమనియు అర్ధశరావకమనియు అష్టమానమనియు 2 కు డవము లొకమానికయనియు శరావ మనియు అష్టపల మనియు బఱంగు.

శ్లో॥ శరావాభ్యాం భవేత్ప్రీస్థ శ్చతుఃప్రస్థై స్తథాథకమ్ ।
 భౌజనం కాంసపాత్రంచ చతుష్షష్టి పలంచ తత్॥

తా. మఱియు 2 శరావము లొకప్రస్థమనియు 4 ప్రస్థము లొక ఆథకమనియు భౌజనమనియు కాంసపాత్రమనియు జెప్పబడు. ఆథకమన 64 పలములు.

శ్లో॥ చతుర్భిరాథకై ర్ద్వోణః కలశో నల్బణోస్తనా ।
 ఉన్నానశ్చ ఘటోరాశి ర్ద్వోణపర్యాయ సంజ్ఞకాః॥

తా. మఱియు 4 ఆథకములు 1 ద్రోణమనియు కలశమనియు నల్బణమనియు వున్నవమనియు వున్నానమనియు ఘటమనియు రాశియనియు బఱంగు.

శ్లో॥ ద్రోణాభ్యాం శూర్పకుంభౌచ చతుష్షష్టి శరావకః ।
 శూర్పాభ్యాంచ భవే ద్ద్వోణీ వాహాగోణీచ సాస్త్రుతా॥

తా. మఱియు 2 ద్రోణము లొక శూర్పమనియు కుంభమనియు 2 శూర్ప ము లొక ద్రోణియనియు వాహమనియు గోణియనియు జెప్పబడు. ద్రోణియన 64 శరావములు.

శ్లో॥ ద్రోణీ చతుష్టయం ఖారీ కథితా సూక్ష్మబుద్ధిభిః ।
 చతుస్సహస్ర వలికా షణ్ణవ త్యధికాచ సా॥

తా. మఱియు 4 ద్రోణులు 1 ఖారియనిజెప్పబడు. ఖారియన 4096 పలములు.

శ్లో॥ పలానాం ద్విసహస్రంచ భార ఏకః ప్రకీర్తితః ।
 తులాపల శతంజ్ఞేయం సర్వత్రై వై షనిశ్చయః॥

తా. 2000 పలము లొక భారమనియు 100 పలము లొక తులమనియు జెప్పబడు. కావున ముందు జెప్పబోయెడి ప్రమాణంబులనన్నిటిని యిదేప్రకారముగా నెఱుంగందగు.

శ్లో॥ మాష టంకాక్ష బిల్వాని కుడవః ప్రస్థమాథకమ్ ।
 రాశి రోణీ ఖారికేతి యథోత్తర చతుర్గుణాః॥

తా. 4 మామను లాక టంకమనియు 4 టంకములు నొక అక్షుచునియు 4 అక్షులు నొక బిల్వమనియు 4 బిల్వములు నొక కుడవచునియు 4 కుడవములు నొక ప్రస్థమనియు 4 ప్రస్థములు నొక అఢకమనియు 4 అఢకములు నొక రాశియనియు 4 రాశులు నొక గోణియనియు 4 గోణులు నొక ఖారియనియు నెఱుంగవలయు. ఇక పచ్చివిగ నుండు ద్రవ్యపరిమాణంబుల నచిం చెద.

శ్లో! గుంజాది మానమారభ్య యావత్స్యా త్కుడవస్థితః |
 ద్రవార్ద్ర శుష్కద్రవ్యాణాం తావ న్నానం సమం మతమ్ |
 ప్రస్థాది మాన మారభ్య ద్విగుణః తు ద్రవార్ద్రయోః |
 మానంతథా తులాయాస్తు ద్విగుణం నక్వచిత్ స్త్యతమ్ ||

తా. వైశిష్టిన పరిమాణంబులలో గుంజాప్రమాణము మొదలుకొని కుడవప్రమాణమువరకు రసార్ద్ర శుష్కద్రవ్యంబులను సమాంశంబులుగను ప్రస్థాదిపరిమాణంబులకు రసార్ద్రద్రవ్యంబులను శుష్కద్రవ్యంబులకన్న ద్విగుణంబుగను స్వీకరింప వలయు. ఐ నను తులమను ప్రమాణము ద్విగుణంబుగ కెప్పంబడదయ్యె.

శ్రీ ర స్తు.

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
ప్రథమ ప్రకరణము.		వీర్తాధిక్యనాడీలక్షణము	11
ఇష్ట దేవతా ప్రార్థన	1	శ్లేష్మాధిక్యనాడీలక్షణము	"
గ్రంథారంభ ప్రతిజ్ఞ	2	ప్రకారాంతరనాడీలక్షణము	12
యుగోపయు కగ్రంథములు	3	చారిత్ర నాడీలక్షణము	"
ఆయు లేదనప్రశంస	"	వారశ్లేష్మనాడీలక్షణము.	"
గ్రంథాధ్యయనఫలము	4	పిత్తశ్లేష్మనాడీలక్షణము	"
గ్రంథస్థవిషయములు	"	సన్నిపాతనాడీలక్షణము	18
జ్యోరోత్పత్తి	5	అసాధ్యనాడీలక్షణము	"
అష్టధాతుస్థానములు	7	మృత్యునాడీలక్షణము	"
సిరాదిస్వరూపము	8	ఆజీర్ణనాడీలక్షణము	14
నాడీపరీక్ష	"	బాలవృద్ధాదులనాడీలక్షణము	"
నాడీస్పర్శవిధి	"	త్రికాలనాడీలక్షణము	"
స్త్రీపురుషనాడీ భేదము	9	నాడీగతచాతసంచారకృత్యము	15
హస్తగళనాడీపరీక్ష	"	నాడీపరీక్షానిషేధకాలము	"
హస్తనాడీపరీక్ష	"	నాడీజ్ఞానహీనతైద్యదోషము	"
కంఠనాడీపరీక్ష	"	స్పర్శలక్షణము	"
నాసానాడీపరీక్ష	10	రూపలక్షణము	"
శుభనాడీపరీక్ష	"	శబ్దలక్షణము	17
వాలాదినాడీపరీక్ష	"	జ్వరస్వరూపము	"
వాలాది నాడీలక్షణము	"	జ్వరాలి భేదములు	18
వాలాధిక్యనాడీలక్షణము	11	అపీకజ్వరలక్షణము	19

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
శీతజ్వరలక్షణము	20	పునరావృత్తి జ్వరకారణము	25
శీతజ్వరములకు పాశుపతాస్త్రరసము	"	జ్వరము కలక్షణము	"
శీతజ్వరములకు మహాపాశుపతాస్త్రరసము	21	జ్వరమంత్రము	37
ద్వాపాకజ్వరలక్షణము	"	జ్వరసంప్రాప్తికారణము	"
త్రిరాత్రజ్వరలక్షణము	22	జ్వరలక్షణము	37
రసత్రాపమార్కాండరసము	"	జ్వరపూర్వరూపము	"
త్రిరాత్రజ్వరమునకు జ్వరాంతుకము	"	వాతజ్వరలక్షణము	38
సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరాంతుకరసము	24	పితృజ్వరలక్షణము	40
త్రిరాత్రజ్వరమునకు త్రాపాకారీరసము	"	శ్లేష్మజ్వరలక్షణము	42
త్రిరాత్రజ్వరచికిత్స	"	వాతపితృజ్వరలక్షణము	43
చాతుర్ధికజ్వరలక్షణము	"	శ్లేష్మవాతజ్వరలక్షణము	"
చాతుర్ధికాది సర్వజ్వరములకు మహాద్వితీయమారము	26	శ్లేష్మపితృజ్వరలక్షణము	44
శీతజ్వరానుపాసములు	"	ద్వంద్వజ్వరలక్షణము	"
అపాకజ్వరసస్యములు	"	సన్నిపాతజ్వరలక్షణము	45
మహాచీకాజ్వరలక్షణము	"	దాహజ్వరలక్షణము	46
అసాధ్యమనూరికాజ్వరలక్షణము	29	అజీర్ణజ్వరలక్షణము	"
స్ఫోటకజ్వరచికిత్స	"	భూతజ్వరలక్షణము	47
క్రిమిరోగలక్షణము	"	అభిమాతజ్వరలక్షణము	"
క్రిమిరోగచికిత్స	"	విషమజ్వరలక్షణము	"
క్రిమిరోగములయందు పథ్యము	30	విషమజ్వరోత్పత్తికారణము	48
క్రిమిరోగములయందు అపథ్యము	"	విషమజ్వరభేదము	49
జ్వరజ్వరలక్షణము	38	సంతతజ్వరోత్పత్తికమము	50
జ్వరజ్వరములకు కీటమర్దనరసము	"	సంతతజ్వరక్రమము	"
జ్వరాతిసారలక్షణము	"	సంతతజ్వరకాలప్రమాణము	"
జ్వరాతిసారచికిత్స	34	దోషక్షయవృద్ధులచే శిష్యము	"
రక్తాతిసారజ్వరలక్షణము	"	జ్వరోత్పత్తికారణము	51
ధృతాతిసారజ్వరచికిత్స	"	సంతతాదిజ్వరనిదానము	"
దోషాతిసారలక్షణము	"	త్యాగిహిక, త్యాగిహికజ్వరనిదానము	52
జ్వరీతునియొక్క విషయములు	35	కుక్కురజ్వరలక్షణము	"
		కుక్కురజ్వరచికిత్స	53
		శ్లేష్మజ్వరలక్షణము	"
		పథ్యమాజ్వరలక్షణము	54
		నిరాపజ్వరలక్షణము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అమాదిజ్వరకాలప్రమాణము	54	జ్వరోగసాధ్యసాధ్యోప	
త్యక్తతాదిజ్వరలక్షణము	55	ద్రవములు	68
అంతర్గతజ్వరలక్షణము	"	జ్వరజ్వరప్రమాణము	"
రక్తగతజ్వరలక్షణము	"	జ్వరపాకక్రమము	69
మాంసగతజ్వరలక్షణము	56	జ్వరీతపథ్యలక్షణము	70
అస్థిగతజ్వరలక్షణము	"	లంఘనక్రమము	"
కాలజ్వరలక్షణము	57	పథ్యక్రమము	"
చర్మగతజ్వరకాలప్రమాణము	"	పథ్యోపయుక్తకాకములు	71
రక్తగతజ్వరకాలప్రమాణము	"	అపథ్యద్రవ్యాదులు	2
మాంసగతజ్వరకాలప్రమాణము	58	పురాణజ్వరములకు మాలినీవసంతరసము	"
రసగతజ్వరలక్షణము	"	పురాణజ్వరములకు రసకల్పములు	"
రసగతజ్వరకాలప్రమాణము	"	కఫరిక్షి	75
ఆగంతుకజ్వరనిదానము	"	జ్వరమురారి	"
అభివ్యాసజ్వరలక్షణము	59	సర్వజ్వరాదివారఘటికలు	76
కామజ్వరలక్షణము	"	జ్వరవైరిచిక్షుములు	"
అసాధ్యజ్వరలక్షణము	"	జ్వరగజకేసరి	77
సంగమదోషజ్వరలక్షణము	62	జ్వరములకు పంచాననరసము	"
విషాచిజ్వరలక్షణము	"	జ్వరగజాంతుకము	"
విషాచిజ్వరచికిత్స	"	సర్వజ్వరములకు నారసింహరసము	78
విషాచిజ్వరములకు ఆగ్నికుమారము	63	జ్వరములకు చండభామరసము	"
కామిలాజ్వరలక్షణము	"	జ్వరనాశనరసము	79
మేదోగజ్వరలక్షణము	64	తిరుణజ్వరాతిరసము	80
మజ్జాగతజ్వరలక్షణము	"	నవజ్వరేభసింహరసము	"
జీర్ణజ్వరలక్షణము	"	నవజ్వరములకు త్రిపురభైరవరసము	81
గంభీరజ్వరలక్షణము	"	జ్వరములకు వైష్ణవీరసము	"
తరుణాదిజ్వరప్రమాణము	65	సర్వజ్వరములకు శీతభంజీరసము	82
బాలకుజ్వరములకు నీరుచక్కల	"	ముహూర్తములలో జ్వరమును	"
లక్షణచికిత్స	"	వారిం చెడితీర్థభంజీరసము	"
నూతికాజ్వరలక్షణము	"	జ్వరములకు స్వచ్ఛందభైరవము	83
స్వేదభేదములు	66	త్రిదోషజ్వరములకు జ్వరాంతుకము	84
స్వేదచికిత్స	"	అష్టవిధజ్వరములకు జ్వరాంతుకము	"
జ్వరీతునిమారకోపద్రవములు	67	విషమజ్వరములకు జ్వరాంతుకము	"
జ్వరదకావస్థలు	"	భేదిజ్వరాంతుకము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.
జ్వరములకు రాజచండిశ్శర్కరసము	84
జ్వరములకు నూతరాజీయము	86
జ్వరములకు కాలాగ్ని రుద్రసము	87
జ్వరములకు నవరత్నాగ్ని కుమారము	88
జ్వరములకు సిద్ధాగ్ని కుమారము	89
జ్వరములకు లక్ష్మి కుమారము	90
పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనరసము	91
సర్వజ్వరములకు సింహప్రతిపాలనము	92
సర్వజ్వరములకు ఆనందశైరవము	93
మోహారములో నవజ్వరములకు	94
వారింజెడిరత్న గిరిసము	95
సర్వజ్వరములకు చండేశ్వరసము	96
సర్వజ్వరములకు శ్రీజయమంగళరసము	97
సర్వజ్వరములకు మృత్యుంజయ రసము	98
తదజాదిజ్వరములకు ప్రళయా	99
నలరుద్రసము	100
సర్వజ్వరములకు తరుణార్క గసము	101
అసాధ్యజ్వరాదులకు యంద్య	102
కల్పశరీరసము	103
జ్వరములకు అర్ధనారీశ్వరసము	104
అనుజ్వరాదులకు అగ్ని కుమార రసము	105
సర్వజ్వరాతిసారములకు మేఘ	106
నాడరసము	107
చాళి కల్పజ్వరములకు చాళిగ	108
కారీరసము	109
సర్వజ్వరములకు దింతామణిరసము	110
సర్వజ్వరవారక సాయము	111
శీతజ్వరవారక సాయములు	112
శీతజ్వరమునకు త్సాదిక సాయము	113
సర్వజ్వరములకు భూనింబాదిక సాయము	114
విషమజ్వరములకు దార్యాద్ది	115
క సాయము	116
శీతజ్వరములకు దశమూలక సాయము	117

విషయము.	పుటసంఖ్య.
క ఫలోగమునకు కట్టలాది క సాయము	104
క ఫాదిజ్వరములకు శ్రీంగాదిక సాయము	105
త్రిదోషజ్వరమునకు త్సాది	106
క సాయము	107
అష్టవిధజ్వరాదులకు వృద్ధత్సాది	108
క సాయము	109
అజీర్ణాదిజ్వరములకు కిరముల	110
పంచక సాయము	111
నాతపిత్రజ్వరములకు తంచభద్ర	112
క సాయము	113
నాతజ్వరమునకు శత్యాదిక సాయము	114
శ్లేష్మజ్వరములకు మృత్యుంజయ	115
చ్యుత్యాదిక సాయము	116
నాతజ్వరమునకు పటోలాది క సాయము	117
నాతక ఫజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాది	118
క సాయము	119
పిత్రజ్వరమునకు గుడూచ్యాదిక సాయము	120
పిత్రజ్వరమునకు త్రాయమాణాది	121
క సాయము	122
పిత్రశ్లేష్మజ్వరమునకు వృద్ధత్సాది	123
మాణాదిక సాయము	124
విషమజ్వరమునకు వాసాదిక సాయము	125
ఏకాహిక జ్వరమునకు పటోలాది	126
క సాయము	127
త్రాత్యాహిక జ్వరమునకు గుడూచ్యాది	128
క సాయము	129
పురాణజ్వరములకు మహాలక్ష్మి గాది	130
చూర్ణము	131
పురాణజ్వరములకు యానులకు	132
ఏలాదిచూర్ణము	133
ఏకాహిక జ్వరములకు నింబాది	134
చూర్ణము	135
జ్వరములకు నుదర్కచూర్ణము	136

విషయము.	పుటసంఖ్య.
సర్వజ్వరములకు జ్వరశైరకచూర్ణము	112
సర్వజ్వరములకు అమలక్యాదిచూర్ణము	113
దుష్టజ్వరములకు నారీత క్యాదిచూర్ణము	114
దుష్టజలనితజ్వరమునకు కిరాతాది	115
చూర్ణము	116
జ్వరములకు లాక్షాది తైలము	117
శీతజ్వరములకు హస్తీకర్ణిక తైలము	118
సర్వజ్వరములకు అంగాతక తైలము	119
జ్వరములకు లాక్షాది తైలము.	120
విషమజ్వరములకు మహాలాక్షాది తైలము	121
శీతజ్వరమునకు కట్టర తైలము	122
ఏకాహికాది విషమజ్వరములకు	123
మహాకట్టర తైలము	124
విషమజ్వరములకు బృహత్పిప్పల్యాది	125
తైలము	126
ఏకాహికాది జ్వరములకు లాక్షా	127
భూతాంకుశ తైలము	128
జ్వరములకు హస్తీకర్ణిక తైలము	129
జ్వరాదులకు క్రముకాదిరసాయనము	130
జ్వరములకు పిష్టివాలడు శేష్యాము	131
సహజేవిఘ్నము	132
క్షీరవత్పులఘ్నము	133
దశమూలవత్పులఘ్నము	134
ద్వితీయ ప్రకరణము.	135
సన్నిపాతోత్పత్తి కారణము	136
త్రయోదశసన్నిపాతసామాన్య	137
నిదానము	138
సన్నిపాతసామాన్యలక్షణము	139
అసాధ్యసన్నిపాతసామాన్య	140
నాడలక్షణము	141
మృత్యుధాతులక్షణము	142
సన్నిపాతజ్వరసామాన్య ప్రమాణము	143

విషయము	పుటసంఖ్య.
సన్నిపాతసామాన్య త్యాగ్యా	130
సాధ్యములు	131
సంధిక సన్నిలక్షణము	132
తాండ్రిక సన్నిలక్షణము	133
ప్రలాపస్నిలక్షణము	134
తత్త్వవిభ్రచుసన్నిలక్షణము	135
జిహ్వక సన్నిలక్షణము	136
కర్ణిక సన్నిలక్షణము	137
పూర్వోక్త సన్నిపాతసాధ్య	138
నాడలక్షణము	139
సాధ్యసన్నిపాతవివరణము	140
అసాధ్యసన్నిపాతవివరణము	141
రుగ్దాహసన్నిలక్షణము	142
అంక సన్నిలక్షణము	143
భువ్నశ్శత్రు సన్నిలక్షణము	144
కంఠకుబ్జసన్నిలక్షణము	145
రక్తప్రేపిసన్నిలక్షణము	146
శీతాంగ సన్నిలక్షణము	147
అభిన్యాస సన్నిలక్షణము	148
సన్నిపాత భేదములు	149
శీతాదిసన్నిపాతవివరణము	150
దాహాద్యగ్ర సన్నిపాతవివరణము	151
సన్నిపాతదివప్రమాణము	152
త్రయోదశసన్నిపాతసామాన్య	153
విసాధ్యక సన్నిపాతలక్షణము	154
అనుకార సన్నిపాతలక్షణము	155
కేళిసన సన్నిపాతలక్షణము	156
బభ్రు సన్నిపాతలక్షణము	157
శిఘ్రకాలి సన్నిపాతలక్షణము	158
భల్లసన్నీపాతలక్షణము	159
కూటునాలక సన్నిపాతలక్షణము	160
సంహార సన్నిపాతలక్షణము	161
పాలి సన్నిపాతలక్షణము	162

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
యాచ్యున్న పాతలక్షణము	151	సన్ని పాతములకు నవరోహాన్ని కుమారము	167
క్రక చసన్ని పాతలక్షణము	152	సన్ని పాతములకు ప్రతా పాన్ని కుమారము	168
కర్పట సన్ని పాతలక్షణము	153	దివ్యాన్ని కుమారము	168
వై దారిక సన్ని పాతలక్షణము	153	సన్ని పాతములకు మహాతరుణార్కము	169
సన్ని పాత స ప్రవిధదోష మార	154	సన్ని పాతములకు సుమగళ	169
కోపద్రవములు	154	తరుణార్కము	169
రోగానిష్ఠ తిథి వారసత్వ త్రములు	155	సన్ని పాతాడలకు అమృత సంజీవనీ	170
రోగోత్పత్తి కుభాకుభ సత్వ త్రములు	156	రసము	170
దూతలక్షణ రోగ సాధ్యా సాధ్యములు	157	సన్ని పాతాడలకు అనంద భైరవము	171
సన్ని పాత స ప్రవిధదోష	158	సన్ని పాతములకు బ్రహ్మోత్తరము	171
సాధ్యలక్షణములు	158	సన్ని పాతాది సర్వ రోగములకు కీ తాంతు	172
అపాధ్యులకు స ప్రవిధదోష లక్షణము	158	రసము	172
ప్రతిష్ఠా మదోష లక్షణము	159	సన్ని పాతములకు మృతోత్థా పవరసము	173
జీవమదోష లక్షణము	159	సన్ని పాతములకు మృత సంజీవనీ రసము	174
జీవమకీతదోష లక్షణము	159	సన్ని పాతాడలకు మృత సంజీవనీ	175
పీడితాస్వాదోష లక్షణము	159	రసము	175
రక్తజీవాదోష లక్షణము	160	సన్ని పాతములకు మహా గంధనూర్య	176
శుష్క జీవాదోష లక్షణము	160	రసము	176
శ్లేశ జీవాదోష లక్షణము	160	సన్ని పాతములకు నూచి కాముఖరసము	177
స ప్రవిధదోష ని సప్రమాణము	161	సన్ని పాతములకు భేతాళ రసము	177
ఔషధ ప్రయోగ కాలము	161	సన్ని పాతములకు అందునూచి కాభరణ రసము	178
స ప్రవిధదోష రూరకోప ద్రవములు	161	సన్ని పాతములకు రసరాజేంద్ర రసము	178
సన్ని పాత స ప్రవిధదోష మృత్యు	162		
కాడిలక్షణము	162	తృప్తీయ ప్రకరణము.	
అసాధ్య రోగ చికిత్సా వ్యక్తము	163	మహా కాయదోష లక్షణము	180
సద్వై ద్య లక్షణము	163	వాత స్థానములు	181
స ప్రవిధదోష సన్ని పాత సాధ్య	163	పి త్త స్థానములు	181
లక్షణములు	163	శ్లేష్మ స్థానములు	181
సన్ని పాత స ప్రవిధదోష ములకు	164	వాతాది ధాతు వుల అవస్థా వి శేషము	182
కాలకూట రసము	164	వాతాది దోషాద్య క్షణాలక్షణము	182
సన్ని పాత భై రవము	165	వాత వికారములు	182
సన్ని పాతాడలకు అమృతాన్ని కుమారము	166	పి త్త వికారములు	182
సన్ని పాతాడలకు అమృతాన్ని కుమారము	166	శ్లేష్మ వికారములు	183

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
దోష లక్షణముల నెఱుంగును పాయము	188	వాత శ్లేష్మ క్షయ లక్షణము	198
ఋతు భేదము వలన వాతాడలకు	188	వాత పి త్త క్షయ	198
అవస్థా వి శేషము	188	పి త్త శ్లేష్మ క్షయ	198
శరీరజ రోగముల కావధి భేద	188	రక్త పి త్త క్షయ	198
వివరణములు	184	క్షయము	199
వాతాది దోష చికిత్సా భేద వివరణములు	185	రోగ రాజక్షయ	199
లంఘన భేదము	185	రక్త క్షయ	199
దోష భేదము చే రోగ భేదములు	185	చతుర్విధ క్షయ	200
సర్వ రోగ సాధ్యా సాధ్య వివరణములు	186	ఏ కాద క్షయ	200
మూత్ర పరీక్షా శ్రమ తత్సాధ్య	186	క్షయ రోగ	201
లక్షణములు	186	క్షయోప ద్రవములు	202
అసాధ్య మూత్ర పరీక్ష	188	క్షయ ఏ కాద రూప వ ద్రూప త్రి దోష	202
వీర రోగి యుక్త మూత్ర పరీక్ష	189	కోష వివరణము	203
క్రమము	189	సర్వ రోగ భేద వివరణము	204
రోగ వి శేషముల మూత్ర లక్షణము	190	రోగ సాధ్యా సాగ్యములు	204
వాతాది రోగ మూత్ర లక్షణము	191	క్షయ రోగములకు తాళక సింధు	205
వీర రోగి మూత్ర లక్షణములు	192	క్షయ పాండు కామిలకు శ్రీమదగ్ని	206
ప్రకారాంతర అసాధ్య మూత్ర లక్షణము	192	కుమారము	206
		క్షయోది సర్వ రోగములకు	207
చతుర్థ ప్రకరణము.		పూర్ణ చంద్రోదయము	207
క్షయ రోగోత్పత్తి కారణము	193	క్షయోడులకు మహా దగ్ని కుమారము	208
క్షయ రోగ కాలి నీ ధూత పాపములు	194	మండు రగుణము	211
క్షయ రోగ స్వరూపము	194	క్షయోడులకు వీర మండు రమారము	211
క్షయ రోగ పరిచారము	194	సర్వ క్షయములకు కాంత వల్లభ రసము	212
ప్రకారాంతర క్షయ రోగోత్పత్తి	195	క్షయ రోగములకు అశాభ రసము	212
కారణము	195	క్షయ రోగములకు అశుభ రసము	214
క్షయ రోగ రూపములు	196	క్షయ రోగములకు అశుభ రసము	214
రాజయ క్షయ లక్షణము	196	క్షయ రోగములకు అశుభ రసము	214
వాత క్షయ లక్షణము	197	క్షయ రోగములకు అశుభ రసము	214
పి త్త క్షయ లక్షణము	197	క్షయ రోగములకు అశుభ రసము	214
శ్లేష్మ క్షయ లక్షణము	197	క్షయ రోగములకు అశుభ రసము	214
సన్ని పాత క్షయ లక్షణము	197	క్షయ రోగములకు అశుభ రసము	214
		పంచమ ప్రకరణము.	
		పాండు రోగ నిదా నాదులు	215
		వాత పాండు రోగ లక్షణము	216
		పి త్త పాండు రోగ లక్షణము	216
		శ్లేష్మ పాండు రోగ లక్షణము	216

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
శుద్ధి పాతపాండువులకు లక్షణము	217	పాండురోగముల మందుపధ్యము	283
స్పృశ్యాండురోగలక్షణము	218	పాండురోగములపథ్యాపధ్యములు	284
ప్రకారాండరపాండురోగలక్షణము	219	పాండురోగ వికిత్సవిధానము	285
పూర్వోక్తపంచపాండురోగమారణోపద్రవములు	219	శోఫనివానము	286
రోగ సాధ్యాసాధ్యవివరణము	220	శోఫవిభాగము	287
పాండురోగవికిత్సారంభక్రమము	220	శోఫపూర్వరూపము	288
వారపాండువునకురససింహారభూషణము	221	శోఫకారణము	289
పీత్తపాండువులకు హంసశుంధూరము	222	శోఫసామాన్యలక్షణము	290
శ్లేష్మపాండువులకు మందూకము	223	వారజశోఫ	291
స్పృశ్యాండువులకు సరయూషిగ్నిముఖమందూకము	224	పీత్తజశోఫ	292
శుద్ధి పాతపాండువులకు సిద్ధమందూకము	225	శ్లేష్మజశోఫ	293
సర్వపాండుదులకు చించాదిక మాయం	226	ద్వంద్వజ శుద్ధి పాతజశోఫ లక్షణము	294
సర్వపాండువులకు లఘుచించాదిలేవ్యాలు	227	అభిఘాతజశోఫ	295
పాండ వులకు ప్రకారాంతరక్షణము చించాదిలేవ్యాలు	228	విషశోఫ	296
సర్వపాండువులకు మహాచించాదిలేవ్యాలు	229	వారాదిస్థానవిశేషములను శోఫోత్పత్తిక్రమము	297
పాండువులకు ప్రకారాంతరక్షణము చించాదిలేవ్యాలు	230	అసాధ్యశోఫలక్షణము	298
సర్వపాండువులకు మహాచించాదిలేవ్యాలు	231	శోఫమారకాపద్రవములు	299
పాండువులకు రక్షక ర్యామలు	232	శోఫారసము	300
హలీమక వివరము	233	శోఫలకు వజ్రమందూరము	301
హలీమక లక్షణము	234	శోఫలకు కిట్టాదిక మాయము	302
పాండువులకు త్రిఫలానుసమార్ణము	235	శోఫలకు తింత్రిణీమందూరము	303
పాండువులకు సహాయసమార్ణము	236	శోఫలకు రసభూషణి	304
సర్వపాండువులకు పూర్ణ చంద్రరసము	237	శోఫలయందు పధ్యము	305
పూర్ణశోఫలకు శోఫాంతిశుంధూరము	238	శోఫలయందపధ్యము	306
శోఫముద్ధిలేరసము	239	కామిలాని దానము	307
కుమ్భపాండులక్షణము	240	కుంభ కామిలా లక్షణము	308
కుమ్భపాండువులకు కాలవిధ్యంసనరసము	241	కామిలాసాధ్యాసాధ్యోపద్రవములు	309
కుమ్భపాండులక్షణము	242	కామిలకు పంచాసనరసము	310
కుమ్భపాండులక్షణము	243	శిలాజి త్యాదివర్ణము	311
కుమ్భపాండులక్షణము	244	కామిలకు మందూరము	312
కుమ్భపాండులక్షణము	245	కామిలకు రక్షక ర్యామము	313
కుమ్భపాండులక్షణము	246	కామిలకు రక్షక ర్యామము	314
కుమ్భపాండులక్షణము	247	హలీమక కులూంతకరసము	315

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
		షష్ఠ ప్రకరణము.	
అతివారవివరణము	248	స్నాయుక వాత మునకు పంచానకల్పం	261
వారాది ప్రకోపజనితరోగ భేదములు	249	స్నాయుక వాత మునకు భుజగ రాజ	262
వారతరోగనిదానము	250	చూర్ణము	263
వారసాధ్యాసాధ్యములు	251	గృభి వాతలక్షణము	264
ధూమ వాతలక్షణము	252	గృభి వాతమునకు ద్రాక్షాదిఘ్నములు	265
ధూమ వాతమునకు త్రిఫలాదిచూర్ణము	253	పాంశు వాతలక్షణము	266
విధూమ వాతలక్షణము	254	శుక్ర వాతలక్షణము	267
విధూమ వాతమునకు వారాంతరసము	255	శుక్ర వాతమునకు ఫణిపతిరసము	268
ఏకాంక వాతలక్షణము	256	నిష్టేంద్రియనిదానము	269
ఏకాంక వాతమునకు స్పృశ్యారసము	257	నిష్టేంద్రియమునకు వారాంతకరసము	270
కఫ వాతలక్షణము	258	నూతికా వాతలక్షణము	271
కఫ వారాంతరసము	259	నూతికా వాతమునకు బహువలరసము	272
జిహ్వోంక వాతలక్షణము	260	నూతికా వాతమునకు వాతవిధ్యంసక రసము	273
జిహ్వోంక వారాంతకరసము	261	త్యగ్యతలక్షణము	274
స్కంధ వాతలక్షణము	262	భోగ వాతలక్షణము	275
కంఠ వాతలక్షణము	263	భోగ వాతమునకు ఏరండమూలచూర్ణము	276
స్కంధ వాతమునకు వారముద్ధరసము	264	భోగ వాతమునకు రసకర్పూరము	277
స్కంధ వాతమునకు ఇంద్ర వాహినీ కాది ఘ్నములు	265	కిక్కి స వాతలక్షణము	278
పాద వాతలక్షణము	266	కిక్కి స వాతమునకు మహాకర్పూరము	279
పాద వాతమునకు స్వచ్ఛంద నాయక రసము	267	కటి వాతలక్షణము	280
మధు వాతలక్షణము	268	కటి వాతమునకు వార కేసరీరసము	281
మధు వాతవారఘ్నములు	269	మల్లబద్ధ వాతలక్షణము	282
వస్త్రీ వాతలక్షణము	270	మల్లబద్ధ వాతమునకు వాహుచ్యూడి చూర్ణము	283
వస్త్రీ వాతమునకు స్వచ్ఛంద శై రవరసము	271	మూత్రబద్ధ వాతలక్షణము	284
తుల వాతలక్షణము	272	మూత్రబద్ధ వాతమునకు వాతవిద్రాక్షణ రసము	285
శృంఖల వాతలక్షణము	273	ఉరు స్థంభ వాతలక్షణము	286
శృంఖల వాతమునకు త్రిగుణాభ్యరసము	274	ఉరు స్థంభ వాతమునకు వాతకణం కుళ రసము	287
విస్ఫోట వాతలక్షణము	275	తిమిర వాతలక్షణము	288
స్నాయుక వాతలక్షణము	276	కంఠ వాతలక్షణము	289

విషయము.	పుటసంఖ్య.
కంపవారమునకు విజయభైరవరసము	272
బాహుకంపకాతలక్షణము	273
బాహుకంపవారమునకు మావత్తైలము	274
బాహుకంపవారమునకు కార్యాసత్తైలం	275
శీతవారమునకు అగ్నితమారసము	276
నిరావారమునకు ఏరందాదిక సాయము	277
నిరావారమునకు దేవవార్యాది	278
క సాయము	279
నక్షత్రవారమునకు	280
నాసావారమునకు	281
నాసావారమునకు నస్యము	282
నాసారక్తమునకు నస్యము	283
ముఖవారమునకు చతుర్ముఖరసము	284
ముఖవారమునకు విశంకాదిచూర్ణము	285
ఉదరవారమునకు	286
కుక్షివారమునకు	287
అశీతివారమునకు కాలాగ్నిగుద్రరసం	288
అశీతివారమునకు	289
అష్టవారమునకు	290
అష్టవారమునకు వివతిండుకత్తైలము	291
అనులోమవారమునకు	292
అనులోమవారమునకు వాత	293
విలోమవారమునకు	294
విలోమవారమునకు సింహవాదరసము	295
ధనుర్వారమునకు	296
ధనుర్వారమునకు అగ్నికర్మాదివికీర్ణ	297
కంఠవారమునకు	298
పక్షిపూతవారమునకు	299
పక్షిపూతవారమునకు కాలకంటిరసము	300

విషయము.	పుటసంఖ్య.
అరాంగవారము	283
పాప్యవారము	284
ఆతపవారము	285
ఆతపవారమునకు వాతకార్యాలరసము	286
అగ్నివారము	287
అగ్నివారమునకు వీరభద్రరసము	288
అధ్యవారము	289
అధ్యవారమునకు ప్రభావతీకటికలు	290
శుక్లవారము	291
శుక్లవారమునకు కనకకుంభరసము	292
సంధివారము	293
సంధివారమునకు రత్నగంధపోటలీ	294
రసము	295
సాధ్యవారము	296
శిరోవారము	297
స్వరసీనవారము	298
స్వరసీనవారమునకు వాతకులాంతక	299
త్తైలము	300
రక్తవారము	301
రక్తవారమునకు వాతాంతకరసము	302
క్షీణవారము	303
ఖంబావారము	304
ఖంబావారమునకు వాతవ్రాసము	305
కళావారము	306
కళావారమునకు వాసాదిత్తైలము	307
అవయవాంగవారము	308
అవయవాంగవారమునకు వైశేచన	309
కల్పము	310
స్థానవారము	311
స్థానవారమునకు వాతోన్మూలరసము	312
గుల్ఫవారము	313
గుల్ఫవారమునకు ప్రాణవల్లభరసము	314

విషయము.	పుటసంఖ్య.
అంగుళీవారము	294
బాసువారము	295
బంధువారము	296
బంధువారమునకు లక్ష్మీవీలాసరసము	297
అస్థివారము	298
కాకవారము	299
భ్రమణివారము	300
భ్రమణివారమునకు విష్ణుపరాక్రమరసము	301
భ్రమణివారమునకు గంధకకల్పము	302
పంగువారము	303
పంగువారమునకు ప్రభావతీకటికలు	304
పక్షిపూతవారము	305
పక్షిపూతవారమునకు భృంగాది	306
నస్యము	307
నూర్వావారమునకు మధుకాది	308
నస్యములు	309
అర్థితాదివారమునకు కాశ్యూర్వాది	310
నస్యము	311
మూర్వాదులకు కుంకుమాదినస్యము	312
వాతాదిరోగములకు త్రికటుకాదినస్యము	313
దండవారము	314
దండవారమునకు విజయభైరవరసము	315
మందవారము	316
మందవారమునకు కాలకంటిరసము	317
కోష్ఠవారము	318
కోష్ఠవారమునకు స్వచ్ఛందభైరవరసము	319
గుల్ఫవారము	320
గుల్ఫవారమునకు త్రివిక్రమరసము	321
జంజావారము	322
తుల్యవారము	323
తుల్యవారమునకు	324
అణువారము	325
దధివారము	326
దధివారమునకు	327

విషయము.	పుటసంఖ్య.
కర్ణవారము	306
కర్ణవారమునకు	307
బధిరవారము	308
కర్ణవారమునకు దశమూర్తైలము	309
కర్ణకులవారము	310
ఉన్నాదవారము	311
ఉన్నాదవారమునకు వాతారోగము	312
ఉన్నాదవారమునకు వాతారోగము	313
అమవారము	314
అమవారమునకు రక్తోపాయము	315
అమవారమునకు పంచనక్రమము	316
అమవారమునకు ఏరందత్తైలము	317
ఒరుగువారమునకు చికిత్స	318
వాతప్రోఫలక్షణము	319
వాతశోషవారములు	320
సర్వవారములకు స్వచ్ఛందభైరవము	321
అశీతివార సామాన్యలక్షణము	322
మతాంతరస్థాతివారములలో	323
బలవత్తరములైన వారములు	324
బలవత్తరవారములు	325
బలవత్తరవారములు	326
వారములకు రక్ష్యాదికర్మము	327
సర్వవారములకు ఆర్వాదిత్తైలము	328
త్తైలపాకలక్షణము	329
వారోగములయందు పథ్యము	330
వారోగములయందు దపథ్యము	331
సప్తమ ప్రకరణము.	332
గురుత్వలక్షణము	333
అపవైత్యలక్షణము	334
అపవైత్యలక్షణము	335
అపవైత్యలక్షణము	336
అపవైత్యలక్షణము	337
అపవైత్యలక్షణము	338
అపవైత్యలక్షణము	339
అపవైత్యలక్షణము	340

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వివర్ణ వైత్యలక్షణము	322	శ్రోధవైత్యమునకు నారాచరసము	323
వివర్ణ వైత్యమునకు బడబాగ్ని రసము	"	ధ్రంశవైత్యలక్షణము	"
ఉష్ణ వైత్యలక్షణము	323	ధ్రంశవైత్యమునకు భృంగరాజమర్దము	"
నూర్ణవర్ణవైత్యలక్షణము	"	శిరఃపిత్తలక్షణము	324
నూర్ణవర్ణ వైత్యమునకు వృజరసము	"	శిరఃపిత్తమునకు వైత్యకాలాంతకరసము	"
కామిలా వైత్యలక్షణము	"	తుంధావైత్యలక్షణము	"
కామిలా వైత్యమునకు కణ్డకరసము	324	తుంధావైత్యమునకు పిత్తభంజనరసము	325
అమ్మ వైత్యలక్షణము	"	త్వష్టావైత్యలక్షణము	"
అమ్మ వైత్యమునకు నుధాఃధిరసము	"	త్వష్టావైత్యమునకు వైత్యహింసకరసము	"
స్వేద వైత్యలక్షణము	325	త్వష్టావైత్యమునకు నారికేళయోగము	326
స్వేద వైత్యమునకు అమ్మ తేజ్వరసము	"	త్వష్టావైత్యమునకు ధాన్యకాదియోగము	"
స్వేద వైత్యమునకు మృతసంజీవనీ రసము	326	దుర్భావ వైత్యలక్షణము	"
ఉష్ణాద వైత్యలక్షణము	"	చర్మవైత్యలక్షణము	327
ఉష్ణాద వైత్యమునకు చండభైరవరసము	"	చర్మవైత్యమునకు పిత్తవిధ్వంసనరసము	"
ఉష్ణాద వైత్యమునకు విప్పలిఘృతము	327	దుర్బంధవైత్యలక్షణము	"
పుండరీక వైత్యలక్షణము	"	మదన వైత్యలక్షణము	328
పుండరీక వైత్యమునకు విశ్వమూర్తిరసము	"	మదన వైత్యమునకు శ్రీరామబాణరసము	"
కరపాదపిత్తలక్షణము	328	విసర్జి వైత్యలక్షణము	"
సర్వవైత్యములకు పాణిబద్ధరసము	"	విసర్జి వైత్యమునకు పిత్తకులాంతక రసము	329
శీత వైత్యలక్షణము	329	శీత వైత్యవిసర్జికి తేపనములు	"
శీత వైత్యమునకు పూర్ణాభ్రరసము	"	రక్తవైత్యలక్షణము	340
మూర్ఖా వైత్యలక్షణము	"	రక్తవైత్యవర్ణవివరణము	"
మూర్ఖావైత్యాంకుకరసము	330	రక్తపిత్తసాధ్యాసాధ్యములు	341
వధుర వైత్యలక్షణము	"	రక్తపిత్తనివర్తకోపాయములు	"
వధురపిత్తమునకు వైశ్యగజాంతుకరసము	"	జ్వరాదలయందు చికిత్సానిషేధకాలము	"
కుసుమ వైత్యలక్షణము	331	ప్రకారాంతర రక్తవైత్యలక్షణము	"
నాసికాకుసుమ వైత్యవివరణము	"	ఊర్ధ్వాస్థాగత రక్తపిత్తలక్షణము	342
నాసికాకుసుమలకు పుటంబరాది కల్పము	"	నాతాదిరక్తపిత్తలక్షణము	"
నాసికాకుసుమములకు కబళేనరీపము	332	ప్రకారాంతర రక్తపిత్తలక్షణము	343
నాసికాకుసుమములకు కన్యము	"	మేఘ్రమున ప్రవిచుచుండు రక్తపిత్త మునకు ఉపచారము	"
శ్రోధ వైత్యలక్షణము	"	అస్మగరకోగవివరణము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
సర్వరక్తవైత్యములకు రక్తమాశేష్టరసము	343	వాతఛర్దియందు ఉపచారము	353
రక్తపిత్తమునకు సిందూరకల్పము	344	వాతఛర్దికి విశేషగాదిమర్దము	"
" రసభస్మకల్పము	"	పిత్తఛర్దియందు ఉపచారములు	"
" వైత్యముద్ధరసము	"	కఫఛర్దికి పిప్పల్యాదియోగము	360
" మహాచంద్రకళారసము	345	కఫఛర్దియందు ఉపిత్తాదికల్పము	"
" వేణుపత్రాదికషాయము	"	పంచఛర్దిలకు పూర్ణచంద్రోదయసిందూరం	346
" అలకక కల్పము	"	ఛర్దిలకు ఉపచారాదిమర్దము	347
" కాకతుండ్యాదిమర్దము	"	ఛర్దిలకు లాబాదికల్పము	"
" చందనాదిఘృతము	"	సర్వఛర్దిలకు బిల్వ్యాదిలేహ్యము	362
" ఉశీరకాదిమర్దము	"	సర్వఛర్దిలకు లఘుబిల్వ్యాదిలేహ్యము	"
" నందుపథ్యములు	"	ఛర్దిలకు కృష్ణాదికల్పము	363
" సంపథ్యములు	"	ఛర్దిలకు కార్పాసాస్థికల్పము	"
అమ్మ వైత్యలక్షణము	"	ఛర్దియందు లేపనము	348
ఊర్ధ్వాస్థాగమఖాస్తు పిత్తమునకు ఉపచారము	"	ఛర్దియందు నాసములు	"
అమ్మపిత్తమునకు సంజీవనరసము	"	ఛర్దిలకు ఏలాదిమర్దము	"
" పిత్తభంజనరసము	"	ఛర్దికోచకమునకు క్షుంబరీలేహ్యము	"
" లీలావిలాసరసము	"	చర్మకోచకవారయోగములు	365
అమ్మ వైత్యమునకు ప్రాణేశ్వరరసము	"	చర్మకోచనమునకు ధాన్యక లేహ్యము	"
" మహాప్రాణేశ్వరరసము	"	ఛర్దికోచకమునకు ఖండార్ద్రక లేహ్యం	"
" రసభస్మాదికల్పము	"	మూర్ఖానిదానము	366
" అభ్రకాదికల్పము	"	పూర్వయాపము	367
" తామ్రాదికల్పము	"	వాతజమూర్ఖాలక్షణము	"
ఛర్దినిదానము	"	పిత్తజమూర్ఖా	"
ఛర్ది పూర్వయాపము	"	కఫజమూర్ఖా	"
ఛర్దిలయందు సామాన్యోపచారము	"	సన్నిపాతజమూర్ఖాలక్షణము	368
వాతఛర్దిలక్షణము	"	రక్తజమూర్ఖాసంప్రాప్తి	"
వైత్యఛర్దిలక్షణము	"	విషమధ్యజితమూర్ఖావివరణము	"
శీష్ణఛర్దిలక్షణము	"	రక్తకాదిమూర్ఖాలక్షణము	369
ఛర్దియందు ఉపచారము	358	మూర్ఖాభ్రమృతలద్రాది అనువాని ఘోషములు	"
అగంధులఛర్దిలక్షణము	"	తలద్రాలక్షణము	370
అసాభ్యఛర్దిలక్షణము	"	సన్యాస	"
		సర్వమూర్ఖలకు శివీవనీకాంక్షంజనము	371

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వాతాదిస్వస్థాస్వస్థతాలక్షణము	871	క్షయకాసలక్షణము	386
నిత్యప్రకృతకారణము	"	రక్తకాసలక్షణము	386
వాతవైత్యగుణులుగల రోగములకు		కృషాదికషాయము	387
త్రవిక్రమరసము	372	చిప్పికాకాసలక్షణము	388
వాతవైత్యమూర్ఖులకుప్రచండశైరవ		చిప్పికాకాసమునకుసర్వాంగముందర	
రసము	373	రసము	388
వాతశ్లేష్మసంకలితమునకు గగన		వాతకాసలక్షణము	388
గర్భికారసము	"	రుద్రపర్వటీరసము	389
వాతవైత్యమూర్ఖులకుకల్పము		వైత్యకాసలక్షణము	390
మూర్ఖులసవ్యము	"	విజయశైరవరసము	390
వైత్యరోగములయందుపథ్యము	375	త్రినేత్రకరసము	391
వైత్యరోగములయందపథ్యము	376	క్షయకాసలక్షణము	391
అష్టమ ప్రకరణము.		క్షయకాసమునకుతాలేక్యరసము	392
కాసరోగనిదానము	377	శుక్తికాసలక్షణము	393
కాసరోగభేదవివరణము	378	సూర్యరసము	393
కాసరోగపూర్వరూపములు	"	అమకాసలక్షణము	394
వాతకాసలక్షణము	"	అమకాసమునకుచంద్రామృతరసము	395
వైత్యకాసలక్షణము	379	పాండుకాసలక్షణము	394
శ్లేష్మకాస	"	పాండుకాసమునకుకాససంహారశైరవం	394
క్షయకాస	"	కృష్ణకాసలక్షణము	395
క్షయకాస	"	కృష్ణకాసమునకురసేంద్రియక్షయము	395
కాసరోగసాధ్యసాధ్యములు	"	శ్లేష్మకాసలక్షణము	396
పంచకాసాదులకు అమృతాంకరసము	"	శ్లేష్మకాసమునకు బోశబద్ధరసము	396
తిలాదిలేహ్యము	381	దధికాసలక్షణము	397
చిత్రకాదిలేహ్యము	"	దధికాసమునకుకాసవిధూన రసము	397
అగస్త్యహారితక్యవలేహ్యము	382	శ్లేష్మజిహ్వకాసలక్షణము	397
ఇంద్రవాయుకాదిహర్షము	383	శిలాతాలకరకము	398
స్వయమగ్నిరసము	"	కంఠజిహ్వకాసలక్షణము	398
వాతకాసమునకు పూతాంకుశీరసము	384	గ్లింగ రోజిఘృతీకలు	399
వింకతిశ్లేష్మరోగవివరణము	385	దంతిఘృమసానము	399
పూర్వకాసలక్షణము	"	ఉపజిహ్వకాసలక్షణము	399
పూర్వకాసమునకు కాలిత్రకరసము	"	జిహ్వకాసలక్షణము	399
		జిహ్వకాసములకునీలకంఠరసము	400

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
ఊర్ధ్వకాసలక్షణము	400	కాస్యసములకుగంధకయోగము	415
ఊర్ధ్వకాసమునకు కాసకేసరి		కాస్యసములకుభూర్జాదికషాయము	"
వటికములు	"	కాస్యసములకువిభీతకాదికషాయము	"
ఊర్ధ్వకాసమునకు అంకోలాదిచూర్ణం	401	కాస్యసములకుగటకాద్యవలేహ్యము	"
శ్లేష్మభంగాలీలక్షణము	"	సర్వకాస్యసములకుభూర్జిగుడము	416
సర్వకాసములకు స్వర్ణభూపతి	402	కాస్యసములకు నసాధ్యవలేహ్యము	417
శ్లేష్మభంగాలీకాసమునకునిదిగి కాది		సర్వకాస్యసములకు కాస్యకాశేశ్వర	
చూర్ణము	403	రసము	418
కుష్ఠకాసలక్షణము	"	హిక్కానిదానము	"
కుష్ఠకాసమునకు అగ్నిరసము	"	హిక్కాభేద తత్సంప్రాప్తి	419
సర్వకాసములకుతుద్రాదిలేహ్యము	404	హిక్కాపూర్వరూపములు	"
సర్వకాసములకుమహాతుద్రాదిలేహ్యం	"	అన్నజహిక్కాలక్షణము	"
మేఘరంజిదగ్గుకుచికిత్స	405	యమశిషాకాల్పలక్షణము	"
అసాధ్యశ్లేష్మరోగోపద్రవములు	406	తుద్రహిక్కాలక్షణము	"
కాసములకుకదలీఫలయోగము	"	గంభీరహిక్కాలక్షణము	420
కాసరోగములయందుపథ్యము	406	మహాహిక్కాలక్షణము	"
కాసరోగములయందపథ్యము	407	హిక్కాస్వరూపతత్సాధ్య	"
కాస్యనిదానము	"	సాధ్యములు	"
కాస్యరోగపూర్వరూపములు	"	అసాధ్యహిక్కాలక్షణము	421
మహాకాస్యలక్షణము	408	హిక్కాలక్షణము	"
ఊర్ధ్వకాస్యలక్షణము	"	హిక్కాలక్షణము	"
కాస్యసాధ్యముఖనిషేధకారణము	409	హిక్కాలక్షణము	422
ఛిన్నకాస్యలక్షణము	"	హిక్కాలక్షణము	"
తమకకాస్య	"	హిక్కాలక్షణము	423
తుద్రకాస్య	"	హిక్కాలక్షణము	"
కాస్యసాధ్యసాధ్యవిచారము	"	హిక్కాలక్షణము	424
రోగసంప్రాప్తి తల్లక్షణములు	"	హిక్కాలక్షణము	"
కాస్యసాహాయ్యలక్షణము	412	హిక్కాలక్షణము	425
కాస్యసోపద్రవములు	"	హిక్కాలక్షణము	"
ఊర్ధ్వకాస్యసమునకు నూర్జావర్ష	418	హిక్కాలక్షణము	"
రసము		హిక్కాలక్షణము	"
సర్వకాస్యసములకు ఉదయభాస్కర	414	హిక్కాలక్షణము	"
రసము		హిక్కాలక్షణము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య	విషయము.	పుటసంఖ్య.
నవమ ప్రకరణము.		అసాధ్య మేహాలక్షణము	486
మేహరోగనిదానము	427	మేహరోగములయందు మూత్రపరీక్ష	,,
కఫాదిమేహసంప్రాప్తి	428	మూత్రపరీక్ష	,,
మేహరోగ భేదములు	,,	అసాధ్య మేహోపద్రవములు	486
కఫజనిత దశమేహములు	,,	మేహరోగ పూర్వరూపములు	486
ఉదక మేహాలక్షణము	,,	మేహపిటికోపద్రవములు	487
ఇత్రు మేహాలక్షణము	,,	ప్రమేహపిటికా భేదము	487
సాంద్ర మేహాలక్షణము	480	సర్వపిటికాలక్షణము	487
మరా మేహాలక్షణము	,,	అసాధ్యపిటికాలక్షణము	488
నికతా మేహాలక్షణము	,,	మేహపిటికాచికిత్స	488
శుక్ల మేహాలక్షణము	,,	అసాధ్య మేహాలక్షణము	489
శిత మేహాలక్షణము	,,	మర్మస్థానవివరణము	489
స్పష్ట మేహాలక్షణము	,,	మేహకులంతకరణము	440
శనై ర్మేహాలక్షణము	481	మధు మేహమునకు లోద్రాధిక సాయము	440
లాలా మేహాలక్షణము	,,	సర్వ మేహములకు హఠగోరిస్పష్టిరసము	440
బహుమూత్రలక్షణము	,,	మేహములకు చంద్రప్రభా వటి	,,
పిత్తజనిత వశ్యేహములు	,,	కములు	441
జ్వర మేహాలక్షణము	,,	హరిద్ర మేహమునకు మేహహరణము	442
హరిద్ర మేహాలక్షణము	482	మంజిష్ఠా మేహమునకు విద్యావాగీశ్వర	,,
రక్త మేహాలక్షణము	,,	రసము	442
మంజిష్ఠా మేహాలక్షణము	,,	నిల మేహమునకు హరికంఠకరణము	448
నిలకాల మేహాలక్షణము	482	రక్త మేహమునకు వేదవిద్యారసము	444
వారజనిత చతుర్మేహములు	,,	మేహబద్ధరసము	444
గుణ్ణా మేహాలక్షణము	,,	సర్వ మేహములకు వేదవిద్యా	,,
వసా మేహాలక్షణము	,,	వటికములు	445
చాత్తి మేహాలక్షణము	488	శిత మేహమునకు వాగేంద్రఘటికలు	446
మధు మేహాలక్షణము	,,	స్పష్ట మేహమునకు మేహోరిరసము	446
వింశతి మేహపూర్వరూపములు	,,	శుక్ల మేహమునకు మేహద్విరద సింహ	,,
వాతాది మేహవిభాగము	484	రసము	447
శ్లేష్మ మేహోపద్రవములు	,,	సాంద్ర మేహచికిత్స	447
వైశ్య మేహోపద్రవములు	,,	మరా మేహమునకు మృగమాలరిసము	448
వాత మేహోపద్రవములు	485	లాలా మేహమునకు నిత్యాశోగేశ్వరరసము	448
		లాలా మేహచికిత్స	448

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
బహుమూత్రమునకు తాళకేశ్వరరసము	449	శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛిమునకు చక్రధర	
బహుమూత్రమునకు ఆకుక్యాది	,,	రసము	464
పుటపాకము	,,	శుక్లమూత్రకృచ్ఛిమునకు చికిత్స	465
బహుమూత్రచికిత్సలు	450	మూత్రకృచ్ఛిమునకు తిలదిజ్వరము	,,
బహుమూత్రమునకు జాత్యాది	,,	సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛిమునకు	,,
వటికములు	452	ద్రాక్షాదిక సాయము	,,
వంగావలేవాయోగము	,,	మూత్రకృచ్ఛిములయందు పశ్యము	,,
మేహములకు వసంతుక్తునుమాకరము	,,	మూత్రకృచ్ఛిములయందు దపధ్యము	466
సర్వ మేహములకు మహావంగేశ్వరరసము	454	మూత్రాఘాతనిదానము	,,
మేహకుంజరకేశ్వరీరసము	,,	వాతకుండలికాలక్షణము	,,
పంచలోహరసాయనము	455	అష్టిలాలక్షణము	467
సర్వ మేహములకు చంద్రోదయరసము	456	వాతపిత్తలక్షణము	,,
మేహకులలకు	,,	మూత్రాతిలక్షణము	,,
అసాధ్య మేహపిటికాలక్షణము	,,	మూత్రజఠరలక్షణము	468
మేహపిటికా చికిత్సాక్రమము	457	మూత్రోత్సంగలక్షణము	,,
మేహప్రణాచికిత్స	,,	మూత్రక్షయలక్షణము	,,
మేహములయందు పథ్యము	458	మూత్రగ్రంధిలక్షణము	469
మేహములయందు దపధ్యము	459	మూత్రశుక్రలక్షణము	,,
మూత్రకృచ్ఛినిదానము	,,	ఉష్ణవాతలక్షణము	,,
వాతమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	,,	మూత్రసాదలక్షణము	470
వైశ్యమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	460	విద్యేఘాతలక్షణము	,,
శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	,,	వస్తికుండలలక్షణము	,,
శుక్లమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	,,	మూత్రాఘాతమునకు స్థాదిమార్గము	471
వాతకుండలిమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	,,	మూత్రాఘాతమునకు క్షీరయోగము	472
శల్యజమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	461	అశ్వరీరోగ భేదములు	,,
పురివజమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	,,	అశ్వరీసామాన్యలక్షణము	,,
సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	,,	వాతాశ్వరీలక్షణము	473
వాతమూత్రకృచ్ఛిమునకు	,,	పితృశ్వరీలక్షణము	,,
మూత్రకృచ్ఛాంతకరణము	468	శ్లేష్మాశ్వరీలక్షణము	474
వైశ్యమూత్రకృచ్ఛిమునకు	,,	శుక్రాశ్వరీలక్షణము	,,
లఘులోకేశ్వరరసము	,,	అశ్వరీమారోగోపద్రవములు	475
పిత్తమూత్రకృచ్ఛిమునకు యష్టాద	,,	అశ్వరీకి పాపాణభేదరసము	,,
క సాయము	464	అశ్వరీరోగమునకు శిలాదిమార్గము	476

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
పాపాభవజరణము	477	వాతగ్రహణికి వజ్రక వాచురసము	491
కుక్షాశ్శరీరికిత్వ	"	వైశ్యగ్రహణికి చిత్రాంబరరసము	492
కుక్షాశ్శరీరికి శ్శబ్దంష్ట్రానియోగము	478	శ్శేష్మగ్రహణికి అర్కలోకేశ్వరరసం	498
కర్మరాశ్శరీరికిత్వ	"	త్రిదోషగ్రహణికి కుటుంబాద్యురలేపము	"
కర్మరాశ్శరీరికి తిలాదిషోరము	"	అనువాతగ్రహణికిగ్రహణ్యాంకుశేరసం	494
అశ్శరీరికి విష్టాదిపటకములు	"	అనుకుతారరసము	495
అశ్శరీరికి త్రివిక్రమరసము	479	గ్రహణులకు ఆనందరసము	496
అశ్శరీరిగములయందు పథ్యము	"	పితృధికగ్రహణికి కపిత్థావ్తకము	"
అశ్శరీరిగములయందు దపథ్యము	480	గ్రహణులకు త్తృకాభయము	497
		గ్రహణిరోగోపచారవిశేషములు	498
దశమప్రకరణము.		పర్యాతిసారములకు పథ్యాదిపటికములు	"
గ్రహణిరోగనిదానములు	481	గ్రహణులకు పూతి కాదియోగము	499
వాతగ్రహణిలక్షణము	482	గ్రహణ్యతిసారములకు అగ్నికర్మవిధి	500
వైశ్యగ్రహణిలక్షణము	"	వాతాతిసారమునకు కనకనుందరసం	"
శ్శేష్మగ్రహణిలక్షణము	483	వాతాతిసార హితకర్మద్రవ్యములు	501
శ్శబ్దంష్ట్రానిదోషగ్రహణి లక్షణములు	"	సర్వగ్రహణ్యతిసారములకు	"
అనువాతగ్రహణిలక్షణము	"	మృతసంజీవనీరసము	"
గ్రహణిభేదములు	484	గ్రహణులకు మరీచపటకములు	502
గ్రహణిరోగోపచారక్రమము	"	గ్రహణ్యతిసారములకు మదవారణ	"
అతిసారనిదానము	485	సింహరసము	"
అతిసారి భేదములు	"	సర్వగ్రహణ్యతిసారములకు లోకనాథ	"
వాతాతిసారలక్షణము	"	రసము	508
వైశ్యతిసారలక్షణము	"	కనకనుందరసము	"
శ్శేష్మతిసారలక్షణము	486	గ్రహణిగజకేశ్శరీరసము	504
సన్నిపాతాతిసారలక్షణము	"	అతిసారాదులయందు పథ్యము	505
శోకాతిసారలక్షణము	"	అతిసారాదులయందు దపథ్యము	"
శ్శోకాతిసారకృచ్ఛ్శసాధ్యత్వము	487	ఏ కాదశప్రకరణము.	
రక్తాతిసారలక్షణము	"	ఉదరనిదానము	506
అమాతిసారలక్షణము	"	ఉదరసంప్రాప్తి	"
అసాధ్యతిసారలక్షణములు	488	ఉదరరోగసామాన్యరూపము	507
అతిసారసామాన్యోపచారము	490	ఉదరసామాన్యలక్షణము	"
గ్రహణ్యతిసారోపచారివిధి	"	ఉదరరోగవిశేషలక్షణము	"
వాతగ్రహణికి బదోమముఖరసము	"		"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
ఉదరరోగసామాన్య చికిత్స	508	విద్రధినిదానము	525
వాతోదరలక్షణము	"	వాతవిద్రధి లక్షణము	526
వైశ్యోదరలక్షణము	"	పిత్తవిద్రధి లక్షణము	"
శ్శేష్మోదర లక్షణము	"	శ్శేష్మోద్రధి లక్షణము	"
సన్నిపాతోదర లక్షణము	509	పండినవిద్రధియొక్క స్రావము	"
జలోదర లక్షణము	"	సన్నిపాతివిద్రధి లక్షణము	527
స్థిహోదర లక్షణము	"	అభిఘాతజవిద్రధి లక్షణము	"
బద్ధగుదోదర లక్షణము	510	రక్తవిద్రధి లక్షణము	"
తుతోదర లక్షణము	"	అంతర్విద్రధి లక్షణము	528
జలకారోదర లక్షణము	511	విద్రధిస్థానములు	"
అబ్జోదర సాధ్యసాధ్యములు	"	విద్రధిసావనిర్లమనము	529
ఉదరసాధ్యలక్షణములు	512	విద్రధిసాధ్యసాధ్యములు	"
వాతోదరమునకు అగ్నితుమార రసము	518	అసాధ్యవిద్రధి లక్షణము	530
వాతోదరమునకు వ్యోమదిగణమార్గం	514	విద్రధి సామాన్యచికిత్స	"
వైశ్యోదరమునకు త్రైలోక్య గుండర	"	వాతవిద్రధి సామాన్యచికిత్స	"
రసము	"	పిత్తకాదిలేపము	531
శ్శేష్మోదరమునకు వైశ్యోరీనటికములు	515	రక్తవిద్రధియందు పచారము	532
సన్నిపాతోదరమునకు బృహదగ్నిముఖ	"	పిత్తవిద్రధియందు పచారము	"
మార్గము	516	శ్శేష్మవిద్రధికి తక్కుతాదిలేలము	533
జలోదరమునకు వమ్మివీర్యరసము	517	ఇరిమేదాదిఘృతము	"
స్థిహోదరమునకు వంగేశ్వరరసము	"	ఉదరరోగములయందు పథ్యము	534
సర్వోదరములకు బ్రహ్మవటికములు	518	ఉదరరోగములయందు దపథ్యము	"
ఉదరములకు కదళీయోగము	519	ద్వాదశ ప్రకరణము.	
అనాహరోగనిదానము	"	త్వష్టానిదానము	535
ఉదావర్తనిదానము	520	త్వష్టాసామాన్యలక్షణము	536
ఉదావర్తసాధ్య లక్షణము	521	వాతజత్వష్టా లక్షణము	"
అగ్నిముఖమార్గము	"	పిత్తజత్వష్టా లక్షణము	"
అనాహరోదావర్తములకు యోగసార	"	కఫజత్వష్టా లక్షణము	"
రసము	522	తులజత్వష్టా లక్షణము	537
ఉదావర్తమునకు నారాచమార్గము	523	తులజత్వష్టా లక్షణము	"
ఫలమార్గము	"	అనుజత్వష్టా లక్షణము	"
తుంబురుమార్గము	"	అన్నజత్వష్టా లక్షణము	"
భేదనచర్మి	525	ఉపసర్గజత్వష్టా లక్షణము	538

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అసాధ్యత్వస్థా లక్షణము	588	కృష్ణారోగమునం దపథ్యము	550
దాహనిదానము.		దాహారోగమునందు వేద్యము	551
జీర్ణజన్యదాహలక్షణము	589	దాహారోగమునం దపథ్యము	552
రక్తపిత్తజదాహలక్షణములు	589	హృద్రోగనిదానము	552
కృష్ణావిశోధజదాహలక్షణము	589	హృద్రోగ భేదములు	552
శత్రుపూతజదాహలక్షణము	589	కృమిజహృద్రోగ లక్షణములు	558
ధాతుక్షయజన్య దాహలక్షణము	589	హృద్రోగోపద్రవములు	558
క్షయజదాహలక్షణము	589	హృద్రోగమునకు రసాయనము	558
మర్మాభిపూతజదాహలక్షణము	589	వైత్యహృద్రోగమునకు పంచసారకసం	554
కృష్ణకు పుసర్పవాదికల్పము	589	శ్లేష్మహృద్రోగమునకు హృదయార్ణవరసం	555
కృష్ణకు పర్వతీవటికములు	589	హృద్రోగమునకు గుంజాభిద్రవము	555
కృష్ణకు ఖర్జురాదిక సాయము	541	హృద్రోగమునందు పథ్యము	556
కృష్ణకు వాలుకాదిలేహ్యము	541	హృద్రోగమునం దపథ్యము	556
దాహమునకు నైంధనకల్పము	541	విషూచీలక్షణము	557
కృష్ణకు దధిమస్తుకల్పము	542	వాతవిషూచీలక్షణము	557
యోజనస్తుకల్పము	542	వైత్రవిషూచీలక్షణము	557
వాతకృష్ణకు బద్ర్యాదికల్పము	542	శ్లేష్మవిషూచీలక్షణము	557
వైత్యకృష్ణకు సితాదికల్పము	542	విషూచ్యుపద్రవములు	557
శ్లేష్మజకృష్ణకు కారివాదిక సాయము	543	అసాధ్యవిషూచీలక్షణము	558
కృష్ణకు చందనాదికల్పము	543	అలసకలక్షణము	558
తామ్రాదికరసము	544	విలంబికాలక్షణము	559
రసాదిమార్గము	544	అసాధ్యవిషూచీలసకలక్షణము	559
కృష్ణహరయోగము	545	విషూచిలకు చికిత్స	559
క్షైద్రాదిగంధూషము	545	అగ్నిముఖరసము	560
దాహమునకు చంద్రకశారము	545	శంఖవటికములు	560
రసాదిఘటికలు	545	సంచినీగుటికలు	561
మృతసంచినీగుటికలు	546	విలంబిక అలసకచికిత్స	562
ఖర్జురాదిమార్గము	546	అగ్నిమాంద్యనిదానము	562
పిత్తజదాహమునకు చికిత్స	547	అగ్నిమాంద్యస్వరూపము	562
చందనాదిమార్గము	547	సమాగ్నాగ్నిలక్షణము	563
పుసర్పవాదిలేలము	548	అక్షిరోగ భేదములు	564
కృష్ణారోగములయందు వేద్యము	549	అక్షిరకారణము	564

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అమాక్షీర్ణలక్షణము	565	కుష్ణారోగ భేదములు	581
విదగ్ధాక్షీర్ణలక్షణము	565	పుండరీకకుష్ణ లక్షణము	581
విష్టబ్ధాక్షీర్ణలక్షణము	565	విసోష్ణికకుష్ణలక్షణము	582
రసశేషాక్షీర్ణలక్షణము	565	పామాకుష్ణలక్షణము	582
నాళాక్షీర్ణలక్షణము	566	గజచర్మకుష్ణలక్షణము	582
పితౄక్షీర్ణలక్షణము	566	కాకణకుష్ణలక్షణము	582
శ్లేష్మాక్షీర్ణలక్షణము	566	కచ్చత్వకుష్ణలక్షణము	583
అక్షిరోపద్రవములు	566	ఋష్యజీవ్యాకుష్ణలక్షణము	583
అక్షిర్ణమునకు ముఖ్యకారణము	567	గళకుష్ణలక్షణము	583
అక్షిరహరయోగము	567	కపాలకుష్ణలక్షణము	584
అక్షిరహరకల్పము	567	ఔదుంబరకుష్ణలక్షణము	584
అక్షిర్ణములకు పథ్యాదిమార్గము	567	పండ్లకుష్ణలక్షణము	584
సర్వాక్షిర్ణములకు అగ్నికుమారరసము	568	ప్రసూతికుష్ణలక్షణము	584
అగ్నికుమారరసము	568	విచర్మికకుష్ణలక్షణము	585
క్రవ్యాదరసము	569	వైపాదికకుష్ణలక్షణము	585
అగ్నిముఖయోగము	570	కటిభకుష్ణలక్షణము	585
అగ్నికుమారరసము	570	చర్మదశకుష్ణలక్షణము	585
అగ్నిమాంద్యరీతికములు	571	నద్రుకుష్ణలక్షణము	586
అగ్నిమాంద్యమునకు తౌరాది వటికములు	571	సింధుకుష్ణలక్షణము	586
అగ్నిమాంద్యమునకు తామ్రభస్మయోగము	572	శతాయస్యకుష్ణలక్షణము	586
అగ్నిమాంద్యమునకు ఆర్ద్రకకల్పము	572	శ్విత్రకుష్ణలక్షణము	586
చింతామణిరసము	573	కుష్ణారోగ సాధ్యసాధ్యములు	587
అదిత్యరసము	573	కుష్ణారోగవిశిత్తాస్మకము	588
అక్షిరబలకాలావలరసము	574	వాతాదిభేదకుష్ణలక్షణము	588
శంఖదావకము	575	కుష్ణారోగ సాధ్యసాధ్యములు	589
అక్షిర్ణములయందు పథ్యము	576	అసాధ్యకుష్ణలక్షణము	589
అక్షిర్ణములయందు దపథ్యము	577	సంసర్జకరోగములు	589
అక్షిర్ణములయందు దపథ్యము	577	శ్వేతకుష్ణపునకు భృంగ్యాదిమార్గము	590
అక్షిర్ణములయందు దపథ్యము	577	శ్వేతకుష్ణపునకు పశుపతిమార్గము	590
అక్షిర్ణములయందు దపథ్యము	577	పుండరీకకుష్ణపునకు సర్వాంగముండరరసము	591
అక్షిర్ణములయందు దపథ్యము	577	ఔదుంబరకుష్ణపునకు కనకసంకోచరసము	591
అక్షిర్ణములయందు దపథ్యము	577	శ్విత్రకుష్ణపునకు చంద్రప్రభాతరసము	592

త్రయోదశ ప్రకరణము.

విషయము	పుటసంఖ్య
కాకాణకుమృత్యునకు నూర్వకాంతరము	598
కాకాణకుమృత్యునకు కరంజుతైలాదిలేపనం	598
గజచర్మకుమృత్యునకు లంకేశ్వరరసము	594
విచర్మికాకుమృత్యునకు కైలేంద	594
ఋష్యజిహ్వకుమృత్యునకు కైలేంద	595
కేతారుమృత్యునకు లంకాధిపేశ్వర	596
కన్యపకుమృత్యునకు కుకారరసము	596
మండలభిహ్వకుమృత్యునకు సర్వేశ్వర	597
వైపాదికకుమృత్యునకు మహాకాళరసము	598
విస్ఫోటకుమృత్యునకు బడబాసలరసము	598
పామాకుమృత్యునకు సోమేశ్వరరసము	599
కపాలకుమృత్యునకు సోమేశ్వరరసము	599
మండలకుమృత్యునకు విద్యాధిరరసము	600
కిట్టిభకుమృత్యునకు వజ్రపాణిరసము	600
క్షుడుకుమృత్యునకు పారిభద్రరసము	601
శిఖకుమృత్యునకు పారదాదిలేపము	602
శేతాళరసము	602
విచర్మికాకుమృత్యునకు కువ్వవిక్రంతరసం	602
కువ్వరోగమునకు రసభస్మయోగము	603
కుమృత్యులకు బడబాసలరసము	604
తాళకభస్మయోగము	605
కంఠరోత్పత్తి తక్షేనాక్రమము	607
గంధక సేవనముండు పథ్యాపథ్యం	608
జ్వరము	608
గంధక పేకశోషము క్ష మంక్షము	608
కువ్వరోగమునకు గంధకకల్పము	609
స్వర్ణకరణవిధి	610
గంధకకల్ప సేవనామహిమ	611
కువ్వర్ణకరణవిధి	611
గంధకసహాయము	612

విషయము	పుటసంఖ్య
కుమృత్యులయందు పథ్యము	614
కుమృత్యులయందు దపథ్యము	615
విసర్పనిదానము	615
వాతవిసర్పలక్షణము	615
వైత్తవిసర్పలక్షణము	615
శ్లేష్మవిసర్పలక్షణము	616
సన్నిపాత విసర్పలక్షణము	616
కర్మవిసర్పలక్షణము	616
గ్రంధివిసర్పలక్షణము	617
అగ్నివిసర్పలక్షణము	618
క్షుతవిసర్పలక్షణము	618
విసర్పాపద్రవములు	619
విసర్పసాధ్యసాధ్యలక్షణము	619
విసర్పిలకు కాలాగ్నియద్రవము	620
వైత్తవిసర్పికి ప్రపాండరికాదిలేపనము	620
శ్లేష్మవిసర్పికి మదనాదిమార్గము	621
శ్లేష్మపిత్తవిసర్పికి వారిసాగరరసము	621
శ్లేష్మవృతవిసర్పికి చికిత్స	621
వాతపిత్తవిసర్పికి గుకూచ్యాదిలేపము	622
విసర్పమునకు శోభాంజనాదిలేపము	622
సన్నిపాతవిసర్పమునకు చికిత్స	622
విసర్పాపచారక్రమము	622
ప్రపున్నాటాదిలేపనము	623
విసర్పమునందు పథ్యము	624
విసర్పమునందు దపథ్యము	624
విస్ఫోటకునిదానము	625
విస్ఫోటకు స్వరూపము	625
వాతవిస్ఫోటకులక్షణము	625
పిత్తవిస్ఫోటకులక్షణము	626
కఫవిస్ఫోటకులక్షణము	626
కఫపిత్తవిస్ఫోటకులక్షణము	626
శాతపిత్తవిస్ఫోటకులక్షణము	626
కఫవాతవిస్ఫోటకులక్షణము	626

విషయము	పుటసంఖ్య
సన్నిపాతవిస్ఫోటకులక్షణము	627
కక్షవిస్ఫోటకులక్షణము	627
విస్ఫోటకు సాధ్యసాధ్యలక్షణము	627
విస్ఫోటకులక్షణములు	627
విస్ఫోటకుమునందు సామాన్యోపచారము	628
ద్విశంకములాదిక సాయము	628
ద్రాక్షాదిక సాయము	628
భూనింబాదిక సాయము	628
ద్యాదకాంగక సాయము	629
అమృతాదిక సాయము	629
పటోలాదిక సాయము	629
విస్ఫోటకుములయందు పథ్యము	630
విస్ఫోటకుములయందు దపథ్యము	630
చతుర్దశ ప్రకరణము.	
అర్శోరోగ స్వరూపము	631
శస్త్రోపయంక్తయంత్రలక్షణము	632
అర్శోరోగ సామాన్యగుణములు	632
అర్శోరోగ భేదములు	632
అర్శోరోగ సాధ్యసాధ్యములు	632
అర్శోరోగ ప్రాగ్భూతము	632
శాతార్శస్సులక్షణము	634
వాతార్శకారణ తల్లక్షణములు	634
శ్లేష్మార్శనిదాన తల్లక్షణములు	634
అర్శోరోగ భేదలలితము	635
ద్వంద్వత్రిదోషార్శోలక్షణము	635
రక్తార్శోలక్షణము	636
అర్శోరోగ సామాన్యలక్షణము	636
అసాధ్యార్శోపదములు	636
అర్శోరోగ సుఖసాధ్యలక్షణము	637
అర్శోరోగ కృచ్ఛసాధ్యలక్షణము	637

విషయము	పుటసంఖ్య
అర్శోత్పత్తికి స్థానాంతరము	638
వాతార్శస్సునకు అర్శుకుకారరసము	638
పిత్తార్శస్సునకు రాజవల్లభరసము	639
సామాన్యచికిత్స	640
నూరణాదిలేపము	640
నింబాదిలేపము	641
ముహ్యదిలేపము	641
అర్శాదిలేపము	641
స్వగ్రోధపత్రలేపము	641
దేవదాళ్యాదిలేపము	641
త్రిదోషార్శస్సునకు వైకాంతాఖ్యరసం	642
త్రైభుకవారిశికి	642
అర్శోరోగమునకు మారణవతికములు	643
అర్శోరోగ చికిత్స	643
రక్తార్శస్సునకు భల్లూతకామృతము	644
అర్శోరోగోపచారములు	644
బౌవధసేవన కాలనియము	645
గౌరిపానాణిలేపము	645
అర్శోరోగ వారధూమము	645
కపిత్థాదియోగము	645
ములరోగమునందు పథ్యము	647
ములరోగమునందు దపథ్యము	647
ఉపదంకరోగ నిదానము	647
వాతోపదంకలక్షణము	648
పిత్తకైకైపదంకలక్షణములు	648
కఫోపదంకలక్షణము	648
సన్నిపాతోపదంకలక్షణము	649
అసాధ్యోపదంకలక్షణము	649
లింగవర్ణిలక్షణము	649
ఉపదంకమునకు క్రక్రియ	650
లింగరోగచికిత్స	650
లింగరోగవారలేపనములు	651
ఽంచారవిందకఘృతము	651

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
సర్వత్రుపదాశములకు వ్యాధిహరణ రసము	651	అలజకాచికిత్స	659
మాతాదివటికములు	652	అవమంథచికిత్స	660
ఉపదంశకుకారము	"	పుష్కరీమాధపిటికాచికిత్స	"
రసగంధకకజ్జలి	653	ఉత్తమాశూకరోగచికిత్స	"
బాలహారితక్యాదియోగము	"	శతపోషకచికిత్స	"
పాళదాదిలేపము	654	త్వక్పాకస్పర్శహానియ్యుదితములకు చికిత్స	"
క్రిఫలాది ప్రక్షాళనము	"	తిలకాలకచికిత్స	661
కూకదోషనివారణము	"	ఉపదంశములయందు పథ్యము	"
సర్పపిశులక్షణము	655	ఉపదంశములయందు దపథ్యము	"
అష్టిలికాలక్షణము	"	అండవృద్ధినిదానము	662
గ్రాధితలక్షణము	"	అండవృద్ధిభేదములు	"
కుంభికాలక్షణము	"	వారద్యండవృద్ధిలక్షణము	"
అలజలక్షణము	"	మాత్రవృద్ధిలక్షణము	663
వృద్ధిలక్షణము	"	అంశవృద్ధిలక్షణము	"
గమ్యాధపిటికాలక్షణము	656	ఉపేక్షిత అండవృద్ధిపరిణామము	664
అవమంథలక్షణము	"	అసాధ్యాండవృద్ధిలక్షణము	"
పుష్కరికాలక్షణము	"	దార్యాదిమార్గము	"
స్పర్శహానిలక్షణము	"	వృద్ధిహానిరసము	665
ఉత్తమాలక్షణము	"	అజాబ్యాదిలేపము	"
శతపోషకలక్షణము	657	లాక్షాదిలేపము	"
త్వక్పాకలక్షణము	"	అసాధ్యాండవృద్ధిలక్షణము	"
శోషితార్పణలక్షణము	"	సప్తవృద్ధిచికిత్సలు	666
మాంసార్పణలక్షణము	"	అండవృద్ధియందు పథ్యము	669
మాంసపాకలక్షణము	"	అండవృద్ధియందు దపథ్యము	"
విద్రవ్యలక్షణము	658	పంచదశ ప్రకరణము.	
తిలకాలకలక్షణము	"		
అసాధ్యకూకదోషలక్షణము	"	వంధ్యాదిదానము	671
కూకదోషచికిత్స	"	వంధ్యాదిభాగము	672
సాక్షపచికిత్స	"	వారద్యండవృద్ధిలక్షణము	"
అష్టిలికాచికిత్స	659	వారద్యండవృద్ధిలక్షణము	"
గ్రాధితచికిత్స	"	వారద్యండవృద్ధిలక్షణము	673
కుంభికాచికిత్స	"	శ్లేష్మదోషలక్షణము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
శేనాద్విహాగ్రహణకాలము	865	ఏకవింశ ప్రకరణములు.	
శరీరాశ్రితగ్రహవృద్ధికారణము	865	భగందశోత్పత్తి	884
అపస్మారసామాన్యలక్షణము	866	భగందశ స్వరూపము	884
అపస్మారపూర్వరూపములు	866	భగందశ పూర్వరూపము	885
వారాపస్మారలక్షణము	866	భగందశ భేదములు	885
వీత్తాపస్మారలక్షణము	866	శతపోషక భగందశలక్షణము	885
శ్లేష్మకాపస్మారలక్షణము	866	ఉష్ణ్యశోషరభగందశలక్షణము	886
సన్నిపాతాపస్మారలక్షణము	867	ఊషాశ్రిభగందశలక్షణము	886
అసాధ్యాపస్మారలక్షణము	867	శంబూకావర్తభగందశలక్షణము	886
సామాన్యచికిత్స	868	ఉష్ణ్యశ్రిభగందశలక్షణము	887
భూతశైరవరసము	868	భగందశసాధ్యా సాధ్యలక్షణము	887
అపస్మారగణాంకుశము	869	అసాధ్యభగందశలక్షణము	887
అపస్మారమునకు భూతశైరవరము	870	రవితాండవరసము	887
అపస్మారమునకు ఇంద్రబ్రహ్మ వటికములు	870	భగందశములకురసకరూపయోగము	888
అపస్మారములకు గ్రాహీఘృతము	871	అపస్మారభగందశచికిత్సాక్రమము	888
గ్రాహీఘృతము	871	వారభగందశములకువిశేష గాదివటికము	889
భూతోష్ణాద్విచిత్సాక్రమము	872	వైశ్యభగందశచికిత్స	889
హింగాయదిఘృతము	873	శ్లేష్మభగందశచికిత్స	890
భూతోష్ణాద్విచిత్సాక్రమములకు విజయ ఘృతము	873	జయంత్యాదిమార్గము	890
గంధకపిష్టి	874	యష్ట్యాదిలేపము	890
అపస్మారోష్ణాదములకు విజయగుళికలు	874	శ్లేష్మభగందశమునకుకాంచన్యాదిలేపము	890
అపస్మారోష్ణాదములకు ప్రసిద్ధమైస నస్యములు	875	విస్యందనశైలము	890
అపస్మారములకు విజయవర్పటిరసం	877	విడంగాదిలేపము	891
శ్లేష్మాపరాజితాదినస్యము	878	దార్యోకవర్తి	891
మాహేశ్వరభూషము	879	నికాదినర్తి	891
భూతోష్ణాదములకుమండ్రము	880	శ్యానాపిలేపము	892
అపస్మారోష్ణాదములయందుపథ్యము	880	కాలాగ్నిరుద్రరసము	892
అపస్మారోష్ణాదములయందుపథ్యము	881	సర్వవ్రణములకురసరాట్టు	892
మరణనూచకములు	881	వ్రణాంతకరసము	893
		యోగరాజగుగ్గులము	893
		వ్రణలక్షణము	894
		వ్రణపాకలక్షణము	895

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అపకృతవలతుణము	895	దుష్టక్షణలేపనము	904
పచ్చమానవలతుణము	895	నింబాదికోధనము	905
పొద్దువలతుణము	896	పారదాదిమలపారఘృతము	"
దోషత్రయసంబంధవ్రణపాకము	896	రసాదిఘృతము	"
పూయానిర్లమనఃరిణామము	897	హస్తీదంతలేపనము	906
క్షణవైద్యగుణదోషము	897	విడంగాదిగుగ్గులవటికములు	"
అనిశ్చితవ్రణవైద్యదోషము	897	అమృతాదిగుగ్గులము	"
కారీరవ్రణభేదము	897	బాత్యాదిఘృతము	"
వారికవ్రణలతుణము	898	సరకాదిఘృతము	907
వైతికవ్రణలతుణము	"	లకునాదిలేపము	"
కఫజవ్రణలతుణము	"	నింబపతాదిధూపము	"
రక్తజద్వంద్యజవ్రణలతుణము	"	వ్రణలేపనములు	908
శుభవ్రణలతుణము	899	అయోరజాదిలేపము	"
కృచ్ఛ్రసాధ్యసాధ్యవ్రణలతుణము	"	ఆగంతుకవ్రణనిదానము	"
దోష్టవ్రణలతుణము	"	ఆగంతుకవ్రణభేదములు	"
శుద్ధవ్రణలతుణము	"	భిన్నలతుణము	909
వ్రణకోవాణలతుణము	900	భిన్న	"
బాగుగతేలివ్రణలతుణము	"	కోష్ఠ	"
కాలాకృచ్ఛ్రసాధ్యలతుణము	"	కోష్ఠభేదలతుణము	"
సాధ్యసాధ్యవ్రణలతుణము	"	అమాశయనితరకలతుణము	910
అసాధ్యవ్రణలతుణము	901	పక్ష్యాశయస్థరకలతుణము	"
త్రణావహారము	"	విద్ధలతుణము	"
వ్రణాంశుద్రవ్యములు	902	క్షిత్రవ్రణలతుణము	"
వారవ్రణమునకుమాతృలుంగాదిలేపము	"	పిచ్చితవ్రణలతుణము	911
గంభీరవ్రణమునకు అభయోదిలేపము	"	ఘృష్టలతుణము	"
మనశ్శిలాదిలేపము	"	కల్యవ్రణలతుణము	"
ప్రతిక్రిములకుకరంగాదిలేపము	"	కోష్ఠభేదలతుణము	"
వటోలాదికసాయము	903	అసాధ్యకోష్ఠభేదలతుణము	912
చిరిలిల్యాదిలేపనము	"	మర్మతుతసామాన్యలతుణము	"
వెంటిమూలాదిలేపము	"	మర్మరహితసిరావిద్ధలతుణము	"
యజాదిలేపము	"	స్నాయువిద్ధలతుణము	913
వ్రణకోశము	904	సంధివిద్ధలతుణము	"
కోష్ఠనిరోధవిధి	"	అసిద్ధిలతుణము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
సితాదిమర్మవిద్ధలతుణము	913	అగ్నిదగ్ధవ్రణనిదానము	924
మాంసమర్మవిద్ధలతుణము	914	విశేషజ్ఞానము	"
గుర్వవ్రణోపద్రవములు	914	అగ్నిదగ్ధవ్రణచికిత్స	925
ఆగంతుకవ్రణచికిత్స	914	పథ్యాదిలేపము	"
ఆగంతుకవ్రణసామాన్యచికిత్స	914	సుధాదిలేపము	925
గౌరాదిఘృతము	916	దగ్ధయవచూర్ణము	926
బాత్యాదితైలము	915	చందనాదితైలము	"
దూర్వాదితైలము	916	వటోలాదితైలము	"
అమాశయభేదోపచారము	916	మధుచ్చిస్తాదితైలము	"
విపరీతకమలతైలము	916	లూతవ్రణలతుణము	927
సప్తవింశతిగుగ్గులము	917	త్రిదోషజలూతలతుణము	"
నాడీవ్రణనిదానము	918	అసాధ్యలూతలతుణము	"
నాడీవ్రణభేదములు	918	వారలూతచికిత్స	928
వారనాడీవ్రణలతుణములు	918	వారలూతకు లాంగల్యాదిలేపము	"
పిత్రనాడీవ్రణలతుణము	919	వైతలూతకు చందనాదిలేపము	"
కఫజనాడీవ్రణలతుణము	919	శ్లేష్మలూతకు శ్లేష్మకుంకాదిలేపము	"
కల్యజనాడీవ్రణలతుణము	919	త్రిదోషజలూతకు చందనాదిలేపము	929
సన్నివారజనాడీవ్రణలతుణము	919	జ్యోతిష్మతీలేపము	"
నాడీవ్రణసాధ్యసాధ్యలతుణము	920	సర్వాక్షిలేపము	"
నాడీవ్రణసామాన్యచికిత్స	920	గోజివ్యాదిలేపము	"
వారనాడీవ్రణచికిత్సాక్రమము	920	భుజపత్రబంధము	930
పిత్రజనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము	920	చర్మచికిత్స	"
కఫనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము	921	మర్కటీకోగోశ్చత్తి	931
కల్యజనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము	921	మర్కటీకోగోశ్చభేదములు	"
నాడీవ్రణచికిత్స	921	జివ్యాకామర్కటీలతుణ తచ్చికిత్స	"
బాత్యాదిద్రుతి	921	పద్మినీమర్కటీలతుణము	"
నిర్దుండితైలము	922	పద్మినీమర్కటీకి పునర్నవాదిలేపము	932
నరాస్థితైలము	922	నందామర్కటీలతుణము	"
విడంగాదిగుగ్గులు	922	నందామర్కటీకి పద్మపత్రాదిలేపము	"
ఆరగ్యధాని	922	వాసినిమర్కటీస్యూహపము	"
గుగ్గుల్యాదిలేపము	923	వాసినిమర్కటీలతుణము	933
గుర్వవ్రణములయందు పథ్యము	923	వాసినిమర్కటీకి ఈశ్వర్యాదిలేపము	"
వ్రణములయందు దపథ్యము	923	పంచత్వక్కులకసాయము	"

విషయము	పుటసంఖ్య	విషయము	పుటసంఖ్య
మోహినీమర్కటీస్వరూపము	938	తుంబీలైలము	948
మోహినీమర్కటీలక్షణము	934	తుంబ్యాదిలైలము	"
మోహినీమర్కటీలక్షణము	"	నూర్వ్యాదిలైలము	"
మోహినీమర్కటీలికీర్తన	"	పలాశములలైలము	944
కాళరాత్రిమర్కటీస్వరూపము	"	గండమాలభేదములు	"
క్షోభిణీమర్కటీస్వరూపము	935	గండమాలలక్షణము	"
క్షోభిణీమర్కటీచికిత్సాక్రమము	"	గండమాలలకు త్రికటుకాదివటికములు	945
అర్బుదరోగనిదానము	"	విడంగాదిమూర్తము	"
అర్బుదరోగలక్షణము	936	గండమాలలకు తాళకాదివటికములు	"
అర్బుదభేదములు	"	గండమాలలకు గంధకాదిలైలము	946
రక్తార్బుదలక్షణము	"	గండమాలకండనరసము	947
మాంసార్బుదలక్షణము	937	గంధకాదిలైలము	948
అసాధ్యార్బుదలక్షణము	"	కపాలగండమాలలక్షణము	"
అధ్యర్బుదలక్షణము	"	గండమాలాదులయందు పథ్యము	950
ద్విశర్బుదలక్షణము	"	గండమాలాగులయందు దపథ్యము	"
అర్బుదపాశాన్యత్పత్తికారణము	938	కర్ణకులలక్షణము	951
గంధాదిలైలము	"	కర్ణనాదలక్షణము	"
యవజ్వారాదిలైలము	"	బాధిర్యలక్షణము	"
వారిద్రాదిలైలము	"	కర్ణక్షయ్యలక్షణము	"
రాద్రసము	939	కర్ణస్నానలక్షణము	952
అర్బుదమునకు చిక్రమాలాదిలైలము	"	కర్ణకంఠమాలలక్షణము	"
గంధాదినిదానము	940	కర్ణగూఢకలక్షణము	"
గంధాదిసంప్రాప్తి	"	కర్ణప్రతివాహలక్షణము	"
వారికగంధలక్షణము	"	కృమికర్ణలక్షణము	"
కఫజగంధలక్షణము	"	పతంగాదికీలకలక్షణము	953
మేదిజగంధలక్షణము	941	కర్ణవిద్రధిలక్షణము	"
అసాధ్యగంధలక్షణము	"	కర్ణపాకలక్షణము	"
సన్నపాధిలైలము	"	పూతికర్ణలక్షణము	"
మందూరలహము	942	కర్ణశోధార్బుదార్బుదలక్షణము	954
వారికగంధమునకు నిచులాదిలైలము	"	వారికకర్ణరోగలక్షణము	"
కఫజగంధోపచారము	"	వీత్తజకర్ణరోగలక్షణము	"
దేవదార్యాదిలైలము	"	కఫజకర్ణరోగలక్షణము	"
మేదిజగంధచికిత్సాక్రమము	"	స్మిపాతకర్ణరోగలక్షణము	"

విషయము	పుటసంఖ్య	విషయము	పుటసంఖ్య
కర్ణశోధలక్షణము	955	ముఖరోగ నిదానము.	
పరిపోటుకలక్షణము	"	ఓంకారోగసంప్రాప్తి	964
కర్ణోత్పాతలక్షణము	"	ముఖరోగసంఖ్య	"
కర్ణస్పంధకలక్షణము	"	వారికావ్రోగలక్షణము	"
కర్ణదుఃఖవర్ణలక్షణము	956	వైత్తికావ్రోగలక్షణము	"
కర్ణపరిశోధలక్షణము	"	వైత్తికావ్రోగలక్షణము	965
కర్ణగండమాలలక్షణము	"	సాన్నిపాతకావ్రోగలక్షణము	"
భల్లూతకాదిలైలము	"	రక్తజ్వరోగలక్షణము	"
కృంగబేరాదిలైలము	957	మాంసజ్వరోగలక్షణము	"
లకునాదిస్వరసము	"	మేదిజ్వరోగలక్షణము	966
అర్కాంతురాదిస్వరసము	958	అభిమాతకావ్రోగలక్షణము	"
అర్కపత్రరసము	"	దంతమూలగత రోగములు.	
స్యోనాకలైలము	"	శీతాదలక్షణము	966
హింగాద్దిలైలము	"	దంతపుష్పటలక్షణము	967
నాగరాదిలైలము	959	దంతవేస్తలక్షణము	"
అసామర్ధలైలము	"	సాషిరలక్షణము	"
హింగాద్దిలైలము	"	మహాసాషిరలక్షణము	"
బిల్వలైలము	960	పరిదరలక్షణము	"
దీప్తికాలైలము	"	ఉంకులక్షణము	968
నిర్గుండ్యాదిలైలము	"	వైదర్బులక్షణము	"
వీజపూరరసము	"	ఖల్లిగర్ణలక్షణము	"
సముద్రఫేవమార్ణము	961	కరాళలక్షణము	"
స్వర్ణకృష్ణార్ణము	"	అధిమాంసకలక్షణము	969
కర్ణస్నానచికిత్స	"	నాడీవణలక్షణము	"
కర్ణరోగమునకు రాస్నాదిమూర్తము	"	దంతరోగములు.	
కృమికర్ణచికిత్స	962	దాళనలక్షణము	969
కర్ణవిద్రధిచికిత్సాక్రమము	"	కృమిదంతలక్షణము	"
అప్రమాదిలైలము	"	భంజనకలక్షణము	970
గంధకలైలము	"	దంతవార్షలక్షణము	"
శతావరీలైలము	963	దంతకర్ణలక్షణము	"
జీవనీయలైలము	"	కపాలికలక్షణము	"
కర్ణరోగమునందుపథ్యము	"		
కర్ణరోగమునందు దపథ్యము	"		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
శ్యావదంతలక్షణము	970	శతస్మీలక్షణము	977
హనుమోక్షలక్షణము	"	గిలాయులక్షణము	"
జిహ్వోగత రోగములు.			
వారజలక్షణము	971	గళవిద్రధిలక్షణము	"
పిత్తజలక్షణము	"	గళాఘటలక్షణము	"
కఫజలక్షణము	"	స్వోఘ్నులక్షణము	978
అలాసలక్షణము	"	మాంసతానకలక్షణము	"
ఉపజిహ్వకలక్షణము	"	విదారీలక్షణము	"
తాలుగత రోగములు.			
కంఠకుండీలక్షణము	972	సర్వసరలక్షణము	"
తుండికేగరిలక్షణము	"	వైతికసర్వసరలక్షణము	979
అధ్విలక్షణము	"	కఫజసర్వసరలక్షణము	"
కవ్వపలక్షణము	973	అసాధ్యముఖరోగలక్షణము	"
ఆర్యుదలక్షణము	"	త్రైలాదిలేపనము	980
మాంససంఘాతలక్షణము	"	గాఢాదిలేపనము	"
తొలుపువ్వుటలక్షణము	"	పిత్తోత్తరోగచికిత్స	"
తొలుపోవలక్షణము	"	సర్వావరోగసామాన్యచికిత్స	"
తొలుపాకలక్షణము	"	శీతాదరోగచికిత్స	981
కంఠగత రోగములు.			
రోహిణీలక్షణము	974	కాసీసాదిమూర్ఛము	"
వారజరోహిణీలక్షణము	"	దంతపుష్కటచికిత్స	"
పిత్తజరోహిణీలక్షణము	"	దంతజేష్టచికిత్స	"
కఫజరోహిణీలక్షణము	975	జీరకాదిమూర్ఛము	982
త్రిదోషజరోహిణీలక్షణము	"	కణాదిమూర్ఛము	"
రక్తజరోహిణీలక్షణము	"	భద్రముస్తాదివటికములు	"
కంఠకాలూకలక్షణము	"	సౌషిరచికిత్స	983
అధిజిహ్వలక్షణము	"	పంచలవణాదిచూర్ణము	"
వలయలక్షణము	976	వైదర్శిచికిత్స	"
బలాసలక్షణము	"	అధిహాంసకచికిత్స	"
ఏకబృందలక్షణము	"	దంతవిద్రధిసామాన్యచికిత్స	984
బృందలక్షణము	"	కృమిదంతచికిత్స	"
		కారిబాపర్ణధారణము	"
		కాసీసాదిగుటికలు	985
		శర్కరాచికిత్స	"
		కాపాలికాచికిత్స	"
		నాడీవ్రణచికిత్స	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
దంతరోగసామాన్యచికిత్స	985	కంఠ్యాకరోగ్రుటకీలేపనము	994
లాక్షాద్దితైలము	986	దంతవ్రణలక్షణము	995
దంతరోగమునకు అరితుదాదితైలము	"	కాలింగాదిమూర్ఛము	996
తుషాదిమూర్ఛము	987	లాంగల్యాదియోగము	"
జాతీప్రతాదిమూర్ఛము	"	జాతీప్రతాదిమూర్ఛము	"
దంతరోగములయందు పథ్యము	988	ముఖరోగమునందు పథ్యము	997
ఉపజిహ్వకాచికిత్స	"	ముఖరోగమునం దపథ్యము	"
వ్యోషాదిమూర్ఛము	"	తుండివ్రణలక్షణము	998
కంఠకుండీచికిత్స	"	రసఉబ్బులక్షణము	"
గళకుండిచేదనవిధి	989	నూతిపుంజీలక్షణము	999
కుండిచేదనానంతరోపచారము	"	జంతిరాజకణలక్షణము	"
రోహిణీసామాన్యచికిత్స	"	స్నాయుకవ్రణలక్షణము	1000
వారజరోహిణీచికిత్స	"	స్నాయుకవ్రణమునకు గంధకతైలము	"
పిత్తజరోహిణీచికిత్స	990	స్నాయుకవ్రణచికిత్స	1001
రక్తజరోహిణీచికిత్స	"	స్తనవ్రణలక్షణము	"
కంఠకాలూకచికిత్స	"	స్తనవ్రణచికిత్స	1002
కఫజరోహిణీచికిత్స	"	వటూదికసాయము	"
అధిజిహ్వకచికిత్స	"	గ్రంధివిసర్జనయందు శస్త్రాకర్మ	"
ఏకబృందచికిత్స	991	నిషేధము	1008
బృందచికిత్స	"	గ్రంథులకు బృహత్వాదిలేపము	1004
గళాయుచికిత్స	"	పువర్ణవాదిలేపము	"
గళవిద్రధిచికిత్స	"	పూతికరంజలేపనము	"
సర్వసరసామాన్యచికిత్స	"	గళగ్రంథిస్వరూప తచ్చికిత్స	1005
గళరోగచికిత్స	992	శరీషాదిలేపము	"
స్పృద్ధికాదిమూర్ఛము	"	వ్యోషాదికసాయము	"
యవజ్జీరాదిగుటికలు	"	ముస్తాదికసాయము	"
ముఖపాకసామాన్యచికిత్స	993	గళకీలస్వరూపము	1006
ముఖపాకచికిత్స	"	గళకీలచికిత్సాక్రమము	"
తిలాదిగంధాపము	"	విషముష్ట్యాదిలేపము	"
యష్టీమధ్యాద్దితైలము	"	వైంధవలకణలేపము	"
నారాదాదితైలము	994	అస్యస్ఫోటలక్షణ తచ్చికిత్స	1007
ఖరీరాదిగుటికలు	"	అస్యస్ఫోటలక్షణము	"
లంతవ్రణలక్షణము	"	అస్యస్ఫోటచికిత్స	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
స్థికకాదిలేపము	1008	ఇరివేల్లికలక్షణము	1020
కీలకలక్షణము	"	ఇరివేల్లికచికిత్స	"
అశ్వస్తాదిలేపము	"	కక్షపిటికాలక్షణము	"
కీలకలేపములు	"	గంధనామ్నాలక్షణము	1021
కాలస్పృహాదికలక్షణము	1009	కక్షగంధపిటికాచికిత్స	"
కాలస్పృహవార లేపనము	"	అగ్నిశోషాణీలక్షణము	"
విషస్పృహవార లేపనము	"	అగ్నిశోషాణీచికిత్స	"
శ్లిషదశోగనిదానము	1010	చిష్టలక్షణము	1022
శ్లిషదశోగలక్షణము	"	కునఖలక్షణము	"
శ్లిషదలక్షణము	1011	చిష్టకునఖచికిత్స	"
శ్లిషదచికిత్స	1012	హరిద్రాదికల్పము	1028
అధయాదిలేపము	1018	కునఖచికిత్స	"
		అనుకయాలక్షణము	"
		అనుకయాచికిత్స	"
ద్యావింశక్రవకరణము.		విదారికలక్షణము	"
అజగల్లికాలక్షణము	1015	విదారికచికిత్స	1024
అజగల్లికాచికిత్స	"	సామాన్యోపచారము	"
యవప్రఖ్యాంకలక్షణము	1016	కేర్కరాలక్షణము	"
అంధాలక్షణము	"	కేర్కరాయువలక్షణము	"
యవప్రఖ్యాంధాలజీచికిత్స	"	కేర్కరాయువచికిత్స	"
విద్యుతాపిటికలక్షణము	1017	పాచదారిలక్షణము	1025
విద్యుత ఇంద్రవృద్ధ గర్భణాలగర్భణ చికిత్స	"	మధుద్బిష్టాదిలేపము	"
కచ్చపికాలక్షణము	"	మదనాదిలేపము	"
కచ్చపికాచికిత్స	1018	చుధ్యాదిలేపము	"
వల్మీకలక్షణము	"	మదనాదిలేపము	"
మనస్సీలాదిలేపము	"	కందరలక్షణము	1026
పనసీకలక్షణము	1019	కందరచికిత్స	1026
పనసీకచికిత్స	"	అలసలక్షణము	1026
కాలగర్భలక్షణము	"	అలసచికిత్స	1026
ఇంద్రవృద్ధలక్షణము	"	కరంజాదిలేపము	1027
గర్భణీకలక్షణము	"	దారుణలక్షణము	1027
పాపాణగర్భలక్షణము	1020	దారుణచికిత్స	1027
పాపాణగర్భచికిత్స	"	కంటకార్యాదిలేపము	1027

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
భృంగరాజలేపము	1027	పరివర్తకలక్షణము	1041
ఆరూంపికలక్షణము	1028	సామాన్యోపచారము	1042
నీలోత్పలాదిలేపము	"	అవసాటికలక్షణము	"
త్రిఫలాదిలేపము	"	అవసాటిక చికిత్స	1048
పిఠ్యాకాదిలేపము	"	నిరుద్ధప్రకసలక్షణము	"
తారుణ్యపిటికలక్షణము	1029	నిరుద్ధప్రకసచికిత్స	"
మంజీస్తాదిలేపము	"	సన్నిరుద్ధగుదలక్షణము	1044
ముఖకుంకులకు చికిత్స	1030	సన్నిరుద్ధగుద చికిత్స	"
పలికలక్షణము	1031	అసాభ్రాకవలక్షణము	"
వలీపలికశోగనిదానములు	1032	శంఖాదిలేపము	"
పేమాద్రిరసము	"	పటోలాదిఘృతము	1045
మూడిలేపము	1038	వృషణకచ్చలక్షణము	"
నింబాదిమార్గము	"	సర్పాదిలేపము	"
వలీపలికచికిత్స	1034	కానీసాదిలేపము	"
ఇంద్రలుప్తశోగనిదానము	"	నూకరదంష్ట్రలక్షణము	1045
ఇంద్రలుప్తలక్షణము	1035	రాజీవాదికల్పము	"
" చికిత్స	"	రజన్యాదిలేపము	"
భృంగరాజలేపము	1036	స్వరభంగనిదానము	"
పద్మనీకంటకలక్షణము	1037	విభీతకాదిమార్గము	"
" చికిత్స	"	ఆర్ద్రకాదిమార్గము	1047
నింబాదిఘృతము	1038	సైంధవాదిమార్గము	"
జంతుమణిలక్షణము	"	వదనదుర్గంధనిదానము	1048
జూవలక్షణము	"	వదనదుర్గంధ చికిత్స	"
తిలకాలకలక్షణము	"	కుష్టాదివటికములు	"
జంతుమణి మాస తిలకాలకచికిత్స	1039	లాజాదివటికములు	1049
వ్యచ్చలక్షణము	"	పులిపిల్లనిదానము	"
మంజీస్తాదిలేపము	"	పులిపిల్ల చికిత్స	"
వ్యంగలక్షణము	"	ఘాయాశోగనిదానము	"
వ్యంగచికిత్స	1040	ఘాయాశోగచికిత్సలు	"
వటాంతురాదిలేపము	"	భల్లూకకాదిలేపము	1050
వటుష్పత్రాదిలేపము	"	అశోచకలక్షణము	"
నీలికలక్షణము	"	అశోచకచికిత్సలు	1051
కుంకుమాదిలేపము	1041		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
త్రయోవింశ ప్రకరణము.		సంగ్రహణీకర్మవిపాకము	1070
విషనిదానము	1058	సంగ్రహణీరోగకాంతి	"
భీతిరూద్రరసము	1054	గుండరోగకర్మవిపాకము	"
శీత్యాదియోగము	"	అస్థిరోగకర్మవిపాకము	1071
అభయాదివటికములు	"	స్వప్నభేదానము	"
సర్వాక్షియోగము	1055	చందాగ్ని హరవిధి	1072
విషచికిత్స	"	పాండురోగకర్మ విపాకము	1078
కుక్కకాటునకు చికిత్సలు	"	శిరోవేదనాసహితపాండురోగహరవిధి	"
మామకవిషచికిత్స	1056	కామలారోగకర్మవిపాకము	"
వృశ్చికవిషచికిత్స	1057	ప్రతిమూదానము	1074
ప్రభావతివటికములు	"	రక్తపిత్తకర్మవిపాకము	"
పులికొనుచికిత్స	1058	జ్యోతికాస్త్రాస్త్రచికిత్స	1075
శాటికెట్టిచికిత్స	"	క్షయరోగకర్మవిపాకము	"
విషప్రతివిషములు	"	కదలీ దానము	"
సర్పదష్టలక్షణము	1059	బ్రహ్మచర్యాదియోగము	1076
పుత్రజీవియోగము	1060	జీవపూజాదియోగము	1077
విషహరచికిత్సలు	"	కాస్త్రాస్త్రము	"
నేత్రాంజనము	1062	గీతాద్యపాపాయము	"
అష్టఫణినిదాన తద్వీకాక్షరాషధంబులు	"	కాసకర్మవిపాకము	1078
సర్పపాములకాటుకు మంత్రము	1064	హిక్మాకర్మవిపాకము	1079
శేలుమంత్రము	"	శ్వాసకర్మవిపాకము	"
పాదపాములవిషమునకు చికిత్స	"	అయచికర్మవిపాకము	1080
వాత్రునకుచికిత్స	"	ఛ్చిరోగకర్మవిపాకము	1081
గాయమునకు చికిత్స	"	తృష్ణాకర్మవిపాకము	1082
ఉల్లిపాముకాటుకు చికిత్స	1065	దాహరోగకర్మవిపాకము	"
విషముకకుటుకు చికిత్స	"	ఉష్ణాద్యరోగకర్మవిపాకము	1083
చతుర్వింశ ప్రకరణము.		అపస్మాకకర్మవిపాకము	"
జ్వరకర్మవిపాకము	1066	వాతవ్యాధికర్మవిపాకము	1084
శీతజ్వరకర్మవిపాకము	1067	వాతరోగహరవిధి	"
శీతజ్వరశబ్దసోపచారము	"	భనుర్యాతహరవిధి	"
జ్వరతైదికాపచారము	1068	పక్షివాతహరవిధి	1085
అతిసారకర్మవిపాకము	1069	రక్తకాతహరవిధి	"
		రక్తవాత రక్తపిత్త హరవిధి	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వారపిత్తహరవిధి	1086	ప్రీహోదరకర్మవిపాకము	1095
అమవాతకర్మవిపాకము	"	శమనము	"
అజీర్ణ కూలకర్మవిపాకము	1087	శోషకర్మవిపాకము	"
స్థిమకూల	"	శోషహర ప్రతిమూదానము	1095
జతరకూల	"	గళగండకర్మవిపాకము	"
శమనము	"	గండమాలవిపాకము	1097
అయచికూల	"	శీపదవిపాకము	"
శమనము	1088	శీపదరోగ ప్రతిమూదానము	1098
శమనము	"	మస్తక ప్రణాకర్మవిపాకము	"
కటికూలకర్మవిపాకము	"	భగండరకర్మవిపాకము	"
కర్ణకూల	"	ఉపదంతకర్మవిపాకము	"
శమనము	1089	కుష్మరోగకర్మవిపాకము	1099
మాస్తకూల	"	దుశ్చర్యత్వహరము	"
శమనము	"	ముఖరోగకర్మవిపాకము	1100
నయనకూల	"	కర్ణరోగకర్మవిపాకము	"
శమనము	"	పంచవింశ ప్రకరణము.	
కూలకర్మవిపాకము	1090	పారదోష్పత్తి	1101
అనాహతాదావర్తకర్మవిపాకము	"	రసభేదతల్లక్షణములు	1102
గుల్మరోగకర్మవిపాకము	"	రసమాహాత్మ్యము	"
హృద్రోగకర్మవిపాకము	"	రసనామ భేదలక్షణ తత్ప్రయోజనం	1103
మూత్రకృచ్ఛకర్మవిపాకము	1091	రసదోషాష్టకము	1104
అశ్మరీకర్మవిపాకము	1092	దోషాష్టక యుక్తపారద నీవజనిత	"
శమనము	"	రోగములు	"
ప్రమేహకర్మవిపాకము	"	రసదోషాష్టకము	"
కూలమేహకర్మవిపాకము	1098	రసదోషాష్టక జనితరోగములు	1105
వాతమేహకర్మవిపాకము	"	రససప్త కంచుకదోషములు	"
మధుమేహకర్మవిపాకము	"	రససప్తకంచుక దోషతజ్జనిత	"
ఉదరకర్మవిపాకము	1094	రోగములు	1106
శమనము	"	రసశుద్ధాశుద్ధగుణములు	"
జలూదరకర్మవిపాకము	"	రసశుద్ధిక్రమము	"
శమనము	"	రససంస్కారమంత్రము	1107
ఉదరకర్మవిపాకము	1095	రసదోషాష్టక నివర్తరోపాయము	"
శమనము	"		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
దేవప్రభుల్యుత్పత్తి	1108	మణిశిల భేదము	1122
రసగత సర్వదోషనివర్తకోపాయము	"	మణిశిలకుద్ది	1128
రసగతదోషనివర్తకుప్రదములు	"	గౌరీపాషాణకుద్ది	"
రసకుద్ది	1109	ఉల్లిపాషాణకుద్ది	"
ఇంగిలీకములో రసముదీయవిధము	1111	దొడ్డిపాషాణకుద్ది	1124
రసాజీర్ణమాలకోపద్రవములు	"	విమల భేదము	"
రసగత రసదోషనివర్తకోపాయము	1112	విమలలక్షణము	"
రసమెక్కినందుకు చికిత్స	"	విమలకుద్ది	"
రసతాపహరణేషణములు	"	మాఝీకోత్సత్రి తద్దేహదులు	1125
రసతాపనివర్తకోపాయము	1113	మాఝీక నామములు	"
రసఖండ్రము	"	మాఝీకకుద్ది	"
రసతాపములయందు పథ్యము	1114	మాఝీక సత్యపాతనము	1126
శశావధనేనవయందు పథ్యము	"	మాఝీక గుణము	"
రసావధనేనవయం దపథ్యము	1115	అపకవ్యమాఝీక దోషము	1127
గంధకోత్సత్రి	"	కానీస భేదములు	"
గంధకలక్షణము	1116	కానీస నామములు	"
గంధక నామములు	"	కానీసకుద్ది	"
కోధనయోగ్య గంధకలక్షణము	"	కానీస సత్యపాతనము	1128
గంధకకుద్ది	1117	కానీస గుణము	"
గంధక తైలము	"	గైరిక భేదములు	"
గంధక కల్కము	1118	గైరిక కుద్ది	"
కుండగంధక గుణము	1119	గైరిక సత్యపాతనము	1129
అకుండగంధక దోషము	"	గైరిక గుణము	"
ఇంగిలీక కుద్ది	"	అంజన భేదములు	"
ఇంగిలీక గుణము	"	టంకణ శంఖన రాటాంజన గైరిక	"
అకుండయింగిలీక దోషము	1120	కానీస భుజగ కుద్ది	"
తాళకోత్సత్రి	"	అంజన పంచక కుద్ది	1180
తాళక భేదములు	"	అంజన పంచక గుణము	"
తాళక నామములు	"	శిలాజతుత్సత్రి	"
తాళకకుద్ది	1121	శిలాజతు భేదము	1181
తాళక భస్మము	"	కర్పూర శిలాజతు కుద్ది	"
తాళక గుణము	1122	శిలాజతు గుణము	1182
అకుండ తాళక దోషము	"	అకుండ శిలాజతు దోషము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
కుండశిలాజతు పరీక్ష	1182	సర్వలోహాకుద్ది	1144
సాధారణరసములు	1183	సర్వలోహాభస్మక్రమము	"
కంపిల్ల నామములు	"	నవలోహావివరము	"
కంపిల్ల భేదము	"	నువర్ణ నామములు	7145
కంపిల్ల కుద్ది	"	నువర్ణ కుద్ది	"
కంపిల్ల గుణము	1184	సువర్ణ సింధూరవిధి	1146
బోళకుద్ది	"	ప్రకారాంతర నువర్ణ భస్మము	"
దు స్పటికుద్ది	"	స్వర్ణ భస్మము	1147
క ఫరికుద్ది	"	స్వర్ణ ద్రుతి	"
మైలుతు త్తకుద్ది	1185	నువర్ణ భస్మ గుణము	"
పాలతు త్తకుద్ది	"	స్వర్ణ భస్మ వారణోగములు	1148
గవ్యలు శంఖములు వీనికుద్ది	"	నువర్ణ భస్మ గుణము	"
సర్జిత కుద్ది	"	అకుండ నువర్ణ భస్మ గుణము	"
సర్జిత గుణము	1186	హేమపరీక్ష	1149
యవజైరకుద్ది	"	రజత నామములు	"
యవజైర గుణము	"	రజతకుద్ది	"
పంచలవణకుద్ది	"	రజత భస్మము	"
పంచలవణ గుణములు	1187	రజత సింధూరము	1150
త్రికటుక కుద్ది	"	రజత ద్రుతి	"
గజపిప్పలి కుద్ది	1188	రాప్య భస్మానుపానములు	"
నల్లచందు కుద్ది	"	రాప్య భస్మ గుణము	1151
ఇంగురు కుద్ది	"	అకుండ రాప్య భస్మ గుణము	"
టీలకట్ట కుద్ది	1189	తామ్ర నామములు	1152
ఆమదపునిక్తులు నేలదంత్రివిక్తులు వీనికుద్ది	"	తామ్ర దోషము	"
మాష్టినిక్తుల కుద్ది	"	అకుండ తామ్ర దోషము	"
నేపాళకుద్ది	"	తామ్ర కుద్ది	1153
వసనాళి కుద్ది	"	తామ్ర కుద్ది	"
సర్వద్రవ్య కుదులు	1140	తామ్ర భస్మము	"
ద్రవ్య కుద్ది ఉపరసమాలిక	1141	తామ్ర భస్మము	7154
కంతువ భేదము	1142	తామ్ర భస్మ గుణము	1155
కంతువ కుద్ది	1143	అకుండ తామ్ర భస్మ దోషము	"
కంతువ గుణము	"	తామ్ర కుద్ది	1156
స్వర్ణాది సర్వలోహా నామములు	"	తామ్ర సింధూరము	1157

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
తామ్రభస్మగుణము	1157	లోహాష్టకద్రుతి	1170
కాంస్యనామములు	"	లోహాద్రుతి	"
కాంస్యగుణము	1158	మృతలోహా మృతీకరణము	1171
కాంస్యకుడి	"	సర్వలోహగుణములు	"
కాంస్యభస్మము	"	సీసపువేళ్లు	1172
కాంస్యసిందూరము	"	అశుద్ధనాగవంగదోషము	"
కాంస్యభస్మగుణము	1159	నాగకుడి	"
అశుద్ధకాంస్యదోషము	"	నాగవంగకుడి	"
ఇత్తడినామములు	1160	నాగభస్మవిధి	1173
ఇత్తడిభస్మగుణము	"	నాగసిందూరము	"
కాంత లక్షణము	"	నాగసిందూరవిధి	"
కాంతకుడి	1161	సీసభస్మగుణము	1174
కాంతభిస్మము	"	వంగకుడి	"
కాంతసిందూరము	"	వంగభిస్మగుణము	1175
కాంతద్రుతి	1162	లోహాష్టభస్మవిధి	1176
కాంతభిస్మగుణము	"	హేమాదిభిస్మపరీక్షగుణము	"
కాంతాద్రుతి సిందూరగుణము	1163	సప్తధాతుభిస్మపరీక్ష	1177
లోహాకుడి	1164	మిత్రపంచకము	"
లోహాభిస్మవిధి	"	నిరుత్థాపనము	"
లోహసిందూరము	1165	నూతాదిభిస్మగుణము	"
లోహాకుడి	"	అభ్రక భేదములు	1178
లోహాద్రుతి	1166	వజ్రాభ్రకపరీక్ష	"
లోహాభిస్మగుణము	"	అభ్రకకుడి	"
అశుద్ధలోహదోషము	1167	ధాన్యాభ్రకవిధి	"
కిట్టనామములు	"	అభ్రకభిస్మము	1179
కిట్టకుడి	1168	అభ్రకసిందూరము	1180
కిట్టహామిదూరము	"	శతపుట్టాభ్రక సిందూరము	1181
మందూరగుణము	"	అభ్రకామృతీకరణము	1182
మందూరగుణము	"	అమృతీకృతాభ్రక గుణము	1183
లోహావిశేషగుణము	1169	అభ్రకభిస్మగుణము	"
ఇనుము షేర్లు	"	అభ్రకగుణము	"
ఇనుమభిస్మగుణము	"	అశుద్ధాభ్రకదోషము	1184
భిస్మసిందూరము	1170	అభ్రకభిస్మగుణములు	"
శీతద్రుతి	"	అభ్రకానుపానములు	1187

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
రసాష్టాదశసంస్కారవివరణము	1188	వజ్రకుడి	1202
నేదనవిధి	"	వజ్రభిస్మము	1208
మర్దనవిధి	1189	వజ్రభిస్మగుణము	12 4
మూర్చనవిధి	"	వైక్రాంతోత్పత్తి	"
ఉత్థాపనవిధి	"	వైక్రాంతలక్షణము	"
ఊర్ధ్వపాతనవిధి	1190	వైక్రాంతభేదములు	1205
అధిపాతనవిధి	"	వైక్రాంతకుడి	"
తిర్యక్పాతనము	1191	వైక్రాంతకుడి తద్భిస్మవిధి	"
బోధనము	1192	వైక్రాంతభిస్మము	1206
బోధనము	"	వైక్రాంతద్రుతి	"
నియమనము	"	వైక్రాంతసత్త్వము	"
సందీపనము	"	వైక్రాంతగుణము	1207
రసభిస్మము	1193	వైదూర్యనామములు	"
రససిందూరము	1196	వైదూర్యకుడి	"
రసకర్పూరోత్పత్తి	1197	వైదూర్యభిస్మము	"
రసకర్పూరసేవనచే మారించు	"	వైదూర్యభిస్మగుణము	1208
రోగములు	1198	నీలకుడి	"
నవరత్న నామములు	"	నీలభిస్మము	"
అశుద్ధరత్న గుణము	"	నీలగుణము	"
మాణిక్యకుడి	1199	పుష్పరాగకుడి	"
మాణిక్యభిస్మము	"	పుష్పరాగగుణము	1209
మాణిక్యగుణము	"	మరకతనామములు	"
మాణిక్యనామములు	"	మరకతకుడి	"
మాణిక్యకుడి	1200	మరకతభిస్మము	"
మాణిక్యభిస్మము	"	మరకతగుణము	1210
మాణిక్యగుణము	"	గోమేధికకుడి	"
అశుద్ధవజ్రగుణము	"	గోమేధికభిస్మము	"
వజ్రభేదములు	4201	గోమేధికభిస్మగుణము	"
వజ్రగుణము	"	ప్రవాళనామములు	"
వజ్రజాతినిర్ణయము.	"	ప్రవాళకుడి	1211
వజ్రలక్షణ తద్గుణము	"	ప్రవాళభిస్మము	"
వజ్రాభ్రకభేదములన వ్రజోప	"	ప్రవాళగుణము	"
యోగము	1202	రోగానుక్రమణిక	"

హార యోగ ప్రదీపిక

మీకు కావలసిన మోక్ష గ్రంథమిదియే.

భూమియందు జన్మించిన ప్రతిమానవునకును చావునీడము. ఇట్టిమృత్యువును రూపుమాపుటకు బ్రహ్మజ్ఞానావలంబన మవశ్యకము. లోకములోనున్న కొన్నికొన్ని వేదాంతగ్రంథములు కృత్రిమఫక్తిగలవై లోకులకు భ్రమను గలిగించు చున్నవేకాని మోక్షప్రథములు కాకున్నవి. ఇట్టికొంతన వారంపబూని చిరకాలమునుండి పరికించి శోధించి యీ గ్రంథమును గ్రహించి శ్లోక తాత్పర్య సహితముగ రాయల్ 8 పేజీలపైజాన 280 పుటలుగల దేశసరి గ్లనుకాగితములయందు నుత్పత్తులైన అక్షరములతో నుండర ముగ ముద్రింపబడి సాగవైన కాలికోబై ండు చేయబడియున్నది. ఇందు 128 యోగా సన పటములును గలవు.

దీనికయము రూ. 2 8 0

వెస్టువార్డు అందు కంపెని,
చాకలపేట, మదరాసు

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రా జీ య ము

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

ఇట్టి ప్రథమ ప్రకరణము. శ్లో

శ్లో! శ్రీనాథం పార్వతీనాథం వాణీనాథం సరస్వతీమ్ |
హేరంబం వటుకంవిద్యాం సతతం తం నమామ్యహమ్ |

అవతరణిక. వైద్యకాశ్రమ పారీణుండగు బసవరాజు అను విద్యాంకుడు లోక హితార్థంబై బసవరాజీయమని బేర్కొనబడిన యీ వైద్యకాశ్రమను చేయంబూని తనచే జేయబడు యీ గ్రంథము నిర్విఘ్నముగా పరిసమాప్తయగుటకై నమస్కారా త్మక మంగళమును "శ్రీ నాథం పార్వతీనాథం " అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తా. లక్ష్మీపతియగు విష్ణువు గౌరీపతియగు నీకుడు వాణీపతియగు బ్రహ్మ విద్యాధిపాన దేవతయగు సరస్వతి విఘ్నేశ్వరుడు వటుకఛైరవుడు వీరిని నేను యెల్ల పుడు నమస్కరించెద.

శ్లో! శ్రీసీలకంఠం భుజగేంద్రభూషం నాగాజనం రాజకళాకలాపమ్ |
గౌరీశ్వరం దేవ మానీంద్రసేవ్యం దేవంభజే శ్రీగిరిరాజనాథమ్ |

తా. శోభాకర సీలకంఠయుక్తుడును శ్రేష్ఠస్వభావజాలంకృతుడును గజచర్మ ధరుడును చంద్రకళా భూషణుడును పార్వతీపతియును ఇంద్రాదిదేవ వారదాదిముని సేవ్యుడును కైలాసపతియునగు పరమేశ్వరుని బసవరాజు అను నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
 వత్సోమి వృక్షరాజీయ మహావైద్య శిఖాయుణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశము నెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబగు బసవరాజీయమును యీ గ్రంథమును వచింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ వృషరాజీయ నామాయం గ్రంథః పరమవర్ణ భః ।
 శ్రీమద్యనవరాజీన ధియాగురు సమేనచ ।
 వరోపకార పుణ్యాయ ప్రయాసేనచ నిర్మితః ॥

తా. బుద్ధియందు బృహస్పతితో సమానుడైన బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను పరోపకారపుణ్యమునకై బసవరాజీయ మని పేర్కొనబడిన కడుదుర్లభముగ నుండు యీ గ్రంథము నతి ప్రయాసచే నిర్మించినాడను.

శ్లో॥ చరకం మాధవం కల్పం భైరవం కల్పమేవచ । వాగ్భటం సిద్ధ
 విద్యాభూం తథాసిద్ధ రసార్ణవమ్ । తథాభేషజకల్పంచ తద్వ
 జ్ఞాతుక కర్ణకమ్ । మాధవీయం చాశ్వినీయ మాయుర్వేదం
 తద్భైవచ । సిందూర దర్పణంతద్వ త్పూజ్య పాదీయమేవచ ।
 దేవీశాస్త్రం చంద్రకల్పం బ్రహ్మగారుడమేవచ । చింతామణిం
 జ్యోతిషంచ కాశీఖండం తద్భైవచ । శారీరసూత్రం తద్వచ్చ
 నిత్య నాథీయమేవచ । తద్వచ్చ నందినాథీయం తథాచాగ్ని
 మతాంతరమ్ । మతాంతరం చాస్యశాస్త్రం చికిత్సా సార
 సంగ్రహమ్ । తథాకర్మ విపాకంచ తద్వ ద్రవణకల్పకమ్ ।
 ఇత్యాది గ్రంథరత్నాని సమాలోచ్య యథామతిః । లోకోప
 కారార్థమిమంజగద్వైద్యనుతంతథా । ఆంధ్రభాషాయుతం
 తద్వత్క రామలకవత్సుటమ్ । సర్వరోగనిదానైశ్చసాధ్యా
 సాధ్యైః ప్రతైవచ । సర్వై శ్చికిత్సితైరుక్తం వత్సేనం
 క్షిప్యయత్నతః ॥

తా. ఇపుడు బసవరాజు అను నేను చరకము మాధవకల్పము భైరవకల్పము
 వాహటము సిద్ధవిద్యాభువు సిద్ధరసార్ణవము భేషజకల్పము శాతుకకర్ణము మాధవీయము
 అశ్వినీయము ఆయుర్వేదము సిందూరమణిదగ్గణము పూజ్యపాదీయము దేవీశాస్త్రము
 చంద్రకల్పము బ్రహ్మగారుడము చింతామణి జ్యోతిషము కాశీఖండము శారీరసూత్రము
 నిత్యనాథీయము నందినాథీయము అగ్నిచుతాంతరము మతాంతరము అస్యశాస్త్రము
 చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహము కర్మవిపాకము తేవణసిద్ధకల్పము ఇవి మొదలగు
 సమస్త వైద్యశాస్త్ర రత్నంబుల నా బుద్ధినుసారంబుగా వాగుగా పరిశీలించి
 లోకోపకారార్థము జగద్వైద్యనుతంతథుగా ఆంధ్రభాషాయుక్తంబుగ కరతలామల
 కమువలె క్షుటంబుగా సర్వరోగ నిదానంబులు సాధ్యాసాధ్యంబులు సర్వరోగ చికి
 త్సలు కలిగియుండునటుల బసవరాజీయంబను దుర్లభంబగు యీ వైద్యశాస్త్రమును
 సంగ్రహముగా రచింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ ప్రోవాచరోగ నికరస్య వినాశనా ము భైషజ్యతంత్ర మమలం
 హిమహంశ్చ దేవః । బ్రహ్మదివిష్టు సురసిద్ధ విలోలచిత్తో
 భక్త్యావిజృంభితమహంవృష భంస్స రామి ॥

తా. బ్రహ్మ విష్టువు సురలు వీరలయందాసక్తిత్వముగల నేను దేవతలలో
 పెద్దయగు ఏ వృషభుడు సకల రోగనివారణార్థంబై భైషజ్యతంత్రమును వచించెనో
 అట్టి మహాప్రాధిమగల వృషభుని మిగుల భక్తిచే భజింపుచున్నాడను.

యుగోపయుక్త గ్రంథములు.

శ్లో॥ కృతేతు చరకః ప్రోక్త స్త్రీతాయాంతు రసార్ణవః ।
 ద్వాపరే సిద్ధవిద్యాభూః కలౌ బసవకఃస్మృతః ॥

తా. కృతయుగమునకు చరకగ్రంథమును శ్రీతాయుగమునకు రసార్ణవకర
 మును ద్వాపరయుగమునకు సిద్ధవిద్యాభువు అను గ్రంథమును కలియుగమునకు బసవ
 రాజీయమును శ్రేష్ఠంబులని చెప్పబడియె.

ఆయుర్వేద ప్రశంస.

శ్లో॥ ఆయుష్య రక్షణార్థత్వా దాయుర్వేద స్తథోచ్యతే ।
 ధర్మార్థ కామమోక్షాణాం వర్గాణాంఫలదాయకః ॥

తా. ఆయుశ్చేదము ఆయుశ్చ్యుద్ధి కారణం బగుటంజేసి ఆయుశ్చేదచునబడు. మఱియు నది ధర్మార్థకామకౌతుకపశురుషార్థ చతుష్టయములకు కూడా కారణంబుగనుండు.

గ్రంథాధ్యయన ఫలము.

శ్లో॥ ఉక్తంచ బసవాఖ్యేన నిదానం వృషరాజకమ్ ।
యోధీతే జానత స్తస్య సిద్ధ్యంత్యర్థానసంశయః॥

తా. బసవరాజుచే జెప్పబడిన బసవరాజీయ నిదానము నెవ్వరభ్యసించి దాని యందలి యర్థము నెఱిగడరో వారలకు రోగనిదానాది సకల సిద్ధులు నిశ్చయముగ కలుగును.

శ్లో॥ నిదానం సంప్రవక్ష్యామి బసవాఖ్యం కలాయుగే ।
యస్యజ్ఞానాచ్చ రోగాణాం ప్రయోగం కర్తుమన్వతి॥

తా. కలియుగోపయుక్తం బగునటుల బసవరాజీయ నిదానము చెప్పబడియె. కావున దానియందలి యర్థజ్ఞానము నెఱిగడివారు చికిత్సలయందు సమర్థులయ్యెదరు.

గ్రంథస్థ విషయములు.

శ్లో॥ శ్రుత్వాసమస్తం క్రియతేచసారం ధాన్వంతరోక్తం బహు
జాలయుక్తమ్ । కాయాది బాలగ్రహరోగ సంఘాఠా చికిత్సితా
ద్యారసధాతుశోధనమ్ । కషాయచూర్ణాఘ్రికాను
పాసే తైలాదిలేహ్యోఘృతయంత్రమంత్రాః । రత్నాది
శుద్ధించ విషక్రియాస్తథా పాషాణకాదే సుకలాంచతుద్ధిమ్ ।
అన్యత్ప్రీవక్ష్యే క్యథదేకకాలాః లింగాఖ్యదేహం ప్రకృతిం
కులాదీః । జ్వరాదికాః వైసకలాంశ్చరోగాః జ్ఞత్వా
భిషక్కర్మ సమారభేత్॥

తా. ధన్వంతరి ప్రణీతంబై అనేకార్థకాలములు గల వైద్యకాస్త్రమును నేను బాగుగ నెఱిగి యీ గ్రంథమును రచించినాడను. ఇందు కఠిరాది కాలగ్రహ రోగ సమూహములు తచ్చికిత్సలు రసధాతు శుద్ధులు కషాయములు చూర్ణములు ఘ్రికలు

అనుపాసములు తైలములు లేహ్యములు ఘృతములు యంత్రములు మంత్రములు రత్నాది శుద్ధులు విషచికిత్సలు పాషాణాదిశుద్ధులు దేకకాలములు లింగాదేహము ప్రకృతి మలములు నాడినిదానము దూతలక్షణము పథ్యములు అపథ్యములు యితరరోగములు జ్వరము మొదలగు గర్వరోగములు చెప్పబడియున్న యవి. కావున వానినెల్ల వైద్యుడు బాగుగా నెఱిగి చికిత్స జేయవలయు.

జ్వరోత్పత్తి.

శ్లో॥ యుగక్రమాధర్మబలస్యనాశస్తథాక్రమాజ్జీవగతిశ్చరీరేకృతే
యుగేక్యస్థిగతశ్చజీవస్త్రీతాయుగే మజ్జగతోవిధేయః ।
ద్వాపారకేమాంస గతశ్చజీవః కలాయుగేతివ్యతించాన్నపాసే ।
జ్ఞత్వాప్రయోగః క్రియతేబుధైకతా ప్రయోగమిచ్ఛా
నుతరాంసువైద్యః॥

తా. ధర్మము కృత శ్రేతా ద్వాపర కలియుగములయందు క్రమముగా క్షయించును, అటులనే యుగక్రమముగా శరీరమునందలి జీవుడును (ప్రాణవాయువును) క్షయించు ప్రాణవాయువు కృతయుగమున అస్థిగతముగా శ్రేతాయుగమున మజ్జాగతముగా ద్వాపరయుగమున మాంసగతముగా కలియుగమున అన్నపానాశ్రితముగా నుండు. (దానంజేసి మానవులకు కృతయుగమున అస్థిగతజ్వరము శ్రేతాయుగమున మజ్జాగతజ్వరము ద్వాపరయుగమున మాంసగతజ్వరము కలియుగమున అన్నపానాశ్రితజ్వరము తఱచుగా జనించు.) కావున బుద్ధిచుంతుడగు వైద్యుడు చికిత్స జేయబూనినవాడై వైక్రమంబుల నెఱిగి కలియుగాను గుణ చికిత్సలం జేయవలయు. అటుల జేయునాడే నువైద్యుడు.

శ్లో॥ అన్నాచ్చపానాచ్చపురీషమూత్రంపురీషమూత్రాత్ప్రీఠవంతి
రోగాః । మలస్యరోధో జ్వరమూలమాహుః పిత్రాధికంస్యా
జ్జలపానదోషాత్ । జలేచరంతస్సుకలాశ్చజీవాః ప్రసూతిభావో
మలముద్గిరంతి । తత్పానసేవ్యా స్వతిపిత్రవృద్ధి స్తస్మాచ్చ
పిత్రం విషమగ్నియాపమ్ । పిత్రంచనాభే శ్చిత్రవామభాగ్యం
తత్పాచకాఖ్యం జ్వరమూలకంస్యాత్ । వాతాదిదోషా నల
నాశకంస్యా దంతర్గతోసా బహిరేవగమ్యతే । తతస్సవాయు

ర్జత శేషవిష్ట స్ఫోతాంసిరుద్ధ్యాజ్వరతీవ్రకారః। దోషత్రయం ద్వంద్వజ సన్నిపాతా నామాతిసారం విషమంవిదాహమ్ ।
 ఇత్యాదిరోగాంస్తు బహూంశ్చకుర్యా ద్దృష్ట్యాప్రయత్నం కురుతేచికిత్సకః। బహిర్గోగ్నిఃపునరంతరయథా ప్రవేక్ష్య తేయేనకృతేనతస్మైణాత్ । విగ్నిప్రయుక్త్యా క్రియతేచలంఘనం పాకక్రియాకర్తు మిహలోష్ణ్యతేపునః॥

తా. అన్నపానాదుల వలన మలమూత్రంబులును వానివలన రోగంబులును జనించు. మఱియు మలనిరోధమువలన జ్వరములును మిక్కుటముగా నీరుద్రాగుటవలన వైత్యురోగములను పుడకములయందలి జీవరాసులు ప్రసవకాలమున వెళ్ళుకొక్కడి మల మిశ్రిత జలపానమువలన కడుపిత్తరోగమును జనించు. అందునంజేసి ఆ పిత్తము విహగ్ని స్వరూపంలై నాభికి వామపార్శ్వంబున నుండినవై పాచకమను పేరం బఱగుచు సర్వ జ్వరములకు మూలకారణంబై వాతాదిదోషములను అగ్నిని నశింపజేయు. మఱియు నా పిత్తము అంతర్గతంబైయుండినను నాడీ చలనమువలన వెలుపల దృశ్యంబగుచుండుం పిదప వాతము జ్వరమున ప్రవేశించి నాడుల నడ్డగించి తీవ్రజ్వరములను కలుగజేయు. మఱియు నా పిత్తమే వాతపిత్తశ్లేష్మ ద్వంద్వజ సన్నిపాతజ్వరములను ఆమాతిసారము విషమరోగము విదాహము మొదలగు అనేకరోగములను కలుగజేయు. కావున వైద్యుడు తత్తత్కారణంబుల నెరిగి చికిత్సింపవలయు. మఱియు వైద్యుడు బహిర్గత జ్వరాగ్ని యెవ్విధచికిత్సలచే తత్తణము లోపల బ్రవేశించునో అవిధచికిత్సల జేయు టయేగాక కాస్తాప్తి క్రమకారము లంఘనమును చేయించవలయు. మఱియు పూర్వోక్త జ్వరము యే క్రియచే పాకమును జెందునో అట్టిదానిని వచించెద.

శ్లో॥ లంఘనా నంతరంజ్ఞాత్వారోగముక్తం చికిత్సకః। బహిర్గ్ని ర్యథాపూర్వం గచ్ఛేత్కుర్యాత్తథాక్రియామ్। ఔషధానాం ప్రభావంచ జ్ఞాత్వాదద్యా చ్చికిత్సకః। ధాతుత్పన్నాశ్చయే దోషా అన్యాన్వక్ష్యే యథాక్రమమ్ । అంతర్గతాశ్చ యే దోషా జ్వరరూపాబహిర్గతాః । పునరామాశయగతా జ్వర పాకమవాప్యతే । తన్మధ్యేచాప్యపథ్యాని కురుతేజీర్ణము చ్యతే॥

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిమోచనము నెరిగి ఎవ్విధ చికిత్సలచే బహిర్గత జ్వరము లోపల బ్రవేశించునో అవిధ చికిత్సలను వైద్యుడు చేయకలయును. అటుల చికిత్సలంజేయు కాలమున ఔషధముల ప్రభావము నెరిగి వానిని ప్రయోగించవలయు. ధాతుజనితదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించెద. అంతర్గత దోషములు బహిర్గతంబులైన జ్వరరూపంబగు. బహిర్గతదోషములు మరల అమాశయ గతంబులైన జ్వరము పాకమునుజెందు జ్వరపాక మధ్యమున అపథ్యంబులుజేసిన అజీర్ణ రోగము జనించు.

శ్లో॥ రసరక్త గతంమాంసం మజ్జాస్థి గతమేవచ ।
 ఏతన్మధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగస్తు తథోచ్యతే ।
 ధాతుగచ్ఛేత్త్వ పథ్యాని కురుతే తత్త యోధ వేత్ ॥

తా. అజీర్ణదోషముచే రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగత జ్వరములు జనించు. అపుడు అపథ్యంబులుచేసిన యవి ధాతుగతంబులగు. ధాతుగతంబున అపథ్యం బులు చేసిన ధాతుక్షయము కలుగు.

అష్టధాతు స్థానములు.

శ్లో॥ (ఆయుర్వేదే) అథాన్యత్సం ప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం. సూక్త ముత్తమమ్ । ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్ అష్టధాతునిగద్యతే ।
 నాణ్యోష్ఠా పాణిపాత్కింఠ నాసోపాంత సమాశ్రితాః। పాద యోర్హస్తయోర్ఘ్రాణమూలయోః కంఠమూలయోః॥

తా. ఇక ఆయుర్వేదములో జెప్పబడిన ప్రకారము సంక్షిప్తముగా విశదముగా నాడులకు అష్టస్థానములను వచించెద. ఎట్లన్న:- హస్తద్వయగతనాడులు 2 పాద ద్వయగతనాడులు 2 కంఠమున కిరుపార్శ్వములయందుండు నాడులు 2 నాసికమున కిరుపార్శ్వములయందుండు నాడులు 2 అని నాడులు 8 విధంబులు.

శ్లో॥ పాదయో ర్నాడికాస్థానం గుల్ఫస్థానం గుళికాత్రయమ్ ।
 హస్తయోస్తు ప్రకోష్ఠాంతే మణిబంధేం 2 గుళిత్రయమ్ ।
 కంఠమూలేం 2 గుళిద్వంద్వం నాసామూలేం 2 గుళాధిగమ్ ।
 స్థానాన్వేతాని నాడినాం తేషుప్రాణోవ్యవస్థితః॥

తా. పాదాశ్రిత నాడులు గుల్ఫప్రదేశమున (చీలమండల) కు క్రిందుగా వ
డంగుళముల స్థానములోను హస్తాశ్రిత నాడులు ప్రకోష్ఠాంతమునందు మణికట్టు
క్రిందుగా మాడంగుళముల స్థానములోను కంఠమాలాశ్రిత నాడులు యిరుపార్శ్వముల
యందు 2 అంగుళముల స్థానములోను నాసామాలాశ్రిత నాడులు ఏకాంగుళస్థానము
లోను వుండును. ఈ 8 స్థానములను ప్రాణనాయువు లాశ్రయించియుండును.

సిరాది స్వరూపము.

శ్లో॥ పత్రరేఖా నిభాభిన్నా స్ఫుష్టావపుస్సిరాశ్రితాః ।
మృణాల నాడికారూపా స్సోతాంసి సర్వదేహగాః॥

తా. సన్ననరములు అమల రేఖలంబోలి యతినూత్ములులై శరీరమంతట న్యాపి
చియుండు. పెద్దనరములు తామరనాళములంబోలి శరీరమంతట న్యాపించియుండు.

నా డీ ప రీ ట్ట.

శ్లో॥ జీవితం లాఘవం స్వాస్థ్యం జ్వరస్యచ విమోచనమ్ ।
యత్తుస్థానం నముచ్యేత పాదనాడిం నిదర్శయేత్ ॥

తా. ఆయువు శరీరలఘుత్వము శరీరస్వస్థత జ్వరవిమోచనము వీని నెఱు;
పాదగత నాడిస్థానమును తప్పక పరీక్షింపవలయు.

నా డీ స్ప ర్శ న వి ధి.

శ్లో॥ సవ్యేనరోగ ధృతికూర్పర భాగమధ్యం పీఠాథదక్షిణకరాం
గుళికా త్రయేణ । అంగుష్ఠమూల మధిపశ్చిమ భాగమధ్యే
నాడిప్రథంజనగతిం సతతం పరీక్షేత్ ॥

తా. వైద్యుడు రోగియొక్క దక్షిణహస్తమును మోచెయ్యి మొదలు తన వామ
హస్తముచే చక్కగా పీసికి ఆ హస్తముయొక్క అంగుష్ఠమూలములో లోభాగ మధ్య
మునందు తన దక్షిణ కరాంగుళిత్రయముచే యెల్లపుడు వాతగతిని పరీక్షించి నాడి
నెఱుంగవలయు.

స్త్రీపురుషనాడి భేదము.

శ్లో॥ స్త్రీణామూర్ధ్వముఖః కూర్మఃపుంసాంపునరథోముఖః ।
అతఃకూర్మవ్యతీక్రాంతా త్వర్వతైషవ్యతిక్రమః ।
లక్ష్మ్య తేదక్షిణే పుంసాం యాచనాడివిచక్షణైః ।
కూర్మభేదేనవామానాం వామేచై వావలోక్యతే॥

తా. నాభి కూర్మము స్త్రీలకు ఊర్ధ్వముఖముగను పురుషులకు అధోముఖముగ
నుండుటవలన స్త్రీపురుషులకు నాడులుకూడా వ్యత్యస్తముగ నుండును. కాబట్టి స్త్రీ
లకు వామహస్తమునందును పురుషులకు దక్షిణ హస్తమునందును నాడిని బరీక్షింప
వలయు. నపుంసకుడైనయెడల వాని స్త్రీ పురుష భేదముల నెరిగి వామ దక్షిణ క్రమ
ముగా నాడిని పరీక్షింపవలయు.

హస్తగళనాడి పరీక్ష.

శ్లో॥ తిర్యగ్యవప్రమాణేన జహాతిచనిజంపదమ్ ।
నూచితంజీవనిర్యాణం హస్తనాడిగళేచయా॥

తా. నాడి తిర్యగ్యక ప్రమాణము హస్తమండకాని గళమండకాని స్వస్థాన
మును విడిచియుండిన జీవుడు శరీరమును విడనాడునని తెలియవలయు.

హస్తనాడి పరీక్ష.

శ్లో॥ అజీర్ణమామదోషంచ జ్వరస్యాగమనంక్షుధామ్ ।
వాతపిత్త కఫాస్తష్టా హస్తనాడి నిదర్శయేత్ ॥

తా. అజీర్ణము ఆమదోషము జ్వరాగమనము ఆకలి దుష్టమైన వాతపిత్త క్షేష్మ
ములు వీనిని హస్తనాడివలన తెలియవలయును.

కంఠనాడి పరీక్ష.

శ్లో॥ ఆగంతుకజ్వరంతృష్ణా మాయాసం మైధునంక్షమమ్ ।
భయంకోకంచకోపంచ కంఠనాడి నిదర్శయేత్ ॥

తా. ఆగంతుకజ్వరము తప్పి ఆయాసము మైథునము బడలిక భయము శోకము కోపము వీనిని కంఠనాడివలన తెలియవలయు.

నాసానాడి పరీక్ష.

శ్లో! మరణంజీవితంకామం నేత్రరోగం శిరోవ్యధామ్ ।
త్రావణాన్ముఖజాన్రోగాన్ నాసానాడి నిదర్శయేత్ ॥

తా. మరణము జీవితము కామము నేత్రరోగము తలనొప్పి చెవిసెప్పి ముఖ రోగము వీనిని నాసానాడివలన తెలియవలయు.

శుభినాడి పరీక్ష.

శ్లో! సువ్యక్తతానిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవచ ।
అచంచలమమందత్వం సర్వాసాం లక్షణంశుభమ్ ॥

తా. సర్వనాడులు వికడముగ నిర్మలముగ (అనగా బాధ్యరహితముగ) స్వస్థానమునందు స్థిరముగ చంచలరహితముగ మందవిహీనముగ నుండిన శుభలక్షణము లని తెలియవలయు.

వాతాదినాడి పరీక్ష.

శ్లో! వాతపీత్తకఫంచైవ ద్వంద్వజంసాన్నిపాతకమ్ ।
సాధ్యాసాధ్యవివేకంచ సర్వంనాడి నిదర్శయేత్ ॥

తా. వాత పిత్త క్లేమ్న ద్వంద్వజ సన్నిపాతరోగ సాధ్యాసాధ్యంబుల సన్నిపాడికలిగిన నెఱుంగవలయు.

వాతాదినాడి లక్షణము.

శ్లో! వాతాద్వక్రగతిర్నాడి చపలాపిత్తవాహినీ ।
స్థిరాశ్లేష్మవశీష్ణేయా సంసర్గాన్నిశ్రలక్షణమ్ ॥

తా. వాతనాడి వక్రముగ పిత్తనాడి చంచలముగ శ్లేష్మనాడి స్థిరముగ నడచు. నాడి సంకరమున మిశ్రమముగ నడచు.

వాతాధిక్యనాడి లక్షణము.

శ్లో! వాతాధి కేవహేచ్ఛాగ్రే ప్యం తేష్లేష్మాధికావహేత్ ।
మధ్యేపిత్తాధికానాడి సన్నిపాతే విలక్షణమ్ ॥

తా. నాడి వాతాధిక్యమున మొదటి వ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ శ్లేష్మాధిక్యమున మూడవవ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ పిత్తాధిక్యమున మధ్యము వ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ నడచును. సన్నిపాతమునందు విలక్షణముగ నడచును.

శ్లో! వాతేవాతాధికానాడి వ్యాళీవకుటిలాసదా ।
అత్యంతదుష్టావహతి స్తభ్రాతంత్రీ సమాకృతిః ॥

తా. వాతనాడి వాతాధిక్యమునందు సర్పమువలె వక్రముగను కడుదుష్టంబున బిగించబడిన తంత్రీచందంబునను నడచును.

పిత్తాధిక్యనాడి లక్షణము.

శ్లో! పిత్తాధి కేతుచపలా నాడివనూతికాకవత్ ॥

తా. పిత్తనాడి పిత్తాధిక్యమునందు చంచలముగను కాకివలెను నడచును.

శ్లేష్మాధిక్యనాడి లక్షణము.

శ్లో! బకదగ్ధరసంచారా చటకావర్తికాగతిః ।
కఫేచదుష్టనాడితు హంసకుక్కుటగామినీ ।
కపోతమందసంచారా వహతీతి వినిశ్చయః ॥

తా. శ్లేష్మనాడి శ్లేష్మాధిక్యమునందు కొంగవలె కప్పవలె ఊరపిచ్చువలె † పికిలిపిట్టవలె నడచును. బుటీయు కడుదుష్టంబున నాంసవలె కోడివలె పావురము వలె మందముగ నడచును.

* పాశాంతరము. వాతాధికావహేదంతే న్యగ్రేష్లేష్మాధికావహేత్ ।
మధ్యేపిత్తాధికానాడి సన్నిపాతే లక్షణమ్ ॥

† ఇదే మిశ్రమముగ పిట్ట.

ప్రకారాంతరనాడీ లక్షణము.

శ్లో! అగ్రేవారవహానాడి మధ్యేవహతిపి త్తలా ।
 అంతేశ్లేష్మవికారేణ నాడిజ్ఞేయా బుధై స్సదా ।
 వాతాద్వక్రగతిర్నాడి పితృదుష్టుత్వగామినీ ।
 కఫాన్మందగతిర్జ్ఞేయా సన్నిపాతా దతిమ్రతా ॥

తా. వాతనాడి వాతప్రకోపమున అగ్రమునందు వక్రముగ పితృనాడి మధ్యముం దుండినదై పితృప్రకోపమున కప్పవలె ఎగిరెగిరియు శ్లేష్మనాడి కడపటనుండినదై కఫ ప్రకోపమున మందముగ నడచును. సన్నిపాతమునందు వై జెప్పబడిన మూడునాడులు కడుతీక్రముగ నడచును.

వాతపిత్తనాడి లక్షణము.

శ్లో! ముహుస్సర్పగతినాడిం ముహుర్భేకగతింతథా ।
 వాతపిత్తద్వయోద్భూతాం ప్రవదంతి విచక్షణాః ॥

తా. వాతపిత్తసంస్కరమునందు నాడి పలుమారు సర్పమువలె కప్పవలె నడుచునని వైద్యశేత్రలు వచించెదరు.

వాతశ్లేష్మనాడి లక్షణము.

శ్లో! భుజగాదిగతినాడిం రాజహంసగతింతథా ।
 వాతశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రవదంతి వినిశ్చయమ్ ॥

తా. వాతశ్లేష్మ సంస్కరమునందు నాడి సర్పము రాజహంస వీనివలె నడచునని వైద్యశేత్రలు వచించెదరు.

పిత్తశ్లేష్మనాడి లక్షణము.

శ్లో! నుండాకాదిగతినాడిం మయూరాదిగతింతథా ।
 పిత్తశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రాహురై వ్విద్యవిశారదాః ॥

తా. పిత్తశ్లేష్మ సంస్కరమునందు నాడి కప్ప నెమలి మొదలగువాని గరునము గలదిగ నుండునని వైద్యశేత్రలు వచించెదరు.

సన్నిపాతనాడి లక్షణము.

శ్లో! మందంమందంశిధిలశిధిలం వ్యాకులంవ్యాకులంశా ।
 స్థిత్యాస్థిత్యానహతిధమసీయాతి నాశంచసూక్ష్మా ।
 నిత్యంస్కంధేస్ఫురతిపునర క్యంగుళీస్సంస్పృశేద్వా ।
 భావై రేవంబహువిధతరై సన్నిపాతేత్వసాధ్యా ॥

తా. సన్నిపాతమునందు నాడి కడుమందముగ కడుశిధిలముగ కడువ్యాకుల ముగ నిలిచి నిలిచియు కడునూక్ష్మముగ పలుమాఱు భుజములవై స్థిరముగ నడచుచు నంతలోనే అంగుళిస్థానముచేరి యనేకరీతులుగ నడుచుటయేగాక నాశనమునుజెంది నటులకూడా దృశ్యంబగు. కావున నీసన్నిపాతం బసాధ్యంబు.

అసాధ్యనాడి లక్షణము.

శ్లో! యాత్మ్యత్కటాస్థిరాత్వంతం యాజ్యేవంమందగామినీ ।
 యాచసూక్ష్మాచవక్రకాచ తామసాధ్యాంచనిర్దిశేత్ ॥

తా. ఏనాడి గోషముమీద హెచ్చుగా కడుస్థిరముగా కడుమందముగా సూక్ష్మముగా వక్రముగా నడచుచుండునో అట్టినాడి అసాధ్యంబని తెలియవలయు.

మృత్యునాడి లక్షణము.

శ్లో! వ్యాకులాశిధిలా మిందాస్థిత్యాస్థిత్యాప్రయాతియా ।
 స్థానంక్రమేణముంచంతీ నాడిమరణశంసినీ ॥

తా. ఏనాడి వ్యాకులముగా శిధిలముగా మందముగా నిలిచి నిలిచియు క్రమ ముగా స్థానమును విడనాడి నడుచుచుండునో ఆనాడి మరణనూచకనాడియని తెలియ వలయు.

శ్లో! అత్యంతశీతలానాసాస్థైమిత్యం నేత్రయోరపి ।
 స్థానమ్యతిశ్చనాడినాం సద్యోమరణహేతవః ॥

తా. ఎవనినాసిక కడుశీతలముగా నేత్రములు నిశ్చలముగా (అనగా రెప్ప పాటువేయకుండా) నుండి నాడికి స్వస్థానచలనము కలిగియుండునో వాడు తక్షణ మున మృత్యువును గాంచు.

శ్లో॥ జహాతియస్యస్వస్థానం యవార్థమపినాడికా ।
నసజీవితమాప్నోతి త్రిదినే నైవపంచతామ్॥

తా. ఎవనినాడి స్వస్థానమునువిడచాడి యవార్థప్రమాణమైనను చలించి యుండునో వాడు తి దినములలో మరణమునుజెందు.

అజీర్ణనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ అజీర్ణాదుద్భవానాడీ కఠినాపూరితాజడా ।
ప్రసన్నాస్ఫుటితాశుద్ధా క్షుధానాడీప్రళయేన్యతే॥

తా. అజీర్ణనాడి కఠినముగా పూరితముగా జడముగానడుచు. ఆకలిగొనినవానినాడి నిర్మలముగా స్పష్టముగా సౌకర్య రహితముగా నడుచు.

బాలవృద్ధాదులనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ బాలానామపివృద్ధానాం మూకానామపిదేహినామ్ ।
ఉన్నతానామభిన్యాస విమూఢమనసామపి ।
వ్యస్తంసమస్తంద్వంద్వంచ దోషరూపనుశేషతః ।
దర్శయత్వచిరాదేవ నాడీద్రవ్యాణిదీపవత్ ॥

తా. దీపము సర్వవస్తువులను ప్రకాశింప జేయునటుల బాలురు వృద్ధులు మూకులు ఉన్నత్రులు అభిన్యాస లోగపీడితులు యోగపురుషులు వీరలనాడి తన యొక్క ప్రత్యేకగతిని సంకరగతిని ద్వంద్వగతిని దోషగతిని కడుకీక్రముగా ప్రకాశింపజేయు.

త్రికాలనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రాతఃక్షేప్తగతిర్నాడీ మధ్యాహ్నే చాతిపిత్తళా ।
అపరావాతికాజ్ఞేయా పునఃపిత్తా * నిశార్థకే॥

* దివార్థకే.

తా. నాడి * ప్రాతఃకాలమునందు క్షేప్తగతిగలదిక + మధ్యాహ్నమునందు పిత్తగతిగలదిక + అపరాహ్ణమునందు వాతగతిగలదిక అర్ధరాత్రియందు మరల పిత్తగతిగలదిక నడుచు.

నాడిగతవాల సంచారకృత్యము.

శ్లో॥ స్పర్శనా త్పీడనోద్భూతా ద్భేదనా న్మర్దనాదపి ।
తానుప్రాణస్య సంచారం ప్రయత్నేన విశోధయేత్ ॥

తా. స్పర్శించుట (తాకిచూచుట) పిసుకుట మెటికలు విరుచుట మర్దించుట వీనిచే నాడులయందలి ప్రాణవాయువును బాగుగా సంచరించునటుల జేయవలయు.

నాడిపరీక్షా నిషేధకాలము.

శ్లో॥ వ్యాయానుత్పష్టాతపవీడితస్య బుభుక్షుతోభుక్తవతోహిజంతోః ।
అభ్యంజనస్నానవధూపణోగ క్రియానునాడీ నవిబోధనీయా॥

తా. వ్యాయామము దప్పి యెండ వీనిచే పీడింపబడినవానికి ఆకలిగొనినవానికి భుజించినవానికి అభ్యంజనము జేసికొనినవానికి స్నానముజేసినవానికి శ్రీసంభోగము జేసినవానికి నాడి బాగుగా కనుపించదు. కావున నట్టిసమయములయందు నాడిపరీక్ష జేయంజనదు.

శ్లో॥ నద్యస్నానైతస్యభుక్తస్య క్షుత్తృష్టాతపసేవినః ।
వ్యవాయుశ్రాంతదేహస్య సమర్థోపేనబుధ్యతీ ॥

తా. అపుడు స్నానముచేసినవాడు భుజించినవాడు ఆకలిగొనినవాడు దప్పిగల వాడు యెండతాకినవాడు శ్రీసంభోగము చేసినవాడు సంచారముచే బడలినవాడు ఇట్టివారల నాడిని యెట్టి సమర్థుడైనను కనుగొనజాలడు.

శ్లో॥ భుక్తస్యనద్యఃస్నానైతస్య నిద్రితస్యోపవాసినః ।
వ్యాయామశ్రాంతదేహస్య భూతా వేసినిరోధనే ॥

* ప్రాతఃకాలమునగా ఉదయాది పదిఘడియలు + మధ్యాహ్నమునగా పదిఘడియలు మొదలు యిరువది ఘడియలవరకు + అపరాహ్ణమునగా యిరువది ఘడియలు మొదలు నూర్యాస్తమయమువరకు.

సుందరీణాంచ సంయోగే మధ్యపానే మతిభ్రమే ।
 గంధారీభక్షణే వై వా కవనాభ్యానసాధకే ।
 కుక్కుటేశశమందూక సర్పమాంసాదిభక్షకే ।
 అకస్మాద్రాంతదేహే నాడీసమ్యజ్జబుధ్యతే ॥

తా. భుజించినవానికి అపుడు స్నానముచేసినవానికి నిదురగాంచినవానికి పుష్ప వాసముచేసినవానికి వ్యాయామముచే బడిలినవానికి భూతము సోకినవానికి రోదనము శ్రీసంభోగము మధ్యపానము జేసినవానికి మతిభ్రమగలవానికి గంజాయి నేవించినవానికి యోగాభ్యాసము నేయువానికి కోడి కుండలు కప్ప సర్పము వీని మాంసములను భుజించినవానికి అపస్మారరోగముకలవానికి బడలినవానికి నాడి బాగుగా కనుపించదు.

నాడీజ్ఞానహీన వైద్యదోషము.

శ్లో! నాడీగతిమవిజ్ఞాయ * యఃకరోతిచికిత్సత్వమ్ ।
 ఆరోహతిగిరింసోంధ స్తస్యయానసమంవిరుః ॥

తా. ఎవడు నాడీగతి విశేషముల నెఱుగక చికిత్స జేయంబూనునో వాడు "పర్వతము నెక్కుటకు నడుచుటకు యత్నించు అంధునికల" భంగపడు.

స్పర్శ లక్షణము.

శ్లో! అథస్పర్శమిమంవక్ష్యే కించిదుష్టం ప్రభంజనే ।
 అత్యుష్ణంపిత్తరోగేతు హ్యథవాచాతిశీతలమ్ ।
 కించిచ్ఛీతంశ్లేష్మరోగే ద్వంద్వజేచ పృథక్పృథక్ ॥

తా. ఇక స్పర్శలక్షణమును వచించెద. శరీరము వాతరోగికి కించిదుష్టముగ నుండు. వైత్యులొగికి కడు ఉష్ణముగ గాని కడు శీతలముగ గాని ఉండు. శ్లేష్మరోగికి యుగింఠ శీతలముగా ద్వంద్వరోగికి పలురీతులుగానుండు.

రూప లక్షణము.

శ్లో! తతస్వరూపంపశ్యేచ్ఛ శ్వామంభాతి ప్రభంజనే ।
 హరిద్రారక్తవర్ణాభం గాత్రంవై త్యే విభాతిచ ।

* చికిత్సాం యఃకరోతిచ.

పాండురస్యచవర్ణాభం స్వరూపం కఫరోగతః ।
 మిశ్రజంద్వంద్వరోగేతు వినర్ణం సాన్నిపాతికే ॥

తా. ఇక రూపలక్షణమును వచించెద. శరీరము వాతరోగమునందు నల్లగనుండు వైత్యులొగమునందు పచ్చగగాని ఎఱ్ఱగగాని ఉండు. శ్లేష్మరోగమునందు * పాండు రవర్ణముగా ద్వంద్వరోగమునందు మిశ్రవర్ణముగా సన్నిపాతమునందు వినర్ణముగా నుండు.

శబ్ద లక్షణము.

శ్లో! తతశ్శబ్దగుణంవక్ష్యే సమశబ్దస్సమీరణే ।
 సహస్రోల్పణవాక్పిత్తే శ్లేష్మరోగేచహీనతా ।
 ద్వంద్వజేమిశ్రితాశ్లేషాయా భిషక్చాస్త్రవిశారదైః ॥

తా. ఇక శబ్దలక్షణమును వచించెద. వాతరోగి సమమైన మాటలు కలవాడుగ నుండు. వైత్యులొగి నవ్వును వదరును నుండు. శ్లేష్మరోగి హీనస్వరము కలవాడుగ నుండు. ద్వంద్వరోగి మిశ్రభాష లాడుచుండు. ఇటుల వైద్యకాస్త్రజ్ఞులు తెలిసికొన వలయు

శ్లో! దుద్రకోపాగ్నిసంభూత స్పర్శభూతప్రతాపనః । త్రిపాద్భస్మ ప్రహరణ శ్రీశి రాస్సుమనఃకోదరః । వైయాఘ్రుచర్మవసనః । కపిహోమాల్యవిగ్రహః । పింగేక్షణోహ్రాస్వజంఘా భీభత్సో బలవాన్మహా । పురుషో లోకనాశాన్థ మసాజ్వరఘ్నిశితః । త్రైస్తైర్నామభిరన్యేషాం సత్వానాంపరికీర్త్యతే । జన్మాదౌ నిధనేచైవ ప్రాయోవిశేతి జేహీనామ్ । ఋతేదేవమనుష్యా భ్యాం నాన్యోవిషహతేహితమ్ ॥

తా. దుద్రకోపాగ్నిలోనుండి జనించినవాడుగా స్పర్శభూతములను తపింప జేయువాడుగా శి కాళ్లు శి శిరములు పెద్దకడుపు ఇవి గలవాడుగా పులితోలును కప్పకొని యుండువాడుగా కపిలర్ణము పనుపువర్ణముగల నేత్రములు పొట్టిగా నుండు

* అధికముగా వెలుపు గలసిన పచ్చరంగు.

పిక్కలు భయంకరమైన ఆకారము ఇవి గలవాడుగా బలిష్ఠుడుగా లోక నాశముకొరకు జనించినవాడుగా నుండు పురుషుడు జ్వరమనబడును. ఈ జ్వర పురుషుడు స్థావరజంగ మములైన సమస్తవస్తువులయందును వెన్నేరు నాచుములచే వెలయుచుండును. ఇది ప్రాణులకు ఉత్పత్తికాలమునందును అంత్యకాలమునందును కలుగును. దీనిని దేవతలు మనుజులు తప్ప ఇతరులు సహింపజాలరు.

శ్లో॥ జ్వరోరోగపతిఃపాపా మృత్యురోజోశనోంతకః ।
 క్రోధోదయోధ్వరధ్వంసి రుద్రోర్ధ్వనయనోద్భవః ।
 జన్మాంతయోర్మోహమయ స్సంతాపాత్మాపచారజః ।
 వివిధైర్నామభిఃక్రూరో నానాజాతిస్సర ర్తతే ॥

తా. జ్వరము సర్వరోగములలో ప్రధానంబై పాపమువలన జనించినదగుటవలన పాపస్వరూపముగలదై మరణమును గలుగజేయునదియై శరీరపుష్టిని గలుగజేయునట్టి ఓజస్సును నశింపజేయుచు అంతకస్వరూపముగలదిగా నుండును. ఇది దక్షప్రజాపతి యాగమును నాశముచేసిన పుష్యేంద్రునియొక్క ఊర్ధ్వనేత్రములోనుండిజనించిన కోప స్వరూపము గలది. ఉత్పత్తినాశము వీనియందు మోహమును కలుగజేయును. మిగుల సంతాపస్వరూపము గలదిగ నుండును. విషమాశనాద్యహితాచారములు క్రీసంభో గము వాతముల మూత్రాది వేగనిరోధము ఇంద్రియములకు అతిసంతోషము అతిపిడనము యీ మొదలగు అహితాచారములవలన జనించును. ఇది నానావిధనాచుములచేత పశు పక్ష్యాది సమస్తజాతులయందును వర్తించును రోగపతి పాపా మృత్యుః ఓనోకనః అంతకః అను నాచుములచే వ్యవహరింపబడుచుండును.

జ్వరజాతి భేదములు.

శ్లో॥ పాకలశ్చైవనాగానాం పర్వతానాంశిలాజతుభుజంగానాం
 తునిర్మోకః జలానాందీలికాస్సృతా । గవాంచశీతికానోగః
 ఊషరంకృథివీలీశున స్వైశ్రోవ్యాఘ్రాదౌ దృష్టిప్రత్య
 వరోధనమ్ । అపస్మృతిఃస్మృతాశ్వానాం శిఖోద్భేదశ్శిఖండి
 నామ్ । నేత్రరోగప్రపహితో వాయుసేజ్వరఉచ్యతేపృష్ఠభే
 దోబిడాలానా మాఘానాందర్దురుచ్యతే । శుకానామథసర్వే

షాం భిక్తికాజ్వరఉచ్యతే । శార్దూలానాంచసర్వేషాం శ్ర
 మోజ్వరఉచ్యతే । మూనుషేషుచధర్మజ్ఞ మిథ్యాహారాది
 సేవసమ్జన్మస్యం తేచవన్యానాం స్వభావాజ్ఞాయతేజ్వరః ।
 ఏషమాహేశ్వరం తేజో జ్వరనామానుదారుణః ॥

తా. ఏనుగులకు కలిగడి జ్వరము పాకలమనియు పర్వతములకుకలిగడి జ్వరము శిలాజతనియు పాములకు కలిగడి జ్వరము నిర్మోకమనియు ఉదకమునకు కలిగడి జ్వరము నీలికాయనియు ఆవులకు కలిగడి జ్వరము శీతికాయనియు భూమికికలిగడి జ్వరము ఊషరమనియు కుక్కలకు కలిగడి జ్వరము అశర్కమనియు పులులకుకలిగడి జ్వరము దృష్టిప్రత్యవరోధమనియు గుఱ్ఱములకు కలిగడి జ్వరము అపస్మృతియనియు నెనుశ్శుకు కలిగడి జ్వరము శిఖోద్భేదమనియు కావలకు కలిగడి జ్వరము ప్రవాహాత్మ మనియు పిల్లలకు కలిగడిజ్వరము పృష్ఠభేదమనియు రోమనాశమనియు పందికొక్కులకు కలిగడిజ్వరము దర్దురమనియు చిఱకలకు కలిగడిజ్వరము భిత్తికాయనియు శివంగి మొదలగు జంతువులకు కలిగడిజ్వరము క్రమమనియు జెప్పబడును. మనుజులకు మిథ్యా హారాదులవలన జ్వరముకలుగును. ఏనుగు మొదలగు అడవిజంతువులకు అంత్యకాలము నందు స్వభావముగానే జ్వరము కలుగును. ఇటుల ఆ సెకవిధములగు దారుణమైన జ్వర ములు మహేశ్వరునియొక్క కోపస్వరూపము కలవై యుండును.

అహికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధునిదాసే] అధోత్తరంక్రవత్యోమి చాహికజ్వరలక్ష
 ణమ్ । శీలంసపులకంగాత్రం దాహసంతాపహృద్గదమ్ । శిరో
 రుజాంగవైకల్యం కుక్షీపార్శ్వచశూలకృత్ । అపథ్యవాం
 ఛాతంద్రాచ పాదహృయ్యఖిశోఫతా । గాత్రంపాండురవర్ణంచ
 పీతవర్ణంచలోచనమ్ । అక్షీరక్త విహీనంచా క్యతిసారశ్చ
 జాడ్యతా । కరపాదవిదాహాశ్చ స్వాహికజ్వరలక్షణమ్ ।

తా. ఇక అహికజ్వరలక్షణముల వదించెద. శరీరము చలిబెట్టుట శరీరము పుల కరించుట విదాహము సంతాపముకలుగుట లోముగ్ధోమ్ముట తలనోమ్ముట అంగములు శైథిల్యమును జెందుట కడుపు పార్యములు కూలించుట అపథ్యములయం నిచ్చుకలు

గుట * తంద్రము కలుగుట పాదములు తొమ్ము ముఖమువాచుట శరీరము పొందుర
వర్ణముగ నుండుట నేత్రములు పనుపుబారియుండుట నేత్రములు రక్తహీనములై
తెలుపుబారియుండుట అతిసారము శరీరజాడ్యము కలుగుట చేతులుకాళ్లు పండుట ఈ
లక్షణములుగలది ఆహారజ్వరమని తెలియవలయు.

శీతలజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] దేహస్యశీతతాకంపో రోమహర్షశ్చగా
యితా । తంద్రామూర్ఛభ్రమవైచైవ శీతజ్వరలక్షణమ్॥

తా. శరీరము చల్లగనుండుట వణకుట గగుర్పొడుచుట పాడుట తంద్ర
మూర్ఛ భ్రమ యీ లక్షణములు గలది శీతజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] త్వక్ష్ణస్త్వేష్టానితాశీత మాదా జనయతోజ్వ
రమ్ । తయోఃప్రశాంతయోఃపిత్త ముం తేదాహృక రోతిచ ॥

తా. క్షేమ్యవృత్తులు రెండును తొలుత రసధాతువు నాక్రయించి వణకును
చలిని గలుగజేసి పిదప జ్వరమును కలుగజేయును. ఆ క్షేమ్యవృత్తులు శాంతిజెందిన
పిదప పిత్తము ప్రకోపించి విదాహమును గలుగజేయును. ఈ లక్షణములు సామాన్య
ముగా శీతపూర్వజ్వరంబుల కెల్ల కలవని యెఱుంగవలయు.

శీతజ్వరములకు పాశుపతాస్త్రురసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసభస్మతామ్రభస్మ గంధకంచమనశ్శిలా ।
పాషాణద్వితయంచాథ భృంగీసీరేణమర్దయేత్ ।
ద్విదినంవాలుకాయంత్రే చండాన్నచద్వియామకమ్ ।
ద్విగంజంభక్షయేన్నీత్య మూర్ధ్రికంచానుపానకమ్ ।
పాశుపతాస్త్రనామాయం సర్వాహికజ్వరంహారేత్ ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల
శుద్ధిజేసిన ఉల్లిపాషాణము శుద్ధిజేసిన గారిపాషాణము వీనిని సమభ గములు గ

* తంద్రయన సోమరితనము లేక కునికీసాటు.

గ్రహించి ఖల్వములోనునిది గుంటగలగ రాకురసముచే 2 దినములు యెడతెగక మర్చించి
మాత్రలుజేసి గాజాకుపెల్లోబోసి వాలుకాయంత్రములో నునిచి 2 ర్షూములు (గంధ
కము జీర్ణంబగు వరకు) తీక్షణ్ణి చే వండి సాంగశీతలమునదీసి ప్రతిదినము 2 గురిగింజల
యెక్కు జోషధమును అల్లపురసానుపానముతో నేవింపుచుండిన సకల ఆహారజ్వరములు
నశించును. (ఇదియ పాశుపతాస్త్రురసము).

శీతజ్వరములకు మహాపాశుపతాస్త్రురసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] ద్విభాగంశ్వేతపాషాణం రసంసేపాళమ్నేచ్చ
కమ్ । ప్రత్యేక మేకభాగంతు ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । కృష్ణ
దుత్తూరతోయేన మర్చితంయూమమాత్రకమ్ । ముద్గప్రమాణ
మాత్రేణ త్వార్ధ్రికంచానుపానకమ్ । ఏకాహికంద్వాప్యహి
కంచ త్రాప్యహికం నాశయేజ్వరమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఉల్లిపాషాణము 2 భాగములు శుద్ధిచేసిన కఫరి శుద్ధిచేసిన సేపా
ళములు శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇవి దినసాకటింటికి ఒక్కొక్కభాగము ఇతైరంగున
వీనినెల్ల గ్రహించి ఖల్వములోవైచి ఒక ర్షూము నల్ల ఉమ్మెత్తాకురసముతో బాగుగా
మర్చించి వెసరగింజలంలేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని చలివచ్చినతోడనే అల్లపురస
ముతో నేవింపవలయును. ఇటుల మూడుపూటలు నేవించిన ఏకాహిక ద్వాప్యహిక
త్రాప్యహిక శీతలజ్వరములు హరించును. (దీనియందు చప్పడిగంజిని త్రాగవలయును.
చుటియు నీయాషధమును వరుస త్రిశాత్రజ్వరములయందును నేవింపవలయును. ఈ
పాశుపతాస్త్రురసములు శీతజ్వరములను హరించవేయుటయందు కడుప్రసిద్ధి జెందినవి.)

ద్వాప్యహికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [బౌహటే] కరపాదవిదాహశ్చ ముఖేపాండురశోఫతా ।
అంతర్దాహోబహిశ్శీతం ద్వాప్యహికజ్వరలక్షణమ్॥

తా. చేతులు కాళ్లు మండుట ముఖము పాండురవర్ణమై శోఫయుక్తముగ
నుండుట కడుపులో మంట కలుగుట వెలపట శీతలముగ నుండుట ఈ లక్షణములు గలది
ద్వాప్యహికజ్వరమని తెలియవలయు. (ఈ ద్వాప్యహికజ్వరమునందు వై జెప్పిన పాశు
పతాస్త్రురసమును నేవింపవలయును).

త్రిరాత్రజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] దేహ చ శ్వానులంఘ్య తశోషశ్చదా హ్యుత్ | గాత్రంతుశీతలంగాహ్యాం త్రిరాత్రజ్వరలక్షణమ్ |

తా. శరీరము నకు నల్లవర్ణము కంతము శోషించుట శరీరము చల్లయెందుట ఈలక్షణములు గలది త్రిరాత్రజ్వరమని తెలియవలయును. (ఈ త్రిరాత్రజ్వరమనునది జ్వరము వచ్చుటకు ముందుదినము కడుపు కలుసుటకై యిక జెప్పబడు రసప్రతాప మార్తాండరసమును గుడపానకయుక్తముగా నేవింపవలయును)

రసప్రతాప మార్తాండరసము.

శ్లో॥ రసహిగుళ నేపాళం పృథ్వీదంత్యంబుమర్దితమ్ | దినార్ధేనజ్వరంహన్యా ద్గుడేనసితయాసహ | చతుర్వల్లమిదంఖా దే త్వర్వజ్వరప్రశాంతయే ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము 2 భాగములు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు 4 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోపై చి నెలదంతి చెక్కరసముచే 2 క్షూములు బాగుగా మర్దించి 4 వల్లములు (అనగా 8 గురిగింజలయెత్తు) మాత్రలు చేసి యందొకదానిని బెల్లపురసముచేగాని పంచదార జానకముచేగాని నేవించిన కడుపు కలిసి సర్వజ్వరములు వారించును. (ఈ రసప్రతాప మార్తాండరసమును నేవించిన మరుదినమున త్రిరాత్రజ్వరమునకు యిక జెప్పబడు జ్వరాంతుకమును ఒక మండలము నేవించవలయును.)

త్రిరాత్రజ్వరమునకు జ్వరాంతుకము.

శ్లో॥ సూతంగంధంవిషంతుల్యం ధూర్తబీజం త్రిభిస్సమమ్ | చతుర్థాంద్విగుణంవ్యోషం చూర్ణయేద్దినమాత్రకమ్ | జంబీరస్యరసైర్నర్మర్మ మార్ద్రాకస్యద్రవేనచ | గుంజాద్వయంప్రదాతవ్యం వా తిజ్వరచారంపరమ్ | ఇదంజ్వరాంతుకేనామ్నా సర్వజ్వరవినాశనమ్ | ఐకాహికంద్వావ్యహికంచ త్రావ్యహికంనా

చతుర్థకమ్ | విషమంచాత్రిదోషంవా హాతిసత్యం నసంశయః ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన నాభి ఇవి సమభాగములు ఈ 3 రసము శుద్ధిచేసిన చమ్రైత్తలిత్తులు ఈ నాలుగింటికి యిచ్చుడి శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు ఇటుల వీనిపెల్ల చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్ల రసముచే ఒకదినము బాగుగా మర్దించి 2 గురిగింజలం చేసి మాత్రలుచేసి యందొక దానిని అల్లపురసముతో నేవించిన వాతజ్వరము వారించును. ఇది వాతజ్వరమును వారింపజేయుటయందు కడు శ్రేష్ఠంబైనది మఱియు దీనిని అల్లపురసముతో నలువది దినములు నేవించిన వికాహిక ద్వావ్యహిక త్రావ్యహిక చాతుర్థికజ్వరములు విషమజ్వరములు త్రిదోషజ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు నిస్సంకయముగ వారించును. ఇదియ జ్వరాంతుక మనబడును. (ఈజ్వరాంతుకమును పావుశేరు ఖర్జూరపండ్ల అనుపానముతోనేని లేక పావుశేరు నేలతాటిగడ్డల మార్తాంధుపానముతో నేని లేక పావుశేరు గుడానుపానముతో నేని ఒకమండలము ప్రత్యహము నేవింపుమండిన త్రిరాత్రజ్వరము నశించును.)

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] తామ్రహోద్విగుణాతాళం మర్దయేత్సుషవిద్రవైః | క్రవుతుద్భూధరేశీతే వశ్రీక్షీరేణమర్దయేత్ | ప్రపుతుద్భూధరేపశ్చాత్పంచగుంజామితంభజేత్ | ఆర్ద్రాకస్యరసేనైవ సర్వజ్వరనిశ్చింతనః | ఐకాహికం ద్వావ్యహికంచ త్రావ్యహికం చతురాహికమ్ | విషమంచాపిశీతాఘ్యం జ్వరంహంతి జ్వరాంతుకః ||

తా. తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన తాళకము 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నుంచి కాకరాకు రసముచే ఒకర్షూము మర్దించి దిశ్యజేసి తొండ నెండించి భూధరయంత్రములో పుటంబిడి సాంగ శీతలమునదీసి హంతజెమును పాలచే మరల మర్దించి మరల భూధర యంత్రములో పుటంబిడి 5 గురిగింజల ప్రమాణమును అల్లపురసముతో నేవించిన వికాహిక ద్వావ్యహిక త్రావ్యహిక చాతుర్థిక జ్వరములు విషమజ్వరములు శీతజ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు వారించును. (ఇదియను జ్వరాంతుక మనబడును.)

సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరాంకుశరసము.

శ్లో॥ [గ్రాధాతరే] పారదం గంధకం తామ్రం హిం గుళంతాళమే
 వచ । తాహావం గం మాక్షికంచ ఖర్పరంచ మనశ్శిలా ।
 మృతాభ్రకం నైరికంచ టంకణం దుతిబీజకమ్ । సర్వాణ్యేతా
 నితుల్యాని చూర్ణయిత్వా విభావయేత్ । జంబీరతులసీచిత్ర
 విజయాతింతిడీరనైః । ఏభిర్దినత్రయం తాద్రే నిర్జనేఖల్వగ
 వ్యారే చణమాత్రాం వటిం కృత్వా ఛాయాశుష్కంచ కార
 యేత్ । మహాగ్నిజననీచైమా సర్వజ్వరవి నాశిని ఏకజంధ్వం
 ద్వజంచైవ చిరకాలసముద్భవమ్ । ఐకాహికంద్వ్యాహికం
 చ తథాత్రిదివసజ్వరమ్ । చాతుర్థికంతథాత్యుగ్రం జలదోష
 సముద్భవమ్ । సర్వాజ్వరాణి హంత్యాశు భాస్కరస్త్రిమి
 రంయథా । నాతఃపరంకించిదస్తి జ్వరనాశనభేషజమ్ । మహా
 జ్వరాంకుశో నామ రసోయం మునిభాషితః॥

తా. శుద్ధిజేసినవసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిన తాళకము లోహభస్మము వంగభస్మము శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము శుద్ధి జేసిన కఫరి శుద్ధిజేసిన మణిశిల అభ్రకభస్మము కావిరాయి వెలిగారము నేలదంతివిత్తులు వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముజేసి ఖల్వములో వైచి నిమ్మపండ్లరసము తులసిరసము చిత్రమాల రసము తక్కెడ రసము చింతాకురసము వీనిలో ప్రతిదానిచే మాచేసి దిన ముల చొప్పున భావనజేసి పిదప వైకసముల నన్నిటిచే ఖల్వమును నిండించి రి దినములు నిర్ణవప్రదేశములో ఖల్వముతోడ యెండ నెండించి నెనగగింజలంతేసి మాత్రలు జేసి నీడ నెండించి యందోకమాత్రను అల్లపురసముతో నేవించిన అగ్ని దీపనము గలుగు టయే ధాక వాతపిత్తశ్లేష్మజ్వరములు ద్వంద్వజ్వరములు పురాణజ్వరములు వికాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వరములు అత్యుగ్రజ్వరము జలదోషము వలన జనించిన జ్వరము యీ మొదలగు సర్వజ్వరములను “సూర్యుడు చీకటిని బోకడమ చందంబున” బోకడమ. జ్వరముల బోకడమటయందు దీనికంటె శ్రేష్ఠంజైన యాషఠం బెద్దియు లేదు. ఇది మహాజ్వరాంకుశ రసమని మునీశ్వరులు వచించిరి.

త్రిరాత్రజ్వరమునకు త్ర్యాహికారీ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసకేన సమంశుద్ధం శిఖగ్రీవంచపాదికమ్ ।
 గోజిహ్వాయాజయంత్యాచ తండులీయైశ్చ భావయేత్ ।
 ప్రత్యేకం సప్తసప్తాథ శుష్కంగుంజాచతుష్టయమ్ ।
 జరణేనఘృతేనాద్యా త్ర్యాహికజ్వరశాతయే ॥

తా. కఫరి శంఖము యివి సమభాగములు మైలుతుత్తము 1/4 భాగము వీటిని ఎద్దునాలుక తక్కెడు చిట్టికూర వీని రసములలో ప్రతిదానిచే 7 పర్యాయములు భావనచేసి మర్చించి మాత్రలుచేసి నీడ నెండించి 4 గురిగింజలయెత్తును ప్రాతనేతితో నిప్పించిన త్ర్యాహికజ్వరము నివర్తించును.

త్రిరాత్రజ్వర దిశిత్స.

క॥ ఇలఁదమ్ముల ముననల్లుల ।
 విలసిలేముగ వరుసతోడ విడియముసేయక ।
 జలిబెట్టు త్రిరాత్రజ్వర ।
 కులమెల్లను ద్రుంచుటరుదె గోపతిగమనా ॥

తా. త్రిరాత్రవరుసదినమున నైదునల్లులను రెండవవరుసదినమున నేడునల్లులను మూడవవరుసదినమున తొమ్మిదినల్లులను తమలపాకులో బొదిగి విడెము నేయవలయు. ఇటులజేసిన త్రిరాత్రజ్వరము హరించు. (త్రిరాత్రజ్వరములో వై జెప్పిన సాకుపతాత్రు మును కూడా బ్రయోగించవలయు.)

చాతుర్థికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శీతంసపులకంగాత్రం శిరోభ్రామణకంపనే ।
 హరిద్రానేత్రకాంతిశ్చ చాతుర్థ జ్వరలక్షణమ్ ॥

తా. చలిబెట్టుట శరీరము పులకరించుట తలదిరుగుట వణుకుట శీత్రములు పచ్చనైయుండుట యీ లక్షణములుగలది చాతుర్థికజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [బాహుటే] చతుర్థకోమలేమేదో మజ్జాస్థ్యస్యతమేస్థితే ।
 నుజ్జన్య ఏనన్వపరే ప్రభావం సతుదిర్భయక ।

ద్విధాక ఫేన జంఘాభ్యాం సపూర్వ శ్చిరసానిలాత్
చతుర్థక నాసిధుకార్యస్స త్ర్యోహంతరసంభవః॥

తా. మేదస్సు మజ్జ వీనిలో దేనినేని దోషము ఆశ్రయించియుండునపుడు చాతుర్థికజ్వరము కలుగును. మజ్జాధాతువు నాశ్రయించియుండునపుడు చాతుర్థిక జ్వరము కలుగునని కొందరాచార్యులమతము.

చాతుర్థికాది సర్వజ్వరములకు మహాదగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] రసంవిషం చాభ్రగంధం తాళకం హింసుశం
విషమ్ । శుల్భభస్మ సమంతుల్యం మద్దితం భృంగవారిణా ।
కాచకుప్యాంవినియ్యే క్య మృత్తికాంలేపయేద్భూషిః । వాలుకా
యంత్రకేచాచ్యం దినైకం మందనహ్నినా । సాంగశీతలము
ద్ధృత్య దాతవ్యం చణమాత్రకమ్ । అనుపానవిశేషేణ చాతు
ర్థిక జ్వరంహరేత్ । సన్నిపాతం నిహంత్యాశు సర్వజ్వరహరం
పరమ్ । మహాదగ్ని కుమారోయం సర్వవ్యాధివిదారణమ్ ।

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభృక భస్మము శుద్ధిచేసిన గంఠకము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము శుద్ధిచేసిన వుల్లిపాషణము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనుంచి గుంటగల గాకురసముచే 1 దినము బాగుగా మర్దించి గాజుకుప్పెలో బోసి దానిపై చీలచున్న లేపనముచేసి 1 దినము వాలుకా యంత్రములో చందాగ్నిచే పాకముచేసి సాంగశీతలమున దీసి గుంటగల గాకురసముచే మరల మర్దించి సెనగగింజలంత మాత్రలుచేసి 40 దినములు అల్లపురసానుపానముతో సేవింపుమండైన చాతుర్థికజ్వరము సన్నిపాతజ్వరము త్రిరాత్రవరుసజ్వరము అహిక జ్వరము పురాణజ్వరములు యివి మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించు. (దీనిని చాతుర్థిక జ్వరమున పంచమాలక సాయానుపానముతో సేవింపవలయు. ఇదియ మహాదగ్ని కుమార చువబడు.

శీతజ్వరాను పానములు.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] కణాభయంవాకణజీరకంవా నశిర్కరంకే
వలజీరకంవా । ఉష్ణాంబుపీత్వా సహసానిహన్యా చ్చీతస్య
కంపం పరితాపముగ్రమ్ ।

తా. అహికజ్వరములయందు పిప్పలి కరక్కాయనుగాని లేక పిప్పలి జీలకఱ్ఱను గాని లేక పంచదార జీలకఱ్ఱనుగాని అనుపానముగా గ్రహించి వృష్టాదకముతో పానము చేయించవలయు. మఱియు దోషధమును అల్లపు రసయుక్తముగా నొసంగవలయు. ఇటులచేసిన చలి వణుకు వుగ్రతాపము వీనితోగూడియుండు అహికజ్వరములు శీఘ్రముగా నశించు.

అహికజ్వర సస్యములు.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] గిరికర్ణిక యోర్ములం మరీచం లశునం
యుతమ్ । సస్యం శీతజ్వరంహంతి ఏకద్విత్రి చతుర్థకమ్ ।

తా. * తెల్లగంపెనవేరు కల్లగంపెనవేరు మిరియాలు వెల్లుల్లిపాయలు వీనిని సమభాగములుగా నూరి సస్యముచేయించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్యాహిక చాతుర్థిక శీతజ్వరములు నశించు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నరకేశాధ్యంగతైలే కాకచూర్ణంసపిప్పలమ్ ।
సస్యంశీతజ్వరంహంతి చాహికంహరతిక్షణాత్ ।

తా. మనుజుడు అభ్యంజనము చేసికొనిన పిదప అంటకలికాసరవేల్లు పిప్పళ్లు నూరి సస్యముచేయించిన శీతజ్వరములు అహిక జ్వరములు తక్షణమున నశించు.

శ్లో॥ అజామోదంనైధవంచ మరీచం లశునంసమమ్ ।
అర్కపత్రరసేనస్య మాహిక జ్వరనాశనమ్ ।

తా. ఖురాసాని ఓమును సైంధవలవణము మిరియాలు వెల్లుల్లిపాయలు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి జిల్లేడుకొనలరసముచే సస్యముచేయించిన అహికజ్వరములు కూతచేసిపడే మూర్ఛరోగములు నశించు.

మనూరికాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] వాతపిత్తకఫజా మనూరికా శైలికాభిషగ్
మంతుమానుషాః । గంభీరాత్రి దినముత్థితాతథా సన్నిమో
హానచతుర్థనాడికాః కుశ్యేరప్రళయః ఉగ్రరూపిణీచాప్త కేనవద
శేషుశోషణమ్ । శక్తిరూపమథ వాప్తమేజ్వరం దోషధాతు
వవమేవ్రలుప్యతే । ఈశ్వరప్రళయముగ్రముద్భవంవైద్యనాథ

* ఇదే దింటనవేనియు జెప్పబడు.

మితికధ్య తేశ్వణు! మధురమసూరికాపి త్తజాతి! కృష్ణమర్కట
దద్రువిషమాకఫజాతి | దోషజహ్వాకమనిలగ్రహదోషజాతి!
హారనయనసముద్భవాగ్నివత్ప్రిధాతు వేష్టితముగ్రహారణమ్ ||

తా. మసూరికాజ్వరము వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన మనుజులకు శిలలకు జనించు
ననియు వానికి చికిత్సజేయుట కడుససాధ్యంబనియు మనుజులు దెలిసికొనవలయు.
మఱియు దానియందు 8 దినములు గంభీరజ్వరము గలిగియుండుటయేగాక సన్నిపాత
చాతుర్థికజ్వరములవలెనే నాడియు నాడును. మఱియు నది యీశ్వరప్రళయమువలెనే
పుగ్రయాపముగలదై 8 లేక 9 లేక 10 దినములకు శరీరమునుండి జారి పాతుకొలుకట్టును.
ఇది శక్తిస్వరూపము గలది. మఱియు నిది వాతపిత్తశ్లేష్మములను రసాదిసప్తధాతువుల
నాశ్రయించుటచే 8 లేక 9 వ దినమున జ్వరము శమించు. మఱియు నిది ప్రళయము
వలెనే పుగ్రమైన యుత్పత్తిగలదిగ నుండు దానంటేసి దానిస్థితి నెఱుంగుటకు వైద్యుల
కళకల్యంబు. స్ఫోటకములు వట్టకలై నేత్రముల కింపుగనుండిన పిత్తధాతుజనితమనియు
నల్లకోతిపెంట్లుకలవలె దద్దులుగలవై నిషమముగ నుండిన శ్లేష్మధాతుజనితమనియు
దోషగ్రస్తమైన నాలుకవలె నుండిన వాతధాతుజనితమనియు యీ 3 ధాతువులు నేకమై
యుండిన వాడు జన్ముననియు తెలియవలయు.

శ్లో! [ఆయుర్వేదే] ఉగ్రయాపం మహాతేజ స్త్రిశూలం డమరుకం
తథా | క్రోధాగ్నిదంష్ట్రాసహితంశక్తిజ్వరసంభవమ్ ||

తా. ఉగ్రయాపము మహాతేజస్సు త్రిశూలము డమరుకము క్రోధము నేత్రముల
యందు నిప్పులురాలుట పెద్దకోరలు ఇవిగలది మహాశక్తిజ్వరస్వరూపమని తెలియవలయు.

శ్లో! [గ్రంథాంతరే] దాహజ్వరంసంతత దాహతృష్ణా మూర్ఛాన్య
దోషం వమనంచతంద్రా | స్ఫోటజ్వరం * జంతువికారకారి
మసూరికా చ జ్వరమప్తసంభవమ్ |

తా. దాహయుక్తజ్వరము యెల్లప్పుడు ఆకలి దప్పి మూర్ఛ ముఖదోర్లంధ్యము
వాంతులు తంద్ర కడుపులోకూల యీ లక్షణములు గలది మసూరికాజ్వరమని తెలియ
వలయు. ఈ మసూరికాజ్వరము 8 విధంబులుగ జనించు.

* వ్యాధివికారకారి

అసాధ్య మసూరికాజ్వర లక్షణము.

శ్లో! [అశ్వినీప్రోక్షే] దద్రుంచ కుండలందీర్ఘ మంతర్వేగం చతు
ర్విధమ్ | కృష్ణంచరక్తం శ్వేత మతివృద్ధిశ్చనాశనమ్ | తృష్ణాతి
సారః కంపశ్చ శ్వాసకాసాది విభ్రమః | హిక్కామూర్ఛా
జ్వరందాహ మసాధ్యంచ వివర్జయేత్ ||

తా. స్ఫోటకములు దద్దులుయొక్క ఆకారము వట్టనాకారము దీర్ఘాకారము
అంతర్వేగము గలవియని 4 విధంబులు. అవి కృష్ణవర్ణంబులుగ నేని రక్తవర్ణంబులుగ నేని
శ్వేతవర్ణంబులుగ నేని తఱుచుగ నేని నుండినను తఱుచుగా దప్పి అతిసారము శరీర
కంపము శ్వాసకాసలు దగ్ధత్తిక తబ్బిబ్బుమాటులు ఎక్కిళ్లు మూర్ఛ జ్వరము దాహము
అనువానిలో దేనితోనైనను గూడియుండినను మరణము కలుగునని తెలియవలయు.

స్ఫోటక జ్వరచికిత్స.

శ్లో! [సిద్ధరసార్ణవే] వహామయంసర్వ మనేకరూపం మూర్ఛా
త్రిదోష జ్వరస్స్నిపాతైః | ఇదంపరాశక్తి రుజామనుష్యేష్వ
నేకరూపం బహుళంచికిత్సితమ్ | ధూమంచయంత్రం తిలకం
మనుష్యో వత్సేచతాని స్ఫుటమేవసంగ్రహాత్ ||

తా. సమస్త స్ఫోటకజ్వరములు కడుపరాక్రమము గలవిగ మూర్ఛ త్రిదోష
సన్నిపాతములచే పలురూపంబులు గలవిగ నున్నయవి మనుజులకు జనించెడి ఇవ్విధ
శక్తిరూపముగల స్ఫోటకజ్వరములకు ధూపములు యంత్రములు తిలకములు మొదలగు
ననేక చికిత్సలు గలవు. వానిని సంగ్రహముగా వచించెద. వానిని మనుజులచరించ
వలయు.

శ్లో! [సిద్ధరసార్ణవే] దృష్టంహారీతాత్రేయక సంహితాయాం హరిద్ర
విశ్వాక్షధ వాసకేషికాః | గుడూచినింబా తులసీదళంచ సజీ
రకం ధాన్యకపర్పటీచ | విళంగలిక్కోల త్రిజాతకంచ పాతా
దురాలా భువినింబపత్రమ్ | బిల్వైశ్చపుంఘి కశుగంధ
దారుణం ఏతత్సమాంశం హరవేమసూరికామ్ ||

తా. వాతవైశ్యక్త్యజన్యజన్యత మనూరికాజ్వరములకు పగుపు శొంఠి అద్దసరపు యీనెలు తిప్పతిగ వేపాకు తుంకములు జీలకఱ్ఱ కొతిమెల్ల పర్వాటకము వాయు విడంగములు తక్కింపులు * లవంగ పుచ్చెక్క ఏలకులు ఆకుపత్రిక చిరుబొద్ది † కేగటి దూల నేలవేపాకు మారేడు ములువెంపలి వావిలి వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఉదకముతో మర్దించి దాని రసమును నేవించిన మనూరికా జ్వరములు హరించు. వీనిని హారీతాత్రేయాది సంహితలఱుచి వచించినాడ.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉశీరంనింబవత్రలచ ధాత్రీమధుకధాన్యకమ్ |
ముస్తాసానిరః ఛిన్నం మంజిష్ఠాతివిషాకాః |
ఏతానిసమభాగాని తుల్యంమార్గైశ్చ కారయేత్ |
క్వాథమస్తావశేషంచ మసూరిజ్వరనాశనమ్ ||

తా. వట్టివేళ్ళు వేపాకు ఉసిరికపప్పు ఇప్పపువ్వు కొతిమెల్ల తుంగముస్తైలు కేగుపలుములు తిప్పతిగ మంజిష్ఠి అతివన వీనిని సమభాగములుగాదంచి మార్గముజేసి దీని కనిమిదింకలు నీళ్లుబోసి అస్తావశేషముగా కషాయముకాచి నేవించిన మసూరికా జ్వరములు హరించు.

శ్లో॥ మధుకంచసమంబాజి దేవదారు చిరాయుతమ్ |
గుఱూచిబిల్వమూలంచ వాలుకం ముస్తకంతథా |
క్వాథమస్తావశేషంతు మసూరి జ్వరనాశనమ్ ||

తా. ఇప్పపువ్వు బాజికాయ దేవదారు ఉరకాకర తిప్పతిగ మారేడువేరు కురువేరు కూతురుబుడమ తుంగముస్తైలు వీనిని సమభాగములుగా దంచి యందుదకము బోసి అస్తావశేషముగా కషాయముకాచి నేవించిన మసూరికాజ్వరములు హరించు. (మఱియు మాహాశ్వరధూపములు వేయవలయు. చండభాను తిలకము బెట్టవలయు. ఇట్లుజేసిన మసూరికాజ్వరములు అంటకుండు.)

క్రిమిరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] జ్వరో వివర్ణతాశూలం హృద్గోగ స్పృతతం
శ్రమః | భక్త ద్వేషోతిసారశ్చసం విద్యాత్క్రిమిలక్షణమ్ ||

* ఇదే దాచినచెక్క. † ఇదే పిన్న కేగటిదూలగొండి.

తా. జ్వరము కలుగుట శరీరము వివర్ణమైయుండుట కడుపులో కూలించుట హృదయములో మండుట ఎల్లప్పుడు తబ్బిబ్బులాడుట అన్న క్వేవము ఆతిసారము ఈ లక్షణములుగలది క్రిమిరోగమని తెలియవలయు.

క్రిమిరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆరనాశేనపాతవ్యః క్రిమిఘ్నఃక్రిమిశత్రుహః |
ప్రాతస్తస్య సమోనాస్తి క్రిమిఘ్నా భువనత్రయే ||

తా. వాయువిడంగములను కలితోహరి ప్రాతఃకాలమునందు నేవించిన క్రిమి రోగములు హరించు. క్రిముల నశింపజేయుటకు దీనికి సమానమైన యావధము ముల్లో కములయందు లేదు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఖదిరఃకుటజః పినుమందవచాత్రి కటుకత్రి
ఫలం త్రివృతాచసమమ్ | పశుమూత్రయతంపిబసప్తదినం
క్రిమికోటి శతాన్యపిహంత్యచిరాత్ ||

తా. చండచెక్క * కోలముక్కెక్కె మంచివేపచెక్క వన శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు కరక్కాయలు తానికాయలు ఉసిరికపప్పు వీనిని సమభాగములుగా మార్గముజేసి దీనికి సమముగా శుద్ధిజేసిన తెల్లతెగడమార్గమును కలిపి ప్రతిదినము 4 మాసలయెత్తు మార్గమును ఆవుపందితముతో 7 దినములు నేవించిన సాఖ్యాతిర క్రిములండినను శీఘ్రముగ నశించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాలాశి బిజంసగుడం తిలజంతుఘ్నసంయు
తమ్ | జలేన నారికేళస్య పిబేత్క్రిమి వినాశనమ్ ||

తా. మోదుగవిత్తులు బెల్లము సువ్వులు వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగ ములుగా గ్రహించి తెంకాయ నీళ్ళతోసూరి నేవించిన క్రిమిరోగములు నశించు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] విశంగనిర్గుండ్య భయాఖుర్ద్ధి రసోనశోభాం
జన చిత్రకాణామ్ | క్వాథానిషేవ్యః క్రిమిచప్తరోగే యథా
మృతంస్వర్తిభిరాదరేణ ||

* కొడిసచెక్క.

తా. వాయువిడంగములు వావిలి కరక్కాయలు ఎలుకచెవి విత్తులు వెల్లులి పాయలు మునగవిత్తులు చిత్రమాలము వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకాచి "స్వర్ణవాసులగు దేవతలు అన్యుతమును ఆదరణతో నీవించిన మాట్టి" క్రిమిదుష్ట రోగము గలవారు నేవించిన క్రిములు నశించుటయేగాక దివ్యశరీరముకూడా గలుగు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముస్తాఖుకర్ణీ సురదారుశిగ్రు వరాకషాయః
క్రిమిజిత్కణాఘ్యః | జలేన వాహిం గువిళంగ బీజం ప్రవీతమాశు
క్రిమిజిత్కణాఘ్యమ్ ||

తా. తుంగముస్త్రైలు ఎలుక చెవివిత్తులు దేవదారు మునగ పిల్లిపీచర వాయు విడంగములు పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకాచి నేవించినను లేక ఇంగున వాయువిడంగములు పిప్పళ్లు వీనిని వ్రదకముతోనూరి నేవించినను క్రిమిరోగములు హరించు.

శ్లో॥ యఃపి బేచ్ఛ్యేద్ధయా నామ్నా కీటమర్దనకంఠ సమ్ |
త్రిమాసం క్రిమిరోగేషు దివ్యదేహీ భవేన్నరః ||

తా. క్రిమిరోగముగలవారు కీటమర్దన రసమును 3 మాసములు నేవించిన దివ్య దేహముగలవారు నయ్యెదరు.

క్రిమిరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ పటాలానిష్ఠవేత్రాగ్ర వాస్తుకంఠములకానిచ |
ఉపశ్రితో ముద్గయాష్టా పురాణశ్శాలిషష్టికః |
విళంగస్సర్వభోజ్యేషు క్రిమిరోగప్రయోజయేత్ ||

తా. పొట్లకాయ వేము వెదురుగొమ్ము చక్రవర్తికూర ముల్లంగిగడ్డలు పెగుర కట్టు అరువిది దినములకు పండినప్రాతవండు వాయువిడంగములు వీనిని సర్వ భోజ్యవస్తువులయందు క్రిమిరోగపీడితులు శ్రేష్ఠికోనవలయు.

క్రిమిరోగములయందు అపథ్యము.

శ్లో॥ క్షీరాణిమాంసాని గుడంఘృతాని దిధీనిశాకానిచపర్ణవంతి |
సమాషతోష్ణాన్యధురావ్రసాశ్చ క్రిమిజిఘాంసుః కఠి
వర్ణయేత్తాత్ ||

తా. పాలు మాంసము బెల్లము నెయ్యి పెలుగు ఆకుకూరలు మినుములు పులుగు లేన మొదలగు మఘుర ద్రవ్యములు వీనిని క్రిమిరోగులు వర్జింపవలయు.

జంతుజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] అరుచిశ్శాశ్చ మస్త్రత్వం సాండుత్వంఛర్దనం
భీమః | జ్వరాతిసారహృచ్చూలం క్రిమిణాఘప్రజాయతే |

తా. అరుచి స్నేత్రములకు నలుపువర్ణము శరీరమునకు పాండురవర్ణము వాంతులు తబ్బిబ్బుమాటలు జ్వరము అతిసారము అొమ్మునొప్పి ఇవి గలిగిన జంతుజ్వరమని తెలియవలయు.

జంతుజ్వరములకు కీటమర్దనరసము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] శుద్ధసూతంశుద్ధగంధ మజామోదంవిళంగకమ్ |
విషముష్టిర్బ్రహ్మబీజం క్రమాదూర్ధ్వగుణంభవేత్ |
చూర్ణయేన్యధునాలేహ్యం నిష్క్రేకంజంతుజద్భవేత్ |
కీటమర్దనసోనామ ముస్తాతోయం పిబేదను ||

తా. శుద్ధిజీన రసము 1 భాగము శుద్ధిజీనగంధకము 2 భాగములు ఓమము 3 భాగములు వాయువిడంగములు 4 భాగములు * వెనుముష్టిచెక్క 5 భాగములు మోదుగవిత్తులు 6 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి అందులో లేనబోసి వండి మాడయెత్తుమాత్రముజీని యందొకదానిని తుంగముస్త్రైల కషాయముతో నేవించిన జంతురోగమునశించు ఇది కీటమర్దనరసమనబడు.

జ్వరాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరసంతాపహృచ్చూల మరోచకవిరేచ
నమ్ | ఆమంతాశోణితంవాపి జ్వరాతిసారముచ్యతే |

తా. జ్వరము సంతాపము అొమ్మునొప్పి అరుచి విరేచనములుగలుగుట అమ ముగాని రక్తముగాని పడుట ఈలక్షణముగలది జ్వరాతిసారమని తెలియవలయు. (ఈజ్వరాతి సారమునకు అతిసారప్రకరణములో నుదహరింపబడు కనకగుండరసము నుపయోగింపవలయు.)

* ఇది విషముష్టియనియు ముసిణియనియు శిష్యుబడు.

జ్వరాతిసారచికిత్స.

శ్లో! [గ్రంథాంతరే] ధన్యానాగరముస్తాభి ద్విల్వకైః క్వధితంజలమ్ ।

జ్వరాతిసారంవిషమం మూర్ఛాంశ్శృష్టాంవమీకా జయేత్ ।

తా. కొతిమెల్ల కొంతి తుంగముపైలు మారేకుపిందెలు వీనిని సమభాగము అగాదించి కషాయముకాచి నేవించిన విషమజ్వరాతిసారములు మూర్ఛా దప్పి వాంతులువారించు.

రక్తాతిసారజ్వర లక్షణము.

శ్లో! [పూజ్యపాదీయే] రక్తాతిసార స్త్యధవా ప్రవాహః పిపా

సనంచైవ మహాజ్వరస్సస్యత్ । విలోమవతస్సక లేనిరోధో

జ్వరాతిసారస్యచలక్షణంస్యాత్ ॥

తా. రక్తవిరేచనంబులగుట లేక మలము పలుచనగ వెడలుట దప్పి ప్రబలజ్వరము విలోమలాతము శరీరమంతటనొప్పి ఈలక్షణములుగలది రక్తాతిసారజ్వరమని తెలియ వలయు (ఈరక్తాతిసారజ్వరమునకు అతిసారోగ ప్రకరణమునం దుదవారింపబడు గ్రహణిగజకేసరినేని కనక సుందరరసమునేని ప్రయోగించవలయు.)

రక్తాతిసారజ్వర చికిత్స.

శ్లో! [మాధవనిదానే] శుంతీసమంగాతివిషాచబిల్వ సాతాకణావత్స

కదీపసీయాః క్వాథోనిహన్యాదతిసారమాశు సామంసశూ

లంసకఘంసర క్తమ్ ॥

తా. కొంతి ముణుగుదామర అతివస మారేకు * పాతవేళ్ళు పిప్పళ్లు కొడిసె పాల ఓమము వీనిని సమభాగములుగాదించి కషాయములెట్టి నేవించిన ఆమము కూల కఘము రక్తము వీనితోగూడియుండు జ్వరాతిసారము వారించును.

దోషాతిసార లక్షణము.

శ్లో! అంతర్దాహాబహిశ్శీతం కరపాదంచశీతలమ్ ।

ప్రలాపశ్చర్షిహిక్కాచ కాసశ్వాసమరోచకమ్ ।

* ఇదే చిరుబొద్దియనియు విషబొద్దియనియు జెప్పబడు.

కంపోవిభ్రమహ్యుల్లాసో బృహణంజాగరోమదః ।

ఆమంసర క్తంహ్యుచ్ఛాలం దోషాతిసారలక్షణమ్ ॥

తా. లోనవిదాహము వెలపట శీతలము కాళ్లుచేతులు చల్లగనుండుట కల్ల లాడుట వాంతి ఎక్కిళ్ళు కాసశ్వాసలు అరుచి శరీరమువణుకుట భ్రమ అలసట శరీరభారము నిదురరాకుండుట మదము ఆమము రక్తయుక్తమై వెడలుట అొమ్ము నొచ్చుట ఈ లక్షణములుగలది దోషాతిసారమని తెలియవలయు. (ఇది యసాధ్యము.)

జ్వరతునియుక్త సియముములు.

శ్లో! [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] గుర్వన్నంశీతలంవారి దివాన్వా

పంక్లమంత్యజేత్ । జ్వరితో జ్వరము క్తశ్చ యత్నా దాబల

లాభతః ॥

తా. జ్వరతును జ్వరవిముక్తుడును శరీరమునకు బలముకలుగువరకు బలకరయా హార సేవ శీతోదకపానము పగటినిద్ర శ్రమ వీనిని వర్జింపవలయు.

పునరావృత్తి జ్వరకారణము.

శ్లో! అసక్తాహారచేష్టాభిః పునరావర్తతేజ్వరః ।

తత్రాగ్ధంలంఘనంకార్యం శేషంపూర్వవదాచరేత్ ॥

తా. విరుద్ధాహారచేష్టలచే నివృత్తించినజ్వరము తిరిగివచ్చును దానియందు పూర్వోక్తలంఘనములో సగము లంఘనము వేయించి సిదప పూర్వోక్తజ్వరచికిత్సలం జేయవలయు.

జ్వరముక్త లక్షణము.

శ్లో! అన్న కాంతౌశిరఃకంఠూః క్షువధుర్గాత్రలాఘవమ్ ।

ప్రస్నేదోముఖపాకశ్చ జ్వరముక్తస్యలక్షణమ్ ॥

తా. అన్నమునందిచ్చు తలదురద తుమ్ములు శరీరమునకు చులకదనము చెవట ముఖపాకము ఈలక్షణములుకలవాడు జ్వరవిముక్తుడని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [గంధాంతరే] దేహేలఘు వ్యవగ్లప క్షమమోహతాపాః
 పాకోముఖేకరణసాష్టవమవ్యధత్వమ్ । స్వేదఃక్షులంప్రకృతి
 యోగమనోన్నలిస్సాకంఢూశ్చమూర్ధ్ని విగతజ్వరలక్షణాని ।

తా. శరీరలఘుత్వము కలిగియుండుట బడలిక అజ్ఞానము తాపము లేకుండుట ముఖపాకము ఇంద్రియములు తెలివిగనుండుట శరీరమున వేదనలేకుండుట చెమట కుమ్మలు మనస్సు తెలివిగనుండుట అన్నమునందిచ్చు తలదురద ఈ లక్షణములు గల వాడు జ్వరవిముక్తుడని తెలియవలయు.

జ్వర మంత్రము.

ఓం నమోభగవతే పరమార్థిని సర్వ జ్వర రక్షస్వాహా ।
 హరిణా సారంగ సారంగస్వామిని ప్రసాదమ్ ॥

తా. ఈమంత్రముచే పదిమార్లు యభిమంత్రంపబడిన జలమును పానముజేసిన సర్వజ్వరములు వారిండు.

జ్వరసంప్రాప్తికారణము.

శ్లో॥ మిథ్యాహారవిహారాభ్యాం దోషాహ్య మాశయాశ్రయాః ।
 బహిర్నిరస్యకోష్ఠాగ్నిం జ్వరదాస్సుయీరసానుగాః॥

తా. * మిథ్యాహార విహారములచే వాతపితృ క్షేమములు దుష్టంబులై ఆమా శయమునాశ్రయించి కోష్ఠాగ్నినిజైలుపరచి రసధాతువుతోగలసి జ్వరమునుగలుగజేయును ఇదియే శరీరజ్వరలక్షణము.

శ్లో॥ [బాహుతే] తేనులాస్త్ర దోషైశ్చ తైస్తైర్దుష్టాః ప్రదూ
 వజైః । ఆమాశయం ప్రవిశ్యామ మనుగమ్య పిథాయచ ।
 స్తోతాంసి పక్షిణానాచ్చ సీరస్య జ్వలనంబహిః । సహతే
 వాభిసర్పంతస్తపంత సుకలంవపుః । కుర్వంతోగాత్రమత్సు

* మిథ్యాహారమనగా ప్రకృత్యాదివిరుద్ధ ఆహారసేవనయు భుజించినవాన్నియు తల్లబగుటవలనముందుగా భుజించుటయు మిథ్యావిహారమనగా తనబలిమితిఅతిక్రమించిన కార్యమును చేయంబూనుట.

ష్టంజ్వరం నిర్వృత్యుంతితే ప్రోహోవిబః ధాత్పాప్రయేణతతః
 స్వేదోసజాయతే॥

తా. వాతాదిదోషములు తమతమ ప్రకోపకారణములచేత బ్రకోపించి ఆమా శయమునుజెంది అజీర్ణముగ నుండు ఆహారసముతో చేరి రోమకూపము మొదలగు స్తోత్రోమార్గములనడ్డగించి పక్వాశయమునందుండి జాతరాగ్నిజైలుపరచి దానితో కూడ శరీరమంతట న్యాపించి అత్యుష్ణముగ నుండు జ్వరమునుకలుగజేయును. జ్వరమునందు రో మకూపాదిస్తోత్రో మార్గములు అడ్డగింపబడి యుండుటవలన తరుచుగా చెమట కలుగదు.

జ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ స్వేదావరోధ స్సోతాప స్సర్వాంగ గ్రహణం తథా ।
 యుగపద్య త్రయోగేచ సర్వరో వ్యపదిశ్యతే॥

తా. చెమట జైలువెడలకుండుట దేహము ఇంద్రియములు మనస్సు పీనియందు సంశాపము సర్వాంగములయందు వేదన ఈ లక్షణములు ఏక కాలమునందు యే రోగములోకలుగునో నదియు జ్వరమనబడును.

జ్వర పూర్వరూపము.

శ్లో॥ [గంధాంతరే] శ్రమోరతిర్ద్వివర్ణోవైరస్యంనయనప్లవః ।
 ఇచ్ఛాద్వేషోముహుశ్చాపి శీతవాతాతపాదిషు । జ్యౌభాంగ
 మద్దోగురుతా రోమహర్షోరుచిస్తమః । అప్రహర్షశ్చ శీతంచ
 ఏతాన్యత్పత్స్యతిజ్వరే । సామాన్యతోవిశేషస్తు జ్యౌభోత్వ
 ర్థసమీరణాత్ । పిత్రాన్నయనయోర్దాహః కఫాదన్నంన
 నందనమ్॥

తా. బడలియుండుట దేనియందును యిష్టములేకుండుట శరీరము వివర్ణముగ నుండుట నోరు విరసముగనుండుట నేత్రములయందు నీరుపూరించుయుండుట శీతము ఎండ వాయువు శయనము వీనియందు పలమారు యిచ్చ ద్వేషము అవులింతలుకలు గుట లేక శరీరమువిరుచుట శరీరమునొచ్చుట శరీరముబధవుగనుండుట గగుర్పొడు చుట అన్నమునందుయిష్టము లేకుండుట తమోగుణముకలుగుట సంతోషములేకుండుట

చలిబెట్టుట ఈలక్షణములు జ్వరముజనించుటకు ముందుగలగు నివి రాబోయ్యెడి వాత పితృజ్వరములకు సామాన్యలక్షణములు వాతజ్వరములో తఱచుగా ఆవులింతలు పితృజ్వరములో నేత్రములయందును పితృజ్వరములో అన్నద్వేషముకలుగు నివి రాబోయ్యెడి జ్వరములకు విశేషలక్షణములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తస్య ప్రాగ్రూప మాలస్య సురతిర్గాత్రకార వమ్ । ఆస్యవైరస్యమరుచిర్జ్వంభాసాసాకులాక్షతా । అం గమద్గోవిపాకోల్ప ప్రాణతా బహునిద్రతా । రోమహస్తోవీన మనం పిండికోద్వేష్టనంక్షమః । హిత్తోపదేశేష్వతాంతిః ప్రీతి రాన్లుపటూషణే । ద్వేషోనిస్వీదు భక్ష్యేషు తథాబాలేషు తృప్తభ్రశమ్ । శబ్దాగ్నిశీత వాతాంబుఛాయోష్ణేస్వ నిమి త్తతః । ఇచ్ఛాద్వేషశ్చ తదపి జ్వరస్యా వ్యక్తతాభవేత్ ॥

తా. ఆలస్యము వస్తువులయందు ప్రీతిలేకుండుట శరీరము బరువుగనుండుట నోటియందు విరసత్వము అగుచి ఆవులింత నేత్రములయందు నీరుకమ్ముట శరీరము నందుపోటుఅజీర్ణము శరీరదౌర్బల్యము అధికనిద్ర గగుర్నాటు శరీరము విరుచుటపిక్కుల యందునోప్పి బడలిక హిత్తోపదేశములయందనూయ పులును ఉప్పుకారము వీని యందు ప్రీతి మధురపదార్థములయందును బాలురయందును ద్వేషము మిగులదప్పి శబ్దము అగ్ని శీతవాతము శీతోదకము నీడ ఎండ వీనియందు కారణములేకనే ఒకానొక పుడు యిచ్చ ఒకానొక పుడు ద్వేషము ఇవి జ్వరమునకు పూర్వరూపములు అనగా జ్వరముకలుగుట కుముందు వైలక్షణములు కలుగును. పిదప జ్వరము ప్రకాశముగా కనుపించును.

వాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సర్వాంగదుఃఖంశిరసోతిఘ్నాత్తో మందోష్ణ మత్కుష్టమితి ప్రభావమ్ । కంపోవిబంధోమలమూత్రశుష్కం దంతోష్ణ భాగేత్వచిక్ష్ణవర్ణమ్ । విజృంభణం శీతమరోచ కంస్యాద్విష్టంభ సంబంధరుజాచపార్శ్వే । రోమాంచకంవాం తిరుజావనాహం ప్రలాపనంమూర్ఛనకంవిదాహః । అత్యంత శైత్యంహ్యతిమూత్రఘాతః పదాతిశూలంసఖశోషణంచ ॥

తా. అవయవములందు పోటు అధికముగా కలనొచ్చుట శరీరము ఒకింత యుష్ణ ముగనేని లేక కడుపుష్ణముగనేని ఉండుట శరీరము వణుకుట మలమూత్రములు వెడల గుండట మలమూత్రములు శుష్కించి యొకింత చెడబట దంతములు వెదవులు చర్మ ము నలుపువారియుండుట ఆవులింతలు లేక ఒడలు విరుచుట చలిబెట్టుట అగుచి శరీరము బద్ధగించుట ఒకపార్శ్వము గట్టివేసిన ట్టుండుట గగుర్నొడుచుట వాంతి కడుపుబ్బుట ప్రలాపము మూర్ఛ విదాహము కడుశైత్యము అధికముగా † మూత్రాఘాతము పాద ములు నఖములు వీనియందు పోటు కూల ఈ లక్షణములు గలది వాతజ్వరమని తెలియ కలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వేపఘర్షిషమోవేగః కంఠోష్ణముఖశోషణమ్ । నిద్రనాశఃక్షువఃస్తంభోగాత్రాణాం తౌక్యమేవచ । శిరోహృద్ధాత్రయగ్వక్త్రవైరస్యంగాఢవిటకతా । శూలాధ్మానేజృంభణాచ భవంత్యనిలజేజ్వరే ।

తా. శరీరకంఠము అనియతకాలమున జ్వరాధిక్యము కలిగి అవయవములు ఒకింత నేత్ర ఉష్ణముగ శీతలముగ నుండుట కంఠము వెదవులు ముఖము వీనియందు శోష నిద్రనాశము తుమ్ములు స్థబ్ధత్వము అవయవములయందు చురుకు శిరము హృదయము శరీరము వీనియందు వేదగ నోరు వగరుగ నుండుట మలము వెండికలు కట్టుట కూల కడు పుబ్బరము ఆవులింతలు ఈ లక్షణములు గలది వాతజ్వరమని తెలియకలయును.

శ్లో॥ [బాహుతే] ఆగమాపగమత్తోభ మృగతా వేదనోష్ణణా మ్ । వైష్యమ్యంతత్రత్రాంకే తాస్తామ్యుర్వేద నాశ్చలాః । పాదయోస్సుప్తతాస్తంభఃపిండికోద్వేష్టనంక్షమః । విశ్లేషయిన సంధీనాం పాదఊర్వోఃకటిగ్రహః । పృష్ఠంక్షోభమివాపౌత్తి నిషీడ్యతేషోదరమ్ । భిద్యంతేషచాస్థీని పార్శ్వాంగాని విశేషతః । హృదయస్య గ్రహస్తోదో గ్రాజనేవై పక్షుసః । స్కంధయోర్ద్దదనం బాహ్యోర్భేదఃపీడనమంసయోః । అశక్తి ర్భక్షణేహనోర్జ్వంభణంకర్ణయోస్స్వనః । నిస్తోదశృంఖ యోర్మూర్ఛి వేదనావిరసాస్యతా । కషాయాస్యత్వమథవా

† మూత్రాఘాతమనగా మూత్రము మిగుల బద్ధగించి కడుస్వల్పముగా వెడలుట.

మలానామప్రవర్తనమ్ | యాత్రోరుణత్వగాస్యాక్షీ నఖమూ
 త్రపురీషతా | ప్రసేకారోచకాశ్రద్ధా విపాకస్వేదజాగరాకం
 తోష్ణశోషస్తృట్సుమాఘర్షికాసా విషాదితా | హస్తోరో
 మూగ దంతేషు వేదధుక్షవధుగ్రహః | త్రిసుప్రలాపోసుర్వే
 చ్చాచినామశ్చాచిలజ్వరే ||

తా. ఒకానొకపుడు జ్వరము కలుగుట మఱియొకపుడు లేకుండుట మఱియొక
 పుడు తీవ్రముగ నుండుట మృదువుగ నుండుట అధికతాపము మఱియొకపుడు చల్లగ
 నుండుట ఒకానొకపుడు హస్తపాదములు మిగుల వృష్ణముగ మఱియొకపుడు మిగుల
 శీతముగ నుండుట కాశ్యుతిముగు పట్టినటులుండుట అవయవములనుండు ఒకానొకపుడు
 అధికనొప్పి మఱియొకపుడు నొప్పి లేకుండుట పిక్కలయందు నొప్పి బడలిక సంధులు
 విరిగినటులుండుట తొడలయందు శక్తిలేకుండుట నడుముగందు పట్టు వీపు కడుపు వీని
 యందు నొప్పి అథులు ప్రక్కలు ఇవి భేదించినటులుండుట హృదయమునందు పట్టు
 వక్షస్థలమునందు నొప్పి భుజిజరములు మెడకొంతులకు పై భాగము భుజములు వీని
 యందు నొప్పి నములుటకు శక్తిలేకుండుట ఆవులింత చెవులయందు ధ్వని కణతలయందు
 పోట్లు శీతమునందునొప్పి శోరు విరసముగా లేక ఎకరుగా నుండుట మలమూత్రములు
 తెడలకుండుట ముఖము నఖములు సేత్రములు చర్మము మూత్రపురీషములు ఇవియాక్షుగా
 ఎఱుపురర్లము గా నుండుట నోటియందు నీరు కారుట ఆరోచకము పదార్థములయందు దిచ్చ
 లేకుండుట భుజించిన యాహారము జీర్ణము కాకుండుట చెరుట కలుగుండుట నిదుర
 పట్టుకుండుట కంఠము పెదవులు యెండుట దప్పి ద్రవరహితమైన ఓకర కుష్కాసము
 ముఖము పండ్లు పులిసియుండుట వణుకు శుమ్ములు రాకుండుట భ్రమ కలవరించుట
 మొదల కామగోఘటనయందు దిచ్చ ఈ లక్షణములు వాతజ్వరమునందు కలిగియుండును.

పిత్తజ్వర లక్షణము.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] సర్వాంగదాహః కరవాదదాహ స్తృష్ణాధికం
 విభ్రమణంశిరోర్తిః | దాహణోవిపాకో ముఖశోషణంచ
 మూర్ఛాగ్నిమాంద్యంహ్యారుచిక్వశత్విమ్ | జడంమనశ్చించల
 తారతిశ్చ విశ్లేషితంస్యా ధ్వనమర్మజాలమ్ | కండూతి
 దుస్సవ్సవివాదితావా పిత్రాధికంయస్యమతానిచిహ్నమ్ ||

తా. సర్వాంగములయందు మంట చేతులు కాశ్యు వీనియందు కడుమంటకడు
 దప్పి కలుగుట శరీరము తిరుగుట తలనొచ్చుట దాహముకలుగుట నోరు తియ్యగ
 నుండుట ముఖము శోషించుట మూర్ఛ అగ్నిమాంద్యము * ఆరుచికలుగుట శరీరము
 కృశించుట జడత్వము కలుగుట మనస్సు చలించుట దేనియందును యిచ్చలేకుండుట
 బటువుగనుండు మర్మజాలములు వీడినట్లుండుట నవ నుస్సవ్సములగుట విరుద్ధముగా
 వాదించుట ఈ లక్షణములుగలది పిత్తజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] వేగస్తీష్ణోతిసారశ్చ నిద్రాల్పత్వంతథావమి||
 కంఠోష్ణముఖనానానాం పాకస్వేదశ్శబ్దజాయతే |
 ప్రలాపోవక్త్రకటుతా మూర్ఛాదాహణోమదస్తృషా |
 పీతవిణ్మాత్రసేత్రత్వకైవతికేధ్రమవవచ||

తా. తీక్షణమైన జ్వరవేగము అతిసారము అల్పనిద్ర వాంతి కంఠము పెదవులు
 ముఖము నాసిక వీనియందుపాకము చెరుట అసంబద్ధముగా మాటలాడుట నోరుచేదు
 మూర్ఛ దాహము † మదము దప్పి మలమూత్రములు సేత్రములు చర్మము ఇవి పనుపు
 బారియుండుట ‡ భ్రమ ఈ లక్షణములుగలది పిత్తజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో|| [బాహుటే] యుగపద్వ్యాప్తి రంగానాం ప్రలాహః కటు
 వక్త్రతా | నాసాస్యపాకోశీతేచ్ఛాభ్రమో మూర్ఛామదో
 రతిః | విట్సుగ్రంసఃపిత్తవమనం రక్తక్షీవనమన్లుకః | రక్తకోఠో
 ద్రమఃపీత హరితత్వంత్వగాదిషు | సేవోనిశ్చావ్సవైగంధ్య
 మతితృష్ణాచపిత్తజే ||

తా. జ్వరము ఏకకాలమునందు శరీరమంతయు వ్యాపించుట పలవరించుట
 నోటికుండుకారము ముక్కు నోరు వీటియందు పాకము చల్లనివస్తువులయందిచ్చ శిరో
 భ్రమము మూర్ఛ మదము వస్తువులయందిచ్చలేకుండుట విశేషముగా మలము వెడలుట
 పిత్తిము వమనంబగుట కారియుమియునపుడు రక్తముపడుట పులితేనుపులు రక్త
 కోఠము కలుగుట చర్మము నఖము ముఖము యీ మొదలగు వానియందు పనుపు

* అరుచి అన గాఅన్నమునందిచ్చ కలిగియుండినను. భుజించుటకు శక్తిలేకుండుట.
 † మదమనగా—మదించిన వానికలె నుండుట.
 ‡ భ్రమ అనగా—శరీరము చక్రాకారముగా దిరుగుట.

వర్ణము పచ్చనివర్ణము చెమట క్వాసము దుర్లంభముగా వెడలుట అధికదప్పి ఈ లక్షణములు పితృజ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మజ్వర లక్షణము.

శ్లో! [నిద్ధవిద్యాభూః] కాసశ్వాసా పీనసః కంఠశోషా దాహో భ్రాంతిశ్చేత వర్ణబలాసమ్ | తంద్రాకారో గారవర్ణంచ గాత్రవాజ్ఞాధుర్యం వారిపూరంసలాలమ్ | చింతాభీతిర్విద్ధితం మందవహ్నిం తాపస్వేద శ్శోభమూత్రంశిరోఽఙ్గిః | స్నిగ్ధంగాత్రంఘ్నురంసారణం స్యాద్దేతు శ్లేష్మద్యోతితోయం జ్వరస్సాస్యత్ |

తా. దగ్గు ఎగఱోజ పీనస కంఠశోష దాహము భ్రమ కఫము తెల్లగనుండుట తంద్ర కరీరము పసుపువర్ణమైయుండుట నోరు తియ్యగనుండుట అధికముగా జొల్ల కారుట చింత భయము అగ్నిమాంద్యము తాపము చెమట శోభ అధికముగా మూత్రము వెడలుట శిరస్సునొచ్చుట కరీరము నిగనిగలాడుచుండుట కంఠములో గుట్టు గుఱుయను శబ్దము ఆతిసారము ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో! [మతాంతరే] సైమిత్యం స్తిమితోవేగ ఆలస్యం మధురాస్యతా | శుక్లమూత్రపురీషత్వక్ స్తంభస్తృప్తి రథాపిచ | గాకవంశీతముశ్లేష్మదో రోమహ్నోతినిద్రతా | ప్రతిశ్చాయోరుచిః కాసఃకఫజేఽఙ్గీశ్చశుక్లతా |

తా. కరీరము తడిగుడ్డచే గప్పబడినటుల నిశ్చలముననుండుట జ్వరమునకు మందవేగము కార్యములయించాలస్యము నోరు తియ్యగనుండుట మూత్రపురీషములు చర్మము తెల్లగనుండుట కరీరము స్తంభించుట తృప్తిజెందినవానివలె అన్నమునం దభిలాషలేకుండుట కరీరము బరువుగనుండుట కరీరము శితలముగనుండుట ఓకర గగుర్పొడుచుట కడునిద్ర పీనస అగుచి కాస శేత్రములు తెలుపుచారియుండుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో! [బాహు] విశేషాదరుచిద్దాడ్యంప్రోతోరోఘోఽప్యవేగతా | ప్రశేకోముఖమాధుర్యం హృల్లేకశ్వాసపీనసః |

హృల్లాసశ్చర్ధనంకాస స్తంభశ్చైత్యత్వగాదిషు | అంగేషుశీతపిటికాస్తగ్రద్రో దరకఫోద్భవే |

తా. మిగుల ఆరుచి బాధ్యము ప్రోతప్రతిబంధము మలమూత్రాదులు కొంచెముగ వెడలుట నోటియందు నీరుకారుట నోరు తియ్యగనుండుట హృల్లేపము క్వాసము పీనస హృల్లాసము వాంతి దగ్గు స్తంభత్వము చర్మము నఖము యీ మొదలగువానియందు తెలుపుచుండు అవయవములయందు శీతపిటికలు తంద్ర ఈ లక్షణములు శ్లేష్మజ్వరమునందు కలిగియుండును.

వాతపితృజ్వర లక్షణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] తృష్ణామూర్ఛాభ్రామోదాహస్వస్పృనాశ శ్శిరోరుజా | కంఠాస్యశోషో వసుధూ రోమహ్నోఽరుచిస్తమః | పర్వభేదశ్చిజృంభాచవాతపితృజ్వరాకృతిః |

తా. దప్పి మూర్ఛ భ్రమ సర్వాంగతాపము నిద్రానాశము తలనొప్పి కంఠము ముఖము యెండియుండుట వాంతి గగుర్పొడుచుట ఆరుచి అకస్మాత్తుగా చీకట్లు కమ్మకొనినట్లుండుట కీళ్ళనొచ్చుట ఆవలింతలు ఈ లక్షణములు గలది వాతపితృజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో! [బాహు] శిరోర్తిమూర్ఛా వమిదాహమోహః కంఠాస్య శోషా రతిపర్వభేదః | ఉన్నిద్రితాత్పత్ భృమరోమహ్నాః జృంభాతివాక్త్వంచలత్పవీత్తాత్ |

తా. తలనొప్పి మూర్ఛ వాంతి సర్వాంగతాపము మోహము గొంతు నోరు యెండుట పదార్థములయం దిచ్చలేకుండుట కీళ్ళయందు నొప్పి మిక్కుటముగా దప్పి తాపము భ్రమము గగుర్పొటు ఆవులింత అధికముగా మాటలాడుట ఈ లక్షణములు వాత పితృజ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మవాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో! [మతాంతరే] సైమిత్యంపర్వణాంభేదో నిద్రాకారవమేవచ | శిరోగ్రహప్రతిశ్చాయః కాసస్వేదాప్రవర్తనమ్ | సంతానోమధ్యవేగశ్చ వాతశ్లేష్మజ్వరాకృతిః |

తా. శరీరము తడిగుడ్డచే గప్పబడినటుల నిశ్చలముగ నుండుట కీర్ణు నొచ్చుట నిద్ర అంగములు జడముగ నుండుట తలబరువుగ నుండుట పీనసము కాసము స్వల్పముగా చెనుటబట్టుట శరీరములో సంతాపము జ్వరమునకు మధ్యవేగము ఈ లక్షణములు గలది వాతశ్లేష్మ జ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [బాహుటే] తాపహాన్య రుచిపర్వ శిరోరుక్మీనస శ్వసనకాస విబంధాః | శీతబాద్యతిమిరభ్రమతంద్రా శ్లేష్మవారజనితజ్వర లింగమ్ ||

తా. తాపము లేకుండుట అరుచి కీర్ణయందు నొప్పి తలనొప్పి పీనసము క్వాసము కాసము వలబంధము శైత్యము బాద్యము తిమిరశోగము భ్రమ తంద్ర ఈ లక్షణములు శ్లేష్మవార జ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మపిత్తజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] లిప్తతిక్తాస్యతాతంద్రా మోహః కాసో రుచి స్త్రమా | ముహుర్దాహూ ముహుశ్శీతం శ్లేష్మ పిత్త జ్వరాకృతిః |

తా. నోరు అంటుకొని చేదుగనుండుట తంద్ర మోహము కాస అరుచి దప్పి ప్రతిక్షణమునందు దాహము ప్రతిక్షణమునందు శీతలము ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మపిత్త జ్వరమని తెలియవలయును.

ద్వంద్వజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తృట్చమోహ భ్రమదాహ పీడతా స్వప్న నిరతివైశీర్ష వేదనా | రోమహర్షమరు చిర్జ్వరంతథాశ్వాస కాస మితికథ్యతేబుధైః | స్వేదహానిభ్రమకంపశోషణం ద్వంద్వజన్యమితికథ్యతేశ్శ్రేణు |

తా. దప్పి మూర్ఛ భ్రమ దాహము నిదురరాకుండుట అధికముగా తలనొచ్చుట గగుర్పొడుచుట అరుచి కడుజ్వరము క్వాసకాసలు చెనుటబట్టుకుండుట కణ్ణిబ్బు లాడుట వణకుట శోష ఈ లక్షణముగలది ద్వంద్వజ్వరమని విద్వాంసులచే జెప్పబడినది.

సన్నిపాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రాత్రౌ బాగరణందివాచకృతామూర్ఛా తిదాహణామదాచ్ఛీతం | స్వేదప్రలాపసంపాదితృషాహస్యంచ హృత్పీడనమ్ | కాసశ్వాస విదాహ శైత్యజ్వరితాత్మష్టా * శిరోరోధనమ్ | జిహ్వాదగ్ధకృత్య + మంగళులకంస్యా త్సన్నిపాతజ్వరే |

తా. రాత్రు మేల్కొనియుండుట పగలు కృశించియుండుట మూర్ఛ శరీరము నందు కడుదాహము వాతము ప్రకోపించియుండుట చలిబెట్టుట చెనుటపట్టుట అసంగతముగ మాటలాడుట మదము నవ్వుట తొమ్మునొచ్చుట లేక తొమ్ములో మండుట క్వాస కాసలు విదాహించుట శరీరము చల్లనై యుండుట జ్వరము దప్పి తలనొచ్చుట నాలుక పిడకవలె యుండి కృశించియుండుట శరీరము గగుర్పొడుచుట ఈ లక్షణములు గలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [బాహుటే] సర్వజోలక్షణైస్సరైః దాహోత్రచముహు ర్ముహుః | తద్వచ్చీతంమహానిద్రాది వాబాగరణంశిశి సదా వానైవవానిద్రా ముహుస్వేనోతి నైవవా | గీతన ర్తనహా న్యాది వికృతేహాప్రవర్తనమ్ | సస్పృతేకలుషేర క్షేభుగ్నేలులిత పక్షుణీ | అక్షణీపిండికాపార్శ్వమూర్ధపర్వాస్థికుకో భ్రమః | స్వస్వనాసదుజ్జాకణ్ణా కంఠశ్శూకైరివావృతేః | పరిదగ్ధఖరా జిహ్వా గురుస్రస్తాంగ సంధితా | ర క్తపిత్తక ఫస్టీవో లోలనంశిర సోతిరక్ష | కోతానాంశ్వావరక్తానాం మండలానాంచదర్శ నమ్ | హృద్వ్యథామలసంసర్గః ప్రవృత్తిర్వాల్పశోపివా | స్నిగ్ధాస్యతాబలభ్రంశః స్వరసాదఃక్రలాపితా | దోషపాకశ్చి రాత్తంద్రా సతతిం కంఠకూజనమ్ | సన్నిపాతమభిన్యాసం తంబూరియాచ్ఛహృతౌజనమ్ ||

* శిరోరోధనమ్. † కాయశులకమ్.

తా. సన్నిపాతజ్వరమునందు వాతాది జ్వరములకు చెప్పియుండు లక్షణము లన్నియు కలిగియుండును దీనియందు పలుమారు ఉష్ణము పలుమారు శీతము పగటి యందు విశేషనిద్ర రాత్రులయందు నిద్రలేకుండుట లేక యెల్లప్పుడు నిద్రించుట నిద్ర లేకపోవుట పలుమారు చెడుటబట్టుట అధికముగా చెమట చెమటయే లేకుండుట సంగీ తము సర్తనము హాస్యము మొదలగు వికారచేష్టలు చేయుట నేత్రములు కలకళారి నీకృత్యోగూడి యెఱ్ఱగా నుండుట కంటితొప్పలు వంకరగా పోవుట పిక్కలు పాఝ్యములు శిరము కీళ్ళు అస్థులు వీనియందు నొప్పి భ్రమయే చెవులయందు భస్మని శూల గొంతులో ముండ్లు గ్రుచ్చుకొనినటులుండుట వాలుక కాల్యబడినటుల రూక్షగ నుండుట శరీరసంఘలు జారుట కారి యుమియునపుడు రక్తకఠములు వెడలుట శిరము నందు వణుకు అధికనొప్పి నల్లగ యెఱ్ఱగనుండు క్రోతములు మండలములు కనపించుట తొమ్మునొప్పి పులబంధము లేక కొంచె కొంచెముగా మలము వెడలుచుండుట ముఖము మిసమినలాడుట బలహాని స్వరభంగము వదరుట బహుకాలముమీద దోషము జీర్ణం బగుట తంద్ర యెల్లప్పుడు కంఠమునందు గుర్లురు శబ్దము ఈ లక్షణములు కలిగియుం డును. తేజస్సును నశింపజేయుట టి యీ సన్నిపాతము అభిశ్యాస మనబడును.

దాహజ్వర లక్షణము.

శ్లో! [సిద్ధరసార్ణవే] దాహః పిపాసా ముఖశోషణంచ ప్రలాప సంలాపచుతీవనుఃఖమ్ | మూర్ఛాపరిభ్రాతుద్వరాగ్నిరోధ ఏతానిదాహ జ్వరలక్షణాని |

తా. సర్వాంగతాపము దప్పి నోరుయెండుట అసంగతముగా మాటలాడుట తాపము కడుదుఃఖము మూర్ఛ కల్పిబ్బులాడుట అగ్నిహంద్యము ఈ లక్షణములు గలది దాహజ్వరమని తెలియవలయును.

అజీర్ణజ్వర లక్షణము.

శ్లో! [చరకే] జ్వరజ్వంభణాహీకాశ్చ మందాగ్నిర్జానునివ్యధా | అప్లుస్వభావ గంధశ్చాప్యజీర్ణ జ్వరలక్షణమ్ |

తా. జ్వరము అవలింఠలు ఎక్కిళ్ళు అగ్నిహంద్యము మికాశ్చుకొచ్చుట పులి తేజులు ఈ లక్షణములు గలది అజీర్ణజ్వరమని తెలియవలయును.

భూతజ్వర లక్షణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] అపస్మారోవిరూపాక్షోజ్వరోత్యత ప్రలాప నమ్ | అతీవభోజనేచాంఛారోమహర్షశ్చగాయితా | హాస్యం చన ర్తనంతంద్రా న్వాద్యూభజ్వరలక్షణమ్ |

తా. అపస్మారము వెఱ్ఱిమాపులుమాచుట జ్వరము మిక్కిటముగా వదరుట మిక్కిటముగా భుజించుటయందిచ్చగలుగుట శరీరము గగుర్పొడుచుట పాడుట నవ్వుట అడుట తంద్ర ఈ లక్షణములుగలది భూతజ్వరమని తెలియవలయు.

అభిఘాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] దూరవ్యాయామశోతీవ జాయతేజ్వర ముత్కటమ్ | దాహస్సర్వాంగవైకల్య స్నేహ స్తంద్రామతి భ్రమః | శీతంతృష్ణాతిమోహాశ్చ ప్రలాపోహృది వేదనా | శ్రమ స్సంధిరుజాకాస శ్చాభిఘాతజ్వరాకృతిః ||

తా. తనబలిమి నతిక్రమించి కడుదూరము నడుచుటచే నతిశయముగా జ్వర ముజించుట. ఇదిఅభిఘాతజ్వరమనబడు. దానియందు దాహము సర్వాంగములయందు బలక్షయము చెరుట తంద్ర తల్పిబ్బుమాటలు శరీరశైత్యము దప్పి కడుమోహము ప్రలాపము హృదయమునందు వేదన శ్రమ కీళ్ళయందు నొప్పి దగ్ధ ఇవి గలుగును.

శ్లో! తస్మిన్ జ్వరేతువవనః ప్రాయోరక్తంప్రదూషయత్ | నవ్యథాశోషవైవర్ణ్యం సరుజంతురు తేజ్వరమ్ |

తా. అభిఘాతజ్వరమునందు వాతము తఱుచుగా రక్తమునుచెరిచి నొప్పి శోష వర్ణత్యము ఉపద్రవము దీనిని గలుగజేసి పిదప జ్వరమును కలుగజేయును.

విషమజ్వర లక్షణము.

శ్లో! [బాహు] ఊధామహదాహాధిమాజ్వరశ్చ ఊక్షణం శీతరుజామలాది | ఉష్ణాతి మూర్ఛావిషమక్రలాశ్చ శ్చిద్దిశ్చి హృద్రుక్లమశూలమోహః | క్వచిద్దినేచ త్రిదినే చతుర్థే

విషోవిదాహోవివిధజ్వరంస్యాత్ | ఏతచ్చరూపంవిషమజ్వరా
ణాం క్వచిద్ద్విత్విత్రిహిమంజ్వరశ్చ ||

తా. ఆకలి కడువాహము భ్రమ ప్రతిక్షణమునందు జ్వరమువచ్చుట చలి
బట్టుట మలమూత్రములు తెడలుట శరీరము ఉష్ణముగనుండుట కడుమూర్ఛ తబ్బిల్చు
లాడుట వాంతి రొమ్మునొప్పుట బడలిక కూల మోహము వొకటవ దినమునగాని
మాడవ దినమునగాని నాలుగవ దినమునగాని విషమించి విదాహాయుక్తమై పలువిధ
ములుగ జ్వరమువచ్చుట 1 దినములో 2 లేక 3 మార్లు చలిబట్టి జ్వరమువచ్చుట ఈ
లక్షణములు గలది విషమజ్వరమని తెలియవలయు (మఱియు దీనియందు ఆసాధ్యనా
డులు కలిగియుండిన ఆసాధ్యంబనియు సాధ్యనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యంబనియు
తెలియవలయు.)

శ్లో|| [నిత్యనాధీయే] క్షణేచోష్ణంక్షణేశీతం క్షణేజ్వరగతిస్తథా |
క్వచిద్ద్వోగ్రహిమంవాపి ద్విత్రియంచత్వత్రియకమ్ | చలంచా
క్షుర్ధికంవాపి విషమజ్వరలక్షణమ్ ||

తా. క్షణములో ఉష్ణముగలుగుట క్షణములో చలనపుట్టుట క్షణములో
జ్వరమువచ్చుట 1 దినములో రెండుమాల్లని మూడు మాల్లని నాలుగు మాల్లని విడిచి
విడిచి చలనచ్చుట ఈ లక్షణములుగలది విషమజ్వరమని తెలియవలయు.

విషమజ్వరోత్పత్తి కారణము.

శ్లో|| [మతాంతరే] దోషోగ్ధహితసంభూతో జ్వరోత్పల్లస్య
వాపునః | ధాతుమన్యతమప్రాప్య కరోతివిషమజ్వరమ్ ||

తా. జ్వరవిముక్తునికి ఆహితాహారాచ రాద్యపథ్యనేవలచే దోషముజనించు
దోషము మరల కొంచెమువృద్ధిజెంది కనాదిన ప్రధాతువులలో శేడైనా నొకదాని
నాశ్రయించి ఉత్పత్తిలోనే తృతీయాది విషమజ్వరములను గలుగజేయు. దోషము
ఉత్పత్తికాలములో అప్పుడునుండి కాలవిశేషమువలన బలతక్తరమై జ్వరము గలుగ
జేయు బలతక్తరముగనుండిన నిత్యజ్వరమును గలుగజేయు.

శ్లో|| [అయుర్వేదే] ధాతుస్థానగతైర్ద్రోమైర్ణాయం తేనిషమజ్వరః ||

తా. దోషములు రసాదిన ప్రధాతుగతంబులైన విషమజ్వరములు జనించు.

విషమజ్వర భేదము.

శ్లో|| [అయుర్వేదే] సంతత స్సతతోన్యేద్యుః ప్రతీ.యక చతుర్థకా ||

తా. సంతతము సతతము అన్యేద్యుః (అనగా ద్వ్యాహికము) తృతీయకము
(అనగా త్ర్యాహికము) చతుర్థకము (అనగా చాతుర్థికము) అని విషమజ్వరములు
5 విధంబులు (దోషము రసగతంబైన సంతతజ్వరమును గలుగజేయు రక్తగతంబైన సతత
జ్వరమును గలుగజేయు. మాంసగతంబైన ద్వ్యాహికజ్వరమును గలుగజేయు. మేదో
గతంబైన త్ర్యాహికజ్వరమును గలుగజేయు. అస్థిసజ్జాగతంబైన అనేకరోగములతో
గలసి మృత్యుతుల్యముగ నుండు, చాతుర్థికజ్వరమును గలుగజేయు.)

శ్లో|| [రసాశ్రిత స్సంతతకో దివారాత్రం సముంచతి |
అహోరాత్రే సతతకో ద్వాకాలా వసువర్తతే |
అన్యేద్యుః స్వహోరాత్ర ఏకవారం ప్రవర్తతే |
తృతీయ కస్త్రతీయే హ్ని చతుర్థే హ్ని చతుర్థకః |
ముక్తేన్యే హ్ని చతుర్థో సా చాతుర్థిక విపర్యయః ||

తా. రసధాతువు నాశ్రయించి 7, 10 లేక 12 దినములవరకు కేయంబగులు
విడువకుండు జ్వరము సంతత మనబడును. అహోరాత్రమధ్యములో 2 మార్లు (అనగా
పగలు 2 మారులుగాని రాత్రి 2 మార్లుగాని లేక పగలు ఒకమారుగాని రాత్రి ఒకమారు
గాని ఒకపూటలో 2 మార్లుగాని వచ్చుజ్వరము సతత మనబడు. అహోరాత్ర మధ్య
ములో ఒకమారువచ్చుజ్వరము అన్యేద్యుః మనబడు. 3 దినముల కొకమారు వచ్చు
జ్వరము తృతీయక మనబడు. 4 దినముల కొకమారు వచ్చుజ్వరము చాతుర్థిక మనబడు.
ఈ చాతుర్థికజ్వరము నాలుగవదినసంబునవచ్చి విడిచి ఐదవదినసంబునవచ్చిన చాతుర్థిక
విపర్యయము (అనగా పంచాహికము) అనబడు. (ఈ విషమజ్వర సాధ్యాసాధ్యంబుల
నెఱిగి చికిత్సించవలయు. చికిత్సించు నెడల స్వచ్ఛందమైకము నొసంగవలయు.)

శ్లో|| [బాహాటే] జ్వరః పంచ విధః ప్రోక్తః మలకాల బలాబలాత్ |
ప్రాయశ్చి సన్ని వాతేన భూయసా త్వపదిశ్యతే |
సంతత స్సతతోన్యేద్యుః తృతీయక చతుర్థకా ||

తా. వాతాదిదోషములు ఆదానవిసర్గరూపమైన కాలము వీని బలాబలముల వలన జనించు జ్వరము 5 విధములుగ నుండును. మఱియును సన్నిపాతముచే సంతతముగ సతతము అస్యేద్యుః తృతీయకము చతుర్థకము అని జ్వరములు నానావిధములుగ నుండును.

సంతతజ్వరోత్పత్తి క్రమము.

శ్లో! ధాతుమూత్రశక్యద్వాహి ప్రోతసా వ్యాపినో మలాః |
తాపయంత స్తమం సర్వాం తుల్యదూష్పాది వర్ధితాః |
బలినో గురవ స్తబ్ధా విశేషేణ రసాశ్రితాః |
సంతతం నిష్ప్రీతి ద్వంద్వం జ్వరం కుర్యా త్సుదుస్సహమ్ |

తా. తుల్యమగు దూష్పాదులు ప్రకోపకరవస్తువులు, వీనిచే వృద్ధిజెంది బలివృత్తముగ నుండు వాతాదిదోషములు రసాదిసప్తధాతువులను మలమూత్రములను వహించు నట్టి ప్రోతస్థులయందు వ్యాపించి సమస్తకీరీరమును తపింపజేసి పిదప అజీర్ణరసము నాక్రమించి బలమును గురుత్వమును జెంది స్తబ్ధముగ నై దుస్సహమైన సంతతజ్వరమును కలుగజేయును.

సంతతజ్వర క్రమము.

శ్లో! మలార్జ్వరోష్ణ ధాతున్వ్యా సశీఘ్రం క్షపయే త్తతః |
సర్వాకారం రసాదీనాం శుద్ధ్యశుద్ధ్యాపివా క్రమాత్ |
వాతపిత్తకఫైస్సప్త దశద్వాదశ వాసరాక్ |
ప్రాయోనుయాతి మర్యాదాం యోక్షోయచవధాయచ |

తా. సంతతజ్వరము సర్వాంగములయందు వ్యాపించి మలమును రసాది సప్తధాతువులను శీఘ్రములో నిశ్చేషముగా నశింపజేయును. మఱియు నిది రసాదులయొక్క జీర్ణాజీర్ణ భేదములవలన యధాక్రమముగా వాత పిత్త కఫదోషములచే 7 10 12 దినముల వరకు ఆనుసరింపుచుండి పిదప జ్వరనివర్తితమను లేక మరణమునైనను గలుగజేయును.

సంతతజ్వర కాల ప్రమాణము.

శ్లో! ద్విగుణా నస్తమీయాతు నవమ్యే కాదశీ తథా |
సమా త్రిదోష మర్యాదా మోక్షోయచ వధాయచ |

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మములచే జనించిన సంతతజ్వరములకు యధాక్రమముగా 7 14 22 28 దినములు కాలప్రమాణమనియు దానికి పిదప జ్వరనివర్తిగాని లేక మరణముగాని కలుగుననియు హాసీతుని మతము.

దోషక్షయ వృద్ధులచే విషమజ్వరోత్పత్తి కారణము.

శ్లో! కృశానాం వ్యాధిముక్తానాం మిథ్యాహారాది సేవినామ్ |
అబోష్ఠి దోషో దూష్పాదీ లభ్యాన్య తనుతోపలమ్ |
సవిపత్తో జ్వరంకుర్యా ద్విషమం క్షయ వృద్ధిభాక్ |

తా. జ్వరాదివ్యాధులు నివర్తించి కృశించియుండువారలకు మిథ్యాహారాది సేవనమువలన దోషము స్వల్పమైయుండినను దూష్పాదులను జెంది వాని నుండి విశేష బలమును పొంది క్షయవృద్ధులను జెందుచు విషమజ్వరమును గలుగజేయును, దీని కుండ సన్నిపాతజ్వరములకు చెప్పియుండు దుర్గణములు కలిగియుండును.

శ్లో! దోషః ప్రవర్తతే తేషాం స్వే కా లేజ్వరయః బలీ |
నివర్తతే పున శ్చైవః ప్రత్యసీక బలాబలః |
క్షీణదోషే జ్వరస్సూక్ష్మః రసాదిష్వతి బలీయతే |
లీనత్వా తాకర్ష్య వై వర్ణ్య జాడ్యాదీ విదధాతి సః |

తా. వై చెప్పినవారికి దోషములు తమ తమ కాలములందు బలమును జెంది విశేషముగా జ్వరమును గలుగజేయును. మరల నా దోషము మిథ్యమైన యాహారాదులచే దుర్బలమై నివర్తించును. దోషము క్షయించుచుండగా జ్వరము సూక్ష్మరూపముగా రసాదిధాతువులయందు లయమును జెందుచుండును. కఠియు నా జ్వరము రసశేషమునందు లయించియుండుటవలన కీరీకృతత్వము వైవర్ణ్యము జాడ్యము యీ మొదలగు వానిని కలుగజేయును.

సంతతాదిజ్వర నిదానము.

శ్లో! ఆసన్న వివృతాస్యత్వా త్స్సోతసాం రసవాహినామ్ |
ఆశు సర్వస్య వపుషో వ్యాప్తి ర్దోషేణ జాయతే |
సంతత స్సంతత స్తేన వికరోతో విపర్యయాత్ |
విషమో విషమారంభః క్రియాః కాలోనుషంగవాక్ |
దోషో రక్తాశ్రయః ప్రాయః కరోతి సతతజ్వరమ్ |

తా. అన్నరసాదులను వహించెడి ప్రోతోద్వారములు తెరవబడియుండుట వలన నాయన్నరసాదులు సమస్తశరీరమునందు వ్యాపించి స్వల్పముగ క్షీణముగనుండు దోషము సంతతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇదియ సంతతజ్వరనిదానము. దీనియందు విరుద్ధాహారాదులవలన విషజ్వరము కలుగును. రక్తము నాశ్రయించియుండు దోషము తరుచుగా సంతతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇది ఒకచూషో రాత్రము విడువకుండును. ఇదియ యేకాహికజ్వర మనబడును.

ద్వ్యాహిక త్ర్యాహికజ్వర నిదానము.

శ్లో॥ అహోరాత్రస్య సద్విస్యా త్సకృదన్యన్యై రాశ్రితః ।
 గస్మిన్ మాంసవహానాడీమ్ దోషనాడీ తృతీయకే ।
 గ్రాహిపితౄ న్మలాన్మూర్ఖా త్రికస్య కిఫపి త్తతః ।
 సప్తష్ట స్యానిలకఘా త్సచై కాహంతర స్మృతః ॥

తా. జ్వరము మాంసవహనాడి నాశ్రయించియుండిన మరుదినము జ్వరము కలుగును. ఇదియ ద్వ్యాహికజ్వర మనబడును. జ్వరములో నాడి నాశ్రయించియుండిన త్ర్యాహికజ్వరము కలుగును. దీనియందు పిత్త వాత సంస్కరమువలన తలనొప్పి కఫ పిత్త సంస్కరమువలన ముద్దిశ్రూసనుండు పట్ల కఫవాతసంస్కరమువలన వీపునందు పట్లు ఇవి కలుగను. ఇది వొకదినము విడిచి మరుదినమునందు కలుగును. దీనిని త్ర్యాహిక జ్వర మనియెడరు.

శుక్లగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ తిమిరక తినవాక్యం స్వేదమూర్ఛా ప్రలాపమ్ ।
 నయన జలదద్మష్టి ర్వాంతి లాలాస్య దేశే ।
 వికృత విదహదేహే నష్ట కాంతిః ప్రకు ర్వాత్ ।
 వివిధ విషవికారాణాశుక్లయుక్తం జ్వరంచ ॥

తా. కండ్లు చీకట్లుకమ్ముట కఠినముగమాటలాడుట చెమట మూర్ఛ ప్రలాపించుట కండ్లయందు నీరు కారుట వాంతులగుట నోటజొల్లుకారుట శరీరము వికృతమై యుండుట తాపయుక్తముగనుండుట కాంతి హీనముగనుండుట యిట్టి విషవికారములు శుక్లజ్వరము యీ లక్షణములగులది శుక్లగతజ్వరమని తెలియవలయు. (దీనియందెవనికి దోషధాతువులు కలిగెడినో వాడు వృతువువలగును అటుగాక ధాతువు స్వభాగతిగా నడుచుచుండిన సాధ్యమని యెఱింగి చికిత్సంపవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మరణం ప్రాప్నుయా త్తత్ర శుక్రస్థానగ తేజ్వరే ।
 శేఫనః స్తబ్ధతామోక్ష శ్శుక్రస్యచ విశేషతః॥

తా. రసాదిసప్తధాతుగత జ్వరములలో శుక్రస్థానమును జ్వరము నాశ్రయించుండగా మరణము కలుగును ఆజ్వరమధ్యములో మేధ్రము స్తబ్ధత్వమును జెందుటయే గాక విశేషముగా శుక్రస్థానమును ఒకానొకపుడు కొంచెకొంచెముగా రక్తస్రావమును కలుగును.

శుక్లగతజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ పునర్న వార్కమూలంచ బాలావార్తాకమూలకమ్ ।
 కుశుభ్మమూలం బృహతీ బర్బరం గ్రంథి నాగరమ్ ।
 కణచూర్ణ మిదంభాదేచ్ఛుక్ల జ్వర నికృంతనమ్ ॥

తా. గలిజేరువేరు జిల్లేకువేరు నూనెయంతవేరు లేక ముత్రవపులకపువేరు వంక వేరు ఉలవవేరు నేలములకవేరు వాయింటవేళ్లు మోడి శొంఠి వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకాచి పిప్పలిమార్లము కలిపి నేనించిన శుక్లగతజ్వరము నారించును.

ఆముజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] లాలాప్రసేకవృల్లాస హృదయాశుద్ధ్యరోచకా ।
 † తంద్రాలస్య విపాకంచ గురుగాత్రాతి మూత్రకమ్ ।
 ఆముజ్వర సలింగస్యా న్నదద్యా త్తత్ర భేషజమ్॥

తా. జొల్లుకారుట ఓకరవచ్చునట్లుండుట అొమ్ముజడముగ నుండుట అరుచి తంద్ర ఆలస్యము అన్నము అరగకుండుట శరీరము బరువుగానుండుట అధికముగా మూత్రోత్సర్జనంబగుట ఈ లక్షణములుగలది ఆముజ్వరమని (అనగా ఆపకవ్యజ్వరమని) తెలియవలయును. దీనియందు క్షోషధము నివ్వంజనదు.

శ్లో॥ [బాహళే] జ్వరోపద్రవతీక్ష్ణత్వ మగ్నాసర్పహుమూత్రతా ।
 సప్రవృత్తి ర్నవిక్షిప్తం నక్షు త్సానుజ్వరాకృతిః॥

† తంద్రాలస్యవిపాకస్య వైరస్యంగురుగాత్రతా । తున్నాశోబహుమూత్రత్వం స్తబ్ధతాబలవాక్ జ్వరః। ఆముజ్వరస్యలింగాని సదద్యా క్షత్రభేషజమ్ । భేషజంహ్యే మదోషస్య ధూయో జనయతి జ్వరం। శోధనం శేమనీయంచ కశోతి విషమ జ్వరమ్॥

తా. తంద్ర ఆలస్యము అన్నము అరగకుండుట నోరువీరసముగ నుండుట అంగములు బరువుగనుండుట ఆకలిలేకుండుట పలుమారుమూత్రమువెడలట అంగములు స్తంభించియుండుట అధికజ్వరము ఈ లక్షణములుగలది అపకృజ్వరమని తెలియవలయును దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనను ఔషధమునిచ్చిన అధికముగా జ్వరముగలుగు మఱియు శోధనీయ ఔషధములనుగాని లేక శమనీయ ఔషధములనుగాని ప్రయోగించిన విషమజ్వరముకలుగునని పాఠాంతరముగలదు.

తా. జ్వరమునకు చెప్పియుండ శ్వాసకాసమొదలగు పది యుపద్రవములు తీక్షణముగానుండుట బడలిక లేకుండుట మూత్రము అధికముగా బయిపెడలుట ప్రవృత్తి లేక టోవుట మలము జీర్ణము కాకుండుట ఆకలి లేకుండుట ఈ లక్షణములు ఆప జ్వరమునకు కలిగియుండును.

పచ్యమానజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] జ్వర వేగోధికాత్మస్థా ప్రలాపశ్శ్వాసనంభ్రముః | *మలప్రవృత్తిరుత్ క్షేళః పచ్యమానస్య లక్షణమ్ |

తా. జ్వర వేగము కడుదప్పి ప్రలాపము శ్వాస భ్రమ మలోత్పన్నము ఓకర వచ్చుకట్టుండట ఈ లక్షణములుగలది పచ్యమానజ్వరమని (అనగా పాకోన్ముఖమైన జ్వరమని) తెలియవలయును.

నిరామజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] క్షుణ్ణానుతాలఘుత్వంచ గాత్రాణాం జ్వర మార్దవమ్ | దోషప్రవృత్తి రుత్సాహో నిరామ జ్వరలక్షణమ్ |

తా. ఆకలి శరీరముకృశించుట అంగములు లఘువుగనుండుట మందజ్వరము వాతము అధోముఖంబగుట మనస్సుతోషము ఈ లక్షణములుగలది నిరామజ్వరమని (అనగా పకవమైన జ్వరమని) తెలియవలయును

అమాదిజ్వర కాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ అమజ్వర స్త్రి రాత్రం స్యా త్సప్తాహం పచ్యమానతా | దోషహీనో దశాహోర్ధ్వ నిరామమతికథ్యతే |

* మలప్రవృత్తిరుత్ క్షేళః | మలము కడుకష్టముమీద వెడలుట.

తా. జ్వరమునకు 8 దినములు అమావస్థయనియు 4 వ దినము మొదలు 7 వ దినమువరకు పచ్యమానావస్థయనియు 7 వ దినము మొదలు 10 దినమువరకు దోష నశ్యమానావస్థయనియు దానికి పిదప నిరామావస్థయనియు తెలియవలయును.

త్వగ్తాదిజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్వగంతర్గతరక్తాస్థి మాంసధాతుగతజ్వరమ్ | ప్రవక్ష్యతేతన్నిదానం సువిజ్ఞేయమిదంబుధైః | కించిన్నూత్రం జ్వరోదాహో నాడీ మందగతి ర్భవేత్ | కించి చ్ఛిరోవ్యధా జ్ఞేయం త్వగ్త జ్వరలక్షణమ్ |

తా. చర్మగత అంతర్గత రక్తగత అస్థిగత మాంసధాతుగత జ్వరనిదానంబుల వచించెద; స్వల్పముగా మూత్రమువెడలుట జ్వరము దాహము నాడిమందముగ నగుచుట ఒకింతలనొచ్చుట ఈ లక్షణముగలది త్వగ్తజ్వరమని తెలియవలయును.

అంతర్గతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అంతర్దాహో బహిశ్శీతం కౌటిల్యం సంతత జ్వరమ్ | క్షయః పాండుశ్చ బధిర మంతర్గతస్య లక్షణమ్ |

తా. కడుపులో మండుట వెలపట శీతలముగనుండుట కుటిలముగనుండుట ఎల్ల పుడు జ్వరము శరీరముక్షయించి పాండురవర్ణముగనుండుట చెవుడు ఈ లక్షణములు గలది అంతర్గతజ్వరమని తెలియవలయును.

రక్తగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరోష్ణతా విదాహశ్చ మదాలస్య మతి భ్రమాః | అంగవైకల్య మూర్ఛాచ జ్వరో రక్తగతః స్మృతః |

తా. జ్వరోష్ణము విదాహము మడిచినవనివలె నుండుట అలస్యము చిత్త భ్రమ అంగములనొచ్చుట మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది రక్తగతజ్వరమని తెలియ వలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రక్తక్ష్మీవనందాహణో మోహశ్చర్ధనవిభ్ర
మా । ప్రలాపః పీటకా తృష్ణా రక్తప్రాప్తే జ్వరేవృణామ్ ।

తా. ఉమియునపుడు రక్తముబడుట దాహము మోహము వమనము భ్రాంతి వగుట పిటికలు దప్పి ఈ లక్షణములుగలది రక్తగతజ్వరమని తెలియవలయు.

మాంసగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అతీత్రజ్వరశ్వాస స్వేదప్రస్థాంగక
వ్యథా తంద్రా విదాహ పులక మూర్ఛా మాంసగతి జ్వరే ॥

తా. కడుతీత్రజ్వరము శ్వాస చెమట దప్పి అంగములయందు నొప్పి తంద్ర విదాహము శరీరము పులకరించుట మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది మాంసగత జ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] పిండికో స్వేష్టనం తృష్ణా నృప్త మూత్ర పురీషతా ।
ఊష్మాంతర్దాహ విక్షేపా గ్లానిస్సాస్య న్మాంసగే జ్వరే ॥

తా. పిక్కులయందు దండముచే గొట్టబడినటుల వేదన దప్పి అధికముగా మూత్రపురీషములు వెడలుట తెలవట యూష్మము కడుపులోమంట హస్తపాదములు విదిలించుట గ్లాని ఈ లక్షణములుగలది మాంసగతజ్వరమని తెలియవలయును.

అస్థిగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పరిభ్రమ శ్శోక విదాహ పూర్వం క్రోధోద్భ
వో గాత్ర సకంపతృష్ణా విషార్తి మజ్జారస రక్తమాంస జ్వరం
కృశార్తిశ్చ శిరోతిశోషా । రాత్రో క్వచి త్వేద రుజాజ్వరం
స్యా దజీర్ణ మందోష్ట పురీషబాధమ్ । బలక్షయో దోష
మహా గదశ్చ ప్రారబ్ధజం హ్యస్థి గత జ్వరం స్యాత్ ॥

తా. శరీరము పరిభ్రమించుట దుఃఖము శరీరము విదాహించుట కోపము శరీరము వణుకుట దప్పి నోరుయెండుట మజ్జారస మాంస రక్తగత జ్వరములయందలి చేష్టలు శరీరము కృశించుట తలనొచ్చుట శరీరము శోషించుట 1 దినమురాత్రి చెమట జ్వరము అజీర్ణము సన్నపుజ్వరము మలము వెడలకుండుట బలము క్షయించుట

దోషజ్వరము ఈ లక్షణములు గలది అస్థిగతజ్వరమని తెలియవలయు ఇది ప్రారబ్ధము వలన జనించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] భేదోష్ణాం కుంచనం శ్వాసో విరేక శ్చర్ధి రేవచ ।
విక్షేపణం చ గాత్రాణా మేత దస్థిగతే జ్వరే ॥

తా. ఎముకలు విరిగినటుల నొచ్చుట ఎముకలు సంకోచమును తెంచుట శ్వాస ము విరేచనము ఓకర అవయవములు వీడినట్టుండుట ఈ లక్షణములు గలది అస్థిగతజ్వర మని తెలియవలయు.

కాలజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దాహస్వేద హిమోద్భవం స్వరమితం హృ
చ్ఛూలమానాహకమ్ । మూర్ఛాశోషశిరో వ్యథాచ జఠరే
హంత్యాశు కాలజ్వరః ॥

తా. దాహము చెమట చలిబెట్టుట స్వరము హీనమగుట హృదయము శూలిం చుట కడుపుబ్బరము మూర్ఛ శోష తల కడుపు నొచ్చుట ఈ లక్షణములుగలది కాల జ్వరమని తెలియవలయు ఇది మనుజుని కడుశిఘ్రిముగా జంపును.

చర్మగతజ్వర కాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీనిఘంటా] జ్వరం చర్మగతం యస్యసర్వాంగం శీత
మాశ్రయేత్ । దశ రాత్రవినిర్ముక్తో నరో జీవేన్ననిశ్చితమ్ ॥

తా. చర్మగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు శీతలముగానుండును అది 10 దిన ములలో నికర్తించినను నికర్తించును లేక చంపినను జంతువు (10 దినములకు పిదప జీవించియుండిన చికిత్స జీయవలయును.)

రక్తగతజ్వర కాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [బాహు] దేహంపాండురవర్ణంచ రక్తశ్లేష్మవిజృంభణమ్ । •
నవజ్వరేచ సంతాపః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్ ॥

తా. రక్తగత జ్వరమునందు శరీరమునకు పాండురవర్ణము రక్తయుక్త * శ్లేష్మ స్రావము 9 దినములలో శరీరతాపము కలుగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను. (ఈ జ్వరకోగి

* శ్లేష్మ స్రావమనగా తెమడ వెడలుట.

9 దినములకు తైవస్వతనిలయంబున కేగును; అటుగాక దైవికమువలన జీవించియుండిన చికిత్సజేయవలయును.)

మాంసగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] జ్వరం మాంసగతం యస్య సర్వాంగే కృత తాభవేత్ | ద్వాదశే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్ ||

తా. మాంసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు కృశించి దిగబారినట్లుండిన రోగి 12 దినములలో యమాలయంబున కేగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను; అటుగాక దైవికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయును.

రసగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] గురుతా హృదయోక్లేశ సదనం ఛర్ద్య రోచకా | రసస్థేతుజ్వరే లింగం దైన్యంచాస్యోపజాయతే |

తా. శరీరము ఇడముగ నుండుట వాంతివచ్చునటు లుండుట గాని ఓకర అన్న జ్వరము మనోవ్యధ ఈ లక్షణములుగలది రసగతజ్వరమని తెలియవలయును.

రసగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో! [చరకే] జ్వరం రసగతం యస్య సర్వాంగే జ్వరతైత్యతః | చతుర్థే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్ |

తా. రసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములయందు జ్వరము చలువబుట్టినయెడల 4 దినములలో ముమందిరమున కేగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను (అటుగాక దైవికము వలన జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయును.)

ఆగంతుకజ్వర నిదానము.

శ్లో! ఆగంతు రభిఘాతాభి షంగ శాపాభిచారతః | చతుర్థాత్ర క్షతి చేద దాహాదై రభిఘాతజః ||

తా. అభిఘాతము తిరస్కారము శాపము అభిచారము వీనివలన 4 విధములగు ఆగంతుకజ్వరము జనించు అందభిఘాతజ్వరము గాయము నరుకుదెబ్బ దాహక్రియలు మొదలగు వానివలన జనించును.

అభిన్యాసజ్వర లక్షణము.

శ్లో! ప్రహసో నర్తనం గానం ఘుర్జజృంభాశిరోరుజాః | ధైవజ్యే ప్యతివృద్ధిస్సాస్య ద్రక్తాక్షం రోమహర్షణమ్ | ఏభిస్తు లక్షణై ర్జ్ఞేయా హ్యభిన్యాసజ్వరాకృతిః |

తా. నవ్వుట ఆడుట పాడుట బొబ్బరించుట అవులించుట తలనొచ్చుట ఖోష ధనేదనచే జ్వరము పొచ్చుట కన్నులు యెఱ్ఱనైయుండుట గగుర్పొడుచుట ఈ లక్షణములుగలది అభిన్యాసజ్వరమని తెలియవలయును.

కామజ్వర లక్షణము.

శ్లో! అవస్తుకా తేపి విమూఢబుద్ధి స్తేజోవిహీనత్వ మనంగతాపః | నిరన్నకాంక్షాపి ఏవర్ణతాచ భవంతి కామజ్వరతాపి తస్య |

తా. స్త్రీపురుషుల కన్యోన్యవరహమువలన మూఢబుద్ధి తేజోవిహీనము మగ్నభ తాపము అస్సమునం దిష్టములేకుండుట శరీరము వివర్ణముగ నుండుట ఈ లక్షణములు గలది కామజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో! [మాధవనిదానే] కామజే చిత్తవిభ్రాంతి శ్చంద్రాలస్య మ భోజనం | హృదయే వేదనాచాస్య గాత్రంచ పరిశుష్యతి |

తా. చిత్తభ్రాంతు తంద్ర ఆలస్యము అన్నమునందిచ్చలేకుండుట హృదయమున వేదన శరీరము శుష్కించుట ఈ లక్షణములుగలది కామజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో! [బాహుళే] కామాన్యోహోరుచి ర్ద్రాహాలా హ్రీనిద్రాధీ ధృతిక్షయః ||

తా. కామజ్వరమునందు అరుచి మోహము సర్వాంగతాపము ఇవి కలుగుట లజ్జనిద్ర బుద్ధి ధైర్యము ఇవి లేకుండుట ఈ లక్షణములు కలుగును.

అసాధ్యజ్వర లక్షణము.

శ్లో! జ్వరో నిహంతి రక్తాక్షం క్షీణాంగం హృది శూలినమ్ | సదాశ్వాసశ్చ స్వేదశ్చ శక్తిహీనం మాతానలమ్ |

తా. సేత్రము లెఱునెయుండుట శరీరము కృశించుట అస్సులలో శూల యెల్ల పుడు శ్వాసము యెల్లపుడు చెనుట సత్యము అగ్ని దీపము లేకుండుట ఈ లక్షణములు గల జ్వరరోగి యమాలయంబున కేగును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] హేతుభిర్బహుభిర్జాణో బలహృద్భవాలక్షణః ।
జ్వరః ప్రాణాంతకృద్యశ్చ శీఘ్రమింద్రియనాశనః ॥

తా. అనేక కారణములతో జనించి బలక్షయమును గలుగజేసి స్వేదాద్యనేక దుర్లక్షణములతో గూడి శీఘ్రముగా ఇంద్రియ శక్తిని నశింపజేయుచుండు జ్వరము ప్రాణాంతకమగును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరఃక్షీణస్యతూనస్య గంభీరోదైర్ఘ్యరాత్రికః ।
అసాధ్యో బలవాన్ యశ్చ కేశసీమంతకృజ్జ్వరః ॥

తా. శరీరము కృశించిన వానికిగాని లేక శరీరము ఉబ్బియుండు వానికిగాని గలిగిన జ్వరము వాతాది నాడగమనము నెఱుగుట కశ్యముగనేని అంతర్యగముగలదిగ నేని నుండు జ్వరము దీర్ఘ కాలమువరకు విడువక వేధింపుచుండు జ్వరము బలవత్తరము గానుండు జ్వరము అకస్మాత్తుగా తలవెంట్రుకలను పాపటగా దీసికొను వానియొక్క జ్వరము ఇవి అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] ఆరంభాద్విషమోయస్యయస్యవాదైర్ఘ్యరాత్రికః ।
క్షీణస్యానిమిషాక్షస్య గంభీరో హంతి మానవమ్ ॥

విసంజ్ఞ స్తామ్యతే యస్తు కేశేతే నిపతితోపివా ।

శీతార్దితోంతరుష్టశ్చ రేణచ మ్రియతేనరః ॥

తా. ఆరంభము మొదలు విషమముగా జనించిన జ్వరము అనేక దినములు విడువక వేధింపుచుండు జ్వరము కృశించిన వానికి జనించిన జ్వరము నిక్కబాడిచికొని యుండు సేత్రములు గలవానికి అనువర్తించియుండు గంభీరజ్వరము ఇవి మనుజుని జంపును, మఱియు దిగ్భ్రమజెంది బడలియుండు జ్వరితుడు శయనించి మరల లేచుట కశక్తుడుగ నుండు జ్వరితుడు వెలుపట శీతవాధలోన జ్వరజేగముగల జ్వరితుడు వీరు మరణమును జెందెదరు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయో] యో హృష్టరోమా రక్తాక్షో హృది సంఘా
తశ్శూలవాన్ । వక్త్రేణ చైవోచ్ఛ్వాసితి తం జ్వరో హంతి

మానవమ్ । హిక్మా శ్వాసతృషాయుక్తం మూఢం విభ్రాం
తలోచనమ్ । సంతోగోచ్ఛ్వాసనం క్షీణం నరం క్షవయతి
జ్వరః । హతప్రభేంద్రియం క్షౌమ మరోచకనిపీడితమ్ । గం
భీరతీక్షణవేగార్తుం జ్వరితం పరివర్జయేత్ ॥

తా. రోమాంచము యెఱునిసేత్రములు హృదయమునందు ఆస్థీలికాది వాత సమూహతుల్యమైన శూలగలవాడై ముఖమువలన శ్వాసము విడుచుచుండెడి జ్వరరోగి మరణము జెందును ఎక్కిళ్ళు శ్వాసము దప్పి మోహము వెట్టిమాపులు లేక సేత్రములు చక్రాకారములుగ దిరుగుట ఎల్లపుడు ముఖమువలన శ్వాసము వెడలుచుండుట శరీరము క్షయించియుండుట ఈ లక్షణములుగల జ్వరరోగి యమాలయమున కేగును. తేజో విహీనత ఇంద్రియములకు శక్తిహీనత కృశత్యము అధికముగా అన్నదోషము గంభీర జ్వరము లేక తీక్షణమైన జ్వరపీడ ఇవిగల జ్వరరోగి మరణము జెందును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ప్రేతైస్సహ పిభేన్మద్యం స్వప్నే యః కృష్యతే
శునా । సఘోరంజ్వరమాసాద్య నజీవేన్నచముచ్యతే । జ్వరః
పూర్వాష్టికోయస్య శుష్కకాశశ్చ దారుణః । బలమాంస
విహీనశ్చ యథాప్రేతస్తధైవనః । జ్వరోయస్యాపరాష్టేతు
న్లేష్మాకాశశ్చదారుణః । బలమాంస విహీనశ్చ యథాప్రేత
స్తధైవనః । సహసాజ్వరసంతాపస్తృష్టామూర్ఛాబలక్షయః ।
విశ్లేషణంచసంధీనాంముమూర్ఖోరుపజాయతే । గోసరేవదనా
ద్యస్య స్వేదః ప్రచ్యవతేఢ్రువమ్ । లేపజ్వరోపస్పృష్టస్య దుర్ల
భింతస్యజీవితమ్ ॥ స్వేదోలలాటేహిమవాన్నరస్య శీతార్దిత
స్యాతిసుపిచ్చిలస్య । కంతస్థితోయస్యనయాతివక్షోనూనంయ
మవైత్రితిగృహంసమర్త్యః ॥ యస్య స్వేదోతిబహుళః పిచ్చిలో
యాతిసర్వతః । రోగిణ శ్శీతగాత్రస్య తదామరణమాదికేత్ ॥

తా. జ్వరమధ్యమునందు ప్రేతలతోడ మద్యపానము చేసినటులేని ముక్కులచే నీడనబడినటులేని స్వప్నముగాంచెడివాడు భయంకరమైన జ్వరరోగముగలవాడై మరణము జెందును. పూర్వాష్టమునందు దారుణమైన జ్వరము కఫవిహీనమైన దగ్గు బల

హాని మాంసక్షయముగల జ్వరితుడు యమాలయంబునకేగును. ఆపరాహ్ణమునందు దారుణమైన జ్వరము శ్లేష్మముతోగూడిన దగ్గు బలహాని మాంసక్షయము ఇవిగల జ్వరితుడు యమునిగాంచును. అకస్మాత్తుగా జ్వరసంతాపము దప్పి మూర్ఛ బలక్షయము సంధి శైథిల్యము ఇవిగల జ్వరితునికి మరణము ఆసన్నమైనదని తెలియవలయును. ఉదయ కాలములో ముఖమునందు స్వేదప్రావము లేపజ్వరవ్యాప్తి యివిగల జ్వరితుడు జీవించుట దుర్లభము నుడుట చల్లని చెనుటబట్టుట అంగములు శీతలముగ శరీరము జిగటగ నుండుట నోటిలో నుంచుకొనిన కబళము అొమ్ములోనికి దిగకుండుట ఈ లక్షణములుగల జ్వరితుడు యమాలయంబున కేగును. జిగటగనుండు చెనుట అధికముగా జనించి శరీరమంతట వ్యాపించుట అంగములయందు చలువబట్టుట ఈ లక్షణములుగల జ్వరితుడు కృతాంతునికడ కేగును.

సంగమదోషజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [గంధాంతరే] సంగదోషస్యచిహ్నాని శేత్రరోగశ్శిరోవ్యధాః
ఊరుపీడోదరేదాహ స్పంధిబంధ స్త్రైమాజ్వరః॥

తా. శేత్రము లెఱ్ఱనై నీరుగారుచుండుట తల తొడలు నొచ్చుట కడుపులో మండుట సంధులు బంధించినట్టుండుట దప్పి (ఆరాటము) జ్వరము ఈ లక్షణములు గలది సంగమజ్వరమని తెలియవలయును. (దీనియందు శుక్లగతజ్వరదికీర్తన జేయవలయును.)

విషూచిజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] విషూచికాజ్వరేచ్ఛర్ది ర్నాడి మందగతిర్భవేత్
అంతర్దాహో బహిశ్శీత సుతినారో జ్వరస్తథా।
తృష్ణా ప్రలాపో భ్రాంతిశ్చ విక్షేయా వైద్యవారనై॥
చతుర్థేజాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్॥

తా. వసునంబగుట నాడులు మందగించుట లోపల విదాహము వెలపట శీతలము అతిసారము జ్వరము దప్పి వడుగుట భ్రాంతి ఈ లక్షణములు గలది విషూచి జ్వరమని తియుర్వేదవేత్తలు తెలిసికొనవలయును. యివి గలవాడు 4 దినములలో యమాలయంబున కేగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను.

విషూచిజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ అరలుర్మధినిపీతం చించాతగుమూల ఖాదరరసంవా।
వినిహంత్యాశువిషూచిం సవిదాహం చూతవల్కలరసశ్చ॥

తా. పెద్దమానుచెక్కరసము వెలుగు కాచు వీనినేని లేక చింతవేరుచెక్కరసము వెలుగు కాచు వీనినేని మామిడివేరు చెక్కరసము వెలుగు కాచు వీనినేని నేకముజేసి త్రాగిన విషూచిజ్వరములు హరించును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సహత్రైలోప్యత్రైలోవా చించాపత్రభవోర
సః । మప్తకేనాభిదేశేచ తథాపాదద్వయేపిచ । లేపితస్త్రై
ణాద్ధంతి సవిదాహం విషూచికామ్॥

తా. చింతాకురసములో నూనెను కలిపిగాని కలపకగాని యారసమును శిరము అరికాళ్లు నాభి వీనియందు లేపనము పానముజేయించిన విషూచిజ్వరములు తత్త ణమున హరించును.

విషూచిజ్వరములకు అగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రసేంద్రగంధం సహటాకణేనసమంవిషంయో
జ్యమిదం త్రిభాగమ్ । కపర్దిశంఖావపిచత్రిభాగా మరీచచూ
ర్ణాప్తగుణంవిదద్యాత్ । సుపక్వజంబీర రసేనఘృష్ట శుద్ధో
భవేదగ్ని కుమారవపః । విషూచికారోచకసన్నిపాతే దేయం
ద్విగుంజంయదివాప్యజ్జేఠే । శ్రీపర్ణఖండేన యథాబలంచ
శీతంజలంచాను పిబేత్పరంతు॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము ఇవి సమ భాగములు శుద్ధిజేసిన నాభి రి భాగములు గవ్వలభస్మము శంఖభస్మము ఇవి రి భాగములు మిరియములచూర్ణము రి భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నుంచి నిమ్మ పండ్ల రసముచే బాగుగా మర్చించి 2 గురిగింజలంజేసి మాత్రలుజేసి నీడనెండించి యందొకదానిని శరీరబలము నెఱిగి ప్రాతస్నానంకాలములయందు తమలపాకు రసాను పానముతో నేవించి పిదప శీతోదకమును త్రాగిన విషూచిజ్వరము అరుచి సన్నిపాతము అజీర్ణము ఇవి నశించు.

కామిలాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] కృష్ణంపీతం శకృన్మాత్రం తంద్రామోహ
శ్చ ఛర్దనమ్ । దాహోరుచి స్తథానాహో జ్వరస్యా ద్రక్త

నేత్రతా । అసాధ్యశ్వాసకాసాత్తు కామిలాజ్వరలక్షణమ్ ।

తా. మలము నల్లగ మూత్రము పనుపువర్ణముగ వెడలుట తంద్ర మోహము వాంతి దాహము ఆరుచి కడుపుబ్బరము నేత్రము లెఱ్ఱనైయుండుట జ్వరము ఈ లక్షణములుగలది కామిలా జ్వరమని తెలియవలయును. దీనియందు శ్వాసకాసలు కలిగి యుండిన యసాధ్యము.

మేదోగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] భృశంస్వేద స్త్రపామూర్ఛా ప్రలాప శ్చ
ద్దిరేవచ । దార్గంధ్యారోచకండ్లాని ర్మేద స్థేచాసహిష్టుతా ।

తా. కడుచెనుట దప్పి మూర్ఛ ప్రలాపము వాంతి శరీరదార్గంధ్యము అన్న మునందరుచి డ్లాని వేదన సహింపకుండుట ఈ లక్షణములు గలది మేదోగత జ్వరమని తెలియవలయును.

మజ్జాగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తనుఃప్రవేశనంహికా... కాసఃశైత్యంవమి
స్తథా । అంతర్దాహో మహాశ్వాసో మర్మభేదశ్చ మజ్జగే॥

తా. చీకటి కమ్మకొనినట్టుండుట ఎక్కిళ్లు కాస శరీరశైత్యము ఓకర అంతర్దాహము మహాశ్వాసము హృదయము పగిలినట్టుండుట ఈ లక్షణములు గలది మజ్జాగత జ్వరమని తెలియవలయును.

జీర్ణజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] త్రిస్సప్తా హేవ్యతీతేతు జ్వరోయస్త నుతాం
గతః। స్త్రీహాగ్నిసాదం కురుతే సజీర్ణ జ్వర ఉచ్యతే॥

తా. 21 దినము వరకు జ్వరము బలముగానుండి పిదప నూత్నంలై స్త్రీహాగ్ని గము అగ్ని మాంద్యమును గలుగజేయునది జీర్ణజ్వరమని తెలియవలయును.

గంభీరజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గంభీరస్తు జ్వరోజ్ఞేయో హ్యంత ర్దాహే
సత్పుష్టయా। ఆనద్ధ త్వేన దోషాణాం శ్వాసకాసోద్గ మేనచ॥

తా. అంతర్దాహము దప్పి కడుగోషవృద్ధి లేక మలబద్ధము శ్వాసము కాసము ఈ లక్షణములుగలది గంభీరజ్వరమని తెలియవలయును.

తరుణాదిజ్వర ప్రమాణము.

శ్లో॥ [గంథాంతరే] ఆసప్తరాత్రం తరుణం జ్వరమాహు శ్చికిత్స కాః।
మధ్యమం దశ రాత్రంతు హ్యతఙ్గిర్ధ్వం పురాణకమ్॥

తా. జ్వరమునకు 7 దినములు తరుణవయస్సు 10 దినములు మధ్యమవయస్సు దానికివైన వృద్ధాప్యము (అనగా పురాణము) అని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సప్తాహాదాషధంకేచి దాహురన్వేదశాహతః।
ప్రాగర్పయతి సప్తాహా ద్విషవద్ధంతి మానవమ్ ॥

తా. జ్వరమున కాషధము కొందరు 7 దినములకు పిదప మఱికొందరు 10 దినములకు పిదప నివ్వవలయునని వచించెదరు. 7 దినములలోపల జ్వరమున కాషధం విచ్చిన యది విషతుల్యంలై రోగినిజంపును.

బాలురకు జనించు నీరుచవ్వల లక్షణ చికిత్స.

వ! బాలురకు శరీరముచాచి చర్మముపొట్టువలె నూడుచువులి నీరు గారుచు రోమములెఱ్ఱనై యుండిన నీరుచవ్వలని తెలియవలయును. దీనికి చికిత్స; బాలురతల్లి చావు శేరు కరి వేప చెక్క రసముతో మిరియము చూర్ణమునూనె దీనినిగాని లేక నల్లవరిబియ్యపు వంటకముతో నూనె నుగాని కలిపి పానముచేసి పిదప బాలురకు ప్రస్వయము నివ్వవలయును. ప్రస్వయము నిచ్చునపుడు బాలురకునుతాద్రాగిన యకాషధమును బోయ వలయు నిటుల జేయుటయేగాక బాలురతల్లి చప్పిడి పథ్యమునాచరింపుచుండిన బాలురయొక్క నీరు చవ్వలు హరించును.

సూతికాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అంగమర్దోజ్వరఃకంపో పిపాసాగురుగాత్రతా ।
శోక శ్శోసాతిశీతంచ సూతికాజ్వర లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమునందు నొప్పి జ్వరము కంపము దప్పి శరీరము బరువుగ నుండుట దుఃఖము శోభ అతిచలువ ఈ లక్షణములు గలది నూతికాజ్వరమని తెలియవలయును. దీనినే కొందరు నూతికావాతమని జెప్పెదరు. దీనికి వాతరోగప్రకరణములో జెప్పి యుండు వాతవిధ్యంసిరీరసము నేని సంజీవనీరసము నేని బడవానలరసము నేని ప్రయోగించవలయును.)

స్వేద భేదములు.

శ్లో॥ జ్వరేముక్తే మలేముక్తే ప్రాణేముక్తే సమీరణే ।
సన్నిపాతోద్భవశ్చైవ స్వేదోభవతి పంచమః ॥

తా. జ్వరము విడుచు చెమట మలము విడుచు చెమట ప్రాణమువిడుచు చెమట వాతప్రకోపముమీది చెమట సన్నిపాతముమీది చెమట అను స్వేదములు పంచవిధములు ఇక వాని లక్షణములు వచించెదను.

శ్లో॥ జ్వరముక్తేతు సర్వాంగే మలముక్తే లలాటకే ।
ప్రాణముక్తేచ కంఠేచ సన్నిపాతే ముహూర్ముహూః ॥

తా. జ్వరము విడుచునపుడు సర్వాంగములయందు చెమట గలుగును. మలము విడుచునపుడు లలాటమునందు చెమటగలుగును. ప్రాణము విడుచునపుడు కంఠమునందు చెమట గలుగును. సన్నిపాతమునందు పలుమారు చెమట ప్రవింపుచుండును.

స్వేద చికిత్స.

శ్లో॥ స్వేదోద్గమే కుభుత్థానాం భ్రాష్టానాం చూర్ణకం తథా ।
భూనింబయోరక స్తిక్తా వచాసార్ష పకంరజః ।
ఉద్ధూళనం త్రిదోషోత్థే స్వేదేభిష్యందజజ్వరే॥

తా. ఉలవలను వేయించి చూర్ణముచేసి అందు నేలవేము ఊరము కటుక తాపిణి వస అనాలు కలిపి శరీరమునకు లేపనముచేసిన త్రిదోషజనిత స్వేదము అభిష్యం దజ్వరజనిత స్వేదము హరించును.

శ్లో॥ హరీతకీంచాచణకం సంపిష్యోద్వర్తియేన్నరః ।
పశ్చాదేవప్రకుర్వంతి దేహస్వేదప్రశాంతయే ॥

తా. కరక్కాయలచూర్ణమునేని లేక నెనగపప్పు చూర్ణమునేని శరీరమునకు లేప నము చేయించి పిదప పొడవత్రక సాయమును పానము చేయించిన స్వేదదోషములు హరించును.

జ్వరితుని మారకోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] రక్తపిత্তం తథాకాస హిక్మాహృచ్ఛా ల
శ్వాసకాః। మలరోఘోతివిభ్రంశో జ్వరితానాముపద్రవాః॥

తా. వై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని రక్తము గ్రక్కుట దగ్గి ఉపి వేయునపుడు రక్తమువెంట తెమడవెడలుట ఎక్కిళ్ళు రొమ్మునొప్పి శ్వాస మలమా త్రములు వెడలకుండుట అధికముగా భ్రమచే మాటలాడుట ఈ దుర్గణములు గలిగి జ్వరిము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

శ్లో॥ శ్వాసమూర్చ్ఛా రుచిశ్చర్ది తృష్ణాతీసార * విభ్రమాః ।
హిక్మాకాసోంగ భేదశ్చ జ్వరేచోపద్రవాదశః॥

తా. వై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని శ్వాస మూర్చ్ఛ అరుచి వాంతి దప్పి అతిసారము చిత్తభ్రమము ఎక్కిళ్ళు కాస ఒడలునొప్పి అను నీ పదియుపద్రవ ములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కాసశ్వాసశ్చ హిక్మాచ శిరోరోగ గళగ్ర
హా। ఛర్దిర్మూర్చ్ఛాప్యతీసారో జ్వరితానా ముపద్రవాః॥

తా. వై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని కాస శ్వాస ఎక్కిళ్ళు మహా శిరోరోగము నాలుకలోని కీడ్చుకొనుట వాంతులు మూర్చ్ఛ అతిసారము అను నీ యుప ద్రవములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

జ్వరదశావస్థలు.

శ్లో॥ [నిద్ధరసార్ణవే] ప్రథమోహి హ్యాపస్మారో ద్వితీయం ప్రేత
భాషణమ్ । తృతీయ శ్చిత్తవిభ్రంశ శ్చతుర్థం శ్వాస మూర్చ్ఛ
నమ్ । పంచమీచోర్ధ్వదృష్టిశ్చ † షష్టిశ్చరతి కామనా । సప్త

* విద్ధానాః. † షష్ఠంస్వరవిభేదనమ్, షష్ఠంత్యచలకాంగకమ్.

మ స్వస్యంగదాహశ్చ వక్త్రస్పర్శనమష్టమమ్ | నవమం స్విన్న
గాత్రత్వం దశమం మరణం భవేత్ |

తా. జ్వరమునకు పదియవఘట గలవు అందపస్పారము మొదటియవఘట ప్రేత సంభావణము రెండవయవఘట చిత్తభ్రమ మూడవయవఘట శ్వాసము మూర్ఛ నాలవయవఘట ఉభయద్వపి ఐదవయవఘట రతికీరిక ఆరవయవఘట శరీరములో విదాహము ఏడవయవఘట నాలుకలోని కేగుట ఎనిమిదవయవఘట శరీరమునందు చెమట ప్రవించుట తొమ్మిదవయవఘట యిటుల తొమ్మిదియవఘట గడచిన పిదప పదియవది మరణావఘట.

జ్వరరోగ సాధ్యాసాధ్యో పద్రవములు.

శ్లో! [మాధవనిదానే] బలవాన్స్వల్పదోషశ్చ జ్వరస్సాధ్యోనుప
ద్రవః | ఉపద్రవయుతోహంతి జ్వరోతీంద్రియనాశనః |

తా. బలవంతుడుగా స్వల్పదోషయుక్తుడుగా శ్వాసాద్యుపద్రవరహితుడుగా నుండు జ్వరరోగి జీవించును. బలతయము వుపద్రవముల కభివృద్ధి యింద్రియనాశము యివి గల జ్వరరోగి మృతిజెందును.

శ్లో! [రసరత్నాకరే] నిద్రాసౌఖ్యం భవేద్యస్య శరీరం సౌద్య
మం భవేత్ | ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని బుద్ధిః ప్రకృతిమా
గతా | శరీరేయాస్య వైర్మల్యం సరోగీవై వ నశ్యతి |

తా. నిద్రాసౌఖ్యము శరీరోల్లాసము పంచేంద్రియములు తెలివిగ బుద్ధి నిర్వికారముగ శరీరము నిర్మలముగనుండుట యీ లక్షణములగుల జ్వరరోగి జీవించును.

జ్వరదిన ప్రమాణము.

శ్లో! [నిత్యనాధీయే] వాతపిత్తకఫే నప్త దశ ద్వాదశ వాసరాః |
ప్రాయోనుయాంతి మర్యాద్యాం మోక్షాయచ వధాయచ ||

తా. వాతజ్వరమునకు 7 దినములు పిత్తజ్వరమునకు 10 దినములు క్లేమ్మజ్వరమునకు 12 దినములు కాలప్రమాణము అట్లుగుటచే యాజ్వరములు వానివాని కాలక్రమముగా విడిచినను విడుచును. లేక చంపినను చంపును.

శ్లో! [అగ్నిమతే] ఇత్యగ్ని వేశస్య మతం హరితస్యాపిచ స్మృతమ్ |
ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యే కాదశీ తథా |

ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ |
శుద్ధాశుద్ధజ్వరే కాలో దీర్ఘమస్యనువర్తతే |

తా. వాతజ్వరమునకు 14 దినములు పిత్తజ్వరమునకు 18 దినములు క్లేమ్మజ్వరమునకు 22 దినములు కాలప్రమాణము అట్లుగుటచే యా జ్వరములు వానివాని కాలక్రమముగా విడిచినను విడుచును. లేక చంపినను చంపును. శుద్ధాశుద్ధజ్వరములకు నిదియ కాలప్రమాణము. దీని నతిక్రమించి అనువర్తించియుండిన పురాణజ్వరమగును. యిటుల వేరుడు హరితుడు వలంచెను.

నచనము. వాతపిత్తక్లేమ్మజ్వరము లొకఝాములో వెలవట వ్యాపించిన 7 లేక 9 దినములకు విడుచును. 2 వ ఝామున వెలవట వ్యాపించిన 11 లేక 13 దినములకు విడుచును. 3 వ ఝామునగాని 4 వ ఝామునగాని వెలవట వ్యాపించిన 15 లేక 21 వ దినమున విడుచును.

శ్లో! [చింతామణౌ] సప్తరాత్రం వాతికేస్యా త్షద్రాత్రంచాపిపైత్తికే |
నవరాత్రం కఫేచైవ ద్వంద్వజే దశరాత్రకమ్ |
జ్వరపాకో భవేదత్ర హ్యథయాప్య జ్వరంహారేత్ |

తా. వాతజ్వరము 7 దినములు పిత్తజ్వరము 6 దినములు క్లేమ్మజ్వరము 4 దినములు ద్వంద్వజ్వరము 10 దినములు వేధింపుచుండును. ఇవియ జ్వరదినప్రమాణములు. ఈ దినప్రమాణములలో జ్వరములు పాకముజెందిన హరించును. చెందకుండిన యాప్యమగు (అనగా విడువక దీర్ఘ కాలమువరకు అనువర్తించియుండును.)

జ్వరపాక క్రమము.

శ్లో! లంఘనానంతరం జ్ఞాత్వా రోగముక్తం చికిత్సకః |
బహిరగ్ని ర్యదాపూర్వం గచ్ఛే త్కుర్యా త్తథా క్రియామ్ |
ఔషధానాం ప్రభావంచ జ్ఞాత్వా దద్యా చ్చికిత్సకః |
ధాతుత్పన్నాశ్చ యేదోషాన్యాశ్చీక్తాయథాక్రమమ్ |
అంతర్గతాశ్చ యేదోషా జ్వరరూపా బహిర్గతాః |

పునరామాశయగతా జ్వరకాకమవాప్యతే |
తన్మధ్యేచాప్యపథ్యాని కురుతే జీర్ణముచ్యతే |

తా. లంఘనాంతరము జ్వరవిమోచనము నెఱిగి యెవ్విధచికిత్సలచే బహిర్గత జ్వరము లోపల ప్రవేశించునో అవిధచికిత్సల వైద్యుడు జేయవలయును. అటుల చికిత్సించునెడ కౌషధముల ప్రభావము నెఱిగి బ్రయోగింపవలయును. ధాతుజనితదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించినాడ. అంతర్గతదోషములు బహిర్గతంబులైనను జ్వరరూపంబు లగును. బహిర్గతదోషములు మరల ఆమాశయ గతంబులైన జ్వరము పాకమును జెందును. జ్వరపాకమధ్యమున యపథ్యంబులు నేసిన అక్షిర రోగము జనించును.

జ్వరితపథ్య లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] జ్వరితో జ్వరముక్తోవా సాయూషేష పథ్య మాచరేత్ | తత్తద్దోషక్షయం కుర్యాదాచా దోషప్రవర్ధనమ్ అన్న కా లేనభృంజానః క్షీయతేహస్యతేధవా ||

తా. జ్వరితుడేని లేక జ్వరవిముక్తుడేని సాయంకాలమునందు పథ్యము నాచరింపవలయును. దానిచే నాయాదోషములు క్షయించును. పూర్వాహ్లామున పథ్యము నాచరించినను లేక గంజిత్రాగినను దోషములు వృద్ధిజెంచును. పథ్యకాలమునందు పథ్యము నేయనివానికి శరీరకృశత్వంజేసి లేక మరణంచేసి గలుగును.

లంఘన క్రమము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] లంఘనం త్రివిధం ప్రోక్తం వాతపిత్తకఫేష్వధా |
లంఘనంతూపవాసస్సాస్య ల్లంఘనం భోజనం లఘు |
లంఘనం శుష్కపానీయం లంఘనం పరమాషధమ్ ||

తా. లంఘనము వాతపిత్తశ్లేష్మభేదంబులచే రి విధంబులు. అందు వాతజ్వర పీడితుడు పువసాసము నేయవలయును. పిత్తజ్వరపీడితుడు లఘువుగ భుజింపవలయును. శ్లేష్మజ్వరపీడితుడు పలచనిగంజిని త్రాగవలయును. ఇట్టి లంఘనమే పరమాషధము.

పథ్యక్రమము.

శ్లో॥ [గంధాంతరే] ఔషధేన వినావ్యాధిఃపథ్యాభ్యాసేనజీర్ణతే |
నతుపథ్య విహీనస్య త్వోషధానాం శతైరపి | పథ్యంచేయం

యథాసాత్మ్య తస్మాత్పథ్యం సమాచరేత్ | నతుపథ్యవిహీనస్య భేషజానాం శతైరపి | శాకేషు తరుణాం పథ్యం దధిప ర్యుషితం హితమ్ | ధాన్యం వర్షాంతికం పథ్యం మాంసం ద్యోహితం నృణామ్ | అశీతేనాంభసాన్నానం పయఃపానం వయస్త్రినియఃపితృద్ధి మానవం పథ్యం స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజనమ్ |

తా. ఔషధసేన చేయకుండినను పథ్యము నాచరింపుచుండిన కడుశీఘ్రముగా రోగము నివర్తించును. పథ్యమును వర్జించి 100 ఔషధంబుల నేవింపుచుండినను రోగము శమింపదు. కాబట్టి పథ్యములలో ప్రకృత్యనుగుణమైన పథ్యముల నాచరింపవలయును. 100 ఔషధంబుల నేవించినను అవి పథ్యముతో సమానంబులు గావు. లేక కూరలు పులిసిన పెరుగు 1 సంవత్సరము మాగిన ధాన్యములు తత్కాలమున జంపిన జంతు మాంసము ఉష్ణోదకస్నానము క్షీరపానము వయస్త్రిసంభోగము శుభుమారమై యొకింత వేడిగనుండు యన్నము యివి మానవులకు పథ్యకరంబులు.

పథ్యోపయుక్త శాకములు.

శ్లో॥ పటోలఫల వార్తాక కూశ్మాండం కారవేల్లకమ్ |
తండులీయక శాకంచ కాకమాచీ జ్వరేహితమ్ |

తా. పొట్లకాయ లేక వంకాయ ముదురుగుమ్మడికాయ కాకరకాయ చిట్టి కూర కొయ్యతోటకూర నల్లకాచికూర యివి జ్వరితులకు పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] శాలయ షష్టికాశైచ్చైవ పటోలం జాంగలా మిషమ్ | మత్స్యాక్షీ ముద్గయూషంచ తండులీయక వార్తిక |
పక్వకూశ్మాండ కుటజ మపక్వం కదలీఫలమ్ | లఘు నవ్యంచ యద్ద్రవ్యం పురాణంచ హితం సదా |

తా. 80 దినములకు ఫలించిన వడ్లు పొట్లకాయ * జాంగలమాంసము పొన్న గంటికూర పెసరకట్టు చిట్టికూర లేతవంకాయ ముదురుగుమ్మడికాయ కొడిసెకాయ లేక అరటికాయ నవీనంబులై లఘువుగనుండు ద్రవ్యములు పురాణద్రవ్యములు యివి జ్వరితునికి యుల్లభుడు హితకరంబులు.

* సేకమాంసము.

అపథ్యద్రవ్యాదులు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] వృష్టికాసచ సర్వాణి శాకాని హరితానిచ ।
 విదాహీ న్యువ్రవీర్యాణి జ్వరితః పరివర్జయేత్ ।
 దీవానుష్టంచ సతతం స్నానమభ్యంగ సంగమమ్ ।
 వ్యాయానుం రోషతాపంచ క్రోధంచాపి వివర్జయేత్ ॥

తా. 60 దినములలో ఫలించిన సర్వధాన్యములు పచ్చిఆకుకూరలు విదాహకర వస్తువులు పుష్కరీయముగల వస్తువులు పగటినిద్ర స్నానము అభ్యంగజనము క్రీసంభోగము సంచారము రోషము యెండ మొదలగువానియొక్కనేవ క్రోషము వీనిని జ్వరితుడు యెల్లప్పుడు వర్జింపవలయును.

పురాణజ్వరములకు మాలిని వసంతరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసకయుగళ భాగం వేల్ల జంచైక భాగమద్విత
 యమపిచ ఖల్వేమర్ద మేచ్ఛచ్చక్షు కేన। భవతిజ్వరవిముక్తో నింబ
 నీరేణతావత్ జ్వరహరమథకు ర్యా న్మాలిని ప్రాగ్వనంతమ్।
 జీర్ణజ్వరే ధాతుగ తేతి సారే రక్తాన్వి తేర క్త గవిల్వ్యయాపే।
 జ్వరేస్థిగేమాంసగ తే పురాణే వల్ల ద్వయం దుగ్ధమతివ పథ్యమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి 2 భాగములు మిరియాలు 1 భాగము యిటుల వీనిని ఖల్వములోపైచి వేపచెక్కరసముతో 3 దినములు బాగుగా మర్చించి 6 గురిగింజల యెత్తు మాత్రలుజేసి చీలకఱ్ఱ పిప్పళ్లు వీని అనుపానయుక్తముగా నేవించిన జీర్ణజ్వరము ధాతుగతజ్వరము జ్వరాతిసారము రక్తయుక్తజ్వరాతిసారము రక్తయుక్తమలాతిసార జ్వరములు అస్థిగత మాంసగతజ్వరములు పురాణజ్వరములు హరించును. ఇది మాలిని వసంతరస మనబడును.

పురాణ జ్వరములకు రసకల్పములు.

శ్లో॥ [క్రంథాంతరే] కిఫరిం మర్దయేత్క్ష్మీరై శ్చతురశీతియామకమ్ ।
 అనంతరం దివారాత్రం మర్దనేనామృతంభవేత్ ।
 మాషమాత్రం సానుపానం జ్వరంహంతి దినార్ధతః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములో నునిచి 84 ఝూములు ఆవుపాలతో రేయంబగులు ఎడతెగక మర్చించిన అమృతతుల్యంబగును, పిదప దానిని 7 గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి తేనె పిప్పలి వీని అనుపానయుక్తముగా నేవించిన పురాణజ్వరములు అగ్ధదినములో నశించును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కఫరిం శోధితాం కృత్వా మర్దయేచ్ఛ రసా
 మృతైః । పంచాశదష్టా యామాన్వా ఏకమార్గంతు మర్ద
 యేత్ । అనుపాన విశేషేణ యామేన జ్వరనాశనమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములోనునిచి ఆవునేతితో 58 ఝూములు ఎడ తెగక మర్చించి 4 గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి పిప్పళ్ళు లవంగములు వీని అనుపాన ముతోనేవించిన పురాణజ్వరములు 1 ఝూములో హరించును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అర్కమూలరసేనైవ కఫరిం సమవేల్లజమ్ ।
 మర్దయేద శీతియామం మాషమాత్రం వటికృతమ్ ।
 గోమూత్రేణ తథాదద్యా ద్యరోగ ప్రశాంతయే॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి జీల్లడు వేళ్ళరసము గోమూత్రము వీనిచే 80 ఝూములు బాగుగామర్చించి 7 గురిగింజ లంలేసి మాత్రలుజేసి లవంగములు పిప్పళ్ళు తేనె వీని అనుపానయుక్తముగా నేవించిన పురాణజ్వరములు హరించును.

శ్లో॥ కఫరిం శోధితాం కృత్వా సమగంధక మిశ్రితమ్ ।
 అజాక్షీ రేణ సంమర్ద్య హృష్టాశీతిక యామకమ్ ।
 గవాంక్షీ రేణ దాతవ్యం జ్వరమాంద్యాది రోగకమ్ ।
 శమయే ద్ధుటికానధ్ధే దేవానాం మమృతం యథా॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి శుద్ధిజేసిన అమ్లసారగంధకము వీనిని సమ భాగములుగా ఖల్వములోనునిచి 88 ఝూములు మేకపాలచేతను 88 ఝూములు ఆవు పాలచేతను బాగుగామర్చించిన దేవతల యమృతముతో తుల్యంబగును; పిదప దానిని 4 గురిగింజల యెత్తు మాత్రలుజేసి చీలకఱ్ఱ పిప్పళ్ళు తేనె వీనియనుపానముతో నేవించిన పురాణ జ్వరములు అగ్ని మాంద్యము మొదలగునవి అరఘడియలో హరించును.

శ్లో॥ కఫరీం ఘృతసంయుక్తాం నింబనీరేణ మర్దయేత్ |
 త్రింశ త్త్రిణి దివాన్యస్య ప్రమాణ మస్మృతోపమమ్ |
 గుంజామాత్రం ప్రదాతేన్యం శతాయుర్వజ్ర జేహకృత్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఆవు నేతిచేతను జేపచెక్క రసముచేతను ముప్పుది మూడుదినములు బాగుగా మర్చించిన అమృత తుల్యంబగును; పిదప దానిని గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి జీలకర్ర పిప్పళ్ళు పంచదార వీని యనుపానముక్రముగా నేవించిన జ్వరము నివర్తించుటయేగాక 100 సంవత్సరంబులాయువు వజ్రజేహము గలవారై యుండును.

శ్లో॥ కఫరీం మధుసంయుక్తాం గోక్షీరేణచ మర్దయేత్ |
 అవణోరాత్రం మండలంతు దినమేకంతు శోషయేత్ |
 మాషమాత్రం సానుపానం సోమరోగం హరేజ్వరమ్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి తేనె ఆవుపాలు వీనిచే నలువది దినములు రేయుంబగలు ఎడతెగక మర్చించిన 1 దినము యెండించి 7 గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి తేనె పిప్ప లితో నేవించిన సోమరోగము జ్వరము ఇవి హరించును.

శ్లో॥ కఫరీం శిఖితోయేన చతురశీతి యామకమ్ |
 అవణోరాత్రంచ సంమర్ద్య భుంజీత మధుమిశ్రితమ్ |
 రోగావసాన కాలేతు మాషమాత్రం ప్రదాకయేత్ |
 యథాక్తం భోజనం కృత్వా దృఢకాయో భవిష్యతి ||

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములోనుంచి మయూరశిఖి కపాయముచే 84 ఝూములు రేయుంబగలు ఎడతెగక మర్చించి 7 గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసియంక దానిని తేనెతో నొసంగి జ్వరము విడుచునపుడు యధోక్తముగా భుజింపజేసిన జ్వర ములు హరించుటయేగాక శరీరదార్ధ్యముకూడా గలుగును.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శతవత్సర పర్యంతం వజ్రదేహో భవిష్యతి |
 రసంరక్తం త్వచంమాంసం మజ్జామస్థిగతిం హరేత్ ||

తా. వై జెప్పిన కఫరియోగములను నేవించిన పురాణజ్వరములు రసము రక్తము మాంసము చర్మము మజ్జ అస్థి వీని వాక్రయించియుండు జ్వరములు హరించుటయేగాక 100 సంవత్సరములవరకు వజ్రతుల్య జేహముగలవారై జీవించెదరని

సిద్ధరసార్ణవమునందు శంకరుడు వచియించె; కావున వై జెప్పిన కఫరియోగములను 4 మాసములు నేవించవలయును.

కఫరి శుద్ధి.

శ్లో॥ కఫరీ కలమాత్రంతు మార్ణంకృత్వా విమర్దయేత్ |
 నరమూత్రే నిప్తయామాక డోలాయంత్రే పచేత్తతః |
 గోమూత్రేణ ద్వీయామంచ పాచయే య్బుద్ధిమాఘ్నయాత్ |
 అథవా ఘృతసంమిశ్రం పాచయే త్కఫోశుచిః ||

తా. పల్లప్రమాణము కఫరిని మార్ణముజేసి ప్రాతబట్టిన మూటగట్టి 7 ఝూ ములు నరమూత్రముచేత 2 ఝూములు గోమూత్రముచేత డోలా యంత్రములో వండి నను లేక ఆవునేతిలోవైచి ఏడు ఘంటలు వచ్చువరకు వండినను శుద్ధియగును. ఇటుల శుద్ధిచేయబడిన కఫరిని వైజెప్పిన యోగములయందును సర్వావధములయందును నుప యోగింపందగును.

జ్వర మురారి.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] త్రినప్తజంబీరజ భావితఖర్పరస్య మార్ణంవిమ
 ర్ద్యనవనీత సమానమార్ణమ్ | వల్లద్వయం హరతి శర్కర
 యానుపానం సద్యోజ్వరం జ్వరమురారి సమాఖ్యమేతత్ |

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములోనుంచి 21 పర్యాయము నిమ్యపండ్లరసముచే భావనజేసి పిదప దానిని వెన్నలో సమానముగనూరి మార్ణముజేసి యందు 6 గురిగింజల ప్రమాణము శర్కరానుపానముచేగాని తేనె పిప్పళ్ళు వీని యనుపానముచేగాని నేవించిన జ్వరములు హరించును. ఇది జ్వరమురారి యనబడును.

శ్లో॥ [బ్రాహ్మే] హింగుళంచవిషంవోష్యం టంకణంనాగ రాథయా |
 జయపాల సమాయుక్తం సద్యోజ్వర నివారణమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసినవాళి త్రికటుకములు వెలిగారము శొంఠి కరక్కాయ వీనిని మార్ణముచేసి దీనికి సమముగా శుద్ధిచేసిన నేపాళమార్ణమును కలిపి నూరి కలాయప్రమాణము మాత్రలుచేసి అల్లపుస్వరసముతో నిప్పించిన తత్ ఐమున నే జ్వరము నివర్తించును. (ఇది మఱియొక విషయమైన జ్వరమురారి.)

సర్వజ్వరాది హరగుటికలు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] జాతీఫలంత్రికటుకం త్రిఫలంత్రిజాతంఖర్జూ
 రద్రాక్షాగరువాలుకచందనాని తక్కోలధాన్యమధు
 మశ్వగంధాచూర్ణం సమంసమసితంగుళికాం ప్రకుశ్యాల |
 భుక్తిః కరోతీసకల జ్వరవైత్యనాశం శ్వాసంక్షయం హరతి
 పాండుప్రమేహరోగాః | జీర్ణజ్వరంసతత సంతతకం ప్రణా
 శం రోగాన్నిహంతికధితం వరపూజ్యపాదైః॥

తా. జాజికాయ * త్రికటుకములు † త్రిఫలములు ‡ త్రిజాతము ఖర్జూ
 రపుకాయ ద్రాక్ష అగరు మాతురుబుడమ చందనము తక్కోలములు ధనియాలు ఆతి
 మధురము జీలకఱ్ఱ పెన్నేరుగడ్డ వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముజేసి దానికి సమ
 ముగా శర్కరను పొగుబట్టి యందాచూర్ణమునుకలిపి ఘుటికలుజేసి యందొక దానిని
 భక్షించిన సర్వజ్వరములు వైత్యరోగములు శ్వాస క్షయము పాండువు ప్రమేహము
 జీర్ణజ్వరము సతతజ్వరము సంతతజ్వరము ఈ రోగములు హరించునని శ్రేష్ఠవైద్యుల వ్రాసిన
 పాదమహర్షి వచించెను.

జ్వరవైరి వటుకములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రసాంగంధకనాభీచ బీజమున్మత్తసంభవమ్ |
 ద్వేద్వే వలానివైతాని హ్యేకం శుంతీచ పీప్పలీ |
 ఏతాని పంచమరిచం మర్దయే ద్గుడవారిణా |
 గుంజామాత్రం ప్రకుర్వ్యో గుడేనైవ ప్రయుజ్యతే |
 ఉష్ణోదకాను పానేవ భేషజం జ్ఞానపారసైః |
 జ్వరవైరితి విఖ్యాతం సర్వజ్వర వినాశనమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన
 ఉమ్మెత్తవీపులు ఇవి దినుసు యొకటింటికి రెండేసివలములు శొంతి పిప్పళ్ళు ఇవి
 దినుసు యొకటింటికి ఒక్కొక్కపలము మిరియాలు ఐదు పలములు ఇటుల వీనిన్ని

* త్రికటుకమనగా; శొంతి పిప్పలి మిరియాలు.
 † త్రిఫలములనగా; కరక్కాను తానికాయ ఉసిరికెవరుగు,
 ‡ త్రిజాతములనగా; ఏలకులు ఆకుపత్రి లవంగపుచెక్క.

ఖల్వములోనుంచి బెల్లపురసముచే బాగుగామర్దించి గురిగించులంటేసి మాత్రలుజేసి
 యందొక దానిని బెల్లముతో నొసంగి పిదప బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు ఉష్ణోదకమును
 పానముచేయించిన విశవక వేధింపుమంతు యెట్టిజ్వరములైనను నలువది దినములలో
 హరించును. ఇవి జ్వరవైరి వటుకములనబడును. ఇవి సర్వజ్వరములను హరింపచేయుట
 యందు కడు ప్రసిద్ధిజేందినవి

జ్వరగజ కేశరి.

శ్లో॥ [చరిత్రే] జలదదరదయు క్తంశుద్ధనూతంసుగంధంప్రహారమధు
 సుపిష్టం వల్లయుగ్మౌచదద్యాత్ | జ్వరగజహరిసంజ్ఞం శృంగి
 బేరోదకేన ప్రథమజ్వరితదాపే క్షీరభిక్తంచ భోజ్యమ్॥

తా. తుంగమునైలు శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము
 వీటిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనుంచి తేనెతో నొకరూము బాగుగా మర్దించి
 6 గురిగించులంటేసి మాత్రలుచేసి యందొక దానిని తొలుక జ్వరమువచ్చినపుడు అల్లపు
 రసానుపానముతో నేవించి అన్నమును క్షీరమిశ్రముగా భుజించిన సమస్తజ్వరములు
 హరించును.

జ్వరములకు పంచాననరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసంగంధం వత్సనాభం టంకణంమాగధీ
 సమమ్ | దుత్తూరమూలజద్రావై ర్మర్దితంయామయుగ్మకమ్ |
 గుంజాప్రమాణవటు కాన్యనుపానవిశేషతః | ఖాదేత్సర్వజ్వరం
 హంతిసన్నిపాతాన్ప్రయోదళ | తష్ట జేనవినశ్యంతి విషమం
 దోషనాశనమ్ | పంచాననరసోనామ శంభునా పరికల్పితః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిననాభి వెలిగారము
 పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఉమ్మెత్తవేళ్ళరసముచే 2 రూములు
 మర్దించి గుంజాప్రమాణము మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో నిప్పించిన సర్వ
 జ్వరములు 18 సన్నిపాతములు తత్క్షణము నశించుటయేగాక విషమదోషములు కూడా
 మానును. ఇది శివునిచే నిర్మించబడిన పంచాననరసము.

జ్వర గజాంకుశము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసాంశుసారగంధంచ నేపాళం బీజటంకణమ్ |

ఖజ్జలీనాంచ సంమర్ద్యం ముద్గమాత్ర ప్రమాణకమ్॥
 చణమాత్రంచ నాసితం నాగవల్లీ దళాన్వితమ్ ।
 దేయం సర్వజ్వరంహంతి సంతతం తరుణజ్వరమ్॥
 షడ్భ్యంచైవ ప్రదాతవ్యం దధిక్షీ రేణ శర్కరా ।
 పూజ్యపాద మిదంప్రోక్తం సర్వజ్వర గజాంకుశమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన ఆమ్లసారగంధకము శుద్ధిచేసిన నేపాళములు వెలిగారము వీనిని ఖల్వములోనుంచి కజ్జలివలెమర్దించి వెసరగింజలంత లేక నెనగింజలంత మాత్రముజేసి తమలపాకులో నుంచి యిప్పించిన సర్వజ్వరములు సంతతజ్వరములు తరుణజ్వరములు యివి నశించును. వెరుగు పాలు శర్కర వీనిని షడ్భ్యమునందుపయోగించవలెను. ఇది పూజ్యపాదమనిచే జెప్పబడిన సర్వజ్వరగజాంకుశము.

సర్వజ్వరములకు నారసింహ రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నేపాళగంధామృత పారదానాం సమార్థకా
 నాం సమభాగయక్తమ్ । జ్వరాంతకశ్శర్కరయా సమేతః
 రసోన్మసింహేత్యమృత ప్రసిద్ధః॥

తా. శుద్ధిచేసిన నేపాళములు శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధవాభి శుద్ధిచేసిన పాదరసము వీనిని సమభాగములుగా మార్లముచేసి పంచదారతోడ నిప్పించిన సర్వజ్వరములు నశించును. ఇది నారసింహరసము అచ్యుతమువలె ప్రసిద్ధమైనది.

జ్వరములకు చండభాను రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] సూతం త్రైగుణ్యగంధం పరిమితమమృతం
 తీక్ష్ణకం భానునేత్రమ్॥ హరితాళం తచ్చతుష్కం గగనమధ
 యుగం మారిచంసర్వతుల్యం॥ ఏతందద్వాన్నిహంతిజ్వరవన
 దహనస్తామసాహేః ఖగేంద్రః॥ కాసశ్వాసాపహంతాక్షయ
 తరుదహనః పాండురోగాపహంతా । వాతవ్యాధీధిసంహాణీ
 హ్యుదరజలనిధేశ్శోషకో బాడబాగ్నిః॥ నష్టాగ్నేర్దీపకస్సాన్వ
 జ్జితర మలమహాక్షేశహృద్రోగహరీ । మూలవ్యాధ్యంధకార
 ప్రళమన తపనః కుష్ఠరోగాపహంతా॥ నామ్నాయం చండ
 భానుస్సకలగదహరో భాషితం పూజ్యపాదైః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వసవాభి లోహభస్మము తామ్రభస్మము ఇవి దినుసు యొకటింటికి 8 భాగములు శుద్ధిచేసిన తాళకము 4 భాగములు అభ్రకభస్మము 2 భాగములు మిరియాలు 10 భాగములు ఇటుల వీనిస్థల గ్రహించి చిత్రమాలరసముచే నొక దినము బాగుగామర్దించి గురిగింజలం లేసి మాత్రముజేసి నీడనెండించవలయును. జ్వరమును వనమునకు కార్పించై సన్నిపాతములను సర్పములకు గరుత్మంతుడై కాసశ్వాసల బోకడుచునదియై క్షయమును వృక్షమునకు అగ్నియై పాండురోగముల జంపునదియై వాతవ్యాధులను ఏనుగులకు సింహంబై ఉదరరోగమును సముద్రమును శోషింపజేసెడి బడబాగ్నియై నష్టమైన బాతరాగ్నిని జ్వలింపజేయునదియై జతరాశ్రిత మలమువలన జనించిన కడుక్షేళమును అొమ్మునొప్పిని అపహరించునదియై మూలవ్యాధియను సంధకారమును బోకడచుటుయందు సూర్యునితో సమానంబై కుష్ఠరోగమును జంపునదియై చండభానువను పేరంబగు నీ రసము సకలరోగముల హరింపజేయునని పూజ్యపాదమహర్షి వదించెను. (వీనిని ఆల్లపురసముతో నొసంగిన జ్వరములు స్వీపాతములు త్రికటుకములతో నొసంగిన కాసశ్వాసములు లేనె పిప్పలి వీనితోనొసంగిన క్షయరోగములు టీకట్టితోనొసంగిన పాండురోగములు వెల్లుల్లి రసముతో నొసంగిన వాతవ్యాధులు బెల్లము కరక్కాయ వీనితోనొసంగిన ఉదరరోగములు పిప్పళ్లు ఉష్ణోదకము వీనితోనొసంగిన అగ్నిమాంద్యము నేలదంతిసముతోనొసంగిన మలబద్ధకము లేనితోనొసంగిన అొమ్మునొప్పి ప్రథలక మాయముతోనొసంగిన మూలవ్యాధులు లేనె పంచదార వీనితో నొసంగిన కుష్ఠరోగములు వీనిని హరింపజేయును.

జ్వరనాశన రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదంనిష్కమాత్రంస్వా ద్గంధకంచద్వి
 నిష్కకమ్ । నిష్కంచటంకణక్షౌరం నిష్కం వైతాళకంత
 ధా । ఏతేషాం సమభాగాని దంతి బీజానిమర్దయేత్ । నా
 గవల్లీ దళేనైత ద్దుంజామాత్రంప్రదాపయేత్ । షడ్భ్యంక్షీరో,
 దనందద్వాద్రసోయంజ్వరనాశనః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము † 1 నిష్కప్రమాణము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 నిష్కములు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 1 నిష్కప్రమాణము శుద్ధిచేసిన తాళకము 1

† నిష్కమునగాః— 20 లేక 82 గురిగింజలయెత్తు.

నిష్కప్రమాణము శుద్ధిచేసిన నేపాళహర్షము 5 నిష్కముల ప్రమాణము ఇటుల వీని నెల్ల ఖల్వములోవైచి అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజల తేసి మాత్రలుచేసి యందొక దానిని తమలపాకులోనునిచి నేవించిన సర్వజ్వరములు వారిండును. దీనియందు పాలతో అన్నము భుజించుట పథ్యము. ఇది జ్వరనాళి రసమనంబడును.

తరుణజ్వరారి రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] జై పాలగంధం విష పారదంతు తుల్యంకుమారీ స్వరసేనమర్ద్యమ్ | అస్యద్విగుంజా హి సితోదకేన ఖ్యాతో రసోయంతరుణజ్వరారిః || దాతవ్యవహానిపంచమేవా మప్యేథవాసప్తమ ఏవవాపి | జాతేవిరేకే విగతజ్వరఃస్యాత్పటోలముద్గాన్ననిషేవణేన |

తా. శుద్ధిచేసిన నేపాళము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధనాభి శుద్ధపాదరసము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి కలుబందరసముచే మర్దించి 2 గురిగింజల ప్రమాణమును శర్కరోదకముతో నిప్పించవలయును. ఇది తరుణజ్వరారి రసమనంబడును. దీనిని జ్వరము కనుపించిన 5 లేక 6 లేక 7 యా దినములయందు నిప్పించవలయును. ఒకసారి విరేచనమైన పిదప పొట్లకాయ పెసరయన్నము వీనిని పథ్యమిప్పించిన జ్వరము నిర్మలమగును.

నవజ్వరేథ సింహారసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధనూతం తథాగంధ తాహం త్రామంచ సీసకమ్ | మరీచం పిప్పలీ విశ్వం సమభాగాని కారయేత్ | అర్ధభాగం విషం దత్వామర్దయేద్వాసరద్వయమ్ | శృంగిజే రాంబు పానేన దద్యాద్గుంజాద్వయం భిషక్ || నవజ్వరే మహాఘోరేథాతుస్థే గ్రహణీగదే | నవజ్వరే భసింహారయం సర్వజ్వరకులాంతకృత్ |

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధగంధకము లోహభస్మము తామ్రభస్మము సీస భస్మము మిరియాలు పిప్పళ్లు శొంఠి వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి వీనికి అర్ధభాగము శుద్ధనాభిచేర్చి 2 దినములు మర్దించి దారుణమైన నవజ్వరములు ధాతుగత

జ్వరము గ్రహణీశోగము వీనియందు 2 గురిగింజల ప్రమాణమును అల్లపురసాను పానముతో నిప్పించిన సుస్త జ్వరకులమును నశింపజేయును. ఇది నవజ్వరేథ సింహారసము.

నవజ్వరములకు త్రిపురభై రవరసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] విషటంకబలిష్టేచ్ఛ దంతిబీజంక్రమాద్భహు | దంత్యంబు మర్దితం యామం రస స్త్రిపురభై రవః || వల్లంవ్యోషేణ చార్ద్రస్య రసేన సితయాధవా | దశ్శోనవ జ్వరంహంతి మాంద్యామానిలశోఫహా | హంతిశూలం సవిష్టంథ మర్శ్యాంసి క్రిమిజ్జాగదాక్ | పథ్యం తక్రేణ భోక్తవ్యం రసే స్త్రి రోగహారిణి |

తా. శుద్ధిచేసిన నాభి వెలిగారము శుద్ధగంధకము తామ్రభస్మము నేపాళములు వీటిని క్రమముగాగ్రహించి దంతివేళ్ళరసముతో 1 రూము మర్దించవలయును. ఇది త్రిపురభైరవ రసమనంబడును. దీనిని వల్లప్రమాణము త్రికటుకములతో గాని లేక అల్లపురసముతోగాని లేక పంచదారతోగాని నిప్పించిన నవజ్వరములు అగ్నిమాంద్యము అమము వాతము శోఫశూల మలబంధము అర్శము క్రిమిరోగము వీటిని హరింపజేయును. రోగహరమైన యీ రసమనందు మజ్జిగయన్నమును భుజించవలయును.

జ్వరములకు వైష్ణవీరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హింగుళం వత్సనాథంచ చక్రాంగీ కటుక త్రయమ్ | చిత్రమూలకషాయేణ సమభాగం విమర్దయేత్ | డోలాయంత్రే యామమాత్రం పచేన్నిష్పాదితోభవేత్ | ఆర్ద్రకస్యానుపానేన మాషమాత్రం జ్వరాపహాః | ద్వంద్వజ్వరం సన్నిపాతం పురాణం విషమజ్వరమ్ | నాశయే దఖిలాన్ ఘోరా న్నామ్నాయం వైష్ణవీరసః ||

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలికము శుద్ధిచేసినవసనాభి కటుకరోహిణి శొంఠి పిప్పళ్లు మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూలకషాయముచే మర్దించి పిదప డోలాయంత్రమున నునిచి ఒక రూమువండి 7 గురిగింజలతేసి మాత్రలుచేసి యందొక దానిని అల్లపురసానుపానముతో నేవించిన జ్వరములు ద్వంద్వ

జ్వరములు సన్ని పాతములు పురాణజ్వరములు విషమజ్వరములు హరించుటయేగాక భయం కరములగునుండు సమస్తరోగములుకూడా నివర్తించును. ఇదియే వైష్ణవీరస మనబడును.

సర్వజ్వరములకు శీతభంజీరసము.

శ్లో! [సింధూరమణిదర్పణే] రసహింగుళగంధంచ నేపాళంమర్దితం
త్రిభిః దంతి క్వాఢేన సంమర్ద్యరసోజ్వరహారఃపరః | ఆర్ద్రీక
స్వరసేనాథ దాపయే ద్రక్షి కాద్యోఽఽమ్ | నవజ్వరం మహా
ఘోరంనాశయే ద్యామమాత్రతః | శీతఘోయం పిబేచ్ఛాను
ఇక్షుముద్గరసో హితః | శీతభంజీ రసోనామ్నా సర్వజ్వరకు
లాంతకృత్ |

ముహూర్తములో జ్వరమును హరించెడి శీతభంజీరసము.

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిఇంగిలీకము గంధకము నేపాళములు వీటిని దంతి
వేళ్ళ కషాయముచే రి దినములు మర్దించి అల్లపు స్వరసములో 2 గురిగింజల ప్రమాణ
మును కలిపియిప్పించి శీతోదకము చెలుకురసము పెసరకట్టు వీటిని వెంబడిగా పాన
ముచేయించిన ఒక ఝూములోపల మిగులదారుణమైన నవజ్వరములు నశించును. ఇది శీత
భంజీరసమనబడును. సమస్తజ్వరకులమును నశింపజేయును.

ముహూర్తములో జ్వరమును హరించెడి శీతభంజీరసము.

శ్లో! [రసరత్నాకరే] పారదంరసకంతాళంతుత్థంటంకణగంధకమ్ |
సర్వమేత త్సమం శుద్ధం కారవేల్ల్య రసైర్దినమ్ | మర్దయేత్తే
నకల్నేనతామ్రపాత్రోదరంలిపేత్ | అంగుళ్యాద్యర్థమాసేన
తంపచేత్సికతాహ్వయే | యంత్రేయావత్సుఖం త్యేవవ్రహీ
యస్తస్యపృష్ఠతః | తామ్రపాత్రంసముద్భృత్యమార్ణయేన్మరి
వై స్సమమ్ | శీతభంజీరసోనామ ద్విగుంజం వాతికేజ్వరే |
దాతవ్యంపర్ణ ఖండేన ముహూర్తా న్నాశయే జ్వరమ్ |

తా. శుద్ధిచేసినరసము రసకము తాళకము మైలుతుత్తము వెలిగారము గంధ
కము వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి కాకరరసముచే నొకదినము మర్దించి రాగి
పాత్రలో అరయంగుళ ప్రమాణము దళముగాపూసి * సికతాయంత్రములోనుంచి ఆ
యంత్రముయొక్క వెనుక ప్రక్కయండు వడ్లకువేళి దళముగా ప్రేలునంతవరకు

* సికతాయంత్రమనగా; వాలుకాయంత్రము.

పాకముచేసి పిదప ఆతామ్రపాత్రనుతీసి మిరియాలను సమముగాచేర్చి చూర్ణము చేయ
వలయును. ఇది శీతభంజీరసమనబడును. దీనిలో 2 గురిగింజలప్రమాణమును వాతజ్వరము
నందు తమలపాకులో నిప్పించిన ఒక ముహూర్తకాలములో జ్వరమునశించును. 6 కుల
ముల ప్రమాణముగల శుద్ధ తామ్రముచేసొక తామ్రఖల్వమును చేయించి దానిలో రసాది
ద్రవ్యకల్కమును ఒకకుల ప్రమాణము ప్రత్యేకముగా లేపనముచేసి మఱియొక తామ్ర
పాత్రచేమాసి ఇసుకబోసి పొయిమిదనునిచి అగ్నినిజ్వలంపచేసి ఆ యిసుకలో వడ్లకు
వేసి ప్రేలువరకు పక్వముచేసిన ఆరసము సిద్ధమగును. పిదప దానిలో 6 కులములు
మిరియులనుచేర్చి చూర్ణముచేసి 2 గురిగింజలయెత్తును తమలపాకులోనునిచి నిప్పించ
వలయునని ఉపదేశము చేయబడినది.

జ్వరమునకు స్వచ్ఛందభైరవము.

శ్లో! [భేషజకల్పే] సనుభాగంచసంగ్రాహ్యంపారదామృతగంధక
మ్ | జాతీఫలంచభాగార్థందత్వా కుర్యాచ్చకజ్జలిమ్ | సర్వా
ర్థమాగ ధీచూర్ణం ఖల్వయిత్వా నిధాపయేత్ | గుంజాద్వ
యంత్రయం వాపి నాగవల్లీరసేనచ | ఆర్ద్రీకస్వరసేనాప్రిద్రోణ
పుష్పరసేనవా | శీతజ్వరే సన్నిపాతే విషూచ్ఛ్యా విషమజ్వ
రే పీనసేచ ప్రతిశ్శాయే జ్వరే జీర్ణేతథైవచ | మందాగ్నావ
మనేచైవ శిరోరోగేచ దారుణే | ప్రయోజ్య భిషజా సమ్య
గ్రసస్వచ్ఛందభైరవః | పథ్యం దధోద్దనం దద్యా ద్ద్విత్య
దోషబలాబలమ్ |

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినవసనాభి శుద్ధిచేసినగంధకము ఇవి సమభాగ
ములు బాజికాయ పాదరసమున కర్థభాగము ఇటుల వీనిని ఖల్వమున కజ్జలిగామర్దించి
పిదప వైజెప్పిన ద్రవ్యములకన్నిటికి 1/2 భాగము పిప్పలి చూర్ణము కలిపి తమలపాకు
రసముచే బాగుగామర్దించి 2 లేక 3 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుచేసి యందొక దానిని
తమలపాకుతోగాని అల్లపురసముతోగాని కుమ్మిపూలరసముతోగాని యొసంగిన శీత
జ్వరములు సన్నిపాతములు విషూచులు విషమజ్వరములు పీనసము పడితము జీర్ణజ్వరము
వచునము శిరోరోగము అగ్నిమాంద్యము దారుణరోగము హరించును. ఇది స్వచ్ఛంద
భైరవమనబడును. దీనిని వైద్యుడు బాగుగా నెఱిగి బ్రయోగింపవలయును. దీనియందు
రోగబలాబలము నెఱింగి వెరుగన్నము నొసంగుట పథ్యము.

త్రిదోషజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసస్య స్విగుణం గంధం గంధతుల్యంతు
టంకణమ్ | రసతుల్యం విషంయోజ్యం మరిచంపంచ ధాపిమా
త్ | కట్ఫలం దంతిబీజంచక్ర త్యేకం మరిచోన్మితమ్ | జ్వరాం
కుశో ర సో హ్యేష చూర్ణయే దతిచిక్ణమ్ | మామై కేన
నిహంత్యాశు జ్వరం జీర్ణ త్రిదోషజమ్ |

తా. శుద్ధిచేసినరసము దీనికి రెండింతలు గంధకము దీనికి సమము వెలిగారము
రసమునకుసమము నాభి రసమునకు 5 భాగములు మిరియాలు కాయఫలము నేపాళ
ములు ఇవి మిరియాలకు సమభాగము ఇటుల వీనినన్నిటినిచేర్చి చక్కగాచూర్ణముచేసిన
నది జ్వరాంకుశరసమనబడును. దీని సౌకమావప్రమాణము నిప్పించిన జీర్ణజ్వరము త్రిదో
షజ్వరము నివర్తించును.

అష్టవిధజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మరిచం టంకణం శంఖచూర్ణం పారదగంధకమ్ |
శోధితం బ్రహ్మపుత్రంచ భాగమేకం వినిక్షిపేత్ |
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం నాగవల్లీ దళై స్సహ |
జ్వరాంకుశో రసో హ్యేష జ్వరమష్టవిధం జయేత్ |

తా. మిరియాలు వెలిగారము శంఖచూర్ణము శుద్ధిచేసినరసము గంధకము శుద్ధి
చేసిననాభి 1 భాగము వీనినన్నిటినిచేర్చి మర్చించి గురిగింజయెత్తి తమలపాకులలో
నిప్పించిన 8 విధములగు జ్వరములునివర్తించును. ఇది జ్వరాంకుశమనబడును.

విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతం తథాగంధం కర్షమాణం నయే
ద్బుధః | మహాషధం టంకణంచ హరితాళం తథా విషమ్ |
రసార్థం మర్దయే త్థల్వే భంగ రాజరసేనతు | త్రిదివంభావనాం
దత్వా చతుర్థేవటికాంతతః | కుర్యాచ్చుణకమాత్రంచపిప్పలీ
మధువంయుతః | ఏషజ్వరాంకుశో నామవిషమజ్వరనాశనః |

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము యివి కర్షప్రమాణము శోఠి వెలిగారము
శుద్ధహరిదళము శుద్ధనాభి యివి రసమునకు 1/2 భాగము యిటుల వీనినన్నిటిని చేర్చి
ఖల్వములోచేసి మర్చించి గుంటగల రాకురసముతో 3 దినములు భావనచేసి నాలవ
దినమునందు సెనగలంత మాత్రలుచేసి పిప్పలి తేనె వీని యనుపానముతో నిప్పించిన
విషమజ్వరములు నారించును. ఇది జ్వరాంకుశ మనబడును.

భేది జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] పాదంవత్సనాభంచక్ర త్యేకం నిష్కం సమ్మితమ్ |
ద్వినిష్కం గంధకంచై నటంకణంచద్వినిష్కమ్ | మరిచంపంచ
నిష్కంస్యా త్క్షణ్ణిష్కందంతిబీజకమ్ | సింహీఫలరపై ర్మర్ద్యం
ద్వియామం శ్లక్ష్యతానయేత్ | గుంజామాత్రం సటీంకృత్వా
ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్ | ఆర్ద్రకద్రవసంయుక్తం జ్వరే
జీర్ణేప్రయోజయేత్ | సర్వజ్వరహరం శీఘ్రం నామ్నా భేది
జ్వరాంకుశమ్ |

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి యివి దినుసు యొకటింటికి నిష్కం
ప్రమాణము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము యివి దినుసుయొకటింటికి
2 నిష్కములు మిరియాలు 5 నిష్కములు శుద్ధిచేసిననేపాళములు 6 నిష్కములు
ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి 2 రూములు ములకపండ్లరసముచే బాగుగా మర్చించి
గురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి నీడనెండించి యెండొకదానిని అల్లపురసానుపానముతో
జ్వరపక్వకాలమునం దొసంగిన సర్వజ్వరములు కడుశీఘ్రముగ నశించును. ఇది భేది
జ్వరాంకుశ మనబడును.

జ్వరములకు రాజచండీశ్వరరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] రసం గంధం విషంశుల్బం వహ్నినీరేణమర్ద
యేత్ | గుంజాప్రమాణకంచై వది త్తంహంతిక్షణేజ్వరమ్ |
తైలాభ్యంగంజలన్నానంతృష్ణాత్తా తక్ర సేవనమ్ | గాత్రేచం
దనలేపంతు సుఖం తాంబూలచర్వణమ్ | ఇక్షుపానంచ పానీ
యం దై హాని వివిధానిచ | రాజచండీశ్వరో నామ రసానా
ము త్తమోత్తమః |

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినవసనాభి తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూలరసముచే నొకదినము బాగుగా మర్చించి గురిగించలంలేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో నుసంగిన తత్క్షణమున జ్వరము హరించును. తేనె పిప్పళ్ళతో నొసంగిన పురాణజ్వరములు నిశ్చయముగ హరించును. మఱియు నీ యావధనేవనకాలంబున త్రైలాభ్యంజనము శీతోదకస్నానము దప్పిగలిగిన మజ్జిగను నేవించుట శ్రీగంధలేపనము తాంబూలనేవన చెఱుకురసమును పానము నేయుట శీతోదకపానము యితర దేహోపచారములు వీని నాచరింపవలయును. ఇది రాజచండీశ్వర రస మనబడును. సర్వరసంబులలో కడు శ్రేష్ఠంబు.

జ్వరములకు సూతరాజీయము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] సూతంషోడశతత్సమోదినక ర్తస్యార్థభాగో బలిః | తద్వత్స్నింధుజసూక్ష్మచూర్ణమృదితం * షడ్భాగకం టంకణమ్ | జంబీరస్వరసేనతద్దినక రేతప్తం సుపక్వంభవేత్ | కాసశ్వాససగుల్మశూలముదరంపాండుజ్వరంనాశయేత్ |

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 16 భాగములు తామ్రభస్మము 16 భాగములు శుద్ధిచేసినగంధకము 8 భాగములు సైంధవలవణము 8 భాగములు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 6 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల గ్రహించి యేకముజేసి ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముచే 1 దినము బాగుగా మర్చించి యెండ నెండించిన పక్వంబగును. పిదప దానిని అడ్డకయెత్తుమాత్రలుజేసి తేనె పిప్పళ్ళు వీని యనుపానముతో నేవించినను లేక అల్లపురసముతో నేవించినను కాసశ్వాసములు గుల్మము శూలలు వ్రుదరరోగములు పాండువు పురాణజ్వరములు హరించును.

జ్వరములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భస్మసూతస్యసంగ్రాహ్యంపలమేకంనియో జయేత్ | చతుష్పలం తామ్రభస్మ గంధకంచచతుష్పలమ్ | తాళకంపలమేకంతు పలమేకంతు టంకణమ్ | కలార్ధంవత్సనా భంతుజంభీరాష్ట్రేనశేషయేత్ | చిత్రీమూలరసేనాపి మదక యిత్యావృథకృత్ | హంసపాదీరసేనాపి మర్దయే ద్యామ

* తస్యాంశకం టంకణం అనియు పాశాంతరము గలదు.

మాత్రకమ్ | అయం కాలాగ్నిరుద్రస్యాన్నామ్నారోగార్తి నాశనః | వ్రీహిమాత్ర ప్రయోగేణజ్వరాః ఘోరా నివర్తయేత్ | రసేంద్రో హంతిచ వ్యాధీరస స్సర్వత్రపూజితః |

తా. రసభస్మము 1 పలము తామ్రభస్మము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 4 పలములు శుద్ధిచేసిన తాళకము 1 పలము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 1 పలము శుద్ధిచేసిన వసనాభి 1 పలము ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసము చిత్రమూల * రసము-హంసపాదియాకురసము వీనిలో ప్రతివానిచే నొక్కొక్కరూపము బాగుగామర్చించి వరిగించలంలేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతో గాని లేక పిప్పళ్ళు జీలకఱ్ఱ వీనియనుపానముతో గాని నేవించిన ఘోరజ్వరములు హరించును. మఱియు నీరసము సర్వవ్యాధుల నశింపజేయుటచే సర్వత్ర పూజితఁబఱుగ నున్నయది.

జ్వరములకు నవరత్నాగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదంకంచలవణంనవరత్న సమంసమమ్ | మర్చితంతరుణద్రావైః ఖల్వమధ్యేదినద్వయమ్ | కాచకుప్త్యాం తరే షీప్త్యా వాలుకాయంత్రకే పచేత్ | షడ్భామాంతే సముద్భృత్య సూక్ష్మచూర్ణంతు కారయేత్ | అనుపానవిశే షేణ సర్వరోగ హారంపరమ్ | గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య మిచ్ఛాపథ్యం ప్రదాపయేత్ | రసోహ్యగ్ని కుమారోయం రత్నాభ్యే నభిషగ్వరైః |

తా. శుద్ధిచేసినరసము పంచలవణములు నవరత్నభస్మములు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఉలిమిడిచేళ్ళరసముచే 2 దినములు మర్చించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమునందిది 6 రూపములువండి సాంకశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి గురి గించ ప్రమాణమును అనుపానవిశేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. దీనియందు ఇచ్ఛాపథ్యం బిడవలయును. ఇది నవరత్నాగ్ని కుమార రసమనబడును.

జ్వరములకు సిద్ధాగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సశుద్ధపారదంగంధం టంకణంవత్స నాభికమ్ | అర్కపత్రరసై ర్మర్ద్యం వజ్రమూషాంతరే షీపేత్ |

* రసమనగా; కషాయము.

వాలుకాయంత్రచేపాచ్యం పుటమేకంతు భూధరే ।
 సాంగశీతల ముద్దృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ ।
 సిద్ధాభ్యాయ మితి ఖ్యాతో రసో హ్యగ్ని కుమారకః ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము తెలిగారము వసనాభి వీనిని జిల్లేదాకు రసముచే బాగుగా మర్చించి వజ్రమావలోనునిచి చీలమన్నుచిచ్చి యామాషను వాలుకాయంత్రమునునునిచి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి గుంజాప్రమాణమును అనుపాన విశేషములచేసిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది సిద్ధాగ్ని కుమారరసమనబడును.

జ్వరములకు లఘ్యగ్ని కుమారము

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] పారదం టంకణం గంధం తాళకంచ మనశ్శిలా
 సర్వం హంసపద్మద్రావై ర్దినమేకంతు మర్దయేత్ ॥
 కాచకుప్యం నివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రే పచేత్ ।
 షడ్వ్యామాంతే సముద్భృత్య దేయం గుంజానుపాసతః ।
 విఖ్యాత మితి లఘ్యగ్ని కుమారోయం మహారసః ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము తెలిగారము అష్టపానగంధకము తాళకము మణిశిల వీనిని సమభాగములుగాజేర్చి హంసపాదియాకురసముచే నొకదినము మర్చించి గాజుకుప్పెలోనునిచి దానివై చీలమన్ను పూసి వాలుకాయంత్రములోనునిచి 6 ర్షూములు వండి సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజప్రమాణమును అనుపానవిశేషములచే నిచ్చిన సర్వ జ్వరములు హరించును. ఇది లఘ్యగ్ని కుమార రసమనబడును.

పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శుద్ధనూతంసముగంధంసూతాంశంమృత
 ముశ్రకమ్ । త్రిభిస్తుల్యైర్గవాం క్షీరై ర్మర్దయే దాతిపేఖరే ।
 నిర్గుండాశ్చ ద్రవై ర్మర్ద్యం దినైకం తిచ్చుగోళకమ్ । త్రియా
 మం వాలుకాయంత్రేప్యథమూషాగతంపచేత్ । ఆదాయచూ
 ర్ణయేత్థల్వే వ్యాప్తమాంశోరీషంక్షిపేత్ । త్రిలోచనరసోనా
 మ్నా దేయంగుంజాద్వయంద్వయమ్ । పంచకోలంపి బేచ్ఛాను

పథ్యం ఛాగపయ స్తథాసన్నిపాతం త్రిదోషోత్థం సాధ్యాసా
 ధ్యం నసంశయః । పశుగంధా ఘాతి కర్ణిసిందువారక చిత్ర
 కమ్ । మేషశృంగీ హ్యసామ్యో గ్రంథికం త్రూమ్యణం
 వచా । క్వాథమష్టావ కేషంతు సన్నిపాతాన్నిహంతిచ ।
 త్రయోదశ విధాంత్రైవ పురాణజ్వరనాశనమ్ । మృత్యుం
 జయ కషాయేణ సారకాసా నిహంతిచ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము ఆభ్రీకభస్మము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి వానికిసమముగా ఆవుజాలుబోసి బాగుగా మర్చించి తీక్ష్ణమైయె డనెండింది పిదప వావిలాకురసముచే 1 దినము మర్చించి ముద్దజేసి మూసలోనునిచి వాలుకాయంత్రమునందిడి 8 ర్షూములువండి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి దానికి 8 వ భాగము శుద్ధిజేసిన నాభినికలిపి మర్చించిచూర్ణముచేసి రెండేసి గురిగింజలయెత్తును * పంచకోలకషాయాను పానముతో నేవించిన త్రిదోషమువలన జనించి సాధ్యాసాధ్యంబుగనుండు సన్నిపాతములు నిస్సంశయముగా హరించును. ఇది త్రిలోచనరసమనబడును. మతీయు దీనిని నెమలిచెక్క క్రాసుకు వానిలి చిత్రమూలము † మొక్కము ఉత్తరేణి మోడి త్రికటుకములు రస వీనినివేసి అష్టావశేషముగా కొంచబడిన కషాయానుపానముతో నేవించిన పదుమాడు సన్నిపాతములు పురాణ జ్వరములు అతిసారము కాసము ఇవి హరించును. ఇది మృత్యుంజయకషాయమనబడును. ఈ యాషధసేవన కాలమునందు మేక ప్లాను పథ్యమునందు జేర్చు కొనవలయును.

సర్వజ్వరములకు సింహప్రతీపాలనము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] నూతం గంధకవత్సనాభగరళంచైకైకభాగా
 నివృతం । సర్వం మర్చితహంసపాదిస్వరసే గుంజేనమాత్రామి
 తమ్ । త్రైలాభ్యంగ జలోపచారకథితం పథ్యంచ దధ్యోద
 నమ్ । సర్వం కాంతిమనేక దోషశమనం సింహప్రతీపాలనమ్ ॥

* పంచకోలకషయగా - పిప్పళ్ళు మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి.

† మొక్కచునగా - ఇటీవలిచెక్క.

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభి గరళము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి పెద్దహంసపాదియావరసముచే మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో నిప్పించిన అనేకదోషములచే జనియించి జ్వరములు కేమించును. దీనియందు తెలె లాభ్యంగము శితజలోపచారము పెరుగన్న భోజనము వీనిని చేయించవలయును. ఇది సింహప్రతిపాలన మనబడును.

సర్వజ్వరములకు ఆనందభైరవము

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] సాభాగ్య హింసుశకణం గరళంమరీచం సం
మర్ద్యనింబక రసేన దినత్రయంచ| ఆనందభైరవవటీప్రతుపరీ
మాణం నానానుపానసహితం సకలాయుష్నుమ్ |

తా. శుద్ధిచేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము పిప్పళ్లు శుద్ధిచేసినవసాభి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనుంచి వేపచెక్కరసముచే రి దినములు మర్దించి కందిగింజలం తేసి మాత్రలుచేసి యందొక దానిని అనుపానవిశేషములతో నొసంగిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది ఆనందభైరవ మనబడును. (దీనిని సేత్రముల కంజ నముచేసిన సన్నిపాతములు హరించును.)

ముహూర్తములో నవజ్వరములను హరించెడి రత్నగిరిరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శుద్ధసూతంసమంగంధంమృతతామ్రాభ్రహా
టకమ్ | ప్రత్యేకంసూతతుల్యం స్యాత్సూతార్థంమృతతాహి
కమ్ | తాహార్థంమృతవైక్రాంతంమర్దయేద్భృంగ జద్రవైః |
పర్పటిరసవత్పాచ్యంచూర్ణితం భావయేత్పృథక్ | శిగ్రువాస
కనిర్గుండీ వచాగ్ని భృంగమండీకైః | ద్రాక్షామృతాజయంతీ
భిర్గునిత్రాహ్నిసుతిక్తకైః | కన్యాయాశ్చద్రవై ర్భావ్యంప్రతి
వారై శ్రీధాత్రిధా | రుద్ధ్యాలఘుపుటేపాచ్యా వాలుకాయం
త్రమధ్యగా | యంత్రనిరుధ్య యత్నేన సాంగశీతం సముద్ధ
రేత్ | చూర్ణంనవజ్వరే జేయం మాషమాత్రంరసస్యవై |
కృష్ణాధాన్యసమాయుక్తం ముహూర్తాన్నాశయేజ్వరమ్ |
అయం రత్నగిరిర్నామ రసోయోగస్యవాహకః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము తామ్రభస్మము అభ్రోకభస్మము స్వర్ణభస్మము యివి ప్రత్యేకము సమభాగములు లోహాభస్మరసములో 1/2 భాగము వైక్రాంతభస్మము లోహాభస్మము 1/2 భాగము ఇటుల గ్రహించి గుంటగలగ రావరసముచే మర్దించి పర్పటి రసమునుచేర్చి పాకముచేసి పిదప దానిని చక్కగా మార్లముచేసి మనగ అడ్డసరము వానిలి వస చిత్రమాలము గుంటగలగ బోడతరము ద్రాక్ష తిప్పటిగ తక్కేగు మొదుగు బ్రాహ్మి చేదుపొట్ల కలబంద వీనిరసములచే ప్రత్యేకముగా నొక్కొకదినము రి పర్యాయములు భావనచేసి మూకుళ్ళలోనుంచి చీలచేసి లఘుపుటంబిడి పిదప వాలు కాయంత్రమధ్యములో నుంచి పాకముచేసి సాంగశీతలమున దించుకొని మార్లముచేసి మాషప్రమాణమును పిప్పళ్లు ధనియాలు వీని యనుపానముతోడ నిప్పించిన ఒకమాహూర్తములో నవజ్వరములు నివర్తించును. ఇది రత్నగిరి రస మనబడును. యోగవాహక మైనది.

సర్వజ్వరములకు చండేశ్వరరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రసంగంధంవివంతామృం మర్దయేదేకయామ
కిమ్ | అర్చకస్యరసేనైవమర్దయేత్సప్తవారకమ్ | నిర్గుండా
స్యరసేపశ్చా న్మర్దయేత్సప్తవారకమ్ | గుంజై కార్కరసేనై వా
దత్వాహంతిజ్వరంక్షణాత్ | వాతంజపి త్తజంక్షేమ్న ద్విదోష
జమపి క్షణాత్ | సుశీతలజలేన్నానం తృష్ణా శ్రేష్ఠీ రభోజనమ్ |
ఆప్రమంచపసంచైవ చందనాగురులేపనమ్ | ఏతత్సమోరసో
నాస్తివై ద్యానాంహృదయంగమః | ఏష చండేశ్వరో నామ
సర్వజ్వరకులాంతకృత్ |

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభి తామ్రభస్మము వీడిని అల్లపురసముచే నొక ర్ఘూము మర్దించవలయును. ఇటుల యేడుపర్యాయములు మర్దించి పిదప వానిలి యాకుస్వరసముచే నేడుపర్యాయములు మర్దించి గురిగింజప్రమాణమును అల్లపురస ముతో నిప్పించిన వాతము పిత్తము క్షేమ్నము ద్వంద్వదోషము వీనివలన జనించిన జ్వర ములు అతిశుభ్రముగా నివర్తించును. మిగుల శీతలముగనుండు జలన్నానము దప్పి గలి గిన క్షీరపానము మామిడిపండ్లను పసపండ్లను భుజించుట చందనము అగరు వీని లేప నము యీ మొదలగువాటిని చేయించవలయును. దీనికి సమమైన రసము లేదు. ఇది

వైద్యులమనస్సును మిగుల సంశోషపఱచును. దీనికి చండేశ్వరరసమని నామముగలదు. ఇది సమస్తజ్వరకులమును హరింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు శ్రీజయమంగళరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసాల్లవే] హింగూలసంభవంనూతం గంధకంటాకణం తథా । తామ్రవంగంమాక్షికంచ నైంధనంమరిచంతథా । సమంసర్వంసమాహృత్య ద్విగుణాస్సర్థభస్మకమ్ । తదర్థం కాంతతాహంచయాప్యభస్మాపితత్సమమ్ । ఏతత్సర్వంవిచూర్ణ్యాథ భావయే త్కనకద్రవైః । శేఫాలీదళజైశ్చాపి దళ మూలరసేనచ । కిరాత తిక్తకక్వాతైస్త్రి వారంభావయే త్సుఖిః । భావయత్వాతతః కుర్యాన్గంజాద్వయమితాంవటీమ్ । అనుపానం పయూక్తవ్యంజీరకంమధుసంయుతమ్ । జీర్ణజ్వరం మహాఘోరం చిరకాలసముద్భవమ్ । జ్వరమప్యవిధంహంతి సాధ్యాసాధ్యమథాపివా । పృథగ్దోషాంశ్చవివిధాన్సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్ । మేదోగతంమాంసగత మస్థిమజ్జాగతంతథా । అంతర్గతంమహాఘోరం బహిఃస్థంచవిశేషతః । నానాదోషాద్భవంచైవజ్వరంశుక్రగతంతథా । నిఖలం జ్వరనామానం హంతిశ్రీశివశాసనాత్ । జయమంగళనామాయంరసశ్రీశివ నిర్మితః । బలపుష్టికరశ్చైవ సర్వరోగనిబర్హణః ।

తా. ఇంగిలీకములో నెత్తబడి కుద్దిజేయబడినరసము కుద్దిజేసినగంధకము కుద్ది జేసినకెలిగారము తామ్రభస్మము వంగభస్మము హేమమాక్షికభస్మము నైంధనవలణము మిరియాల ఇవి దినును కొకొక్కభాగము నువర్ణభస్మము 2 భాగములు కాంతభస్మము లోహభస్మము ఇవి దినును కొకొక్కభాగము రజితభస్మము 2 భాగములు ఇటుల వీని నన్నిటిని ఖల్వములోనుంచి మార్లముజేసి పుష్కెత్తకసము నల్లవానిలియాకురసము * దళమూలములరసము నేలవేముకషాయము వీనిచే ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా మూడేసి

* దళమూలములన మారేడు తిక్కలి దుందిలము గుమ్ముడు కలిగొట్టు కొల ధి స్మ నేలపొన్న చిన్నములక పెద్దములక పల్లెయ.

మాములు భావనజేసి పిదప 2 గురిగింజలంలేసి మాత్రలజేసి యందొక దానిని జీలకఱ్ఱలేన వీనియనుపానముతోడ నేవించిన కడుభయంకరమై దీర్ఘకాలముగా కేధింపుమందు జీర్ణజ్వరము సాధ్యాసాధ్యముగనుండు కి విధజ్వరములు వాతాదులచే ప్రత్యేకముగా జనించిన జ్వరములు ద్వంద్వజ్వరములు సన్నిపాతజ్వరములు విషమజ్వరములు మేదోగత మాంసగత అస్థిగత మజ్జాగతజ్వరములు కడుభయంకరమైన అంతర్గతజ్వరములు బహిర్గత జ్వరములు వానాదోషములచే జనించిన జ్వరములు శుక్రగతజ్వరము యీ మొదలగు సర్వజ్వరములను ఈశ్వరునియాజ్ఞచే హరింపజేయును. ఇది ఈశ్వరనిర్మితంలైన జయ మంగళరసము. ఇది బలమును పుష్టిని గలగజేయుటయే గాక సర్వరోగములను మానా హరింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు హృత్పూజయరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] విషస్వైకంతథాభాగంమరిచంపిప్పలీకణా గంధకస్యతథాభాగం భాగంస్యాట్టణ్ణస్యవై । సర్వత్రసమ భాగంస్యాద్ద్విభాగం హింగుళంభవేత్ । జంబీరస్వరసేనాత్ర భావ్యంహింగుళశోధితమ్ । రసశ్చేత్సమభాగంస్యాత్ హింగుళం నేవ్యతేతదా । గోమూత్ర శోధితంచాత్ర విషంసారవిశోధి తమ్ । చూర్ణయేత్ఫల్వమధ్యేతు ముద్గమాత్రాం వటీంచరేత్ । మధునాలేహనంప్రోక్తం సర్వజ్వరనివృత్తయే । దధ్యుదకాను పానేన వాతజ్వరనిబర్హణః । ఆర్ద్రక స్వరసేపానందారుజేసాన్ని పాతికే । జంబీరరసయోగేన అజీర్ణజ్వర నాశనః । అజాజీగుడనం యుక్తో విషమజ్వరనాశనః । జీర్ణజ్వరేమహాఘోరే పురుషే యశావనాన్వితే । పూర్ణమాత్రాప్రదాతవ్యా పూర్ణంవటిచ తుప్తయం । అతిక్షీణేతివృద్ధేవశిశౌచాల్పవయస్వపి తూర్య మూత్రాప్రదాతవ్యా వ్యవస్థాసారనిశ్చితా । నవజ్వరేప్రదానే చయామైకాన్నాశయేజ్వరమ్ । అక్షీణేచకఫాభావేదాహే వా వాతవైత్తికే । సితాదద్యాత్ప్రయత్నేన నారికేళాంబుని ర్భయమ్ । అయంమృత్యుంజయోనామ రసస్సర్వజ్వరాప హః । అనుపానప్రభేదేన నిహంతిసకలాన్గదాన్ ।

తా. గోమూత్రములో శుద్ధిచేసిననాభి 1 భాగము మిరియాలు పిప్పళ్ళు మోడి శుద్ధగంధకము ఇవి దినుసుకు 1 భాగము వెలిగారము 1 భాగము నిమ్మపండ్లరసముచే శుద్ధిచేయబడిన ఇంగిలీకము వానికన్నిటికి 2 భాగములు ఇటుల వీనినన్నిటిని ఖల్వము నందునిచి చక్కగా మార్చుముచేసి వెసరగింజంత మాత్రలుచేయవలయు. దీనియందు నాభి మొదలైనవానికి సమభాగముగా రసమును చేర్చు పక్షములో ఇంగిలీకమును చేర్చుం జనదు ఈ మృత్యుంజయరసమును సమస్తజ్వరములయందు తేనెలోచాది నాకించవల యును. వెలుగు ఉదకము వీని యనుపానముతో నిప్పించిన వాతజ్వరము అల్లపురస ముతో నిప్పించిన దారుణమైన సన్ని పాతజ్వరములు నిమ్మపండ్లరసముతోడ నిప్పించిన అక్షిరజ్వరము జీలకఱ్ఱ బెల్లము వీని యనుపానముతోడ నిప్పించిన విషమజ్వరము ఇవి నివర్తించును దారుణమైన జ్వరమునందు యావన వయస్సుగల పురుషునికి సంప్రూ మూత్రగా (అనగా వెసరగింజంత) పరిమాణముగల 4 మూత్రల నిప్పించవలయు. అతిక్షీణుడు వృద్ధుడు శిశువు స్వల్పవయస్సుగలవారు వీరికి తుల్యమూత్రగా (అనగా పూర్ణమా త్రలో నాలవభాగము) నిప్పించవలయును. నవజ్వరముల యందిప్పించిన 1 రూములో పల జ్వరము నివర్తించును. వాతపీత్తమువలన జనించిన తాపమునందు పంచదారతోడ వైమాత్రనిప్పించి నారికేళోదకమును భయములేక ప్రయత్నముతో నిప్పించవలయును. ఇది మృత్యుంజయరసమునబడును. సమస్తజ్వరములను పోగొట్టును. మఱియునిసి అను పానభేదముచే సమస్తరోగములను పోగొట్టును.

తరుణాదిజ్వరములకు ప్రళయానలదుద్రరసము.

శ్లో! [అయుర్వేదే] హింగుళోత్థరసంభాగం ద్వ్యాభా గానిచగంధ కమ్ । బాణభాగాభ్రగోదంతం కాలభాగంమనశ్శిలా । టం కణం సేత్రభాగంచ రసితంబుతు భాగికమ్ । ఏకభాగంచ నే పాళంద్విభాగంచ హాలాహలమ్ । దరదంచార్ద్రభాగంచ లో హంతామ్రంచ భాగికమ్ । నరవృంఖల్వోద రేస్థాప్యం క్షీ రేణా ర్కస్యమర్దయేత్ । సింఘు వారాగ్నిదుష్టూర జంబీరకారవల్లి కా! గంధతాళవిషమ్లైచ్చ భాగాగ్నిం నిక్షీ పేన్మృధః! దశమూ లకషాయేణమర్దయే ద్యామయుగ్మకమ్ । పంచకోలకషాయేణ మర్దయే ద్యామమాత్రకమ్ । నిక్షీ ప్యతామ్రపాత్రేణ ద్వాయా

మావాలుకాగ్ని నా । సాంగశీతలముద్భృత్య వల్లమాత్రకమే వచ । యోజయే త్తరుణోపేతే దోష వాతజ్వరేపిచ । పిత్తవాత గతేచై వప్రత్యహంతరు ణేపివా । చాతుర్థి త్రరాత్రేచ అస్యత్ర వివిధజ్వరః । అమందాద్విపనంజ్ఞేయో దాహస్వేదోల్బణం జయేత్ ॥ పయశ్యాగ్యోదనంపథ్యందధితక్ర సమన్వితమ్ । సిత యామిశ్రతో యేన నారికేళాంబునాతథా । కదలీఫలపక్వాసి పునస్స రేషునాళితః । తాంబూలచందనోన్మృశ్శ్రోదేయోద ద్యా ద్విషగ్వరైః । వాపీకూపతటాకానాం స్నానంకు ర్యాద్యధేచ్ఛ యా । ప్రళయానలదుద్రాభ్యో రసఃకాలాగ్ని ఛైరవః ॥

తా. ఇంగిలీకములోనుండి తీయబడినరసము (అనగా బాలరసము) 1 భాగము గంధకము 2 భాగములు తాళకము అభిక్రము ఇవి 5 భాగములు మణిశిల 3 భాగ ములు వెలిగారము 2 భాగములు ఉల్లిపాపాణము 6 భాగములు నేపాళములు 1 భాగ ముహాలాహలమును విషము 2 భాగములు ఇంగిలీకము 4 భాగములు లోహమందూరము 1 భాగము తామ్రభస్మము 1 భాగము వీనినన్నిటిని శుద్ధిచేసి ఖల్వమునందు నిచి జిల్లేడు పాలతో మర్దించి పిదప వానిలాకు చిత్రమాలము ఉమ్మెత్త నిమ్మ కాకర వీనిరసముల తో మర్దించి అందులోగంధకము తాళకము నాభి ఇంగిలీకము వీటిని మునుపు చెప్పిన భాగము చొప్పునచేర్చి దశమూలకషాయముచే 2 రూములు పంచకోల కషాయముచే 1 రూము మర్దించి తామ్రపాత్రలోనునిచి 2 రూములువాలుకా యంత్రములో పాకము చేసి సాంగశీతలమునదీసి వల్లప్రమాణము నేవించిన తరుణజ్వరములు దోషజ్వరములు వాత జ్వరములు పిత్తవాత జ్వరములు ప్రత్యహమునందు తరుణజ్వరములు చాతుర్థి కజ్వ రములు త్రాస్తాపికజ్వరములు పలువిధములైన ఇతరజ్వరములు ఇవి యన్నియు హరించు. మఱియు అగ్నిమాంద్యము దాహము మిక్కుటముగా స్వేదము ఇవి కూడా హరించు. కాల్యన్నమును పాలు వెలుగు మజ్జిగ వీనిసహితముగా భుజించవలయును. పంచదార పానకమునుగాని నారికేళోదకమును గాని పానముచేయించవలయును. అరటిపండ్లు మొద లగు వానినికూడా భుజించవచ్చును తాంబూలభక్షణము చందనలేపనము వీనిని మైశ్యు డు చేయించవలయును. కోసేరు నుయ్యి తటాకము వీనియందు యథేచ్ఛగా స్నానము చేయించవలయును. ఇది ప్రళయానల దుద్రరసమనియు కాలాగ్ని ఛైరవరసమనియు చెప్పుదును.

సర్వజ్వరములకు తరుణార్కరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గంధకంటంకణంచాఘ్రం నాభిదుష్టారబీజకమ్ ।
 కృష్ణసర్పస్యగరళం రక్తచందనవంగకమ్ ।
 ఏతానిసమభాగానిసర్వత్రసమహింగుళమ్ ।
 మాతులుంగరసైర్మర్ద్యం త్రిదినంచమహామ్బుదు ।
 వటికాఁ సర్వమాత్రేణ హ్యనుపాసవిశేషతః ।
 తరుణార్కరసోఘ్నాత స్సర్వజ్వరనివారణః ॥

తా. కుద్ధిచేసినగంధకము వెలిగారము అభ్రకభస్మము కుద్ధిచేసిననాభి ఉమ్మె
 త్రివిత్తులు నల్లత్రాచువిషము రక్తచందనము వంగభస్మము ఇవి సమభాగములు వీనికన్ని
 టికిఁ సమము కుద్ధిచేసి ఇంగిలీకము ఇటుల వీనిన్నిటినిచేర్చి మాతీఫలరసముచే 8 దిన
 ములు మృదువుగా మర్చించి ఆవగించలంటేసి మాత్రలుచేసి అనుపాస విశేషములచే
 నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది తరుణార్కరసమనబడును.

అసాధ్యజ్వరాదులయందు కల్పతరురసము.

శ్లో॥ రసంగంధవిషంతామ్రం సమభాగంప్రచూర్ణయేత్ । భావ
 యేత్పంచభిఃపిఠైః క్రమశఃపంచవాసరమ్ । నిర్గుండీస్వరసేనై
 షమర్దయేత్సప్తవాసరమ్ । ఆర్ద్రకస్వరసేనైవ భావయేచ్చ
 త్రిధాపునః । సర్వసాభావటికార్యాచ్చాయయాపరిశోషి
 తా । తతస్సప్తవటియోజ్యాయావన్నత్రిగుణాభవేత్ । వయో
 గ్నిదోషగంబుధ్యాప్రయోజ్యాభిషజాంవరైః । అనుపాసం
 చోష్ణజలం కజ్జలీపిఠ్పలీయుతమ్ । పానావశేషేప్రస్వాప్యవ
 స్త్రైరాచ్చాదయే స్వరమ్ । ఘర్మాభ్యాగమనం యావ
 త్తతోరోగాత్ప్రేముచ్యతే । రోగిణంస్వపయిత్వాతు భోజ
 యేత్సీతంధధి । ఏషకల్పతరుర్నామ రసఃపరమదుర్లభః ।
 అసాధ్యంచిరకాలోఽఙ్గంజీర్ణంచవిషమజ్వరమ్ । హంతిజ్వరాతి
 సారాచ గ్రహణీం సాండుకామలామ్ । సచేయశ్శ్వాసకా
 సేచ శూలయుక్తే నరేతథా । గోపనీయః ప్రయత్నేన నచే
 యాయస్యకస్యచిత్ ।

తా. కుద్ధిచేసినరసము గంధకము విషము తామ్రభస్మము వీటిని సమభాగము
 లుగా గ్రహించి చక్కగా మార్లము చేసి పంచపిత్తులుచే (అనగా మత్స్యము
 ఎనుబోతు నెమలి అడవిపంది మేకపోతు వీనిపిత్తులుచే) యధాక్రమముగా 5 దిన
 ములు భావనచేసి పిదప వానిని స్వరసముచే 7 దినములు అల్లపుస్వరసముచే 8 దినములు
 భావనచేసి మర్చించి ఆవాలంత మాత్రలుచేసి నీడనెండించి దోషము వయస్సు జత
 రాగ్ని వీని బలము నెటిగి సమర్థవగు నైయుడు 7 మాత్రలనిప్పించి ఉష్ణోదకము
 పిప్పలి స్వరసము వీనిని అనుపాసము చేయించి రోగిని పయండ్లబెట్టి చెనుకుకలుగు
 వరకు వస్త్రమునుకప్పి నిద్రించునటుల చేయవలయును. పిదప పంచదార పెరుగు వీని
 తోడ పథ్యము నిప్పించవలయును. ఇది కల్పతరు రసమనబడును. మిగుల దుర్లభమైనది
 అసాధ్యజ్వరము చిరకాలజ్వరము జీర్ణజ్వరము విషజ్వరము జ్వరాతి సారము గ్రహణి
 సాండువు కామిల వీనిని హరింప జేయును శ్వాస కాసములు శూల వీనితో గూడి
 యుండు జ్వరమునందు దీని నిప్పించజనదు. దీనిని యితరులకు యివ్వకుండా మిగుల
 ప్రయత్నముతో రహస్యముగా కాపాడవలయును.

జ్వరములకు అర్ధనారీశ్వరరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గారీశిలాహింగుళమభ్రకంచతారంచతామ్రం
 చ బలించసూతమ్ । విషంచనేపాళమదోత్కటంచ వల్లిఫలం
 కర్పరిమైలతుత్థమ్ । సర్వంచచూర్ణంశిఖమత్స్యపిత్తే సంభా
 వయేత్సగ్నిభవేంద్రవారిణా । హలాహలాదంతిచమజ్జతో
 యైదినే నమర్ద్యంపరిభావశోషయేత్ । అజోత్తరస్తస్యవయో
 మిళిత్యా యామూర్ధవామాస్యజ్వరంనిహన్యాత్ । అర్ధంశరీ
 రంవపుభవ్యమస్యే మహాద్భుతంచైద్యవివాదకాలే । తథా
 మజోదక్షిణదుగ్ధమిశ్రే ఉభేచపక్షాగతయేజ్వరంహారేత్ ।
 కథితాహ్యజనాభేన రహస్యంచిత్రకారిణా । అర్ధనారీశ్వరో
 నామ రసస్సేవ్యోరసాయనః ।

తా. కుద్ధిచేసిన గారీపాషాణము ఇంగిలీకము అభ్రకభస్మము రజిత భస్మము
 తామ్రభస్మము గంధకము రసము నాభి నేపాళము కస్తూరి మిరియాలు పాలతు
 త్రము మైలుతుత్తము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి మార్లముచేసి నెమలిచేమన

చేపచేదన మర్దింది చిత్రమాలరసము నాభికషాయము పెద్దపాపరసము దంతిశ్శ
 రసము జాజికాయలరసము వీనిచే నొక్కొకదినము మర్దింది భావనచేసి యెండించి
 వైద్యవివాదకాలమునందు మేక ఉత్తరపు చనుపాలతో నిప్పించిన 4 ఘడియలకు
 వామభాగమునందుండు జ్వరములుమానును. పిదప మేకయొక్క దక్షిణ శైవు చను
 బాలలోకలిపి నిప్పించిన 2 పార్శ్వములయందలి జ్వరముమానును. ఇది ఆజనాధునిచే
 తప్పబడిన అర్ధవారీశ్వరసము ఇది మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఉత్తరస్తస్యమనగా ఎడమ
 చన్ను దక్షిణస్తస్యమనగా కుడిచన్ను.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రసగంధామృతంచైవసమశుద్ధంచటంకణమ్ |
 మర్దయేత్ఫల్యమధ్యేతుయావత్స్యాత్కజ్జలప్రభమ్ | నకులారి
 ముఖేషీప్వామృదాసంవేషయేద్యహిః | స్థాపయేన్మృణ్మయే
 సాత్రే ఊర్ధ్వార్థోలవణంక్షీపేత్ | భాండవక్త్రా నిరుధ్యాభ
 చతుర్యమందృధాగ్నినా | స్వాంగశైత్యంసముద్ధృత్య ఖల్వే
 కృత్వాతుకజ్జలీమ్ | గుంజామాత్రప్రదాతవ్యం నస్యంకర్మణి
 యోజయేత్ | వామభాగేజ్వరంహంతి తత్క్షణాన్లోకకౌతుక
 మ్ | కుర్యాద్దక్షిణభాగేన చారోగ్యంనిశ్చితంభవేత్ | గోప్యా
 ద్గోప్యతమంప్రోక్తం గోపనీయంప్రయత్నతః | అర్ధవారీశ్వ
 రోనామ రసోయంకధికోభవి |

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభి శుద్ధిచేసిన వెలిగారము వీటిని సమ
 భాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో వైచి యావత్తును కజ్జలినలె మర్దింది నకులారిముఖ
 ములోనుండి తెలపట చీలకున్ను చేసి మట్టికుండలో ఉప్పుబోసి అందులోనుండి వైన
 ఉప్పుబోసి కుండనోరుమాసి 4 రూములు దృధాగ్నిచే పక్వముచేసి సాంగశీల
 మునదీసి ఖల్వములోనుండి చక్కగానూరి గురిగింజలంత మాత్రలచేసి యెడమప్రక్క
 నొకమాత్రను నస్యముచేయించిన తత్క్షణమే వామభాగమునందుండు జ్వరము నివర్తించు
 ను కుడిప్రక్కచేయించిన నిశ్చయముగా ఆరోగ్యముగలుగును. ఇది మిగుల రహస్యమై
 నది దీనిని ప్రయత్నముచే రక్షించవలయును. ఇది అర్ధవారీశ్వరసమనబడును.

అమజ్వరాదులకు అగ్నికుమారరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మరిచోగ్రా కుష్ఠముస్తైః సర్వైశ్చేవ సమం

విషమ్ | పిష్ట్యాచార్ధ్యిరసేనై వానటికార క్తికామితా | అమజ్వరే
 ప్రథమతః శుంఠ్యాచమధుపిష్టయా | ఆర్ధ్రికస్యరసేనాపి నిర్గుం
 డ్యాశ్చకఫజ్వరే | పీనసేచప్రతిశ్యాయే ఆర్ధ్రికస్యచవారిణా |
 అగ్నిమాండ్యేలవంగేన శోఫేనదశమూలకః | గ్రహణ్యాం
 సహశుంఠ్యా చదశమూలాతిసారకే | సామేచధాన్యశుంతి
 భ్యాం వక్వేచ కుటజం మధు | సన్నిపాతజ్వరారంభే పిష్ప
 ల్యార్ధ్రికవారిణా | కంటకార్యారస్తైః కాసే శ్వాసేతైలంగు
 డాన్వితీమ్ | పీత్వావటిద్వయంరోగీ స్వాస్థ్యంసముపగచ్ఛతి |
 సర్వేషామేవరోగాణా మామదోషప్రశాంతయే | అగ్నివృ
 త్తికరోనామ్నా విఖ్యాతోగ్నికుమారకః ||

తా. విరియాలు పస చంగల్వకోష్ఠు కుంగముస్తైలు వీనికన్నిటికి సమము నాభి
 ఇటుల వీనిని గ్రహించి అల్లపురసముచే మర్దింది గురిగింజ ప్రమాణము మాత్రలు చేయ
 వలయును. దీనిని అమజ్వరమునందు తొలత శొంఠి తేనె వీని యనుపానముతోడను పిదప
 అల్లపురసముతోడను కఫజ్వరమునందు వానిలిరసముతోడను పీనసము ప్రతిశ్యాయము
 వీనియందు అల్లపురసముతోడను అగ్నిమాండ్యమునందు లవంగములతోడను శోఫకోగ
 మునందు దశమూలములతోడను గ్రహణికోగమునందు శొంఠితోడను ఆతిసారమునందు
 దశమూలములతోడను అజీర్ణజ్వరమునందు ధనియాలు శొంఠి వీని యనుపానముతోడను
 పక్వజ్వరమునందు కొడిసెవిత్తులు తేనె వీని యనుపానము తోడను సన్ని పాతజ్వరా
 రంభమునందు పిష్పశ్శు అల్లపురసము వీనియనుపానముతోడను కాసమునందు వ్రాకుడు
 రసముతోడను క్యాసమునందు నూనె బెల్లము వీని యనుపానముతోడను 2 మాత్రలు
 నిప్పించిన రోగికి సౌఖ్యముకలుగును. మఱియు సమస్తకోగముల యందును అమ
 దోషము నివర్తించుటకై వీని నిప్పించవలయును. ఇది అగ్నికుమార రసమనబడును. ఇది
 బాతరాగ్నిని వృద్ధిచేయును.

సర్వజ్వరాతిసారములకు మేఘనాదరసము.

శ్లో॥ తారంకాంస్యంమృతంతామ్రం త్రిభిస్తుల్యంచగంధకమ్ | క్వా
 ణేన మేఘనాదస్య పిష్ట్యాచుధ్యాపుటపచేత్ | వడ్డిఃపుతైర్వృ
 వేత్సిద్ధోమేఘనాదోజ్వరాపహః | భక్షయేత్పర్ణఖండేనవిషమ

జ్వరనాశనః! అస్యమాత్రాద్విగుంజాస్యా త్పథ్యం దుక్ఖాదనం మతమ్! నాగ రాతివిషాముస్తాభూనిం బామృతవత్సకైః | సర్వ జ్వరాతిసారఘ్నం క్వాథమన్యానుపాయయేత్ |

తా. రజతభస్మము కంఠభస్మము తామ్రభస్మము ఇవి సమభాగములు ఈ మూటికి సమము శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని చిత్రికూరకషాయముచే బాగుగా మర్చించి తిక్కచేసియెండవెండించి మూకుటిలోనునిచి చీలమన్న యిచ్చి పుటములు వేయవలయును. ఇటులనే చిత్రియాకుకషాయముచే మరల మర్చించి 5 పుటములు చేసిన శుద్ధంబగు పిదప వీనిని చెండుగురిగింజలయెత్తు తమలపాకులోనునిచి నేవించిన విషమ జ్వరములు వారించును. వీనిని శొంఠి అతివస తుంగముస్త్రైలు నేలవేము తిప్పతిగ కౌడిసె వీనికషాయాను పానముతో నేవించిన సమస్తజ్వరాతిసారములు తరుణజ్వరము జీర్ణజ్వరము దప్పి దాహము ఇవి వారించును ఇది మేఘనాద రస మనబడును. దీనియందు పాలతో గూడిన యన్నమునుభుజించుట పథ్యము.

చాతుర్ధికజ్వరములు చాతుర్థకారినము.

శ్లో|| [[గంధాంతరే] హరితాశంశలాతుత్థంశంఖచూర్ణంచగంధకమ్ | సమాంశం మర్దయేత్థల్వే కుమారీరససంయుతమ్ | శరావసంపుటేకృత్వా దత్వాగజపుటేపచేత్ | కుమారికారసేనైవవల్లమాత్రావటికృతా | దత్తాశీతజ్వరంహంతిచాతుర్థంతు విశేషతః | పురీచఘృతయోగేనతక్రంపీత్వాచరేద్వటిమ్ | ఏతయా వమవం భూత్వా జ్వరప్తస్త్వా ద్వివశ్యతి |

తా. శుద్ధిచేసిన హరిదళము శుద్ధిచేసిన మణిశిల శుద్ధిచేసిన పాలకుత్తము శంఖచూర్ణము శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి కలబందరసముచే మర్చించి యెండవెండించి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్న యిచ్చి గజపుటంటిది సాంగశీతలయన గ్రహించి మరల కలబందరసముచే మర్చించి 8 గురిగింజలంలేసి. మాత్రలుచేసి యందొక దానిని నేవించిన శీతజ్వరములు విశేషముగా చాతుర్ధికజ్వరములు వారించును. మిరియముల చూర్ణమును ఘృతమును మజ్జికలో కలిపి పానముచేసి పిదప ఒక మాత్రను నేవించిన రమనంబై జ్వరము వారించును.

సర్వజ్వరములకు చింతామణిరసము.

శ్లో|| [[గంధాంతరే] రసంగంధంమృతంతామ్రం మృతమథ్రంఫల త్రికమ్ | త్యూషణందంతిబీజంచ సమంఖల్వేవిమర్దయేత్ | ద్రోణపుష్పీరసైర్భావ్యం శుష్కంతదుపపాలితమ్ | చింతామణిరసా హ్యేషత్వజ్జీశస్య తేసదా | జ్వరమద్వవిధంహంతి సర్వశూల నిషూదనమ్ | గుంజైకం వాద్విగుంజంవా దేయ మార్ద్రకవారిణా |

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము కరకతాండ్రము సిరికలు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి తుమ్మిపూలరసముచే మర్చించి దానిరసముచేతనే భావనచేసియెండించి రోగబలాబలము నెత్తికి ఒకటి లేక 2 గురిగింజలప్రమాణమును అల్లపురసానుపానముతో నేవించిన అశీర్ణజ్వరమును అద్వవిధజ్వరములను సమస్తశూలలను బోకడమను. ఇది చింతామణిరస మనబడును.

సర్వజ్వరహర కషాయము.

శ్లో|| భార్గ్యబ్రహ్మపర్వాటక ధన్వయాసవిశ్వభూనింబ కుష్మకణసింహా మృతవాసాకషాయః | జీర్ణజ్వరం సతతసంతతకం నిహన్యా దస్యేద్యుకం సహత్పతీయచతుర్ధకంచ |

తా. గంటుభారంగి తుంగగడ్డలు పర్వాటకము * రేగటిమాల శొంఠి నేలవేము చెంగల్యకోష్ఠు పిప్పళ్లు నేలములక తిప్పతిగ అడ్డసరపు యీనలు వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయములెట్టి నేవించిన సర్వజ్వరములు వారించు.

శీతజ్వరహర కషాయములు.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] రామలక్ష్మణసీతాశ్చ రావణేనవిభీషణాః | కుంభకర్ణ సమాయుక్తం కషాయంసముపాచరేత్ | జానకీచూర్ణ సంయుక్తం శీతజ్వరవినాశనమ్ |

* రేగటిమాల ఇదే దురదగొండి.

తా. నేలవేము లక్షణపంజి పర్వాటకము పెద్దమౌని తానికాయ బలు రక్కసి వీనిని కషాయముచెట్టి అందు పిప్పలిమార్గము కలిపి త్రాగిన శీతజ్వరము హరించును.

శ్లో! మత్స్యకూర్మనరాహశ్చ నారసింహశ్చవామనః |
రామోరామశ్చరామశ్చ బుద్ధకఃకలిమేవచ |
అనలా రేణసంయు క్తం శీతజ్వరవివాశనమ్ |

తా. కటుకరోహిణి వందివృక్షము వెన్నేరుదుంపలు అడ్డసరము ఊడుగు తెల్ల గరిక నేలవేము చిట్టముదపువేళ్ళు (కలుక్రాసుగు) రావిచిగుళ్ళు చిత్రమాలము వీనిని కషాయముచెట్టి త్రాగిన శీతజ్వరము హరించును.

శీతజ్వరమునకు ఝుద్రాది కషాయము.

శ్లో! ఝుద్రాధాన్యకశుంతిభిః గుడూచీము స్తపద్మకైః |
రక్తచందనభూనింబ కటోలవృషపుష్కరైః ||
కటుకేంద్రయవారిష్ట భార్గీ పర్పటకై స్సమైః |
క్వాథంక్రతినిషే వేత సద్యశ్శీతజ్వరచ్చిదమ్ ||

తా. వ్రాకుడు ధనియాలు శొంఠి తిప్పతీగె తుంగముస్త్రైలు పద్మకము రక్త చందనము నేలవేము చేతిపొట్ల అడ్డసరము పుష్కరమాలము కటుకరోహిణి కొడిసె వేప గంటుభారంగి పర్వాటకము వీనిని సమ భాగములుగాచేర్చి కషాయముకాచి యిప్పించిన శీతజ్వరము తక్షణమే నివర్తించును.

సర్వజ్వరములకు భూనింబాది కషాయము.

శ్లో! భూనింబదారుదశమూలముచశాషదాబ్ద తిక్తేంద్రబీజధనకేభ
కణాకషాయః | తంద్రావ్రలాపకసనారుచి దాహమోహ
శ్వాసాదియు క్తముఖలంజ్వరమాశుహంతి||

తా. నేలవేము దేవదారు దశమూలములు శొంఠి తుంగముస్త్రైలు చేతిపొట్ల కొడిసెచిత్తులు ధనియాలు ఏనుగుపిప్పళ్ళు వీని కషాయము తంద్ర పలవరింత కాసము

అరుచి సర్వాంగతాపము మోహము క్వాసము యీ మొదలగువానితో గూడియుండు దారుణమయిన జ్వరములనన్నిటిని అతిశీఘ్రముగా హరింపజేయును.

విషమజ్వరములకు దార్యాద్వికషాయము.

శ్లో! దార్విదారుకలింగలోహితలతాశ మ్యూకపాతాసతి | శౌండి
వీరి కి రాతకుంజర కణాత్రాయంతికాపద్మకైః | చక్రాధాన్యక
నాగరాక్ష సరభాశ్రీఘ్రంబుసింహీశివా | వ్యాఘ్రీపర్పటదర్ప
మూలకటుకానంతా మృతాపుష్కరైః | ధాతూత్థం విష
మృత్రిదోషజనితం ఏకాహికంద్వ్యాహికమ్ | పీఠోహంతి
మహావ్యధంబహురుజం సద్యఃప్రలాపాన్వితమ్ |

తా. మౌనిపసపు దేవదారు కొడిసె రక్తచందనము కస్తూరి రేల విషబాద్దికచో రములు పిప్పళ్లు పిల్లిపీచర నేలవేము ఏనుగుపిప్పళ్ళు కలుక్రాసుగు పద్మకము చక్రా ధనియాలు శొంఠి తానికాయ సరళదేవదారు శిఘ్రా జలము నేలములక కరక్కాయ వ్రాకుడు పర్వాటకము దర్పవేళ్ళు కటుకరోహిణి సుగంధిపాల తిప్పతీగె పుష్కరమూ లము వీనితో సిద్ధముజేయబడిన కషాయమునిప్పించిన ధాతుజనితము విషయము త్రిదోష జనితము ఏకాహికము ద్వ్యాహికము యీ మొదలగు జ్వరములు పలవరింత అధికకాల పీడ వీనితో గూడియుండు దారుణజ్వరములు ఇవి అతిశీఘ్రముగా హరించును.

శ్లేష్మజ్వరాదులకు దశమూలకషాయము.

శ్లో! శాలిపర్ణీపృశ్నిపర్ణీ బృహతీద్వయగోక్షురైః | బిల్వ్యాగ్ని
మంధశ్యోనాక కాశ్మరీపాటలాయుతైః | దశమూలమితి
ఖ్యాతం క్వధితంతజ్జలంపి బేత్ | పిప్పలీచూర్ణసంయుక్తం
వాతశ్లేష్మహారంపరమ్ | సన్ని సాతజ్వరంహంతిసూతికాదోష
నాశనమ్ | ఉత్కంఠగ్రహసార్యాద్వి తంద్రామస్తకశూల
హృత్ |

తా. కోలపొన్న నేలపొన్న చిన్నములక పెద్దములక పల్లెరు మారేడు తక్కలి దుండలము నేలగుమ్మడు కలిగొట్టు వీనివేళ్ళు దశమూలములనబడును. వీని కషాయ

మాను విప్రులితార్థ సహితముగానివ్వించిన వాతల్లమ్మజ్వరము స్పృహత జ్వరము నూతి దోషము మెడపట్లు పార్శ్వకూల తంద్ర తలసెప్పి వీటిని కిఘ్రియగా హరింపజేయును.

కఫరోగమునకు కట్ఫలాదికషాయము.

శ్లో॥ కట్ఫలాంబుద భార్గీభి ద్దాన్యరోహిషవర్షపైః ।
వచాహరీతకీశ్పంగీ దేవదారు మహాషాషధైః ।
శ్వాభఃకాసజ్వరంహంతి శ్వాసశ్లేష్మగళగ్రహణే ॥

తా. కాయఫలము తుంగముపైలు గంటుభారంగి ధనియాలు కామంచినగడ్డి పర్వాటకము వన కరక్కాయ కర్కాటకకృంగి దేవదారు శొంఠి వీనికషాయము కాసయుక్త జ్వరము శ్వాసము శ్లేష్మము మెడపట్లు వీటిని హరింపజేయును.

కఫాదిజ్వరములకు శృంగార్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శృంగీదారునిశాసురాహ్వమ భయా భార్గీచవిశ్వాషధమ్ ।
ముస్తాపర్పటకట్ఫలంచసవచా కుస్తుంబరం కత్త్రణం ।
శ్వాభంక్షౌద్రయుతంపిబేచ్ఛకఫజే కాసేక్షయేవీనసే ।
శ్వాసేనాతయు లేజ్వరేచవమనే హి శ్కాసుపితృమయే ॥

తా. కర్కాటకకృంగి మౌగిపసపు దేవదారుచెక్క కరక్కాయ గంటుభారంగి శొంఠి తుంగముపైలు పర్వాటకము కాయఫలము వన ధనియాలు కామంచినగడ్డి వీని కషాయమును లేత సహితముగా పానముచేయించిన కఫమువలన జనించిన కాసము క్షయము వీనసము శ్వాసము వాతజ్వరము వాంతి ఎక్కిళ్ళు పిత్తశోగము వీటిని నశింప జేయును.

త్రిదోషజ్వరమునకు ఊద్రాదికషాయము.

శ్లో॥ ఊద్రామృతానాగరపుష్కరాహ్వైః కృతః కషాయః కఫ
మూరుతోత్తరే । సశ్వాసకాసారుచిపార్శ్వకూలే జ్వరేత్రి
దోషప్రథమేవకస్యతే

తా. వ్రాకుడు తిప్పతీగ శొంఠి పుష్కరమూలము వీటికషాయము శ్లేష్మవార ప్రకోపము శ్వాసకాసములు అరుచి పార్శ్వకూల వీనితో గూడియుండు త్రిదోషజనిత జ్వరమును నివర్తింపజేయును.

అష్టవిధజ్వరాదులకు వృద్ధక్షుద్రాది కషాయము.

శ్లో॥ ఊద్రానింబపటోలచందనఘనై స్త్రిక్తామృతాపద్మకైః ।
వాసావేనణశుంఠిపుష్కరజటా భూనింబభార్గ్యాసహ ।
బీజంకుష్ఠధమాపకం కృమిరుజం కాసంవసుంకామలం ।
శ్వాభంచాష్టవిధంజ్వరం కఫమరుత్పిత్తంసదాహంజయేత్ ॥

తా. వ్రాకుడు వేము పొట్ల చందనము తుంగముపైలు చేతిపొట్ల తిప్పతీగ పద్మకము అడ్డసరము వేసనము శొంఠి పుష్కరమూలము జటామాంసి నేలవేము గంటు భారంగి వేగిన చెంగల్యకోష్ఠు దురదగొండి వీనికషాయము కృమిరోగము కాసము వాంతి కామిల అష్టవిధజ్వరములు సర్వాంగతాపముతో గూడియుండు కఫవారపిత్తము వీనిని నశింపజేయును.

అజీర్ణానిజ్వరములకు కిరమాలాపంచక కషాయము.

శ్లో॥ ఆరగ్యధంగంధకతిక్తముస్తా హరీతకీభిఃకృద్ధితఃకషాయః ।
సామేసశూలే కఫవాలయుక్తే జ్వరేహితో దీపనచాచనశ్చ ॥

తా. రేల మునగ నేలవేము తుంగముపైలు కరక్కాయ వీనితో సిద్ధముచేయ బడిన కషాయము అజీర్ణము కూల కఫవారము వీనితో గూడియుండు జ్వరమును హరింప చేయుటయేగాక అగ్నిదీప్తిని ఆమపాకమును కలుగ జేయును.

వాలపిత్తజ్వరములకు పంచభద్రకషాయము,

శ్లో॥ పర్పటాబ్జామృతావిశ్వా కై రాలంసాధితంజలమ్ ।
పంచభద్రమిదంజ్ఞేయం వాలపిత్తజ్వరాపహమ్ ॥

తా. పర్వాటకము తుంగముపైలు తిప్పతీగ శొంఠి నేలవేము వీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము పంచభద్ర మనబడును. ఇది వాలపిత్తజ్వరమును బోకడుచును.

వాతజ్వరమునకు శత్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శరీపుష్కరములంచ భార్గీశ్రమగీదురాలభా ।
గుడూచీనాగ రాపాతా కిరాలంకటురోహిణి ।
ఏవశత్యాదిజఃకావ్యథః సర్వవాతజ్వరాపహః ।
కాసాదిశోఫయు క్షేమ ద ద్యాత్సోప్రద వేషుచ ।

తా. కపోరములు పుష్కరములము గంటుభారంగి కర్కాటకశృంగి దురద గొండి తిప్పతిగ శొంఠి విషబొద్ది నేలవేము కటుకరోహిణి వీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము శత్యాదికషాయ మనబడును. ఇది సమస్తవాతజ్వరములను పోగొట్టును. కాసము శోఫ ఉపద్రవములు వీనితో గూడియుండు జ్వరమునందు హితకరము.

క్షేమ్యజ్వరాదులకు బృహచ్చత్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శరీపటోలద్విని శోగ్రగంధావాసాకిరాలం దశములధారా ।
సహచరీభార్గి వరీసశ్రమగీరాష్ట్రేంద్ర బీజంసురదారుశిగ్రుః ।
దురాలభాధాన్యకశుంఠిపాతా సురేంద్రకల్కం శ్రవణీశోగి ॥
త్రాయంతీశ్రేంద్రీ కటుకాగిదంచ కషాయమేషాంవిషు -
వాయా ॥ క్షేమ్యజ్వరేకాసనశ్వాసశూలేవాలాధిశోగిణిశీగ
కేచ ॥ చిరజ్వరేదుష్టమలగ్ర హేపి నూనంహితో యంసతలేల
శత్యాదిః ।

తా. కపోరములు పొట్ల పసుపు మ్రానిపసుపు వన అడ్డసరము నేలవేము దశ మాలములు ధారా ములుగొంటి గంటుభారంగి పిల్లిపీచర కర్కాటకశృంగి సన్న రాన్నము కొడినెక్కులు దేవదారు మునగ దురదగొండి ధనియాలు శొంఠి విషబొద్ది సరశదేవదారుచెక్క కరక్కాయ కలుకానుగు వెద్దపాపర కటుక రోహిణి చంగల్యకోష్ఠ వీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము శత్యాదికషాయ మనబడును. ఇది క్షేమ్యజ్వరము శ్వాసకాసములు శూల వాతప్రకోపజ్వరము శీతజ్వరము పురాణజ్వరము దుష్టమలబంధము వీటిని హరింపజేయును.

వాతజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము.

శ్లో॥ పటోలీచగుడూచీచ ముస్తాచై వధమాసకమ్ ।

నింబత్వక్ష్మర్పటంతిక్తా భూనింబత్రిఫలావృషాః ।

పటోలాదిరయంత్వాథః వాతజ్వరహరస్యృతః ॥

తా. పొట్ల తిప్పతిగ కుంగముపైలు దురదగొండి వేపపట్ల పర్వాటకము చేదు పొట్ల నేలవేము త్రిఫలములు అడ్డసరము వీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము పటోలా దియనబడును. ఇది వాతజ్వరమును పోగొట్టును.

వాతకఫజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాదికషాయము.

శ్లో॥ ముస్తాగుడూచీనమానాగ రేణ వాసాజలంబర్పటకంచపథ్యా ।
త్యుద్రాచదుస్స్పర్శయ్యుతఃకషాయఃపీతోహితో వాతకఫజ్వరేచ ॥

తా. కుంగముపైలు తిప్పతిగ శొంఠి అడ్డసరము వట్టివేరు పర్వాటకము కరక్కాయ దురదగొండి వాగ్రకుడు వీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము నిప్పించిన వాతకఫ జ్వరము నివర్తించును.

పిత్తజ్వరమునకు గుడూచ్యాది కషాయము.

శ్లో॥ క్షేమ్యజ్వరంహంతిగుడూచ్యాదిస్తుదీపనః ।
తీతాః కష్పతిగ శేమ ధనియాలు పద్మకము రక్తచందనము వీనితో సిద్ధముచేయ బడిన కషాయము గుడూచ్యాది యనబడును. ఇది సమస్త జ్వరములను హరింప జేయును. అన్నిటి పిని కలుగ జేయును.

పిత్తజ్వరమునకు త్రాయమాణాదికషాయము.

శ్లో॥ త్రాయంతీపర్పటాశీర తిక్తాభూనింబమస్స్వృశా ।
కషాయోమధుసంయుక్తః పిత్తజ్వరవినాశనః ॥

తా. కలుకాయగు పర్వాటకము వట్టివేరు చేదుపొట్ల నేలవేము దురదగొండి వీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము లేన సహితముగా నిప్పించిన పిత్తజ్వరము నివ ర్తించును.

పిత్తక్షేమ్యజ్వరమునకు వృద్ధత్రాయనూణాదికషాయము.

శ్లో॥ త్రాయంతీంద్రయవావాసా చిన్నాతిక్తపటోలకైః ।

నింబదుస్పర్శభూనింబ నమ్యోద్ధృక పర్వతైః ।
అష్టావ శేషితః క్వాథ పీత్తశ్లేష్మజ్వరాపహః ।

తా. కలుకానుగు కొడిన అడ్డసరము తిప్పతీగ చేదుపొట్ల వేము దురదగొండి నేల వేము పద్మకము పర్వాటకము వీటినిజేర్చి అష్టావశేషముగా కాచబడిన కషాయము పీత్తశ్లేష్మజ్వరమును నివర్తిజేయును.

విషమజ్వరమునకు నా సాదిక సాయము.

శ్లో॥ వాసాక్షుద్రామృతా ముస్తా శుంఠీ ధాత్రీ సచూషీః ।
పిప్పలీచూర్ణ సంయుక్తో విషమజ్వరనాశనః ।

తా. అడ్డసరము వ్రాకుడు తిప్పతీగ తుంగముపైలు శొంఠి ఉసిరికె వరుగు వీని కషాయమును తేనె పిప్పలి చూర్ణ సహితముగా నిప్పించిన విషమ జ్వరము నివర్తించును.

ఏకాహిక జ్వరమునకు పటోలాదిక సాయము.

శ్లో॥ పటోలం త్రిఫలానింబ ద్రాక్షాశమ్మాక వాసకైః ।
క్వాథం సితామధుయుతం పిబేదేకాహిక జ్వరే ॥

తా. పొట్ల త్రిఫలములు వేము ద్రాక్ష రేల అడ్డసరము వీని కషాయమును పంచ దార తేనె వీని సహితముగా పానము చేసిన ఏకాహిక జ్వరము నివర్తించును.

త్ర్యాహిక జ్వరమునకు గుడూచ్యాదిక సాయము.

శ్లో॥ గుడూచీ ధాన్యముస్తాభి శ్శ్నందనో శీరనాగరైః ।
కృతం క్వాథం పిబేత్ డ్రాక్షా సితాయుక్తం జ్వరాతురః ।
తృతీయజ్వరనాశాయ తృప్తా దాహానివారణమ్ ।
పీఠోమరిచచూర్ణేన తులసికత్తగోరసః ।
ద్రోణపుష్పీరసో వాపి నిహంతి విషమజ్వరామ్ ॥

తా. తిప్పతీగ ధనియాలు తుంగముపైలు చందనము వట్టివేగు శొంఠి వీనితో పిద్దము చేయ బడిన కషాయమును తేనె పంచదార వీని సహితముగా నిప్పించిన త్ర్యాహిక జ్వరము దప్పి సర్వాధికతాపము ఇది నివర్తించును. మఱియు తులసి

స్వరసములోగాని తేక తుమ్మిపూలరసములోగాని మిరియాలచూర్ణమును కలిపి పానము చేయించిన విషమజ్వరము హరించును.

పురాణజ్వరములకు మహాలవంగాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భృంగం నాగాంకైలామరిచమగధజానా
గరం వాజిగంధా భృంగంస్యాదేక భాగం ద్వయహరికుసుమం
ద్రావిణీ వేద భాగా మారీచంచాప్త భాగం తదపినుగధజా భాగ
శష్టాదశోక్తాః ద్వాత్రింశ చ్చ్ఛృంగి బేరంచతురధికయుతా వా
జిగంధాచషష్టిః । ఏతేషాం సూక్ష్మచూర్ణం సమసిత సహితం
సోష్ణధారంక ఫస్నుమ్ । పీత్తఘ్నం పాంశుగుల్మజ్వరగుగుద
జారోచకాజ్జీర్ణనాశమ్ । భృంగ శ్వాసాదిహిక్వాజ్వరజతర
నుహశ్వాసహృద్రోగనాశమ్ । భృంగాఖ్యుచైక బాహుంసక
లగదహారం భాషితం పూజ్యపాదైః ॥

తా. లవంగపుచెక్క 1 భాగము నాగకేసరములు 2 భాగములు యేలకులు 4 భాగములు మిరియాలు 8 భాగములు పిప్పళ్ళు 16 భాగములు శొంఠి 32 భాగములు * డొమ్మడోలగడ్డ 64 భాగములు యిటుల వీనిని చూర్ణముజేసి దానికి సమము పంచ దార కలిపి పుష్టాదకముతోనేని పుష్టధారలతోనేని నేవించిన కఫము పిత్తము పాండువు గుల్మము పురాణజ్వరము మూలవ్యాధి అయిచి అజీర్ణము భృంగ శ్వాసము యెక్కిళ్ళు జ్వరము వుదరరోగము మహాశ్వాసము తొమ్మనొప్పి యేక బాహుజనిత వాతరోగము యీ మొదలగు సర్వరోగములు హరించునని పూజ్యపాదమహర్షి వచించెను ఇది లవంగాది చూర్ణము.

పురాణజ్వరక్షయోదులకు ఏలాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ఏలాత్వక్ష్పత్రనాగామరిచ మగధజానాగరం
కుందుగుమ్మమ్ । తక్కోలంకోష్ఠజాతీఫలమృతలతాసార
భూనింబవాసాః యష్టిద్రాక్షాచోరం మలయుజఖదిరంక్షీర
వారంప్రియంగుః । హీ బేరం ధాన్యజాజీశ తకుసుమవచాభార్జి

* ఇదే వెన్నెరుగడ్డయనియు జెప్పబడును.

ముస్తాశ్చపిక్రమ్ | సర్వసమ్యక్సూచార్ణం సమసితసహితం
 శ్లేష్మపిత్తజ్వరఘ్నమ్ | పిత్తవైచాంసురోగ్గాక్షయమదగుద
 జారోచకాగుల్మజీర్ణమ్ | హంతిశ్వాసాదిహిక్మాజ్వరజతర
 మహాకాసహృద్రోగనాశమ్ | ఏలాద్యంయోగ రాజంసకల
 జనహితం భాషితం పూజ్యపాదైః |

తా. ఏలకులు * దాచినిచెక్క ఆకుపత్రి నాగ కేసరములు మిరియాలు పిప్పళ్లు
 కుండురుష్కము తక్కిలము చంగల్వకోస్తు జాజికాయ తిప్పసత్తు నేలవేము అడ్డసరపు
 యీనెలు యష్టిచుఘము వీపరాక్ష కచోరములు శ్రీగంధము చంద్రచెక్క మనుశాల
 శేర్లు ప్రేంకణము కురువేరు కొతిమెర్లు జాజిమొగ్గులు చామంతులు వస గంటుభారంగి
 కుంగముపైలు కటుకొరోహిణి వీనిని సచుభాగములుగా గ్రహించి నూత్నమార్లముచేసి
 దానికి సమము పంచదారగలిపి వృష్టోదకముతో నేవించిన శ్లేష్మపిత్తజ్వరములు పిత్తము
 పాంశురోగము క్షయరోగము మదము మూలవ్యాధి అరుచి గుల్మము పురాణజ్వరములు
 క్యాపకాసలు యెక్కిళ్లు అంతర్గతజ్వరము మహాశ్వాసము తొమ్మనొప్పి యివి నశం
 చును. ఇది యేలాదిమార్ల చునబడును. ఈ శ్రేష్ఠమైనయోగము సర్వజనులకు హితకర
 మని పూజ్యపాదమహర్షి వచించెను.

ఏ కాహి కాదిజ్వరములకు నింబాదిచూర్ణము.

శ్లో. నింబపత్రవరావ్యోష యవాసేలవణత్రయమ్ | ఊరోదిగ్వ
 హ్నిరామేషుత్రినేత్రక్రమశోంశకాః | సర్వమేకంకృతంచూ
 ర్ణంప్రత్యూషేభక్షయేన్నరః | యే కాహికింద్వాహికంచ
 తదాత్రిదివసజ్వరమ్ | చాతుర్థకంసుహాఘోరం సతతంసంత
 తందివా | ధాతుస్థంచ త్రదోషోత్థం జ్వరంహంతి నశంసయః |

తా. వేపాకు 4 భాగములు త్రిఫలములు 8 భాగములు త్రికటుకములు
 8 భాగములు ఓనుము 5 భాగములు మాడువిధములయిన లవణములు 8 భాగములు
 ఊరము 8 భాగములు యిటుల వీనినన్నిటి నొకటిగా జేర్చి చక్కగా చూర్ణముచేసి
 ప్రాతఃకాలమునందు భక్షించిన యే కాహిక ద్వ్యాహిక త్రాహిక చాతుర్థకజ్వరములు

* ఇదే లవంగపుచెక్క.

దారుణమైన గతత సంతతజ్వరములు దివాజ్వరము ధాతుగతజ్వరము త్రిదోషజ్వరము
 ఇవి యన్నియు నివర్తించును.

జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము.

శ్లో. కాలీయకంతురజనీ దేవదారునచాఘనమ్ | అథ యాధన్వయా
 సంచశృంగీక్షుద్రా మహాషధమ్ | త్రాయంతీ పర్పటంనింబం
 గ్రంధికంబాలకంశఠి | పాష్కరంమాగధీమూర్వ్యా కుటజంబు
 ధు ముష్టికా || శీగ్రూద్భవంసేంద్రయవంపరీదార్వికుచందనమ్ |
 పద్మకంసరభోశీరత్వచం సారాష్ఠ్ఠికాస్థిరా || యవాన్యతివిషా
 బిల్వంమరిచంగంధపత్రకమ్ | ధాత్రీగుడూచీ కటుకంసచిత్రక
 పటోలకమ్ || కలశీచైవసర్వాణి సమభాగానికారయేత్ |
 సర్వద్రవ్యస్య చార్ధంతు కై రాతంసం ప్రకల్పయేత్ | ఏత
 త్సుదర్శనంనామ జ్వరాస్తంతి నసంశయః | పృథగ్దోషాంశ్చ
 వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్ | ప్రాకృతంవైకృతంచాపి
 సామ్యంతీక్షమథాపివా || అంతర్గతంబహిష్ఠంచనిరామంసామ
 మేవచ | జ్వరమష్టవిభంహంతిసాధ్యాసాధ్యమథాపివా | నానా
 దోషోద్భవంచైవ వారిదోషభవంతథా | విరుద్ధభేషజభవం
 జ్వరమాశువ్యపోహతి | స్త్రీహానంయకృతంగుల్మం హంత్య
 వశ్యంనసంశయః | యథాసుదర్శనంచక్రందానవానానిషూ
 దనమ్ | తథాజ్వరాణాంసర్వేషామిదమేవనిగద్యతే |

తా. మౌనిపసుపు పసుపు దేవదారు వస తుంగముపైలు కరక్కాయ యరద
 గొండి కర్కాటకశృంగి వ్రాకుడు శొంఠి కలుక్రానుగు పర్పాటకము వేము గ్రంధి
 తగరము వట్టివేరు కచోరములు పుష్కరములము పిప్పళ్ళు చాగ కొడిసె యష్టిచుఘ
 కము మునగవిత్తులు కొడిసెపాల చల్లపిల్లగడ్డలు మౌని కుచందనము పద్మకము దేవ
 దారు వట్టివేరు లవంగపట్ట కావిరాయి ముయ్యోకుపొన్న కురాసానిపిమము అతి వస మా
 వేడు మిరియాలు గంధపత్రి ఉసిరికె తిప్పతేగ కటుకొరోహిణి చిత్రములము పొట్ల నక్క
 లోక పొన్న వీనినన్నిటిని సమభాగములుగాచేర్చి దీనిలో సగము నేలవేమును చేర్చి
 చూర్ణము చేయవలయును. ఇది సుదర్శన చూర్ణమనబడును. ఇది ప్రత్యేక దోషములచే

జనించిన జ్వరములు విషమజ్వరము ప్రాకృతజ్వరము నిరామజ్వరము సామజ్వరము సాధ్యజ్వరము అసాధ్యజ్వరము పలు దోషములచే జనించిన జ్వరములు జలదోషము వలన జనించిన జ్వరము విరుద్ధోషధము వలన జనించిన జ్వరము స్థివము యకృతు గుల్మము యామోదలగు రోగములను నుదర్శన చక్రము అనురులను నశింపజేసి నలు వలెనే నశింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు జ్వరభైరవచూర్ణము.

శ్లో! నాగరంత్రాయమాణాచపిచుమందదురాలభాపథాముస్తాం
వచాదారువ్యాఘ్నిశ్శ్రోగీశతావరీ | పర్పటంపిప్పలీమూలం
విశాలాపూర్వంశ్రీటీ | మూర్వాకృష్ణాహరిద్రేద్వేల్ద్రచం
దనముత్పలమ్ | కుటజస్యపరంవల్గం యష్టిమధుకచిత్రకం |
శోభాంజనం బలాచాతి పిషాచకటురోహిణీ | ముసలి పద్మ
కాష్ఠంచయవాసిశాలపల్లికా | మరిచంచామృతా బిల్వంబా
లంపంకస్యపర్పటీ | తేజపత్రంత్వచంధాత్రీపృశ్నిపర్పిపటోల
కమ్ | గంధకంపారదంబోహ మథ్రకంచమనశ్శిలా | ఏతేషాం
సమభాగేనచూర్ణమేవం వినిర్దిశేత్ | తదర్థంప్రక్షిపేత్తత్ర
చూర్ణంభూనింబసంభవమ్ | మాత్రామస్యప్రయుంజీతద్వష్టా
దోషబలాబలమ్ | చూర్ణంభైరవసంజ్ఞంతు జ్వరాస్తాంతినసం
శయః | పృథగ్దోషాంశ్చవివిధా సమస్తా విషమజ్వరా |
ద్వంద్వజా సన్నిపానోత్థా మానసానపినాశయేత్ |
ప్రాకృతంచైకృతంచైవ సౌమ్యంతీక్షుమథాపివా | అంతర్గతంబ
హిఃస్థంచనిరామంసామమేవచ | జ్వరమష్టవిధంహంతిసాధ్యా
సాధ్యంనసంశయః | నానాదోషోద్భవంచైవవారిదోషభవం
తథా | విరుద్ధభేషజభవం జ్వరమాశువ్యహానతి | అగ్ని
మాంద్యయక్తుత్ స్థివా పాండురోగమరోచకమ్ | ఉదరా
ణ్యంత్రవృద్ధిచరక్తపిత్తత్వగామయమ్ | శ్వయంధుంచశిర
శ్శూలం వాతామయరుజాంహారేత్ | జ్వరభైరవసంజ్ఞంతు
భైరవేణకృతంశుభమ్ |

తా. శొంఠి కలంకానుగు కేము దురదగొండి కరక్కాయ కుంగముస్తలు వస
దేవదారు వ్రాకుడు కర్కాటకశృంగి పిల్లిపీచర పర్పటకము మోడి పాపర పుష్కర
మూలము కచోరములు చాగపిప్పల్లు పసుపు మ్రానింపసుపు లాడుగు చందనము నల్ల
కలుగ కొడిగెనిత్తులు లవంగపట్ల యష్టిచుధుకము చిత్రమూలము మునగ ముత్తవపుల
గము అతివస కటుకరోహిణి నేలతాటిగడ్డలు పద్మకాష్ఠము కుగాసానిటచుము శోల
పొన్న మిరియాలు తిప్పతిగ తేతమాచేడు పద్మకము పర్పాటకము తేజపత్రము
లవంగపుచెక్క ఉసిరిక నేలపొన్న పొట్ల శుద్ధిచేసినగంధకము రసము లోహాభస్మము
అభ్యోభస్మము మణిశిల వీనినన్నిటిని సమభాగములుగాచేర్చి చక్కగా చూర్ణము
చేసి దీనికి క్షు భాగము నేలకేము చూర్ణము కలిపి దోషబలానుసారముగా ప్రయో
గించిన వాతపిత్తశ్లేష్మ దోషములు ద్వంద్వదోషములు సన్నిపాతదోషము విషమజ్వర
ము ప్రాకృతము వైకృతము సౌమ్యము తీక్షుము అంతర్గతము బాహ్యము నిరామము
సామము సాధ్యాసాధ్యజ్వరములు నానాదోషములవలన జనించిన జ్వరములు జల
దోషమువలన జనించినజ్వరము విరుద్ధోషధమువలన జనించిన రోగము అగ్నిమాంద్యము
యకృతు స్థివము పాండువు ఆరోచకము ఉదరరోగములు ఆంత్రవృద్ధి రక్తపిత్తము
చర్మరోగము వాపు శిరశ్శూల వాతరోగము వీనినన్నిటిని హరింపజేయును ఇది భైరవ
చూర్ణమనబడును. ఇది భైరవునిచే తెప్పబడినది.

సర్వజ్వరములకు ఆమలక్యాదిచూర్ణము.

శ్లో! ఆమలచిత్రకంపథ్యా పిప్పలీసైంధవంతథా |
చూర్ణితోయంగణోక్షేయః సర్వజ్వరహరఃపరః |
శేదీరుచికరక్షేష్మమాంతాదీపనపాచనః |

తా. ఉసిరిక చిత్రమూలము కరక్కాయ వీపిర్లు సైంధవలణము వీనినన్నిటి
నొకటిగజేర్చి చేయబడిన చూర్ణము సర్వజ్వరములను పోగొట్టును. దోషములను శ్లేదిం
చును రుచినిపుట్టించును క్షేష్మమును పోగొట్టును. అగ్నిదీపనము జీర్ణము వీటిని కలుగ
జేయును.

దుష్టజ్వరములకు హరీతక్యాదిచూర్ణము.

శ్లో! హరీతికీనింబపత్రం నాగరంసైంధవోనలః |
ఏహాంచూర్ణంసదాఖాజే ద్దుర్జలజ్వరశాంతయే |

తా. కరక్కాయ శేషాతు శొంఠి సైంధవలవణము చిత్రమాలము వీని మార్గమును నేవించిన జలదోషములన జనించిన దుష్టజ్వరములన్నియు శమించును.

దుష్టజలజనితజ్వరమునకు కిరాతాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ కిరాతతిక్తాత్రివృదంబుపిప్పలీ విడంగవిశ్వా కటురోహిణీరజః ।
నిహంతిలీఢంమధునాతిసత్వరంసుదుస్తరంచుర్జలదోషజంజ్వరమ్॥

తా. నేలవేము తెగడ నీరుపిప్పళ్ళు వాయువిడంగములు శొంఠి కటుకరోహిణి వీని చూర్ణమును తేనెతోనాకించిన దుష్టజలదోషముచే జనించిన జ్వరము అతిశీఘ్రముగా నివర్తించును.

జ్వరములకు లాక్షాదితైలము.

శ్లో॥ లాక్షారసనమంతైలం తైలాన్నస్తుచతుర్గుణమ్ । అశ్విగంధ
నిశాదారు కాంతికుష్మాబ్దచందనమ్ । సమూర్వారోహిణీరా
స్నాశతాహ్యమధుకైస్సమమ్ । సిద్ధంలాక్షాదికంనామ తైల
మంగేన లేపితమ్ । సర్వజ్వరగ్రహణోన్మాద మూర్ఛాపస్కార
నాశనమ్ । యక్షరాక్షసభూతస్నుంగర్భిణీనాంహితంవిదుః॥

తా. లక్క వీసెడు తెచ్చి 4 వీసెల ఉదకముపోసి చాతుర్భాగవశేషముగా కషాయము కాచి వడియగట్టి ఆకషాయమునకు సుమునూనె నాలుగింతులు అపు ధైరుగు మీదినిశ్యునోక రాశిలోబోసి పెన్నెరుగెడ్డ మ్రానిపసుపు దేవదారుచెక్క రేణుకలు చెంగల్యకోష్ఠ తుంగముస్తైలు శ్రీగంధము చాగగడ్డలు కటుకరోహిణి దుంపరాష్ట్రము సదాపాకు అతివధురము ఇవి ప్రత్యేకము 1 తులప్రమాణము చూర్ణించివేసి తైలపక్వమున దించుకొనవలయును ఇది లక్షాదితైలమనబడును ఇది అభ్యాంజనాదులచే సచుష్టజ్వరములు గ్రహవీడ ఉన్మాదము మూర్ఛ అపస్కారము యక్షరాక్షసభూతాదివీడ వీటిని హరింపజేయును. గర్భిణీ స్త్రీలకు మిగుల హితకరమైనది.

శీతజ్వరాదులకు హస్తీకర్ణిక తైలము.

శ్లో॥ హస్తీకర్ణిబలాదుస్పృక్షీలీరాస్నాసురద్రుమైః॥ గాంధారీసహ
దేవీచతులసీసింధువారకః । పృథగ్దశఫలంక్షుణ్ణం జలదోషే

విపాచయేత్ । చతుర్భాగావశేషేస్మిన్ తైలంప్రథద్వయం
క్షిపేత్ ॥ గంధారిస్వరసంతైలం తుల్యంతక్రాధకద్వయమ్ ।
లాక్షాయాస్వరసంచైవతైలంతుల్యం పృదాపయేత్ । వత్స
కాతివిషామఃస్తారాస్నా కాంతిపటోలికా । కుష్ఠకైదర్యకృమి
జిత్పారాదార్శికటుత్రయమ్ ॥ పిప్పలీమూల చవికాలశునం
గృహాధూమకమ్ । పృథక్కర్ణవిచూర్ణ్యాధశనైర్మృద్వగ్ని
నాపచేత్ । యాతేనరక్ష శ్రోతాయనవస్త్రీణాపేషయేత్ ।
తతైలంక్రేష్టమభ్యంగపానేననవకర్మసు ॥ శీతజ్వరం నిహం
త్యాశు పురాణజ్వరమేవచ । ఏకాహికం ద్వ్యాహికంచ
త్ర్యాహికంచ చతుర్థకమ్ । విషమంచ త్రిదోషంచ హంతి
సత్యం నసంశయః॥

తా. బలురక్కని 4 వీసెలు ముత్తవపులగము తీటకసింద నీలివేళ్ళు దుంపరాష్ట్రము దేవదారు తక్కెడ్డ సహజేవి తులసి వావిలి వీటిని బ్రత్యేక ప్రత్యేకముగా 10 పలముల చొప్పున గ్రహించి తునకలుచేసి 4 పళ్ళు నీళ్ళుబోసి చతుర్భాగవశేషముగా కషాయముకాచి దానిలో 2 ప్రస్థములు నువ్వులనూనె తక్కెడ్డారుస్వరసము 2 ప్రస్థములు తక్రము 2 ఆధకములు లక్కస్వరసము 2 ప్రస్థములు వీటినిచేర్చి కాచవలయు కాగు నపుడందుకోడినెపాలవిత్తులు అతివసు తుంగముస్తైలు దుంపరాష్ట్రము రేణుకలు వెత్రి పొట్ల చెంగల్యకోష్ఠ కరివేపాకు వాయువిడంగములు అగరు శొంఠి మ్రానిపసుపు త్రికటుకములు ఓమము చిత్రమాలము లవంగపుచెక్క కటుకరోహిణి కచోరములు అగరు చెక్క మంజిష్ఠి సదాప తక్కెలూలు గంటుభారంగి మోడి చవ్యము వెల్లలి కరుధూపము వీటిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకము కర్ణ ప్రమాణము గ్రహించి మూర్ణముచేసివైచి మృద్వగ్నిచే మెల్లగ పక్వముచేసి నూతన విత్త్రముచే వడియకట్టవలయును, ఈ తైలము అభ్యంగము పానము మొదలగు కర్మలయందు మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఇది శీతజ్వరము పురాణజ్వరము ఏకాహికము త్ర్యాహికము ద్వ్యాహికము చతుర్థకము విషమము సన్నిపాతము వీటిని నిస్సంశయముగా హరింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు అంగారక తైలము.

శ్లో॥ మూర్వాలాక్షా హరిద్వేద్వే మంజిష్ఠా సేంద్రవారుణీ ।
బృహతీ సైంధవం కుష్ఠం రాస్నామాంసీ శతావరీ॥

ఆరనాభాధకేనైవ తైల ప్రస్థంవిపాచయేత్ |
తైలమంగారకంనామ సర్వజ్వరవినాశనమ్ |

తా. చాగ లక్క పసుపు మౌనిపసుపు మంజిష్టి పెద్దపాపర నేలములక మైంధ వలవణము చంగల్వకోష్ఠ దుంపరాస్తము జటామాంసి పిల్లిపీచర వీటినిచేర్చి ఆఢక ప్రమాణము ఆరనాభముతోడ 1 ప్రస్థము నూనెబోసి పక్వము చేయవలయును. ఇది ఆంగారక తైలమనబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను పోగొట్టును.

జ్వరములకు లాక్షాది తైలము.

శ్లో॥ లాక్షాహరిద్రామంజిష్ఠాకలైకైస్తైలంవిపాచయేత్ |
షడ్గుణేనారనాశేన దాహశీతజ్వరాపహం |

తా. లక్క పసుపు మంజిష్టి వీటికలమునుచేర్చి 6 భాగములు ఆరనాభములో తైలమునుపోసి పక్వముచేయవలయును. ఇది తాపజ్వరము శీతజ్వరము వీనిని పోగొట్టును.

విషమజ్వరములకు మహాలాక్షాది తైలము.

శ్లో॥ లాక్షారసాధకేప్రస్థం తైలస్యవిపచేద్భిషక్ | మస్త్యాధక సమా
యుక్తంసిష్ట్యాచాత్రసమారభేత్ | శరపుష్పాం హరిద్రాంచ
మూర్వాంకుష్ఠంహరేణుకమ్ | కటుకాంకుడుకంరాస్తామశ్వ
గంధాంచదారుచ | ముస్తకంచందనంచైవపుష్పగతుసమాన
తైః | ద్రవ్యై రేతైస్తుతచ్చిద్ధమభ్యంగాన్తారు తాపహమ్ |
విషమాఖ్యాజ్వరాశర్వా ఆస్యేవప్రశమనయేత్ |
సంశ్వాసంవ్రతిశ్వాయంకంఢూదార్గంధ్యశారవమ్ | త్రికపు
ష్పకటిశూలం గాత్రాణాంకుట్టణంతథా | పాపాలక్ష్మీప్రశమ
నం సర్వగ్రహనివారణమ్ | అశ్వీభ్యాంనిర్మితంశ్రేష్ఠం తైలం
లాక్షాదికంమహత్ | లాక్షాయాఃషడ్గుణంతోయం దత్వైక
వింశతివారకమ్ | పరిస్రావ్యజలంగ్రాహ్యం కింవాక్వాధ్యం
యథోదితమ్ |

తా. ఆఢక ప్రమాణము లక్కరసములో నువ్వులనూనె 1 ప్రస్థముపోసి పెరుగు మీదీళ్ళు ఆఢక ప్రమాణముచేర్చి సదాప చాగ చంగల్వకోష్ఠ రేణుకలు కటుకలో హిణి యష్టిమధుకము దుంపరాస్తము పెన్నేరుగడ్డ దేవదారు తుంగముపైలు చందనము వీనిని ప్రత్యేకము అక్షప్రమాణముగ్రహించి కల్కముచేసి దానిలోచేర్చి పక్వముచేయ వలయును. దీనిని అభ్యంగము చేసికొనిన వాతము సమస్త విషమజ్వరములు ఇవిశీఘ్రముగాకలిమించును. మఱియు కాసము క్వాసము పీనసము యరద దుర్గంధము గురుత్వము ముడ్డిపూస వీపు నడుము వీనియందలికూల ఆవయవములయందు పోట్లు ఇవియన్నియు నివర్తించును. పాపము అలక్ష్మీ సమస్తగ్రహవీడ ఇవియును శమించును. ఇది మహాలాక్షాది తైలమనబడును. అశ్వినీదేవతలచే నిర్మించబడినది. మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. లక్కను 6 భాగములధికముగనుండు ఉదకములోతైచి మర్దించి 21 పర్యాయము వడియకట్టి గాని లేక లక్కను నలియగొట్టి ఎనిమిదింతల ఉదకములోతైచి పాదావశేషముగా కషాయముకాచిగాని యెత్తుకొనవలయును. ఇది లక్కరసమనబడును.

శీతజ్వరమునకు కట్టర తైలము.

శ్లో॥ సువర్చికా నాగరకుష్ఠమూర్వాలాక్షానిశాలోహిత యష్టి
కాభిః తైలంజ్వరేషడ్గుణిత క్రసిద్ధ మభ్యంజనాచ్చీతవిదాహ
మత్స్యత్ | దద్నస్ససారకస్యాత్రతక్రంకట్టరమిష్యతే |

తా. సువర్చికా శొంఠి చంగల్వకోష్ఠ చాగ లక్క పసుపు రక్తచందనము యష్టిమధుకము తైలము వీటిని 6 భాగములధికముగనుండు మజ్జిగలో పక్వముచేయవలయును. ఇది అభ్యంజనమువలన శీతజ్వరమును పోగొట్టును. మిగడతోగూడిన పెరుగు లోనుండి తీయబడిన మజ్జిగ కట్టరమనబడును.

ఏకాహికాది విషమజ్వరములకు మహాకట్టర తైలము.

శ్లో॥ శుక్తారనాళై దధిసుస్తుతకైః ఫలాంబుభాగేనసమంహితైలం
మ్ | కృష్ణాదికలైకైర్మృదుపహ్నిసిద్ధ మభ్యంజనం వాతకఫ
జ్వరాణామ్ | ఏకాహికద్విత్రిచతుర్థకానాంమాసార్థమాస
ద్వయమాసికానానివారణంతద్విషమజ్వరాణాంతైలంతు
వట్కట్టరకం మహత్స్యత్ |

తా. శుక్రము ఆరనాశము వెరుగుమిదిమిగడ మజ్జిగ త్రిపలాదకము వీటికి సమముగా తైలము వీనిన్నిటినిచేర్చి దానిలో కృష్ణాదికల్మసును అనగా:-

“ కృష్ణాచిత్రకమద్ధ్రంధానాసకంవిషాఘనమ్ ।
గ్రంధికైలేచాతివిహారేణుకంచకటుత్రయమ్ ॥
యవాసిగోస్తసిన్యాఘ్నీభూనింబంబిల్వచందనమ్ ।
భార్గిశ్యామాశివాధాత్రీస్థిరామూర్వాసజీరకా॥
సర్వపంహింగుకటుకీంవిడంగంచసమాంశకమ్ ।
ఏషకృష్ణాదికోనామ గణోజ్వరవినాశనః॥ ”

అనాదిచన ప్రకారము పిప్పళ్ళు చిత్రమూలము వన అద్దసరము మంజిష్టి తుంగములైలు గ్రంధితగరము ఏలకులు అతివస రేణుకలు త్రికటుకములు కురాసాని ఓమము ద్రాక్ష వ్రాకుసు నేలవేము మారేడు చందనము గంటుభారంగి కరక్కాయ ఉసిరికె ముయాకు పాన్న చాగ జీలకఱ్ఱ ఆవాల ఇంగువ కటుకశోహిణి వాయువిడంగములు వీటిని సమాంశములుగాచేర్చి కల్మసుగంధిపాలకల్మసుపోసి మృద్వగ్నిచే సిద్ధము చేయవలయును. ఇది బృహత్కట్టరతైలమనబడును. దీనినభ్యంజనము చేసికొనిన వాతకఫజ్వరములు ఏకాహికము ద్వ్యాహికము త్ర్యాహికము చాతుర్థికము మాసికము ఆర్ధమాసికము మాసద్వయము యీ మొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును విషమజ్వరములను పోగొట్టును.

విషమజ్వరములకు బృహత్పిష్పల్యాదితైలము.

శ్లో॥ పిప్పలీముస్తకంధాన్యం నైంధవంత్రిఫలావచా యవానీచా జమోదాచ చందనంపుష్కరాహ్వయమ్ । శతీద్రాక్షౌగవాక్షీచశాలిఙ్గరీత్రికంటకమ్ । భూనింబారిష్టపత్రాణి మహానింబునిదిద్ధికాగుడూనీపృశ్నిపర్ణిచబృహతీదంతిచిత్రకాదార్ద్రహారిదా) వృక్షాస్తుం పర్పటంగజపిప్పలీ । ఏతేషాంకార్షికైః కల్కైస్తైలప్రస్థవిపాచయేత్ । దధికాంజికతక్రైశ్చమాతులుంగరస్తైస్తథా॥ స్నేహమాత్రాసమై రేభిశ్చనైర్మృదవగ్నినాపచేత్ । సిద్ధమేతత్ప్రియోక్తవ్యం జీర్ణజ్వరమపోహతి॥

ఏకజంద్వంద్వజంచైవ దోషత్రియసముద్భవమ్ । సంతతంస తతాన్యేద్యుస్తృతీయకచతుర్థకాః । మాసజంపక్షజంచైవ చిరకాలానుబంధినమ్ । సర్వాస్తాన్నాశయత్యాశుపిప్పల్యాద్యమిదంమహత్ ॥

తా. పిప్పళ్లు తుంగములైలు ధనియాలు నైంధవలవణము త్రిఫలములు వసకురాసాని ఓమము అజామోదము చందనము పుష్కరమూలము కచోరములు ద్రాక్షపాపరకొలపాన్న పల్లెరు నేలవేము కేపాకు వెనుకేప వ్రాకుసు తిప్పతీగ నేలపాన్న నేలములక దంతి చిత్రమూలము మానిపసుపు వృక్షాస్తుము పర్పాటకము ఏనుగు పిప్పళ్ళు వీటిని ప్రత్యేకము కర్షిప్రమాణముచొప్పున గ్రహించి కల్మసుచేసి 1 ప్రస్థము తైలములోకలిపి వెరుగు కాంజికము మజ్జిగ మాతులుంగరసము వీటిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క ప్రస్థముచొప్పునచేర్చి మెల్లగ మృద్వగ్నిచే పక్వము చేయవలయును. ఇదిమహత్పిప్పల్యాదితైలమనబడును. దీనిని ప్రయోగించిన జీర్ణజ్వరము ఏకజము ద్వంద్వజము త్రిదోషజము సంతతము అన్యేద్యుః తృతీయకము చతుర్థకము మాసజము పక్షజము చిరకాలానుబంధి మొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును.

ఏకాహికాదిజ్వరములకు లాక్షౌభూతాంకుశ తైలము.

శ్లో॥ భూణాఘ్నీస్వరసంప్రస్థమజాక్షీరంచతత్సమమ్ । భృంగీవిర్దుండికాచైవ తక్కారీతులసీద్వయమ్ । అశ్వగంధీకాకజంఘీహాస్తికర్ణిశతావరీ । లాక్షౌరసంప్రయోజ్యంతు బలాతైలాణకంతథా॥ ఏతేషాంస్వరసంప్రగ్రాహ్యం ప్రస్థప్రస్థం పృథక్పృథక్ । శనైర్మృద్వగ్నినాపక్త్వా కల్కద్రవ్యాణిదాపయేత్ । కటుకో శీరలశునంచందనం దేవదారుచ । క్రిమిఘ్నుమరిచంముస్తాపంచకోలంత్రిజాతకమ్ । ఏతేషాంకర్షిమాత్రాణి తైలయ్యుక్తేనయోజయేత్ । ద్విదండాన్నవ్యవస్త్రేణ పిష్టస్యాద్భుహుపీడయేత్ । పానలేపననస్యేన పురాణజ్వరనాశనమ్ । ఏకాహికంద్వ్యాహికంచత్ర్యాహికంచచతుర్థకమ్ । పక్షౌంతజ్వరమాసాంతం వర్షాంతేతిజ్వరంహరమ్ । సర్వం తేవిషమం హంతి శిశూనాంపరమాషధమ్ ॥

తా. మహాలీరాకు స్వరసము 1 ప్రస్థము మేకపాలు 1 ప్రస్థము గంటిగలగ రాకురసము 1 ప్రస్థము నావిలియాకురసము 1 ప్రస్థము తక్కెడాకురసము 1 ప్రస్థము భూతులసివేళ్ళ కషాయము 1 ప్రస్థము మంచితులసివేళ్ళకషాయము 1 ప్రస్థము పెన్నెరు గడ్డలరసము 1 ప్రస్థము చీకెలగాకురసము 1 ప్రస్థము బలరక్కసిగడ్డలరసము 1 ప్రస్థము పిల్లిగడ్డలరసము 1 ప్రస్థము చతుర్థావశేషముగాకాచి వడియబోసిబడిన లక్క కషాయము 1 ప్రస్థము చిట్టాముదము 4 ప్రస్థములు ఇటుల వీనినన్నిటిని 1 కానలో బోసి పక్వముగువరకు కాచి అందులో కటుకరోహిణి వట్టివేళ్ళు తెల్లగడ్డలు శ్రీగంధము దేవ దారుపట్ట వాయు విడంగములు మిరియాలు తుంగముపైలు పంచకోలములు త్రిణాశక ములు ఇవి ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క తులముచొప్పున కూర్చి తెలపాకముగా వండినూతన వస్త్రముచే వడియగట్టుకొని పానము లేపనము నస్యము వీనియందుపయోగించిన పురాణజ్వరములు ఏకాహికము ద్వాహికము త్రాహికము చాతుర్థికము పక్షాంతము మాసాంతము వర్షాంతము విషువము యీ మొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును. ఇది శిశువులకు మిగుల హితకరమైనది.

జ్వరములకు హస్తీకర్ణితైలము.

శ్లో॥ హస్తీకర్ణిసమూలేన త్సుణ్ణాద్రోణాంభసీపచేత్ | చతుర్భా గావశేషేస్సిక్తకల్మ ద్రవ్యాణిదాపయేత్ | భార్గీముస్తాపర్ప టుచ దుస్పర్శావిశ్వభేషజమ్ | భూనింబకుప్తయప్త్యాహ్వా గుభూచీకంటకారికా | శతావరీహరిద్రాచ ప్రత్యేకంకర్ష మాత్రణిమ్ | తైలంక్రస్థంపయస్తుల్యంఘటమభ్యేవినిక్షిపేత్ | ఖరపాకయుతంతైలం సర్వజ్వరహరంపరమ్ | పురాణజ్వర మత్సుగ్రంసూతికాజ్వరనాశనమ్ |

తా. బలరక్కసిగడ్డలు తెచ్చి తునక తునకలుగ తరిగి 1 ద్రోణ ప్రమాణము ఉదకముపోసి చతుర్థావశేషముగా కషాయముకాచి వడియబోసి 1 ప్రస్థమునూనె 1 ప్రస్థము ఆవుపాలుపోసి అందులో గంటుభారంగి తుంగముపైలు పర్పాటకము దురదగొండి కొంతి నేలవేము కోళ్ళు ఆతిమధురము తిప్పటిగ ములక పిల్లిగడ్డలు పసుపు ఇవి ప్రత్యేకము 1 తులప్రమాణము చూర్ణించివేసి ఖరపాకముగా తైలము కాచి

సేవించిన సుతస్తజ్వరములు దారుణమై పురాణజ్వరములు సూతికాజ్వరము ఇవి నివర్తించును.

జ్వరాదులకు క్రముకాదిరసాయనము.

శ్లో॥ హేమాం భోధరచందనం త్రికటుకం జాతీప్రియాభుంకుహా | మజ్జాత్రిసుగంధిజీరకయుగం శృంగాటకంపంశజమ్ | జాతీ కోశలవంగ ధాన్యకయుతం ప్రత్యేకకర్షద్వయమ్ | హవ్యం గోతుడుపంసి తార్థతులయా ధాత్రీవరీయంజలిః | పూగస్యాష్ట కలాన్యలూఖలవరే సంకుట్యచూర్ణీకృతమ్ | క్షీరస్యాష్టక సంయుతం కృతమిదంనుందాగ్నినాతత్పచేత్ | ఖాదేత్ ప్రాతరిదంజ్వరామయహరందాహంచ పిత్తంజయేత్ | నాసా స్యాక్షిగుడప్రవాహయధిరంయద్రోమకూపచ్యుతమ్ | యత్స్యా క్షీణబలక్షతాగ్నినిలయం ఛర్దిప్రమేహోఽసా | రేతోవృద్ధి కరంసాయననరంగర్భప్రదం యోషితామ్ | మూత్రాఘాత వినాశనం బలకరంక్షీణాంగపుష్టిప్రదమ్ | పూగీపాకమిమం ప్రశస్తదివసే కుర్యాత్తథాభక్షయేత్ ||

తా. శాగకేసరములు తుంగముపైలు శ్రీగంధము త్రికటుకములు జాజీకాయలు సారపప్పు త్రిఫలములొసెప్పు లవంగపుచెక్క ఏలకులు ఆకుపత్రి జీలకర్ర నల్ల జీలకర్ర పరికగడ్డలు వెదురుపప్పు జాపత్రి లవంగాలు ధనియాలు ఇవి ప్రత్యేకము 2 తులముల చొప్పునచేర్చి చేసినమార్గము 8 పలములు రోలలోవేసి చక్కగా చూర్ణించిన చిగినపువక్కలమార్గము ఈ 2 మార్గములకు 8 దింతలు ఆవుపాలు ఉసిరికె పండ్లంసము పిల్లిగడ్డలగసము ఇవి ప్రత్యేకము అంజలిక ప్రమాణము ఆవునెయ్యి కుడుపము పంచదార 50 పలములు ఇటుల వీనినన్నిటినిచేర్చి మృద్యగ్నిచే రసాయనపాకముగావండి ప్రాకఃకాలమునందు సేవించిన జ్వరము సర్వాంగతాపము ముక్కు నోరు కండ్లు గుదము వీనియందు రక్తము స్రవించుట రోమకూపములోనుండి రక్తము వెడలుట క్షయరోగము బలక్షయము మందాగ్ని ఛర్ది ప్రమేహము అర్శస్సు యీ మొదలగు రోగములను నివర్తించజేయును. రేతస్సును వృద్ధిజేయును శ్రీలకు

గర్భమును కలుగజేయును మూత్రాఘాతమును పోగొట్టును. బలము పుష్టి వీటినికలంగ జేయును. ఈ రసాయనమును శుభదినమునందుచేసి పుచ్చుకొనవలెను.

జ్వరములకు యెఱవాలియుడులేహ్యము.

శ్లో॥ రక్తవాలారిమూలత్వక్ సహస్రపలమానకమ్ ।
కుండలీదహనంవ్యోషా కరంజమరిమేదకమ్ ।

ఖట్వవృక్షకణా మూలంశారుణం జలవృక్షకమ్ ।
తాపనంధ్రువమూలంచద్రవ్యాణ్యేతానినిషీపేత్ ।

ద్రోణేచతుష్టకేతోయేపాచయేద్ధాఢవహ్నినా ।
తస్మిన్మాంధుగులై స్తులై వ్యేపచే త్సూత్యైగినాపునః ।

కణమూలమజామోదం పిప్పలీచవ్యచాగరమ్ ।
దీప్య చిత్రకకుష్ఠంచనాగరంగజపిప్పలి ।

వ్రణదాదువిశంగాని చూర్ణమేషాసమాంశకమ్ ।
దీపాగ్నినాపచేత్తస్మిన్ షీష్ట్యామధుసమన్వితమ్ ।

పూర్వవధాన్యమధ్యేతుపుతం దద్యాఢభక్షయేత్ ।
కర్ణమాత్రప్రమాణేన జ్వరంసర్వాణిదాహజిత్ ।

గాగ్నేయనిర్మితంవాలావడస్యాలైహ్యము త్తమమ్ ।

తా. ఎఱవాలిచెక్క 100 పలములు నల్లఉప్పి 1 వీసె చిత్రమాలము 1 వీసె త్రికటుకములు 3 వీసెలు కానుగ చెక్క తుమ్మచెక్క ఖట్వమునుతీగ మోడి మొగలింగచెక్క ఆరిదొండవేళ్ళు ఇవి దినును కొకటింటికి 1 వీసె ఇటుల యీ దిను ములనన్నిటిని బాసలోవేసి యెననుందుము ఉదకముపోసి గాఢాగ్నిచే అష్టావశేషముగా కషాయముకాచి వడియబోసి అందు పాతబెల్లము 50 పలములు కలిపినూజ్కాగ్నిచే పాకమురానిచ్చి మోడి ఓమము పిప్పళ్ళు చెవ్యము కొంతి ఖురాసానిఓమము చిత్రమాలము కొప్పు కొంతి గజపిప్పళ్ళు దేవదారుచెక్క వాయువిడంగములు ఇవి దినును యొకటింటికి 2 పలములచొప్పున చూర్ణించివేసి నూజ్కాగ్నిచే పక్వముచేసి పిదప 1 వీసె తేసెబోసి ధాన్యమధ్యమునందు పుటంబిడి కర్ణప్రమాణము నేవించిన సమస్త జ్వరములు తాపము ఇవి నివర్తించును. ఇది గాగ్నేయనిచే చెప్పబడిన ఎఱవాలియుడులేహ్యము.

సహదేవి ఘృతము.

శ్లో॥ సహదేవీరసప్రస్థం ఘృతప్రస్థం నివేదితమ్ ।
రోహిణీచప్రకుంచంచక్షీర ప్రస్థవిపాచయేత్ ।
నేవితంవిషమంరూక్షం శీతజ్వరనివారణమ్ ।
సహదేవిఘృతంనామ శరీరబలవర్ధనమ్॥

తా. సహదేవియాకురసము 1 ప్రస్థము నెయ్యి 1 ప్రస్థము కటుకరోహిణి 1 కుంచము పాలు 1 ప్రస్థము యిటుల వీనినెల్ల కలిపి పాకముచేసి చిక్కణపాకముగ వడియకట్టుకొని నేవించిన విషమజ్వరములు రూక్ష శీతజ్వరములు వారించును. ఇది సహదేవి ఘృతమనబడును శరీరమునకు బలమునిచ్చును.

క్షీరషట్పల ఘృతము.

శ్లో॥ పంచకోలై స్ససింధూక్షైః పల్లితైః పయసాసమమ్ ।
సర్విఃప్రస్థంశృతంస్త్రీహావిషమజ్వరగుల్మనుత్ ।

తా. పంచకోలములు సైంధవలవణము మిరియాలు వీటికి సమముగా ఆవు పాలు 1 ప్రస్థము ఘృతము 1 ప్రస్థము వీటినిన్నిటినిచేర్చి కాచి సిద్ధముచేయవలయును. ఇది స్త్రీహాము విషమజ్వరము గుల్మము వీటిని పోగొట్టును.

దశమూలషట్పలక ఘృతము.

శ్లో॥ అత్రద్రవాంతరానుక్తైః క్షీరమేవచతుర్గుణమ్ ।
ద్రవాంతరేణయోగేహి క్షీరంస్త్రీహాసమంభవేత్ ।
దశమూలీరసేసర్విః సక్షీరంపంచకోలకైః ।
సత్యైరైర్నాతితత్సిద్ధం జ్వరకాసాగ్నిమాందలాః ।
వారతీత్తకఫవ్యాధీన్లీహానంచాపిపాండుతామ్॥

తా. దశమూలరసము ఘృతము క్షీరము పంచకోలములు ఔరము వీటినిచేర్చి సిద్ధము చేయవలయును. ఈ ఘృతము జ్వరము కాసము అగ్నిమాంద్యము వారపిత్తకఫ రోగములు స్త్రీహాము పాండువు వీటిని పోగొట్టును. ఘృతపాకమునందు వేరుద్రవద్రవ్య

మును చేర్చునటుల చెప్పకుండినచో అభ్రహ్మణులు 4 భాగములు చేర్చుకొనవలయును.
ద్రవద్రవ్యము చెప్పియుండినచో పాలను ఘృతమునకు సమము గాజేర్చుకొనవలయును.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిచూచిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక కిషోర్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీఘరీణ వైద్యజన
శిరో భూవణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రీతాత్పర్యసహితే
అష్టధాతు నిదాన నాడిపరీక్షాలక్షణ సర్వజ్వర
నిదాన తత్సాధ్యాసాధ్యలక్షణ లంఘన
క్రమ పథ్యాపథ్యత చికిత్సా
లక్షణయుక్తం ప్రథమ
ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

శ్లో ద్వి తీ య ప్ర క ర ణ ము. ౧౪

శ్లో॥ కృత్తివాసంపురారాతి మంధకాసురభంజనమ్ ।
భర్గంశైలనుతాధీశం నీలకంఠమహాంధశే॥

అవతరణికా ఇవుడు గ్రంథకర్త " మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాం
తాని కాస్త్రాణి ప్రథంతే " అను భగవన్మహాభాష్యకారవచన ప్రకారము గ్రంథ
మధ్యమునందు తన కిష్ట దేవతయగు ఈశ్వర నమస్కారాత్మకమంగళమును " కృత్తి
వాసంపురారాతిం" అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తా. గజచర్యాంబరధరుడు త్రిపురాంతకుడు అంధకాసురసంహారకుడు సర్వ
లోక పూజకుడు పార్వతీపతియగు నీలకంఠునిసేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమాబసవాహ్వాయః ।
వయోమివృష రాజీయ మహావైద్యశిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠవంశమునెడి శ్రీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని
పేర్కొనబడిన సేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీగ్రం
థమునందు 2 వ ప్రకరణమును రచింపుచున్నాడను.

సన్నిపాతోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ నిరూపణేనదోషస్య నివానంకధ్యతేపురః । పిత్రంతుకటుకా
పాద్యం మధురాష్ట్రాన్మరుత్కఫౌసంకరాద్వ్యంద్వయాపంతు
సర్వజంసన్నిపాతకమ్|ఋతుదోషగ్రహవేశ విషదుద్ధానుకో

పతః | జన్మక్షయో హపీడాభి రతిపాపానుషంగతః | గర్భస్యా
వాచ్యనారీణాం సన్నిపాతసముద్భవః||

తా. తొలత సన్నిపాతస్వరూపమును వానికారణమునువచించెద. మిక్కుట
ముగా కారమును నేవించుటవలన ప్తిమును మగురమును నేవించుటవలన వాతమును
పులునును నేవించుటవలన శ్లేష్మమును ప్రకోపించును మతీయు దానిని సంకరముగా
నేవించుటవలన ధాతువులను ద్వంద్వరూపముగలుగు సర్వరసములకు మిక్కుటముగా
నేవించుటవలన సన్నిపాతములు జనించును. మతీయు ఋతుదోషము గ్రహముసోకుట
వివసంబంధము పాలదోషము జన్మనశ్శ్రేణిడ నూర్వాది గ్రహపీడ అతిపాపము
గర్భస్యావము వీని వలనకూడా సన్నిపాతము జనించును.

త్రయోదశి సన్నిపాత సామూహ్య నిదానము.

శ్లో|| మితాంతరే | అస్తుస్నిగ్ధోష్ణతీక్షణైః కటుమధుర సురాతాప
సేవాకషాయైః | కామక్రోధాతిరూకైర్దుగుతర పిశితాహార
సాహిత్యశీతైః | శోకవ్యాయామ చింతాగ్రహగణ వనితా
త్యంతసంగప్రసంగైః | ప్రాయఃకుప్యంతిపుంసా మధుసమయ
శరద్వర్షణేసన్నిపాతాః |

తా. పులును స్నిగ్ధోష్ణము అత్యుష్ణ కారముగల పదార్థసేవన మద్యము ఎండ
ఒగరు వీనిసేవనవలనను కామకోపములవలనను అతిరూక్ష కడుజడత్వముగల పదార్థ
సేవనవలనను ఆ కంతభోజనము మాంసభక్షణము శీతపదార్థ సేవన శోకము శ్రమ చింత
పిశాచపాథ అత్యంత స్త్రీ సంభోగము యీ మొదలగువానివలనను చైత్రము వైశా
ఖము ఆశ్వజము కార్తికము శ్రావణము భాద్రపదము అను ఋతు దోషములవలనను
మనుజులకు తఱుచుగా సన్నిపాతములు ప్రకోపించును.

శ్లో|| ఆయుర్వేదే | గ్రహచాషధవిషక్రోధచింతాభీతి స్తిరస్కృతిః |
గ్రహాతస్సన్నిపాతస్సాస్య ద్భయతో మరుదాశ్రయః||

తా. పిశాచపీడ క్షోషధము విషము కోపము చింత భీతి తిరస్కారము మొద
లగు వానివలనను నూర్వాది గ్రహసంబంధమువలనను సన్నిపాతముజనించును భయ
పడుటవలన వాతజ్వరము జనించును.

శ్లో|| కోపకోపేనపి త్తస్యాద్యాతు శాపాభిచారజౌ |
సన్నిపాతజ్వరాఘోరా తాససాధ్యతమామతౌ |

తా. కోపకోపములవలన వైశ్యము ప్రకోపించును. పాపము అభిచారము వీని
వలన భయంకరములై సన్నిపాతము జ్వరము జనించును. ఈ రెండును అసాధ్యములు.
సన్నిపాత సామూహ్యలక్షణము.

శ్లో|| సిద్ధవిద్యాభూః | రాత్రౌజాగరణందివాచకృతామూర్ఛా
తిదాహణోమరుత్ | శీతంస్వేదప్రలాపనం మదత్పమాహాస్యం
చహృత్పిడనమ్ | కాసశ్వాసవివాహాశైత్యజ్వరీతాత్పష్టాశిరో
రోధనమ్ | జిహ్వోదగ్ధకృత్వ ముగ్ధపులకం న్యాత్సన్నిపాత
జ్వరే||

తా. రాత్రి కేల్కానియుండుట పగలుకృశించియుండుట మూర్ఛ శరీరము
నందు కడుదాహము వాతము ప్రకోపించియుండుట చలిచెట్టుట చెనుటపట్టుట
ఆసంగతముగ మాటలాడుట మదము నగుట తొమ్ముమెచ్చుట లేక తొమ్ములో
నుండుట శ్వాసకాసలు విదాహించుట శరీరముచల్లనైయుండుట జ్వరము దప్పి
శిరస్సు నొచ్చుట నాలుక పిడకవలెయెండి కృశించియుండుట శరీరము గగుర్పాడు
చుట ఈ లక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో|| ఆయుర్వేదే | సంధ్యస్థిమూర్ఛిరుద్దాహా శీతశుద్ధాగుచి
భ్రమాః | కంతకూజనకర్ణార్ధిరక్తద్వగ్గున్నేత్రతా రక్త
నిష్ఠీవనంమూర్ఛా తృష్ణానిద్రాక్షయోనిబి | జిహ్వోదగ్ధాఖర
స్పర్శాశ్వామారక్తాంగరోధితా | విపాకేమూఢతాచేతిసన్ని
పాతజ్వరాకృతిః |

తా. కీళ్లు ఎముకలు తలనొచ్చుట దాహము శైత్యము తంద్ర ఆరుచి దబ్బర
లాడుట వీనస్వరము చెవులుగడిచులుపడుట కన్నులకోలు యెత్తనై యుండుట
నేత్రములు క్రుంగియుండుట నెత్తుగు ఉమియుట మూర్ఛ దప్పి రాత్రులయందు నిదుర
బట్టుకుండుట నాలుక కాలినట్టుగ బిరుగుగ నల్లగ ఎత్తగనుండుట శరీరము బద్ధగించియుం
డుట తలలక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును, మతీయు నీసన్నిపాత
జ్వరము ముదిరిన శరీరమునకు మరువుగలుగును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మిశ్రితే లక్షణే జాతే జ్వరస్యా తస్మిన్ని పాతి
 కః । తుణేదాహః తుణే శీత మస్థినంధిశిరోరుజాసాసా వేకలు
 పేరక్తే నిర్భుగ్నే చాపి బోచనే నస్వనాసరుజౌకణ్ణాకంఠశ్శు
 కైరివావృతః । తంద్రామోహః ప్రలాపశ్చ శ్వాసః కాసోరు
 చిర్భామః । పరిదగ్ధాఖరస్ప ర్వాజహ్వప్రస్తాంగ తాపరమ్ స్త్రీవ
 నంరక్తపిత్తస్య కేనోన్మిశ్రితస్య చ శిరసో బోడసంతుష్టానిద్రా
 నాశో హృదివ్యధా స్వేదమూత్రపురీమాణాంచి రాద్దర్శనమల్ప
 శః । కృశత్వం నాతిగాత్రాణాం ప్రతలంకంఠకూజనమ్ । కోతా
 నాం శ్యావరక్తానాం మండలానాంచ దర్శనమ్ । మూకత్వం
 ప్రాశసాంపాహో గురుత్వముడరస్య చ చిరాత్పాకశ్చ దోషా
 ణాం సన్నిపాతజ్వరాకృతిః ॥

తా. జ్వరములలో వాతపిత్తశ్లేష్మసాంకర్ష్యలక్షణములు గలిగియుండిన సన్ని
 పాతజ్వరమని తెలియవలయును. వానిలక్షణంబు లెవ్వయిన ప్రతిక్షణమున దాహము
 ప్రతిక్షణమున శీతలము ఎముకలు కీర్షు శిరస్సు వీనియందు కూల కండ్లయందు నీరు
 గారుట శేత్రములు కలకబారియుండుట శేత్రము లెఱునై యుండుట శేత్రములు
 క్రుంగియుండుట లేక నిక్కబొడిచి కొనియుండుట చెవిలో శబ్దము పోట్లు కుఠికలో
 ముండ్లు బారివట్టుండుట తంద్ర మోహము వదురుట శ్వాసము కాస అరుచి భ్రమనాలుక
 కాలినబొగ్గువలె నల్లనై బిరునై ముండ్లు బారియుండుట శరీరము మిక్కుటముగా
 ప్రేలంబు రక్తమిశ్రిత లేక పిత్తమిశ్రితకఫమును స్వల్పముగా ఉమియుట తలచినురుట
 దప్పి నిదురబట్టుకండుట తొమ్ములో వేదన దీర్ఘ కాలముమీద చెనుట మాత్రము
 మలము కొంచెముగా వెడలుట శరీరచుధికముగా కృశింపకుండుట కడుహీనస్వరము
 మండలాకారంచై నలుపు ఎఱుపు వర్ణములుగల దద్దులు శరీరముననగుపడుట మంద
 ముగమాటలాడుట లేక మాటలాడక నేయుండుట చెవులువినరాకుండుట శేత్రములకు
 ద్బుష్టి లేకుండుట ఆకలిలేకుండుట కాతపిత్తశ్లేష్మములు దీర్ఘ కాలముమీద పక్వంబుల
 గుట ఈ లక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అంగవ్యధాశిరోరుక్వాస్య ద్వాహస్సర్వాంగ
 నేత్రయోః । నేత్రే శోణితపీతాభే మూర్ఛాభ్రాంతి ప్రలాప
 కమ్ । హృచ్ఛూలం గుంధనంహిక్మా కాసస్యాద్దోషు
 మార్షణమ్ సన్నిపాతజ్వరే ఘోరే వైద్యోజానాతినిశ్చయత్ ॥

తా. శరీరమునందు వేదన శిరమునందు పోట్లు సర్వాంగములు నేత్రములు మం
 డుట నేత్రము లెఱుగ లేక పచ్చగ మండుట మూర్ఛ భ్రాంతి వదురుట తొమ్ము
 నొచ్చుట * దగ్గుత్తికెండుట ఎక్కిళ్ళు దగ్గు గగుర్నొడుచుట ఈ లక్షణములు గలది
 భయంకరమైన సన్నిపాతజ్వరమని వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును.

అసాధ్యసన్నిపాత సామాన్య నాడీలక్షణము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] కాష్ఠభారస్య మధ్యేతు మంచూగమన వద్భ
 వేత్ । కుటిలంశిథిలం మందం సూక్ష్మంచ చపలం తథా సన్ని
 పాతో ద్భవానాడీ విజ్ఞేయాసా తథాబుధైః ॥

తా. 18 డు సన్నిపాతములలోను సత్తవధదోషములలోను నాడి కట్టెల మోపు
 నడుమ చుంచు బాతినలులను కుటిలముగను తెగినలుల ఖండఖండములుగను మంద
 ముగను నూత్నముగను చపలముగను నడుచుచుండిన రోగి మృతిశెందునని తెలియ
 వలయును.

మృత్యుధాతు లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నాడీడచురుకాకారా దినే మృత్యు ర్దివత్రయే ॥

తా. నడిమి వ్రేలికింద కడపటి వ్రేలికింద నాడి డనురుకమువలె నడుచుచుండిన
 రోగి 1 దినములోగాని 3 దినములలోగాని మృతిశెందును.

సన్నిపాతజ్వర సామాన్య ప్రమాణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] దోషే విబధ్ధేన స్టేగ్నా సర్వసంపూర్ణ లక్ష
 ణః । సన్నిపాతజ్వరోసాధ్యః కృత్రుసాధ్యస్తజ్జోన్యధా సప్త
 మేదివ సేప్రాప్తే దశమే ద్వాదశేపివా । పునగ్ఘోరతరోభూత్వా

* దగ్గుత్తిక అనగా - గడ్గదస్వరముతో మాటలాడుట.

శమనం యాతిహంతివా | వ్రతైశ్చ ద్విగుణైర్వాపీ మోక్షా
య చవధాయచ||

తా. పితృదిదోషములు మలాది దోషములు బద్ధగింతుట జాతరాగ్ని నశించుట వాతాదులయొక్క సర్వదోషములు సంపూర్ణముగా నుండుట ఈలక్షణములుగల సన్నిపాతజ్వరము అసాధ్యంబనియు దోషప్రవృత్తి ఒకింత అగ్నిదీపనము సర్వలక్షణములలో సన్ని లక్షణములు ఇవి మాత్రము గలిగియుండిన కష్టసాధ్యంబనియు తెలియవలయును. సన్నిపాతము 7 లేక 10 లేక 12 దినములకు కడు ఉగ్రంబై శాంతి జెందినను జెందును. లేక జంపినను చంపును. అటు కాదేని 14-20-21 దినములకు శాంతి జెందినను జెందును. లేక జంపినను చంపును.

వాక్యము! మాధవనిదానము ఆయుర్వేదము నిత్యనాధీయము వైద్యచింతామణి వీనియందలి త్రయోదశ సన్నిపాత నిదానంబులను వానిసాధ్యాసాధ్యంబులను కాలప్రమాణంబును ఉపద్రవములను చికిత్సాను పానంబులను సంగ్రహించెద.

సన్నిపాతనామ తత్సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో! [మాధవనిదానే] సంధిక త్తాండ్రిక త్తైవ దున్నాధ శ్చిత్త
విభ్రమః | కష్టసాధ్యః కంఠకుబ్జః కర్ణికో జిహ్వకస్తథా |
కష్టాత్కష్ట కరోజ్ఞేయో రుద్దాహోహాంతిమానవమ్ | అంత
కోభుగ్ననేత్రశ్చ రక్తప్తీవీ ప్రలాపకః | శీతాంగశ్చాస్యభి
న్యాస వ్షటాస్యా స్తప్తమారకాః||

తా. సంధికము తాండ్రికము చిత్తవిభ్రమము కంఠకుబ్జము కర్ణికము జిహ్వకము రుద్దాహము అంతకము భుగ్ననేత్రము రక్తప్తీవి ప్రలాపము శీతాంగము అభిన్యాసము అను నీ 18 ను సన్నిపాతనామంబులు అందు 6 సాధ్యంబులు తక్కినవి 7 మారకంబులు అందు సంధికము తాండ్రికము చిత్తవిభ్రమము ఇవి కష్టసాధ్యంబులు కంఠకుబ్జము కర్ణికము జిహ్వకము ఇవి కడుకష్టసాధ్యంబులు రుద్దాహము మారకంబు తక్కినవి 6 ను సాధ్యంబులు (ఇక వాని సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱుంగుటకు తగిన లక్షణంబుల వదించెదను.)

సంధికసన్ని లక్షణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] అంగశోభో వాయుకఫే తంద్రాశూల
ప్రజాగ రాఃసంధికాభ్యే సన్నిపాతే బలహానిశ్చజాయతే||

తా. అంగములు వాయుట వాతోపద్రవములు కలిగియుండుట కఫము బడుట తంద్ర శూల నిదురబట్టకుండుట సత్యము త్తయించుట ఈ లక్షణములు కలిగి అంగములు శోభించియుండునది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో! [ఆయుర్వేదే] పూర్వయాప కృతశూల సంధవం * శోఫ
నాత బహువేద నాన్వితమ్ | క్లేష్మతాప బలహాని జాగరం
సన్నిపాత నితి సంధికం సదేత్||

తా. వాపు శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట క్షిణుముగ పొరలుట క్లేష్మ ప్రకోపము సంతాపము సత్యము త్తయించుట నిదురబట్టకుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి పూర్వయాపజనిత శూలతోగూడి అంగములు శోభించియుండునది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో! [నిత్యనాధీయే] శరీరం పూర్వవచ్ఛాల్లం శోఫవాతంచవేదనా|
కఫస్తం ద్రామతాపంచ సంధికే సాన్నిపాతికే||

తా. శరీరము పూర్వమువలెనే యుండుట శూల శోభ గలిగియుండుట శరీరము నందు వాతోపద్రవములు వేదన కఫము తంద్ర తాపము ఈ లక్షణములు గలది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో! [చింతానుజౌ] సదాస్యం క్లేష్మణా పూర్ణం శూలం నానా
తివేదనాశోకస్సాస్య ల్లక్షణజ్ఞేయం సంధికే సాన్నిపాతికే||

తా. ఎల్లపుడు నోరు క్లేష్మపూరితముగ నుండుట శూల నాసికములో కడు వేదన కన్నులయందు నీరుగారుట ఈ లక్షణములుగలది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును. (ఇందు శుభకరనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యము అశుభకరనాడులు కలిగియుండిన అసాధ్యము అశుభాశుభనాడులను అష్టధాతువు నిదానమువలన తరుచుగా నెఱుంగవలయును.)

* శోషవాత.

తాండ్రిక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తంద్రాశూల జ్వరశ్లేష్మ తృష్ణా ఛర్దిచ కంఠరుక్ । ఉత్కణ్ఠస్యాదసశనం తాండ్రికేశ్వసకః కఫః॥

తా. తంద్ర శూల జ్వరము శ్లేష్మము దప్పి వాంతులు మెడవంచి యుండుట బాంగుబోయినటుల మాటలాడుట అన్నమునం దిచ్చలేకుండుట శ్వాసము తెమడవెడలుట ఈ లక్షణములుగలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాండ్రిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ప్రభూతా తంద్రాద్వి జ్వరకఫ విసాకులతరో భవేచ్ఛావ్రయా జహ్వోపృథుల కఠినాకంటకవృతా అతీసార శ్వాసః క్లమఫకఠితా వశ్శుశ్రికుజో భృశంకంఠే జాడ్యంశ యసమనిశం తాండ్రికగదే॥

తా. అధికముగా తంద్ర శూల జ్వరము తెమడవెడలుట దప్పివలన రోగి కడు పీడితుడుగ నుండుట నాలుక నల్లనై దళమై కఠినమై ముడ్లుబారియుండుట అతీసారము శ్వాస బడలిక శరీరము నుండుట చెవి వినరాకుండుట మిక్కిలముగా కంఠమునందు జడత్వము రేయుంబగులు పరుండియుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాండ్రిక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] అతితంద్రా జ్వరశ్వాస శ్శ్రీమస్తాపోతి సాగత్పత్ । స్థూలకణ్ఠయతిశ్వాసమా జహ్వోతిస కంటకా । శ్రుతిస్వల్పాక వశ్చేతి తాండ్రికే నాన్నిపాతికే॥

తా. విడువని తంద్ర జ్వరము శ్వాస శ్రమ చేతులు కాళ్ళు నుండుట అతీసారము దప్పి కుతిక బాంగుబోవుట నాలుక నలుపు వర్ణముగలదై కఠినమై ముడ్లు బారి యుండుట చెవులు పొడిదగు ఈ లక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాండ్రిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] బద్ధప్రలాపస్తంద్రాచజిహ్వశ్వాసా సకంటకా । కఠినా నిర్ద్రవా శుష్కం సంతాపశ్వాతి సారకః ।

శ్వాసః కంఠాద్విపల్లశ్చ తోయం స్రవతిలోచనే । జ్వరమత్యుత్కటంచైవ తాండ్రికే నాన్నిపాతికే॥

తా. మదురుట తంద్ర నాలుక నల్లనై ముండ్లుబారి కఠినమై ద్రవము లేకుండుట శరీరము శుష్కించుట తాపము అతీసారము శ్వాస శరీరమునందు దురద నేత్రములు విశాలమై పెద్దవిగ నుండుట కన్నులయందు నీరుగారుట తీవ్రజ్వరము ఈ లక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాండ్రిక సన్నియని తెలియవలయును.

ప్రలాపసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రలాపకంపరుక్ప్రజ్ఞానాశవైకల్యవిభ్రమాః । ప్రలాపః ప్రాణహంతాచ విలాపో గ్రజ్వరాదిభిః॥

తా ప్రలాపము కంపము వేదన మతిమరుపు శరీరము వికలమై యుండుట తబ్బిబ్బులాడుట ఏడ్చుట శరీరమునందు బొటమెలు ఉగ్రజ్వరము ఈ లక్షణములు గలిగి ఏడ్చుచు వదురుచుండిన ప్రలాపసన్నియని తెలియవలయును. ఇది ప్రాణముల హరించును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కంపప్రలాపః * పరితాపనకంఠపీడా † శోఫ ప్రవాతప్రతికః పవమానచింతా । ప్రజ్ఞాప్రణాశ వికలః ప్రచురి ప్రచాదిః । క్షీప్రంప్రయూతి పితృపాల పదంప్రలాపీ॥

తా. శరీరము వణుకుట ప్రలాపించుట సంతాపము కుతికమెచ్చుట శోఫ శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట శాలిని కోగుట ప్రజ్ఞావిహీనతచే శరీరము గురుతెరుగ కుండుట అధికముగ వదురుట ఈ లక్షణములుగలిగి ఏడ్చుచు వదురుచుండిన ప్రలాప సన్నియని తెలియవలయును. ఇది గలవాడు కడుకీఘ్రిముగా పితృలోకమున కేగును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ప్రలాపకం పాభ్రాంతిశ్చ ప్రజ్ఞానాశోతితా పమాణ । పాదశోభాంగపీడాచ వికలః ప్రతివాదితాఙ్గేయం ప్రలాపకేచిహ్నం సన్నిపాశో నికృంతకః॥

* పరితాపనశీర్ష పీడా:-కపాలమునందు పీడ గలుగుట.
† ప్రాణప్రభావపవమాన పరోన్యధింతా:-గంభీరముగా మాటలాడుట.
తన సుఖమునుగోరి పరులనుఃఖమునకు వ్యసనపడుట.

తా. వదురుట కిరీరము వణుకుట భ్రమ మాటలాడుట అజ్ఞానము అతితాపము పాదములు శోభించుట కిరీరము నొచ్చుట కిరీరము గురుతెరుగకుండుట ప్రతివాదిం చుట ఈ లక్షణములు గలది ప్రలాపసన్నియని తెలియవలయును. ఇది లోగిని జంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] కంఠప్రలాపసంతాపా వాతశ్లేష్మప్రజా యతే | హిక్కాతా పజ్వరశ్చైవ ప్రలాపేనాన్నివాతికే |

తా. కిరీరము వణుకుట వదురుట సంతాపము కిరీరము మెచ్చుట దగ్గు ఎక్కిళ్లు తాపజ్వరము ఈ లక్షణములు గలది ప్రలాపసన్నియని తెలియవలయును.

చిత్తవిభ్రమ సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రలాపోన ర్తనంహాస్యం నానాపీడా మద భ్రమాః | వైకల్యం కోపనంగానం దుస్సాధశ్చిత్తవిభ్రమః |

తా. ప్రలాపించుట నృత్యము నలుపుట నగుట ముక్కు నలుచుకొనుట మద మెక్కియుండుట తల్పిబ్బులాడుట కిరీరము గురుతెరుగకుండుట కోపము పాడుట ఈ లక్షణములు గలిగి యెల్లపుడు చిత్తభ్రమ గలిగియుండునది చిత్తభ్రమ సన్నియని తెలి యవలయును. ఇది అసాధ్యము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] మదోమోహణో భ్రమస్తాపో హాస్యగీతప్రలా పనమ్ | నృత్యంవికలతాపీడా వికటాక్షోవిచక్షణః | లక్షణై స్సన్నివాతోయాం జ్ఞాతవ్య శ్చిత్తవిభ్రమః |

తా. కిరీరము మదమెక్కుట మోహము భ్రమ తాపము నగుట పాడుట వదు రుట అడుట కిరీరము గురుతెరుగకుండుట కిరీరపీడ వెట్టిమాపులు తెలివిగల వానివల నుండుట ఈ లక్షణములు గలది చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] యదికథమపిపుంసాంజాయతే కాయపీడా భ్రమమదపరితాపా మోహవైకల్యభావౌ | వికటనయన హాసో నృత్యగీత ప్రలాపాహ్యాభిదశతినసాధ్యం కేహిచిత్త భ్రమాఖ్యమ్ |

తా. ఉమ్మెత్తకాయ దినినవానివలె పిచ్చిమాటలాడుట భ్రమ కిరీరము మద మెక్కుట సంతాపము మోహము కిరీరము గురుతెరుగకుండుట ఉఱిమి చూచుట నగుట అడుట పాడుట వదుగుట ఈ లక్షణములు గలది చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలి యవలయును. ఇది యసాధ్యము

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సర్వావయవవైకల్యం వాతపిత్తప్రకోపనమ్ | భ్రమమోహా భ్రాతుణో గీతనృత్య ప్రలాపనమ్ | మహాఘోర సన్నివాతో జ్ఞాతవ్య శ్చిత్తవిభ్రమః |

తా. సర్వావయవములు వైకల్యమును కెందియుండుట వాతపిత్తములు ప్రకో పించుట భ్రమ మోహము కనుబొమలు ముడిబడుట పాడుట అడుట వదుగుట ఈ లక్షణములు గలది కడుభయంకరమైన చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును.

జిహ్వక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వాసపరితాప విహ్వలో మిాలితాక్షీచ కఫావృతం ముఖమ్ | నిశ్శ్వసక బధిరమూకలక్షణశ్చాంత కృద్భవతీయ స్సజిహ్వకః |

తా. శ్వాసకాసల సంతాపము మతిచాంచల్యము శీత్రములు మూతలు బడుట నోట కఫము వెడలుట నిట్టూర్పు వాతము వెడలుట చెవుడు మూకతనము ఈ లక్షణ ములు గలిగి నాలుక కఠినమై ద్రవములేక ముండ్లు బారీయుండునది జిహ్వక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది లోగిని జంపును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శ్వసనకాస కరితాపవిహ్వలః కఠినకంఠకవృ తాచ జిహ్వీకా | బధిరమూక బలహానిలక్షణో భవతికష్ట తరసాధ్యజిహ్వకః |

తా. కాసశ్వాస సంతాపములచే మతిచాంచల్యము నాలుక కఠినమై ముండ్లు బారీయుండుట చెవుడు మూకత్వము సత్వము క్షయించుట ఈ లక్షణములు గలది జిహ్వక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] కంటకాకఠినాజిహ్వ కాసశ్వాసాతి విహ్వలః | మూకో బధిరతా తాపోబలహాని ర్నిలక్షణైః |

జిహ్వక సన్నిపాతో యం కష్టసాధ్యం విదుర్బుధాః॥

తా. నాలుక కఠినమై ముండ్లు బారయించుట కాసక్యాసలు మతిచాంచల్యము మూకత్వము చెవుడు తాపము సత్వక్షయము సురణ చిన్నములు ఈ లక్షణములు గలిగి నాలుక కఠినమై ముండ్లు బారయించునది జిహ్వకసన్నియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] నిశ్శ్వాసో వేగసూతాపా కాసఃకఠిన జిహ్వీకా।
కంటకా శ్వామివర్ణాచ మూకత్వం బధిరోజవః ।
జిహ్వక సన్నిపాతో య మసాధ్యంచ వివిద్ధి కేత్ ॥

తా. ఊర్ధ్వశ్వాసము తాపము దగ్గ నాలుక కఠినమై ల్లనై ముండ్లుబారి యుండుట స్వల్పముగ మాటలాడుట లేక మాటలాడకనే యుండుట చెవును జడత్వము ఈ లక్షణములు గలది జిహ్వక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

కర్ణిక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవినిదానే] జ్వరోగ్రతాపకర్ణాద్గ్రంథిః క్రోధఃప్రలా
పనమ్ । శ్వాస కాసప్రసేకాస్సుప్త్యః కర్ణికః శృచ్ఛసాధ్యకః॥

తా. ఉగ్రజ్వరము తాపము చెవికొనలు వాచుట గ్రంథులు పుట్టుట శోపము వదురుట శ్వాసకాసలు నోటిలో నీరుగారుట ఈ లక్షణములు గలిగి కర్ణమాలముల యందు వాచుకలిగి యుంతునది కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ప్రలాపశ్శృతి హ్రాసకంఠ గ్రహాంగవ్యథా
శ్వాసకాస ప్రసేకప్రభావమ్ । జ్వరం తాపకర్ణాంత యో
ర్గల్ల పీడాబుధాః కర్ణికం కష్టసాధ్యం వదంతి॥

తా. వదురుట చెవుడు కుతికబట్టికొనిన ట్టుండుట శరీరమునందు వ్యధ శ్వాస దగ్గ జొల్లకారుట జ్వరము సంతాపము చెవి చెక్కిళ్ళు వీని మూలములయందు వాచు ఈ లక్షణములు గలది కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును. దీనిని పండితులు కష్టసాధ్య మని వదించెదరు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] జ్వరఃకర్ణాంత శోఘాచ శ్వాసకంఠప్రలాపనమ్।
స్వేదఃకంఠ గ్రహస్తాపో హృల్లాసోంగ వ్యదాపీచ ।

కర్ణికే సన్నిపాతేచ లక్షణానిచ పండితైః ।

తా. జ్వరము కర్ణమూలములయందు వాచు ఉబ్బసము శరీరకంఠము వదురుట చెవుట కంఠము పట్టికొనినట్టుండుట తాపము ఓకర వచ్చునట్టుండుట శరీరమునందు నూదులచే బొడుచునటుల వ్యధ ఈ లక్షణములుగలది కర్ణికసన్నియని పండితులు తెలిసికొనవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] ప్రలాపజిహ్వస్ఫుటన హిక్మాకాసాంగకంఠ
నమ్ । కర్ణాంతశోఘస్తాపశ్చకర్ణికేసాన్నిపాతికే॥

తా. వదురుట నాలుక పగిలియుండుట ఎక్కిళ్లు దగ్గ శరీరకంఠము చెవి కొనలువాచుట తాపము పలుచూరు లేచుట ఈ లక్షణములుగలది కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును.

పూర్వోక్తసన్నిపాత సాధ్యనాడి లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సువ్యక్తతానిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితి రేవచ ।
అచంచలమమందత్వం సర్వంసల్లక్షణంశుభమ్॥

తా. వైజిప్పబడిన 6 సన్నిపాతములలో నాడిస్వస్థానము విడనాడకను నిర్మలముగను కాలిల్య రహితంబుగను నూత్ముతా విహీనంబుగనుండిన యాసన్నిపాత ములు సాధ్యములని తెలియవలయును.

సాధ్యసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] సంధికస్తాండ్రిక శైచప్రలాపశ్చిత్తవిభ్రామః ।
జిహ్వకఃకర్ణిక శైచ వటుస్థాధ్యాశ్చపక్వీర్తితాః ॥

తా. సంధికము తాండ్రికము ప్రలాపము చిత్తవిభ్రామము జిహ్వకము కర్ణికము అను నీ 6 సన్నిపాతములు సాధ్యంబులు (అట్లగుటచే వానికి చికిత్స జేయవలయును.)

అసాధ్యసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] రుద్దాహమంతకోభుగ్న సేత్రంస్యాత్కంఠ
కుబ్జకః । రక్తస్థివీశీతగాత్ర మభిన్యాసశ్చదారుణాః । సన్ని
పాతా ఇమేసప్తావ్యసాధ్యాఃపరికీర్తితాః ।

తా. రుద్దాహము అంతకము భుగ్ననేత్రము కంఠకుబ్జము రక్తక్తివి శీతాంగము అభిన్యాసము అను నీ 7 అన్ని పాతములు అసాధ్యంబులు (అట్లుగుటచేవానికి తలుచుగా చికిత్స జేయంజగదు)

రుద్దాహసన్ని లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] శోభప్రలాపమోహాగ్నిమాండ్యం శ్రాంతి ప్రృషాభిమః | రుద్దాహేశ్వాసశూలాచ కంఠమన్యాయాజాతఘా|

తా. శరీరమువారుట ప్రలాపము మోహము అగ్నిమాండ్యము బడలిక దప్పి తబ్బిబ్బులాడట ఉబ్బసము శూల మెడవెడతలనరము వీనియందు వేదన ఈ లక్షణములుగలిగి కుతిక పగిలినొచ్చునది రుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] మోహస్తాపః ప్రలాపశ్చ వ్యధా కంఠేభ్రమః. క్షమః | వేదనాతి తృషాజాడ్యం శ్వాస స్త్వేష్వైశ్చలక్షణైః | కష్టాశ్శ్చైర్విత్తిర్విజ్ఞేయం రుద్దాహస్సన్నిచాతికః ||

తా. మోహము తాపము వదురుట కుతిక పగిలినొచ్చుట శరీరము చక్కారముగ దిరుగుట బడలిక పొరలుట కడుదప్పి శరీరజాడ్యము శ్వాస ఈ లక్షణములు గలిగి కుతికపగిలినొచ్చునది రుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును. ఇది కడుఅసాధ్యము.

శ్లో|| [నిత్యనాధీయే] ప్రలాప పరితాపన ప్రబలమోహమాండ్య శ్రమః | పరిధిమణ వేదనా వ్యధిత కంఠమన్యాయాహనుః | నిరంతరతృషా కరశ్శ్వాసనశూలహిక్కాకులః | సకష్టతర సాధనోభవతిహంతిరుద్దాహకః ||

తా. వదురుట సంతాపము కడుమోహము అగ్నిమాండ్యము లేక కడుపులో మంట శ్రమ శరీరము దిగుగుట పొరలుట కంఠము వెడతలనరము ఎక్కిళ్ళు వీనియందు వేదన ఎల్లపుడు దప్పి నిట్టూర్పులు శూల ఎక్కిళ్ళు ఈ లక్షణములుగలిగి కుతిక పగిలియుండునది రుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగినిజంపును.

శ్లో|| [చింతామణౌ] ప్రలాపతాపా మోహశ్చ కంఠేవై వేదనా భ్రమః | వేదనాతితృషాకాసో జాడ్యకంఠప్రలాపనమ్ | స్వేదోలలాటకంఠేచ రుద్దాహేసాన్నిచాతికే||

తా. వదురుట తాపము మోహము కుతికపగిలినొచ్చుట శరీరము దిగుగుట పొరలుట కడుదప్పి కాసము శరీరజాడ్యము శరీరకంఠము మొరబెట్టుట లలాటము కుతిక వీనియందు చెమట ఈ లక్షణములుగలిగి కుతికపగిలినొచ్చునది రుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును.

అంతకసన్ని లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] అంతర్దాహ శిరఃకంఠ హిక్కారోదన విభ్రమః | తమంతకంఠవిజానీయాదసాధ్యశ్చాప్రతిక్రియః||

తా. కడుపులోదాహము శిరఃకంఠము ఎక్కిళ్ళు ఏమిట తబ్బిబ్బులాడుట ఈ లక్షణములుగలిగి కడుపులో కడుమంటలు గలిగియుండునది అంతక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము అట్లుగుటచే దానికి చికిత్సయేలేదు.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] దాహమోహ శిరః కంఠ హిక్కాకాసాంగ కంఠనమ్ | సంతాపశ్చాత్మనోష్ణేయశ్చాంతకే సన్నిచాతికే||

తా. దాహము మోహము శిరఃకంఠము ఎక్కిళ్ళు దగ్గ శరీరము వణకుట ఆత్మకు సంతాపము ఈ లక్షణములుగలిగి కడుపులో కడుతాపము గలిగియుండునది అంతక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో|| [నిత్యనాధీయే] దాహాంకరోతికరితా పనమాతనోతిమోహం దదాతి విదధాతి శిరఃప్రకింఠమ్ | హిక్కాంకరోతిక సనంచస మాతనోతి జా నీహితం విబుధ వద్ధిత మంతకాఖ్యమ్||

తా. దాహము సంతాపము మోహము తలవణుకుట ఎక్కిళ్లు వాంతి ఈలక్షణములుగలిగి అంతకసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో|| [చింతామణౌ] సదాహమోహస్తాపశ్చ శిరః కంఠః ప్రలాప నమ్ | వాంతిర్హిక్కాజ్వరశ్చైవన్యంత కేసన్నిచాతికే||

తా. దాహము మోహము సంతాపము తలవణుకుట వదురుట వాంతి ఎక్కిళ్లు జ్వరము ఈ లక్షణములుగలది అంతకసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

భుగ్న సేత్రసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అక్షిభంగశ్చుతేర్భంగః ప్రలాపశ్వాసవి భ్రమాః | భుగ్నదృష్టింవిజాసియా దసాధ్యంకంఠశోషవత్ |

తా. సేత్రములయందు మిటిమిటిమాపు చెవులు వినరాకుండుట ప్రలాపము శ్వాసము తల్చిబ్బులాడుట కంఠశోష ఈ లక్షణములుగలిగి సేత్రములు క్రుంగియుండు నది భుగ్న సేత్రసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జ్వరబలాపచయ శ్చుతి శూన్యతా శ్వసన భుగ్నవిలోచనమోహితాః | ప్రలపనభ్రమకంఠసశోకవౌ త్యజతిజీవితమాశుసభుగ్నదృక్ |

తా. జ్వరమువలన బలక్షయము చెవులు వినరాకుండుట నిట్టూర్పు వాతము విడుచుట సేత్రములు క్రుంగియుండుట మోహము వదురుట శరీరము దిరుగుట శరీర కంఠము దుఃఖించుట ఈ లక్షణములుగలది భుగ్న సేత్ర సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగి కడు శిఘ్రముగా ప్రాణంబులవిడుచును.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] శ్వసనం లోచనే భుగ్నే శ్రుతిశూన్యం జ్వ రాధికమ్ | మోహప్రలాపనం కంఠోభ్రమో నిద్రాపిలక్ష ణైః | జ్ఞాతవ్యోభుగ్నసేత్రోయం సన్నిపాతస్సుదారుణః |

తా. శ్వాస సేత్రములు క్రుంగియుండుట చెవులు వినరాకుండుట జ్వరాధి క్యము మోహము ప్రలాపము శరీరకంఠము భ్రమ మైకము ఈ లక్షణములుగలది భుగ్న సేత్రసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] భుగ్నం విలోచన ద్వంద్వం బాష్పంప్రవతి సంతతమ్ | నిరీషణేనరహితం ప్రలాపభ్రమకంఠసమ్ | జ్ఞాత వ్యోభుగ్నసేత్రోయం సన్నిపాతస్సుదారుణః |

తా. సేత్రములు క్రుంగియుండుట సేత్రములయందు యెల్లపుడు నీరుగారుట

సేత్రములకు చూపులేకుండుట వదురుట భ్రమయుట వణకుట ఈ లక్షణములుగలది భుగ్న సేత్ర సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

కంఠకుబ్జసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] హనుకంఠశిరశ్శూన్యో మోహకంఠజ్వరా నిలాః | మూర్ఛాదాహప్రలాపాస్సుప్తి రిత్యాద్యాః కణ్ఠ కుబ్జకే |

తా. చెక్కిళ్లు మెడ శిరము కూలించుట మోహము వణకుట జ్వరము ఊర్ధ్వ శ్వాసము మూర్ఛ దాహము ప్రలాపము ఈ లక్షణములుగలిగి మెడ కుడియబడి యుండునది కంఠకుబ్జ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శిరో ర్తికంఠగ్రహదాహమోహ కంఠజ్వరా రక్తసమీరణార్తిః | హనుగ్రహస్తాపవిలాపమూర్ఛాస్యా త్కంఠకుబ్జః ఖలుకష్టసాధ్యః |

తా. తలనొచ్చుట మెడకుడియబడుట దాహము మోహము వణకు జ్వరము రక్తవాతసంబంధపీడ చెక్కిళ్లు గిట్టుకొనుట సంతాపము వదురుట మూర్ఛ ఈ లక్షణ ములుగలది కంఠకుబ్జసన్నియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] కంఠగ్రహణోజ్వరోమూర్ఛా దాహః కంఠో విలాపనమ్ | మోహస్తాపశ్శరో ర్తిష్ట చాలార్తః ప్రలపణ శ్వసన్ |

తా. కంఠము కుడియబడుట జ్వరము మూర్ఛ దాహము వణకు ఏడ్చుట మోహము తాపము శిరోవేదన వాతప్రకోపము వదురుట నిట్టూర్పులువిడుచుట ఈ లక్షణములుగలది కంఠకుబ్జ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] మోహదాహశిరః కంఠః కణ్ఠకుబ్జశ్చమూ కతా | విలాపస్తాపనం మూర్ఛా త్వంగ శైధిల్యకంఠః | ఛద్ది హింకా గుంఠనంచ హ్యుత్తమాంగవ్యధాతణః | సపవ సన్నిపాతో యంజ్ఞతవ్యః కణ్ఠకుబ్జకః |

తా. మోహము దాహము తలవణకుట మెడకుదియబడుట మూకత్వము విలపించుట తాపము మూర్ఛ శరీరము శైథిల్యమును జెందుట దగ్గు వాంతి ఎక్కిళ్లు దగ్గుత్తికబడుట తలసెచ్చుట ఈ లక్షణములుగలది కంఠకుబ్బ సన్నియని తెలియవలయును.

రక్తస్థీవి సన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తఛర్దిభ్రమశ్వాసాఅజ్ఞానాధ్మానహిక్కి-

కా। ఆరక్తమండలంశ్యామం రక్తస్థీవీయమూలయమ్॥

తా. నెత్తురు గ్రుక్కుట తబ్బిబ్బులాడుట ఉచ్చాసము అజ్ఞానము కడుపుబ్బరము ఎక్కిళ్లు శరీరమునల్లనై రక్తమండలములు గలిగియుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి రక్తముగ్రుక్కుచుండిన రక్తస్థీవిసన్నియని తెలియవలయును. ఇదిగలవాడు యమాలయంబున కేగును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రక్తస్థీవిజ్వరవమితృషామోహశూలాతిసారా

హిక్కి ధ్మానభ్రమణదవధు శ్వాససంజ్ఞాప్రణాశాః । శ్వామారక్తాధికతరసనా మండలోత్థానరూపా రక్తస్థీవీనిగదిత ఇహప్రాణహంతాప్రసిద్ధః॥

తా. రక్తముగ్రుక్కుట జ్వరము వాంతి దప్పి మూర్ఛ కూల అతిసారము ఎక్కిళ్లు కడుపుబ్బరము శరీరము చక్రాకారముగ దిరుగుట సంతాపము శ్వాస తెలివి లేకుండుట నాలుక నల్లగ గాని ఎఱ్ఱగ గాని లేక మండలములు గలదిగ గాని నుండుట ఈ లక్షణములుగలది రక్తస్థీవిసన్నియని తెలియవలయును. ఇది ప్రాణహానిని చేయుట యందు ప్రసిద్ధిజెందినది.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] రక్తస్థీవన సంమూర్ఛా జ్వరమోహతృషా

భ్రమాః। వాంతిర్హిక్కి తీసారశ్చ సంజ్ఞానాశోవ్యధాశ్వసః। - మండలాశ్వామరక్తాశ్చ దాహస్సాస్త్రిల్లక్షణానితై । జ్ఞాతవ్యస్సన్నిపాతాయం రక్తస్థీవీతిఘాతుకః ।

తా. రక్తము గ్రుక్కుట మూర్ఛ జ్వరము మోహము దప్పి శరీరము దిరుగుట వాంతి ఎక్కిళ్లు అతిసారము తెలివి లేకుండుట * వ్యధ శ్వాస శరీరమునందు నల్లగ

* వ్యధ అనగా - నూదులచే బొడుచునటుల శరీరమునందు వేదన.

గాని ఎఱ్ఱగ గాని నుండు మండలములు జనించుట దాహము ఈ లక్షణములుగలది రక్తస్థీవి సన్నియని తెలియవలయును. ఇది శోగిని జంభును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] జిహ్వోవ్యవస్థాటనాచైచ్చన రక్తం స్రవతి వేగతః। జ్వరశృష్టామోహమూర్ఛా హిక్కి తీసారవిభ్రమాః। కానశ్శిరోభ్రమః కంఠో జిహ్వోశ్వామూసకంటకా। రక్తస్థీవీ సన్నిపాతోజ్ఞేయశ్చాతివిభీషణః॥

తా. నాలుక వెదపులుపగిలి తీవ్రముగా రక్తము గారుట జ్వరము దప్పి మోహము మూర్ఛ ఎక్కిళ్లు అతిసారము దగ్గు తబ్బిబ్బులాడుట తలదిరుగుట వణకుట నాలుక నల్లనై ముండ్లు తారాయుండుట ఈ లక్షణములుగలది రక్తస్థీవి సన్నియని తెలియవలయును. ఇది కడుభయంకరమైనది.

శీతాంగసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉగ్రతాపక్లమశ్చైత్యం ఛర్ద్యతీసారవేగవాత్ । శోకకంఠప్రభ్రమశ్వాస శీతగాత్రాచ్యుప్రద్రవాః॥

తా. లోన ఉగ్రమైతాపము లేక కడు శైత్యము బడలిక వాంతి అధికముగా వికేచనములగుట శోకము వణకు భయ ఎగవూపిరి యీ మొదలగుల లక్షణములు గలిగి శరీరమంతయు చల్లగనుండునది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] హిమసదృశశరీరోవేచధు శ్వాసహిక్కి శ్శీధిలి తసకలాంగః ఖిన్ననాడిః ప్రలాపః। క్లమిధదనధు కాసచ్ఛర్ద్య తీసారశోకా స్త్వరితమరణహేతు శ్శీతగాత్రప్రభావతో ।

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట శరీరము వణకుట శ్వాస ఎక్కిళ్లు సర్వాంగములు శిథిలములై యుండుట స్వరభంగము ప్రలాపము అనాయాసముగా శ్రమలోన ఉగ్రసంతాపము దగ్గు వాంతి అతి సారము దఃఖము ఈ లక్షణములుగలది శీతాంగ సన్నియని తెలియవలయును. దీనియందు శరీరము శీతలముగా నుండుటచే త్వరిత మరణమునకు హేతుకరంబగును.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] శరీరం హిమశీతంచ ఛర్ద్యతీసారకంఠసమ్ । క్షీణనాద్యంగతాపశ్చ హిక్కి శ్వాసక్లమశ్రమాః ।

నర్వాంగశిథిలోహంతి శీతాంగస్సన్నిపాతకః ॥

తా. శరీరము నంచువలె చల్లగనుండుట వాంతి అతిసారము వణుకు నాడి క్షీణించియుండుట శరీరము తాపము ఎక్కిళ్ళు క్వాస బడలిక శ్రమ సర్వాంగములు శిథిలములెందుట ఈ లక్షణములుగలది శీతాంగస్సన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] నర్వాంగం చంద్రవచ్ఛేతం కానశ్వాసశ్చ జాయతే హిక్మాసర్వాంగశైథిల్యంవాంతిసంతాపమూర్ఛనమ్ । అతిసారోంగకంపశ్చ శీతాంగేసన్నిపాతకే॥

తా. సర్వాంగములు చంద్రునివలె చల్లగనుండుట కాన శ్వాసలు ఎక్కిళ్ళు సర్వాంగములయందు శైథిల్యము వాంతి సంతాపము మూర్ఛ అతిసారము శరీర కంపము ఈ లక్షణములుగలది శీతాంగస్సన్నియని తెలియవలయును.

అభిన్యాస సన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]కరపాదతలేదాహః ప్రజ్ఞాహానిశ్చ జాయతే జానీయాత్తనుభిన్యాస మాయుర్వేదవిశారదః ॥

తా. అఱకాళ్ళు అఱచేతులునుట తెలివిలేకుండుట ఈ లక్షణములుగలది అభిన్యాస సన్నియని ఆయుర్వేద వేత్తలగు వారెఱుంగవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దోషత్రయస్నిగ్ధ ముఖత్వనిద్రా వైకల్యనిశ్చేష్టనకష్టవాచః । బలప్రణాశశ్శ్వాసనాదినిగ్రహాలాభిన్యాస ఉక్తో నను మృత్యుకల్పః ॥

తా. వాతపిత్త శ్లేష్మనాడులు బ్రకోపించి పఱుమా రెగిరెగినడుచుట ముఖము నిగనిగలాడుట నిదుర బట్టకుండుట చేష్టలుడిగియుండుట కడుకష్టముమీద మాట లాడుట బలిమికోరవడుట క్వాసాదులు వెడలక లిగబట్టుట ఈ లక్షణములుగలది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది మృత్యుకుల్యముగనుండును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] త్రిదోషంచముఖంస్నిగ్ధం నిద్రా వైకల్యకం పనే నిశ్చేష్టనమతిశ్వాస మందాగ్ని బలహానయః । మృత్యు తుల్యం వ్యాభిన్యాసం సన్నిపాతం సులక్షయేత్ ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు సంకరముగనడుచుట ముఖము మెఱయుట నిదుర బట్టకుండుట వణుకుట చేష్టలుడిగియుండుట అతిక్వాస అగ్నిమాంద్యము బలముక్షయించుట యీ లక్షణములుగలది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది మృత్యుకుల్య మని యూహింపవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] దోషత్రయం జ్వరశ్శ్వాస స్నిగ్ధాస్య మతి నిద్రతా । అంగవైకల్య తాపశ్చ బలహాని స్త్రమాజటః । అత్యుత్కట సన్నిపాతో వ్యాభిన్యాస స్సుదారుణః॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు గలపి బ్రకోపించుట జ్వరము క్వాస ముఖము మెఱయుట అధికనిద్ర అంగములయందునొప్పి తాపము బలముక్షయించుట దప్పి జాడ్యము యీ లక్షణములుగలిగి భయంకరముగనుండునది అభిన్యాససన్నియని తెలియ వలయును. ఇది యసాధ్యము.

సన్నిపాత భేదములు.

శ్లో॥ [శారీరే] తద్ద్విధాదాహశీతాది దాహోద్యాష్టత్తకాపరే । అభిన్యాసోభవేదేక సన్నిపాతాస్త్రయోదశః ॥

తా. సన్నిపాతములు దాహోది శీతాదిభేదములచే ద్వివిధములు అందు దాహోది లక్షణములతోగూడిన సన్నిపాతములు 6 శీతాదిలక్షణముతోగూడిన సన్నిపాతములు 6 అభిన్యాసం బొకటి సన్నిపాతములు పదమాడు.

శీతాదిసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ సంధికస్తాంద్రికోజిహ్వా కర్ణి కశ్చప్రలాపకః । చిత్తవిభ్రాముకశ్శీతాః కఫవాతోత్తరాఃస్మృతాః ॥

తా. సంధికము తాంద్రికము జిహ్వకము కర్ణికము ప్రలాపము చిత్తవిభ్రాము అను 6 సన్నిపాతములు శీతాదిలక్షణముక్తంబులై శ్లేష్మనాతప్రకోపములు గలవిగ నుండును. అట్లగుటచే యవి సాధ్యంబులు.

దాహోద్యుగ్రసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ భుగ్నాఘోర క్షనిష్ఠీవీ శీతాంగోతకపవచ । కణ్ఠకుబ్జశ్చరుద్దాహాలా దాహోద్యాభూతపిత్రకాః ॥

తా. భుగ్గునేత్రము రక్తస్థివి శీతాంగము అంతకము కంఠకుబ్బము రుద్దాహము అను 6 సన్నిపాతములు దాహాదిలక్షణములతోగూడి కేవల పితృధిక్యముగలవై యుండును. ఈ 6 ససాధ్యములు.

శ్లో॥ అంతర్దాహహోబృహిశ్శీతో నిహం త్యేషత్రయోదశః ॥

తా. అంతర్దాహహోబృహిశ్శీతంబులుగలది అభిన్యాససన్నిపాతము. ఇది 18 వసంఖ్య గలదిగ నుండును. ఇది మనుజుని జంపును.

శ్లో॥ త్రయోదోహస్సమాక్షీ క్య చేష్టాభగ్నేనచేతసా ।

అభిన్యాసేప్రకుప్యంతి తేనజంతుర్న్యతోపమః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు కి ను బ్రణోపించి సమానంబులైన చేష్టావిహీనంబులై మనస్సుతోగలసిక్రమమును దప్పియుండునది అభిన్యాససన్ని యని తెలియవలయును. ఇది నిశ్చయముగా మనుజుని జంపును.

సన్నిపాత దినప్రమాణము.

శ్లో॥ [క్రంథాంతరే] సంధికస్సప్తదివస మంతకోవాసరాణాదశ ।
గుదాహోవింశతింవారాన్విభ్రమస్త్యేకవింశతిమ్ । పక్షమేకం
శీతగాత్రస్యాండ్రికః పంచవింశతిమ్ । అధనా వాసరాణాసప్త
కంఠకుబ్బస్త్రయోదశ । త్రిమాసంకర్ణికశ్చైవ భుగ్గునేత్రో
దినాప్తకమ్ । రక్తస్థివీ దశదినం ప్రలాపస్యా చ్చతుర్దశ ।
జిహ్వకష్టోడశదినమభిన్యాసోర్ధమాసకమ్ । ఇథింహి సన్నిపా
తానాం ప్రమాణం పరికీర్తితమ్ ॥

తా. సంధికసన్నికి 7 దినములు అంతకసన్నికి 10 దినములు రుద్దాహసన్నికి 20 దినములు చిత్తవిభ్రమసన్నికి 21 దినము శీతాంగసన్నికి 15 దినములు తాండ్రిక సన్నికి 25 దినములు లేక 7 దినములు కంఠకుబ్బసన్నికి 18 దినములు కర్ణికసన్నికి 8 మాసములు భుగ్గునేత్రసన్నికి 8 దినములు రక్తస్థివిసన్నికి 10 దినములు ప్రలాప సన్నికి 14 దినములు జిహ్వకసన్నికి 16 దినములు అభిన్యాససన్నికి 16 దినములు కాల ప్రమాణంబు. (అట్లుగుటచే సంధికము తాండ్రికము ప్రలాపము చిత్తవిభ్రమము జిహ్వకము కర్ణికము అను 6 సాధ్యసన్నిపాతములు వై జెప్పబడిన కాలక్రమముగా నివర్తించినను నివర్తించును లేక చంపినను చంపును ; అంతకము రుద్దాహము శీతాంగము

కంఠకుబ్బము అభిన్యాసము రక్తస్థివి భుగ్గునేత్రము అను 7 యసాధ్య సన్నిపాతములు వానివాని కాలక్రమముగా తఱుచుగ చంపును.)

త్రయోదశ సన్నిపాత విశేషములు.

శ్లో॥ ఏకోబృణాస్త్రయస్తేషు ద్వ్యృబృణాశ్చతథేషట్ । త్ర్యృబృ
ణాస్పృథవేదేకో విజ్ఞేయఃసకుసప్తమః । ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు
వాతపిత్తకవైశ్చపట్ । సన్నిపాతజ్వరవైశ్చసంస్కృద్విశేషా
స్త్రయోదశ । విస్ఫారకశ్చాశుకారీ కంఠహో బభ్రుసంజ్ఞకః ।
శీఘ్రకారీ తథాభల్లః సప్తమఃపుటపాలకః । సమ్మోహకః
పాలకశ్చ యామ్యః క్రకచఇత్యపి । తతఃకర్కటకః ప్రోక్త
స్తతోవై దారికాభిధః ॥

తా. వాతాధిక్యముగల సన్నిపాతము పితృధిక్యముగల సన్నిపాతము శ్లేష్మా ధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతపితృధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము పిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతపిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతము వృద్ధిజెంది పిత్తము సమముగ కఫముక్షీణముగనుండు సన్నిపాతము వాతము సమముగ పిత్తమువృద్ధిజెంది కఫముక్షీణంబియుండు సన్నిపాతము వాతము క్షీణించి పిత్తము వృద్ధంబై కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతము వాతము వృద్ధిజెంది పిత్తముక్షీణించి కఫముసమముగానుండు సన్నిపాతము వాతము సమముగ పిత్తము క్షీణించి కఫము వృద్ధిజెందియుండు సన్నిపాతము యిటుల సన్నిపాతములు 18 విధం బులుగనుండును. వీనికి యథాక్రమముగా విస్ఫారకము ఆశుకారి కంఠహో బభ్రు శీఘ్రకారి భల్లము పుటపాలకము సమ్మోహకము పాలకము యామ్యము క్రకచము కర్కటకము వై దారికము అని నామంబులుగలవు.

విస్ఫారక సన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వాసఃకాసో భ్రమోమూర్ఛా ప్రలాపో మోహవేషధూ ।
పార్శ్వస్యవేదనాజృంభా కమాయత్వం ముఖస్యచ ॥
వాతోబృణస్యలింగాని సన్నిపాతస్యలక్షయేత్ ।
ఏషవిస్ఫారకోనామ్నా సన్నిపాతస్సుదారుణః ॥

తా. శ్వాసము కాసము భ్రమము మూర్ఛ పలవరింతు మోహము వణువు ప్రక్కకూల ఆవులింతు నోరువగరుగనుండుట ఈ లక్షణములు వాతాధిక్యముగల సన్ని

పాతమునందు కలిగియుండును. ఇది విస్ఫారకసన్నిపాతమనబడును. మిగుల దారుణ మయినది.

ఆశుకారిసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ అతిసారో భ్రమో మూర్ఛా ముఖపాక స్తతైవచ |
గాత్రేచ బింబో రక్తా దాహణీవ ప్రజాయతే |
పీష్తోబ్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్ |
భిషగ్ని సన్నిపాతోయ మాశుకారీ ప్రకీర్తితః ||

తా. అతిసారము భ్రమ మూర్ఛ ముఖపాకము శరీరమునందు రక్తబిందువులు సర్వాంగములయందు అధికతాపము ఇవి పితృధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగి యుండును. ఇది ఆశుకారిసన్నిపాతమని వైద్యులచే జెప్పబడును.

కంపనసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ జడతా గద్గదా వాణీ రాత్రౌ నిద్రాభవత్యపి |
ప్రస్తభే నయనేచైవ ముఖమాధుర్యమేవచ |
కఘోబ్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్ |
మునిభి సన్నిపాతోయ ముక్తః కంపనసంజ్ఞకః ||

తా. జాడ్యము గద్గదభావణము రాత్రులయందు నిద్రించునపుడు నేత్రములు స్తబ్ధములుగనుండుట నోరుతియ్యగనుండుట ఈ లక్షణములు కఘోబ్బణస్యముగల సన్నిపాత మనందు కలిగియుండును. ఇది కంపన సన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పబడును.

బ్రభుసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపితృధికోయస్తు సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి |
తస్యజ్వరో మదస్తృష్ణా ముఖశోషః ప్రమీలకః ||
అధ్వానా రుచి తంద్రాశ్చ కాసశ్వాసశ్చమశ్రమాః |
మునిభి ర్బ్రభునామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః ||

తా. వాతపితృధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు జ్వరము మదము దప్పి నోరు యెండుట తంద్ర కడుపుబ్బరము అరుచి కాసశ్వాసములు భ్రమ శ్రమము ఇవి కలుగును. ఇది బ్రభుసన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పబడును.

శ్రీఘ్రుకారి సన్నిపాతలక్షణము.

శ్లో॥ వాతశ్లేష్మాధికోయస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి |
తస్యశీతజ్వరోమూర్ఛా త్సుతృష్ణాపార్శ్వవిగ్రహః ||
శూలమస్పిద్యమాసస్య తంద్రాశ్వాసశ్చజాయతే |
అసాధ్యస్సన్నిపాతోయం శ్రీఘ్రుకారీతికథ్యతే |
నహిజీవత్యహోరాత్రా వేతేనావిష్టవిగ్రహః ||

తా. శీతజ్వరము మూర్ఛ అకలి దప్పి పార్శ్వములయందుపట్టు శూల చెనుట లేకుండుట తంద్ర శ్వాసము ఇవి వాతశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుం డును. ఇది శ్రీఘ్రుకారి సన్నిపాతమనబడును. చికిత్సయందసాధ్యము. ఒక అహో రాత్రములోపల మనుజుని జంపును.

భల్లసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తశ్లేష్మాధికోయస్యసన్నిపాతః ప్రకుప్యతి | అంతర్దాహణో
బహిష్కీతంతస్యతృష్ణాప్రవధతే | తుద్యతేదక్షిణేపార్శ్వేఉర
శ్చీర్షగళగ్రహః | స్థివతిశ్లేష్మపిత్తంచ కృచ్ఛాహోతశ్చజాయ
తే | విడ్భేదశ్వాసహిక్వాశ్చ వర్ధంతేనప్రమీలకాః | ఋషి
భి ర్భల్లనామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః ||

తా. శరీరముయొక్క లోభాగమునందు విశేషతాపము వై భాగమునందు శీతము విశేషదప్పి కుడిపార్శ్వమునందుపోట్లు బొమ్మ శిరము కంఠము వీనియందు పట్టు శ్లేష్మపిత్తము కారీయుమియుట కోఠమునందుసెప్పి మలబంధము శ్వాసము ఎక్కిళ్లు తంద్ర ఇవి పిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది భల్ల సన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పబడును.

కుటూపాలక సన్నిపాతలక్షణము.

శ్లో॥ సర్వదోషోబ్బణోయస్యసన్నిపాతః ప్రకుప్యతి | త్రయాణామ
పిదోషాణాం తస్యరూపాణిలక్షయేత్ | వ్యాధిభ్యోదారుణ

తైచ్చిన వజ్రశస్త్రాగ్ని సన్నిభః కేవలోచ్చాస్పరమస్త్యభ్రాం
 గస్త్యభ్రాంచనః త్రిరాత్రాత్పరమే తస్యజంభోర్హారతిజీవితమ్॥
 తదవఫంతు తంద్యష్ట్యా మూఢోవ్యాహరతేజనః । ధర్మితో
 రాక్షసైర్నూనమవేలాయాంచగంతియే అంబయూబ్రువతే కే
 చిత్ యక్షీణ్యాబ్రహ్మరాక్షసైః । పిశాచైర్గుహ్యకైశ్చైచ్చవ
 తథాన్యైర్మస్తకేహతమ్ కులదేవార్చనాహీనంధర్మితంకుల
 దైవతైః । నక్షత్రపీడామపరేగరకస్యేతిచాపరే । సన్నిపాత
 మిమం ప్రాహు ర్భీషజః కూటపాలకమ్॥

తా. వాతాదిత్రిదోషప్రకోపాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు ప్రకోపించియుండు
 వాతాది త్రిదోషముల లక్షణములన్నియు కలిగియుండును ఇది అన్నివ్యాధులకంటె
 మిగుల దారుణమయినది. దీనియందు వెద్దయూపిరి విశేషదప్పి అవయవములు సేత్ర
 ములు ఇవి స్తబ్ధములుగనుండుట ఈ లక్షణములు కలిగియుండును. ఇది రి దినముల
 లోపల రోగియొక్క బ్రాణమును హరింపజేయును. ఈ సన్నిపాతము కలిగియుండు
 వానినిమాచి కొందరు మాఘులు అకాలములో సంచరించునట్టి రాక్షసగ్రహములు
 సోకినవనియు కొందరు చాముండాదిగ్రహములు సోకినవనియు కొందరు బ్రహ్మరాక్ష
 సగ్రహములు సోకినవనియు కొందరు పిశాచగ్రహములు సోకినవనియు కొందరు యక్ష
 గ్రహము సోకినవనియు కొందరు కులదేవతలను పూజింపకుండుటవలన జనించిన చేష్ట
 యనియు కొందరు నక్షత్రపీడమనియు కొందరు విషప్రయోగమువలన జనించిన
 దనియు మఱికొందరు మారణాది ప్రయోగమువలన జనించినదనియు వదించెదరు.
 ఇది కూటపాలకమను సన్నిపాతమని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు వదించెదరు.

సమోహసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు వాతపిత్తకశైశ్చయః ।
 తేనరోగాస్తవవోక్తాయధాదోషబలాశ్రయాః ।
 ప్రలాపాయాససంమోహకంపమూర్ఛారతిభ్రమాః ।
 ఏకతౌభిఘాతశ్చ తత్రాప్యేతేవిశేషతః ।
 ఏషసంమోహకోనామ్నా సన్నిపాతస్సుదారుణః ॥

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై పిత్తము సమముగా కఫము క్షయించినదిగానుండు
 సన్నిపాతమునందు పలవరింప అయాసము మోహము వణుకు మూర్ఛ అరతి భ్రమము
 I పార్శ్వమునందుకూల ఇవి జనించియుండును ఇది సమోహన సన్నిపాత మన
 బడును. మిగుల దారుణమయినది.

పాలక సన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యప్రవృద్ధహీనైస్తు వాతపిత్తకశైశ్చయః । తేనరోగాస్త
 వవోక్తాయధాదోషబలాశ్రయాః । మోహప్రలాపమూర్ఛా
 స్యుః ర్మన్యాస్తంభః శిరోగ్రహః । కాసః శ్వాసోభ్రమస్తంద్రా
 సంజ్ఞానాశోహృదివ్యథాభేభ్యోరక్తంవిసరతి సంరక్తస్తబ్ధనే
 త్రతా । తత్రాప్యేతేవిశేషాస్య ర్మృత్యురరాక్ త్రివాస
 రాత్ । భిషగ్భిస్సన్నిపాత్యోయం కథితః పాలకాభిధః ॥

తా. వాతము సమముగానుండి పిత్తము వృద్ధిజెంది కఫము క్షయించియుండు
 సన్నిపాతమునందు మూర్ఛ పలవరింప మోహము మన్యాస్తంభము తలనొప్పి కాసము
 శ్వాసము భ్రమము తంద్రా ప్రజ్ఞాహీని అఱిమ్మునొప్పి సేత్రావీంద్రియ ద్వారముల
 నుండి రక్తము వెడలుట సేత్రములు యొఱగ స్తబ్ధముగనుండుట ఈ లక్షణములుగలు
 గును. ఇదిపాలకసన్నిపాతమని వైద్యులచే చెప్పబడును. ఇది రి దినముల లోపల మర
 ణమును కలుగజేయును.

యామ్యసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ హీనప్రవృద్ధమధ్యైస్తు వాతపిత్తకశైశ్చయః । తేనరోగాస్త
 వవోక్తాయధాదోషబలాశ్రయాః । హృదయం దహ్యతేచా
 స్యయకృత్తీన్హం త్రపుష్పసాః । పచంత్యత్వర్థమూర్ధ్వావిధః
 పూయశోణితనిర్గమః । శీర్ణాదంతాశ్చన్మృత్యుశ్చ తత్రాప్యే
 తద్విశేషతః । భిషగ్భిస్సన్నిపాత్యోయం యామ్యోనామ్నా
 ప్రకీర్తితః ॥

తా. వాతము హీనమై పిత్తము ప్రవృద్ధమై కఫము సమముగనుండు సన్ని
 పాతమునందు హృదయమునందుమంటె యకృత్తు స్థీనాము అంత్రము పుష్పసము ఇవి

పాకమునుజెందుట ఊర్ధ్వోమార్గముగా చీము రక్తమువెడలుట దంతములు రాతి పడుట శిఘ్రముగా మరణము కలుగుట ఈలక్షణములు కలిగియుండును, ఇది యాహ్మ్య సన్నిపాతమని వైద్యులచే చెప్పబడినది.

క్రకచసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధహీనమధైస్త్వవారపితృకవైశ్చయః | తేనరోగాస్తవోక్తాయథాదోషబలాశ్రయాః || ప్రలాపాయాససమోహాకంప మూర్ఛారతిభ్రమాః | మన్యాస్తంభేనమృత్యుస్యాస్య త్రత్రాప్యేతద్విశేషతః | భిషగ్భిస్సన్నిపాతోయం క్రకచః సంప్రకీర్తితః |

తా. వారము ప్రవృద్ధమై పితృముక్షయించి కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతమునందు పలకరింక ఆయాసము మోహము వణుకు మూర్ఛ అరతి భ్రమము ఇవి కలుగుటయేగాక మన్యాస్తంభముచే మరణము సంభవించును. ఈ సన్నిపాతముక్రకచమను వేర బరగువని వైద్యశాస్త్రజేత్రులు వచింపుచున్నారు.

కర్కటసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యహీనప్రవృద్ధైస్త్వవారపితృకవైశ్చయః | తేనరోగాస్తవోక్తాయథాదోషబలాశ్రయాః | అంతర్దాహోవిశేషోత్రనచవక్తుంశశక్యతే | రక్తమాలక్తకేనేవ లక్ష్యతేముఖమండలమ్ | ఇత్యేనాకర్షితః క్లేష్మాహృదయాన్నప్రసిచ్యతే | ఇషుణేవాహతంపార్శ్వంతుద్యతేఖస్యతేహృది | ప్రమీలకశ్వాశహిక్కావర్ధంతేతుదినేదినే | జిహ్వద్గ్ధాఖరస్పర్శాగళఃసూక్తేరివావృతః | విసర్గం నాభిజానాతకూజేచ్ఛాపికపోతవత్ | అతీవక్లేష్మణాపూర్ణః శుష్కరక్తోష్ణతాలుకః | తంద్రానిద్రాతియోగార్తోహతవాఙ్మిహతద్యుతిః | నరతింలభతేనిత్యంవిపరీతానిచేచ్ఛతి | ఆయుమ్యతేచబహుశోరక్తంష్టివతిచాల్పశః | ఏషకర్కటకోనామ్నా సన్నిపాతస్సుదారుణః |

తా. వారము సమముగా పితృముక్షయించినదిగా కఫము వృద్ధిజెందినదిగానుండు సన్నిపాతమునందు మిగుల దారుణమైః అంతస్తాపము మాఖము విశేషముగా నెఱ్ఱగనుండుట యెంతకారితముమిసినను కఫము వెడలకుండుట హృదయము బాణముచే కొట్టబడికట్టు విశేష నొప్పితో గూడియుండుట కండ్లు చెక్కకొని పోవుట ఎక్కిళ్ళు అశుగడుక్కు వృద్ధిజెందుచుండుట నాలుక నిప్పతో కాల్చబడినట్టును కఠినస్పర్శముగలదిగనుండుట కంఠము ముండచే కప్పబడినట్టులుండుట శ్వాసము వెడలునపుడు పావురపిట్టికబ్బమువలె కంఠమునందు ధ్వనిగలుగుట నోరు కఫముచే పూరింపబడి లోదాడ పెదవి యిది యెండి రక్తవర్ణముగనుండుట తంద్ర అధికనిద్ర మాటులుబయటికి రాకుండుట శరీరమునందు కాంతి లేగియుండుట ఎల్లపుడు ఉత్సాహములేకుండుట ఆపభ్యవస్తువులయందు విశేషముగా యిచ్చగలుగుట కారితముయొప్పుకు రక్తము స్వల్పస్వల్పముగవడుట యిట్టి లక్షణములుకలిగియుండును. ఇది కర్కటమనబడును. మిగుల దారుణమైనది.

వైద్యునిక సన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ హీనమధ్యప్రవృద్ధైస్త్వవారపితృకవైశ్చయః | తేనరోగాస్తవోక్తాయథాదోషబలాశ్రయాః || అల్పశూలం కటితోదోమధ్యేదాహోరుజాభ్రమ | భృశంక్లమః శిరోవస్తి మన్యాహృదయవాగ్రుజః | ప్రమీలకశ్వాసకాస హిక్కాజాడ్యవి సంజ్ఞతాః | ప్రథమోత్పన్న మేనంతు సాధయంతిక దాచన | ఏతస్మిన్ సన్నివృత్తేతు కర్ణమూలేసుదారుణః | పిడకోజాయతేజంతోర్యధాకృచ్ఛ్రీణజీవతి | సవైద్యునిక సంజ్ఞోయం సన్నిపాతస్సుదారుణః | త్రిరాత్రాత్పరమేతస్యవ్యర్థమాషధకల్పనమ్ ||

తా. వారము క్షయించి పితృము సమమై కఫము వృద్ధిజెందియుండు సన్నిపాతమునందు స్వల్పశూల నడుమునొప్పి తొమ్మునందు శూల భ్రమ విశేషముగాబడలిక కిరము వస్తి వెడలల పెద్దవరము హృదయము నోరు వీనియందుశూల తంద్ర శ్వాస కాసములు ఎక్కిళ్ళు జడశ్శ్యము ప్రజ్ఞలేకుండుట ఈ లక్షణములు కలిగియుండును. ఇవి జనించినవోడనే చికిత్సించిన ఒకానొకపుడు శమించును. శమించినవోడనే కర్ణ

మూలమునందు దారణమయిన పిటికజనించును దీనినేత ప్రాణాంత్య మయిన కష్టము కలుగును. ఇది వైవారిక సన్నిపాతమనబడును. దీనియందు 8 దినములకు వైన చికిత్స చేయుట నిష్ఫలము.

సన్నిపాత సప్తవిధదోష మూరళోపద్రీవములు.

శ్లో! [నిర్ధవిద్యాభూః] జ్వర స్త్రిక్షోభవాశీతమథవల్పజ్వరోపివా |
నేత్రాంతో రక్తరహితౌ పాణిపాదసఖాస్తథా | నేత్రేకాంతి
విహీనేచ పశ్రుతౌ సాగరధ్వనిః | స్వేదహీన జ్వరశ్చైవ
వ్యాధివా స్వేదఉత్కిటః | ముఖేకాంతి ప్రణోహీనా నేత్రే
భుగ్నేథవాక్పితే | నాభిహృన్నాసికాపాద పాణిశైత్యం
శిరోవ్యథా | ఉర్ధ్వశ్వాసో ధనుర్వాహో హిక్కాసర్వాంగ
కంపనమ్ | శిరఃకంపో వ్యపస్కారః కఫఃకంఠం సమాగతః |
గంధస్వాదుం నజానాతి మలంకపిలవర్ణకమ్ | శిథిలాచపలా
వైవ నాడికుటిలసూత్రకా | ఆదాపిత్ర గతిర్నాడీ తరో వాత
గతిర్నావేత్ | తతక్షేష్ట గతిర్నాడీ చక్రవద్భ్రమతేముహూః |
మందనాడీ భవేద్యస్య హ్యసాధ్యం భవతిధ్రువమ్ | సరోగీ
నిధనయాతి విక్షేయం వైద్యపారైః | సాధ్యాసాధ్య విధిం
క్షాత్వా చికిత్సే త్పండినస్స్వయమ్ |

తా. అతిత్రజ్వరము లేక శరీరమునకు శీతలము లేక స్వల్పజ్వరము నేత్రాం
తములు రెప్పలు పాదములు హస్తములు సఖములు వీనియందు రక్తములేకుండుట నేత్ర
ములు కాంతిహీనములై యుండుట చెవులలో సముద్రపు ధ్వని వినరాకుండుట చెమట
లేని జ్వరము లేక ఆరనిచెమట ముఖమున కాంతిలేకుండుట నేత్రములు క్రుంగియుం
డుట నేత్రములు కృశించి సూక్ష్మంబులై యుండుట బొడ్డు హృదయము వాసికకాళ్ళు
చేతుల్గు కడుచల్లవైయుండుట కడుతీరమైన శిరోరోగము ఎగవూపిరి ధనుర్వాతము
ఎక్కిళ్ళు శరీరమంతటవణుకు తలవణుకు అపస్కారము కుతికలోక్షేష్టము అడ్డపడుట
పరిమళద్రవ్యములవాసన వాసికకు తెలియకుండుట మలము కపిలవర్ణముగ వెడలుట
నాడి రివేళ్ళకింద ఖండఖండములుగ నేని లేక చపలముగ (మెఱపువలె) నేని లేక
కుటిలమై వేగముగ నేని నడుచుట వాతపిత్రక్షేష్టనాడులు 8 ను కలిసి రంధివలె నేక
ముగనడుచుట నాడిమందుగా పిత్రగతి వెనుక వాతగతి దానికి వెనుక క్షేష్టగతిగలదై

నడుచుట వలుమాదు చక్రమువలె తిరుగుట మందగతిగానడుచుట ఈ దుర్లభములలో
1 2 8, సర్వసన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను జనించిన వానితోడ వై
శిష్టిన వికారములును గూడియుండిన ఆసాధ్యంబగుటచే ఆరోగి మరణముజెందును.
అట్లుగుటంజేసి సన్నిపాత సప్తవిధదోష సాధ్యాసాధ్యముల నెఱిగి తేత్తయగు పండి
తుడు చికిత్సజేయవలయును.

శ్లో! [అశ్వినీక శ్చే] జ్వరోనిహంతిరక్తాక్ష మక్షామంహృదిశూలినమ్ |
సదాశ్వసంతం స్విద్యంతం శక్తిహీనం హతానలమ్ |

తా. నేత్రములు రక్తోద్రిక్తములై యుండుట శరీరము కృశింపకుండుట అొమ్ము
నొచ్చుట యెల్లప్పుడు శ్వాసము వెడలుట ఆరని బంక చెమట సత్యములేకుండుట అగ్ని
మాంద్యము ఈ లక్షణములు 18 ను సన్నిపాతజ్వరములలోను సప్తవిధదోషములలోను
గలిగియుండిన ఆరోగి మరణముజెందు నని యెఱిగి చికిత్స జేయంజనదు.

శ్లో! [అయు ర్వేదే] జిహ్వశ్వామా ముఖంపూతి క్షతమక్షేని మజ్జతి |
ఖగాశ్చమూర్ధ్ని రిష్యంతి యస్యరోగాంశ్చ వర్ణయేత్ |

తా. నాలుక జల్లగనుండుట నోరు కంపువేయుట నేత్రములుపగిలి క్రుంగియుం
డుట తలమీద పేడిదన్నుట ఈ లక్షణములు 18 మ సన్నిపాతములలోను సప్తవిధ
దోషములలోను గలిగిన ఆరోగి బ్రతుకడని యెఱిగి చికిత్స జేయంజనదు.

శ్లో! [నిత్యనాధీయే] సుశీతాహరితా యస్య రోమకూపాశ్చ సం
వృతాః | అన్లూభిలాష స్సతతం మృత్యుమాప్నోతితత్వతః |

తా. శీతల ద్రవ్యాహారములనుగోరుట రోమకూపములు మూసికొనుట పులును
మీద నభిలాషగలుగుట ఈ లక్షణములు యోగోగమందుగలిగినను ఆరోగిబ్రతుకడని
తెలియవలయును.

రోగాదిష్ట తిథివార నక్షత్రములు.

శ్లో! [జ్యోతిషగ్రంథే] ఉరగకతభిషాద్ధా స్వాతిమూలాత్రిపూ
ర్వా భరణి పితృవిశాఖా భానుభౌమార్కజానామ్ | ప్రతి
పనవచతుర్థిద్వాదశీ చాపిషష్ఠీ హరిహారవిధి రోగో రోగిణాం
కాలమృత్యుః ||

తా. ఆగ్రేష శరభిష ఆర్ద్ర స్వాతి మూల శ్రుబ్ధ పూర్వాషాఢ పూర్వాభాద్ర
భరణి మఖ విశాఖ అదిత్యవారము మంగళవారము శనివారము సాడ్యమి నవమి చవితి

ద్వారాక వక్త్రీ ఈతిథి వారనక్షత్రములు కి ను మాడినదివము సంకెవనికే జ్యోతువత్స
డినో హానికి కాలమృత్యువు అ సన్నమైనదని తెలియవలయును.

రోగోత్పత్తి శుభాశుభ నక్షత్రములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] కృత్తికానుయదాక శ్చిజ్యరాదిప్రతిపద్యతే
సవరాత్రంతదాపీడాత్రిరాత్రంరోహిణీషుచి మృగశీర్షే పంచ
రాత్రమార్ద్రాప్రాణభయంతథాపుసర్వసూచపువ్యశ్చసప్త
రాత్రంవిధీయతేనవరాత్రంశిఖాశ్రేషాశ్మశానాంతంపఘా
సుచ | ద్వాయమాసాఫలునీచై వహ్యుత్తరానుత్రిపంచకమ్ |
హస్తేవజాయతేపక్షం చిత్తాచై వార్ధమానకమ్ | మాసద్వ
యంతథాన్వ్యావీవిశాభేపంచవింశతిః | అనూరాధాదశప్రోక్తా
జ్యేష్ఠాచై వార్ధమాసకమ్ | మూలేన జాయతేమోక్షః పూర్వ్యా
షాడాశ్రీ పంచకమ్ | ఉత్తరేదినవింశత్యా ద్వాయమాసాశ్రవ
ణేతథా | దశస్తాయామర్ధమాసావారుణేచదశాహకమ్ |
పూర్వ్యాభాద్రపదేమోక్షఉత్తరానుత్రిపంచకమ్ | రేవతీసప్త
రాత్రంచ హ్యవరోరాత్రం తథాశ్చిన్సి | భరణీ తత్ర జ్నేనైవ
మరణంతు ససంశయః ||

తా. కృత్తికా నక్షత్రమునగలిగిన జ్వరదులు 9 రాత్రులును రోహిణీయందు
9 రాత్రులును మృగశీర్ష యందు 8 రాత్రులును పీడించును. ఆర్ద్రీయందు ప్రాణభయ
మును గలుగజేయును. పునర్వసు పుష్యమీ నక్షత్రములజనించిన జ్వరదులు 7 రాత్రు
లును ఆశ్లేషా నక్షత్రమున 9 రాత్రులును పీడించును. మఖానక్షత్రమున జనించిన జ్వరా
దులుమరణమును గలుగ జేయును. పుబ్బా నక్షత్రమునజనించిన జ్వరదులు 2 మాసములును
ఉత్తరా నక్షత్రమున 15 దినములును హస్తా నక్షత్రమున 1 పక్షమును చిత్తానక్షత్రము
న శ్చ మాసమును స్వాతీ నక్షత్రమున 2 మాసములును విశాఖా నక్షత్రమున 25 దినము
లును అనూరాధా నక్షత్రమున 10 దినములును జ్యేష్ఠా నక్షత్రమున 15 దినములును పీడిం
చును. మూలా నక్షత్రమున జనించినరోగము 15 దినములలోను పూర్వ్యాషాడా నక్షత్ర
మున 17 దినములలోను ఉత్తరాషాడా నక్షత్రమున 20 దినములలోను శ్రవణా నక్షత్రమున
2 మాసములలోను ధనిష్ఠానక్షత్రమున 15 దినములలోను శతభిషానక్షత్రమున 10 దినముల

లోను గలర్తించును పూర్వ్యాభాద్ర ఉత్తరాభాద్ర నక్షత్రములయందు జనించిన రోగము
15 దినములును రేవతీ నక్షత్రమున 7 దినములును అశ్వినీనక్షత్రమున 1 యవరోరాత్ర
మును పీడించి పిదప నితర్తించును. భరణీ నక్షత్రమున నిస్సంకోయముగా రక్షణమున
మరణమును గలుగ జేయును.

దూతలక్షణ రోగ సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [నిధవిద్యాభూః] పూర్వత్రపశ్చవై ర్మత్యా ముత్తరస్యాం
తథాచీశీ | భాష తేదూతకోయత్ర శుభంభవతినిశ్చయమ్ |

తా. రోగివద్దనుండి వచ్చినదూత వైద్యునికి తూర్పుభాగమునంకెని పశ్చిమభాగ
మునంకెని నిర్వతిభాగమునంకెని ఉత్తరభాగమునంకెని నిలువబడి వైద్యుని లిలిచిన
అరోగిజీవించునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ యా మ్యేచాగ్నేయ వాయవ్యే ఈశాన్యేయదిసంస్థితః |
దూతోపి భాషతేజ్జేయ మశుభం నిశ్చితం లిథా ||

తా. మతీయు రోగివద్దనుండి వచ్చినదూత వైద్యునికి దక్షిణ భాగమునంకెని
ఆగ్నేయ భాగమునంకెని వాయవ్య భాగమునంకెని ఈ ఈశాన్య భాగమునంకెని నిలువబడి
వైద్యునితో సంభాషించిన రోగిమరణము జెందునని వైద్యు డెరుగవలయును.

సన్నిపాతసప్తవిధదోష సాధ్యలక్షణములు.

శ్లో॥ [నిధవిద్యాభూః] అథసాధ్యగుణాన్వక్ష్యే శోతవ్యం భిషజో
త్తమ | ఇందివరసమంసేత్రంముఖంతా రేశే సన్నిభమ్ | సమ
ధాతుగతిర్వాడీ స్వరఃకోకిలసన్నిభః | క్షుతంక్షుధామూర్ధ్వి
కంఠూ రన్న వాంచాలనుర్లఘుః | దంతాః కుందనిభా భానాజి
హ్యోసద్రపమార్దవా | యవగూప్రాశనేస్వేదఃకర్ణయోశ్ర
వణంసమమ్ | ప్రూణేగంధసమజ్ఞానేపాణిపాదలోష్ణతా |
నఖపక్వౌక్షీ రేఖాసు రక్త సంపూర్ణతాయదా | జ్వత్వా
చై నంసుఖంసాధ్యం చికిత్సేత్పండితోభిషక్ ||

తా. ఇక త్రయోదశ సన్నిపాత సప్తవిధదోష సాధ్యగుణంబుల వచించెదను.
ఓ వైద్యోత్తమడా! వినుము:— సేత్రములయందు నల్లకలవ రేఖలవంటి కాంతి ముఖము

చంద్రునితో సమానముగనుండుట నాడికి సమగమనము స్వరము కోకిలస్వరముతో సమానముగనుండుట తుమ్మలు అన్నమునందిచ్చ శరీరము చులకనగనుండుట దంతముల యందు మొల్లలవంటి కాంతి నాలుక ద్రవయుక్తమై మృదువుగనుండుట గంజిత్రాగు నవుడు చెవుట కర్ణములయందు ఘోషము సమముగా వినిపించుట యిరుసానికలయందు పరిచితద్రవ్యముల వాసన సమముగా నెఱుంగవచ్చుట కాళ్ళుచేతులు ఉష్ణముగనుండుట నేత్రములు రెప్పలు గోళ్లు హస్తరేఖలు యివి రక్తపూరితముగనుండుట ఈ లక్షణములు 18 ను స్మృతిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను జనించి నాడిస్వస్థగతిగా నడుచుచుండిన సాధ్యమని యెఱిగి పండితుడు చికిత్సకేయవలయును.

అపథ్యజనిత సప్తవిధదోషలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] తంద్రామూర్ఖాభ్రమోమోహః ప్రలాపో హృదివేపనమ్ | అపథ్య దోషావిజ్ఞేయా వైద్యవిద్యా విశారదైః |

తా. తంద్ర మూర్ఖ భ్రమ మోహము ప్రలాపము తొమ్ము అనుగుట ఈలక్షణములుగలిగిన అపథ్యదోషమని వైద్యకాస్త్రుశేత్రము తెలిసికొనవలయును.

స్త్రీసంగమదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తరుణజ్వరమధ్యేతు యువతీసంగమేతథా | జాయతేవారుణోదోషో హ్యంగవైకల్యకంపనమ్ | వక్షోంతరేచ సంతాపః ప్రలాపస్తాపవిభ్రమా | పాణిపాదతలేశీతం దోషః స్త్రీసంగమేస్సృతః |

తా. తరుణజ్వర మధ్యములో స్త్రీ సంగోగము సేయుటచే దారుణమైనదోషముజనించును. దానియందు అంగవైకల్యము కలుగు తొమ్ములో మంట ప్రలాపము తాపము తల్పిబ్బుమంటలు హస్తపాదములయందు శైత్యముగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది స్త్రీ సంగమదోషమని తెలియవలయును.

విషమదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరసంతాపవేగశ్చ నాడికుటిలవేగతా | అంతర్దాహోమదోమూర్ఖా విషమేదోష ఆగతే |

తా. జ్వరము కడుసంతాపము అంతర్దాహము మదము మూర్ఖుగలిగి నాడికుటిలమై వేగముగనడుచుచుండిన విషమదోషమని తెలియవలయును.

విషమశీతదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] దినేద్విత్రిచతుర్వారం ముహుశ్శీతం ముహుర్జ్వరః | దాహోమోహ శ్శిరోదుక్చ జిహ్వో కఠినకంటకా | దోషం విషమశీతంవై జానీయాద్వైద్యపారగః |

తా. 1 దినములో 2 3 4, పశ్చాయములు చలి జ్వరము వచ్చుట దాహము మోహము తలనొప్పి గలుగుట నాలుక కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట ఈ లక్షణములు గలది విషమ శీతదోషమని వైద్యశేత్రులు నారెఱుంగవలయును.

వీరజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] జిహ్వవీతాస్ఫోటశుష్కాగ్రంధికాజ్వరవిభ్రమాః | * మూర్ఖామూకత్వగుంభంచవీరజిహ్వకలక్షణమ్ |

తా. నాలుక సన్నగనుండుట నాలుకముండ్లుబారియుండుట చెవుల సంధులలో గడ్డలుకట్టుట జ్వరము తల్పిబ్బులాడుట మూర్ఖ మూగతనము దగ్గుత్తికబడుట ఈ లక్షణములుగలది వీరజిహ్వకదోషమని తెలియవలయును.

రక్తజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జిహ్వచ రక్తవర్ణాస్యా త్కంట కద్రవ సంయుతా | జ్వరతృష్ణావిదాహంచ రక్తజిహ్వకలక్షణమ్ |

తా. నాలుక ఎఱ్ఱగనుండుట నాలుక ముండ్లుబారి ద్రవయుక్తముగ నుండుట జ్వరము దప్పి శరీరతాపము ఈ లక్షణములుగలది రక్త జిహ్వకదోషమని తెలియవలయును.

* మూర్ఖ గుంభసహి క్కాశ్చ వీరజిహ్వకలక్షణమ్ ; మూర్ఖ దగ్గుత్తిక ఎక్కిళ్ళుగలుగుట.

కృష్ణజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కృష్ణజిహ్వచకఠినాకంటకా దాహవిభ్రమాః | శ్వాసఃకండూర్కదస్త్రస్థాస్యాద్దోషః కృష్ణజిహ్వకః॥

తా. నాలుక నల్లవై కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట తాపము తబ్బిబ్బులాడుట శ్వాసము శరీరమున దురద శరీరము గురుతెరుగకుండుట దప్పి ఈ లక్షణములుగలది కృష్ణ జిహ్వకదోషమని తెలియవలయును.

శ్వేతజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] జిహ్వశ్వేతాస్ఫోట గళాశ్చాంగవైకల్య కంపితా | భ్రమస్తేదాతి సారాశ్చిహ్వద్గారశ్చిత్తవిభ్రమః | క్షణక్షణేమతిర్మూర్ఛా శ్వేతజిహ్వకలక్షణమ్॥

తా. నాలుక తెల్లగనుండుట గొంతులో ఉడికి పగిలినట్టుండుట శరీరమునొచ్చుట కణుకుట భ్రమ చెమట అతిసారము ఓకర చిత్తభ్రమ ప్రతిక్షణమునందు మరుపు మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది శ్వేతజిహ్వకదోషమని తెలియవలయును.

సప్తవిధదోష దినప్రమాణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఇతిసప్తవిధాదోషాః ప్రమాణంచార్థమాసకమ్ | అథవా సప్తదివసం విజానీయా ద్విషగ్వరః॥

తా. వైశిష్ట్య సప్తవిధదోషములకు 15 దినములుగాని 7 దినములుగాని కాల ప్రమాణమని వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును. (ఆ కాలముగడచిన పిదప రోగిజీవించియుండిన చికిత్సవేయవలయును. అసప్తవిధదోషములు తరుణమునందు జనించిన 7 దినములకు జంభును. తరుణముగఠించిన పిదప జనించిన 15 దినములకు జంభును. అట్లుగుటంజేసి 7 దినములు గాని 15 దినములుగాని గఠించిన వైవబలముగలవారు జీవించినను జీవించెదరు).

బోషధ ప్రయోగ కాలము.

శ్లో॥ క్షణాద్దోషా ద్యవస్థాయాం కుర్యాద్భేషజ యోగకృత్॥
తా. దోషించినపుడే యావధం బిక్ష్యవలయును.

సప్తవిధదోష మారకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హీనస్వరో గుదభ్రంశః కాసశ్వాస సమాకులః | హృదిశోభోభవేత్తస్య కుక్షీతూలోనజీవతి |

తా. హీనస్వరము + గుదభ్రంశము కుతికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట శ్వాసశరీరము గురుతెరుగకుండుట తొమ్మువాచుట కడుపులో ప్రబలమైన శూల ఈ లక్షణములు సప్తవిధదోషములలోను సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన అట్టిరోగి యమాతయమున కేగునని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] యోన్మృప్యరోమూరక్తాక్షస్సహిక్కశ్వాసశూలవాణవిభ్రాంత్రోచనగమూఢం జ్వరితంకరివర్ణయేత్॥

తా. రోమములు గగుర్పొడుచుట నేత్రములు రక్తా ద్రిక్తములుగ నుండుట ఎక్కిళ్ళు ఎగపూపిరి కడుపులో ప్రబలమైనశూల నేత్రములు చక్రాకారముగ దిరుగుట శరీరము గురుతెరుగకుండుట ఈ లక్షణములు 18 సన్నిపాతములలోను సప్తవిధ దోషములలోను కలిగియుండిన రోగి యచమందిరమున కేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] రాత్రోతాపోదివాశీతం వాతార్తిర్హృత్పల్పజల్పకః | కృష్ణజిహ్వతిరక్తావా శిరస్తోదోనశస్యతే॥

తా. శరీరము రాత్రులయందు తాపయుక్తముగనుండుట పగటియందు చల్లగ నుండుట ధనుర్వాతము స్వల్పముగా మాటలాడుట నాలుకనల్లగాని కడుఎఱ్ఱగాని నుండుటయేగాక ముండ్లుబారి పిడకవలెనుండుట శిరము నిలవకుండుట ఈ లక్షణములలో 1 టి గాని కొన్ని గాని సప్తవిధదోషములలోను 18 సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన రోగిజీవించుట దుర్లభమని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] భగ్నుగ్రీవా తథాస్ఫోటో మూర్ఛావారతః క్షణక్షణే | ఊర్ధ్వశ్వాసోభవేద్విస్య కఫఃకణ్ఠేనజీవతి॥

తా. మెడనిలవకుండుట కుతికలోపగిలియుండుట ప్రతిక్షణమునందు మూర్ఛ ధనుర్వాతము ఎగపూపిరి కుతికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట ఈ లక్షణములు సప్తవిధ

+ గుదభ్రంశమనగా:—అసనము బైటికివెడలుట,
21

దోషములలోను 13 సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన గోగి బ్రతుకడని తెలియవలయును.

శ్లో॥ అంగునాంనఖానాంచ దంతానాంపశ్యుణాంతథా ।

నాస్తికేద్రక్తవర్ణత్వం తస్యమృత్యుర్న సంశయః ॥

తా. ఏరోగమునందు ప్రేక్షకుడ గోళ్లు పండ్లచిగుళ్లు రెప్పలు వీనియందు గర్భము లేకుండునో అట్టిరోగి నిశ్చయముగా మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ అంగకంపోగ తేర్భంగో ముఖంకుంకుమసన్నిభమ్ ।

ముఖేవాలించనిశ్వాస స్సచయూతియమాలయమ్ ।

చిరాత్ప్రేవృద్ధరోగస్తు భోజనేవ్యసమర్థకః ।

భగ్నగాత్రోభవేద్యస్తు సద్యస్త్యాజ్యోభిషగ్వరైః ।

ఇత్యేవంలక్షణంజ్ఞాత్వా చికిత్సాకారయేద్బుధః ॥

తా. శరీరము వణుకుట నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట ముఖము ఎఱ్ఱిగనుండుట నోటనీరు గారులు శ్వాస ఈలక్షణములు గలరోగి యమాలయంబున కేగును. మఱియు రోగిని రోగములు క్రమముగా వృద్ధి జెందుచుండుట అన్నము దిగకుండుట శరీరము శిథిలము జెందుట ఈ లక్షణములుగల రోగిని వైద్యుడు వర్ణింపవలయును. ఇటుల రోగ సాధ్య సాధ్యంబుల నెఱిగి బుద్ధిమంతుడగువాడు చికిత్స జేయవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] అనిలోయాతిపితేచ పిత్రయూతిక ఫాలయే ।

కఫశ్చకంఠమాయూతి దుర్లభంతస్యజీవితమ్ ॥

తా. నాభికి క్రిందిభాగముననుండు వాతము ప్రకోపించి నాభికి వైభాగమున నుండు పిత్రస్థానమున జెందును. అందువలన పిత్రము ఉద్రిక్తమై తోమ్ముయందుండు శ్లేష్మస్థానమున జెందును. అందువలన శ్లేష్మము ప్రకోపించి కుతికనడగించును. దాని వలన రోగి మరణము జెందును.

శ్లో॥ [భ్రైరవక త్వే] క్షీణేంద్రియస్య చాసత్వ కాసశ్వాసో ద్దమ

స్యచ । జ్వరాదాపిషమోయస్య యస్యదీర్ఘాశ్వరాత్రయః ।

తీక్షణవేగార్తిరూక్షస్య తంఘ్నంతి జ్వరితంధుగ్రమ్ ॥

తా. సప్తవిధ దోషములలోను సన్నిపాతములలోను చతురాది పంచేంద్రియ క్షయము బలహీని ఏకభూషిరి కుతికలో శ్లేష్మప్రతిబంధము తొలుత విషమజ్వరము తీవ్రవేగము రూక్షకలిగి దీర్ఘకాలమునకనువర్తించియుండిన రోగి మరణము జెందునని తెలియవలయును.

సన్నిపాతసప్తవిధదోషమృత్యునాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చాంచల్యందోష మృత్యుత్వం కాఠిన్యమతిమంద

తా । వక్రత్వమతిసూక్ష్మత్వంస్వస్థానత్యాగఏవచ । యస్యై

తానిచదృశ్యం తేనయాతియనుమందిరమ్ ॥

తా. 18 సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను నాడి చంచలముగ త్రిదోషంకరముగ కఠినముగ అతిగుండముగ వక్రముగ లేక అతి సూక్ష్మముగ నడుచుచు స్వస్థానమును విడనాడియుండిన రోగి యమాలయమున కేగునని తెలియవలయు.

అసాధ్యరోగ చికిత్సా వశ్యకత్వము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] యావత్కంఠగతాః ప్రాణాః యావన్నశ్యతి

చేంద్రియమ్ । తావచ్చికిత్సాకర్తవ్యా కాలస్యకుటిలాగతిః ॥

తా. ఈశ్యరేచ్ఛా కర్మగుతుల నెఱుగుట కెవ్వారికి నశ్యకముగా నుండుటవే ప్రాణములు కంఠగతంబగువరకును ఇంద్రియములు నశించువరకును అసాధ్యరోగముల యందుకూడా చికిత్స జేయవలయును.

సద్వైద్య లక్షణము.

శ్లో॥ వ్యాధేస్తత్వపరిజ్ఞానం వేదనాయాశ్చనిగ్రహః ।

ఏతద్వైద్యస్యవైద్యత్వసవైద్యః ప్రభురాయుషః ॥

తా. వైద్యుడు రోగతత్వము నెఱిగి రోగమువలన జనించినవేదనలను పోకడు చుటయందు సమర్థుడగు నేకాని ఆయువు సొసంగుటకు సమర్థుడు కానేరడు.

సప్తవిధదోష సన్నిపాత సాధ్యలక్షణములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భిషగ్భేషజయోస్వస్య గ్విశ్వాసస్త్యంగ కే

శుచిః । నిద్రాసౌఖ్య ప్రీతిహర్షాశ్చశరీరంసోద్యమంభవేత్ ।

ఇంద్రియాణిప్రసన్నానిసరోగీనైవనశ్యతి సామ్యదృష్టిర్భవే

ద్యస్యత్రోతేనక్రీచస్వచ్ఛతా । పాణిసాదంభవేచుష్ణం

జిహ్వాయస్యచకోమలా| స్వేదహీనోజ్వరోయస్య * కాస
 శ్వాసోనవర్తతే | కంఠోపికఘహీనస్తు సరోగీనైవనశ్యతి |
 చైతన్యంసకలంయస్య గంధస్వాదస్ఫుటంభవేత్ | స్వర
 పూరితకంఠస్తు సజీవతినసంశయః | ఏతానివిపరీతాని యస్య
 స్మ్యర్ష సజీవతి |

తా. చైద్యునియందు క్షోభమునందు క్రోధ కఠిరకుచి ముఖముగా నిద్రపట్టుట
 వస్తువులయందాసక్తి సంతోషము కార్యములయందు ప్రవృత్తి పంచేంద్రియములకు
 పటుత్వము ఈ లక్షణములుగల రోగి జీవించునని తెలియజలయును. మఱియు సౌమ్య
 దృష్టి చెవులు బాగుగావిసింపుట నోరు దోషరహితమై నిర్మలముగనుండుట కాళ్ళు
 చేతులు ఉష్ణముగనుండుట నాలుక స్పృదువై ద్రవయుక్తముగనుండుట బంక చెమట
 లేకుండెడి జ్వరము కాసశ్వాసలులేకుండుట కుతికలో తెమడలేకుండుట సర్వాంగ
 ములయందు ఎఱుక కలిగియుండుట ముక్కున పరిచళ ద్రవ్యములవాసన తెలియ
 వచ్చుట కంఠస్వరము చెడక బాగుగానుండుట ఈ లక్షణములుగలిగి నాడి స్వస్థ
 గతిగా నడుచుచుండిన ఆరోగి నిశ్చయముగా జీవించుననియెఱింగి చికిత్సజేయవలయు.
 మఱియు వైజిప్సిన లక్షణములకు విపరీతలక్షణంబుల కలిగియుండిన ఆరోగివై వస్వత
 నిలయుండున కేగునని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

సన్నిపాతసప్తవిధదోషములకు కాలకూటరసము.

శ్లో|| [నిత్యనాథీయే] రుద్రసంఖ్యామృతంచైవత్రిభాగం సూతమే
 వచ | గంధకంఠంచభాగంచ శిలాయాఋతుభాగకమ్ | తా
 మ్రుభస్మచతుర్భాగం ఋషి.భాగంచటంకణమ్ | తాళకంఠవ
 భాగంచవహ్నిమూలంశ్శైవచ | త్రిఫలంచ త్రికటుకం దశ
 ద్వాదశకంఠథా | హింగుభానైకసంఖ్యాస ముగ్రగంధాతై
 వచ | ఏవంఖ లేవసంస్థాప్యహ్యోర్ధ్వక్రించహ్నిమూలకమ్ | జంబీ
 రలశునంచైవ శార్దూలీగ్ర్వర్కములకమ్ | లాంగలీహంసపాజే
 న సింధుర్నాగద శేనచ | అంకోలశిగ్రుమూలానిప్ర త్యేకంయా
 మమాత్రకమ్ | పంచకోల కషాయేణ పంచమూలేనమర్ద
 యేత్ | గుంజామాత్రంవటింకృత్వా శృంగి జేరంపి జేదమ |

* నాసాశ్వాసః ప్రవర్తతే.

అసాధ్యంసన్నిపాతంచ సర్వజ్వరహరంపరమ్ | సప్తదోష
 వినాశశ్చ సన్నిపాతకులంహరేత్ | స్నానంకుర్యాత్ప్రియ
 త్నేన శ్రీగంధంలేపమాచరేత్ | షభ్యందధ్యోదనంచైవ
 ఖర్జూరాది ఫలైరపి | తాంబూలచర్మణా కుర్యాత్క్రమే
 నైవంసమాచరేత్ | కాలకూటరసోనామ్నా త్ప్రీశ్వరేణైవ
 భాషితమ్ | భిషగ్వరాశ్చకుర్వీర్రోగాణాంకులనాశకృత్ |

తా. కుద్ధిజేసిననాభి 11 భాగములు కుద్ధిజేసిన పాదరసము 8 భాగములు కుద్ధి
 జేసిన గంధకము 5 భాగములు కుద్ధిచేసిన మణిశిల 6 భాగములు తామ్రభస్మము
 4 భాగములు కుద్ధిచేసిన వెలిగారము 6 భాగములు కుద్ధిజేసిన తాళకము 9 భాగములు
 చిత్రమాలము 9 భాగములు త్రిఫలములు 10 భాగములు త్రికటుకములు 12 భాగ
 ములు ఇంగువ 1 భాగము వస 1 భాగము ఇఱుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి అల్లము
 చిత్రమాలము నిమ్మపండ్లు వెల్లుల్లి బండిగురువిండచెక్క కాఱుమునగ జిల్లేడుతేళ్ళు
 చన్నచర్మగడ్డ హంసనాదియాకు వాచిలాకు తమలపాకు ఊడుగ తేళ్ళచెక్క మానగ
 తేళ్ళచెక్క వీనిరసములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా నొక్కొక్కరూము బాగుగమర్చించి
 పిదప పంచకోలకషాయముతో 1 దినము పంచమూలకషాయముతో 1 దినము మర్చించి
 గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి యందోక దానిని అల్లపురసాను పానముతో నేవించిన
 అసాధ్య సన్నిపాతములు సప్తవిధదోషములు సర్వజ్వరములు సన్నిపాత సమూహము
 నశించును. మఱియు దీనియందు కితోదకస్నానము శ్రీగంధలేపనము వెఱుగన్నమును
 ఖర్జించుట ఖర్జూరాది ఫలభక్షణ తాంబూల చర్మణము వీనిని క్రమముగా నాచరింప
 వలయును. ఇది ఈశ్వరునిచే వచింపబడిన కాలకూటరసము. దీని క్రమము నెఱిగి వైద్యో
 త్రములు ప్రయోగించిన సన్నిపాతాదిరోగ సమూహమును నశింపజేయును.

సన్నిపాత ఖైరవము.

శ్లో|| తాళకంగంధకంసూతంవత్సనాభంత్రిభిస్సమమ్ | శిలాలటం
 కణంచైవ సర్వత్రనమహింగుళమ్ | మర్చితం చిత్రజంబీరే
 కార్ద్రక్రీనదిసత్రయమ్ | అనుపానవిశేషేణసన్నిపాతకఖైర
 వమ్ | త్రిదోషంచాతిసారంచ కఫపాండుమరోచకమ్ | కుక్షీ
 క్షూలముదావర్తసన్నిపాత నికృంతనమ్ |

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకము గంధకము రసము ఇవి సమభాగములు వీనికి సమము నాభి మణిశిల వెలిగారము ఇవి తాళకముతో సమము వీనికన్నిటికి సమము ఇంగిలీ కము వీటిని చిత్రమూలరసముతో 1 దినము నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము అల్లము రసముతో 1 దినము మర్దింది మినపగింజలంత మాత్రలుచేసి అనుపాన విశేషములతో నిప్పించిన త్రిదోషాతి సారములు కఫపాండువు ఆరోచకము కుక్షీశూల ఉదావర్తము సన్నిపాతములు ఇవి వారించును, ఇదియు సన్నిపాత ధైరవము.

సన్నిపాతములకు అపుటాగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ రసస్య భాగాశ్చ త్వానో వంగంచాష్టప్రకల్పయేత్ |
 చత్వానోమరిచంగంధం విషకంచ త్రిభాగకమ్ |
 ద్వాదశస్ఫటికంగ్రాహ్యం సర్వంచూర్ణప్రకల్పయేత్ |
 అపుటాగ్ని కుమారోయం దీయ జేగుంజమాత్రకమ్ |
 ఆర్ద్రకస్వరసస్యాద్యం సన్నిపాత జ్వరాపహమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 4 భాగములు వంగభస్మము 6 భాగములు మిరియాలు 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన వసనాభి 4 భాగములు పటిక 12 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి అల్లపురసముతో మర్దింది గురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి అల్లపురసానుపానముతో నేవించిన 18 సన్నిపాతములు సప్తవిధదోషములు నశించును. ఇది అపుటాగ్ని కుమారమనబడును.

సన్నిపాతములకు రాజాగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ రసంగంధామృతంతుల్యం త్రిక్షౌరాదుంబరస్సమా | హంస
 పాదిద్రవేఖల్వే మర్దితం దివసత్రయమ్ | కాచకుప్యాంనివే
 శ్యాధ విలేప్యవత్ప్రమృత్తికామ్ | వాలుకాయంత్రకే సా
 చ్యారనైర్మూ ద్వగ్నినాతతః || ద్విషజ్ఞానం సముద్భృత్య
 చూర్ణయేన్యాషమాత్రకమ్ | ఆర్ద్రకస్యానుపానేన సర్వరో
 గాన్నిహంతిచ || రసోహ్యాగ్ని కుమారోఽయోగోయంరస
 భూపతిః |

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము వసనాభి ఇవి సమభాగములు త్రిక్షౌరములు మేడి వీనిని వైశిష్ట్యవ మ్మవులకు సమముగా గ్రహించి ఖల్వములోనుంచి వాలుకాయంత్రమున మృద్వగ్నిచే 12 రూములువండి సాంగశీతలమునదీసి నూరి చూర్ణముచేసి మావప్రమాణము అల్లపురసముతోనిచ్చిన సన్నిపాతజ్వరములు సమస్తరోగములు వారించును. ఇదియు రాజాగ్ని కుమారమనబడును.

సన్నిపాతములకు నవలోహాగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ సంశుద్ధ పారదంతుల్యం భస్మలోహాష్టకం సమమ్ | అర్క
 మూలకషాయేణ మర్దితందినపంచకమ్ | కూపికాయాంనివే
 శ్యాధ విలేప్యవత్ప్రమృత్తికామ్ | మృద్వగ్నినా వాలుకాభి
 ర్ద్వాదశ ప్రహారంపచేత్ || సాంగశీతల ముద్భృత్య మర్దితం
 చూర్ణయేత్తతః | గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం సర్వరోగో
 వినశ్యతి | సన్నిపాతోతి శీఘ్రేణ సర్వజ్వర హరంపరమ్ ||
 ప్రఖ్యాతం నవలోహాఖ్యం రసోహ్యాగ్ని కుమారకః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము సువర్ణభస్మము రజితభస్మము వంగభస్మము లోహభస్మము నాగభస్మము తామ్రభస్మము కంఠుభస్మము ఇత్తిడి భస్మము వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోవేసి జిల్లేడు వేళ్లకషాయముచే 6 దినములు మర్దింది గాజుకు ప్లెహాబెట్టి చీలమన్నుచేసి వాలుకాయంత్రమునందుంచి మృద్వగ్నిచే 12 రూములువండి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి గురిగింజయెత్తును అనుపాన విశేషములచేవచ్చిన సమస్తరోగములు వారించును. సన్నిపాతములు సర్వజ్వరములు ఇవి అతిశీఘ్రముగా నివర్తించునట్లు ఇది నవలోహాగ్ని కుమార రసమనబడును.

సన్నిపాతములకు ప్రతాపాగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ పారదంశుల్భభస్మంచ విషంమరీచనాగరమ్ | త్రిక్షౌరంపంచ
 లవణాస్యేభి ర్మూర్ధ్వాద్వికద్రవైః | కాచకుప్యాంత్రకేషీప్త్యా
 మృదాచాలేపయేద్భహిః | ఏషమృద్వగ్నినాపాచ్యః వాలుకా
 యంత్రకేడినే | సాంగశీతల ముద్భృత్య దశమాంతం విషం

షీపేత్ । నూక్మూర్ణీకృతంఖల్వే గుంజామాత్రం ప్రదా
 పయేత్ । సన్నిపాతనిహంత్యాశు ఆర్ద్రకద్రవసంయుతమ్ ।
 ప్రతాపాగ్నికుమారోయం సర్వరోగహరంపరమ్ ॥

తా. కుద్ధిచేసినరసము తామ్రభస్మము నాభిమిరియాలు శొంఠి త్రిశైరములు పంచలవణములు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి అల్లపురసముచే మర్దింది గాజు కుప్పెలోబెట్టి చీలమన్ను పూసి వాలుకాయంత్రము నందిడి 1 దినము మెల్లని పంటను వండి సాంగశీతలమునదీసి దీనికి 10 వ పాలు నాభిచేర్చి మెత్తగానూరి గురిగింజుప్రమాణమును అల్లపురసముతోనిచ్చిన సన్నిపాతములు శీఘ్రములో నశించును ఇది సర్వరోగములను హరింపజేసెడి ప్రతాపాగ్నికుమారము.

దివాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ హారవీర్యవిషంతుల్యం మర్ద్యంవహ్నికషాయకే ।
 మూషాయాంభాధరేపాచ్యం వాలుకాయంత్రకేదినమ్ ।
 సాంగశీతలముద్భృత్య కటుతైలేనభావయేత్ ।
 సాదాంశ మమృతంక్షిప్త్య మర్దితంసీలికాద్రవై ।
 గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం సర్వేషాం సన్నిపాతనుత్ ।
 సుదివ్యాగ్నికుమారోయం ప్రాణినాంప్రాణదాయకః ॥

తా. కుద్ధిచేసిన పాదరసము వసనాభి వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి శీత్రముల వేళ్ళకషాయముచేసూరి గుటికలు మూసలోబోసి వాలుకాయంత్రము నందిడి 1 దినము భూధరపుటుముచేసి సాంగశీతలమునదీసి శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు వీటిలో తైలముతీసి దానిచేమర్దింది ఔషధమునకు 4 వ పాలు నాభిచేర్చి నీలియాకు రసము చేచుర్దింది 2 గురిగింజల ప్రమాణమునిచ్చిన సమస్తసన్నిపాతములు హరించును. ఇది దివాగ్నికుమారము ఇది ప్రాణులకు ప్రాణమునిచ్చును.

సన్నిపాతములకు మహాతరుణార్కము.

శ్లో॥ అభ్రకంగంధకంతామ్రం టంకణంనాగవంగకమ్ । మాఝీకం
 లోహభస్మంచ మూక్తికంచఫణిర్విషమ్ ॥ జాంబూనదోన్మృత్
 బీజం ప్రవాళంరక్తచందనమ్ । తవక్షీరీచకస్తూరీ సరోహిర

ఏతత్సర్వంసమాంశాని సర్వతుల్యంతునాభికిమ్ । సర్వేత
 దర్థమర్థంస్యాత్తత్స్వయాపస్య హింగుళమ్ । సర్వంఖల్వేవిని
 షీవ్యమాతులుంగర సేవచ । మర్దయేత్త్రిదినంఖల్వేనవసీత
 సమంమృదుమ్మూలకస్యచబీజాని మాత్రాద్వంద్వంప్రయో
 జయేత్ । ఉద్ధతాఽవినిహంత్యాశుసన్నిపాతాఽత్రయోదశ
 పుంసాతుజనితాఽ దోషాఽస్త్రీణాందోషంచనాశయేత్ ।
 సర్వరోగావినశ్యంతి హ్యనుపానవిశేషతః । మహాతరుణార్క
 నామాయంబాలదోషప్రశాంతికృత్ ।

తా. అభ్రకభస్మము కుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము కుద్ధిచేసిన తెలిగా నాగభస్మము వంగభస్మము హేమమాఝీకము లోహభస్మము ముత్రైపు భస్మము గ్రామవిషము నునర్లభస్మము కుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు పగడ భస్మము రక్తచంద ము తవక్షీరీ కస్తూరి కుద్ధిచేసిన రక్తమనోశిల ఇవి సమభాగములు వీనికిసమము కుద్ధి చేసిననాభి నాభికిసమము కుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇటుల వీనినిస్తీటిని ఖల్వమునందునిది దీపిఫలరసముచే 8 దినములు వెన్నవలె మృదువుగాచుర్దింది ముల్లంగిగింజలంతమాత్రలు చేసి 2 మాత్రలన్న ఆనుషానికేషములతో నిచ్చిన ప్రశోపించియుండు 18 సన్నిపాత ములు మానును. చుటియు పుగుఫులకు జనించియుండు దోషము స్త్రీలకు జనింది యుండు దోషములు హరించును. ఇది మహాతరుణార్కమున బడును ఇది బాలరోగములనుహూడా శమింపజేయును.

సన్నిపాతములకు సమగరళతరుణార్కము.

శ్లో॥ గోదంతం హింగుళంతుల్యం ద్వయోస్తుల్యంహాలాహాలమ్ ।
 త్రయాణాంగరళంతుల్యం గరళంకృష్ణసర్పజమ్ । మాతులుం
 గరవైర్మర్ద్యందిన మేకంతుకజ్జలీ । ముద్గప్రమాణవటికాన్నారి
 శేలోదకేనచ । దాతవ్యం సన్నిపాతాత్తే తతశ్చైత్యముపాచ
 రేత్ । తగుణార్కరసోనానుమృత్యుంజయతనిశ్చయః । మృ
 త్యువక్త్రగతంవాపిరోగిణంజీవయేద్ధృవమ్ ॥

తా. తాళకము కుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇవిసమభాగములు యీ రెంటికిసమము హాలాహాలమనువిషము ఇది దొరకనియిడల నాభి యీ మాఝీక సమము గరళము న్న

త్రాచువిషము వీనిని మాదీఫలరసముచే నొకదినము మర్దించి కఙ్ఠలిచేసి వెసరింజలంత మాత్రలుచేసి కొబ్బెరు కాయనీరుతో నొసంగి తైత్వోపచారము చేయుచుండిన సకల మయిన సన్నిపాతములు హరించును. ఇది తరుణార్కరసమనబడును. ఇది మృత్యువును నిశ్చయముగా హరింపజేయును. మరణముజెందిన వానినికూడా శీఘ్రముగా తీవింపజేయును.

సన్నిపాతాదులకు అమృతసంజీవనీరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం విషంగంధం హింగుళంకటు రోహిణీ । భృంగ రాజస్యసిరేణ మర్దయేద్ది వసత్రయమ్ । మాషమాత్రాంవటీంకుర్యాద్దార్ద్రకస్యానుపానతః । కేయం హ్యమృతసంజీవీరసోయంసన్నిపాతనుత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన ఇంగిళీకము కటుకరోహిణి వీనిని సమములుగా ఖల్వములోనుంచి గుంటగలికేరాకు రసముచే 8 దినములు బాగుగామర్దించి * మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొక దానిని అల్లపురసముతో సేవించిన 18 సన్నిపాతములు సప్తవిధ దోషములు నశించును.

సన్నిపాతాదులకు ఆనందభైరవము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] హింగుళంచ విషంవ్యోషం మరిచంటంకణం కణాః । మాతులుంగరసైర్మర్ద్యంరసమానంద భైరవమ్ । కాసశ్వాసక్షయే గుల్మేప్రమేహే విషమజ్వరేతృష్ణాయాం గ్రహణీరోగేష్యజ్జీర్ణేసన్నిపాతకే । గుంజైకంతుప్రదాతవ్యం రసమానందభైరవమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిళీకము శుద్ధిజేసిననాభి † త్రికటుకములు మిరియాలు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనుంచి మాదీఫల రసము 4 రూములు బాగుగామర్దించి గురిగింజలం తేసి మాత్రలుచేసి యందొక దానిని

* మాషమనగా:— 7 లేక 8 గురిగింజలయెత్తు.

† త్రికటుకములనగా:— శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు.

అల్లపురసముతో సేవించిన కాసశ్వాసములు క్షయములు గుల్మములు ప్రమేహములు విషమజ్వరములు దప్పి గ్రహణీరోగము అజీర్ణములు 18 సన్నిపాతములు సప్తవిధ దోషములు నశించును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] హింగుళంచ చతుర్భాగం టంకణంవసుసమ్మితమ్ । కణాచవత్సశాఖంచ ప్రత్యేకమినసంఖ్యయా॥ ఆర్ద్రకస్యరసేనైవ దినానిత్రీణి మర్దయేత్ । ఆర్ద్రకస్యరసేనైవ గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ ॥ సర్వేషు సన్నిపాతేషు రసమానందభైరవమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిళీకము 4 భాగములు వెలిగారము 8 భాగములు పిప్పళ్ళు 12 భాగములు నాభి 12 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి అల్లపురసముచే 8 దినములు మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి అల్లపురసముచే నిచ్చిన సమస్త సన్నిపాతములు హరించును. ఇది ఆనందభైరవ రసమనబడును.

సన్నిపాతములకు బ్రహ్మస్త్రం సము.

శ్లో॥ ద్వితుత్థంచత్రిపాషాణం గంధకంచశిలావిషమ్ । నేపాశందరదంచాశ్రం సైంధవం మరిచంబిడమ్ ॥ త్రిక్షౌరం టంకణం హింగుసర్వతుల్యంతుపారదమ్ ॥ జ్యోతిష్మతాస్తుతైలేనమర్దయేద్దినపంచకమ్ ॥ జ్వాలాయంత్రేదినే పాచ్యాసీత్వాఖల్వేవిమర్దయేత్ । మయూరమహిషీమత్స్యవారాహచ్ఛాగపన్నగాః । శశకాజంబుకాశ్వాసవీభిః పిత్రైస్తుభావయేత్ ॥ గుంజామాత్రం తురేభిత్యా బ్రహ్మద్వారేవినిక్షేపేత్ ॥ నశ్యంతి తక్షణేనైవ సన్నిపాతంసుదారుణమ్ । మూకాపస్తారబధిరా హిక్మాశ్వానవిసాశేనమ్ ॥ బ్రహ్మస్త్రాయంముపాఖ్యాతసన్నిపాతకులాంతకః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పాలతుత్తము ఉల్లిపాషాణము గారీపాషాణము దొడ్డిపాషాణము గంధకము మణికిల నాభి నేపాశము ఇంగిళీకము అర్ధకభస్మము సైంధవలవణము మిరియాలు బిడాలవణము స్థక్షౌరము యవక్షౌరము సజ్జీకారము వెలి

గారము ఇంగువ వీనికి సమము కుద్ధిచేసిన పాదరసము వీనినన్నిటిని ఖల్యములోనునిది వెక్కుడు విత్తులు తైలముతో రి దినములు మర్దించి డోలాముత్రమున వండి వరల ఖల్యములోనునిది నెమలి ఎనుబోతు రోహితమున మత్స్యము పంది కేక పాము చెవు లవీల్లి నక్క కునకము వీని చేదులచే వెవ్వేయగ మర్దించి కత్తితో బ్రహ్మారంధ్రమును గీరి వైరసమును గుంజామాత్రమునునిది తత్తణముననే దాయణమైన సన్నిపాతములు మానును. మఱియు మూగతనము అపస్మారము చెవుకు ఎక్కిళ్ళు శ్వాసము వీనిని కూడా హరింపజేయును. ఇది బ్రహ్మస్మరణసమనబడును. సన్నిపాతకులమును నశింప జేయును.

సన్నిపాతాది సర్వరోగములకు శీతాంశురసము.

శ్లో! [రేవణసిద్ధభాష్యే] కునటిశుద్ధతాళించతిద్యుగ్మంవ్యోమకం భవేత్ | మర్దయేన్నింబసిరేణ గుంజాయుగ్మంతు సేవయేత్ | అనుపానం మధుపథ్యాప్యష్టవారితథార్ద్రాకమ్ | శీతజ్వరం సన్నిపాతం కామిలాపంచగుల్మకే | సర్వంశ్వాసంచకాసంచ హ్యుదరేపూర్వరోగజిత్ | సన్నిపాతం తథాఛర్దిమశీతినాత పైత్తికే | శూలంశూకాజీర్ణశూలంనాభాకుక్షౌచవిద్రధిమ్ | ఆధానానాహావిష్టంభం తాపంసర్వాంగదాహాకమ్ | జంగ మస్థావరవిషంహిక్మాందీప్తేశ్చకారణమ్ | శోథంచ శ్రమ మూర్ఛాంచ తిమిరంచానువిధ్యతి | మర్దితం నింబతోయేన లేపితంజవర్మకమ్ | విసర్పిమణ్డలేచై వతుహచర్మవ్యపోహతి సేవితం లేపితంకుర్యాద్వేధితంగ్రంథిమర్బుదమ్ | లేపితందంత రోగాంశ్చజిహ్వసేత్రరుజస్తథా | అర్కపత్రరసైఃకణ్ఠేకర్ణరో గన్యనాశనమ్ | నిర్గుండిమిశ్రితంసన్యమకస్తారంశిరోరుజామ్ | అంజనంసర్వమాత్రంచ సేత్రరోగవివాశనమ్ | మాషంచ సన్ని పాతానాం కామిలాజ్వరశీతకే | ధనుర్వాతంతథా భూతం క్షేమరోగేచకాకథా | భాషితంరేవణేనైవ రసంశీతాంశు నామకమ్ |

తా. కుద్ధిచేసిన నేపాళమణిల కుద్ధిచేసిన తాళకము యివి దినుగు కొక్కొక భాగము త్రికటుకములు 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్యములో నునిది వేపచెక్కరస ముతో కాగుగామర్దించి 2 గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని లేన కర కామ్యముచూర్ణము వుష్ణోదకము అల్లపురసము వీని యనుపానముతోడ సేవించిన శీతజ్వర ములు సన్నిపాతపాండువు కామిల ద్విగుల్మములు సమస్త కాసశ్వాసలు వుదరరోగ భూర్వరూపములు సన్నిపాతములు వాంతి 80 వాతములు 40 పిత్తరోగములు కాల కూకరోగము పరిణామకూల నాభికుక్షులయందు జనించెడి బల్లలు కడుపుబ్బరము అనాహావారము విష్టంభము తాపము సర్వాంగముల దాహము * స్థావర † జంగమ విషములు యెక్కిళ్ళు అగ్నిమాండ్యము శోథ భ్రమూర్చ్ఛ తిమిరరోగము హరించును. మఱియు దీనినే నేపాతురసముతో చాది లేపనముచేసిన గజచర్మము విసర్పి మండల కుష్మము శరీరమున పొట్టువలె చర్మమువూడెడి రోగము హరించును. మఱియు గ్రంథులు అర్బుదము వీనియందు కత్తివాట్లువేసి వేపరసముతో నూరి లేపనము జేయుటయేగాక దాని సేవనమకూడా జేయుచుండిన గ్రంథులు అర్బుదము హరించును. మఱియు వేపరస ముతో నూరి దంతరోగములయందు లేపనముచేసిన దంతరోగములు జిహ్వరోగములు నేత్రరోగములు హరించును. జిల్లేదాతురసముతో నూరి చెవిలోబోసిన కర్ణరోగములు వానిలాతురసముతో నూరి నస్యముచేసిన అపస్మారము (కాకిసోమలు) శిరోరోగములు నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి అవగింజంత కన్నులయందు కలికమువేసిన నేత్రరోగములు మాషప్రమాణము అల్లపురసముతో నొసంగిన 18 సన్నిపాతములు సప్తవిధదోషములు కామిలలు శీతజ్వరములు ధనుర్వాతముభూతవేష్టలు హరించును. ఇట్టి ప్రబలరోగములనే హరింపజేయుచుండగా తక్కినరోగములను గురించి వచింపనేల. ఇది రేవణసిద్ధునిచే జెప్పబడిన శీతాంశురసము.

సన్నిపాతములకు మృతోత్థాపన రసము.

శ్లో! [గ్రంథాంతరే] శుద్ధసూతంద్విధాగంధం శిలాచవిషహింగు శమ్ | మృతకాంతాభ్ర తామ్రాయః తాళకం మాక్షికం సమమ్ | ఆప్లువేతస జంబీర చాంగేరీణాం రసేనచ | నిర్గుండి

* స్థావరవిషమనగా—వసనాభి మొదలగువాని విషము.
† జంగమవిషమనగా—పాము తేళ్లు యెలుకలు సాలెపురుగు మొదలగువాని కాటుచే జనించు విషము.

హస్తీశుంఢోష్ణ ద్రవైర్గుర్ద్యం దినత్రయమ్ । రుద్ధ్యాతు
 భూధరేపాచ్యోదినాంతేతంసముద్ధరేత్ । చిత్రకస్యకషాయేః
 మర్దయే త్పుహరద్వయమ్ । మాషమాత్రం ప్రదాతన్యం
 హింగువ్యోషార్ద్రకద్రవైః । సకర్పారానుపాసంస్యాన్మృత
 స్యోత్థాపనేరసే । వీశితం సన్నిపాతేన గతంవాపి యమాల
 యమ్ । తత్క్షణజ్జీవయత్యేష పథ్యంక్షీరైఃప్రయోజయేత్ ।

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు శుద్ధిచేసిన మణిశిల శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము శాంతభస్మము అభ్రక భస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన తాళకము * హేమమాక్షికభస్మము యివి దినుసు కొక్కొక్కభాగము యిటుల వీనిగల్ల ఖల్వములోనునిచి పుల్లప్రబ్బలి నిమ్మపండ్లు పులి చింతాకు వావిలి హస్తీశుంఢి వీని రసములచే 8 దినములు మర్దించి చిల్లచేసి యెండించి మూకుళ్లలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి భూధరయంత్రమున 1 దినము పాకముజేసి దినాంతమున సాంగశీతలమున దీసి చిత్రమాలకషాయముచే 2 రూములు మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేవింపవలయును. నేవించు గడ హింగు పుత్రి త్రికటుకములు అల్లము వీనికల్కములో పచ్చకర్పూరము గలిపి నేవింపవలయును. ఇది మృతోత్థాపనరస మనబడును. ఇది సన్నిపాతముచే వీడింపబడుచుండు రోగిని లేక మృత్యుడైన రోగిని క్షణమాత్రములో సజీవునిగ జేయును. దీనియందు పాలను పథ్యముగా గ్రహించవలయును.

సన్నిపాతములకు మృతసంజీవినీరసము.

శ్లో॥ [అన్య శాస్త్రే]శుద్ధసూతంద్విభాగంధంఖల్వేతత్కజ్జలీకృతమ్ ।
 అభ్రలోహక యోర్భస్మ తామ్రభస్మ సమంసమమ్ । విషం
 తాళంవరాటీచశిలాహింగులచిత్రకమ్ । హస్తీశుంఢీచాతివిషా
 త్ర్యూషణం హేమమాక్షికమ్ । చూర్ణం విమర్దయేద్ద్రావై
 రార్ద్రకస్య దినత్రయమ్ । నిర్గుండి విజయాద్రావై స్త్రీదినం
 మర్దయేత్పునః । కాచకుప్యానివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకే

* హేమమాక్షిక మనగా -- వెండినిమా.

కుచేత్ । ద్వియామాంతే సముద్ధృత్య మర్దయేదార్ద్రా కద్ర
 వైః । మృత సంజీవనీనామ రసోయాం శంకరోదితః । మృతోపీ
 సన్నిపాతార్తోజీన త్యేవనసంశయః । నాతఃపరతరంకించితస్సన్ని
 పాతహరోరసః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి కజ్జలివలె మర్దించి అభ్రకభస్మము లోహభస్మము తామ్ర భస్మము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన తాళకము గవ్వల భస్మము శుద్ధిచేసిన మణిశిల శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికభస్మము వీనిని దినుసుయొకటింటి కొక్కొక్కభాగము చొప్పున చూర్ణముజేసి కలిపి అల్లపురసముచే 8 దినములు వావిలియాకు రసముచే 8 దినములు తక్కిగడ రసముచే 8 దినములు మర్దించి శాంతకు పెల్లలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 2 రూములు వండి సాంగశీతలమునదీసి మరల అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజలంకేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతో నేవించిన సన్నిపాతముచే వీడితుడుగు నుండువాడును మృతిజెందివాడును నిస్సంశయముగా జీవించును. ఇది శివునిచే వచింప బడిన మృతసంజీవినీ రసము సన్నిపాతములను హరింపజేయుటయందు దీనికంటె శ్రేష్ఠం బైన యావధం బెద్దియులేదు.

సన్నిపాతాగులకు మృతసంజీవనీరసము.

శ్లో॥ హింగులభాగా శ్చత్వారోజై పాలస్య త్రయోమతాః ।
 ద్వాభాగా టంకణస్యాపి భానైక మమృతస్యచ ॥ తత్సర్వం
 మర్దయేచ్ఛ్చక్షుం శుష్కంయూమం భిషగ్వరః । శృంగిజేరాం
 బునామర్ద్యం వ్యోషచిత్రకవైంధవై ॥ యామద్వయ మిత
 స్తాపంచార త్యేషనసంశయః । ఘనసారససారేణచందనేనవిలే
 పనమ్ ॥ విదధ్యాత్కాంస్యపాత్రేణ విజయోద్రోగిణంభిషక్ ।
 శాల్యన్నం శక్రసహితం భోజయే దిందుసంయుతమ్ ॥ సన్ని
 పాతేమహాఘోరే త్రిదోషే విషమజ్వరే । ఆమవాతేవాల
 గుల్లేశూలేస్తీహ్నిజలోదరే ॥ శీతపూర్వేదాహపూర్వేవిషమే
 సంతతజ్వరే అగ్నిమాంద్యేచపాతేచ ప్రయోజ్యోయంరసో
 త్తమః ॥ మృతసంజీవనోనామవిఖ్యాతోరససాగరే ॥

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము 4 భాగములు నేపాళములు 8 భాగములు వెలి గారము 2 భాగములు వసవాభి 1 భాగము వీని నన్నిటిని సన్నగనూరి యెండించి అల్లపురసముచే 1 రూపము మర్దించి త్రికటుకములు చిత్రమూలము సైంధవలవణము వీనిచే 2 రూపములు మర్దించి యిప్పించిన తాపము నివర్తించును. పచ్చకర్పూర సహితముగా చందనలేపనము కంచు విసనకట్టితో వినురుట మజ్జిగ సైంధవలవణము వీని తోడ కాల్యన్న భోజనము యీ మొదలగువానిని చేయించవలయును. దీనిని దారుణమైన సన్నిపాతము త్రిదోషజ్వరము విషమజ్వరము ఆమవాతము వాతగుల్మము కూలప్లీహము జలోదరము శీతపూర్వజ్వరము దాహపూర్వజ్వరము విషమసంతతజ్వరము అగ్నిహృం ద్యము వాతము వీనియందు ప్రయోగింపవలయును. ఇది మృతసంజీవనచుని రససాగర మునందు చెప్పబడినది.

సన్నిపాతములకు మహాగంధసూర్యరసము.

శ్లో॥ గంధశౌలశునాంభోభిః మర్దయేద్ద్యానుమాత్రకమ్ |
 తస్యాదకేనసంయుక్తం సస్యోతత్ప్రతిబోధయేత్ |
 మరిచేనసమాయుక్తం హంశితంద్రాప్రలాపకమ్ |

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము పాదరసము వీటిని వెల్లులిరసముచే నొకరూపము మర్దించి వెల్లులిరసములోకలిపి నస్యముచేయించిన మూర్ఛనివర్తించును. మిరియాలతో నొసంగిన తంద్ర పలవరింత ఇవి నివర్తించును.

సన్నిపాతములకు సూచికాముఖరసము.

శ్లో॥ రుచకంచాభి గంధంచ నేపాళంచ మనశ్శిలా | కర్పూరీ మైల
 తుత్థంచ తాళకం టంకణంతథా || దరదంసైంధవంచైవ సర్వ
 తుల్యంతు పారదమ్ | మధుబీజస్య త్రైలేన మర్దితం దివస
 త్రయమ్ | డోలాయంత్రేపచేద్ద్యామంతస్నీత్వాఖల్వమధ్యకే
 కృష్ణసర్పస్యపితైనభావితందివసద్వయమ్ | బ్రహ్మద్వారేత్సు
 రేణైవ క్షుతంగుంజా విమర్దితమ్ | ంబీరసీరేయుంజీతసన్నిపా
 తాన్నిహంతిచ | హిక్కాంమూర్ఛాంచకంపంచమూకత్వం
 బధిరస్యచ | కాసాక్స్తథోర్ధ్వశ్వాసంచమధువాతంనికృం
 తనమ్ | సూచికాముఖనామోయంరసః ప్రాణాపదాయకః |

తా. సావర్పలవణము అభ్రీకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము నేపాళములు మజిలెల కర్పూరీ మైలుతుత్తము పాలుతుత్తము తాళకము వెలిగారము ఇంగిలీకము సైంధవలవణము ఇవి సమాంశములు వీనికి సమము పాదరసము ఇటుల వీనినన్నిటిని చేర్చి ఇత్సవిత్తులైలముచే 8 దినములు మర్దించి డోలాయంత్రమున ఒకరూపము వండి ఖల్వములోనునిది నల్లతామ పిత్రానే రెండుదినములు భావనచేసి బ్రహ్మరంభ్రమునుగీరి గురిగించయెత్తును నిమ్మపండ్లరసములోకలిపి ఆగాయమునందు రాయుచుండిన సన్నిపాతములు హరించును. మతీయు ఎక్కిళ్ళు మూర్ఛ వణుకు మూకతనము చెవుడు కాసము ఊర్ధ్వశ్వాసము మధువాతము వీనినికూడా హరింపజేయును. ఇది సూచికాముఖ రసమనబడును. ఇది ప్రాణులకు ప్రాణమునిచ్చును.

సన్నిపాతములకు భేతాళరసము.

శ్లో॥ రసంగంధవిషంచైవమరిచంచసమాంశకమ్ | మర్దయేచ్చిల్ల
 యాలావద్ద్యావజ్జాయేతకజ్జలమ్ | గుంజాద్వయ ప్రమాణేన
 హరేద్వాదశనంజ్జకమ్ | సాధ్యాసాధ్యం నిహంత్యాశు సన్ని
 పాతంసుదారుణమ్ || ప్లూసేషులిప్తదేహేషు మోహగ్రస్తేషు
 నేహిషు | దాతుమర్మతి బేతాళోయమదూతనివారకః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము శాభి మిరియాలు వీటిని సమాంశములుగా గ్రహించి కాటుకవలె నగువరకు చక్కగా రాతిచే మర్దించి 2 గురిగించుప్రమాణము నిప్పించిన సాధ్యాసాధ్యముగ మిగుల దారుణముగనుండు 12 విధములైన సన్నిపాతములు నివర్తించును. బహుళిక శరీరము బారిపోవుట మోహము కప్పుకొనుట యీలక్షణములు కలిగియుండువపుడు దీనిని రోగికి యిప్పించవలయును. ఇది భేతాళ రసమనబడును. ఇది యమదూతల నడ్డగించును.

సన్నిపాతములయందు సూచికాభరణరసము.

శ్లో॥ విషంపలమితంనూతః శాణక శ్చూర్ణ యేద్వయమ్ | తచ్చూర్ణం
 సంపుటేకృత్వా కాచలిప్తశరావయోః | ముద్రాంకృత్వాధ
 సంశోష్య తతశ్చుల్కాయం నివేళయేత్ | వహ్నింశనైఃశ్శనైః
 కుర్యాత్ప్రహరద్వయసంఖ్యయా | తతఃఉష్ణాట్వ తన్ముద్రా
 మువరిష్ఠశరావకాత్ | సంలగ్నోయోభవేద్ధామః తంగృష్ణీ

యాచ్యనైశ్చనైః | వాయుస్పర్శోయథానస్యాతతఃకూప్యాం
 నివేశయేత్ | యావత్పూచ్యాముఖేలగ్నం కూప్యానిర్యాతి
 భేషజమ్ | తావన్నాహ్లోరసోదేయోమూర్ఛి తేనస్నిపాతిని
 తురేణప్రచ్ఛి తేమూర్ఛి తత్రాంగుళ్యాచఘ్నయేత్ || రక్త
 భేషజ సంపర్కా న్యూర్ఛిహోపిహిజీవతి | తతైవ సర్పదష్టోపి
 మృతావస్థోపిజీవతి || యదాతాపో భవేత్తస్య మధురం
 తత్రడీయతే |

తా. శుద్ధిచేసిన విషము 1 పలము రసము 1 కాణము ఇట్లు వీనిని చక్కగా
 చూర్ణముచేసి ప్రమిదైన ప్రమిదమాసి వానివై కాచమృత్తికను పూసి యెండించి
 పోయిమీదనునిచి 2 రూములువరకు మెల్లమెల్లగా నిప్పునుజ్వలించజేసి వీదప గానిని
 గ్రహించి వైనపూసియుండుచుట్టి తీసివేసి వైప్రమిదలతో నంటియుండుచుగను గాలి
 సంబంధములేకుండా మెల్లగాయెత్తి వుంచుకొని నూదికొనచేసెత్తిన యెంతకమ్మనో
 అంతప్రమాణముగల ఔషధమును మూర్ఛతోగూడియుండు సన్నిపాతరోగియొక్క
 శరమునందు కత్తితోగిరి ఔషధమునునిచి వ్రేళ్ళచేరాచవలయును. ఔషధమురక్త
 మతో సంబంధించిఁతోడనే దాహణమయిన మూర్ఛను గలుగజేసియుండు సన్నిపాత
 రోగము తత్క్షణమే నివర్తించును. పాముకాటుచే మరణావస్థ జెందియుండువానికి
 ఔషధమును పూర్వోక్తప్రకారము ప్రయోగించిన వాడు తత్క్షణమే జీవించును.
 శరమునందు మంటగలిగినతోడనే మధురౌషధమును ప్రయోగించవలయును.

సన్నిపాతములకు రసరాజేంద్రరసము.

శ్లో|| సూతస్య శుద్ధస్యపలం పలం తామ్రమయోరజః | అభ్రం
 నాగం పలంవంగం పలం గంధకతాళకమ్ | పలంశుద్ధ విషం
 చూర్ణంసర్వమేకత్రకారయేత్ | మర్దయేత్కాకమాచ్యాశ్చ
 పత్రసారరసేనచ | మత్స్యవారాహమాయూరఛాగమాహి
 వపిత్తకైః | మర్దయేద్భిన్న భిన్నంచ త్రికటో రంబుభిస్తథా ||
 అర్చక స్వరనైఃపశ్చాత్ శతవారాన్మృహుర్ముహుః | సిద్ధో
 యంరసరాజేంద్రో ధన్వంతరిప్రకాశితః | గుంజామాత్రంరసం

దద్యాత్సురసారసంయుతమ్ | మేఘధారాప్రవాహేనధారి
 తం వారిమస్తకే || అనివాకోయ దాదాహిస్తనా దేయచ
 శర్కరా భోజనందధిసంయుక్తంవారమేకంతుదాపయేత్ ||
 ఈశ్వరేణ హతఃకామః క్షేభవేనచదానవః | పావకేన హతం
 శీతం సన్నిపాతరసస్తథా ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము తామ్రభస్మము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము నాగ
 భస్మము వంగభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము తాళకము శుద్ధిచేసిన నాభి ఇవి దినుసుకొ
 కొక్కపలము ఇటుల వీనినిట్టిని చూర్ణముచేసి కాకమాచిరసము మత్స్యములు పంది
 నెమలి మేక బర్రె వీని పిత్తిములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగానూరి వీదప త్రికటుక
 యముచేతను అల్ల పుస్పరసముచేతను పలుమారు భోజనచేయువలయును. ఇది ధన్వంతరిచే
 జెప్పబడిన రసరాజేంద్ర మనబడును. దీనిని గురిగింజుప్రమాణము తులసీ స సహితముగా
 నిప్పించవలయును వానిని వర్ష ధారలయందునిలిపియు తాపముకేమించకుండిన శర్కరను
 యిప్పించవలయును. ఒకపూట నెరుగన్నమును భుజింపజేయవలయును. ఈశ్వరుడు మన్మ
 ఘని విష్ణు అనురులను, అగ్ని శీతమును నాశియు చేసినటుల యీరసము సన్నిపాతములను
 నాశముచేయును.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
 నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రాయదేశిక శిష్యోత్తమ
 నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధరీణ వైద్యజన
 శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ వామధేయ
 ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
 త్రయోదశ సన్నిపాత సప్తవిధోష సాధ్య
 సాధ్య దినప్రమాణ నాడీనిర్ణయ
 చికిత్సా లక్షణయుక్తం
 ద్వితీయ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

అం ద్ర తా త్ప ర్య ము.

ఉత్ప త్తీ య ప్ర క రిణ ము. ఉ

శ్లో! దక్షయజ్ఞాపహారంచ సర్వదేవమదాపహమ్ |

వీరచూడామణింవీరం వీరభద్రమహాంభజే ||

ఆవరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమునందు రసకిష్టదేవుడగు వీరభద్రునకు నమస్కారాత్మక మంగళమును “ దక్షయజ్ఞాపహారంచ ” అనుశ్లోక యుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. దక్షయజ్ఞసంహారకుడు ఇంద్రుని సర్వదేవతలమదమును భోజనము చేసినవాడు కూరగ్రంథియును ప్రభాకరితుడు నగు వీరభద్రుని నేను భజించుచున్నాడను.

శ్లో! శ్రీపిలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః |

వక్ష్యోమివృష రాజీయ మహంబైద్యశిఖామణిమ్ |

తా. పిలకంఠవంశమునెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను బైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము నందు మూడవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

మనఃకాయదోష లక్షణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] కాయస్యదోషా వాతాద్యా మనసస్తు రజ

స్తమః | దోషా ఏవహిస ర్వేషాం రోగాణా మేవకారణమ్ |

* రాగాదయోమనోరోగాః కాయరోగాజ్వరాదయః |

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములు దేహజనికంటులు రాజసతామసములు మనోజనికంటులు దేహజనిత వాతపిత్తశ్లేష్మములు మనోజనిత రజస్తమోగుణములు ఇవి సర్వ ప్రాణులకు ద్వివిధరోగములకు కారణభూతంబులు రాగాగులన మనోరోగంబులు జ్వరాదులన దేహజరోగంబులు.

నాతస్థానములు.

శ్లో! పక్వాశయః కటిస్సక్తి శ్రోత్రాస్థి స్పర్శనంద్రియమ్ |

స్థానంనాతస్యత్రాపి పక్వాధానంవిశేషతః |

తా. పక్వాశయము పిఱుగు తొడలు చెవులు అస్తులు త్వగింద్రియము ఇవి వాతమునకు స్థానంబులు అయినను వాతంబధికముగా పక్వాశయముననే నెలకొని యుండుటంజేసి పక్వాశయమే వాతమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

పిత్తస్థానములు.

శ్లో! నాభిరామాశయస్స్వేదో లసికారుధిరంఠసః |

దృకన్విర్భవంచ పిత్తస్య నాభిరత్రవిశేషతః |

తా. బొడ్డు అమాశయము చెవులు చొంగ రక్తము రసధాతువు కిత్తోష్ణజ్ఞాన సహితనేత్రములు ఇవి పిత్తమునకు స్థానంబులు అయినను పిత్తంబధికముగా నాభియందే నెలకొనియుండుటంజేసి నాభియే పిత్తమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

శ్లేష్మస్థానములు.

శ్లో! ఉరఃకంఠశ్చిరఃక్లోమాపర్వాణ్యామాశ క్రూద్రసః |

మేదోఘ్రాణంచజిహ్వచక ఘస్యసుతరామురః |

తా. హృదయము కంఠము శిరము మెదడు కీళ్ళు బొడ్డుకువైననుండు రసము శ్రోత్రు సాసికము నాబక ఇవి శ్లేష్మమునకు స్థానంబులు అయినను శ్లేష్మంబధికముగా హృదయముననే నెలకొనియుండుటంజేసి హృదయమే శ్లేష్మమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

వాతాదిధాతువుల అవస్థావిశేషము.

శ్లో! చయోవృద్ధిస్వధామ్నేయ కోవస్తాన్మార్గగామితా |

శమస్స్వస్థానసమతా తత్రైవాపచయఃక్షయః |

* దాహదయో.

తా. వాతపిత్తక్షేమములు తమతమస్థానములయందు వృద్ధిజెందుట యీయావస్థ యనియు వృద్ధిజెందినస్థానమువిడచాడి నాడులయందు ఊర్ధ్వముగానడుచుచుండిన ప్రకో పావస్థయనియు తమతమస్థానములయందు సచుముగనుండిన శమావస్థయనియు తమతమ స్థానములయందు హీనదశనుజెందిన క్షయావస్థయనియు జెప్పబడును.

వాతాదిదోషాద్యవస్థా లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రోతోరోధో బలభ్రంశో గౌరవానిలయూఢతే ।
ఆలస్యాపక్తినిష్ఠీవ మలసంగారుచిక్లనూః ।
లింగంమలానాసామాన్యం నిరాచూణావిపర్వయః ॥

తా. నాడీద్యారములు బంధించుట బలముక్షయించుట శరీరముబరువుగనుండుట వాతముతాగుగా స్ఫురింపకుండుట ఆలస్యము అజీర్ణము కార్యముమియుట మల బద్ధకము అరుచి బడలిక ఇవి దుష్టమైన వాతాదులకు సామాన్యలక్షణములని తెలియవలయును. వాతాదులు నిర్దుష్టంబులుగనుండిన వైలక్షణములు లేకయుండును.

వాతవికారములు.

శ్లో॥ ప్రసంతాపవ్యథాస్వాపా స్సాదగుక్తోదభేదనమ్ ।
సంకేచభంగస్సంకోచో వర్త్యాంతప్రావదర్శనమ్ ।
పారుష్యకంపావాతస్య శోషస్పందనవేష్టనమ్ ।
స్తంభఃకషాయరసతా వర్ణశ్శ్యామోమౌఘోపివా॥

తా. శరీరము సోలుట మండుట నూనులచే బాడిచినటులుండుట నిదురశరీర కృత్యము శోషాదిరోగములు వేదన శరీరమునలియగొట్టినటులనొచ్చుట సంభోగమున భంగపడుట శరీరము సంకోచమునుజెందుట కనుచెప్పకొనలు విటివియై నీరుగ్రమ్ముట శరీరమునందువణుతు పరుసదనము శరీరముయెండుట శరీరముకదలుట శరీరము చుట్టకొనుట శరీరము స్తంభించుట నోరు ఒగరుగనుండుట శరీరమునలుపువర్ణముగ నేని ఎఱుగ నేని మండుట ఈలక్షణములుగలిగిన వాతవికారములని తెలియవలయును.

పీత్తవికారములు.

శ్లో॥ పిత్తస్యదాహరోగోష్టా భుక్తాశనవిచాకతా ।
స్వేదఃభేదఃస్తృలతిఃక్రోధ శ్శమనంమూర్ఛనంమదః ।

కలుకామరసోవక్త్రేపాండురస్త్వచివర్ణతః ॥

తా. దాహము ఉష్ణాధిక్యరోగము భుజించి యన్నము పక్వము గాకుండుట చెడుట శరీరమునందుబడలిక స్ఫులిక కడుకోపము శరీరతైత్వము మూర్ఛ మదము నోరుకారముగ గాని పుల్లగ గానిమండుట శరీరము * పాండురర్ణముగనుండుట ఈలక్షణములుగలిగిన పిత్తవికారములని తెలియవలయును.

శ్లేష్మవికారములు.

శ్లో॥ శ్లేష్మణస్నేహకాతివ్య కంఠాశీతశ్వగారవమ్ ।
బుధోపలేపస్తైమిశ్యో శోఘోవర్షాశ్శిక్షిద్రితమ్ ।
వర్ణశ్శ్వేతోరసస్సాన్వితు ర్లవణంచిరకారితా॥

తా. శరీరము మెఱుముట కఠినమైయుండుట దురదగొనుట శరీరముచల్లకబరువుగానుండుట శరీరము ధాతుసంఘలు దృఢమొగ్గిగనుండుట శరీరము జిగటగ నిశ్చలముగనుండుట శరీరము వాచుట నిదుర శరీరము తెల్లనైయుండుట నోరుతీపిగనేని ఉప్పుగ నేని యుండుట మందముగ బనినేయుట ఈలక్షణములు గలిగిన శ్లేష్మవికారములని తెలియవలయును.

దోషలక్షణముల నెఱుగునుపామము.

శ్లో॥ ఇత్యజేషామయన్యాపి యదుక్తందోషలక్షణమ్ ।
దర్శనస్పర్శనప్రత్యక్షై స్తత్సమ్యగ్నుపలక్షయేత్ ॥

తా. వైశేష్యబడిన క్రమప్రకారము సకలరోగవ్యాపక దోషలక్షణములను దర్శన స్పర్శన ప్రక్షలచే నెఱుగందగును.

ఋతుభేదమువలన వాతాదులకు అవస్థావిశేషము.

శ్లో॥ చయప్రకోపప్రళిమా వాయోర్గ్రీష్టాదిషుత్రిషు ।
వర్షాదిషుచపిత్తస్య శ్లేష్మణశ్శిశిరాదిషు॥

తా. గ్రీష్మముమొదలు మూడుఋతువులయందు వాతమునకు క్రమముగాచయ ప్రకోప శమనావస్థలుగలుగును. వర్ష ఋతువు మొదలు మూడుఋతువులయందు పిత్త

* తెలుపు పచ్చినగల రంగు.

మునకు క్రమముగా చయ ప్రకాశ శమనావస్థలుగలుగును. శరీరములువు మొదలు మాడుములువులయందు శ్లేష్మమునకు క్రమముగా చయ ప్రకాశ శమనావస్థలుగలుగును.

శరీర రోగముల కౌషధ భేదవివరణము.

శ్లో! శోధనం శమనంచేతి సమాసాదావధంద్విధా |
శరీరజానాం రోగాణాం క్రమేణపరమావధమ్ |

తా. సర్వరోగములకు ఔషధము శోధనము శమనము అనిద్వివిధంబు అందు శరీరజనితరోగములకు యీరెండును క్రమముగా పరమావధంబులు.

శ్లో! వస్తిర్విరేకోవమనం తథాత్తైలంఘృతంమధు |

తా. * వస్తి † విరేచనము ‡ నమనోపయ క్తఔషధములు శోధనావధంబులు నూనె నెయ్యి తేనె ఇవి శమనావధంబులు ఈరెంటిని శరీరజనితరోగములయందు ఉపయోగింపవలయును. (మనోజనితరోగములయందు బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు ధైర్యమానకలంబింతి రోగియొక్క యభిప్రాయమునెఱిగి తదను గుణముగాచికిత్సజేయవలయును.)

నాతాదిదోష చికిత్సాభేద వివరణము.

శ్లో! ద్విధాచోసక్రమస్తేషాం తర్పణంచాప తర్పణమ్ |
బృంహణాలంఘనంచేతి తత్పర్యాయ ముదాహృతమ్ |

* వస్తియనగా — చిమ్మనగొట్టములో తైలాదిరూపఔషధముల నాకర్షించుటకై దానిమధ్యభాగమున బంధింపబడి అఘోభాగమునందు కర్ణికాకాశరముగా అందాకర్షింపబడిన తైలాదుల వెలిపరచుటకై అగ్రభాగమునందు గుండ్రముగా నిర్మింపబడి తిమ్మనగ్రాహిలో బంధింపబడియుండు దండమే వస్తియనబడును. అవస్తికర్మ అనువాసనము నిరూచాము అని ద్వివిధంబు అందుఘృతతైలాది స్నేహములను చిమ్మనగ్రాహిలో గొట్టుట అనువాసన వస్తికర్మయనియు కషాయము పాబు తైలము వీనిని చిమ్మనగ్రాహిలో గొట్టుట నిరూచావస్తియనియు జెప్పబడును.

† పశ్వాపక్యంబులగుండు యశ్నాదుల పచనముజేసి వెలిపరచెడి తెల్లతెగడ మొదలగునవి విరేచనావధమనబడును.

‡ అపక్వరూపముగనుండు పిత్తశ్లేష్మముల హృదయమున నడ్డగించి వానియందలి దోషసంబంధమైన జలాదుల ఉత్పత్తిముఖముగా వెలిపరచెడి ప్రంగకాయ మొదలగునవి శమనావధమనబడును.

తా. వాతపిత్త శ్లేష్మరోగములయందు ద్వివిధచికిత్సల జేయవలయును. ఎట్లన్న తర్పణము అపతర్పణము అను రెండుక్రియలను † బృంహణము లంఘనము అను నీరెండు క్రియలను క్రమముగా జేయవలయును.

శ్లో! బృంహణంయద్బృహత్వాయ లంఘనంలాఘవాయచ |
బృంహణాలంఘనంచైవ వాయోఃపి త్తకఫస్యచ ||

తా. పుష్టికొరకు బృంహణక్రియను లఘుపుకొరకు లంఘనక్రియను జేయించవలయును. మఱియు వాతపిత్తశ్లేష్మములయందు బృంహణాలంఘనముల జేయించవలయును. లంఘన భేదము.

శ్లో! శోధనంశమనంచేతి లంఘనంద్వివిధంభవేత్ |
ఔదరంయద్బహిర్దోష శ్శోధనంతచ్చపంచధా |

తా. లంఘనము, శోధనము శమనము అని ద్వివిధంబు, అందు అంతర్గత బాహ్య గతదోషములకు శోధనము విధవిధంబులు.

దోష భేదముచే రోగ భేదములు.

శ్లో! ఏకేనైవచదోషేణ త్రయోద్వాభ్యా మపిత్రయః |
త్రిదోషైరపిచైకస్యా దేవంసప్తవిధోగదః ||

తా. సర్వరోగములు ఏకదోషజనితము ద్విదోషజనితము త్రిదోషజనితము అని ఏడువిధంబులు, అందు వాతము పిత్తము శ్లేష్మము వీనివలన ప్రత్యేకముగా జనించినవి ఏకదోషజనితంబులు వాతశ్లేష్మము వాతవైత్ర్యము పిత్తశ్లేష్మము వీనివలన జనించినవి ద్వంద్వదోషజనితంబులు వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన జనించినవి త్రిదోషజనితంబులు.

సర్వరోగ సాధ్యాసాధ్య వివరణము.

శ్లో! [నిత్యనాధీయే] ప్రయోగ శ్శమయేద్వాధి మన్యామయ
ముదీరయేత్ | నాసావ శుద్ధశ్శుద్ధస్తు సమయేన్న సమీర
యేత్ ||

తా. ఔషధప్రయోగముచే శుద్ధరోగములు (అనగా ఏకదోషజనితరోగములు) హరించు మఱియును. అశుద్ధరోగములయందు (అనగా ద్వంద్వరోగములయందు) త్రిదోష

† బృంహణమన-శరీరమునకు ఔషధాదులచే పుష్టిని గలుగ జేయుట.

జనితరోగములయందు) ఔషధము బ్రయోగించిన యితరరోగములు జనించును. అట్లగుటంజేసి కుద్ధరోగములకే చికిత్స జేయవలయును. అకుద్ధరోగములు కుదురుట దుర్లభం బగుటచే చికిత్సచేయం జనదు.

మూత్రపరీక్షాక్రమ తత్సాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ [నిర్ధవిద్యాభూః] గృహీత్వా రోగిణోమూత్రం సూర్యా తాపే నిధాపయేత్ | తస్యమధ్యే ఓపేతైలం తన్మూత్రంచ పరీక్షయేత్ | యదావికాస మాప్సీతి తదాసాధ్యం భవిష్యతి | బిందురూపేణమధ్యస్థ మసాధ్యం తైలమాదిశేత్ |

తా. రోగియొక్క మూత్రమును కుండవెంకలోపట్టి ఎండలోనునిచి దాని మధ్యమున నూకబొట్టు వైచి బరిక్షించిన వికసించిన రోగము సాధ్యమనియు వికసించక బిందురూపముగనుండిన రోగం బసాధ్యంబనియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ తైలబిందు ర్యదామూత్రే వికాసం కురుతేస్వయమ్ | స్వరూపంతస్యవత్సోమి శుభాశుభ వినిర్ణయం | తైలబిందు ర్యదామూత్రే మత్స్యాకారం భవేన్స్థిరమ్ | నిర్దోష చ తదానూనం మోక్షణంచైవకారయేత్ |

తా. వైశిష్ట్యబడిన క్రమప్రకారము మూత్రమునందువైచిన తైలబిందువు వికసించుటచే జెందునట్టిభేదముల దానిశుభాశుభముల వచించెద ఆతైలబిందువు మత్స్యాకారమునజెందిన రోగము నిశ్చయముగ సాధ్యమనియెఱిగి చికిత్సించవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదాసే] సర్వదాసక లేపాత్రే ప్రాసాదంగజచామరమ్ | ఛత్రంచోరకాకార తైలబిందు శుభప్రదమ్ |

తా. వైప్రకారము రోగి మూత్రములో వేయబడిన తైలబిందువు మూత్రమంతట వికసించినను లేక పేడ ఏనుగు వింజామరము గొడుగు తోరణము దేనియొక్క రూపమునేని జెందిన రోగము నిశ్చయముగా సాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] ప్రాతరుత్థాయ మతిమాఢ మూత్రంపశ్యే నిరంతరమ్ | మృణ్మయేతైలజేస్వచ్ఛే పాత్రేదృష్ట్యా శుభాశుభమ్ | తస్మధ్యేనిఓపేతైలం యథాసాధ్యం విచారయేత్ |

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు రోగిమూత్రమును పరీక్షించవలయునని నిశ్చయించునపుడెల్ల వానిని ప్రాతఃకాలమున మేలకాలిపి స్వచ్ఛమై తైలగుంబంధము లేకుండెడి మట్టిపాత్రయందు మూత్రమును విసర్జించునటులజేసి దానిమధ్యమున నొక తైల బిందువువైచి రోగసాధ్యాసాధ్యంబుల బరిక్షించవలయును. ఎట్లన్న :-

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] బిందురూపేణ మధ్యస్థం తైలంచేత్ప్రచ్చ)సాధ్యతామ్ | వికాసతే యదాతైలం సుఖసాధ్యం సమాదిశేత్ |

తా. వైక్రమప్రకారము మూత్రమునందు వేయబడినతైలము బిందురూపముగ నుండిన రోగము కష్టసాధ్యమనియు వికసించిన సుఖసాధ్యమనియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ [[గంధా తరే] ఛత్రపర్వతవృక్షాణాం ప్రాసాదోష్ట్ర)గజస్యచ | రూపై స్సమానిసాధ్యం న్యతైలబిందుః ప్రకాశతే |

తా. మూత్రమునందు వేయబడినతైలము గొడుగు పర్వతము వృక్షము మేడలాటిపిట ఏనుగ వీనిలో దేనియొక్క రూపమునేని జెందిన రోగము సాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] వల్లిమృదంగ మనుజభాండచక్రమృగాదిభిః | సమోవికాసతేబిందుః కృచ్ఛ)సాధ్యం సమాదిశేత్ |

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు తీగ మద్దెల నగాకారము భాండాకారము చక్రాకారము సింహము మొదలగువానిలో దేనియొకారముగలదిగ నేని వికసించిన రోగము కష్టసాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [శారీరే] ప్రాతరగ్రభవాంధారాం త్యక్తామూత్రస్య రోగిణః | తత్రతైలవంక్షీప్త్యా సాధ్యాసాధ్యం విచారయేత్ |

తా. ప్రాతఃకాలమునందు రోగియొక్క మూత్రప్రధమధారను వర్జించి మధ్యధారను గ్రహించి నెండలో నునిచి తైలబిందువునువైచి రోగసాధ్యాసాధ్యముల బరిక్షించవలయును.

శ్లో॥ భద్రపీఠ పృథువర్పణఛత్రం పద్మశంఖ సహచామరవీణాః | కుండలాకృతిభవేద్యదితైలంయస్య మూత్రపతితంసతుసాధ్యః ||

తా. మూత్రమునందు వేసిన తైలబిందువు భద్రపీఠము అటుకులు అద్దము గొడుగు పద్మము శంఖము చామరము వీణ కుండలగు వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్నట్టిని రోగము సాధ్యమని తెలియవలయును.

అసాధ్య మూత్రపరీక్ష.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] చతుష్పాదం త్రిపాదంచ ద్విపదంచైవ దృశ్యతే | ఏకపాదం యదాబిందు ర్మృత్యుదః కథిశోబుధైః | నరశ్శిరోవిహీనస్తు గాత్రం స్తంభ సమాకృతిః | ఏతద్రూప విభేదాచ్చ ధృవంమృత్యుః ప్రజాయతే |

తా. మూత్రమునందు వేసిన తైలబిందువు నాలుగుఖండములుగ నేని మూడుఖండములుగ నేని రెండుఖండములుగ నేని ఒకఖండముగ నేని గనుపించిన రోగి మృతిజెందునని బుధులు వచించెదరు. మఱియు నాతైలబిందువు శిరోవిహీనరాకారముగ నేని శరీరాకారముగ నేని స్తంభాకారముగ నేని గన్పించిన రోగి మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శత్రుఖడ్గ ధనుశ్చైవ త్రిశూలం ముసలాయుధమ్ | లగుడాకృతికంతైలం తక్షణం వాగతాయుషమ్ |

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు శత్రుము ఖడ్గము విల్లు త్రిశూలము రోకలి * భిండివాలము వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్నట్టిని రోగి తక్షణమున మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] సృగాలసర్పమాఝాల ఖడ్గబాణలులాయవత్ | వ్యాఘ్రమిమర్కట సింహానాం సాదృశ్యా స్మృత్యుమాఘ్నయాత్ |

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు నక్క పాము పిల్లి ఖడ్గము బాణము ఎనుబోతు పులి సింహము వానరము వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్నట్టిని రోగి కాలాంతమని కడకేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] సర్పవాసరబిడాలమూషికా సూకరాకృతి భవేద్యదిచిహ్నమ్ | వృశ్చికాకృతి భవేదధస్తదా యస్య మూత్ర పతితం సగతాయుః ||

* భిండివాలచున=ఇనుప అలుగు, కణ్ణిసాగు.

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు సర్పము వానరము పిల్లి ఎలుక పంది తేలు వీనిలో దేనియొక్క రూపము గలదిగ నేని గన్నట్టినిను లేక లోనమునిగినను రోగియొక్క ఆయువు క్షయించినదని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పక్షీకూర్మోవృషస్సింహసూక్రస్సర్పవానరా | బిడాలోవృశ్చికశ్చైవ చిద్ర త్వేపితథైవచ | నిమజ్జనాస్తైలబిందో స్తదామృత్యుర్ధృవంభవేత్ ||

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు పక్షి తాబేలు ఆబోతు సింహము పంది సర్పము వానరము మార్జాలము తేలు వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని చిద్రరూపములు గలదిగ నేని గన్నట్టినిను లేక లోనమునిగినను, రోగి నిశ్చయముగా మరణము జెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నాగవల్లీదళంతుంభసన్నిభంనాస్తివాలకైః | వృషవానరమండూకంమూత్రంపశ్యేన్నజీవతి |

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు తమలపాతు కుండ ఏనుగు తోక ఆబోతు వానరము కప్ప వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్నట్టిని రోగి బ్రతుకడని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] తైలబిందు ర్యదామూత్రే చాలసి వేంద్ర గోపకమ్ | ప్రేతలోకస్యగమనం ధృవంశ్చేయంచీకీర్తనైః |

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు జల్లెడవలె ఇంద్రగోపపురుగులరలెనుండిన రోగి ప్రేతలోకమున కేగునని జైద్యు డెఱుగవలయును.

దీర్ఘరోగియొక్క మూత్రపరీక్షాక్రమము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధరోగిణాంవైద్యో మూత్రోత్సర్గంతుకారయేత్ | భాస్కరోదయవేళాయాం ప్రకాశేఘాపయేధృవమ్ | లోడయిత్యాచతత్సమ్యక్తతోమూత్రంపరీక్షయేత్ | శ్వేతకాచమయేపాత్రేధృత్వామూత్రంపరీక్షయేత్ | తృణేనతిలతైలస్యబిందుమూత్రంక్షీపేత్తదా | వాతేనమండలంయూతిపిత్తశోబుస్సదాయతే | కఫేనబిందుమాయూతి త్రిదోషేతునిమజ్జతి |

తా. నిర్మలమై తెల్లగనుండు గాజుపాత్రయందు దీప్తి రోగముగల వానిని
 తైద్యుడు మూత్రోత్సర్జనముజేయించి అమూత్రమును సూర్యోదయమున యెండయందు
 నిచి బాగుగా కలియబెట్టి అదోకతృణముచే నూనెబిందువునువేసి రోగమును పరీక్షించ
 వలయును పరీక్షించునపుడు మూత్రస్థిండువు మండలాకారమునుజెందిన వాతరోగ
 మనియు బుద్బుదాకారమునుజెందిన పిత్తరోగమనియు చిన్నచిన్న బిందువులయొక్క
 యాకారమునుజెందిన కఫరోగమనియు లోననునిగిన త్రిదోషమనియు తెలియవలయును.

రోగవిశేషముల మూత్రలక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] అధోబహుళమారక్తం మూత్రమాచోక్య
 తేనుదా । వదంతితదతీనార లింగంవై లింగ వేదినః । జలో
 దర సముద్భూతం మూత్రం ఘృతకణోపయమ్ । ఆమవాతే
 వసాతుల్యం తక్రతుల్యంతు జాయతే । వాతజ్వర సము
 ద్భూతం మూత్రం కుంకుమపింజరమ్ । మలేన పీతవర్ణంచ
 బహుళంచ ప్రజాయతే॥

తా. పాత్రయందలి మూత్రము అధోభాగమునందు మిగుల రక్తవర్ణముగలదిగ
 నుండిన అతిసారరోగమనియు నేతికణములవలె నుండిన జలోదరమనియు వసవో సమా
 నంబుగ నేని మజ్జిగతో సమానంబుగ నేని నుండిన ఆమవాతరోగమనియు కుంకుమవలె
 నెఱ్ఱెగ నేని యెఱుపధికముగాగల పచ్చరంగుగలదిగ నేని మలయు క్తమై పీతవర్ణముగలదిగ
 నేని నుండి అధికముగా వెడలుచుండిన వాతజ్వరమనియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] పీతస్వచ్ఛౌచజాయేత మూత్రంపిత్తోదయే
 సతి । సమధాతౌపునఃకూప జలతుల్యం ప్రజాయతే । మూ
 త్రంచ కృష్ణతాంసు తి క్షయరోగా కులస్యచ । క్షయరోగో
 ధ వేద్యస్యత మసాధ్యం వినిర్ది శేత్ । ఊర్ధ్వం పీతమధోర క్తం
 మూత్రంవై ద్యవరస్తదా । పిత్తప్రకృతిసంభూత సన్ని పాతస్య
 లక్షయేత్ । యస్యేక్షురససంకాశం మూత్రం నేత్రేచ
 పింజరే । రసాధిక్యం విజానీయాన్నిర్ది శే త్రస్వలంఘనమ్ ।
 పీతంచబహుళంచైవ హ్యమవాలా త్ప్రజాయతే । రక్తం
 స్వచ్ఛౌచ యన్మూత్రం తజ్వరాధిక్య లక్షణమ్ । ధూమ్ర

వర్ణం యదామూత్రం జ్వరాధిక్యం వదేత్తదా కృష్ణమచ్ఛం
 చ జానీయాత్స్ని పాతజ్వరోద్భవమ్॥

తా. మూత్రము పసుపువర్ణముగలదిగ స్వచ్ఛముగనుండిన పిత్తజ్వరమనియు
 మాపజలతుల్యముగనుండిన సమధాతువనియు కృష్ణవర్ణంబుగనుండిన క్షయరోగమనియు
 తెలియవలయును. అట్టి క్షయరోగము అసాధ్యము మఱియు వాపాత్రలోని మూత్రము
 వైభాగమునందు పీతవర్ణముగలదిగ అధోభాగమునందు రక్తవర్ణముగలదిగ నుండిన పిత్త
 ప్రకృతి సంభూతసన్ని పాత రోగమనియు తెలియవలయును. మఱియు మూత్రము చె
 ఱుకు రసతుల్యంబుగ నేత్రములు ఎఱుపధికముగాగల పచ్చరంగుగలదిగ నుండిన రసా
 ధిక్యరోగమని యెఱింగి లంకణమువేయవలయును, మఱియు మూత్రము పచ్చవర్ణముగల
 దై అధికముగా వెడలుచుండిన ఆమవాతరోగమనియు తేటగలదై రక్తవర్ణముగ నేని
 ధూమ్రవర్ణముగ నేని నుండిన జ్వరాధిక్యమనియు నిర్మలమై కృష్ణవర్ణముగనుండిన సన్ని
 పాతజ్వరమనియు తెలియవలయును.

వాలాదిరోగమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కఫేస్వచ్ఛృతరంగీతం ఫేనబుద్బుదసంయుతం ।
 ఘృతోదకసమంవాతే మిశ్రైర్మిశ్రగుణంభ వేత్ ॥

తా. క్షేష్మరోగియొక్క మూత్రము నిర్మలముగ శీతలముగ పిత్తరోగియొక్క
 మూత్రము నుగుగు బుగ్గలు వీనితో గూడనదిగ వాతిరోగియొక్క మూత్రము ఘృతము
 ఉదకము వీనితో తుల్యముగ ద్వంద్వరోగియొక్క మూత్రము మిశ్రలక్షణములు గలదిగ
 నుండును.

శ్లో॥ వాయోశ్చసాండురంమూత్రం రక్తవర్ణంచైత్తకే ।
 అధవాపీతవర్ణంచ కామిలాయాంతధైవచ ।
 శ్వేతవర్ణంకఫానాంచ మిశ్రితంద్వంద్వజంభ వేత్ ॥

తా. వాతరోగియొక్క మూత్రము సాండువర్ణముగ పిత్తరోగియొక్క మూత్ర
 ము రక్తవర్ణముగ లేక పీతవర్ణముగ కామిలారోగియొక్క మూత్రము పచ్చ క్షేష్మరోగి
 యొక్క మూత్రము తెల్లగ ద్వంద్వరోగియొక్క మూత్రము మిశ్రవర్ణముగ నుండును.

దీర్ఘరోగిమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రక్తధారా దీర్ఘరోగే కృష్ణాతు మరణాంతికే ।

సౌవీరస్యసమంమూత్రం మాతులుంగసమప్రభమ్ ।

తైలతుల్యంభవేన్నూత్రం నిత్యంసహజపితృజమ్॥

తా. మూత్రము రక్తవర్ణముగనుండిన దీర్ఘరోగమనియు నలుపువర్ణముగ నుండిన మరణము జెందుననియు సౌవీరతుల్యముగ నేని మాతులుంగరసతుల్యముగ నేని తైలతుల్యముగ నేని యుండిన నైత్యరోగమనియు తెలియవలయును.

ప్రకారాంతర అసాధ్యమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] అతిరక్తం మేహరోగే జ్వరేహారిద్రవర్ణకమ్ ।

జ్వరేవామేహరోగేవా ప్యసాధ్యంబహుమూత్రకమ్॥

తా. మూత్రము కడురక్తవర్ణముగ వెడలిన మేహరోగంబనియు పచ్చగవెడలిన జ్వరరోగంబనియు జ్వరమునందేని మేహరోగమునందేని బహుమూత్రముగలిగిన రోగి వృత్తిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ యస్యమూత్రం ప్రవేత్తైలం మధుమద్యం ప్రవేత్తదా ।

యమేన క్రియతే శీఘ్రం సాలితః పశుపాలకః॥

తా. ఏరోగియొక్క మూత్రము తైలము తేనె కల్లవలె వెడలెడినో అట్టిరోగి కడుశీఘ్రముగా మరణము జెందును.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యాత్తమ నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యబన శిరోభూపణ నీలకంఠ శొట్టూరు బసవరాజ నామధేను ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే కాయదోష మనోదోష నిదాన మూత్రపరీక్షా

క్రమ తత్సాధ్యాసాధ్య లక్షణయుక్తం తృతీయ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్య ము.

ఛ్చ చ తు ర్థ ప్ర క రణ ము. శ్లో

శ్లో॥ బ్రహ్మవిష్ణు సురాధీశ సేవ్యపాద సరోయమామ్ ।
పరాత్పర తరందేవం నీలకంఠ మహంభజే ॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విష్ణు బాహుశ్య శంకగలవాడై తనచే జేయు బహు నీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తి జెందునిమిత్తము గ్రంథమధ్యమున తన కిష్ట దేశతయగు పరమేశ్వరనమస్కారాత్మక మంగళమును “బ్రహ్మవిష్ణు సురాధీశ ” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. చతుర్ముఖుడు విష్ణువు దేవేంద్రుడు అనువారలచే నేవింపబడునట్టి పాదపద్మముగలవాడును హిరణ్యగర్భనకంఠె పరుడును స్వయంప్రకాశస్వరూపుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రనూబసవాహ్వయః ।
వత్సోమివృష రాజీయ మహంవైద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమునెడి ఊరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజ అని నే నొకనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠం లైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము నందు నాలుగవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

క్షయరోగోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసరక్తగతంమాంస మజ్జాగోష్ఠిగోశోద్వరః ।
ఏతన్నృధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగస్తుతిదోచ్యతే ।
ధాతుగ శ్చేత్వపథ్యాని కురుతేతత్క్ష యోధవేత్ ॥

తా. రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగతజ్వరములు జనించు అట్టితరి యపథ్యంబులు నేసిన యవి ధాతుగతంబులగును. ధాతుగతంబున యపథ్యంబులు నేసిన త్షయరోగము జనించును. (ఆ త్షయరోగము రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థి గతములన నైదువిధంబులు. అందు శరీరాశ్రితరసము త్షయింపుచుండిన రసగతత్షయ మనియు రక్తముత్షయింపుచుండిన రక్తగతత్షయమనియు మాంసము త్షయింపుచుండిన మాంసగతత్షయమనియు మజ్జత్షయింపుచుండిన మజ్జాగత త్షయమనియు అష్టలు త్షయింపుచుండిన అస్థిగతత్షయమనియు తెలియవలయును.)

క్షయరోగ కారణీభూత పాపములు.

శ్లో! (కర్మవిపాకే) శ్రీహత్యా గురుహత్యా భాంతదైవ బ్రహ్మ హత్యయా! నజనానాంవిరోధేన రాజయత్ప్రాప్రజాయతే ||

తా. శ్రీహత్య గురుహత్య బ్రహ్మహత్య సజ్జనవిరోధము అనువానివలన పద కొండుత్షయరోగములు జనించునని కర్మవిపాకమను గ్రంథమున జెప్పబడియున్నది.

క్షయరోగ స్వరూపము.

శ్లో! అనేకరోగానుగతో బహురోగ పురోగముః | రాజయత్క్షయశ్శోషోరోగ రాజఇతిప్రృతః ||

తా. అనేకరోగంబులతోగూడి తనకు మందనేకరోగంబులుగలదై సకల రోగంబులకు ప్రభువైయుండునదియే * రాజయత్క్షయమని † త్షయమని ‡ శోషయని జెప్పబడును.

క్షయరోగ పరినారము.

శ్లో! (ఆయుర్వేదే) క్షయరోగేజ్వరో రాజా తస్యపత్నీ తు కామిలా | చమూపతిః సాండురోగో రక్తపిత్తంతుపుత్రకః | సఖ్యాశో ఫాతి

* సర్వరోగములకు రాజుగ నుండుటవలన రాజయత్క్షయ మనంబడు.
 † శరీరమునందలి జాతరాగ్నియొక్క సర్వక్రియల త్షయింపంజేయుటవలన క్షయమనంబడు.
 ‡ రసము రక్తము మాంసము మేదము మజ్జ అస్థి కుక్రము అన సప్తధాతువుల శోషంజేయుటవలన శోష యనంబడు.

సాశాచమంత్రిచౌశ్వానకానకౌ! గూఢచారావారపిత్రేవాజినావాంతికారుచి! గ్రహణ్య్రోగ్గుల్మశూలాగాయ కాస్తూర్య నాదకాః! అనేక రోగానుగతో బహురోగ పురస్పరః! ఏవంవిధ ప్రకారేణక్షయోధవతిరోగ రాట్ | అసాధ్యోయంమనోరో గో సహస్రదివసావధిః||

తా. జ్వరము రాజుగ ఆరాజుకు కామిలారోగము భార్యగ పాండురోగము నేనాధిపతిగ రక్తపిత్తము పుత్రుడుగ శోఫాతిసారములు స్నేహీతులుగ శ్వాసకాసలు మంత్రులుగ వారపిత్రములు గూఢచారులుగ వాంత్స్యములు అశ్యములుగ గ్రహణ్యర్మ గ్గులు గుల్మశూలులు గాయకులుగ వాద్యముల వాయించువారు గలదై అనేకరోగ ములతో గూడి తనకు మందనేకరోగంబులుగలదై శోగాధిపతియైయుండునదియే త్షయ రోగమని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము అట్లుగుటంజేసి వీనికి వెయ్యదినములు ప్రమాణము.

ప్రకారాంతరక్షయ రోగోత్పత్తి కారణము.

శ్లో! (సిద్ధవిద్యాభూః) వేగరోధాత్క్షయావచ్చైవ సాహసాద్విషమాతే నాత్ | త్రిదోషాబాయతేయత్క్షోగదోహేతుచతుష్టయాత్ |

తా. వాతమాత్రపురిషాది వేగము నడ్డగించుట అతిమైథునము ఉపవాసము అనూయ దుఃఖము ఈమొదలగువానివలన ధాతువులు త్షయించుట బలిష్ఠమై యుద్ధాదులచే తోభగలుగుట నానావిధాన్నపానముల విషయముగ భుజించుట, ఈ నాలుగు కారణములవలన త్రిదోషములు బ్రకోపించి ఒక యత్క్షోరోగమును జనింపంజేయును. (వైశిష్ఠీన వేగరోధాది నాలుగు కారణములవలన వాతము బ్రకోపించును. దానివలన గ్నిదుష్టంబై పిత్తజ్వలముల బ్రకోపంజేయును. చుఱియు వైశిష్ఠబడిన వేగరోధాది నాలుగు హేతువులమధ్యములో అసంఖ్యాతీతమైన హేతువులు అంతర్భావమున జెందియుండును.

శ్లో! కఫప్రథావైర్దోమైస్తు రుద్దేషురసవర్తమ | అతివ్యవాయివోవాపి క్షీణేరేతస్యనంతరాః | క్షీయం తేధాతవస్సర్వే తతస్యవ్యతిమాననః |

తా. కఫమే ముఖ్యముగల వాతాదిదోషములు రసవాహినులగు ధమనులనడ్డ గింనుటువలన రసము హృదయమునుజెంది నచ్చటనే దుష్టంబై నోటివార్గముగ తైలం వెడలు అందుచే రసధాతువు రసధాతువువలన రక్తము రక్తధాతువువలన మాంసము మాంసధాతువువలన మేదస్సు మేదోధాతువువలన మజ్జ మజ్జాధాతువువలన అస్థులు అస్థులవలన శుక్రము క్రమముగ క్షయించి అను లోమక్షయమును గలుగంజేయును. మఱియు అతిమైథునమువలన పురుషునికి శుక్రము శుక్రమువలన అస్థులు అస్థులవలన మజ్జ మజ్జవలన మేదస్సు మేదస్సువలన మాంసము మాంసమువలన రక్తము రక్తమువలన రస ముక్షయించి ప్రతిరోమక్షయమును గలుగంజేయును. పిదప నరుడు శుష్కించును. కార్యభూతమయిన శుక్రము క్షయించుటవలన కారణభూతములైన మజ్జాది ధాతువు లును క్షయించు. ఎట్లనగా, — కాలిన ఇసుపగుండును తడిఘోమియం దున్నట్లుటచే దానికి చుట్టునుండుతడిని యది శోషింపంజేయుచందంబున శుక్రముక్షయించుటవలన వాతము బ్రకోపించి సమీపముననుండు మజ్జాదిధాతువుల శోషింపంజేయును.

క్షయరోగ రూపములు.

శ్లో॥ ఛక్తద్వేషోజ్వరశ్వాసః కానశ్శోణితదర్శనమ్ ।
 స్వరభేదశ్చజాయేత మద్రూపం రాజయత్క్మణి ॥
 తా. అన్న ద్వేషము జ్వరము దగ్గు ఉబ్బసము నెత్తురుగ్రమ్మట స్వరభేదము అన నీయాలును రాజయత్కూరూపంబులు.

రాజయత్కూ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అంసపార్వాభి తాపశ్చ సంతాపఃకరపా
 దయోః । * సత్యహానిశ్చ దౌర్బల్యం రాజయత్క్మణిలక్షణమ్ ॥
 తా. భుజశిరఃపార్శ్వముల సంతాపముగలుగుట చేతులుకాళ్లుమండట సత్యము క్షయించుట దౌర్బల్యముగలుగుట ఈలక్షణములుగలది రాజయత్కూయని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అగ్నిమాంద్య బలహీనతా జ్వరాశ్వాస
 కాసకృశ దేహితాశ్వాసః । పాకహానిగురువాంతి రేచనంరోగ
 రాజపరిపాకలక్షణమ్ ॥

* జ్వరస్సర్వాంగగత్యైవ లక్షణం రాజయత్కూణం—సర్వాంగముల జ్వరము గలది రాజయత్కూయని తెలియవలయును.

తా. అగ్నిమాంద్యము బలహీని జ్వరము శ్వాసకాసలు శరీరకృశత్యముగలుగుట నిట్టాగు వాతము వెడలుట భుజించినయన్నము జీర్ణముగాకుండుట శరీరము బరు పుగనుండుట వమన విరేచనంబులగుట. ఈ లక్షణములచే క్షయరోగము ముదిరినదని తెలియవలయు.

వాతక్షయ రక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సంకోచస్సక్రంధపార్శ్వానాం స్వరభేదజ్వరా శ్ర
 మాః! వాతజేయత్క్మణిజ్ఞేయం లక్షణంచాతిశీలతా ॥

తా. భుజపార్శ్వములునొచ్చుట స్వరముహీనమగుట జ్వరము భ్రమగలుగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట. ఈలక్షణములుగలది వాతక్షయమని తెలియవలయు.

పిత్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] జ్వరదాహాతిసారాశ్చ రక్తవాంతిశ్చయో
 మహాన్ । వీర్యస్తంభోరతిఃక్షీణాలక్షణంపి త్తజేక్షయే ॥

తా. జ్వరము దాహము అతిసారము గలుగుట నెత్తురుగ్రమ్మట మిమ్మట ముగ అలసట గలుగుట వీర్యము స్తంభించుట రతిక్రియలు క్షయించుట ఈ లక్షణ ములుగలది పైత్తక్షయమని తెలియవలయు

శ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గురుత్వంశిరసశ్చర్ధి కాసఃకంఠేతథారుచిః
 ఊర్ధ్వశ్వాసశ్చవిజ్ఞేయం లక్షణంకఫజేక్షయే ॥

తా. తలనొచ్చుట వమనంబగుట కుతికలోక్షేష్మము అడ్డపడుట అరుది యొగ ఊపిరిగలుగుట ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయు.

సన్నిపాత క్షయలక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] వాతపిత్తకషైర్యస్యటక్తి శైస్సంయుతోయదా
 సన్నిపాతాన్నితోజ్ఞేయః కష్టసాధ్యః క్షయస్తథా ॥

తా. వాతపిత్తక్షేష్మ క్షయలక్షణంబులుగలది సన్నిపాతక్షయమని తెలియ వలయు. ఇది కష్ట సాధ్యము.

వాతశ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వరభేదఃకఃఘఃకంఠేశూలంశ్వాసశ్చఛర్షణమ్ । వాతశ్లేష్మభవోయక్షాజ్ఞాత్వైవంతుచికిత్సయేత్ ॥

తా. స్వరభేదముగలుగుట కంఠములో శ్లేష్మము కట్టుట కడుపులో కూలగలుగుట యొగపూరిగలుగుట వమనంబగుట ఈలక్షణములుగలది వాతశ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయు.

వాతపిత్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] స్వరభేదోజ్వరోదాహణోశూలంఛర్షిహ్యారోచఃమ్ । వాతపిత్తాత్మకోయక్షా రాజరోగోమహాబలః॥

తా. స్వరభేదము జ్వరము దాహము కడుపులోకూల వమనము అరోచకము కలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతపిత్తక్షయమనియు కడుబలిష్ఠమైన రాజయక్షుయనియు తెలియవలయు.

పిత్తశ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] ఆలస్యంబహునిద్రాచ స్వల్పదాహణోభ్రమోజ్వరః । వాంతిశోణితపూరశ్చపిత్తశ్లేష్మద్భవేతుయే॥

తా. ఆలస్యము కడునిద్ర యొకింతదాహము భ్రమ జ్వరముగలుగుట నెత్తురుగ్రమ్మట ఈలక్షణములుగలది పిత్తశ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయు.

రక్తపిత్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ స్వరభేదోనిలశ్శూలం సంకోచశ్చోరుసార్పయోః । జ్వరదాహాతిసారాశ్చ రక్తపిత్తస్వయత్క్షణః॥

తా. కంఠస్వరము చెడుట శరీరము వాతపూరితముగనుండుట కడుపులో కూలగలుగుట లోతోడలు పార్శ్వములునొచ్చుట జ్వరము దాహము అతిసారముగలుగుట నెత్తురుగ్రమ్మట ఈలక్షణములుగలది రక్తపిత్తక్షయమని తెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము)

క్షతక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] వక్త్రోవిధంగస్వరభంగయోగ స్వల్పజ్వరః సాణివదేషుదాహః । రక్తాన్విశ్చచ్ఛర్ష్యతిసారయుక్తః । సోక్తశ్చ యక్షోక్షతలక్షణశ్చ॥

తా. నోరుపాక్కియండుట లేక మాటలాడుటవ శక్తిలేకుండుట కంఠస్వరముచెడుట స్వల్పజ్వరముగలుగుట చేతులుకాళ్లుమండుట రక్తయుక్తముగ గ్రమ్మట పారుట ఈలక్షణములుగలది క్షతక్షయమని తెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము.)

రోగ రాజక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అగ్నిమాంద్యం జ్వరం తైత్వం ఛర్షిశ్శోణితపూయయోః । సత్వహానిశ్చ దౌర్బల్యోరోగ రాజస్వలక్షణాః॥

తా. అగ్నిమాంద్యము జ్వరము తైత్వము గలుగుట రక్తమునేని చీమునేని గ్రమ్మట సత్వము తుయించుట దౌర్బల్యము గలుగుట ఈలక్షణములుగలది రోగ రాజక్షయమని తెలియవలయు (ఇది అసాధ్యము.)

రక్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ మందాగ్నిశ్చర్షణసంమోహణో రక్తత్వీణ్మాత్రనేత్రకః । మాంసగ్రంథ్యర్బుదగ్రంథిముఖ దౌర్గంధ్యమేవచ । కంఠశ్శుష్క్యతిమాంసంచరక్తక్షయాయనూలయమ్॥

తా. మందాగ్నిగలుగుట వమనంబగుట మోహముగలుగుట మూత్రమురక్తవర్ణముగనుండుట నేత్రములనెత్తురు ఉట్టిబడుట మాంసగ్రంథులు జనించుట నోరు దుర్గంధముగనుండుట కంఠముశోషించుట శరీరమాంసము కృశించుట ఈ లక్షణములు గలది రక్తక్షయమని తెలియవలయు, ఇదిగలరోగి యమాలయంబునకేగు.

చతుర్విధక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] త్రివిధస్సాస్త్రిక్షయోదోషైర్దుష్టైర్వేతుచతుష్టయాత్ । ధాతుక్షయాద్వేగరోధా త్సహసాద్విషమాశ

నాత్ | ఆగంతుకక్షయోజ్ఞేయ శ్చతుర్థో వైద్యపారగైః |
 తస్యయాపాణివై స్వర్యంకాస శ్వాసోరుచిర్జ్వరః | బల
 మాంస క్షయఃపార్శ్వ శిరోరుగ్రేచనంవమిః | కంఠపార్శ్వ
 రుజానాహ రక్తశ్చ ఛర్దిపీనసః | నిహంతి పూయనిష్ఠీవో
 హ్యాతిసారో హతస్వరః |

తా. విరుద్ధాహారవిహారములవలన వాతవైత్యకేమ్మములు బ్రకోపించి వాత
 క్షయము పితృక్షయము క్లేమ్మక్షయము అనిమాడువిధములైన క్షయరోగములగులుగం
 జేయు ధాతుక్షయము మలమూత్రప్రతిబంధము సాహసము * విషమాశనము అను
 నాలుగుకారణములవలన ఆగంతుకక్షయముజనించు. ఈ ఆగంతుకముతోడ క్షయ
 రోగములు నాలుగువిధములని సిద్ధవిద్యాభుయ సెడు గ్రంథమున జెప్పబడియున్న
 యది, వానియందు స్వరహీనము కాసశ్వాసములు అరుచి జ్వరము బలక్షయము
 మాంసక్షయము పార్శ్వములయందునొప్పి మిక్కిటముగ శిరమునందునొప్పి వచనము
 కుతికయొక్క పార్శ్వములయందునొప్పి కడుపుబ్బరము రక్తముగ్రమ్మట పీనసము
 దగ్గునపుడు చీముబడుట అతిసారము హీనస్వరము గలుగుట, ఈ లక్షణములతోగూడి
 యుండెడి నాలుగు విధములైన క్షయరోగములు రోగినిజంపు,

ఏకాదశక్షయ లక్షణము.

శ్లో|| [సిద్ధర సార్ణవే] సాహసో వేగ సంక్రోధశ్చక్లాభిస్తే హనంక్షయః |
 అన్నా హారవిధేస్త్యాగశ్చత్వారో రాజయక్షణః | రూపంభవి
 వ్యత స్రత్రప్రతిశ్చాయస్తుసంక్షయః | ప్రసావేముఖనూధు
 ర్యంతననంవహ్ని నాశనమ్ | సౌల్యరోగ స్తథానాహశోభావ
 వ్యశుభేక్షణమ్ | మక్ష కామత్పణ కేశాదిప్రాణావాయు స్తవ
 నగఽహల్లాసశ్చర్దిరచుచీ రసతోపిబలక్షయః | పాణోశ్చశోభః
 పదయో శ్శోషశ్చ క్షీణశుక్లతా | బాహ్యప్రమానభిజ్ఞానం
 కాయే భిభత్సదర్శనమ్ | పీనస శ్వాసకాసాది మూర్ధస్వర
 రుజారతిః | ఊర్ధ్వ విస్రంసనంశోభో రక్తఛర్దిస్తు శోష్ణగః

* విషమాశనమున-నానావిధాన్నపానముల విషమముగ నేవించుట,

యోనిపార్శ్వగుదేశూలంసంధికోభవతిజ్వరః | ఏకాదశను
 యాపాణి జాయంతే రాజయక్షును |

తా. సాహసము చేయంబూనుట కార్యములయందు కడువేగము గలుగుట
 కుక్లముక్షయించుట లేక చమురునలెగారుట అన్నమునందిప్పులేకుండుట ఈ 4 గున
 ముందుగలుగబోయెడి పదకొండువిధములైన రాజయక్షులకు పూర్వరూపంబులు అవి
 జనించినపిదప పడిసెము మూత్రకృచ్ఛముగలుగుట నోరు తీపిగనుండుట శరీరము విదా
 హించుట అగ్నినశించుట క్షూలరోగము కడుపుబ్బరము గలుగుట ముఖమునాచుట వికా
 రముగజూచుట వెంట్రుకలు మక్షికాత్పణవర్ణసమానంబులగునండుట ప్రాణనాయువు
 అపాననాతముతోగలియుట ఓకర లేక ఎక్కిశ్శువాంతి అరుచి గలుగుట రసధాతుక్ష
 యమువలన సత్వముక్షయించుట కాశ్శుచేతులునాయుట శరీరము శోషించుట శరీరము
 నస్వర్య జ్ఞానములేకుండుట శరీరము ఘోరముగ గనుపించుట పీనసము శ్వాసకాసాదు
 లు గలుగుట తలనొచ్చుట కుతికలోనొచ్చుట దేనియందిస్తుమలేకుండుట నోట మలము
 వెడలుట శరీరమునాచుట సెత్తురుగ్రమ్మట శోష్ణనాతముగలుగుట యోనిపార్శ్వ
 ములు గుదస్థలముకూలించుట సంధినాతము జ్వరముగలుగుట ఈలక్షణంబులన్నియు
 ఏకాదశక్షయము లని తెలియవలయును.

1658

క్షయరోగ లక్షణము.

శ్లో|| [చరకే] మంచాగ్నిశ్చల హీనతాకృశతను శ్వాసశ్చ కాస
 భ్రమా
 నృచ్ఛూలంవమనంప్రవాహస్వరరుక్కుంప స్తవజీర్ణంతృపా
 దాహావిస్తృతిహస్తి మూత్రగళరుక్చీతిం శిరోర్దిర్జ్వరం |
 మూర్ఛార్దిస్త్వభపీనసండగ తిస్త్యేతత్క్షయే లక్షణమ్ ||

తా. మంచాగ్నిగలుగుట సత్వములేకుండుట శరీరముకృశించుట కాసశ్వాస
 ములు భ్రమ లోమ్మునొప్పి వాంతులు అతిసారము స్వరభేదము వణుకు అజీర్ణము
 దప్పి దాహముగలుగుట ఏనుగుమూత్రమువలెనే మూత్రంబధికముగ వెడలుట కుతిక
 లోనొచ్చుట చలువగలుగుట తలనొచ్చుట జ్వరము మూర్ఛ పీనసము జడత్వము గలు
 గుట ఇవియన్నియు క్షయరోగలక్షణంబు లని తెలియవలయును.

క్షయోప ద్రవములు.

సీ॥ క్షయకుపద్రవమతిసారంబు గృశ్రమైన దేహంబుగన్నులు దెల్ల నగుట । కడు పెండి వెన్నునఁ గలయుట మోహంబున ప్పేంద్రి యంబువ్రణాలుగలుగుదగ్గునుశూలయూర్ధ్వ శ్వాసస్వరహీ నమై కాళ్ళునాచుట మఱియుదాన । సంగ మెల్లనుశుష్కము గుటముక్కున నెత్తురోలుకుట ధాతుక్షయార్మి యగుట ।

గీ॥ క్షయల కెల్లనుసిరోగ జాలమున్న । నదిప్రయాసంబుధన్వంత్రి కై నఁగాని । మాన్పరాదని చెప్పెఁ బల్కాఱుసిల । కంఠకొ ట్టారువైద్య సంఘం బెఱుంగ॥

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] అనేకోపద్రవయుతం పాదయోః ప్రస్ఫుతం సరమ్ । నారీంశోఘ ముఖోహంతి కుక్షీగుహ్యృ పుభావపీ॥

తా. ఏపురుషునికి క్షయరోగముతోడ అనేకోపద్రవములుగూడి కాళ్ళయందు వాపు శ్రీక్రి ముఖమునందు వాపు శ్రీపురుషులకు కడుపు మర్మస్థలము అను వానియందు వాపుకలిగియుండెడినో అట్టివారు మగణము జెందునుగని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] జ్వరాతిసారశోఘానాంశ్వ యథౌచశఘాక్ష యేః ఆననంహస్తసాదంచ విశేషాద్యస్యశుష్యతి । స్వయోనావపినేహేచ సామాన్యాద్యాతిపంచతామ్॥

తా. క్షయరోగములలో జ్వరాతిసారంజేని శోఘయేని ముదిరినను లేక ము ఖము కాళ్ళు చేతులు కుష్మించి యోనికేరము వాచియుండినను అట్టిక్షయరోగి మర ణముజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నాసికాచ్యుతరక్తశ్చమేహ పాండ్యామయీ క్షయీ । సద్యోపిముంచతిప్రాణాన్ సద్యమేవనసంశయః॥

తా. మేహ పాండు క్షయరోగముగలవారికి ముక్కుబెదరి రక్తముగాగుండు డిన వారునిస్సంశయముగ తత్తఱుంబునప్రాణంబుల విడిచెదరు.

శ్లో॥ శోషోదరాస్ఫోగ్రహణీ జ్వరగుల్మోహ్యుపద్రవాః॥

తా. క్షయరోగంబులలో శోష ఉదరము మూలవ్యాధి గ్రహణీ జ్వరము గుల్మము అను నుపద్రవములు గలిగినరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషూచిక్లేష్కహీనాంగ మతిసారప్రపీడితమ్ । శూలశుష్కదరంచైవ యత్కూణంపరివర్జయేత్ । ఉర్ధ్వశ్వాసాతిశుక్లాక్షీ భిన్న కాంస్యహతస్వరః । అతిమేహాఃకృశోమందో హీనబుద్ధిబలేంద్రియః । వ్రణాంగశోషహీక్వావాక్ క్షయీయాతీయమాలయమ్ । తథాస్యాపీఠకర్తవ్యా చికిత్సాజీవితాపఢ॥

తా. విషూచి కఫము అంగహీనము అతిసారము శూల శుష్కదరము ఎగ పూపిరి నేత్రములు తెల్లవైరక్తవిహీనములుగనుండుట స్వరముపగిలిన కంచుపాత్రధ్వని తోకుల్యముగనుండుట కడు మేహము శరీరకృశ్యము శరీరమాంద్యము బుద్ధిమాంద్యము బలక్షయము ఇంద్రియక్షయము వ్రణములు శరీరముయెండుట ఎక్కిళ్ళు అను నుపద్రవ ములలో దేనితోనేని లేక అనేక రోగంబులతో నేని గూడి యుండెడిక్షయరోగి య మూలయంబునకేగును. ఐననుక్షయరోగి జీవించియుండువరకు చికిత్సంజేయవలయును.

క్షయవకాదశరూప వద్రూప త్రిదోషశోషవివరణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] స్వరభేదోనిలాచ్ఛూలం సంకోచశ్చాంసపా ర్శ్వయోః । జ్వరోదాహాతిసారశ్చ పీత్తాద్రక్తస్యచాగ మఃశిరసోవ్యతిధారశ్చా ప్యథక్తచ్ఛృందవచ । కాసఃకంఠ స్యశోర్ధ్వంసో విజ్ఞేయః కఫకోపతః । ఏకాదశభిరేతైర్వా వడ్భిర్వాపిసమన్వితమ్ । కానాతిసారపార్వావృత్తి స్వరభేదా రుచిజ్వలైః । త్రిభిర్వాపీడితంలింగైర్జ్వర కాసాస్పృగామయైః । జహ్వోచ్ఛోషార్జితం జంతుమిచ్ఛంసు విపులంయశః॥

తా. వాత పీత్త క్లేష్కసంకరమువలన జనించు సన్నిపాతము సర్వలక్షణసం పూర్ణముగనుండుచందంబున సన్నిపాతము వలన జనించు క్షయరోగము సర్వలక్షణ సంపూర్ణముగనుండును. అందువాతప్రకోపమువలన స్వరభేదము శూల భ్రజపార్శ్వములు

యాద్వికౌనుట పితృప్రకౌపమువలన జ్వరము దాహము అతిసారము రక్తము గ్రుక్కుట శ్లేష్మప్రకౌపమువలన శిరోభారము అన్న ద్వేషము దగ్గు కంఠముననొప్పి అను నీవఱునొకంపలక్షణములు గలిగి మాంసక్షయముతో క్షయరోగిని లేక కాసము అతిసారము పార్శ్వములు యాద్వికౌనుట స్వరభేదము అవచి జ్వరము అను నీ 9 లక్షణములు గలిగి మాంసక్షయముతో గూడియుండు క్షయరోగిని లేక జ్వరము దగ్గు రక్తము గ్రుక్కుట అను నీ 9 లక్షణములుగలిగి మాంసక్షయముతో గూడియుండు క్షయరోగిని మిక్కుటముగ యశమునుగోరెడి వైద్యుడు వర్ణింప వలయును.

సర్వరోగభేద నివరణము.

శ్లో॥ ఏకేనైవచదోషేణ త్రయోర్ద్వాభ్యామపీత్రయః ।

త్రిదోషైరపిచైకస్యా నేత్రై స్సప్తవిధోగదః॥

తా. సర్వరోగములు ఏకదోష ద్విదోష త్రిదోషజనితమువలన 7 విధంబులు అందు వాత పితృ శ్లేష్మములవలన ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ జనించునవి ఏకదోషజనితంబులు వాతశ్లేష్మ వాతవైత్య పితృశ్లేష్మములవలన జనించిన ద్వంద్వదోషజనితంబులు. వాతపితృశ్లేష్మములవలన జనించునవి త్రిదోషజనితంబులు.

రోగ సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] ప్రయోగశ్శోష యేద్వాస్యధిమన్యామయము దీరయేత్ ।

తా. ఔషధప్రయోగము శుద్ధరోగము (అనగా ఏకదోషజనితరోగము) లను వారింపజేయునేగాని యితరరోగముల గలుగజేయుతుండును. మఱియు అశుద్ధరోగముల (అనగా ద్వంద్వరోగముల త్రిదోషజనితరోగముల) ఔషధముబ్రయోగించిన ఇతర రోగములుజనించును అట్లుగుటంజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సంజేయవలయును. అశుద్ధ రోగములు తుడురుట దుర్లభంబగుటచే వానికి చికిత్స జేయంజనదు.

క్షయరోగములకు తాళకసిందూరము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధతాళస్యభాగంచసుఖాచూర్ణంసమాంశకమ్ । రక్తాకారాససారేణ మర్దయిత్వాదిసత్రయమ్ । మూషాయాన్నిషీ వేత్సర్వం సప్తవారంపుటంభవేత్ । సిందూరంహరితాళస్యచేంద్రగోవప్రభంభవేత్ । ఏతత్సర్వం

సమాలోద్య నానారోగేషుయోజయేత్ । పత్రవల్లిరసైర్యుక్తం శ్లేష్మక్షయవినాశనేమ్ । గోతురస్వరసైర్యుక్తం రక్తక్షయవినాశనమ్ । నారికేళర సైర్యుక్తం వాతశ్లేష్మవినాశనమ్ । హరితకీచూర్ణయుక్తం శ్వాసక్షయవినాశనమ్ । పిప్పలీచూర్ణయోగేన కాసక్షయవినాశనమ్ । సితయామధునాయుక్తం పితృక్షయవినాశనమ్ । నిర్గుడిచూర్ణసంయుక్తం కఫజ్వరవినాశనమ్ । నవనీతేనసంయుక్తం హిక్కాఫర్దినివారణమ్ । మంజరీసారసంయుక్తం చాతుర్ధికవినాశనమ్ । అర్జునత్యక్చూర్ణయుక్తం శుక్లమేహవినాశనమ్ । కార్పాసబీజచూర్ణేన బహుమూత్రంప్రణశ్యతి । శంఖచూర్ణేన సంయుక్తం గ్రహణీసారనాశనమ్ । ఉస్మత్సారసంయుక్తం క్రిమికుష్మంవినశ్యతి । అపామార్గస్యసారేణ గుదరోగోవినశ్యతి । వృశ్చికాశీంసైర్యుక్తం మేహంకృచ్ఛంవినశ్యతి । ధూపచూర్ణేన సంయుక్తం గ్రహణీదోషనాశనమ్ । శుక్లకందేనసంయుక్తం గ్రహణీశూలనాశనమ్ । దాడిమీసుమసారేణ హిక్కాగ్రహణీనాశనమ్ । ఏతత్సమాంశకంచూర్ణం మయోక్తంభాషితంతిథా । తాళసిందూరయోగేన నానారోగహరంపరమ్ ।

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకము నున్నచు వీనిని సమభాగములుగ్రహించి ఖల్వముననునిచి వైడిప్రతిపువ్వులరసాన మూడుదినములు మర్దించి కజ్రమావలోనునిచి 7 లఘుపుటములుజేసిన తాళకము ఆరుద్రపురుగులవలె నెఱ్రగసిందూరించును. వీదపశావజ్రమావలోని సిందూరమును గీచి యెత్తుకొని సర్వరోగములయం దుపయోగింపవలయును. మఱియు వాసిందూరములో రెండు * చిన్నములయెత్తును రుద్రజదాతురసముతో నొసంగిన శ్లేష్మక్షయమును ఏనుగు పల్లెరు రసముతో నొసంగిన రక్తక్షయమును ఔంకాయ నీరుతో నొసంగిన వాతశ్లేష్మక్షయమును కరక్కాయ చూర్ణముతోనొసంగిన శ్వాసక్షయమును పిప్పలిచూర్ణముతోనొసంగిన కాసక్షయమును చీనాపంచదారతో నేని తేనెతోనేని నొసంగిన వైత్యక్షయమును నల్లవావిలియాకు చూర్ణముతోనొసంగిన శ్లేష్మజ్వరమును వెన్నతోనొసంగిన ఎక్కిళ్ళు వాంతులును తొలసియాతురసముతో నొసంగిన చాతుర్ధికజ్వరమును వడిచికక్క చూర్ణముతో

* చిన్నచున:-శాలుగు గురివెందగింజలయెత్తు.

నొసంగిన కుక్క మేనాములు ప్రత్తివిత్తులచూర్ణముతో నొసంగిన బహు యూత్రమును శంఖచూర్ణముతోనొసంగిన గ్రహణి అతిపాఠములును ఉమ్మెత్త రసముతోనొసంగిన క్రిమి కుష్ఠరోగములను ఉత్తరేణిరసముతో నొసంగిన గుండలోగమును తేలుమణి యాకు రసముతో నొసంగిన మేనారోగమును యూత్ర కృచ్ఛిమును అగరుగంధపు చెక్క చూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణి దోషమును అతివస చూర్ణముతోనొసంగిన గ్రహణిశూలము దానిమ్మపువ్వుల రసముతో నొసంగిన ఎక్కిళ్ళతో గూడియుండు గ్రహణిరోగమును నశింపును. వైయనుపానములు సిందూరమునకు సమముగ నుంచుకొన వలయును. మఱియు నీతాళక సిందూరము నానారోగముల హరింపజేయుట యందు కడుశ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నది.

క్షయపాండుకామిలలకు శ్రీమదగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] తుత్యాగంధక పారదావమృతకం శుల్బంచ తుల్యాంశకమ్ | ఖల్వేహంసపదీర సేదినయుగం సంమర్ద్యయ త్నాత్తతః | కృత్వాకాచమయేఘుశుచ వటికాస్సౌతాప్య సూర్యాంశుభిః | తద్రుద్ధావనమంగుళీ పరిమితం చేలంమృ దావేష్టయేత్ | భాండేవాలుకయాత్రిభాగభరితే క్షీప్త్వా క్షీపేద్వాలుకామ్ | భాండాస్యంతునిరుద్య వాసరయుగం గాఢాగ్నిమ ద్దీపయేత్ | ఉత్తార్యస్వశరీరశీతల మతోవేదాం శతుల్యామృతమ్ | తుల్యాంశైశ్చమరీచ చూర్ణనికలై స్సం యోజ్య గుంజామితమ్ | దేయంనాగలతాదళేన సహితం చూర్ణంత ధాఖాదయేత్ | శ్రీమానగ్నికుమారకోరసవరో నిశ్చేషరోగాపహః | శ్వాసకాసక్షయ పాండుకామిలా శూ లవాతపమిరోగ భూపతిః | సన్నిపాతమతి దారుణజ్వరాక్ హంతిహంతర సభూపతిఃక్షణాత్ |

తా. కుద్ధిజేసిన గంధకము కుద్ధిజేసిన వసనాభి తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగ ములుగ ఖల్వముననుచి రెండు దినములు హంసపాదియాకురసముచే బాగుగా మర్దించి యూత్రముజేసి ఎండ నెండించి గాజుకు పైలోబోసి దానిమాతిని బలపపుబిరడచే మూసి 7 చీలమన్నులిద్ది ఎండించి కుండకు 8 భాగములు యిసుకబోసి అంత గాజుకు పై

నునిచి దానివై మరల నిసుకబోసి వాలుకాయంత్రమున 2 దినములువండి సాంగశీతల మునదీసి దానికి 4 వ పాలు కుద్ధిజేసిన వసనాభి వసనాభికి సమము మిరియపుచూర్ణము కలిపి యండొక గురిగింజప్రమాణమును తమలపాకులోనునిచి వేచించిన శ్వాసకాసలు క్షయరోగములు పాండువులు కామిల శూల వాతములు వాతులు సన్నిపాతములు పురాణజ్వరములు (అమ్మవైత్తములు శోఫలు) మొదలగు సర్వరోగముల తత్క్షణమున నిశ్చేషముగ బోకడము. ఇది శ్రీమదగ్నికుమారచరితము రసభూపతియనియు జెప్పబడు.

క్షయోదిస్వరరోగములకు పూర్ణ చంద్రోదయము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] వలంమృదు స్వర్ణదళం రసేంద్రపలాష్టకం షోడశగంధకస్య | శోణైస్సు కార్పాసభవైః ప్రసూనైస్స ర్వంవిమర్దాధకుమారికాద్భిః | తత్కాచకుంభే నిహితృప్ర గాడే *మృత్పర్వతీభిర్దివసత్రయంచ | పచేత్కృ మాగ్నా సికతాఖ్యయంత్రే తతోరజః పల్లవరాగరమ్యమ్ | నిగృ హ్యవైతచ్ఛపలం పలంచ చత్వారి కర్పూరజస్తధైవ | బాతిఫలంశోషణ మింద్రపుష్పం కస్తూరికాయా ఇహాశాణ మేకమ్ | చంద్రోదయోయంః ధిశోస్య మాషో భుక్తోహి వల్లీదళమధ్యవర్తీ | మదోత్కటానాంప్రమదాశతానంగ ర్వా ధికత్వంస్లథ యత్యకాండే | ఘృతం ఘనీభూతమతీవచుగ్ధం | మృదుని మాంసానిస మండకాని | మాషాన్నపీష్టానిభ వంతిపథ్యా న్యానందదాయీన్యపరాశిచాత్ర | వలీపలిత నాశన స్తను భృతాంవయస్తంభ న సస్య మస్తగద ఖండనః ప్రచురరోగపంచాననః | గృహేపిగృహా భూపతిర్భవతి య స్వచంద్రోదయ స్సపంచశరదద్వితోమృగ దృశాంభ వేద్వల్ల భః | రతికాలేరతాంతే వాసేవితవ్యోరసోత్తమః | మాన సానికరోత్యేష ప్రమదానాంసు నిశ్చిత్తమ్ | కృత్రిమంస్థా వరంచైవ జంగమంచాపి యద్విషమ్ | నవికారా యభవతీ సాధ కేంద్రస్య వత్సరాత్ | యథామృత్యుం జయాభ్యా సాన్మృత్యుంజయతి దేహినామ్ | తథాయంసాధ కేంద్ర

* మత్కర్పవైత్తదివసత్రయంచ.   గురూణిహంసానిసమస్తకాని.

స్వజరామరణనాశనః। ఇంద్రపుష్పలవంగంస్యాత్క- రాన
కుసుమద్రవమ్। తంత్రాంత్రే ప్రసిద్ధో యంసుకరధ్వజనామతః॥

తా. కుద్ధిజేయబడి నూత్ముగ కత్తిరించబడిన కుండనపురేకులు 1 పలము కుద్ధిజేసినపాదరసము 8 పలములు కుద్ధిజేసిన అల్లుసార శిలగంధకము 18 పలములు ఇటుల కీసెల్లఖిల్యముననునిది ఎత్తిప్రత్తిపువ్వుల రసమున ఒకదినము తాగుగమర్చించి పిదప మఱియొకదినము కలబంధరసముచే మర్చించి సెనగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి ఎండించి గాజాకుప్పెలోబోసి చీలమన్ను లేపనము జేసి వాలుకాయంత్రమున నునిచి మృదు తీక్ష్ణ గాఢాగ్నులచే మూడుదినములబండి సాంగశీతలము నదింది యందలి యాపథమునుదీసిజూచిన యది చిగురుటాకువర్ణతుల్యముగ నుండవలయును. అటుబండిన పక్వంబైనదని యెఱింగి యందు దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పున పచ్చకర్పూరమును జాజికాయలను పిచ్చళ్లును లవంగములను * కాణాప్రమాణము కన్నా రినిగలిపి మర్చించవలయును. ఇదియ భ్రూర్ల చంద్రోదయమనబడును. దీనిని మామప్రమాణము తమలపానులోనునిది సేవించిన మదించిన నూరుగురుశ్రీలగర్వము నణచుటయందు శక్తిగలవాడుగనగును. మఱియునిముదిమిని సచుస్త్రోగములను బోకడది వయస్తంభనమును గలుగంజేయుటయే గాక బలిష్ఠమైన శ్రీయాదిరోగములనే ఏనుగులను సింహము గనుండును. ఈభ్రూర్లచంద్రోదయము గృహపతి గృహమును రక్షింపుచుండు చందంబున శరీరమునురక్షింపుచుండును. మఱియు దీనినిసేవించువాడు కానుముచేగర్వితుడై శ్రీలకు మిగులసంతోషమునుగలుగంజేయుచుండును. మఱియు దీనినినురతకాలంబునగాని నురతాంతముః గాని సేవించెడువాడు మదిందిన శ్రీలయొక్క గర్వమునునిశ్చయముగబోకడవును. మఱియు దీనినొక సంవత్సరమువరకు సేవించెడి వానికి కృత్రిమస్థావరబంగమ విషములవలన యెవ్విధవికారంబును గలుగకుండు మృత్యుంజయరససేవనవలన మృత్యువు గలుగకుండు చందంబున దీనిసేవనవలన జరామరణములు గలుగకుండును. దీనియందు పేసెనెయ్యి అధికముగపాలు మృదుకరమాంసములు మిగడ మాసాన్నము పిండివంటలు యెవలగు తన కిష్టపదార్థముల సేవించుట పథ్యకరము.

శ్రీయోగులకు మహాదగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ [దేవీ శాస్త్రీ] గంధకేనద్వికర్షేణశుద్ధమాతేనతావతావిధా
యాకజ్జలింశ్లఘ్నా మేకవాసరమర్దనాత్ । కర్ష మాత్రంవిషందత్వా

* కాణాచక్ర 4 మామకులయెత్తు.

మర్దయిత్వా దృఢంతథాహంసపాదిరసందత్వాస్తోకంస్తోకం
ముహుర్ముహుః । కుడనార్థమిదం పశ్చాద్గో భీకృత్యవిచక్ష
ణః। కాచకుప్యః వినిక్షిప్య శుల్బంచాస్మిన్ ప్రదాపయేత్ ।
దేవీశాస్త్రీపునఃప్రోక్తం చూర్ణితం కాంచనంవిషమ్। ఊర్ధ్వా
ధోగోళకానాం హి కాచకుప్యం వినిక్షిపేత్ । నిక్షిపేత్
జ్జలీమధ్యేయథా శ్వాసాననామతే । తతశ్చద్వ్యంగుశేనైవ
మృదాకుప్యం నిశిప్యచ। విశోష్యవాలుకా యంత్రే సూత్ర
స్థానప్రకాశితే । అథోముఖం ఘటీంక్షిప్త్యాక్షిపేదుపరి
వాలుకామ్ । నిరుధ్వభాండ వక్త్రించ చుల్యామారోప్య
యత్పతః । వహ్నింప్రజ్వాలయేత్సార్థ దినంక్రమ వివర్తి
తమ్ । సాంగశీతంసమాకృప్య సహతామేణమర్దయేత్ ।
పూర్ణం మూరిచంసూక్ష్మం కర్షార్థంవత్స నాభకమ్ । వినిక్షి
ప్యవిషుద్ధ్యాధక్షిపేద్ద్రోవ్యంకరండకే । నందినాధసమాదిష్టం
రసతుల్యం మరీచకమ్ । వత్సనాభంచ కర్షార్థంమిశ్రయేత్ప
తిచూర్ణితమ్ । నిర్దిష్టాగ్ని కుమారణో రసవరో దేయస్తథా
నందినా । సద్యోవైద్యయశః ప్రభూతఫలద స్సర్వామయ
ధ్వంసకః। నిత్యంపాచనదీప నోరుచికర శ్చేఘ్రిం గుణోశ్శుద్ధ
కృత్ । శాలీభోజన ణోయభక్షుమఖద శ్చేష్టోరసానాప్రభుః
మహాదగ్నిం కఫహతజక్షుమగదం నిశ్చేష శూలామయమ్ ।
శ్వాసంకాసగదంత ధాకఫమరుజ్జార్జించ పాండుంతథా శో
షంవారణ దాన్య హాకఫరుజఃకంఠామయంసర్వశః। సామాం
చగ్రహణీం హరేభ్యలు రతిం కుర్యాచ్చ పర్ణాన్వితః * కణ
యాసిత యాజ్యేనదాతవ్యోయం మహారసః । వాయుము
ఖ్యేషు రోగేషు వాయు సంసర్గకేష్వపి నందినాధేపునఃప్రో
క్తస్తత్తద్రోగహరఃపరః। నిహంతిసకలాణో గానను వానవి శే

* మధునా.

పతః | రసజనితవిదాహేశీతః యాభిషేకో మలయజఘన
సారైర్లైవసంమందవాతః | తరుణ రధిచయుక్తం నారికేళన్యసీ
రమ్ | మధురశిశిర వాత శ్శీతమన్యచ్చశస్తమ్ |

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 కర్ణములు శుద్ధిచేసిన రసము 2 కర్ణములు ఇటుల
వీనిని గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి ఒక దినము కఙ్ఠలిగ మర్దించి అందు కర్ణప్రమాణము
శుద్ధిచేసిన వసనాభిని కలిపి మరల దృఢముగ మర్దించి హంసపాడియాకు రసమును కుడ
వార్ధపరిమితముగ జేకొని కొంచెకొంచెముగ జేయుచు పలుమారు మర్దించి మాత్రలుజేసి
యెండించి పిదప గాజుకుప్పెలోపల దేవకాంచనపు మార్గమును శుద్ధిచేసిన వసనాభి
మార్గమును వైచి దానివై యామాత్రలనునిచి ఆమాత్రలను నడుమ తామ్రభస్మమును
మరల దానివై దేవకాంచనపు మార్గమును శుద్ధిచేసిన వసనాభిమార్గమును వైచి సందు
లేకుండునటుల దానిమాత్రని బలపపురాతిచే మూసి రెండంగుళుల దళప్రమాణము
చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి దేవీశాస్త్రముయొక్క నూత్రస్థానమున జెప్పబడిన
వాలుకాయంత్రములో నునిచి దానివై నిసుకబోసి ఒకకుండను దానివై బోర్లించి ఆ
రెండుకుండల మూతుల బంధించి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి కడుబాగరూక
తతో పాయిమీద నునిచి మృగుత్తిక్షు గాఢాన్నులచే క్రమముగ 12 రూములు పాక
ముజేసి చల్లారిన పిదప యందలి గాజుకుప్పెను దీసికొని తామ్రభస్మముతోడ ఖల్వమున
మర్దించి అందు మిరియముల మార్గము 1/2 పలము శుద్ధిచేసిన వసనాభి మార్గము అర్ధకర్ణ
ప్రమాణము కలిపి ఒక భరణీయం నునిచి కొనవలయును. ఇటుల రసమునకు సమముగ
మిరియముల మార్గమును 1/2 కర్ణము శుద్ధిచేసిన వసనాభిని కలుపుటచే నిర్దుష్టంబై
క్రేవ్యంబుగ నుండు మహాదగ్ని తుమారమును నీరసము తమలపొతుతోడ నేవింపబడిన
పాచనము అగ్ని దీపనము రుచి గుణాధిక్యము అనువానిని గలుగంజేయుననియు అగ్ని
మాంద్యము కఫవాతజనిత క్షయరోగములు కూల క్వాసము కాసము కఫము వాతరోగ
ములు పాండువు శోఠ ఎనుబదివాతములు క్షేమ్యరోగములు కంఠరోగము ఆమయుక్త
గ్రహణీ మొదలగు సర్వరోగముల హరింపంజేయుటవలన తత్కాలమునంజే వైద్యులకు
యశస్సును గలుగంజేయుననియు పిష్పశ్లమార్గము పంచదాగ నెయ్యి అనువానితో
నేవింపబడుటవలన వాతమే ముఖ్యముగ గల రోగముల వాతసంబంధమువలన జనించిన
రోగముల హరింపంజేయుననియు మఱియు అనుపానవిశేషములవలన సకలరోగముల
హరింపంజేయుననియు నందినాధీయమను గ్రంథమున జెప్పబడియున్న యది. ఈరస
సేవనకాలముల సంతాపముజనించిన శీతోదకస్నానము పచ్చకర్పూరముతో గూడి శీత

కరముగ నుండు చందనలేపనము యొకింత వాతసేవన నూతనమైన నెలుగు పెంకాయ
నీరు మగురద్రవ్యములు శీతకరద్రవ్యములు ఇతర శీతలద్రవ్యములు అనువానిని నేవించుట
హితకరంబు ఇదియ మహాదగ్ని తుమార మనంబడును. ఇది సకలరసములలో కడుక్రేవ్యం
బు దీనియందు మంచి కాల్యన్నమును మంచి ఉదకమును మంచి భక్ష్యములను పథ్య
ముగ గ్రహింపవలయును.

మండూరగుణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] మండూరకఫవాలన్నం శోఫసాండుక్షయా
పహమ్ |

తా. మండూరమును తేనె పిప్పలితో నేవించిన శ్లేష్మము వాతము శోఫ పాం
డువు క్షయరోగము హరించును.

క్షయూదులకు జీర్ణ మండూరమూర్ణము.

శ్లో|| [అశ్వినికల్పే] జీర్ణమండూరచూర్ణం పశుసలిలపరీభృంగ రా
జస్కవానా నుత్స్యాక్షి మేఘు నాధేక్షురకులిశలతా బ్రహ్మ
మూర్వ్యావృతా నామ్ | వర్షాభూశి గ్రుసీలీహపుష బహుళదళా
శేఫకన్యార్ద్రా కానామ్ | భృష్టంక్రేవ్యం రసేన త్రికలువరనిశాదా
రుదారవృక్షి వేల్లైః | ఏభిస్తుల్యం సమాంశం దధిమధుపయనా
కోష్టుతో మార్ద్రానీరైః | ప్రాతఃపీత్యాని హన్వ్యాత్క్ష యక సన
శుభశ్వాసపాండ్యగ్ని మాంద్యాః ||

తా. పాతిచిట్టెము నెఱ్ఱగ కాల్యి గోమాత్రములో యేడుమారులు చల్లార్చిన
ది శుద్ధియగును. పిదప దానిని దంచి మార్గముజేసి గుంటగలగర జిల్లేదాకులు అడ్డసర
పాకు పాన్నగుంటియాకు చిట్టియాకు నీరుగొలిమిడి నల్లేరు మండూకబ్రహ్మీ చాగమ
ట్టలు తిప్పతిగ గలిజేరు ముఃగ చెక్క నీలియాకు బోడతరము సంబరేణు వావిలి కల
బండ అల్లము దుష్టుపాకు పసపు అను వానిరసములతో ప్రతిదానిచే ప్రత్యేక ప్రత్యే
కముగ రుద్ది ప్రతిదానిచే నైదేసిపుటుంబుల చొప్పున నూఱుపుటుంబులిడవలయును.
ఇటుల నూఱుపుటుంబు లిడిన యది శుద్ధంబగును. పిదప శొంఠి పిప్పలి మిరియాల కరక
తాండ్ర ఉసిరికలు పసపు మ్రానిపసపు జేవదారు చిత్రమూలము వాయునిడంగములు
అనువానిని సమభాగములుగ మార్గముజేసి దానికి సమముగ వైమండూరము గలిపి ప్రతి

దినము పదివిన్నములనుత్తును వెలుగు పాలు శోభా కల్గము అల్లపురము అనువాని లో దేనితోనేని ప్రాతఃకాలమున నేవింపుచుండిన క్షయరోగములు కాసము శోభ క్షాసము పొందువు అగ్నిమాంద్యము వారించును. (ఈ మందూరము క్షయ పొందు శోభల హరింపజేయుటయందు కడప్రసిద్ధిచెందినది.

సర్వక్షయగులకు కాంతవల్ల భరణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] కాంతంషోడశ భాగంచ చతుర్దశ మయోరజః | కిట్టంద్యాదశంచైవ దశ భాగంతు టంకణమ్ | మనశ్చిలాప్త భాగంచ వడ్భాగంచశిలాజతు | సర్వేణచసమంసూటింగంధ కంచాపితత్సమమ్ | ఆర్ద్రమూషోద రేవ్యస్య వాలుకాయంత్ర కేషీ పేత్ | పాచయేత్సప్తరాత్రంతు సంగ్రాహ్యంసూక్ష్మ చూర్ణితమ్ | సేవితంమధునాయుక్తం నిష్కార్ధేనసమన్వితమ్ | పాండురోగక్షయంగుల్మ గ్రహణీరోగ నాశనమ్ | కాసంశ్వా సంజ్వరంఛర్దిష్టిహణోదరమరోచకమ్ | మందాగ్ని కుష్ఠరోగం చమూలరోగం భగందరిమ్ | వాతశూలహరంవృష్యమత్యం తమతిదీపనమ్ | తుష్టిపుష్టికరం కాంతివర్ధనంబలవర్ధనమ్ | కాంతవల్ల భనామ్నా యంవిష్టునానిర్మితంపురా | సర్వపాండు క్షయంచైవలోకన్యారోగ్య కారణమ్ |

తా. కాంతభస్మము 16 భాగములు ఉత్కరాపాడి 14 భాగములు * మం దూరము 12 భాగములు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 10 భాగములు శుద్ధిచేసిన మణిశిల 8 భాగములు శుద్ధిచేసిన కర్పూరశిలాజతు 6 భాగములు శుద్ధిచేసిన పాదరసము 66 భాగ ములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 66 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్యమున నునిచి నిమ్మ పండ్లరసముతో బాగుగ మర్చించి † ఆర్ద్రమూషలోగాని గాజాకుప్పెలోగాని నునిచి వాలుకాయంత్రమున యేడుదినములువండి సాంగశితలమున ఖల్యమున నునిచి మర్చించి చూర్ణముచేసి యందర్ధనిష్కప్రమాణమును ప్రత్యేకమును ప్రాతస్నానంకాలముల తేనెతో నేవింపుచుండిన పాండువు క్షయరోగము గుల్మము గ్రహణీరోగము కాస క్షాసలు జ్వరము వాంతులు స్థిహణోదరము అరుచి అగ్నిమాంద్యము కుష్ఠపు మూలవ్యాధి భగందరము వాతశూల వారించుటయే గాక కడువీర్యవృద్ధి అగ్ని దీపనము మనస్సంతో

* మందూర మనప్రాతచిట్టెము.
† ఆర్ద్రమూష యనఅవము (నూళ)లో నుంచని మూస.

మము శరీరపుష్టి కాంతి బలము గలుగును. ఇది విష్ణువుచే నిర్మింపబడిన కాంతవల్లభరస మనంబడును. మతీయునది సర్వపాండువుల క్షయముల హరింపజేసి లోకమున కాశో గ్యము గలుగజేయుచుండును.

క్షయరోగములకు లోక నాధరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] వరాటతుల్యమంచూరంతదర్ధంతీక్షణలోహా కమ్ | తత్పాదాంశం మృతంసూతంసూతద్విగుణ గంధకమ్ | ఖల్వోదరేవినిషీ ష్యమర్దయేద్దివసప్రతయమ్ | వర్షాభూముల సారేణవ జవల్లీరసేనచ | వాసాసాతలగేనాపి చిత్రమూలేన మర్దయేత్ | గోశకంచాత పేశోష్యం దినాంతంతువినిషీ పే త్ | శరావేణచమృద్వగ్నా కుక్కుటిపుటవద్య వేత్ | సూక్ష్మ చూర్ణంతతఃకృత్వా తత్సమంమారిచం రజః | భావనానంత రంద్రవ్యంనాగవల్లీరవార్ద్రో మ్ | భృంగ రాజంచస్థంఠీముండి శిగ్రురసస్తథా | త్రిఫలారసభావేనఛాయాశుష్కంతు కార యేత్ | నిష్కార్ధంమధునాలేహ్యంయో మేయూమేచ భక్ష యేత్ | క్షయంక్షయకృశంవ్యాధీక వాతపి త్తకఫోద్భవాః | కాసశ్వాస ప్రతిశ్వాస శోభపాండు గదాదికాః | హలీ మకంచాస్థి గతంవినిహంతిచసత్వరమ్ | దీపనం వీర్యవృద్ధిం చకారయేన్నా త్రసంశయః | లోక నాధరసో నానుశంభు నాపరికీర్తితః ||

తా. గవ్వలభస్మము 1 భాగము మందూరము 1 భాగము లోహభస్మము 1/2 భాగము రసభస్మము లేక శుద్ధిచేసినరసము 2 భాగములు శుద్ధిచేసినగంధకము 1 భాగము ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్యముననునిచి గలిజేగువేక్కు నల్లేత అడ్డవరము సంబరేణు చిత్రమూ లము అనువానిరసములచే 8 దినములు బాగుగమర్చించి నెనగగింజలంలేసి మాత్రముచేసి ఒకదినము ఎండించి మూకుడులోనునిచి దానినై నొకమూకుడుమూసి బాగుగా చీల మన్ను లేపనముచేసి కుక్కుట పుటంబిడనలయును. లేక ఒకర్పూమువరకు పొయివూద నైనా వండవలయును. పిదప నామాత్రల సాంగశితలమునదీసి చూర్ణముచేసి దానికి సమముగ మిరియములచూర్ణము గలిపి తమలసాకు అల్లము గుంటగలక రాకు వాఱలి బోడతరము మునగచెక్క కరక తాండ్ర ఉసిరికెలు అనువానిరసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ భావనచేసి అర్ధనిష్కప్రమాణము మాత్రముచేసి నీడనెండించి తేనెతో

ప్రతిభూమున నేవింపుచుండిన త్తయిరోగము త్తయమువలన జనించిన శరీరకృత్యమున
 వాతపితృ శ్లేష్మమువలన జనించిన కాసశ్వాసలు వీనసము శోభ పొందువు మొదలగు
 రోగముల చాలీమక అస్థిగతజ్వర అగ్నిమాంద్యరోగముల నిస్సంశయముగ వారింపజేసి
 వీర్యవృద్ధిని గలుగజేయును. ఇది శివునిచే జెప్పబడిన లోకనాథరస మనంబడును)
 (వైజిప్సిన యావధముల నన్నింటిని సర్వక్షయరోగములయం దుపయోగింపవలయును.
 తాళకసిందూరము నొసంగునెడ వానియనుపానముల నెఱింగి బ్రయోగింపవలయును..

త్తయిరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ పురాణశాస్త్రోద సముద్దయు మాఘృతామృతేవాస్తుక మేఘు
 నాదా । కూశ్మాండ శిగ్రూ లఘురుచ్యభోజ్య త్తయేషు
 పథ్యం సముదాహరంతి।

తా. ప్రాతరాజనపు బియ్యపువంటకము వెసరకట్టు మేకనెయ్యి మేకపాలు
 చక్రవర్తపుకూర చిట్టికూర ముదురుగుమ్మడికాకు మునగకూర లఘువై రుచికరముగ
 నుండు ద్రవ్యములు త్తయిరోగులకు పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] కుభుత్థయుషోనీలహాశిర్క రాశ్మిరిభేదనః ।
 తూనిప్రతూనినిరసోగుల్మ మేహత్తయాపహః।

తా. ఉలవకట్టు వాతరోగము శిర్కరాశ్మిరి తూని ప్రతూని గుల్మరోగము
 మేహరోగము త్తయిరోగము గలవారలకు పథ్యకరంబు.

త్తయిరోగములయం దపథ్యములు.

శ్లో॥ వర్జయేల్లవణం హింగు గవాంతక్రంసదాప చేత్ । క్షీర
 మాజ్య దధిక్వాథ కథ్యవర్గః త్తయేహితః।

తా. లవణము ఇంగువ ఆవుచల్ల (ఆవుచుట్టిగ) పాలు నెయ్యి వెఱుగు వగరు
 గల ద్రవ్యములు త్తయిరోగుల కపథ్యంబులు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
 నిడిమామిడి భగినతస్సంప్రదా మకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
 నమశ్చినాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యబన
 శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
 ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
 త్తయిరోగనిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సాను
 పాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
 చతుర్థ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రా జీ య ము .

ఆంధ్ర తాత్పర్య ము.

శ్లో పంచమ ప్రకరణము.

శ్లో॥ నందీశ శేషశీతాంకు సింహకర్పూరసారసైః ।
 చందనేనచతుర్ల్యాంగం నీలకంఠమహంభజే।

అవతరణిక. ఇప్పుడు గ్రంథకర్త విష్ణుబాహుశ్యశంకగలవాడై తనచే జేయం
 బడు నీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పఠనమాప్తి జెందుటకై తనకెట్లదేవత యగు ఈశ్వర
 నమస్కారాత్మక మంగళమును “నందీశ శేషశీతాంకు ” అను శ్లోకముచే జేయు
 చున్నాడు.

తాత్పర్యము. నందీశ్వరుడు ఆదిశేషుడు చంద్రుడు సింహము కర్పూరము సా
 రసపక్షి చందనము అనువానితో తుల్యశరీరముగల నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమాబసవాహ్వయః ।
 వత్సోమివృష రాజీయమహంవైద్య శిఖామణిమ్।

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునను చంద్రుడై బసవరాజు అని పే
 రొక్కనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథ
 మున నైదవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

పాండురోగ నిదానాదులు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]పాండురోగాఃస్మృతాః పంచవాలిపితృకవైత్రు
 యః । చతుర్థస్సన్ని పాతేనపంచమోభక్షణాన్మృదః । వ్యా
 యామోలవణంచాప్లుచుతిత్తిక్షంచమ్పత్సురా । సేవనాచ్ఛుడి
 వాస్వాపాక్షాయ శేపాంశురత్వవి । అపక్వంమూత్రనిట్టితం

మృత్తికాఫక్షణాథిమ్ | నిష్ఠీవనం త్వచిస్ఫోటో విష్ణేయం
పూర్వలక్షణమ్ |

తా. పాండురోగములు వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత మృత్పాండువులన నైదు విధంబులు మిక్కుటముగ సంచారాదులు నేయుటవలన ఉప్పు పులుసు కడుతీక్షుద్ర వ్యములు మృత్తిక కల్లు అనువానిని మిక్కుటముగ నేవించుటవలన పగటి నిద్రవలన రక్తము దుష్టంబై చర్మము పాండురవర్ణుగును. అందు భుజించిన యన్నము జీర్ణము గాక విశేచనంబులగుట మలమూత్రములు పచ్చగ వెడలుట అధికముగ మన్నుదినుట యందిచ్చగలుగుట కఠి ఉమియుట శరీరముయొండి పగ్గుముపూడుట లేక శరీరము గాదలైయుండుట ఈలక్షణములు ముందుగలుగ బోయ్యెడి పాండురోగమునకు పూర్వ రూపంబులు.

వాతపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] త్వజ్జూత్రనయ నాదీనాం రాక్ష్యంకృష్టాదు
ణాథతా | వాతపాండ్వామయేకంపతో దానాహాభ్రమాదయః ||

తా. చర్మము మాత్రము నేత్రములు మొదలగు విరూక్షగ నేని నల్లగ నేని ఎఱ్ఱ గనేని నుండుట వణుకు నూడులచే బొడుచునటుల వేదన కడుపుబ్బరము భీమ మొదల గునదిగలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతపాండువని తెలియవలయును.

పిత్తపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] పీతమూత్రశక్పన్నేషో దాహతృష్ణా జ్వ
రాన్నితః | భిన్నవిటోతిపీతాభః పిత్తపాండ్వామయీనరః ||

తా. మూత్రము మలము నేత్రములు పచ్చగనుండుట దాహము దప్పి జ్వరము గలుగుట అధికముగ వలమువెడలుట శరీరము కడుపచ్చగనుండుట ఈలక్షణములు గలది పిత్తపాండువని తెలియవలయును.

శ్లేష్మపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] కఫప్రసేకశ్వయధు తంద్రాలస్యాతి కౌర
భైః | పాండురోగీకఫాచ్ఛుక్తై స్త్వజ్జూత్రనయ నాననైః ||

తా. తెమడ వెడలుట వాపు తంద్ర ఆలస్యముగలుగుట శరీరము కడుబలువుగ నుండుట చర్మము మాత్రము నేత్రములు తెల్లగనుండుట ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మ పాండువని తెలియవలయును.

సన్నిపాత పాండురోగ లక్షణము.

శ్లో|| [గ్రంథాంతరే] జ్వరారోచకహృల్లాస తృష్ణాఘర్షిక్లమాన్వితః |
పాండురోగీ త్రిభిర్లోమై స్త్యాజ్యఃక్షీణో హతేంద్రియః ||

తా. జ్వరము అరుచి ఓకర దప్పి వాంతి బడలికగలుగుట వ్రైశైపుబడిన వాత పిత్తశ్లేష్మ పాండురోగ లక్షణంబులన్నియు గలిగియుండుట శరీరము తుయించుట ఇంద్రియములు స్వస్వవిషయగ్రాహక శక్తివిహీనంబులుగనుండుట ఈలక్షణములు గలది సన్నిపాతపాండువని తెలియవలయును. ఇదిగల రోగికి చికిత్సంజేయంజనమ వివనమ చతురాదీంద్రియములకు స్వస్వవిషయగ్రాహక శక్తి గలిగియుండిన చికిత్సంజేయవలయు.

మృత్పాండురోగ లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] మృత్తికాదనశీలస్య పాండురోగ స్సుదు
స్సహః | జాయతే క్రిమికుష్టంచ హ్యతిసారస్సకృత్కఫః |
శూనాక్షీ కూటగండ భ్రూ శ్శూనహస్తాది మేహనః | అతి
శ్వోతోతిదగ్ధాంశ్చర్షిమూర్ఛాత్మపాన్వితః ||

తా. మిక్కుటముగ మన్ను భుజించుటవలన పాండురోగముజనించును. అందు పురుగులు కుష్టువు అతిసారముగలుగుట ఒకానొకపుడు తెమడ వెడలుట కనురెప్పలు చెక్కిళ్ళు కనుబొమలు వాస్త్రములు తొడలు పాదములు నాభి మేహనము ఉద్వి యుండుట శరీరము తెలుపువారియుండుట శరీరము మండుట వాంతులు మూర్ఛ దప్పి గలుగుట ఈలక్షణములుగలది మృత్పాండువని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము.

ప్రకారాంతర పాండురోగ లక్షణము.

శ్లో|| [నిత్యనాథీయే] నయనధనశ కాంతిస్సేన్వదనం జాడ్యరూపం |
శ్వయధువమనమాండ్యంచాంగశోషాతిసారమ్ |
అరుచిజఘనబాడ్యం శ్లేష్మనిద్రాతిపిత్తమ్ |
శ్రమభ్రమణవిదాహంబోడతైతానిపాండా |

తా. నేత్రములు తెల్లగనుండుట చెమట శరీరజాడ్యము వాపుగలుగుట వమనం బగుట శరీరమువారతపూరితముగనుండుట శరీరముశోషించుట అతిసారము ఆరుచి గలుగుట పిఱుదులయందుజాడ్యముగలుగుట దగ్ధ నిద్ర కడువైత్యము అలసటగలుగుట శరీరముదిగుగుట కడుగానాముగలుగుట ఈ 16 లక్షణములుగలది పాండురోగమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] నయనధవళకాంతిస్సేవ్యదనంజాడ్యయాపమ్ |
 పవనపదకరాగ్నిత్వంగశోఫస్తతైవ |
 అరుచిరనలమాంద్యం శ్లేష్మనిద్రాపయుక్తిః |
 భ్రమణమతివిదాహోద్వాదశై తానిపాండామ్ |

తా. నేత్రములు తెల్లగనుండుట చెమట శరీరజాడ్యముగలుగుట శరీరమువారత పూరితముగనుండుట కాళ్ళు చేతులమందుట శరీరమువారుట ఆరుచి అగ్నిమాంద్యము దగ్ధ నిద్ర భ్రమణముగలుగుట శరీరమధికముగనుండుట ఈ 12 లక్షణములు గలది పాండు రోగమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వివర్ణతా శరీరస్య శ్వయంభుః కార్యమేవ
 చ | సత్వహానిస్తథాలస్యం పాండురోగస్యలక్షణమ్ |

తా. శరీరము వివర్ణముగనుండుట శరీరమువారుట శరీరము కృశించుట సత్వము లేకుండుట అలస్యముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది పాండురోగమని తెలియవలయును

శ్లో॥ [అయుర్వేదే]నిస్సార శ్శిథిలేంద్రియోల్ప వచనం శూనాక్షీ
 కూటస్తథా | శ్వాసఃకర్ణరవోగ్నిసాదనయుతోవ్యాత్యుక్తమే
 దస్రవః | కాసోద్బృష్టివిహీనతానిశితనౌకార్యం చనిష్ఠీవనమ్ |
 ధాతూనాం శిథిలత్వమంగగురుతా పీడాన్వితః పాండురః |

తా. శరీరము నిస్సక్తుమగుండుట ఇంద్రియములు క్షయించుట ఘటలాడు టకు శక్తిలేకుండుట కనురెప్పలు ఉబ్బుట క్వాసముగలుగుట చెవిలో గింగురింపుమనుట అగ్నిమాంద్యముగలుగుట నేత్రములనీరు పుసిగారుట దగ్ధముగలుగుట రాత్రులయందు నేత్ర ములకు దృష్టిలేకుండుట శరీరము కృశించుట తఱుచుగ ఉమియుట సప్తధాతువులు శిథి

లంబులగుట శరీరము వారుట శరీరము పసపుబారియుండుట ఈ లక్షణములుగలది పాండురోగమని తెలియవలయును.

పూర్వోక్త పంచపాండురోగ మారకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః]తంద్రాదాహోరుచిఃఫర్ది మూర్ఛాఢ్యానాతి
 సారవాక్ | పాండుదంతే క్షణనఖః పాండుసంఘా తదర్చనః |
 ఏభిశ్చలక్షణైర్వ్యక్తం వర్ణయేత్పాండురోగిణమ్ |

తా. తంద్ర దాహము ఆరుచి వాంతులు మూర్ఛ కడుపుబ్బరము అతిసారము గలుగుట దంతములచిగుళ్లు నేత్రములు గోళ్ళు పాండురవర్ణముగనుండుట సర్వవస్తువులు పాండురవర్ణముగ నగుపడుట ఈ లక్షణములు వై శిష్యుల పంచవిధ పాండురోగము లలో దేనియందు గలిగియుండినను ఆపాండురోగిని విధింపవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ]పాండుదంతేనఖోయస్తు పాండునేత్రశ్చయో
 భవేత్ | పాండుసంఘాతదర్శిచ పాండురోగీవినశ్యతి |

తా. దంతముల చిగుళ్ళు గోళ్ళు నేత్రములు అనునవి రక్షహీనంబులై పాండుర వర్ణముగనుండినను లేక సర్వవస్తువులు పాండురవర్ణముగ నగుపించినను ఆపాండురోగి వైవస్వతనిలయంబున కేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] పాండురోగేశ్వయంభుమాః పీతాక్షీనఖ
 వాంస్తథా | తంద్రాదాహోరుచిశ్చర్దిః పాండురోగీవినశ్యతి |

తా. శరీరమువారుచియుండుట నేత్రములు గోళ్ళు పసపుబారియుండుట తంద్ర తఱుచుగ దాహము ఆరుచిగలుగుట వమనంబగుట ఈ లక్షణములుగల పాండురోగి యమధర్మరాజును గాంచునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ నాసికాస్మతరక్తశ్చమేహాపాండ్వామయూక్షయీ |
 సద్యోవిముంచతిప్రాణాన్ సత్యమేవనసౌఖయః |

తా. నేనా పాండు క్షయరోగములయందు ముక్కుబెడక రక్తము గాలుచుండిన రోగి నిష్క్రమముగ తక్షణమున ప్రాణంబుల విడుచును.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే]నిస్సారతాతినిష్ఠీవక్రమశూనాక్షీకూటతాః |
 ధాతూనాం శిథిలత్వంస్యాదసాధ్యంపాండులక్షణమ్ |

తా. శరీరము సత్వవిహీనమైయుండుట తఱచుగ నుమియుట అలసటగలుగుట కను రెప్పులుబ్బియుండుట సప్తధాతువులు శిథిలంబులై యుండుట ఇవి అసాధ్యపాండు రోగ లక్షణములని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ధాతుక్షయ సమాయుక్త శ్వేద్దిశోఘా ద్యుప ద్రవః । పీతభాసాసమాలోకః పాండురోగీత్యజ్జేదనూః॥

తా. సప్తధాతువులు క్షయించుట వచనంబులగుట శరీరమునాచుట శరీరము పసపుఖారియుండుట సర్వవస్తువుల పచ్చగ గాంచుట ఈలక్షణములుగల పాండురోగి ప్రాణముల విడనాడునని తెలియవలయును

ఉ॥ ఇంద్రియనష్టి ధాతువులు హీనతఃబాండుటపాంచురోగముల్ । తంద్రయరోచిచర్దియును దాహముమూర్ఛయుగండ్లు పండు లుఁ । పాండ్రము తెల్పుపచ్చయతిసారముముక్కున నెత్తు రొ ల్కుటల్ । చంద్రునకై నమానవివిసత్యము చెప్పెదఁ దాకెనేని యున్ ॥

రోగ సాధ్యాసాధ్య వివరణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] ప్రయోగ శ్శమయేద్వ్యాధి మన్యామయ ముదీరయేత్ । నాసావశుద్ధశ్శుద్ధస్తుశమయేన్న సమీరయేత్ ॥

తా. ఔషధప్రయోగము శుద్ధరోగము (అనగా ఏకదోషజనితరోగము) లను వారింపజేయు నేగాని ఇతరరోగముల గలుగంజేయకుండును. మఱియు అశుద్ధరోగముల (అనగా ద్వంద్వరోగముల త్రిదోషజనితరోగముల) ఔషధము బ్రయోగించిన ఇతర రోగములు జనించును. అట్లగుటంజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సంజేయవలయును. అశుద్ధ రోగములు కుదురుట చుట్లభం బగుటచే వానికి చికిత్స జేయంజనదు.

పాండురోగ చికిత్సారంభక్రమము.

శ్లో॥ [శారీగనిఘంటా] పాండ్వామయే పిబేత్సర్పి రాదాకల్యాణ కాహ్వాయమ్ । ఉర్ధ్వశ్శుద్ధిమధశుద్ధివిధ్యుక్తంత్యాచరేత్తతః॥

తా. పాండురోగికి తొలత కల్యాణఘృతమును పానముజేయించి పిదప వచన విరేచనంబులతోసంగి శాస్త్రోక్తముగ ఔషధసేవనములను జేయింపవలయును.

వాతపాండువునకు రససిందూర భూషణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంస సిందూరం పలైకైకం విమ ర్దయేత్ । వాసార సేనయామైకం తలేకు ర్యాచ్చచక్రికామ్ । అపక్వాంకారయేన్ముషా మున్నతాం ద్వాదశాంగుళామ్ । తన్మధ్యేగంధకంశుద్ధం క్షీపేత్పలచతుష్టయమ్ । పూర్వోక్తాం చక్రికాంవక్రేదత్వారుద్ధాపుటేలఘు । జీర్ణేగంధేసముద్భృత్య చక్రికాంతాం విచూర్ణయేత్ । చూర్ణాద్దశ గుణంయోజ్యం మృతహాంచమర్దయేత్ । లశునస్యదశాంశేనచణమాత్రా వటీకృతా । వాతపాండుహరస్సిద్ధోరసస్సిందూరభూషణః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము సిందూరము వీటిని దినును కొక్కొకపలముచొ ప్పున ఖల్వముననుచి అడ్డసర పురసముచే నొకరూముమర్దించి అఱచేతిలో బిళ్ళజేసి ప స్నెండంగుళములపాడవులకు * అపక్వమూషను గ్రహించి దానిలోపల నాలుగుపలము లు శుద్ధిజేసినగంధకమును వైచి దానివై యీబిళ్ళనుచి మూషయొక్క మూతిన బలపపు బిళ్ళతోమూసి చీలచున్ను లేపనముజేసి మూసయందలి గంధకము జీర్ణంబగు వరకు ల ఘుపుటండిడి యాబిళ్ళనుచి ఖల్వముననుచి మార్ల ముజేసి దానికి పదింతలు లోహాధ స్మముగలిపి ఈ యోషధమునకు 10 వ భాగము వెల్లులిపాయల గలిపి మర్దించి సెనగ గింజలంజేసి మాత్రలుచేసి అనుపాసవి శేషములతో సేవించిన వాతపాండువుహరించును. ఇది రససిందూరభూషణమనంబడును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] మండూరంచూర్ణితంశ్లక్ష్యంగోమూత్రేష్టగుణే పచేత్ । త్యూషణంత్రిఫలాము స్తంవిశంగంచవ్యచిత్రమ్ । దార్వీగ్రంధీర్దేవదారు తుల్యంసర్వంవి చూర్ణయేత్ । చూర్ణం మండూరతుల్యంచ పాక కా లేవిమిశ్రయేత్ । భక్షయేత్కర్ష మాత్రంచ జీర్ణాంతే తక్రభోజనమ్ । పాండుశోఘహాలీమంచ ఖ్యూరుస్తంభంచ కామిలామ్ । అర్పాసి హంతిశీఘ్రించ హాంసమండూర కాహ్వాయమ్ ॥

* అపక్వమూషయన.—అర్చిమూష.

తా. † మండూరము దంచి చ్చురువుగ మార్లముజేసి దాని కనిమిదింతులు గో మూత్రముబోసి పాకముజేయవలయును, పాక కాలం బువ త్రికటుకములు త్రిఫలములు తుం గముపైలు వాయువిడంగములు చెవ్యము చిత్రమాలము మ్రోనిపసపు దేవదారు అను వానిని సమభాగములుగదంచి మార్లముచేసి వైమండూరమునకు సమముగవైచి బాగు గకలియబెట్టి పాకముజేసి కర్ణ ప్రమాణము మాత్రలుజేసి సేవింపవలయును. సేవించినయా వధము జీర్ణంబై పిదప మజ్జిగ అన్నమును భుజింపవలయును ఇటులజేసిన త్తపాండువు శోభలు హలీమకము ఊరు స్తంభవాలము కామిలారోగముమాలవ్యాధి శీఘ్రిముగ నశించును. ఇదియ పాంసమండూరమనబడును.

శ్లేష్మపాండువుకు మండూరవటకములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నిశాదార్యత్వచంచవ్యంగ్రంధికందేవదారుచా వ్యోషంచనవకంచైత మ్మూర్ఖయేద్ద్విగుణంతతః । మండూ రం చాంజననిభం సర్వశోష్ట గుణేషీపేత్ । పృథగగ్నిపవ్య గోమూత్రేవటకీకరణక్షమే । ప్రక్షిప్యవటికాఃకుర్యాత్తాంఖా దేత్తక్రభోజనమ్ । ఏతామండూర వటికా అగదాః పాండు రోగినామ్ । కుష్మాస్పృగజకంశో ఘామూరు స్తంభమరోచకమ్ అర్చాసి కామిలాం మేహంస్థీ హానంశమయంతిచ॥

తా. మండూరమును కాటుకవలె మార్లముజేసి యామండూరమునకు తు క్రిందజెప్పబడు ద్రవ్యముల మార్లమునకును ఎనిమిదింతులు గోమూత్రము బోసి మూత్రలు ఛేయుటకు పక్వంబగువరకు పాకము జేసి అందు పసపుమ్రోని పసపు లవంగపుచెక్క చెవ్యము కానుగచెక్క దేవదారుచెక్క త్రికటుకములు అనువానినిసమ భాగములు గదంచి మార్లముజేసి వైమండూరమునకు క్ష భాగము కలిపి తేగుబండంతి మాత్రలు చేసి సేవింపుమండిన పాండువులు కుష్మవులు శోభలు రజకూలలు ఊరు స్తంభవాలము అరుచి మూలరోగము కామిల మేహము స్థి హారోగము హరించును. ఇదియ మండూర వటుకములనబడును. సేవించిన యావధము జీర్ణంబైనపిదప మజ్జిగ అన్నమును భుజింపవలయును.

† మండూరమన—సాిత ఇనుపచిట్టెము.

మృత్పాండువుకు స్వయమగ్ని ముఖమండూరము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] మండూరం ద్వాదశపలం గోమూత్రేష్ట గుణే పచేత్ । పంచకోలందేవదారుము స్తంబ్యోషంఫలత్రయమ్ । విడంగంఫలనూత్రంతు పాకాంతేమూర్జితం క్షిపేత్ । పాయ యేదక్షమాత్రంతు తక్రేణ సహబుద్ధిమూ । పాండుమం దాగ్నిగ్రహణీ శో ఘార్చాసి హలీమకమ్ । ఊరు స్తంభంక్రి మిస్థీ హాగళరోగంచ నాశయేత్ । అసాధ్యం శ్వయంధుంహం తి పాండురోగం చిరోద్భవమ్ । స్వయమగ్ని ముఖంనామ మృత్పాండౌచ ప్రశస్తకమ్॥

తా. 98 పలముల గోమూత్రములో నూత్నముగ మార్లముచేయబడిన 12 పలముల మండూరమునువైచి పాకముజేసి అందు * పంచకోలములు దేవదారు తుం గముపైలు త్రికటుకములు త్రిఫలములు వాయువిడంగములు అనువానియొక్క మార్లము ను దినునుకొక్కొక పలముచొప్పన పాకాంతమునవైచి కలియబెట్టి గచ్చకాయలంతే సి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మజ్జిగతో సేవింపుమండిన మృత్పాండువు అగ్నిహం ద్యము గ్రహణీరోగము వాపు మూలవ్యాధి హలీమకము ఊరు స్తంభవాలము క్రిమిరో గము స్థిహము గళరోగము అసాధ్యమైనవాపు దీర్ఘ కాలముగ జనించియుండు పాండురో గమునశించును. ఇదియ స్వయమగ్ని ముఖమండూరమనబడును. ఇది మృత్పాండువులకు కడుప్రశస్తము.

సన్నిపాత పాండువుకు సిద్ధమండూరము.

శ్లో॥ [నూత్రస్థానే] మండూరస్య పలాన్యష్టే గోమూత్రేష్ట గుణే పచేత్ । పునర్న వాత్రివృద్వ్యోషం విడంగందేవదారుకమ్ । ద్వినిశే పుష్కరంవహ్ని దంతీచవ్యం ఫలత్రికమ్ । కుటుజస్య ఫలంతిక్తా పిప్పలీ మూలము స్తకమ్ । విషంచ ప్రతికర్షంతు మార్లయిత్యావిమిశ్రయేత్ । మండూరస్యచపాకాంతేవ్యా

* పంచకోలమన—సిప్పర్కు మోడి చెక్కము చిత్రమాలము శోంఠి.

క్షమాత్రా వటికృతా । పాండు * శోఫోదరానా హాశూ
లార్యఃక్రిమిగుల్మనుత్ । ఇత్యేవం సిద్ధమండుగ † సర్వపాం
డువినాశకృత్ ।

తా. 64 పలముల గోమూత్రములో నూత్నముగ మార్లము చేయబడిన 8 పల
ముల మందూరమును వైచి పాకముజేసి అందుగలిజేరు కుద్దిచేసిన తెగడ త్రికటుకములు
నాయువిడంగములు దేవదారు పసపు మౌనిపసపు పుష్కరమాలము చిత్రమాలము
నేలదంతి చెవ్యములు త్రిఫలము కొడిసెవిత్తులు చేదువీరవిత్తులు మోడి తుంగముసైలు
అతివస అనువానియొక్క మార్లమును దినుసుకు కర్న ప్రమాణము చొప్పున మందూర
పాక కాలమునకలిపి గచ్చకాయలంతేసి మాత్రలుజేసియందొక దానిని నేవించిన పాండువు
వాపులు ఉదరరోగములు కడుపుబ్బరము శూలలు మూలవ్యాధి క్రిమిరోగము గుల్మములు
హరించును. ఇదియ సిద్ధమందూరమనంబడును. ఇది సర్వపాండువుల హరింపజేయును.
(వైజిప్సిని 5 విధపాండురోగ భేదముల కాస్తోక్తముగ నెఱింగి తగినయోషధంబుల నేవించి
చిన సర్వపాండువులు హరించును.)

సర్వపాండ్వాదులకు చించాది కషాయము.

శ్లోః [అశ్విసీక త్పే] కాలలోహాశక లేన వాధ వాతన్మలేనసహతిం
త్రీణీదళైః । క్వాథితాంబుసకలావినాశయే ద్వైధృపాండు
గదశోఫకామిలాః॥

తా. చింతాకునుదంచి అందు ఇనుపతునకలగాని లేక చిట్టెమార్లమును గాని
వైచి కషాయముకాచి వడియగట్టి దానిలో పిప్పలిమాల్లముకలిపి నేవించిన ముదిరిన
పాండువులు వాపులు కామిలలు మొదలగునవి హరించును.

సర్వపాండువులకు లఘుచించాది లేహ్యము.

శ్లోః [అశ్విసీక త్పే] చించాపత్రతులామర్ధతులాం కృష్ణలోహశక
లానామ్ । ద్విద్రోణేంబునివిపచేద్వసు భాగశ్రితేచగుడపలా
న్యత్ర । ప్రక్షిప్యపంచవీంశతిమూర్ధ్వికతకలానిషోడశశష్ఠాని ।
వృశ్చికవరదకరసంప్రస్థవిపచ్యసాండ్రతరంతిత్ర । త్రికటుకజీ

* శోఫజ్వరానాహ. † సర్వరోగి.

రకచూర్ణం చతుష్పలం తత్సమంచ మండురమ్ । దత్వావ
తార్యధాన్యేనిధాయ పక్షంయథా నలంలీఢమ్ । వినిహంతి
పాండు శోఫగ్రహణీ మేహస్త్రిహానాహాః । అయమశ్విభ్యాం
దిష్టో హ్రస్వశ్చించాదిలేహ్యక స్సమ్యక్ ।

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపతునకలు 50 పలములు ఇటుల వీనిని నొక
భాండమునవైచి అందు ఎనమందుము ఉదకముబోసి ఒకతూముకేషించునటుల చిక్కగ
కషాయముగాచి వడియగట్టి అందు బెల్లము 25 పలములు వైబొబ్బరతీసిన అల్లపుతునకలు 16
పలములు తేలుమణియాకురసము 1 కుంచెడు త్రిఫలకషాయము 1 కుంచెడు
వైచి లేహపక్వముగకాచి యందు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు జీలకఱ్ఱ అను వానిని
దినుసుకొక్కోకపలముచొప్పున మార్లముజేసివైచి అందు 4 పలములు నూత్నముగ
మార్లము చేయబడిన మందూరమునకలిపి పాయిమీదనుండిదించి చల్లార్చి 15 దినములు
ధాన్యరాశియందునిచి యందుండి దీసి అగ్ని బలానుగుణ్యముగ నేవించుచుండిన ముదిరిన
పాండువులు వాపులు గ్రహణీరోగములు స్త్రిహారోగము కడుపుబ్బరము హరించును. ఇది
య అశ్వినీదేవతలచే జెప్పబడిన లఘుచించాదిలేహ్యము. (ఇది పాండు శోఫల హరిం
పజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధింజెందినది.)

పాండువులకు ప్రకారాంతర లఘుచించాది లేహ్యము.

శ్లోః [అశ్విసీక త్పే] పాదాంతై ర్లోహశకలై శ్చించాపత్రతులాం
సహా । పచేజ్జలేష్ట గుణితే తస్మిన్ పాదావశేషితే పక్ష్యేగుడ
తులాం సమ్యక్ సార్దప్రస్థార్ధ్వికాన్వితామ్ । ఆతపే జ్జీరకం
వ్యోషం ప్రత్యేకం పలపంచకమ్ । తత్సమంచాపి మండురం
క్షేద్రం క్రస్థంచనిషీ పేత్ । లఘుచించాది లేహ్యోయంసర్వ
పాండునిబర్హణః । ఆనాహమరుచింశోఫకాసశ్వాసమహా
దరమ్ । హాలీమకంకామిలాంచ సర్వంచైవ వ్యపోహతి॥

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపతునకలు 25 పలములు ఇటుల వీనిని
నొకభాండములోవైచి యందెనిమిదింతలు ఉదకముబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయము
గాచి వడియగట్టి అందు 100 పలములు బెల్లము వైపొట్టుతీసిన అల్లపుతునకలు 24
పలములువైచి లేహ్యపక్వముగాకాచి అందుజీలకఱ్ఱ శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు అను

వానిని దినముయొకటింటికి 5 పలములనొప్పున చూర్ణముజేసివైచి కలియబెట్టి అందు 20 పలములు శుద్ధము దూరమునకలిపి చల్లార్చి పిదప యందు కుంచెడు తేనెబోసి బాగుగ కలియబెట్టి 15 దినములు ధాన్యరాశియందునిచి ప్రతిదినము నాలుగుమాడల యెత్తు లేవ్యామును నేవింపువండ్లిన సమస్త పాండువులు కడుపుబ్బరము అరుచి శోఫ కాసశ్వాసములు మహోదరము హలీమకము కామిలలు హరించును. ఇదియ లఘుబిం చాది లేవ్యాచునంబడును. మఱియు నిది పాండువు వాపు కామిల హలీమకము అను నీరోగ ముల బోకడచును.

సర్వపాండువులకు మహాచించాది లేవ్యాము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] చించాపత్ర తులార్థమాయసరజో వహ్ని స్తతై వార్షికమ్ | తస్యార్థం పృథగే తదర్థముదితం దేవంచ పానర్షవమ్ | పాతానాయక పుంఖ ధాన్యకుటజ ద్రాక్షాః పృథక్ ప్రస్థకాః | చన్యగ్రంధి దశాంఘ్రియశ్చకుడపః క్వా థేతు రాస్త్రి గుడమ్ | చాక్షేరీదళ మాతులుంగ రసయోః ప్రస్థం తథాపాచయేత్ | వేల్లత్రూషణ జీరకం త్రుటిశటి త్వక్చతకం పాలికమ్ | మండూర ద్విపలాయస త్రిపలికే డ్రాక్షేణ యోజ్యంతథా | సేవ్యోయం చిరపాండు శోఫ శమన శ్చించాది లేవ్యాముపాః ||

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపరాపాడి చిత్రమూలము ఇవిదినునుకు 50 పలములు అల్లము దేవదారు గలిజేరువేళ్లు చిరుబొద్దివేళ్ళు ఇవిదినునుకు 25 పలములు కెంపలివేళ్ళు కొలిమెర్లు కొడిసెచ్చెక్క దాక్షిణ్యపడు ఇవి దినునుకు 16 పలములు చెవ్యము పిప్పలీమూలము ఇవి దినునుకు 4 పలములు దశమూలములు దినును యొకటింటికి 4 పలములు ఇటుల వీనిని గ్రహించి వీనికన్నిటికి నాలుగింతలు (అనగా వైద్యసంప్రదాయ ప్రకారము ముప్పందుము) నీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ చిక్కగ కషాయము కాచి వడియగట్టి అందు 100 పలములు బెల్లముకలిపి వడబోసి అందు పులి చింతాకురసము కుంచెడు మాదిఫలరసము కుంచెడుబోసి బాగుగకలిపి లేవ్యాపాకముగ వండి అందునామువిడంగములు త్రికటుకములు జీలకఱ్ర ఏలకులు కచోరములు దాచిని చెక్క తాళిసెపత్రి అను వానియొక్క చూర్ణము దినునుకొక్కొక పలముమందూ రము 2 పలములు లోహభస్మము 8 పలములు లేవ్యాపాకమున వైచి సాంగకీతలమున

తేనెకలిపి నేవించిన ముదిరిన పాండువు శోఫలు హరించును. ఇదియ మహాచించాది లేవ్యాచునంబడును.

పాండువులకు రక్షాకర్మాదులు.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] ద్వ్యంగులేధః కూర్పరఘో దహేత్తామ్ర శలకయా | చించాది లేవ్యాద్విత్తముం ప్రయోజ్యం పాండు రోగీణాం ||

తా. పాండురోగముల మోచెయ్యికి రెండంగుళములను దిగువ తామ్రశలక మతో రక్షలువేయుటయేగాక లోనికి చించాది లేవ్యామునేని మహాచించాది లేవ్యాము నేని నొసంగవలయును.

హలీమక వివరము.

శ్లో॥ వాతపిత్త సముద్భూతః పాండురోగో హలీమకమ్ |

తా. వాతపిత్తములచే జనించిన పాండువు హలీమకమని జెప్పంబడును.

హలీమక లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] యదాతుపాండుో ర్వర్ణస్సాస్యధ్ధరిత శ్చ్యాప పీతకః | బలోత్సాహ క్షయస్త్రాద్రా మందాగ్నిత్వం మృదు ర్జ్వరః | స్త్రీష్వహర్షోంగమర్దశ్చదాహతృష్ణాచుచిర్భిమాః | హలీమకంత దాతస్యవిద్యాదనిలపి త్తతః |

తా. పాండురోగ మధ్యమున శరీరము ఆకుపసుపువర్ణము కపిలవర్ణము లేక పగువర్ణముగలదై బలము ఉత్సాహము అనునవిసశించి తంద్ర అగ్నిమాంద్యము స్వల్పజ్వరము స్త్రీసంభోగమునం దిచ్చలేకుండుట ఒడలునొప్పి దాహము దప్పి అన్న డ్వేషము భ్రమ అనునవి గలిగియుండిన వాతపిత్తములచే జనించిన హలీమకమని తెలియవలయును.

పాండువులకు త్రిఫలాయసచూర్ణము.

శ్లో॥ [లోహతంత్రే] త్రిఫలాద్వికరంబాగ్ని కుండలీచూర్ణ సంయు తమ్ | పాండురోగీపి బేల్లోహరజ స్త్రక్రేణమండలమ్ |

తా. కరక తాండ్ర ఉసిరికలు క్రానుగచెక్క నెమలిచెక్క చిత్రమాలము నల్లవుప్పిచెక్క వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి యందు తగుమాత్రము లోహాభస్మముకలిపి మజ్జితో 1 మండలము నేవించిన పాండువు శోఫలు వారించును.

పాండువులకు సహాయసమార్థము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] వ్యోపాగ్ని వేల్ల త్రిఫలాతుల్యంభసితీమాయా సమ్ సహాయ సమిదంచూర్ణం ప్రశస్తం పాండుశోభినామ్॥

తా. త్రికటుకములు చిత్రమాలము వాయవిడంగములు త్రిఫలములు వీనిని సమ భాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికి సమముగ లోహాభస్మముకలిపి యందొక తులమును ప్రతిదినము మజ్జితో నేవింపుచుండిన పాండువు శోఫలు వారించును. (త్రయరోగ ప్రకరణమున జెప్పబడిన కాంతవల్లభరసము నేని లోక నాధరసము నేని సర్వపాండువుల యందు బ్రయోగింపదగును.)

సర్వపాండువులకు పూర్ణచంద్రరసము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] ద్వికర్షంశుద్ధనూతంచగంధకంచద్వికర్షకమ్। లోహాభస్మ పలంచాఢ్రం జారితంచ పలాశకమ్। ద్వితోలం రజతంచైవ వంగభస్మ ద్వికర్షకమ్। సువర్ణం తోలకంచైవ తామ్రంకాంస్యంచతత్సమమ్। జాతీపలంచేంద్రపుష్పమేలాం భృంగంచజీరకమ్। కర్పూరం వనితాముస్తం కర్షంకర్షం పృథ క్షృణకమ్। సర్వంఖల్వతేక్షిప్తాకన్యారసవిమర్దితమ్। భాస యిత్యా వరీతోయై రుబుకానాం రసైస్తథా। ఏరండపత్త్రై స్సంవేష్ట్య ధాన్యేరాత్రిం దివోషితమ్। ఉద్ధృత్య మర్ద యిత్యాతువటికాంవల్లసమ్మితామ్। ఖాదేచ్ఛవటికామేకాం పర్ణఖండేనసంయుతామ్। సర్వవ్యాధివినాశాయ కాశోనాశేన నిర్మితః। పూర్ణచంద్రరసోనామ్నా సర్వరోగేషు యోజయేత్। బలోస్య రసాయనోవృషో వాజీకరణ ఉత్తమః। అగ్రమష్టి లికాంహంతికాసశ్వాసమరోచకమ్। ఆమశూలంకటిశూలం హృచ్చూలం పంక్తిశూలకమ్। అగ్నిమాండ్యమజ్జీర్ణంచ

గ్రహణీం చిరజాంపరామ్। ఆమవాతం చాఘ్నుపిత్తం భగం ధర మప్పిద్రుతమ్। కామిలాం పాండురోగంచ శ్రమేహం వాతశోణితమ్। వాతః పరతరశ్రేష్ఠో పద్యతే వాజీకర్మణి। రసస్యాస్య ప్రసాదేన నరోభవతినిర్గదః। మేధాంచ లభతే వాగ్మీ తుష్టిపుష్టి సమన్వితః। మదనస్య సమాకాంతి ర్మద నస్య సమంబలమ్। గీయతే మదనేనైవ మదనస్య సమం వపుః। ప్రియాంచైవ రతిప్రాయాం పశ్యేచ్ఛ మదనాకుల మ్। స్త్రీణామప్యన పత్యానాం దుర్బలానాంచ దేహినామ్। క్షీణానామ ల్పశుక్రాణాం వృద్ధానాం వాతరేతసామ్। ఓజ స్తేజ స్కరశ్చాయం స్త్రీషుకామ వివర్ధనః। అభ్యాసేన నిహం తి మృత్యుపలితం సర్వామయ ధ్వంసనః। వృద్ధానాం మద నోదయో దయకరః ప్రాధాంగనాసంగమే। నిత్యానంద కరస్తథాతిసుఖదో భూపైస్సదాసేవ్యతే। దృష్టస్సిద్ధ ఫలో రసాయన వరః శ్రీ పూర్ణ చంద్రోరసః॥

తా. కుద్ధిజేసిన రసము కుద్ధిజేసిన గంధకము యివి దినుగుతు రెండుకర్షములు లోహాభస్మము శారణము చేయబడిన అభృకభస్మము యిది దినుగు కొక్కొకపలము రజతభస్మము 2 తులములు వంగభస్మము 2 కర్షములు సువర్ణభస్మము తామ్రభస్మము కంచుభస్మము యివి దినుగుకొక్కొకతులము జాజికాయ లవంగములు యేలకులు లవం గపుచెక్క జీలకఱ్ఱ పచ్చకర్పూరము వనితా తుంగముపైలు యివి దినుగు కొక్కొక పలము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వమున నునిచి కలబందరసముతో మర్దించి పిదప పిల్లిపీచ రము ఆముదపువేళ్ళు ఆనువానిరసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ భావనజేసి మద్దజేసి ఆముదపాకులలో మట్టి ధాన్యరాశియం దొకతీయంబగలూనిచి పిదప దానిని యందుండి తీసి మరల మర్దించి వల్లప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొక దానిని తులపాకులోనునిచి నేవించిన సర్వరోగములు వారించును. ఇదియ దివోదాసునిచే నిర్మింపబడిన పూర్ణచంద్ర రస మనంబడును. దీనిని సర్వరోగముల బ్రయోగింపదగును. ఈ రసాయనము బలమును వీర్యవృద్ధిని మైధునశక్తిని గలగంజేయుటయేగాక అగ్నిలికావారము కాసశ్వాసలు అరుచి ఆపశూల కటిశూల తోమునొప్పి పంక్తికూల అగ్నిమాండ్యము అజీర్ణము చిరకాలముగ

నందు గ్రహణిరోగము అనువాతము అష్టపితృము భగందరము కామిల పాండువు ప్రమేహము వాతరక్తము అనువానిని కడుశీఘ్రముగ పోకడచును. * వాణీకరణ మునకు దీనికన్న శ్రేష్ఠంబైన యాషధం బెద్దియులేదు. ఈ రససేవనవల్ల నరుడు సర్వ రోగ విముక్తుం డగుటయే గాక మేధ వాక్పటుత్వము సంతోషము శరీరపుష్టి మన్మథునితో సమానమైన శరీరకాంతి బలముగలవాడుగా నగును. మఱియు వానికి శ్రీలయం దత్యాసక్రియు వానియందు శ్రీలకు కడు ఆసక్రియు గలుగును. దీనిని గ్రాకాలుగ నుండు శ్రీ సేవించిన సంతానంబును దుగ్గులుబంగనుండువారు సేవించిన బలంబును శరీర కృశేత్వము అల్పశుక్రవృద్ధాప్యము వాతమచ్చశుక్రము గలవారు సేవించిన ఓజస్సు లేజస్సును గలుగును. దీనిని శ్రీల సేవించిన వారికి కామోద్రేకము గలుగును. మఱియు దీని సేవనవలన మరణము ముదిమి సర్వరోగములు హరించి వృద్ధులు కామోద్రేకముగలవారై మదించిన శ్రీల సురతమన తృప్తిపరచెదరు. మఱియు నీరసమును రాజులు ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన వారికి కడుసౌఖ్యము వాటిల్లును. ఈ రసము నిశ్చయముగ ఫలమును గలుగంజేయును.

పాండుశోఫలకు శోఫాంకుశ రసము.

శ్లో|| [జాతుకర్ణనిఘంట] తామ్రవక్త్రం త్రిభాగేన రసగంధేన లే పయేత్ | నిబద్రవేణ సంయోజ్య మూర్యలాపే వినిషీపే త్ | ఊర్ధ్వాఘోగంధకందత్వావచ యేదతియత్నతః | మ త్స్యాక్షీ మర్దితంకృత్వా మృచ్ఛాండే వాలుకేషీపేత్ | యామమాత్రంచ వక్త్యైవం సాంగశీతల ముద్ధరేత్ | గుంజా మాత్రాంవటింకృత్వా ప్యభయా గుడుసంయుతామ్ | ఆర్ద్ర) కస్య సేనాపి శోఫపాండు విభేదనమ్ | శోఫాంకుశ రసో నామ్నాలో కానాం హితకారకః ||

తా. శుద్ధిజేసిన రాగి రేకులు యి భాగములు శుద్ధిచేసినరసమును యి భాగములు శుద్ధి జేసిన గంధకమును గ్రహించి వేపాకురసములో బాగుగ మర్దించి లేపనముజేసి ఎండ

* వాఙ: శుక్రం తదస్యాస్తీతివాణీ అవాణీవాణీ క్రియలేపుమషో నేనేతివాణీ కరణమ్ || శ్లో|| యేవవారిష సామర్థ్యంవాణివల్లభ తేనరః | యేనవాప్యభికంపీర్యం వాణీ కరణ మేవగత్ ||

నెండించి మూకుటిలో నునిచి వానికి ఊర్ధ్వాఘోభాగముల గంధకము నునిచి చీలమన్ను లూసి పాకముజేసి మరల పొన్న గంటిమాకురసముతో మర్దించి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని కరక్కాయమార్లము బెల్లము అనువానితో గాని అల్లపురసముతో గాని సేవించిన శోఫ పాండువులు హరించును. ఇదియ శోఫాంకుశరస మనంబడును.

శోఫముద్గర రసము.

శ్లో|| [[గంధాంతరే] రసగంధం మృతంతామ్ర పథ్యా వాలుక గుస్సులు | సమమాజ్యేన సంయుక్త గుళికాః కారయేత్తతః | ఏకైకాం సేవయేద్వైద్య శోఫపాండ్విప నుత్తయే | శీత లంచ జలందేయం తక్రంచాప్లుం వివర్ణయేత్ | శోఫముద్గర నామ్నాయం పూజ్యపాదేన నిర్మితః||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము కరక్కాయలు మాకురుబుడమ శుద్ధిజేసినగుగ్గిలము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి నేతితో బాగుగ మర్దించి ఐదుచిన్నములయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొక దానిని సేవించి పిదప శోధిక మును పానముజేసిన శోఫ పాండువులు హరించును. ఇదియ పూజ్యపాదనిచే నిర్మింప బడిన శోఫ ముద్గరరస మనంబడును. దీనియందు మజ్జిగను పులుకును వర్షింపవలయును.

శుష్కపాండు లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] పాండురోగే భవేత్కార్యం శుష్క పాండుం వినిర్దిశేత్ |

తా. పాండురోగములలో శరీరము యెండియుండిన శుష్కపాండువని తెలియ కలయును.

శుష్కపాండువులకు కాలవిధ్వంసన రసము.

శ్లో|| పారదం త్రిఫలందత్వా గంధకే త్రిఫలాత్మకే | పచేద్యాయ మంచచుల్యాంతు చూర్ణయిత్వా తతఃపునః | గుఘాచీ సార మాధాయ శుష్కంనస్త పలాత్మకమ్ | మర్దయిత్వా తత స్సర్వం మధునా గుళికాకృతం | వాసాపత్రై స్సమాబధ్య

మధుభాండే వినిషీపేత్ | ఏతైకాం భక్షయే నిర్మల్యం
శుష్కపాండు వినాశనః | కాలవిధ్యంసనోనామ ప్యసాధ్యం
శ్వయంధుం జయేత్ |

తా. శుద్ధిచేసినరసము 8 భాగములు శుద్ధిచేసినగంధకము 8 భాగములు యిటుల
వీని సేకముచేసి మర్చించి మూకుళ్లలోనుంచి బాగుగ చీలమన్ను లేపముచేసి 1 రూము
వండి సాంకశీతలమున చూర్ణముచేసి యందు తిప్పసత్తు 7 భాగములు కలిపి లేనతో
మర్చించి మాత్రలుచేసి అడ్డసరపాకులోనుంచి బంధించి లేనకుండయం దునిచి యం
దొక్కొకమాత్రచొప్పున ప్రత్యహము ప్రాతస్నాయంకాలముల సేవింపుచుండిన శుష్క
పాండువు అసాధ్యకోఫలం వారించును. ఇదియ కాలవిధ్యంసనరస మనంబడును.

శుష్కపాండు క్షయలకు త్రైలోక్యసుందరరసము.

శ్లో! [ఆయుర్వేదే] భాగారసస్య చత్వారో గంధకస్యచ పంచ
చ | ముసలీ త్రిఫలాచైవ త్రికటుర్మోచసంజ్ఞకః | గుఘాచీ
సత్యకంచైవ పంచపంచ పృథక్పృథక్ | అభ్యక్తస్య షడ
ష్టైచ లోహస్య పరికీర్తితః | చూర్ణయిత్యాచ తత్సర్వం
భావయే రతియత్నతః | చతుష్షష్టిక వారంచ త్రిఫలాక్వాథ
తస్తథా | తదర్థం భృంగ రాజస్యం తదర్థం శిగ్రుమూలతః |
ద్రవేణ చిత్రమూలస్య తదర్థం గృహాకన్యయా | ఆర్ద్రాస్య
ద్రవేణాపి భావనా పరికీర్తితా | త్రైలోక్య సుందరో నా
మ్నా శుష్కపాండు క్షయాపహః | అష్టవల్లం ప్రవద్యాశ్చ
దశ ద్వాదశ రాభిషక్ | మధునాసితయా వాపి ప్పుతేనకణయా
పివా ఏవంచంచా సమాయుక్తం శోభపాండు వినాశనమ్ |
పథ్యంమృగాంక వద్దద్యా ద్భక్ష్యంసర్వం వివర్జయేత్ |

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 5 భాగములు
సేలతాటిగడ్డలు కరక తాండ్ర యునిరికెలు శుంఠి పిప్పలి మిరియాలు బూరుగ తిప్ప
సత్తు అనువానిచూర్ణము దినుసు యొకటింటికి 5 భాగములు అభ్యక్తసిందూరము 6 భాగ
ములు లోహాధస్యము 8 భాగములు యిటుల వీని నెల్ల ఖల్వమునచైచి చూర్ణముచేసి
త్రిఫలకషాయముచే 84 భావనలు గుంటగలగరాకుకషాయముచే 82 భావనలు మునగ
కేశరసముచే 16 భావనలు చిత్రమూలము కలబంద అల్లము అనువాని రసములచే

ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ ఎనిమిదేసి భావనలుచేసి పిదప 8 లేక 10 లేక 12 వల్లముల
ప్రమాణము మాత్రలుచేసి యందొక దానిని తేనె పంచదార ఘృతము అనువానితో నేని
చింతాకురసము పిప్పలితో నేని సేవింపుచుండిన శుష్కపాండువు క్షయములు వాపులు
వారించును. ఇదియ త్రైలోక్యసుందర రసమనంబడును. దీనియందు సర్వభక్ష్యముల
వర్జించి మృగాంకరసములో జెప్పబడిన పథ్యము వాచరింపవలయును.

శ్లో! [అన్యశాస్త్రే] గంధకంటుకణంసూతం త్రికటుత్రిఫలాస
మమ్ | నవద్రవ్యాణిచైతాని లోహాకీట్టంసమాంశకమ్ | గో
నూత్రేద్విగుణేపక్త్వా తత్సమంమిశ్రితంగుఢమ్ | భక్షయే
నోఘ్రలమూత్రంతు శాల్యన్నంతేక్రభోజనమ్ | అనంతగుణమం
డూరం క్షయపాండువినాశనమ్ ||

తా. 9 భాగముల చిట్టెపుమార్లములో 36 భాగములు గోనూత్రము బోసి
కాచి అందు శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము త్రికటుక
ములు త్రిఫలములు అనువాని చూర్ణము దినుసుకొక్కొకభాగము చొప్పున 9 భాగము
లు ప్రాతబ్దెము 18 భాగములు చైచి సాకముచేసి రేకుబండంత మాత్రలుచేసి సేవింపు
చుండిన క్షయము పాండువు వారించును. ఇదియ అనంతగుణమండూరము. పథ్యము—
దీనియందు శుజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయును.

పాండురోగములయందు పథ్యము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] భోజనంసాత్మ్యకంశాలియవగోధూమము
ద్గకమ్ | జాంగలానిచమాంసానిగోపయోమాహిమంఘృతమ్ |
వృష్టాపటోలంవేత్రించ పర్పటంశాకద్రాక్షకమ్ | దాడిమం
చాపిఖడ్జూరం ఫలాన్వామలకానిచ | పంచమూలంసింధు
వారి పిబేద్వాతాదికేతీథా | సర్వేషాంపాండురోగాణాంనూ
హిమంతు ఘృతంహితమ్ ||

తా. శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యముగనుండు భోజనము ప్రాతవర్ణం యవలు గోధు
మలు వెసలు జాంగలమాంసము ఆవుపాలు బట్టి నెయ్యి అడ్డసరము పొట్లకాము వెనుగు
గొమ్ము పర్పాటకము లోటహార ద్రాక్షపండు దానియృపండు ఖడ్జూరపండు ఉసిరికె
పండు మారేడు నెల్లికూర గుమ్ముడుబద్ద దుండిలము కలిగొట్టు నవీజలము ఇవి వాతాది
సర్వపాండురోగములయందు పథ్యకరంబు.

పాండురోగముల పథ్యాపథ్యములు.

శ్లో॥ గురుద్రవ్యవిదాహానితిలంముద్గాన్న మేవచ గ్రామ్యాముపో
తకించాపి మాంసానిపరివర్జయేత్ । సర్వేషాంపాండురోగా
ణాం మాహిషంతుఘృతంహితమ్| ఇతినామాన్యతఃప్రోక్తం
పాండురోగేచికిత్సయైః॥

తా. గురుద్రవ్యములు విదాహకరవస్తువులు నువ్వులు పులగము ఊరబచ్చలికూర
మాంసములు ఇవి పాండురోగములయందు అపథ్యకరంబులు. సర్వపాండురోగముల
బట్టి నెయ్యి హితకరము, ఇటుల పాండురోగముల చికిత్సకులచే పథ్యాపథ్యంబులు
సామాన్యంబుగ జెప్పబడియె.

పాండురోగచికిత్సా విధానము.

శ్లో॥ పాండురోగేషుకుశల శ్శోషోక్తంచక్రయాక్రమమ్॥

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు పాండురోగములయందు సగా శోషచికిత్సలనే
జేయవలయును.

శోషనిదానము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] సీతానీలారుధిరపి త్తక్ ఫాక ప్రదుష్టోబాహ్య
స్సిరాఃప్రకపితానచత్తైర్నిరుద్ధః । త్వక్ష్మాంససంశ్రయము
లం విత నోతిశోషసో త్నేధసంహతమధోకిలశోషమాహుః ।
కర్మవ్యాధిక్రృత్యతీక్ష్ణలవణక్షారోష్ణశీతాశనాత్ శోకస్వప్న
సురాతిమాంస రతితస్సంక్షోభణాద్వాహనాత్ । ఊర్ధ్వా
ధశ్చసిరాసు రోధకుపితఃస్థిత్యానిలో మధ్యగః| సో త్నేధంపరి
పద్విణం వితను తేశో ఘంచసర్వాంగగమ్ । శ్వయంధుర్యస్య
పాదస్థా ఘనఃపాద్యాపీడయేత్ । శోషసస్థిని వైషమ్యం
తంభిషక్పరివర్జయేత్ ॥

తా. సర్వకారణములచే దుష్టమైన వాతము రక్తపిత్తకఫముల దోషయంత్రంబు
లగజేసి బైటిసిరల జెంతునటులంజేయును, పిదప వాతము పూర్వోక్తరక్తపిత్త కఫము
లచే నడ్డగింపబడినదై త్వక్ష్మాంసములయందున్న తమగ కఠినముగనుండు వాపును గలుగం
జేయును. ఇదియ శోషరోగమునంబడును. మఱియు ప్రారంభకర్మమువలన వ్యాధిచేజనించెడి

కృత్త్యమువలన అత్యుష్ణము లవణము కారము ఉష్ణము శీతలముగల పదార్థసేవనవలన
శోకము నిద్ర కడుమధ్యపానము కడుమాంసభక్షణము అనువానిసేవనవలన శోరికలవలన
శరీరశ్రమమువలన అధికముగ భారమునుమోయుటవలన వాతము సిరలయొక్క ఊర్ధ్వా
ధఃప్రదేశములయందు పూర్వోక్తరక్తపిత్తకఫములచే నడ్డగింపబడుటంజేసి బ్రహ్మోపించిన
దై శరీరమంతట వ్యాపించి ఉన్నతమైన శోషను గలుగంజేయును. మఱియు ఎవనికి పాద
ములయందు వాపుచి గట్టియై వేదనను గలుగంజేయుచు మరల తొడలయందు వ్యాపిం
చుచునుండెడినో అట్టివానిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] రక్తపిత్తకఫాన్వాయుద్దష్టో దుష్టాక బహిస్సి
రాః| సీత్యాదుద్ధగతిస్థైర్ని కుర్యాత్ త్వక్ష్మాంససంశ్రయమ్|
సో త్నేధంసంహతంశోషం తమాహుర్నిచయాదతః॥

తా. వాతము దుష్టులై స్వకారణముచే దుష్టంబులైన రక్తపిత్తకఫములబాహ్య
సిరల జెంతునటులంజేసి వానిచే నడ్డగింపబడిన గతిగలదై త్వక్ష్మాంసాశ్రితముగ నుండు
వాపును గలుగంజేయును. ఆవాపు పాదవుగ కఠినముగనుండును. మఱియు నిది రక్త
యంత్ర త్రిదోషసంబంధముగలదిగ నుండుటంజేసి సన్నిపాతాత్మకమని జెప్పబడును.

శోషవిభాగము.

శ్లో॥ సర్వంహేతువిశేషైస్తు రూపభేదాన్న వాత్మకమ్ ।
దోషైఃపునర్ద్వయైస్సవై రభిఘాతాత్పిషాదపి॥

తా. ఆవాపు కారణభేదజనిత కార్యభేదములవలన వాతపిత్త క్షేమ్యవాత
పిత్తక్షేమ్య క్షేమ్యవాత సన్నిపాత అభిఘాతవిషసంబంధమువలన తొమ్మిదివిధంబు
లగ నగును.

శోష పూర్వరూపము.

శ్లో॥ తత్పూర్వరూపందవధు స్సిరాయామోంగశారవమ్॥
తా. సంతాపముగలుగుట సిరలు యీడ్చినటుల నెచ్చుట శరీరజడత్వము గలు
గుట ఈలక్షణములవలన వాపుజనించునని తెలియవలయును.

శోష కారణము.

శ్లో॥ శుద్ధ్యామయాభక్తకృశాబలానాం యోరాష్టు తీక్ష్ణోష్ణగురూ
పసేవా| దధ్యామమ్బుచ్చాకవిరోధి దుష్ట గరోపస్పృహాన్నని

షేవనంచ । అర్చ్యాంస్సచేస్తానచ దేహాశుద్ధిర్మర్మోక ఘాతో
విషమాప్రసూతిః । మిథోవ్యవచారః ప్రతికర్మణాంచ నిజస్య
హేతుశ్చ్యయాధోఃప్రదిప్తః॥

తా. వసువచేచకాది శోధనము జ్వరాదిరోగములు విరుద్ధభోజనము ఉపవా
సము ఈ మొదలగువానివలన కృశించినవారలు మఱియూ సత్వక్షయముగలవారలు ఉప్పు
పులుసు కారము ఉష్ణము జడముగల పదార్థముల సేవించుటవలనను వెలుగు అపకవ
ద్రవ్యములు చృత్తిక ఆకుకూరలు కీరసత్స్వాది విరుద్ధపదార్థములు దుష్టాన్నము విష
సంబంధముగల అన్నము ఈ మొదలగువానిని సేవించుటవలనను మూలవ్యాధి సంచారా
దులు సేయకుండుట వసువచేచనములచే శోధనార్హంబగుదోషముల శోధింపకుండుట
వృద్ధయాది మర్మస్థలముల దోషములు కుపితంబగుటచే ఉపఘాతముగలుగుట ఆచ
గర్భప్రసవము విరుద్ధప్రసవము కనునాదికర్మలయందు విరుద్ధోపచారంబులు సేయుట ఈ
మొదలగువానివలనను వాపు జనించును.

శోఫసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ సకారవంస్యా దనవస్థితత్వం సోత్సేనమూష్మాక సి రాతను
త్వమ్ । నలోమహార్షశ్చవివర్ణతాచ శామాన్యలింగం శ్వయ
ధోః ప్రదిప్తమ్॥

తా. శరీరజడత్వము చంచలచిత్తము శరీరమున ఉబ్బు దాహముగలుగుట నర
ములు ఉబ్బుట గగుర్పొడుచుట శరీరము వివర్ణముగనుండుట ఈలక్షణములు శోఫల
యందు సామాన్యముగ గలిగియుండునని తెలియవలయును.

వాతజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ చలస్తను త్వక్పరుషోరుణోసిత స్సుషుప్తిగార్హర్షియుతో
సమిత్తతః । ప్రశామ్యతిప్రోన్నమతిప్రపీడితో దిహాబలీస్యా
చ్ఛ్చ్యయధుస్సమీరణాత్ ॥

తా. వాపు చంచలముగ చర్మము పలచగ కఠినముగ ఎఱ్ఱగలేక నల్లగనుండుట
స్పృశ్ఞానములేకుండుట జిలజిలయను వేదన గాని గగుర్పొడు గానిగలిగి కారణములేకనే
శమించుట అణచిన తత్క్షణమున వైకిలేచుట పగటియందు వాపు ప్రాబల్యముగ నుండు
ట ఈలక్షణములుగలది వాతజశోఫ యని తెలియవలయును.

పిత్తజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ మృదుస్సగంధోసితపీత రాగవాణ భ్రమజ్వర స్వేదతృమామ
దాన్వితః । యఉష్యతే స్పర్శరుగక్షి రాగకృత్పిత్తశోఫోభృ
శదాహాపాకవాణ ॥

తా. మృదువుగ యొకింత గంధము క్షముగ నల్లగ పసవుగ ఎఱ్ఱగనుండుట భ్రమ
జ్వరము చెమట దప్పి ఉన్మాదము తాపముగలుగుట తాకిన నొచ్చుట నేత్రము
లెఱ్ఱగనుండుట కడుమంటలు పాకముగలుగుట ఈలక్షణములు గలది పిత్తజశోఫ యని
తెలియవలయును.

శ్లేష్మజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ గురుఃస్థిరః పాండురరోచకాన్వితః ప్రసేక నిద్రావమివహ్ని
మాంద్యకృత్ । సకృచ్ఛ్చి జన్మప్రళయోని వీడితోసచోన్న
మేద్రాత్రిబలీక సాత్మకః॥

తా. జడముగ స్థిరముగ పాండురవర్ణముగ నుండుట అన్నశ్యేషము గలుగుట
జొల్లకారుట నిద్ర ఒకర అగ్నిమాంద్యము గలుగుట చికకాలము మీదట ఉత్పత్తినాశ
నములజెందట అణచిన వైకిలేకుండుట కఫము రాశ్రులయందు వృద్ధినిజెంది నాడుల
నడ్డగించి రోగికి దేహక్షేళమును చేస్తానహీనతను గలుగంజేయుటవలన వాపు బలవత్తర
ముగనుండుట పగటియందు కఫమునకు బలములేకుండుటజేసి స్రోతస్సులకు ప్రతిబం
ధము చేస్తానహీనతలేకుండుట ఈలక్షణములు గలది శ్లేష్మజశోఫయని తెలియవలయును.

ద్వంద్వజ సన్నిపాతజ శోఫలక్షణము.

శ్లో॥ నిధానాకృత్సంసర్గాచ్ఛ్చ్యయధుస్సాన్వద్విదోషజః ।
సర్వాకృత్ సన్నిపాతాచ్ఛోఫోవ్యామిశ్రేలక్షణః॥

తా. రెండురెండు దోషవికారములు లక్షణములు గలిగియుండిన ద్వంద్వశోఫ
యనియు వాతాదిసర్వదోషలక్షణములు గలిగియుండిన సన్నిపాత శోఫయనియు తెలి
యవలయును.

అభిఘాతజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ అభిఘాతేవశస్త్రాది ఛేదచ్ఛేదక్షతాదిభిః । హిమానిలోదధ్యని
లైర్భల్లాతికపికచ్ఛుజైః । రసైశ్శూకైశ్చసంస్పర్శాచ్ఛ్చ్యయ

శుస్వాద్విసర్పవాక్ । భృశోష్యాలోహితాభాసఃప్రాయ
శః పిత్తలక్షణః॥

తా. కాష్టాదులచే ప్రహరించుట శస్త్రాదులచే నగుట బద్ధలునేయుట లేక
గాఢపగచుట చలిగాలి సమద్రపుగాలి జీడిగింజరసము దురదగొండిరసము ముల్లు అను
వానిసంబంధమువలన శరీరమున వాపు జనించి కడుదాహము యెఱుఱుభవర్ణము తరుచుగ
పిత్తశోభలక్షణములు గలిగియుండుట, ఈలక్షణములు గలది అభిఘాతశోభయని తెలి
యవలయును.

విషజశోభ లక్షణము.

శ్లో॥ విషజస్సవిషప్రాణిపరిసర్పణముత్రణాత్ । దంష్ట్రాదంతనఖా
ఘాతాదవిషప్రాణినామపి । విఘ్నాత్త్రశుక్రోపహతమలవద్ద
స్త్రసంక రాత్ । విషవృక్షానిలస్పర్శాద్గరయోగావ చూర్ణ
నాత్ । మృదుశ్చోపలంబీచ శీఘ్రోదాహారుజారిః॥

తా. విషజంతువులు శరీరమువై బహుగుడుటచేనేని లేక వానిమూత్రము శరీరము
వైబడుటచేనేని లేక విషవిహీనజంతువులయొక్క కోరలు లేక దంతములు నఖములు
అనువాని అభిఘాతముచేనేని లేక విషప్రాణులయొక్క మలమూత్ర శుక్లములచే తడి
సినవస్త్రమును ధరించుటచేనేని లేక విషవృక్ష విషవాత స్పర్శచేనేని లేక విషసంబం
ధముగల వస్తువును శరీరమువై పూయుటచేనేని విషశోభజనించును. ఆశోభ మృదువుగ
చంచలముగ ప్రేలునదిగ శీఘ్రోత్పత్తి దాహము పీడ గలదిగ నుండును.

వాతాదిస్థానవిశేషమువలన శోభోత్పత్తిక్రమము.

శ్లో॥ దోషాశ్వయధు మూర్ధ్వహికుర్వంత్యామా శయస్థితాః ।
పక్వాశయస్థాను ధ్యేతువర్చస్థానగతాస్త్యధం । కృత్స్న దేహ
మనుప్రాప్తాః కుర్యుస్సర్వ సరంతథా॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు ఆమాశయగతంబులైన అొమ్ముకు వైభాగమున
పక్వాశయగతంబులైన అొమ్ము పక్వాశయము అనువానికి మధ్యభాగమున వాపును
గలుగజేయును. మఱియు మూశయగతంబులైన పక్వాశయము మొదల పాదపర్వం

తము వాపును గలుగజేయును మఱియు శరీరమంతట వ్యాపించిన సర్వాంగముల
వాపును గలుగజేయును.

అసాధ్యశోభ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వాసఃపిపాసాఛర్దిశ్చ దౌర్బల్యంజ్వరయేవచ ।
యస్యచాస్తేరుచిర్నాస్తీశోభినంపరివర్జయేత్ ॥

తా. శ్వాసము దప్పి ఓకర దౌర్బల్యము జ్వరము అన్న ద్వేషముగల శోభరోగిని
వర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] ఆననంహస్తపాదంచ పుంసిశోభఃప్రవర్తతే ।
పునఃపునఃప్రకారేణాప్యసాధ్యఃపరికీర్తితః॥

తా. ఏపురుషునికి ముఖము కాళ్లు చేతులు అను వానియందు వాపుజనించి
నివృత్తింపుచు మరల వాచుచునుండెడినో అట్టి రోగియొక్క శోభ యసాధ్యంబని
తెలియవలయును.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] ఆననంహస్తపాదంచ కుక్షీగుహ్యపుభావపి ।
స్త్రీణాంశోభఃప్రవర్తేత హ్యసాధ్యః పరికీర్తితః॥

తా. స్త్రీకి ముఖము చేతులు కాళ్లు కడుపు మర్మస్థలము అను వానియందు
వాపుజనించినను లేక నివృత్తించి మరల వాచినను ఆ స్త్రీయొక్క శోభ యసాధ్యంబని
తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] గౌరవంచజ్వరంతృష్ణా మదస్వేదోగ్నిమందతా ।
మూత్రకృచ్ఛాత్రిసారంచఛర్దిశ్చశ్వయాభౌభవేత్ ॥

తా. శరీరము బరువుగనుండుట జ్వరము దప్పిగలుగుట శరీరము గురుతెరుగకుం
డుట చెమటబట్టుట అగ్నిమాంద్యము మూత్రకృచ్ఛిము అతిసారము వాంతిగలుగుట
ఈలక్షణములగుల వాపులు అసాధ్యములని తెలియవలయును.

శోభమూరకోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అనేకోపద్రవయుతం పాదయోఃప్రస్ఫుతం
రమ్ । నారీంశోభముఖింహంతికుక్షీగుహ్యపుభావపి ।

తా. ఏపురుషునికి శోఫరోగముతోడ అనేకోపద్రవంబులుగూడి కాశ్యయందు వాపు స్త్రీకి ముఖమునందు వాపు స్త్రీపురుషులకు కడుపు మర్మస్థలము అను వాని యందు వాపుగలిగియుం డెడినో అట్టివారు మరణముజెందరని తెలియవల యును.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] జ్వరాతిసారశోఫానాం శ్వయంధోచతథాక్షయే । ఆననంహస్తపాదంచ విశేషాద్యస్యశుష్యతి । స్వయోనావపిదేహేచ సామాన్యాద్యాతిపంచతామ్॥

తా. పాండు త్తయరోగములలో జ్వరాతిసారంచేసి శోఫయేని ముదిరినను లేక ముఖము కాశ్యు చేతులుకుష్మించి యోని శరీరము వాచియుండినను అపాండు త్తయ రోగులు మరణముజెందుదురని తెలియవలయును. (మఱియు అనేకోపద్రవములతో గూడి యుండు శోఫలు అసాధ్యంబులనియు తక్కినవి సాధ్యంబులనియు తెలియవలయును.

క॥ చిగుచెమట దప్పి మూత్రము । నరికట్టుటపచ్చనగుట యతిసారంబుక । జ్వరమును వాంతియు గలయా । గురుశోఫలు మానవనుచుఁ గొట్టరుచెప్పెక॥

శోఫారిరసము.

శ్లో॥ [భైరవక త్పే] స్వచ్ఛసూతేన గంధేన కృతా కజ్జలికాశుభా । తతస్సుబ్బంసకాంతోచ రాజవర్తశ్చ రాప్యకమ్ । * అభ్రకంచశిలాతాళం విషంవ్యోషసరాజితాః । విషతిందుక బీజాగ్ని ప్రత్యేకం రససన్నితమ్ । సర్వమేకత్ర సంయోజ్య చూర్ణయిత్వాతతిఃపరమ్ । భృంగరాజ రసందత్వా మర్దయే ద్వివసద్వయమ్ । శోషణం కారమేక్షేన దాతన్వ్యాచణ శోపమా । రసశ్శోఫారి నామాయం ప్రోక్తమందార భైరవే ॥ స్థాల్యం రోగమరోచ కాగ్ని సదసంశోఫంచ పాండామయమ్ । స్త్రీహంచ గ్రహణీంచమూలంరుజాం వాతుతథానాహకమ్ । హిక్కాశ్వాస కఫానిలంక్రిమి య కృచ్ఛాలంచ జీర్ణజ్వరమ్ । సర్వాన్వాతిః ఫామయాంశ్చహరతిక్షిప్రప్రిదోషామయా ॥

* కాచజంచ— గాజాస్ఫ.

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సచుముగ ఖల్వముననునిచి కజ్జలిగ మర్దించి యందు తామ్రభస్మము కాంతభస్మము * రాజావర్తపు తాంబూలభస్మము రజితభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి త్రికటుకములు గంటెన శుద్ధిజేసిన ముప్పిగింజలు చిత్రమూలము అనువానిలో ప్రతి దానిమార్లమును పాదరసమునకు సచుముగవైచి గుంటగల రాకురసముతో 2 దినములు మర్దించి సెనగగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యెండించి తేనెతో నేవించిన స్థూలరోగము అరుచి అగ్నిమాంద్యము శోఫ పాండువులు స్త్రీహరోగము గ్రహణిరోగము మూలరోగము కడుపుబ్బరము ఎక్కిళ్ళు క్వాస కఫరోగము వాతరోగము కృమిరోగము యకృద్రోగము శూల జీర్ణజ్వరము సమస్తవాతకఫములచే జనించిన రోగములు త్రిదోషజనిత రోగములు కడుశీఘ్రముగ హరించును. ఇదియే మందారభైరవగ్రంథమున జెప్పబడిన శోఫారిరస మనంబడును.

శోఫలకు వజ్రమండూరము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నూత్నూచూర్ణంతు మండూరం గోమూత్రేపాచయేద్దినమ్ । వజ్రవల్లం సమాంశంచ చించా త్వక్ష్ణరసంయుతామ్ । భక్షితంచాక్షమాత్రంతు హ్యసాధ్య శ్వయధుంజయేత్ ॥

తా. మండూరమును నూత్నముగ చూర్ణముజేసి గోమూత్రములో వైచి 1 దినము వండి పిదప యామండూరమును గ్రహించి దానికి సచుముగ నల్లెరుబూడిదెను చింత చెక్కలబూడిదెను కలిపి గచ్ఛకాయలంతేసి మాత్రలుజేసి నేవించుచుండిన అసాధ్య శోఫలు హరించును. (మఱియు పాండురోగమున జెప్పబడిన చించాది కషాయమును సగా శోఫరోగములో నేవించదగును.)

శోఫలకు కిట్టాదికషాయము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కిట్టామల కషాయేణ పాండుం శోఫంచ కామిలామ్ । చించాకిట్టకషాయేణ శోఫపాండుగదింహ రేత్ ॥

తా. ప్రాతచిత్తెమును ఉసిరికెపప్పును కషాయముగాచి అందు సిందూరము గలిపి నేవించిన పాండు శోఫ కామిల హరించును. మఱియు చింతాకును ప్రాత

* రాజావర్తమనకలుపురాయి.

చిట్టెకాను కపాయముగాచి యందు సిందూరముగలిపి నేవించిన పాండువు శోఫవారిం
చును. (మఱియు పాండురోగములయందు జెప్పబడిన కాంతవల్లభరసము లోకనాథ
రసము మండూరకల్పములు లోహభస్మము చించాదిలేహ్యము అనువానిలో దేనినేని
నేవించిన శోఫలు వారించును)

శోఫలకు తింత్రిణీమండూరము.

శ్లో॥ [బాహుళే] తింత్రిణీ కణసంయుక్తం మండూరం యోజయే
త్తతః । పీత్వాచ హారతేశీఘ్రం శోఫపాండు క్షయోదికమ్॥

తా. చింతాకురసము పావుసేరు పిప్పళ్ళు 1 వరహాయెత్తు మండూరము 1
వరహాయెత్తు ఇటుల వానినెల్ల నేకముజేసి నలువదిదినములు నేవించుచుండిన శోఫ పాం
డువు క్షయములు పురాణజ్వరములు వారించును. పథ్యము-వాయింటికురసము కాల్యోన్న
మును భుజింపవలయును.

శోఫలకు రసభూపతి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] రసగంధా మృతంతుల్యం తీక్ష్ణమామంబరం
సమమ్ । హంసపాది ద్రవైఃఖల్వే మద్దితం దివసత్రయమ్ ।
కాచకుస్మాంబి వేశ్యాథలేపయేద్వస్త్ర్యమృత్తికామ్ । వాలు
కాయంత్రకేషీష్ట్యా శ్వైర్నృద్వ్యా నాపచేత్ । ద్విషశ్యా
మంసముద్ధృత్య చూర్ణయే న్మాషమాత్రకం । ఆర్ద్రకస్యా
నుసానేన సర్వశోఫం నిహంతిచ । రసోహ్యగ్ని కుమారా
భ్యోయోగోయం రసభూపతిః॥

తా. కుద్దిజేసిన రసము కుద్దిజేసిన గంధకము కుద్దిజేసిన వసనాభి ఉక్కుభస్మ
ము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమున వైచి హంసపాదియాకు
రసముతో మాడుదినములు మర్దింది గాజుకుప్పెలో నునిది చీలమున్ను లేపనముజేసి
వాలుకాయంత్రమున పండ్రెండురూములు నూత్నాగ్ని చేపండి సాంగశితలమున దీసి
చూర్ణముచేసి యందు మాషప్రమాణమును అల్లపురసాసుపానముతో నొసంగిన సర్వ
శోఫలు వారింపును. (ఇదియ అగ్ని కుమారమని రసభూపతియని జెప్పబడును.)

శోఫలయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పురాణ శాలిరోధూమ పటోలం తండులీ
యకమ్ । ధాత్రీ సృగ్వీక ఝురసి ద్రాక్షా దాడిచుచందనమ్ ।
తక్రంసుధు మధూకేచ శోభానాం హితనూనినః॥

తా. పొత్తకణ్ణు గోధుమలు పొట్లకాయ చిట్టికూర ఉసిరిక గలిజేకకూర చేర
రాసికూర దాక్షిపండ్లు దానిమ్మపండ్లు శ్రీ గంధము ఆవుచల్ల ఇప్పపువ్వు తేనె ఇవి
శోఫరోగులకు పథ్యకరంబులు.

శోఫలయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దధినిష్పాన కట్వమ్ మత్స్యమద్య విదాహినః ।
తిలాస్పాపశ్చ మాషశ్చ శోఫానా మహితంవిదుః॥

తా. వెలుగు చిక్కనుకాయ అనపకాయ కారము పులుగు మత్స్యములు
కల్ల విదానాకగ్రద్రవ్యములు నువ్వులు పప్పు మినుములు ఇవి శోఫరోగులకపథ్యంబు.

కామిలా నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాండురోగేషు యేవాశ పీత్తకాసాస్తభో
భవేత్ । హరిద్రయా సమంచక్షు ర్ముఖమూత్రమలంత
థాదాహోవిచాకోదార్బల్య మరుచిశ్చప్రజాయతే । కామి
లాసాతికాలేన జాయతే కుంభ కామిలా॥

తా. పాండురోగ వాతపీత్తక్షేమ్మ లక్షణములన్నియు గలిగియుండుట ముఖము
నేత్రములు మూత్రము మలము పసపు బారియుండుట దాహము గలుగుట అన్నమ
జీర్ణము గాకుండుట దౌర్బల్యము అరుచిగలుగుట ఈ లక్షణముగలది కామిలయని తెలి
యవలయును. ఇది దీర్ఘ కాలంబుండుటచే * కుంభకామిల పరిణమిల్లును.

కుంభ కామిలా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కృష్ణవీత శకృన్మూత్ర తంద్రా మోహః

* కుంభకామిలయన శోషము నాశ్రయించియుండు కామిల.

శ్చఫర్దనమ్ | దాహోరుచిస్తథా నాహజ్వరోవైరక్తనేత్ర
తా| అసాధ్యా శ్వాసకాసశ్చ విజ్ఞేయా కుంభ కామిలా||

తా. మలములగ మూత్రము పచ్చగవెడలుట తంద్ర మోహము వాంతి దా
హము అరుచి కడుపుబ్బరము జ్వరముగలుగుట నేత్రము లెఱగనుండుట శ్వాస కాస
లుగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది కుంభకామిలయని తెలియవలయును. అది అసా
ధ్యము

కామిలా సాధ్యాసాధ్యోపద్రవములు.

శ్లో|| [అశ్వినిక త్పే] దిగ్ధమాంస రుధిరాతిపిత్తతః కామిలాభ్రీమ
త్పావిదాహిసీ | పీతనేత్ర బలవత్ప్యపేక్షయా శోభవత్వ
పిత కుంభ కామిలా| కామిలా హంతిరక్తాక్షం రక్తమూత్రం
నాతానలమ్||

తా. పిత్తోద్రేకమువలన రక్తమాంసములు వుడికి శరీరము దిరుగుచు దప్పి
తాపముగలిగిన కామిలారోగమని తెలియవలయును. అది ఉపేక్షవలన ప్రబలమై నేత్ర
ముల పసపు కర్ణమును శరీరమును శోభను గలుగజేసి కుంభకామిలయని జెప్పబడును.
అందు నేత్రములు మూత్రము ఎఱ్ఱినై అగ్ని దీపనము లేకుండిన రోగి జీవింపడని యెఱింగి
చికిత్స జేయంజనదు. మఱియు వైదుర్దణంబులు లేకుండిన రోగము సాధ్యమని యెఱింగి
చికిత్స జేయవలయును.

కామిలకు పంచాస్యరసము.

శ్లో|| [చికిత్సాసారసంగ్రహే] రసభస్మాభ్రకాంతార్క తీక్ష్ణతా
ళకమాక్షికమ్ | దేవదారుద్రవైః పిష్ట్యా దినైకంతేత్సయంస
మమ్| సాచయేద్వాలుకాయంత్రేత్రిది నాంతేసముద్ధరేత్ |
* అమృతోత్పలకల్వార కింజేనక్షీరసంయుతమ్| పిష్టం యష్ట్యం
భ సాయామం మాషంక్షౌద్ర సితాయుతమ్ | రసః పంచా
స్యనామ్నాయం సేవయే త్కుంభ కామలీ||

తా. రసభస్మము అభ్రీకభస్మము కాంతభస్మము తామ్రభస్మము లోహ

* అమృతోత్పల కంఠాతి బలాక్షేత్ర పలంయుతమ్.

భస్మము శుద్ధిజేసినతాళకము * హేమమాక్షికభస్మము వీనిని సమభాగములుగ్రహించి
ఖల్వముననునిచి 1 దినము దేవదారు చెక్కరసముతో మర్దించి కుప్పెలోనునిచి వాలు
కాయంత్రమున 8 దినములు దీపాగ్ని చేపండి సాంకశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి
అందు తిప్పతీగ కలువగడ్డలు తామరగడ్డలు అనువాని మూర్ణమును కలిపి పాలు అతిమ
ధురక సాయము వీనితో 1 ర్షూము మర్దించి మాషప్రమాణమంతేసి మాత్రలు జేసి
తేనె పంచదారలో గాని (నల్లం తెన విత్తుల మూర్ణముతో గాని గలిజేగు వేళ్ళరసము
మిరియములు పంచదార అనువానితో గాని తెల్లగం తెనరసము పాలు అను వానితో
గాని కుప్పెంటాకురసము నెఱుగు అనువానితో గాని) సేవించిన కుంభ కామిలహరిం
చును. ఇదియ పంచాస్యరసమనంబడును.

శిలాజత్వాది వటికములు.

శ్లో|| [సిద్ధరసార్ణవే] శిలాజతుశ్చగోమూత్రం మండూరంచాధ
మాక్షికమ్ | లోహభస్మచనిష్కంవాసేవ యోత్కుంభ కామలీ||

తా. శుద్ధిజేసినశిలాజత్తు మండూరము హేమమాక్షికభస్మము లోహభస్మము
వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతో మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలు జేసి
సేవించిన కుంభ కామిల హరించును.

కామిలకు మంత్రము.

శ్లో|| అగ్రతోనారసింహశ్చపృవృతోవాయునందనః|
ఉభయోర్బాహుధన్విత్రోసహితౌరామలక్ష్మణౌ||

తా. ఈ మంత్రముచే కామిలారోగిని మంత్రించుచు క్రొత్త కంచుగిన్నెలో
పురిసెకు నీళ్ళుబోసి దానియందు ఛాయను బానునటులంజేసి అట్టితరి చెండునూదుల
దెబ్బి వానికొసలబట్టికొని వైకంచుగిన్నెలోనుంచుచు నీమంత్రమును ముమ్మారుజెప్పుచు
వానిముఖము మొదలుకొని పాదములపర్యంతము దిగుడిచి యందలినీరును పదిలము
సేయవలయును. మఱియు కామిలారోగము హరించువరకు దిగుప్రొద్దన మంత్రంపు
చుండవలయును. ఆగిన్నెలోనీరు విరుగకుండిన కామిలహనుననియు విరిగినమానదనియు
తెలియవలయును.

* హేమమాక్షికమన వెండిమాని.

కామిలకు రక్షకర్మ.

శ్లో॥ [అగ్నిమతే] ఘటికామణి బంధేచ దహేత్సాక్ష్యశలాక
యా! వలయంచ సువర్ణస్య తామ్రస్య రజతస్యవా॥

తా. ఇరువణికట్ల తిరుగు వారలయందు 2 చీలమండల యొక్క కీళ్ళయందు బంగారుశలాకుతో కేసి రాగిశలాకుతో నేని వెండిశలాకుతో నేని కలయాకారంబుగ రక్షలువేసిన కామిలమానును. మఱియు దీనియందు పాండురోగమున జెప్పబడిన పథ్యములనే యాచరింపవలయును.

హాలీమక కులాంతకరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శుద్ధసూతా మృతంగంధం హరితాళం మన
శ్చిలా | ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ | నాసా
ఖదిరదుత్తూర రసేనపరిభావయేత్ | ప్రత్యేకంచదివయా
మంవాలుకా యంత్రకేపచేత్ | సాంగశీతలముద్ధృత్య పంచ
పిత్తేనభావయేత్ | గుంజామాత్రంప్రదాతవ్య మనుపానంపి
బేదను | త్రికటుత్రిఫలాచైవ లజ్జాభుగిరికర్ణికా | అపామార్గ
శ్చ సురసా నిర్గుండీ కర్ణమాత్రతః | క్వాథమష్టావ శేషంతు
పీయమానంహాలీమకమ్ | నాశయేత్సర్వరోగాంశ్చ కామిలా
వాన్తుశోఫజిత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వారిదళము శుద్ధిజేసినమణిశిల వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వముననునిచి ఆష్టస రము చండ్ర ఉమ్మెత్త అనువానిరసములచే ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ ఒక్కొక్కదినము మర్దించి భావనచేసి కుప్పెలోనునిచి 1 రూము వాలుకాయంత్రమునవండి సాంగ శీత లమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చేప కాటుబ్రచె నెమలి అడవిపంది మేక అనువాని చేదు లచే భావనజేసి గురిగింజలంతేసి మాత్రలు జేసి శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు కరక తాండ్ర ఉసిరికెలు అంతరదామర తెల్లగంటెన ఉత్తరేణి మంచితులసి వానిలి అను వానిని దిను గుయొకటింటికి కర్ణప్రమాణము చొప్పున గ్రహించి ఉదకము బోసి ఆష్టావశేషముగ కషాయము కాచి దీనిచే యావధమును నేవించిన హాలీమకము కామిల పాండువులు శోఫ మొదలగు సర్వరోగములు హరించును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హాలీమకే పాండురోగ చికిత్సా కారయే
ద్భిషక్ ॥

తా. హాలీమకమునకు పాండురోగ చికిత్సలే జీయవలయును.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణినిడి
మామిడి భగినత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమనమశ్చివాయ
శతుస్త్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యబస శిరోఘాతణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే పాండు హాలీమక శోఫ కామిలా కుంభ
కామిలానిదాన తస్మాద్భాసాధ్య చికిత్సాను
పాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
పంచమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ న వ రా జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము

ఛిషష్టమ ప్రకరణము.

శ్లో॥ వృషేంద్ర గామినంశంభుం సర్వేశం భక్తనత్సలమ్ |
భూతేశం లోకకర్తారం నీలకంఠ మహంభజే॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త తనచే జేయబడు నీగ్రంథమునందు వచ్చు ప్రకరణమును వదింపబూని యది నిర్విఘ్నముగ పఠనమాప్తి జేయుటకై తనకిష్ట దేవతయగు ఈశ్వరనమస్కారాత్మక మంగళమును “వృషేంద్ర గామినం శంభుం” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. శ్రేష్ఠమైన వృషభము నెక్కి సంచారము నేయువాడు నుఖకరుడు జగదీశ్వరుడు భక్తులయందు వాత్సల్యముగలవాడు భూతములకు ప్రభువు జగత్సృష్టి సీతినంహారకుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాద్భి చంద్రమా బసవాహ్వయః |
వత్సోమి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠవంశమునెడి కీసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠమైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథము యొక్క వైదవప్రకరణమును వదింపుచున్నాడను.

అశీతీవాత వివరణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వవాలంశిరోవాలం పక్షిఘాతంచ పార్శ్వకమ్ | అర్ధాంగ కంపవాలంచ హ్యూరుస్తంభం తదైవచ | కిక్కిసం శోణితం వాలం హ్యోష్ణుంచ కఫవాలకమ్ | సాధ్యవాలం ధనుర్వాలం తిగురం కంఠవాలకమ్ | కాకవాలం శీతవాలం నయనోదక్ష

వాతకమ్ | నాసావాలం ముఖావాలం వాలంచా వయవాం గకమ్ | జిహ్వోంగం నర వాలంచ కర్ణవాలం నిరుధ్యచ | ఆమ వాలంచ త్వగ్వాత మణువాలం తదైవచ | అంగభ్రమణకం చైవ మలబద్ధంచ గుల్మకమ్ | మూత్రబద్ధం బాహుకంపం స్కంధవాలంతదైవచ | ఆధ్యవాలంధూమవాలం విధూమం భోగవాలకమ్ | కటివాలంతు తద్వచ్చ శుక్లవాలంచ పాంశు కమ్ | సంధివాలంగృధ్రీవాలం గుల్మవాలంతదైవచ | మంద వాలంజానువాలంబంధూవాలంచ పాదకమ్ | కంఠరంచాంగుళీ వాలమనుగోమంవిలోమకమ్ | సుప్తవాలంకోష్ఠవాలం వస్తి వాలంచ శుష్కకమ్ | స్థానవాలం కుక్షీవాల మస్థివాలంచ మజ్జకమ్ | ఏకాంగకక్షీణవాలవసావాలక సంజ్ఞకమ్ | మధు వాలంక్షుధావాలంశృఘలంస్ఫోటవాలకమ్ | స్నాయుప్రసూతి వాలంచ హ్యజీర్ణాలపవాలకమ్ | అగ్ని వాలంతథానామ్నా స్వరహీనంచ ఖంజకమ్ | కళావాలందండవాలం క్షుతవాలంచ పంగుకమ్ | దధివాలం తథోన్మాద మశీతి ర్వాతసంజ్ఞకాః॥

తా. ఊర్ధ్వవాలము శిరోవాలము పక్షిఘాతవాలము పార్శ్వవాలము అర్ధాంగ వాలము కంపవాలము ఊరుస్తంభవాలము కిక్కిసవాలము రక్తవాలము అప్లవాలము కఫవాలము సాధ్యవాలము ధనుర్వాలము తిమిరవాలము కంఠవాలము కాకవాలము శీతవాలము నయనవాలము ఉదరవాలము నాశావాలము ముఖవాలము అవయవాంగవాలము జిహ్వోంగవాలము నరవాలము కర్ణవాలము ఆమవాలము త్వగ్వాతము అణువాలము అంగభ్రమణవాలము మలబద్ధవాలము గుల్మవాలము మూత్రబద్ధవాలము బాహుకంప వాలము స్కంధవాలము ఆధ్యవాలము ధూమవాలము విధూవాలము భోగవాలము కటి వాలము కుక్లవాలము పాంశువాలము సంధివాలము గృధ్రీవాలము గుల్మవాలము మంద వాలము జానువాలము బంధూవాలము పాదవాలము కంఠరవాలము అంగుళీవాలము అనులోమవాలము విలోమవాలము సుప్తవాలము కోష్ఠవాలము వస్తివాలము శుష్క వాలము స్థానవాలము కుక్షీవాలము అస్థివాలము మజ్జావాలము ఏకాంగవాలము క్షీణ వాలము వసావాలము మధువాలము క్షుతవాలము శృంఖలవాలము విస్ఫోల్లవాలము

స్నాయుకవారము ప్రసూతివారము అజీర్ణవారము ఆతపవారము అగ్నివారము స్వర
హీనవారము ఖంజావారము కళావారము దండవారము క్షుతవారము పంగువారము
దధివారము ఉన్నాదవారము అనవారోగములు యెనుబనివిధంబులు.

వాలాదిప్రకోప జనితరోగ భేదములు.

శ్లో॥ నవతేన వినాశూలం నకంఠూః క్లేమ్ననానినా |

నవితేన వినాశర్దిః నాజీర్ణేన వినాజర్ధః ||

తా. వారముబ్రకోపించకనే కూలయు క్లేమ్నముబ్రకోపించకనే దురదయు
వైత్యముబ్రకోపించకనే వాంతియు అజీర్ణము లేకనే జ్వరమును గలుగదని తెలియ
కలయు.

వారోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మూఢవనిదానే] రూక్షశీతాల్పలఘున్న వ్యవాయూత్ప్రిప్రజా
గరైః | విషమా దుపచారాచ్చ దోషా సృక్ష్మానణావపి |
లంఘన * ప్లవనాత్యద్గవ్యాయామాతివిచేష్టనైః | ధాతూ
నాంసంక్షయూచ్ఛింతాశోకరోగతికర్పనాత్ | వేగసంధార
ణాదామా దభిఘాతాదభోజనాత్ | మర్క బాధాద్గజోష్ట్రాశ్వి
శీఘ్రయానాది సేవనాత్ | దేహే ప్రోతాంసిరిక్తాని పూర
యిత్వానిలోబలీ | కరోతివివిధాన్ వ్యాధీన్ సర్వాంకై కాంగ
సంశ్రయాన్ | సంకోచఃపర్వణాంస్తంభోభంగోష్ణాంపర్వ
ణామపిరోమహర్షః ప్రలాపశ్చపాశిపుష్పశిరోగ్రహఃఖాంజ్య
పాంగుల్యకుబ్జత్వం శోభోంగా నామనిద్రతా | గర్భశుక్ల రజో
నాశ స్పృందనం గాత్రసుప్తతా | శిరోనా సాక్షిజత్రూణాం
గ్రీవాయాశ్చాపి హుండనమ్ | భేదస్తో దార్తిచాక్షేసో
† మోహాశ్చాయాసపవచ | మోటనంచైవగ్రీవాయాశ్చాస

* ప్లవనా త్యధ్యాయా సాదతి విచేష్టనైః.

గ్రమముకాయాన ఏకవ.

సర్వాంగతోదనమ్ | † ఏవంవిధానియాపాణి కరోతికుపిహో
నిలః | తత్రకోష్టాశ్చితేదుష్టే నిగ్రహేనా మూత్రవర్షసాః |
హేతుస్థానవి శేషాచ్చభవేద్రోగవిశేషకృత్ | సుస్మిన్దైస్సుఖ
యేద్దేహం సోష్ణస్నేహంచ పాయయేత్ | యూషైస్తైలై
ర్పవైత్తైస్సాప్తైః పయోభిస్సవైరసైః | భోజయేద్రేచయే
త్స్విద్యేన్మృదుస్నేహా క్తభేషజైః | క్షీరైర్వాతారితైలంవా
పిబేచ్ఛుద్ధికరంభవేత్ ||

తా. రూక్ష శీతలము అల్పప్రమాణము లఘుత్వముగల యన్నమును భుజించుట
కడుమైధున జాగరణ విషమోపచారములనేయుట దోషము అనగా కఫ పిత్రములనూ
త్రాదులను రక్తమును ప్రవింపజేయుట దాటుట నదులయందీడుట మిక్కుటముగ
మార్గమునడుచుట (కడు ఆయాసముజెందుట) దుముకుట మొదలగు కడువిరుద్ధచేష్టల
నేయుట సరస్కాదిధాతువులు క్షయించుట చింత దుఃఖము రోగము అనువానిని జెందు
ట మిక్కుటముగ కృశించుట వలమూత్రముల బంధించుట ఆచుకున—సంధాకువు
డుష్టంబై వారము ర్గము నడ్డగించుట కాష్టాద్యభిఘాతముజెందుట ఉపవాసము నేయుట
హృదయాదివర్మములయందభిఘాతము గలుగుట ఏనుగ ఒంటె గుఱ్ఱము మొదలగువాని
వైసుండి భూమివైబడుట ఈమొదలగు కారణములవలన వారముబ్రకోపించి బలిష్ఠమై
కరీరమునందలి రిక్తములైననాడులపూరింపజేసి సర్వాంగము నేని లేని ఏకాంగము నేని
నాశ్రయించి నానావిధవారోగముల జనింపజేయు. మఱియు సంఘలయందుసంకో
చము స్తంభనము అస్థిసంఘలయందు భిన్నంబగునటుల పీడ గగుర్పాటు తబ్బిబ్బుమా
టులు చేతులు బీపు శిరము అనువానియందు పట్టు వంటితనము పిచ్చువంటితనము తుబ్బ
త్వము అంగములయందువాపు నిద్రాభంగము గర్భముధరించకుండుట శుక్ర రజోరక్త
ములంశించుట కరీరమునవలకుట కరీరము మొద్దుబారియుండుట కేశప్రణేకము కణత
లలాటము అనువానియందుపగులుట ఘ్రోణేంద్రియమునశించుట నేత్రముల దృష్టిలేకుం
డుట అోమృదుచుకొనుట మెడ స్తంభించుట పెదవులు దంతములు కంఠము మొదలగు
వానియందుపగులుట నూడులచేబొడుచునటులపీడ ఆక్షేపవారము మోహముఆయాసము
గలుగుట మెడయాడ్చికొనుట శ్వాసము సర్వాంగము వేదన (పార్శ్వములయందు కూల

† పార్శ్వకూలం భ్రమోమోహాః కరోతి కుపిహో నిలః.

మోహము) గలగుట ఈ లక్షణములు వాతప్రకోపమువలన గలగు కోస్తాశ్రీతవారము దుష్టంబైన మలమూత్రములు వర్షగించు. మఱియు ప్రకోపించినవారము కారణస్థానభేదములవలన నానావిధ వాతరోగముల గలగంజేయు వాతరోగికికోమలములగు ద్రవ్యములచే శరీరసౌఖ్యమును గలగంజేయుటయేగాక ఉష్ణములగు స్నేహద్రవ్యములపానమును * యూషములైలము ఘృతము పుల్లనిద్రవ్యములు పాలుస్వరసములు రసవిశేషద్రవ్యములు అనువానిభోజనమును స్వేదనక్రియను మృదుకరద్రవ్యములు స్నేహము అనువాని లేపనమును రేచనమును క్షీరము వాతారిలైలము అనువానిసేవనను జేయింపవలయు. ఈఉపచారములచే వాతరోగము శమించు. ఇవి యవాతరోగమునకు సామాన్యోపచారంబులు.

వాతసాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో|| [ఆయుర్వేద] వాఙ్మూత్రానవిశేషాచ్చ భవేద్రోగ విశేషకృత్ | ధనురాదిరసాధ్యస్తు ద్వంద్వలక్షణోస్తథా | స్థాననామానురూపేణ లింగభేదాద్విస్మిత్తేత్ | శుద్ధవాతహతంపక్షం కృచ్ఛసాధ్యతమంవిదః | నానుస్తంభార్దితాక్షేప పక్షుఘాతాతనకాః | కా లేనమహతా సాధ్యా హ్యాసాధ్యాశ్చ చిరంగతాః ||

తా. ఒకపాత్వము నాశ్రయించియుండువారము ధనురాదివారములు ద్వంద్వ వారములు స్థాననామానురూపమువలన లక్షణములవలన అసాధ్యములనియు శుద్ధవారము (అనగా ఏకదోషజనిత వాతరోగము) వలన జనించిన పక్షువారము కష్టసాధ్యమనియు హనుస్తంభము అర్దితము ఆక్షేపకము పక్షుఘాతము ఆపతానకము అనువారరోగములు కాలక్రమము మీదట సాధ్యంబులనియు కడుదీర్ఘ కాలముండిన అసాధ్యములనియు తెలియవలయు. ఇక జ్వరముతోగూడిన ఏకాదశ వాతలక్షణముల వచించెద.

ధూమవాలే లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదాసే] విషూచికా వాంతి విదాహాకాశ్చజ్వరో తిత్తస్థా వ్యతీసారకశ్చ | పిత్తంచమూర్ఛా భ్రమణంవికారో ధూమంచ వాతంతు వందతితద్ధాః ||

* యూషమన పెసలు ఉలవలు మొదలగువానికట్టు.

తా. విషూచి వాంతులు శరీరమునవిదాహము కడుదప్పి అతిసారముగలగుట పిత్తము ప్రకోపించుట మూర్ఛ భ్రమణములగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరమునుగూడిశరీరము తెలుపువారియుండిన ధూమవాలేమని ఆయుర్వేదకేత్రలు వచించెదరు. (దీనియందు పంచవక్త్రీరసమును నేవింపవలయును.)

ధూమవాలేమునకు త్రిఫలూదిచూర్ణము.

శ్లో|| ఏదండతైలంత్రిఫలా గోమూత్రంచిత్రకంవిషమ్ | ఏకమాసంఘృతైః సానం ధూమవాలేవినాశయేత్ ||

తా. కరక్కాయ తానికాయ ఉసిరికెపప్పు చిత్రమూలము అతివస దీనిని సమ భాగములుగ చూర్ణముచేసి ఆముదము గోమూత్రము నెయ్యి అనువానిలోగలిపి ఒకమాసము నేవించిన ధూమవాలేము హరించు.

విధూమవాలే లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదాసే] శరీరేతువిదాహాశ్చజ్వరస్యాత్కటసంభవః | శిరశ్శూలంరక్తనేత్రం విధూమంచ వాతకంవిరుః ||

తా. శరీరమువిదాహించుట శిరమునొచ్చుట నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట ఈలక్షణములతోడ ఉత్పన్నమైన జ్వరముగలిగి శరీరమున తెల్లని పొట్టు రాలుటయే విధూమ వాలేమని తెలియవలయు.

విధూమవాలేమునకు వాతారిరసము.

శ్లో|| అష్టాభాగారసస్యాపివిషంతిదోస్తథైవచ | గంధకస్యతద్దైవాష్ట్రాకటుత్రయఫలత్రయమ్ | వన్నీపత్రకముస్తానాంవచాశ్వ గంధయోరపి | రేణుకావిషకుష్ఠానాంపిప్పలీమూలకస్యచ | ఏకైకంతుభవేద్భాగమింద్రదారోస్తథైవచ | చతుర్ద్వింశద్గుడే చాత్రవటకాచణకాకృతిః | వాతారిరసనామామంచిధూమ వాలేనాశకమ్ ||

తా. శుద్ధిజేసినపాదరసము కి భాగములు కలిలోమూడుదినములు నానబెట్టి ఎండించిన విషముష్టిగింజలు కి భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకము కి భాగములు శొంఠిపిప్పలి మిరియాలు కరక్కాయల బెరడు తానికాయల బెరడు ఉసిరికెపప్పు చిత్రమూలము అట

పుత్రిక తుంగమునైలు వసు † డొమ్మడోలుగడ్డ రేణుకలు శుద్ధిజేసిన వసనాభి చెంగల్వ కోష్ఠ పిప్పలీమూలము పాపటపేరు ఆనువానిమార్లము దినుసుయొకటింటికి ఒక్కొక్క భాగము ఇటుల వానినెల్లగ్రహించి యందు బెల్లము 24 భాగములువైచి బాగుగమర్చించి శనగగింజలు తేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ఆవు నెయ్యి మిరియుములమార్లము అను వాని యనుపానముతో నేవించిన విధూపవాతము హరింతు. ఇదియ వాతారసమనంబడు. (మఱియు నీరసమే యెనుబదివాతముల హరింపంజేయునని గ్రంథములయందు జెప్పబడియున్న యది.)

ఏకాంగ వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాధికంజ్వరవిచాహవికారకంపంచేహో తి దుఃఖగతిపీడితవాంతిదోషం శుష్కాలగకంచశిరసోభ్రమణంక్షుతంచ నిష్ఠీవనంమలనిరోధనకుక్షి దాహమ్॥

తా. వాతముబ్రకోపించుట శరీరమునుండుట శరీరమున వికారముగలుగుట శరీరమువణుకుట నొచ్చుట నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట వాంతిగలుగుట ఆయనములు ఎండుట తలదిరుగుట తుమ్ములుగలుగుట కార్యముమివేయుట మలము వెడలకుండుట కడుపులోమండుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరమునుగలిగి శరీరములోనగము వాతపూరితముగ నుండఁగదియే ఏకాంగ వాతమని తెలియవలయు (ఇది ఆసాధ్యము.)

ఏకాంగ వాతమునకు స్పర్శారిరసము.

శ్లో॥ రసభాగోభవేదోగంధకౌద్విగుణోమతః । ద్వాదశశబ్రహ్మ బీజానానిషతిందోస్తతైవచ । త్రిదినంకాంజికేక్షిప్త్యాశోధయేద్విషతిందుకాక । ఏకీకృత్యతత శుచ్చర్ణం మధునాలోడయేత్తతః । స్నిగ్ధభాండేనిధాయాథధాన్యరాశౌవినిక్షిపేత్ । మాసాదూర్ధ్వంతతస్తస్యఖాదయేద్దుళికాద్వయమ్ । ఏకాంగ వాతమిత్సర్థంఖంజకంచవివర్ణయేత్ । షణ్మాసేనతుసేవేత రసంస్పర్శారికాహ్వయమ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిజేసినగంధకము 2 భాగములు మోడుగ పుత్తులు 12 భాగములు కలిపి మూడుదినములు నానబెట్టబడిన ముప్పిగింజలు 12 భాగములు

† డొమ్మడోలుగడ్డయిన వెన్నెరుగడ్డ.

ములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వముననునిచి మార్లముజేసి తేనెలో కలిపి నున్నని క్రొత్త కుండలోనునిచి ధాన్యరాశిలో నొకమాసంబిడి పిదప యందు రెండుగులికలచొప్పున 6 మాసములు నేవించిన ఏకాంగ వాతము ఖంజక వాతము హరింతు ఇదియ స్పర్శారిరస మనంబడు. (మఱియు దీనియందు వాతాదిరసము నేని రసకర్పూరము నేని నేవించందగు.)

కఫవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహశోభోబ్యరఃకార్యక్రంకాసశ్చవ్యల్ప భాషితా । దేహస్థూలంచవహతికఫవాతస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము నాచుట శరీరము కృశించుట హీనస్వరము గలుగుట శరీరముష్ణాలించుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము దగ్గుగలుగుటయే కఫవాతమని తెలియవలయు.

కఫవాతారి రసము.

శ్లో॥ మృతసూతంతీక్షణకాంతంతాశంమూక్షికగంధకమ్ । తుల్యంశంమర్దయేత్తేవ వాతా రే రాద్భ్రీకోద్భవైః । భృంగజైఃకాక మాద్యుష్ణైఃగిరికర్ణ్యాద్రవైర్దిసమ్ । మర్దితంభాండంగుధ్వాపచేన్మందాగ్నినాదినమ్ । వ్యోమాగ్నిగంధకవిషం సూరణాభయటంకణమ్ । సమాంశం చూర్ణితంమిశ్రం తుల్యంశం పూర్వపాచితమ్ । త్రిదినం మర్దయేద్ద్రాక్షై ర్ముండి నిర్గుండి భృంగజైః । అష్టగుంజామితింఖాదే త్కఫవాతనికృంతనమ్॥

తా. రసభస్మము లోహభస్మము కాంతభస్మము శుద్ధిజేసిన తాళకము పేహ మాక్షికభస్మము శుద్ధిజేసినగంధకము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వముననునిచి ఆముదపుచెట్లు అల్లము గుంటగలగర కాచాకు తెల్లగంపెన అనువానిరసములతో ఒక్కొక్కదినము ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగమర్చించి మర్దజేసి కుప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి క్రమక్రమము మందాగ్నిలో ఒకదినమువండి సాంగ శీతలమునదీసి ఖల్వములో వైచి మార్లముజేసి దానికి సమముగ శుంఠి పిప్పలి మిరిమాలు చిత్రమూలము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసినవాళి కండగడ్డ కరక్కాయ శుద్ధిజేసిన వెలిగారము అనువాని మార్లమునుకలిపి బోడతరము వావిలి గుంటగలగర అనువానిరసములతో రి దినములు మర్చించి

తి గురిగింజలంజేసి మాత్రలుజేసి యిందొక దానిని అనుసాన విశేషములతో సేవించిన కఫవాతము వారింను.

జిహ్వోంగ వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జిహ్వోంగబంధనం దోషోజ్వరతృష్ణాపరిభ్రామమ్ । మూక శ్వాధిర్యతాపంచ జిహ్వోంగ వాతలక్షణమ్॥

తా. దప్పిగలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట మూకతనముగలుగుట చెవులు వివరాకుండుట తాపము గలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి నాలుక లానికీడ్చికొనుటయే జిహ్వోంగ వాతమని తెలియవలయు.

జిహ్వోంగ వాతాంకుశ రసము.

శ్లో॥ సూతంపంచపలంప్రోక్తంపలంస్వాత్మామ్రభస్మకమ్|జంబీరాణాండ్రవైపిప్లంసూతతుల్యంచగంధకమ్ । నాగవల్లిరసైశ్చిప్లంకాచేష్ఠ్యంప్రకల్పయేత్ । రుధ్వాలఘుపుటేపాచ్యంత్స్యాషణ్ణేంసుమిశ్రితమ్| జిహ్వోంగకంపవారోభక్షయేత్తద్విగుంజకమ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 6 పలములు తామ్రభస్మము 1 పలము శుద్ధిచేసినగంధకము 6 పలములు ఇటుల వీనిని గ్రహించి నిమ్మపండ్ల రసముతోను తమలపాకులరసముతోనుమర్చించి గాజుకుప్పెలోనుంచి చీలనున్న లేపనముజేసి లఘుపుటండి సాంకశీతలమునదీసి ఖల్వముననునిచి మరల మర్చించి గానికీసముగ శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు అనువానిచూర్ణమునకలిపి యందు రెండుగురిగింజలయెత్తును సేవించిన జిహ్వోంగ వాతము కంపవాతము నశింను.

స్కంధ వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సంతాపందృష్టిహీనాంగంశిరోభ్రామణకంపనమ్ । సజ్వరంశూలికంఠశ్చస్కంధ వాతస్వలక్షణమ్॥

తా. శరీరము తెచ్చగనుండుట నేత్రములు కనుపడకుండుట అంగములు హీనములైయుండుట తలదిరుగుట శరీరమునబుకుట ఈలక్షణంబులతోడ జ్వరమును గలిగి కంఠముకూర్చుట స్కంధవాతమని తెలియవలయు.

కంధర వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దాహశుష్కాంగశోఫంచతంద్రానిద్రామతిభ్రామిః । జ్వరతృష్ణావికారోయంవాతకంధరలక్షణమ్॥

తా. తాపము గలుగుట శరీరముకృశించుట అవయవములునానుట తంద్ర నిదుర గలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట దప్పిగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి మెడకొంకులు నొచ్చుటయే కంధర వాతమని తెలియవలయును.

స్కంధ వాతమునకు వాతముద్గరరసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూశం విషంగంధం టంకణంచమునశ్చిలా । ధూర్తవీజం సమంఖల్వేహంసపాదిరసేనచ| మర్చితంకజ్జలీంకృత్వాశరావే సంపుటేచచేత్ । న్నుహీక్షీ రేణసంమర్ద్యమత్స్యపిత్తేనభావయేత్ । గుంజామాత్ర ప్రదాతవ్యంస్కంధ వాతవినశ్యతి॥

తా. పాదరసము వసనాభి గంధకము వెలిగారము మణిశిల ఉమ్మెత్తబిత్తులు వీనినెల్లకుద్దిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి హంసపాదియాకురసముతో మర్చించి ముద్దచేసి మాకుళ్ళలో నుంచి చీలనున్న లేపనముజేసి వాలుకాయంత్రమున నాలుగు రూపములువండి సాంకశీతలమునదీసి మరల ఖల్వమునచేచి శిశుడుపాలతో మర్చించి పిదప చేపచేదుతో భావనజేసి గురుగింజలంజేసి మాత్రలుజేసి అనుసానవిశేషములతో సేవింపుచుండిన స్కంధవాతము (కంధర వాతము) శారించును.

స్కంధ వాతమునకు ఇంద్ర వారుణికాది ఘృటికలు.

శ్లో॥ ఇంద్ర వారుణికామూలం మాగధీగుడసంయుతమ్| భక్షయే త్కర్ణమూత్రంతు స్కంధ వాత హరంభవేత్॥

తా. పాపహరేరు పిప్పళ్లు అనువానిచూర్ణములలో బెల్లము కలిపి బాగుగ మర్చించి కర్ణ ప్రమాణము సేవించిన స్కంధవాతము (కంధర వాతము) వారింను.

వాత వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మోహనం ఘాతతంద్రంచ జ్వరశ్శూలంచ కంపనమ్|అక్షి శ్శూలం కర్ణ శ్శూలంశిరశ్శూలంచ గుహ్యకమ్ । కటిశూలంపాదశూలం పాదవాతస్వలక్షణమ్॥

తా. మోనాము శరీరమున పోట్లు తండ్ర కడుపులో కూల వణుకుగలుగుట శ్లేశ్రములు చెవులు శిరము మర్మస్థలము మొల అనువానియందు కూలగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి పాదములుకూలించుటయే సాదవాతమని తెలియవలయును.

సాదవాతమునకు స్వచ్ఛందనాయక రసము.

శ్లో॥ మృతసూతం మృతంబోహం గంధకం తాళమాక్షికమ్ |
పథ్యాశ్మంగీ విషంత్యావ మగ్నిమంధంచ టంకణమ్ |
తుల్యం ఖల్వే దినంమర్దిత్యం ముండీ నిర్గుంజిజద్రవైః |
ద్విగుంజ వటికాంకాధే త్పానవతిం వినశ్యతి ||

తా. రసభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన తాళకము హేమమాక్షికభస్మము కరక్కాయలు కర్కాటకశృంగి శుద్ధిచేసిన వసనాభి శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు నెల్లి శుద్ధిచేసిన వెలిగారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమున నునిచి బోడతరము వానిలి అనువానిరసములతో 1 దినము బాగుగ మర్దించి 2 గురింజంబంతేసి మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషముతో నేవింపుచుండిన సాదవాతము హరించు. (చుటియు నీవాతమున రసకర్పూరము ఉప్పి పరంగిచెక్క అనువానియోగమును కూడా నేవింపం దగును.)

మధువాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరః పాండుశ్చహిక్కాచ నాసికాకుసు మంతథా |
దేహకంఠాశ్చిరఃకంఠాఃకఫస్యాన్మధువాతేకే ||

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట యెక్కిశ్యుగలుగుట ముక్కున నెత్తురుగారుట శరీరమున శిరమున దురదగలుగుట దగ్గుగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము గలిగి నోరు తిపిగనుండుటయే మధువాతమని తెలియవలయును.

మధువాతహర ఘృటికలు.

శ్లో॥ పిప్పలీ పిప్పలీమూలం హింగుళంచ శిలాజశ్శు |
గుగ్గులుం వర్ధమానంవా మాక్షీకేన గుడేనవా |
పథ్యాశుంత్వ మృతాక్వాభ పిప్పలీ చూర్ణముశ్చితమ్ |
భక్షయే నిష్కమాత్రంతు మధువాతం వినాశయేత్ |

తా. పిప్పలి మోడి శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము కర్పూరశిలాజశ్శు శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము ఆముదము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమునవైచి అందు తేనెగాని బెల్లముకలిపి మర్దించి నిష్కప్రమాణమంతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని కరక్కాయ శొంఠి తిప్ప తీగ అనువాని కసాయానుపానములో పిప్పలిచూర్ణము కలిపి నేవింపిన మధువాతము హరించును.

వస్త్రీవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సజ్వరంచాగ్నిమాంద్యంచనిద్రాభంగవి దాహకృత్ |
మహావరోధనం దుఃఖం శిరోభంగః పరిభ్ర |
మః! అతిమూర్ఛాతి శేతంచ వస్త్రీవాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. అగ్నిమాంద్యము గలుగుట లేక కడుపులో మండుట నిదుర రాకుండుట వివాహముగలుగుట శరీరము మిక్కుటముగ బద్ధగించుట కడుపునొప్పలు తలనొప్పిగలుగుట తలదిరుగుట కడుమూర్ఛగలుగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట ఈ లక్షణములతోడ వస్త్రీవాతముగలిగి పాత్రికడుపు నొచ్చుటయే వస్త్రీవాతమని తెలియవలయును.

వస్త్రీవాతమునకు స్వచ్ఛందభైరవ రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం హింగుళం బలితాళకమ్ |
తుల్యంతుల్యం ఖల్వమధ్యే క్షీపేన్మర్దిత్యం దినత్రయమ్ |
హంసపాది కషాయేణ కుక్కుటీ పుటచాచితమ్ |
చూర్ణకృత్వా తపోదేయం మత్స్యకూర్మ వరాహకే |
పిత్తేదిన త్రయంభావ్యం మాషమూర్ధ్నాను పానతః |
వస్త్రీవాతం నిహంత్యాశు చాత్యుగ్రం నాశయే ధ్ధ్రీవమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియాకు కసాయముతో మూడుదినములు బాగుగ మర్దించి కుక్కుట పుటంబిడి సాంగకీతలమున వీసి ఖల్వమునవైచి చూర్ణముజేసి చేప తాళేలు అడవిపంది అనువానిచేదులలో ప్రతిదానిచే ఒక్కొక్కదినమునొప్పన మూడుదినములు భావనచేసి మాషప్రమాణమంతేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసానుపానముతో నేవింపుచుండిన అత్యుగ్రమైన వస్త్రీవాతము హరించును.

క్షుతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ క్షుతఘాతశ్చ చార్బల్య మన్న ద్వేషో వికారితా |

అగ్నిమాంద్యం జ్వరంతృష్ణా క్షుతవాతస్య లక్షణమ్ |

తా. సత్యము త్రియించుట అన్న ద్వేషము శరీరమున వికారములు అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులోమంట దప్పిగులుగుట ఈ లక్షణములతోడ జ్వరమును గలిగి తరుచుగ తుమ్ములుగులుగుటయే క్షుతవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై రసకర్పూరమునేని వాతారసమునేని నేవింపవలయు. వై జెప్పబడిన పదకొండును జ్వరవాతములు వానిలో శుభకరవాదులు గలిగియుండిన సాధ్యుని నెఱిగి చికిత్సింపవలయును.

శృంఖలవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహంచపాండుశుష్కంచ నిద్రానాశ శ్చ
రోవ్యధా వాంతిర్హి క్కాచవిస్ఫోట శృంఖల వాతలక్షణమ్ |

తా. శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట శరీరముకృశించుట నిదురబట్టకుండుట తలనొచ్చుట వాంతులు ఎక్కిళ్లుగులుగుట ఈ లక్షణముతోడ శరీరమున కంతులుకట్టుటయే శృంఖలవాతమని తెలియవలయును.

శృంఖలవాతమునకు త్రిగుణాభ్యురసము.

శ్లో॥ సుద్ధసూతం విషంగంధం చాభ్రకం చాప్లువేతసంద్విదిసం
భావ సుత్రే ల్వే వాంసపాదిరనై స్తథా కాచకుప్యాన్ని వేశ్యా
తకుక్కుటీ పుటపాచితమ్ | భావితం మత్స్యపిత్తేన ద్విగుంజం
భక్షయేత్సదా | అనుపానవిశేషేణ శృంఖలవాతనాశనమ్ |
పథ్యంక్షీరోదనం దేయంనారిశేళ జలపుతమ్ |

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రకభిస్మము ఆప్లువేతనము వీని నెల్ల సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి హంసపాదియాకురసమున రెండుదినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశితలమునదీసి మరల భిల్వములో నునిచి చేపచేయన భావనచేసి రెండుగురింజలంలేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని గనక మాయముతో నేని ఒరగొచ్చుచెక్కరసము మిరియములు అను

వానితోనేని నేవించిన శృంఖలవాతము హరించును. దినియందు పాలఅన్నమును తెంకాయరసముతో తడపబడిన యన్నమును భుజించుట పథ్యకరంబు. మఱియు నీశృంఖలవాతమున రసకర్పూరమును అనుపానముగ గ్రహింపవలయును.)

విస్ఫోట వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహస్య భ్రమణంచైవ హి క్కాతీవ శిరో
భ్రమః | నేత్రశూలంమహారోగో విస్ఫోట వాతలక్షణమ్ |

తా. శరీరము తిరుగుట ఎక్కిళ్లుగులుగుట మిక్కుటముగ తిలతిరుగుట నేత్రములు కూలించుట కడుపీడగులుగుట ఈ లక్షణములతోడ శరీరమున మంటలు వెమటకాయలుగులుగుటయే విస్ఫోటవాతమని తెలియవలయును. ఈ వాతము హరించుటకై శృంఖలవాతచికిత్సి నే జేయవలయును. మఱియు రసకర్పూరనేయవలయును.

స్నాయుక వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహస్య స్ఫుటితంపుంసాం వ్యాంకవైకల్య
పీడనమ్ | దేహశోభో నేత్రశూలంస్నాయు వాతస్య లక్షణమ్ |

తా. అంగములు నొచ్చుట శరీరమున పీడగులుగుట శరీరము వాచుట నేత్రములు నొచ్చుట, ఈ లక్షణములతోడ శరీరము పగులుటయే స్నాయుక వాతమని తెలియవలయును.

స్నాయుక వాతమునకు పంచాననకల్పము.

శ్లో॥ మృతసూతం తథాగంధం కాంతం చాభ్రక మేవచ | తామ్ర
భస్మమృతం సమ్యక్ నిష్కార్ధం శిఖతుత్థకమ్ | సింధువారస్య
భృంగస్య పత్రచూర్ణం పలత్రయమ్ | ఖాదిరం ద్విపలం చైవ
సర్వంసంచూర్ణ్యనిక్షిపేత్ | స్నిగ్ధభాండేవినిక్షిప్య ద్వికాలం
భక్షయేత్సుధీః | నిష్కార్ధమాత్రం సేవేత పథ్యంత క్రోదనం
హితమ్ | లవణ యౌరకాష్టాని పర్జయిత్వాని మేవయేత్ |
చిరకాలసముద్యూతం వాతంస్నాయుక సంజ్ఞితమ్ | నాశయే
న్నాత్రసందేహో ముక్తకం చూరగా ఇవ |

తా. రసభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము కాంధభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధ తామ్రభస్మము ఇవి దినుసుయొకటింటికి నాలుగేసితులములు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము అర్ధనిష్కప్రమాణము వావిలియాకుమార్లము గుంటగలగ రాకుమార్లము చంద్రచెక్క చూర్ణము ఇవి దినుసుయొకటింటికి 2 పలములు ఇటుల వానినెల్ల నేకముజేసి మర్దించి నున్నని శ్రోత్రకుండలో నుంచి సాయంప్రాతఃకాలముల అర్ధనిష్కప్రమాణముచొప్పున ఉష్ణోదకముతో నేవింపుచుండిన విరకాలముగ బాధింపుచుండు వాతకంతులు వారించి శరీరము కూసమువిడచిన పామువలె నగు దీనియందు ఉప్పు కారము పులుసు మైగు నము మొదలగువానిని వర్జించి మజ్జిగయన్నమును భుజించుట పథ్యకరము.

స్నాయుక వాతమునకు భుజగ రాజచూర్ణము.

శ్లో॥ తాశస్రమములస్య త్వకోష్ఠ్యాచూర్ణితా పునః | క్రమా త్తవర్ణం మరిచం తదర్థంచ లవంగకమ్ | సర్వం సమాంశకం చూర్ణం శర్కరాసహితంభ జేత్ | ఉష్ణోదకేన సంమిశ్రమథవా ఘృతసంయుతమ్ | నవాతపిటకాహంతిపివిధాన్ వాతసంభ వాన్ | నాశయేన్నాత్రసందేహోముక్తకం చూరగా ఇవ |

తా. గారవేళ్ళచూర్ణము 1 శేరు మిరియపుచూర్ణము 1/2 శేరు లవంగపు చూర్ణ ము 1 శేరు ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి దానికి సమముగ పంచదారగలిపి సాయంప్రా తఃకాలముల బూటకు 1 1/2 తులము చొప్పున ఉష్ణోదకముతోనేని లేక ఆవునేతితో నేని నేవింపుచుండిన వాతమువలన బుట్టిన నానావిధవాత పిటికలు వారించి శరీరము కూసమువిడిచిన పామువలె నగును. (మఱియు నీచూర్ణ సేవకాలమున పూటకు రెండు వీసములఱుత్తు పచ్చకర్పూరమును గలిపి నేవింపవలయును.)

గృధ్రవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే]స్థలనం వాతశోభాచ కరచాద విదాహాకృత్ | స్వేదోమూర్ఛాభ్రమ స్తృష్టా గృధ్రీవాతస్య లక్షణమ్ |

తా. శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట శరీరమునామట చేతులు కాళ్ళు మండుట చెమట మూర్ఛ తబ్బిబ్బుమాటలు దప్పిగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ ఇంది

యము స్థలనంబగుటయే గృధ్రీవాతమని తెలియవలయును. దీనియందు పూర్ణచంద్రో దయము నేని చింతామణిరసమునేని నేవింపవలయును.)

గృధ్రవాతమునకు ద్రాక్షాది ఘృటికలు.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] ద్రాక్షాయష్టికఖర్జూర మేలాత్వక్వ త్రకేసరమ్ | మధుకులీచందసంచ ముసలీకందమేవచ | ప్రి యాభుచుజ్జా సంతుల్యం సర్వాంశం జాతి కాఫలమ్ | సింధూ గమవృభాగంచ నననీతేన మిశ్రితమ్ | మహావీర్యకరోవృద్ధిం వనితా శతసంగమమ్ ||

తా. ద్రాక్షపండ్లు అతిమధురము ఖర్జూరపండ్లు ఏలకులు లవంగపుచెక్క ఆకు పత్రికె నాగకేసరములు తేనె తంగడువెత్తులు శ్రీగంధము నేలతాటిగడ్డలు మొరలిబంక వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వానికి సమముగ జాజికాయలు వైవానికన్నిటి కెనిమి దవభాగము సిందూరముగలిపి ఖల్యమున మర్దించి అసిందూరముతో ప్రాతఃకాలమున చిన్నప్రమాణము సాయంకాలమున చిన్నప్రమాణం బుండునటుల మాత్రలుజేసి వానిని ఆవువెన్నతో 1 సంవత్సరము నేవింపుచుండిన నవ్టవీర్యదోషము వారించి వీర్యవృద్ధిని దండవృద్ధిని నూఱుగురు స్త్రీలతో రమించుకత్తిని గలుగంజేయును. మఱియు దీనిని నేవించునపుడు అననానె పులుసు స్త్రీసంగము ఈ మొదలగు వానినివర్జించి మధు రాహారముల నేవింపవలయును.)

పాంశువాత లక్షణము.

శ్లో॥ స్థలనం పాయుమేద్రోచ కరచాద విదాహాకృత్ | స్వేదోమూర్ఛా భ్రమ స్తృష్టా పాంశువాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. చేతులు కాళ్ళు మండుట చెమట మూర్ఛగలుగుట తబ్బిబ్బులాకుట దప్పి గలుగుట ఈ లక్షణములతోడ ఆపనమేధ్రముల వీర్యము ప్రసించుటయే పాంశువాత మని తెలియవలయు. (ఈ వాతమునందు వాతగణాంతుకరసము నేని వాతారసమునేని సింధూరమును జిలిలికవేళ్లరసముతోనేని నేవించిన యది వారించునని నిత్యవాధీయ మున జెప్పబడియున్న యది స్త్రీసంగమమున వీర్యము స్థలితమై శరీరము చలన గొనుట చెమట మూర్ఛ భ్రమలుగలుగుట శరీరము వణుకుట కాళ్ళుతిగుట ఈ లక్షణ

ములు గలది స్థలనవాతమని తెలియవలయును. దీనియందు వాతగజాంతుకేశరసమునేని వాతారసమునేని బ్రయోగించవలయును.)

శుక్ల వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఇంద్రియంపుంస్త్యవర్జ్యంచ విదాహంచవి
కారితామ్|అంత ర్వాయుః ప్రకుర్వీత శుక్ల వాతస్యలక్షణమ్|

తా. కేశరము మండుట కేశరమున వికారము గలుగుట అంతర్వాతము ప్రకోపించుట కులక్షణములతోడ శుక్లములోన యినికిపోవుటయే శుక్లవాతకమని తెలియవలయును.

శుక్ల వాతమునకు ఫణిహతిరసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతం సమంగంధం చాభ్రకం లోహభస్మకమ్|
తామ్రభస్మ సమంచుర్ద్యం జంబవీ రేణసంయుతమ్|
ద్విదిశం గుళికాకార్య కాచకుప్యాం వినిషీ పేత్|
విలేప్య మృత్తిగావస్త్రం వాలుకాయంత్ర కేపచేత్|
షడ్వాహూం తేసమద్భృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్|
అనుపాన విశేషేణ శుక్ల వాతం నిహంతిచ|

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము ఆభ్రకభస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 2 రసములు మర్దించి ముద్దజేసి గాజునుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున నునిచి 6 రూములు వండి సాంకశీతలమున దీసి 1 గురిగింజయెత్తు ఔషధమును తీటకోవలవేళ్ళ చూర్ణముతోనేని లేక నెయ్యి మిరియపుమార్ణముతోనేని నేవించిన శుక్లవాతము హరించును.

నష్టేంద్రియ నిదానము.

శ్లో॥ ఉష్ణద్రవ్యాణిపథ్యాని హ్యుష్ణవీర్యంచ జాయతే|
వీర్యేణ తేనమేహశ్చ మేహరోగస్స ఉచ్యతే|
మేహేపి వీర్యనాశశ్చ చికిత్సాంకురు తేభిషక్|
పూర్ణచంద్రో దయంపేయం క్షీణరేఖోహారం కరమ్|

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు కేశరమున కపధ్యకరంబులు వానివలన ఉష్ణవీర్యమును ఉష్ణవీర్యమువలన మేహరోగంబును మేహరోగమువలన వీర్యనష్టమును గలుగు తువీర్యనష్టమునకు పూర్ణచంద్రోదయమును 1 సంవత్సరము నేవించిన యదిహరించు. (మఱియు ఇంద్రియస్థలనముగలిగడి సర్వవాతములయందును పూర్ణ చంద్రోదయమును నేవించవలయు.)

నష్టేంద్రియమునకు వాతాంతకరసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] హేమార్క కాంతలోహభిం సూతభస్మంచ
గంధకమ్ | వైక్రాంతం విద్రుమంచైవ తారంతాళ సమన్వి
తమ్ | సుముహూర్తే ఖల్వమధ్యే చిత్రమూలస్య చద్రవైః |
చతుర్యమంచ సంమర్ద్యం ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్ |
కుక్కుటీ పుటపాకేన సాంకశీతలముద్ధరేత్ | ఇదంచచూర్ణి
తం శ్లక్ష్యం తదర్ధం సూతభస్మకమ్| సూతతుల్యం మృతంలా
ళం సర్వంఖల్వే విమర్దయేత్ | చిత్రకార్షకని రేణ నిర్గుండివా
కుణీద్రవైః| వాసాజంబక సీరేణ సప్తభావ్యం పృథకృథకే|
గుంజామాత్ర ప్రయాగేణకణానుధావ్యజ్య సంయుతమ్| సుప్త
వాతం వాతశూలం వేదనా వాతమేవచ| న్నయ్యకంపంగా
త్రభంగం పక్షుఘాతం హనుగ్రహమ్| వాయోర్మూర్ఛాంబ
తిమిరంవాలా శీతించ నాశయేత్ | వంధ్యాచలభతే గర్భం
నష్టంవీర్యం ప్రశస్యతే| వాతాంతక రసోనామ్నా సర్వరో
గ నివారకః| లోకోపకరణార్థాయవ్యాశ్చిసి దేవనిర్మితః |

తా. నువ్వు భస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము లోహభస్మము ఆభ్రకభస్మము రసభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము వైక్రాంతభస్మము పగడభస్మము రజితభస్మము తాళకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ మంచముహూర్తమున ఖల్వముననునిచి వాలుగు రూములు చిత్రమూలరసముతో మర్దించి విశ్వచేసి నీడ నెండించి కుక్కుటపుటంబిడి సాంకశీతలమునదీసి నూత్నముగ చూర్ణముచేసి దానికి ఆర్ధభాగము రసభస్మము తాళకభస్మము కలిపి చిత్రమూలము అల్లము నానిలి చాగ అడ్డసరము నిమ్మకాయ అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే ఏడేసిమాల్లు మర్దించి ఏడేసిమాల్లు భావనజేసి, గురిగింజం తేసి

మాత్రలుజేసి యందొకదానికి పిప్పలి చూర్ణముతోనేని తేనెతోనేని నేతితోనేని యొసం
గిన ను ప్రవాతము వాతకూలము వేదనావాతము స్నాయుకవాతము కంఠవాతము గాత్ర
భంగవాతము పక్షుఘాతవాతము హనుక్రవాతము మూర్ఛావాతము తిమిరవాతము
తామోదలగు ఎనుబదివాతములు నశించుటయేగాక గోద్రాలుగనుండుశ్రీ గర్భమును
ధరించు. మఱియునద్దవీర్యమునగా శాంతిజెందు. ఇదిబోకోపకారమునకై ఆశ్వినీదేవత
లచే సర్వరోగనివారణార్థంబై నిర్మింపబడిన వాతాంతకరసము

సూతికావాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అంగమర్దోజ్వరః కంఠోపి పాసాగురు గాత్ర
తా । శోకశ్శోభోతి శీతంచసూతికావాత లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమంతయునొచ్చుట శరీరముగగుర్చుదుచుట దప్పిగులుగుట శరీరము
బరుచైయుండుట కంఠనీరుగారుట శరీరమున శోభగులుగుట శరీరము కడుచల్లగనుం
డుట ఈలక్షణములగలిగి జ్వరమును కంఠమును గలిగియుండుటయే సూతికావాతమని
తెలియవలయు.

సూతికావాతమునకు బడబానలరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం చైకభాగం తామ్రభస్మ చతత్సమమ్ ।
ద్విభాగం గంధకంచైవ త్రిభాగంచ కటుత్రయమ్ ।
పన్నీనానగా చైకభాగం శోష్ణభాగంచ తత్సమమ్ ।
జ్వాలాముఖీ రవైర్మర్ద్యం బదరాస్థి ప్రమాణకమ్ ।
బడబానల నామాయం సూతికావాత నాశనః ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 1 భాగము తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధ
కము 2 భాగములు త్రికటుకములు 3 భాగములు చిత్రమాలము 1 భాగము చంగల్య
కోష్ఠ 1 భాగము ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్యముననునిచి నమలిచెక్కరసమున 1 దినము
మర్దించి రేగుగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మినుపకట్టు వెల్లుల్లిరసము అను
వాని యనుపానముతోనేని లేక తీటుకశిందవేర్చరసానుపానముతోనేని లేక ములు
వెలగచక్కరసము మిరియపుచూర్ణముతోనేని నేవించిన ప్రసూతివాతము వారించు.
మఱియు పాణికోష్ఠరసమునుగాని లేక సంజీవనీరసమునుగాని నేవించిన ప్రసూతివాత
ము వారించు.

సూతికావాతమునకు వాతవిధ్వంసకరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసం గంధకం నాగవంగంచలోహం తథా
తామ్రజంవ్యోమ నిశ్చంద్రకంచ । కణాటంకణం చోషణం
నాగరంపై పృథగ్భాగమేకం ఊషేత్ఫల్యమధ్యే । తతోవత్స
నాభంచ తుష్కార్ధభాగం దృఢం మర్దయే ద్యోవ్యషజైశ్చ
త్రివారమ్ । వరాచిత్రకైర్తార్కకుష్ఠైస్త్రీ వారంపృథగ్భావ
యే * త్సింధు వారార్ధివాసైః । తథామోహిని జంబవీరైః
పృథగ్ద్వయమాకా వాతవిధ్వంస కోయంరసశ్చ సమీరేచ
శూలేతథా శ్లేష్మరోగోగ్రహణ్యాంతథా సన్నిపాతేచమూ
కే । అపస్మారమాంద్యేచ శీతే చపిత్తేన స్త్రీహోదరే కుష్ఠ
రోగేచదద్యాత్ । స్త్రీయస్సూతికావాద రోగేతథైవ ద్వి
గుంజం ప్రదద్యాదిమం సూతరాజమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము సీసభస్మము తగరభస్మము లోహ
భస్మము తామ్రభస్మము తఱుకులులేని అభ్రీకభస్మము పిప్పళ్ళు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము
మిరియాలు శొంఠి ఇదిదినుసుకోక్కిక భాగము శుద్ధిచేసినవసనాభి 4½ భాగము ఇటుల
వీనిని ఖల్యముననునిచి శొంఠి పిప్పళ్ళు మిరియాలు అనువాని కషాయములతో మూడు
పర్యాయములును నేలతాటిగడ్డలరసము చిత్రమాలరసము గుంటులగ రాకురసము చం
గల్యకోష్ఠకషాయము అనువానితో మూడుమూర్లును వావిలియాకు అల్లము ఆడ్డసరము
గంజాయాకు నిమ్మపండ్లు అనువాని రసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగను మర్దించి భావన
జేసి గురిగింజలం తేసిమాత్రలుజేసి యందు 2 గురిగింజలయెత్తును అనుపానవిశేషములతో
నేవించుచుండిన వాతరోగము శూల శ్లేష్మరోగము గ్రహణి సన్నిపాతము మూకవాతము
అపస్మారము అగ్నిమాంద్యము శీతపిత్తము స్త్రీహోదరము కుష్టువు వారించు (లేక నక్క
పీటాకురసములో పిప్పలిగలిపి నేవించుచుండిన ప్రసూతివాతము వారించు) ఇదియ రస
ములలో శ్రేష్ఠమయిన వాతవిధ్వంసకరసము.

* సింధువారార్కవాసైః.

త్వగ్వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దేహస్ఫోటన సర్వాంగపాదమూల విదారణమ్ । కరపాద విదాహశ్చ త్వగ్వాతస్యచ లక్షణమ్ ॥

తా. సర్వాంగములు కాళ్ళుపగులుట చేతులు కాళ్ళుమండుట ఈ లక్షణములతోడ శరీరము పగులుటయే త్వగ్వాతమని తెలియవలయు (దీనియందు రసకర్పూరము నేని బోడతరపాకురసముతో నాతారసము నేని 40 దినములు సేవింపవలయు.)

భోగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విధూషించ విదాహశ్చ హ్యేష్టుకంపశ్చదేహీనామ్ । విస్పృష్టం వాయుకోపశ్చ న్యూంగవైకల్య కారితా । నేత్రశూలం శిరశ్శూలం భోగవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. పులితేనుపులువచ్చుట శరీరము విదాహించుట శరీరము పులుకుకంపు చేసుట శరీరము వణుకుట వాయువుప్రకోపించుట అంగములునొచ్చుట నేత్రములు శిరముకూలించుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరము సర్పణవలె ముడుచుకొనుటయే భోగ వాతమని తెలియవలయు.

భోగ వాతమునకు ఏరండమూలచూర్ణము.

శ్లో॥ స్థూలై రండకమూలస్య కర్షంఘృష్ట్యా జలైః పి బేత్ । భోగవాతవికారంచ సర్వవాతంచ నాశయేత్ ॥

తా. వెద్దాముదపు వేళ్ళనుదంచి చూర్ణము చేసి కర్షప్రమాణమును ప్రాచినిళ్ళ లోకలిపి 40 దినములు సేవించిన భోగవాతము సర్వవాతములు హరించు (దీనియందు కాలాగ్ని రుద్రరసమునుసగా సేవింపదగు.)

భోగ వాతమునకు రసకర్పూరము.

శ్లో॥ రసకర్పూర మమృతం వాతాశీతి వినాశనమ్ ।

తా. రసకర్పూరము అమృతతుల్యంబగుటచే 80 వాతముల హరింపజేయునని సర్వకాస్త్రములు జెప్పటంజేసి భోగవాతమున సేవింపవలయు.

కిక్కసవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కటిప్రదేశశూలంచ మహాశూలా వగోధనమ్ । పాదేపీడా శిరోఘ్రాణే కిక్కసవాత లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమంతటకూలించుట లేక శరీరమంతటపట్టుకొనుట పాదములునొచ్చుట తలకూలించుట ముక్కునొచ్చుట ఈలక్షణములుగలిగి మొలచుట్టు కూలించుటయే కిక్కసవాతమని తెలియవలయు.

కిక్కసవాతమునకు మహాకర్పూరము.

శ్లో॥ రసకర్పూర మమృతం వాతాశీతి వినాశనమ్ । మహాకర్పూర సేవేయం కిక్కస వాతనాశనే ॥

తా. రసకర్పూరము అమృతసమానంబగుటచే 80 వాతముల హరింపజేయు. అట్లగుటంజేసి కిక్కసవాతము హరించుటకై రసకర్పూరమును సేవింపవలయు. మఱియు రసకర్పూరము సేయవలయు.

కటివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కటిభంగోవికారశ్చ మహాశూలంచ క్రోధకృత్ । అపస్మారీచ దుర్భాషే కటివాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. మొలచుట్టు పగలగొట్టునటుల నొచ్చుట శరీరవికారము కడుకోపము అపస్మారముగలుగుట దుర్భాషలాడుట ఈలక్షణములుగలిగి మిక్కుటముగ నడుముకూలించుటయే కటివాతమని తెలియవలయు.

కటివాతమునకు వాతకేసరీరసము.

శ్లో॥ హింగుళం వత్సనాథంచచక్రాంగీ త్రికటుంవచామ్ । చిత్రమూలకషాయేణ సమభాగం విమర్దయేత్ । డోలాయంత్రేప చేద్యామం కటివాతం నిసాంతిచ ॥

తా. శుద్ధిచేసినఇంగిలీకము శుద్ధిచేసిన వసనాథి కటుకరోహిణి త్రికటుకములు వస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి చిత్రమూల కషాయముతో మర్దించి ముద్దజేసి డోలాయంత్రమున 1 రుణామువండి సేవనలేపనముల సేయుచుండిన కటి

వారము వారింను. [ఈ కటివారము వారింనుటకై కిక్కసవార చికిత్సలను సగాచేయ వలయు.]

మలబద్ధవారే లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పక్షిస్యూరా వగ్నితాపో మూత్రబంధ ఇ తిస్సృతః | ఆనాహశ్చశిరఃకంపో మలబద్ధస్య లక్షణమ్ |

తా. అొమ్మ తొడలు మండుట మూత్రము వెడలకుండుట కడుపుబ్బుట తల వణుకుట ఈలక్షణములు గలిగి మలముబంధించుటయే మలబద్ధవారమని తెలియవలయు [ఇది * యాప్యము.]

మలబద్ధవారమునకు వాకుచ్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ శతశో భావితం మూత్రం భావయేత్తేన నాకుచీమ్ | పలద్వయం శాలిబాచ తథా కృష్ణ తిలాన్వితమ్ | కైడర్యం శంఖపుష్పీచ సమభాగం విచూర్ణయేత్ | ఉష్ణోదకే పీబేచూర్ణం మలబద్ధం వినాశయేత్ |

తా. భావించివత్తులు 2 పలములు గూడపాల నల్లనవ్వులు † పెద్దమూస చెక్క కట్లచెక్క వీనిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి అనేకమార్లు వడియకట్ట బడిన మేకమూత్రముతో భావనజేసి ఉష్ణోదకముతో ప్రాతఃకాలమున నేవించిన మలబద్ధ వారము వారింను.

మూత్రబద్ధవారే లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] అసీహతా మూత్ర విదాహికాచ కంఠావ రోధో గుదకీలకంచ | ఆధ్యానముక్తం హృదయాచరోధో మూత్రంవిబద్ధం త్వితివారవిద్భిః |

తా. శరీరము తెలవెలకారుట మూత్రద్వారముమండుట మెడపట్టుకొనుట మూ లవ్యాధిగలుగుట అొమ్మపట్టుకొనుట ఈలక్షణములతోడ కడుపుబ్బి మూత్రము వెడల కుండుటయే మూత్రబద్ధవారమని తెలియవలయు. [ఇది యాప్యము.]

* యాప్యమన—శరీరముండువరకు మానకుండుకోగములు.

† ఇదే గుమ్మడులేకు అనియు జెప్పబడు.

మూత్రబద్ధవారమునకు వారవిద్రావణరసము.

శ్లో॥ సూతాభితామ్రతీక్ష్ణం మృతంతాళకగంధకమ్ | భార్గీశుంఠీ వచాధాన్యా కట్ఫలంచా భయావిషమ్ | మర్ద్యం పర్పట కద్రావై ర్షిమైకం భక్షయేద్వటీమ్ | మూత్రబద్ధ వినాశాయ సర్వవార ప్రశాంతయే ||

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము తాళక భస్మము కుద్దిచేసినగంధకము గంటుభారంగి శొంఠి కస కొఠిమిర్లు * పెద్దగుమ్మడు కరక్కాయలు అతివస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి పర్పటకరసముతో 1 దినము మర్దించి నిమ్మప్రమాణముంత మూత్రమునేసి నేవించిన మూత్రబద్ధవారము సర్వవారములు వారింను.

ఊరుస్తంభవారే లక్షణము.

శ్లో॥ ఊరుస్తంభశ్చ మేధ్రేచ గుదేపాదేచ శూలకమ్ | రక్తవాంతి ర్నభేశూల మూరువారస్య లక్షణమ్ ||

తా. మేధ్రము గుదము పాదములు శూలింనుట వెత్తురుగ్రక్కట గోళ్లు నొచ్చుట ఈలక్షణములతోడ తొడలు స్తంభమువలె కదలక శూలింనుటయే ఊరుస్తంభ వారమని తెలియవలయు. [ఇది అసాధ్యము.]

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] దేహంచ పాండురం మూత్రం దేహనేత్రేచ కంపనమ్ | శరీరేచ వికారోయ మూరువారః ప్రకీర్త్యతే |

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట మూత్రము పాండురవర్ణముగ వెడలుట శరీరమువణుకుట నేత్రములుతిరుగుట శరీరము వికారముగనుండుట ఈలక్షణములుగలిగి తొడలుకదలక శూలింనుటయే ఊరువారమని తెలియవలయు. [ఇది అసాధ్యము ఈ వారము వారింనుటకై రసకర్పూరమును నేవించవలయు.]

ఊరుస్తంభవారమునకు వారగజాంకుశరసము.

శ్లో॥ అష్టభాగా రసస్యాపి విషతిండోస్తద్దైవచ | గంధకస్య త్రిభాగంచ కలుత్రయ పలత్రయమ్ |

† ఇదే గుమ్మడు లేకు అనియు జెప్పబడు.

గుంజామాత్రం ఎటింఖాదే దశీతి వాతనాశనమ్ ।
వాతగజాం కుశోనామ్నా హ్యూరుస్తంభం నిహంతిచ ॥

తా. కుడిచేసినపాదరసము 8 భాగములు 8 దినములు కలిలోనానబెట్టిన విషముష్టిగింజలు 8 భాగములు కుడిచేసిన గంధకము 8 భాగములు త్రికటుకములు 8 భాగములు త్రిఫలములు 8 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వముననునిచి నిమ్మపండ్లు రసముతో కాగుగ మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందు 8 మాత్రలను నెయ్యి మిరియలు చూర్ణానుపానముతో నొసంగిన ఊరు స్తంభవాతము మొదలగు 80 వాతములువారింను.

తిమిరవాత లక్షణము.

శ్లో! [మాధవకల్పే] దేహంతిమిరయు క్తంచ గజదేహేనాప సంభవేత్ । దేహతాపశ్చాంగశోషో తిమిరవాత లక్షణమ్ ।

తా. శరీరము ఏనుగ చర్మమువలెనుండుట శరీరముమండుట అంగములు శోషించుట ఈలక్షణములగులిగి శరీరమున చీమలుపొక్కినటుల తిమిరగులుగుటయె తిమిరవాతమని తెలియవలయు. ఇది యాప్యము నుతియు పంసువాతప్రకరణమున జెప్పంబడిన ప్రభావతివటికముల నల్లకాచాకురసముతో నేని లేక ఉన్నాదప్రకరణమున జెప్పంబడు గంధకపిష్టమునేని 6 నెలలు సేవించిన తిమిరవాతము వారింను.)

కంపవాత లక్షణము.

శ్లో! కరపాదతలే కింపోదేహ భ్రమణ దుఃఖతే ।
నిద్రాభంగో మతిఃక్షీణా కంతవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. చేతులు కాళ్ళువణుకుట శరీరము తిరుగుట కడుదుఃఖము గలుగుట నిదురబట్టకుండుట జ్ఞానములేకుండుట ఈలక్షణములుగులిగి శరీరమువణుకుటయే కంపవాతమని తెలియవలయు. (ఇదియాప్యము.)

కంపవాతమునకు విజయభైరవరసము.

శ్లో! మృతసూతం మృతంతామ్రం మర్ద్యం గోకంటకద్రవైః । ఏకవింశతివారంచ శోష్యం పేష్యంపునఃపునః । చణమాత్రవటిం కుక్యా త్కంపవాతం వినాశయేత్ ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములగు ఖల్వములో నునిచి పల్లెరుజేల్లరసముతో మర్దించి యెండింపవలయు. ఇటుల 21 దినము మర్దించి యెండించి శనగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి దుంపరాన్నముతోగాని నెయ్యి మిరియపుమార్లముతోగాని 6 నెలలు సేవించిన కంపవాతము వారింను. (వీనియందు గప్పిడిపథ్యము వాచరించవలయు.)

బాహుకంపవాత లక్షణము.

శ్లో! ఏక బాహు ప్రకంపశ్చ వికారశ్చాపి దేహినామ్ ।
మహాదుఃఖం దివారాత్రౌ బాహుకంపస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరవికారముకలుగుట తీయుంబగులు కడుదుఃఖముగలుగుట యీలక్షణములు గలిగి ఒక చెయ్యి వణుకుటయే బాహుకంపవాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము.)

బాహుకంపవాతమునకు మాషతైలము.

శ్లో! మాషప్రస్థేహ్యపామష్టౌ పాకేస్మిక్ పాదశేషితే జీవనీయమి సీవ్యోష రాన్నా యప్త్యాహ్వసైంధవైః । ఆత్మగుప్తాయుతం తైలం ప్రస్థంక్షీరం చతుర్గుణమ్ । వస్త్రీకం చాపబాహుంచ బాహుకంపం వినాశయేత్ ॥

తా. 4 శేర్లు మినుముల నొకభాండములోవైచి దాని కెనిమిదింతలు నీళ్లుబోసి చతుర్థాంశముగ కాచి అందు పాలకూర పిన్నసదాప త్రికటుకములు దుంపరాన్నము యష్టిమధుకము సైంధవలవణము దూలగొండివిత్తులు అనువానిచూర్లము దినుసుకు పావు శేర్లు నూనె 4 శేర్లు పాలు 16 శేర్లు కలిపి చిక్కగ కాచి శరీరమునకు మర్దనచేయుచుండిన వస్త్రీవాతము అపబాహువాతము బాహుకంపవాతము వారింను.

బాహుకంపవాతమునకు కార్పాసతైలము.

శ్లో! [గ్రంథాంతరే] కార్పాసాసిక్కుభుత్థానాం క్వాధంతైలం పయోన్వితమ్ । సైంధవంచిత్రకాభ్యాంచ స్నిగ్ధంతదపబాహుకేః ॥

తా. ప్రత్తిపత్తులు 4 శేర్లు వులవలు 4 శేర్లు వీనిలో 82 శేర్లు వుడకముబోసి 8 శేర్లు మిగులనటుల కసాయముకాచి అందు నూనె 4 శేర్లు పాలు 26 శేర్లు కలిపి

చిక్కగవండి దించునపుడు సైంధవలవణము చిత్రమాలము అనువానిమార్గము దినునుకు పావుశేరువతున కలిపి శరీరమునకు లేపనము నేయుచుండినను (లేక యీశాకును మేకపాలలతోచి కాచి ఒక సంవత్సరమువరకు నేవింపుచుండినను) అపబాహుకవాతము హరించు.

శీత వాత లక్షణము.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] దేహేతి శీతలగమ్యాన్ శీత్రభ్రమణ మేవచ|

కంఠశ్శూలం శిరశ్శూలం శీతవాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. మూర్ఖు గలుగుట శీత్రములు శరీరము తిరుగుట మెడ శిరముకూలించుట యీలక్షణములు గలిగి శరీరము కడుశీతలముగనుండుటయే శీతవాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము.)

శీతవాతమునకు అగ్ని కుమారరసము.

శ్లో|| సూతభస్మైక భాగంచశుల్భ భస్మతతైవచ | విషంచతత్స మంగ్రాహ్యంగంధకం ద్విగుణీకృతమ్| త్రికటుక్రిఫలాచైవ స ర్వమేకత్ర మర్తయేత్ | నిర్గుండీధావనీహ్ని వ్యాఘ్రీపాతాళ కంఠథా| కర్కోటీ కాకమాచీచ ఇంద్రావారునికాతథా| ఏ తేషాం స్వరసంగ్రాహ్యాంభావయే దేకవిశతి | రసోహ్యగ్ని కుమారాఖ్యః ప్రత్యక్షంపర మేశ్వరి | సన్నిపాతేత్రిదోషేచ శీతాంగే వాతబంధనే| యమాలయస్యక ర్తవ్యం సూచికాగ్ర ప్రమాణకమ్ | సన్నిపాతహరంచైవ శీతజ్వరనివర్తకమ్ ||

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన వసనాభి యివి దినును కొక్కొక భాగము శుద్ధిజేసినగంధకము 2 భాగములు త్రికటుకములు 1 భాగము త్రిఫలములు 1 భాగము యిటుల వీనిని ఖల్వమున నునిచి వాచిలూకు నేలములక వేళ్లు చిత్రమాలము యెఱ్ఱిఅమువపు వేళ్లు దూసరితీగ గొడ్డుకాకర నల్లకాచాకు పాపలవేళ్లు అనువాని రసము లతో యిగువై యొకమాల్ల మర్చించి భావనచేసి మినుసగింజలంత మాత్రణజేసి అల్లపు రసముతో నొసంగిన సన్నిపాతము త్రిదోషము శీతాంగవాతము వాతపట్లు హరించు. మఱియు సన్నిపాతశీతజ్వరములవలన యమాలయమున కేగుటకు వుస్మఖుండుగ నుండు వానియొక్క సడినెత్తియందు వెంట్రుకలుతీసి యీయగ్ని కుమారమును సూచ్యగ్రప్రమా

ణం బునిచి నెత్తురుతోగలియువరకు వ్రేలితో బాగుగరుద్దిన వాడు జీవించు. ఈ అగ్ని కుమారరసము పరమేశ్వరునిచే పార్వతికి జెప్పబడియె. (మఱియు దీనిని నెయ్యి మిరి యపుమాగ్నానుపానమునేని లేక శొంఠి గుదానుపానముతోనేని లేక శారుమునగగడ్డ రసానుపానముతోనేని లేక శొంఠి వెల్లుల్లిరసానుపానముతోనేని నేవించినను లేక వైత్య ప్రకరణమున జెప్పబడు బడబాగ్ని రసమును నేవించినను శీతవాతము హరించు.)

సిరావాత లక్షణము.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] సార్వాంగంచసిరాదుఃఖం శరీరంచచరాచ రమ్| దేహః పాండుశ్చప్రీతశ్చ సిరావాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. అవయవములనొమ్ముట శరీరము దౌర్బల్యముగనుండుట శరీరము పాండుర వర్ణముగ గాని పచ్చగ గాని నుండుట యీలక్షణములు గలిగి నరములు నొమ్ముటయే సిరా వాతమని తెలియవలయు. (దీనియందు వాతగణాంబుశరసమునేని రసకర్పూరము నేని నేవింపవలయు.)

సిరావాతమునకు ఏరండాదికషాయము.

శ్లో|| ఏరండమూలం లశునం శుంఠీదార్దీపువర్నవా | సపిప్పలీ కృతక్వాథం సిరావాత హరంపరమ్ ||

తా. ఆముదపువేళ్లు కల్లెల్లిసాయలు శొంఠి ప్రానిపసపు గలిజేరువేళ్లు పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి నేవించిన సిరావాతము హరించు.

సిరావాతమునకు దేవదార్యాదికషాయము.

శ్లో|| దేవదారు బలావిశ్వ సై రేయై స్సాధితంజలమ్ | పాయయే త్తైలమిశ్రంతు సిరావాత వికారనుత్ ||

తా. దేవదారు ముత్తవపులగము శొంఠి ములుగోరంట వీనిని సమభాగములుగ కషాయము కాచి నడియకట్టి అందు 4 బిందువులు ఆముదముకలిపి త్రాగిన సిరావాతము హరించు.

నయన వాత లక్షణము.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] నయ నేకంపరోగశ్చ శిరోభ్రమణ మారుతమ్| ఉష్ణాంశ్రు సహితంనేత్రం నయ నే వాతలక్షణమ్||

తా. నేత్రములు అదురుట తలతిరుగుట శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట నేత్రములు చుండుట నేత్రముల నీరు గారుట యీలక్షణములు గలిగి నేత్రములు నొచ్చుటయే నయన వాతమని తెలియవలయు (మఱియు పరంగిచెక్కను సాయం ప్రాతః కాలముల నేవింపుచు తియ్యనికొరలు అన్నము కందిపప్పు వీనిని భక్షింపుచుండినను లేక రసకర్మా రమును నేవింపుచుండినను నయన వాతము వారించు.)

నాసావాల లక్షణము.

శ్లో॥ పూరితం కుసుమంఘ్రాణే నిర్వేదన మహాభయమ్ ।
శిరోభ్రమణపిత్తంచ నాసావాయకా ప్రకీర్తితమ్ ॥

తా. శరీరము దుర్బలముగ నుండుట కడుభయముగలుగుట తలవణుట శరీరము పిత్తాధిక్యముగ నుండుట యీలక్షణములు గలిగి వాసికముపూరించి నెత్తురు గారుటయే నాసావాలమని తెలియవలయు. (ఇది వారించుటకై మఱిపూడలచూర్ణమును నస్యము నేయవలయు.)

నాసావాలమునకు నస్యము.

శ్లో॥ శక్తరాతిల కల్కాభ్యాం నాసాఘ్రాణం ప్రయోజయేత్ ।
గఘ్రాచ్యాః పుటపాకంతు నిష్పిడ్యానేన నాపయేత్ ।
నాసాయాంచ శిరోహృద్యం నాసావాయుర్విసశ్యతి ॥

తా. పంచదార నవ్వులు వీనిని కల్కముగ వండి దానిని బట్టులోనుంచి నస్యము చేసినను లేక తిప్పతీగను మమ్ములోనుక్కి యందు రసముతీసి ముక్కులో పిండినను నాసావాలము శిరోవేదన వారించు.

నాసారక్తమునకు నస్యము.

శ్లో॥ గుడనాగరయోఃకల్క శోష్ణశోయేన నావనమ్ ।
సర్వస్థై ర్భ్రృంగ రాజస్య త్రామణేనచ నావనమ్ ।
నాసావాలే శిరోమధ్యే లేప్యంరక్తం వినశ్యతి ॥

తా. నాసావాలమున బెల్లము శొంటి వీనిని వుష్ణోదకముతో నూరి కల్కముచేసి నస్యముచేసినను లేక శొంటి పిప్పలి మిరియాలు వీనిని గుంటులగ రాకురసముతో నూరి నస్యముచేసినను లేక శిరోమధ్యమున లేపనముచేసినను నాసారక్తము వారించు.

ముఖవాల లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నిష్టివనం కృశత్వంచ ముఖనాసాత్క
ఫస్యచ| దేహం కంఠూశ్చశాసశ్చ ముఖంవాల ప్రకీర్తితః॥

తా. శరీరము కృశించుట శరీరమున దురద ఉబ్బుసము గలుగుట ఈలక్షణము గలిగి ముక్కున నోట తెమడ గారుటయే ముఖవాలమని తెలియవలయు.

ముఖవాలమునకు చతుర్ముఖరసము.

శ్లో॥ మృతనూతాభ్రకం తుత్థం రాజావర్తం శిలాజతు ।
గుగ్గులుశ్చ శిలాచైవం సమాంసం మధుమిశ్రితమ్ ।
భక్షయే న్యాషమేకంతు ముఖవాల ప్రశాంతయే॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసినమైలుతుత్తము కలుపురాయి శుద్ధి చేసినశిలాజతు శుద్ధిచేసినగుగ్గులము శుద్ధిచేసినమణిశిల వీనిని సమభాగములుగ తేనెలో మర్దించి మాషప్రమాణమంతేసి మాత్రలుచేసి భక్షించిన ముఖవాలము శమించు.

ముఖవాలమునకు విశంగాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ విశంగ హింగ్వపామార్గ బీజనక్తాహ్వ సర్వవైః ।
అగ్నిం పురస్తాన్నిక్షిప్య ముఖవాలేచ ధూపయేత్ ॥

తా. వాయువిడంగములు ఇంగవ ఉత్తరేణివత్తులు అవాలు వీనిని చూర్ణముచేసి అగ్నిలోవేసి పొగబట్టిన ముఖవాలము వారించు.

ఉదరవాల లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉదరం శూలబద్ధంచ బాహుకంప శ్శిరో
వ్యధా । నిద్రానాశోతిపీడాచ వుదరవాలలక్షణమ్॥

తా. చేతులు వణుకుట తలనొచ్చుట నిదురబట్టకుండుట శరీరమున పీడగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి కడుపుకూలించి బంధించుటయే ఉదరవాలమని తెలియవలయు.

కుక్షి వాల లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కుక్షిశూలం శోఫసాండు శిరోభ్రమణ
కంఠథా|నేత్రభ్రమీ నాభిశూలం కుక్షి వాలస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరమువాచుట శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట తల శీత్రములుతిరుగుట బొడ్డుక్రింద కూలించుట ఈలక్షణములు గలిగి కడుపుకూలించుటయే కుక్షీవాతమని తెలియవలయు. [ఉదర కుక్షీవాతములకు ఏక చికిత్సంజేయవలయు.]

అశీతివాతములకు కాలాగ్ని రుద్రరసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతం విషంగంధ మజామోదం ఫలత్రయమ్ । సర్జత్యైరం యవత్యైరం వహ్నినైంధవజీరకమ్ । సౌవర్చలం విశంగానిటంకణంచ కటుత్రయమ్ । విషముష్టి స్సర్వసమో జం బీరైమర్దయే ద్దినమ్ । మరీచమాత్ర వటికావ్యాగ్ని మాండ్యం ప్రణాశయేత్ । అశీతివాతజ్వరోగ్గా గుల్మంచ గ్రహణీగదాక్ । రసఃకాలాగ్ని రుద్రోయం పూజ్యపాదేన నిర్మితః॥

తా. శుద్ధిచేసినపాదరసము శుద్ధిచేసినవసవాభి శుద్ధిచేసినగంధకము అజామోదము త్రిఫలములు సర్జత్యైరము యవత్యైరము చిత్రమాలము సైంధవలవణము జీలకఱ్ఱసౌవర్చలవణము వాయువిడంగములు శుద్ధిచేసినవలి గాతము త్రికటుకములు వీని నెల్లసమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ మూడుదినములు కలిలోనానబెట్టబడిన విషముష్టినిత్తుల చూర్ణమునుకలిపి ఖల్యమున నిమ్మపండ్లరసముతో ఒకదినము మర్దించి మిరియపుగింజలంజేసి మాత్రలుజేసి నెయ్యి మిరియపుచూర్ణము అనువానియనుపానముతో నొసంగిన అగ్నిమాండ్యము కుక్షీవాతము మొదలగు ఎనుబదివాతములు గుల్మసుగ్రహీణి హరించు. ఇదియ పూజ్యపాదనిచే వచింపబడిన కాలాగ్ని రుద్రరసము.

అజీర్ణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మలస్యబంధోవయవేచగుఃఖి జంఘాది పాదేశిరశూలశోషమ్ । మందాగ్ని యోగోహ్యారుచిక్లమంచ హ్యజీర్తివాతంప్రవదంతితద్దాః॥

తా. మలముబద్ధగించుట అవయవములునొచ్చుట పిక్కలమొదలు పాదముల వరకు కూలించుట తలనొచ్చుట శరీరముఎండగుట అగ్నిమాండ్యము అరుచి బడలికగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి భుజించినయన్నము అరిగి అరగకుండుటయే అజీర్ణవాతమని తెలియవలయు. [ఇదిహరించుటకై వాతగణాంకుశరసమునేని లేక రసభస్మమునేని సేవింపవలయు.]

అమ్లవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అరుచి త్యాప్లువాతశ్చ మందాగ్ని ర్షాభి శూలసమ్ । గురూకరశ్యవీడాద హోమ్ల వాతస్య లక్షణమ్॥

తా. అరుచిగలుగుట అన్నముఅరగకుండుట బొడ్డులోకూలించుట శరీరముబరువుగనుండుట శరీరమునొచ్చుట ఈలక్షణములుగలిగి పులితేనుపులు వచ్చుటయే అమ్లవాతమని తెలియవలయు. (ఇదిహరించుటకై త్రియప్రకరణమున జెప్పబడిన క్రమదగ్నికు మారమును సేవింపవలయు.)

అమ్లవాతమునకు విషతిండుక తైలము.

శ్లో॥ విషతిండుకవృక్షస్య పరసారస్యప్రస్థకమ్ । ద్వాఘకేవారనా శేన సంనిశ్ర్యాలోడ్యయత్నతః । జంబీరనిరందిద్విప్రస్థప్రస్థం తద్భిజచూర్ణకమ్ । ప్రస్థమేరండతైలంచద్విప్రస్థం తిలతైలకమ్ । తావత్ప్రమాయంతి తైలం నవవస్త్రేనడోలితమ్ । సర్వాంగ సంధ్యస్థిగ తామ్లవాయు క ఫామయేచానిల ఘోరశూలేవిలో మనాయావనలోమ వాయశాస్త్రుభేధనుర్వాత ఇతిప్రశస్తమ్॥

తా. నాలుగుసేర్ల విషముష్టినిత్తులలో ముప్పదిరెండు సేర్లు జొన్నలకలిపి 12 సేర్ల కషాయముకాచి క్రొత్తవస్త్రమున వడియగట్టి అందు నిమ్మపండ్ల రసము 8 సేర్లు విషముష్టినిత్తుల చూర్ణము 4 సేర్లు అముదము 4 సేర్లు సువ్వులనూనె 8 సేర్లు కలిపి తైల పక్యముగకాచి శరీరమున లేపనముజేయుచుండిన సర్వాంగవాతము సంధివాతము అస్థి వాతము అమ్లవాతము కఫవాతము ఘోరమైనవాతనొప్పులు విలోమవాతము అనులోమ వాతము ఊరుస్తంభవాతము ధనుర్వాతము మొదలగునవి హరించు.

అనులోమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ శిరకంఠాశ్చ దేహాశ్చ పాండుర శ్శర్దనంధ్రమః । స్వేదమూర్ఛా భయంచైవ ధాతుశోషో వికారకృత్ । హాస్యం నిద్రాతిశ్వాసశ్చ హ్యనులోమస్య లక్షణమ్॥

తా. శిరమున దురదగలుగుట శరీరము * పాండురవర్ణముగనుండుట వాంతిభ్రమ దెవుట మూర్ఛ భయముగలుగుట ధాతువులుశోషించుట శరీరవికారము నగవుకడునిద్ర

* పాండురవర్ణమన— తెలుపునన్న లేక తెలుపు పచ్చనగలరంగు.

కడుక్కాసముగలుగుట తలక్షణములతోడ బసవకు వంగదీసుటయే అనులోమవార మని తెలియవలయు. [దీనియందు తీవ్రమైన తీపులుగలిగిన రోగిమృతి జెందుననియు మెల్లని తీపులుగలిగిన రోగిజీవించుననియు తెలియవలయు.]

అనులోమవారమునకు వారసమ్మోహనరసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతం విషం చాభ్యం వ్యోషం గంధకటంకణమ్ | సైంధవం ధూర్తబీజంచ తుల్యంతుల్యం విచూర్ణయేత్ | త్రిదివం మర్దయేత్ఫల్యే కారవల్లీరసేనచ | వజ్రమూషాంతరే ఊష్వా కాచకుప్యమథాపివా | వాలుకాయంత్రకేవక్త్వా ద్వియా మాంతేసముద్ధరేత్ | ఏతత్సర్వంసమాదాయ మత్స్యేపిత్రేన భావయేత్ | మాషమూత్ర నిషేవేత హ్యనులోమం ని హంతిచ||

తా. శుద్ధిచేసినపాదరసము శుద్ధిచేసినవసనాభి అభ్యంకభస్మము త్రికటుకములు శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినవెలిగారము సైంధవలవణము శుద్ధిచేసినఉమ్మెత్తలిత్తులు వీణుని సమభాగములుగ మార్లముచేసి ఖల్వములోనుంచి కాకరాకురసముతో మూడు దినములుమర్దించి వజ్రమూషలోగాని కుప్పెలోగానినుంచి వాలుకాయంత్రమున రెండు రూములువండి సాంగశితలమునదీసి ఖల్వములోనుంచి చేపచేడుతో భావనజేసి మాష ప్రమాణమంతేసి మూత్రముచేసి యందొక దానిని తీటకసిండ్ వేళ్ళరసముతో నేని వావిలా కురసముతో నేని నేవించిన అనులోమవారము హరించు.

విలోమవార లక్షణము.

శ్లో॥ అతితంద్రావృతిశ్వాసః పాండుతానేత్ర శూలకృత్ | స్వేదోహిక్కాంతి వాంతిశ్చి విలోమవారలక్షణమ్||

తా. కడుతంద్ర కడుక్కాసము గలుగుట శరీరము పాండురకర్ణముగనుండుట నేత్రములు శూలించుట చెఱుట ఎక్కిళ్ళు వాంతిగలుగుట తలక్షణములుగలిగి ముంద రికివంగదీసుటయే విలోమవారమని తెలియవలయు.(మఱియు దీనియందుతీపులు తీవ్రము గనుండిన రోగి మృతిజెందుననియు మెల్లగనుండిన జీవించుననియు తెలియవలయు.)

విలోమవారమునకు సింహనాదరసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతం విషంగంధం సమం మణిశిలారసమ్ | దంతబీజం సమఖల్వే మర్దయే ద్దీవసద్వయమ్ | కారవల్లీ రసై స్సమ్యక్ కృటపాకేచ యోజయేత్ | ఉద్ధృత్య చూర్ణయేత్ఫల్యే ద్వియామంచాను పానతః | గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం విలోమ వారనాశనమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన మణి శిల శుద్ధిచేసినకఫరి యివి సమభాగములు వీనికి సమముగ నేలదంతలిత్తులమార్లము కలిపి ఖల్వమున నుంచి కాకరాకురసముతో 2 దినములు మర్దించి 2 రూములు వాలుకాయంత్రమున పాకముచేసి సాంగశితలమున దీసి ఖల్వములో మార్లముచేసి గురిగించ ప్రమాణమును వావిలాకురసముతో నేని తీటకసిండ్ సముతో నేని నేవింపుమంజిని విలోమవారము హరించు.

ధనుర్వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ధనుశ్చకంపనచూర్ణా హ్యగ్నిమాంద్యం ప్రలాపకమ్ | మృత్యుతుల్యానిచిహ్నానిధనుర్వాతస్యలక్షణా||

తా. నలుగుట మార్చ అగ్ని మాంద్యము లేక కడుపులోమంట ప్రలాపముగలు గుట మృతిజెందినటుల కనుపించుట యాలక్షణములు గలిగి శరీరము విల్లువలే వంగి యుండుటయే ధనుర్వాతమని తెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము.)

ధనుర్వాతమునకు అగ్నికర్మాదిచికిత్స.

శ్లో॥ శరీరం జాయతేఘోర మగ్నివైద్యంచ కారయేత్ | పాదాది కంఠపర్వంతం సంధిచేశే శలాకయా | ఏరండ తైలత్రిఫలా గోమూత్రం చిత్రికంవిషమ్ | మాషకస్య ఘృతైః పానం ధనుర్వాతం వినాశయేత్ ||

తా. తైజెప్పుబడిన ధనుర్వాతమున శరీరము మహాఘోరముగ నుండును. కావున పాదముమొదలు కంఠమువరకు సంధిప్రదేశముల శలాకుతో అగ్నివైద్యమును నేయు

టయేగాక త్రిఫలములు చిత్రమాలము అతివస ఆనువాని సమభాగములుగ మార్గము చేసి అందు ఆముదము గోమూత్రముకలిపి నేవించినను లేక మినపకట్టులో నెయ్యినికలిపి నేవించినను ధనుర్మాతము వారించు.

కంత వాత లక్షణము.

శ్లో॥ సద్యోమృత్యుః కంత వాత శ్శిరోభంగః ప్రలాపనమ్ |
వాంతీ రక్తస్యకంపశ్చ కంత వాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. ప్రలాపించుట నెత్తురుగక్కుట శరీరమువణుకుట యీలక్షణములు గలిగి కంతము తల బ్రద్దలుచేసినటులనొచ్చుటయే కంత వాతమని తెలియవలయు. ఇది జనించు నపుడే రోగిని చంపు. (దీనియందు వాతగజాంతుకరమును నేవింపదగు.)

పక్షుభూత వాత లక్షణము.

శ్లో॥ శిరసః పాదపర్యంత మధ్ధాంగే పార్శ్వశూలకృత్ |
మహాశూలం దివారాత్రౌ పక్షుభూతస్య లక్షణమ్ ||

తా. శిరముమొనలు పాదపర్యంతమును 1 పార్శ్వమున కూలింపుట లేయుం బగలు శరీరము మిక్కుటముగ నొచ్చుట యీ లక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క 1/2 పార్శ్వము పగలగొట్టునటుల నొచ్చుటయే పక్షుభూతవాతమని తెలియవలయు. ఇది యాప్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పార్శ్వమధ్ధంశరీరస్య కంపస్సాస్యత్కషీ శూ
లనమ్ | సేత్రామయ విరోధశ్చ భంగస్సాస్య త్పక్షుభూతకః ||

తా. శరీరార్ధపార్శ్వమువణుకుట కడుపులో కూలింపుట సేత్రరోగము గలుగుట యీలక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క 1/2 పార్శ్వము పగలగొట్టునటుల నొచ్చుటయే పక్షుభూత వాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము. మఱియు వీనితోడ జ్వరమును సంబంధించియుండిన రోగి మృతిజెందు. జ్వరము సంబంధించకుండిన చికిత్సం జేయ వలయు. చికిత్సించునెడ రసకర్పూరమును నేవింపజేయవలయు. రసపుబ్బను నేయ వలయు.)

పక్షుభూత వాతమునకు కాలకంటక రసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతంవిషంగంధం మరీచంటాకణంకణా | ధూర్తబీజంచ
త్రిఫలంసనుభాగంచఖల్వకే | తిండుకోబృహతీఫల్గుసోమనల్లీ
కపిత్థకః | ఆర్ద్రాకభృంగ రాజంచ ద్రవై ర్భావ్యందినత్ర మమ్ |
కాచకుప్యాంవిలేప్యాథ వాలుకాయం త్రకేపచేత్ | యామద్వ
యంచ మందాగ్నా సాంగశీతల ముద్దరేత్ | వారాహ ఛాగ
పిత్రేచ భావయేచ్చ దినద్వయమ్ | గుంజామాత్రం ప్రధా
తవ్యం పక్షుభూతం వినాశయేత్ | త్రికటు త్రిఫలాక్వాథ
మనుపానం పిత్రేత్సదా |

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిచేసినవసవాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము మిరియూలు శుద్ధి చేసిన కలిగారము పిప్పళ్ళు ఉమ్మి త్తవిత్తులు త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ మార్గముచేసి ఖల్వములోనుంచి నల్లతుమికి నెద్దములక బ్రహ్మమేడి భావంచిత్తులువెలగ అల్లము గుంటుగలగర అనువాని రసములతో 2 దినములు మర్దించి భావనచేసి ముద్దచేసి గాజాకు ప్పెలోనుంచి చీలచున్న లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున 2 ర్భాములు మందాగ్నితోవండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వముననుంచి అడవిపంది మేక అను వానిచేదులతో 2 దినములు భావనచేసి గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని త్రికటుకములు త్రిఫలములు అనువాని కషాయానుపానముతో నేవించిన పక్షుభూత వాతము వారించు. మఱియు ఔషధమును 1 వత్సరంచేసి ఆరుమాసములేని నేవింపక వాతరోగములు వారింపవని శాస్త్రములయందు చెప్పబడి యున్నయది.

అర్ధాంగ వాత లక్షణము.

శ్లో॥ అర్ధాంగం బాహుకంపశ్చ నిద్రానాశన మేవచ |
హృదయాగ్ని ర్మలంబద్ధ మర్ధాంగ వాతలక్షణమ్ ||

తా. బాహువులువణుకుట నిదురబట్టుకుండుట కడుపులోనుండుట వలము బంధించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరములో అర్ధభాగము ఈడ్చికోనియుండుటయే అర్ధాంగ వాతమని తెలియవలయు. ఇదియాప్యము. దీనియందు పక్షుభూత వాత చికిత్సం జేయ వలయు.

పార్శ్వవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] దేహస్య శీతలంపార్శ్వే పుష్కాదశ్చ శిరో భ్రమః | కర్ణనేత్రేచ విస్ఫోటః పార్శ్వవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. ఉష్ణాదముగలుగుట తలతిరుగుట చెవులు నేత్రములునొచ్చుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరములో 1/2 పార్శ్వము గల్గిననుండుటయే పార్శ్వవాతమని తెలియవలయు. ఇది యాప్యము. దీనియందు వాతగజాంకుశరసమును సేవింపవలయు.

శ్లో॥ శిరఃపార్శ్వేచ శూలంచ నేత్రకణ్ఠేతు మందతాః | కర్ణాంతరే మహాశూలం పార్శ్వశూలాది దోషకృత్॥

తా. శిరముయొక్క 1 పార్శ్వముశూలించుట నేత్రములకు చూపులేకుండుట చెవులువిసరాకుండుట చెవిలోమిక్కుటముగ పోటుపాడుమట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క 1 పార్శ్వమున శూలాదిదోషములు కలుగుటయే పార్శ్వవాతమని తెలియవలయు ఇదిపాండుటకై వాతగజాంకుశరసమును సేవింపవలయు.

ఆతపవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] పాండుశ్చదృష్టి ర్భ్రమణంవికారః ప్రాణస్య హాని ర్భయతాపసంభవః | దుఃఖాతిపీడా కుటిలంవ్యధాచ శరీర ఇత్యా తపవాతలక్షణమ్॥

తా. నేత్రములు పాండురవర్ణముగ నుండుట శరీరముతిరుగుట శరీరము వికారముగ నుండుట ప్రాణహాని దుఃఖము మహాసంకటముగలుగుట పలువిధములైన యుష్మద్రవములుగలుగుట ఈలక్షణములతోడ సహించుట కళకయైనతాపము గలుగుటయే ఆతపవాతమని తెలియవలయు. ఇదియాప్యము.

ఆతపవాతమునకు వాతశాస్త్రాలరసము.

శ్లో॥ విషం సూతాభ్రకంగంధ వచాహింగుళ సైంధవమ్ | లవంగం పిప్పలీమూలం తుల్యంతుల్యం విమర్దయేత్ | దినంహంస పద్మద్రావైః కుక్కుటిపుటపాచితమ్ | చూర్ణీకృతం తతో చేయ మనుపాన విశేషతః | ఆతపవాతనిర్మూక్తి ప్రమస్సూర్యోడయే యథా॥

తా. కుద్దిచేసిన వసనాభి కుద్దిచేసినరసము ఆభ్రకభస్మము కుద్దిచేసిన గంధ కము అతివస కుద్దిచేసిన ఇంగిలీకము సైంధవలవణము లవంగములు మోడి వీనిని సుఖా గమలుగ ఖల్వములోనుంచి హంసపాదియాకురసముతో 1 దినమువర్షించి తుప్పెలో నుంచి రి ఝాములు కుక్కుటపుటంబిడి సాంగ శీతలమునదీసి మార్గముజేసి గురిగించిత యెత్తును నెయ్యి మిరియపు చూర్ణముతో నొసంగిన “ మార్కుడుదయించుటచే నంధ కారము నశించుభంగి” ఆతపవాతము నశించు.

అగ్ని వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] అగ్ని దేహవికారయంతిమనుజా మూర్ఖా విదాహ శ్శిరో భంగస్సాస్యచ్చ తథాశరీర మలినా సుష్మాం గతాకోపితా | ఆయుర్వృద్ధనదోబలక్షయకరః కాంతింవినా మానుషా హ్యగ్నిం వాతమిమంపందతిమునయో ధాత్రీచరం మారుతమ్॥

తా. శరీరవికారము మూర్ఖ విదాహము తలనొప్పి శరీరమాలిన్యము శరీరకృశత్వము శోషము * ఆయుర్వృద్ధి దౌర్బల్యముగలుగుట శరీరము కాంతివిహీనముగ నుండుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము అగ్నివలెనుండుచు మనుజులపీడింపుచుండునది అగ్నివాతమని మునీశ్వరులచే జెప్పబడియె. [ఇది యాప్యము.]

అగ్ని వాతమునకు వీరభద్రరసము.

శ్లో॥ మృతంనూతం మృతతామ్రం మర్దయే త్కంటకీర్రవైః | ఏకవింశతినారం వైశోష్యం పేష్యం పునఃపునః | చణమాత్రాం వటీంఖాదే త్వర్వాంగే చాగ్ని వాతకే | స్వర్ణక్షీరీ విషావహ్నికా పారిణా పేషయే త్సమమ్ | ఈషన్మాత్ర ఘృతేపాచ్యం లేపాద్వాసో వినశ్యతి॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని ఖల్వములోనుంచి పల్లెరువేళ్ళరసముతో వర్షించి ఎండింపవలయు. ఇటుల 21 మార్లు వర్షించి ఎండించి కనగ గింజలంతేసి మాత్రలుజేసి సేవించుటయే గాక రెడ్డినానబ్రాలు అతివస చిత్రములము అనువానిని

* ఆయుర్వృద్ధి యన-చంపక బాధించుట.

సనుభాగములుగ భుజ్యములోనునిచి ఉదకముతోనూరి అందుయొకింత ఘృతముకలిపి పాకముచేసి శరీరమునకు లేపనముజేసిన అగ్ని వాతమునశించు.

ఆఢ్యవారే లక్షణము.

శ్లో॥ [మూధవనిదానే] వగ్నాణి జత రేదాహ శ్చిరోనేత్రేభిమస్త
థా । పాదశూలం కర్ణశూలం మాఢ్యవారేస్య లక్షణమ్॥

తా. కడుపులోనుండుట తలవణుకుట కన్నులుతిరుగుట కాళ్ళయందు కూల చెవిలో పోట్లుగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరమున గాదెలు కట్టుటయే ఆఢ్యవారే వని తెలియవలయు.

ఆఢ్యవారమునకు ప్రభావతీ వటికములు.

శ్లో॥ భాగమేకంతు కర్పూరం తదర్థం శుద్ధగంధకమ్ ।
తత్సమాని విడంగాని జాతీపత్ర లవంగాకమ్ ।
జాజీఫలం తథాచైలా వోష్యంచాపి సమంసమమ్ ।
శ్లేక్ష్యచూర్ణ మిదంసర్వం మద్దయే ద్యామమాత్రకమ్ ।
గుడేన మాషమాత్రంతు వటికాం కారయేచ్ఛుధః ।
ఇయం ప్రభావతీనామ్నా షాఢ్యవారే వినాశకృత్ ॥

తా. రసకర్పూరము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 1/2 భాగము వాయువిడం గములు 1/2 భాగము లవంగాములు జాపత్రీ జాజీకాయ ఏలకులు ఇవి దినుసు నొకపంటికి నొక్కొకభాగము త్రికటుకములు 1 భాగము ఇలులవానిశెల్ల గ్రహించి చూర్ణముచేసి అందు బెల్లముకలిపి 1 రూము మర్దించి మాషప్రమాణములేసి మాత్రలుజేసి సాయం ప్రాతః కాలములయందొక్కొక మాత్రచొప్పన 4 మాషములు నేతితో నేవింపుచుండిన ఆఢ్యవారము వారించు.

సుష్కవారే లక్షణము.

శ్లో॥ [మూధవనిదానే] దేహశ్చ పాండుశ్చిమ మాదుతౌచ
మూర్ఛాకంప భ్రమతాకయుక్తః । స్వేదశ్చపృష్ఠా బధిర
త్వయోగ శ్శుష్కంచవారం ప్రవదంతితన్దాః॥

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట బడలిక శరీరమున వాతోషద్రవ ములు మూర్ఛ వణుకు భ్రమ తాపము చెనుట దప్పిగలుగుట చెవులువిసరాకుండుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము ఎడింపుండుటయే శుష్కవారముని తెలియవలయు ఇది వారించుటకై ఆఢ్యవారచికిత్స నేని వారగజాంకుశరసనేన నేని చేయవలయు.

సుప్తవారే లక్షణము.

శ్లో॥ [మూధవనిదానే] భయంబీభత్సతా రాద్రం శోషఃకర్ణాంతరు
గృవేత్ । మూర్ఛాకంపభ్రమ స్వేదాస్సుప్తవారంవిర్దిశేత్ ।

తా. భయపడుట చిత్తవికారము శోషముగలుగుట శరీరముయెండుట చెవికొనల యందుపీడ మూర్ఛ వణుకు భ్రమ చెనుటగలుగుట యీలక్షణములు గలిగి స్వకానము లేకుండుటయే సుప్తవారముని తెలియవలయు.

సుప్తవారమునకు కనకసుందరరసము.

శ్లో॥ శుద్ధంచ పారదంశుల్బం గంధకం టుకణాకణా ।
కాకజంఘా కషాయేణ దినమేకంతు మర్దయేత్ ।
డోలాయంత్రేప చేద్యామం సమ్యక్తీవ్రాగ్నినాతతః ।
ఆర్ద్రకస్యానుపాసేన మాషమాత్రం పిబేదను ।
సుప్తవారం నిహంత్యాశు సర్వవారే నికృంతనః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సనుభాగములుగ భుజ్యములో నునిచి మొమసంధిచేర్చకషాయముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దచేసి డోలాయంత్రమున 1 రూము ఘాడాగ్నితోపండి మాష ప్రమాణమును అల్లపురసముతో నేవించిన సుప్తవారము వారించు. వుటియు దీనినే శుష్కవారమునందురు. 80 వారములయందును నేవింపవలయు.

సంధివారే లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరం గంధలిప్తంచ శూలంవాయు ప్రకోపతః ।
దేహేచ వికృతీత్యైవ రోమపార్షో విలాపనమ్ ।
అంగసంధిషుపీఠాచ సంధివారస్య లక్షణమ్ ।

తా. శరీరము గంధముచే పూయబడినటులుండుట వాతప్రకోపమువలన కూల గలుగుట శరీరమున గాదెలుకట్టుట గగుర్పొడుచుట ప్రలాపించుట యీ లక్షణములు గలిగి అవయవసంధులు నొచ్చుటయే సంధివాతమని తెలియవలయు.

సంధి వాతమునకు రత్న గర్భ పోటలీర సము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం హింగుళం కటురోహిణీ ।
లోహతామ్ర మయోభస్మ తాళకంచ మనశ్శిలా ।
అర్కమూల కషాయేణ మర్దితం వటకీకృతమ్ ।
కాచకుప్యం నివేశ్యాథ లేపయే ద్వత్ప్రస్తుత్తికామ్ ।
శ్రియామం వాలుకాయంత్రే పచేన్మృద్వగ్ని వాతతః ।
గుంజామాత్రం ప్రయుంజీత సంధి వాతం నిహంత్యలమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినవసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన యింగి లీకము కటుకరోహిణి లోహాభస్మము తామ్రభస్మము మందూరము శుద్ధిచేసిన తాళ కము శుద్ధిచేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడువేళ్ళకషాయ మతో 1 దినము వర్షించి గాజుకుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యండించి వాలుకాయంత్రమున రి ఝూములు మృద్వగ్నితోవండి యందొక గురిగింజప్రమాణమును నెయ్యి మిరియపుమార్లముతోనేని లేక ఓనుము వస ఆనువానికషాయముతోనేని నేవించిన సంధివాతము హరించు.

సాధ్య వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రోమహర్షణ కంచైవ శిరోభ్రమణ శూల కమ్ । కర్ణ బాధిర్య మజ్ఞానం సాధ్య వాతం వినిర్ది శేత్ ॥

తా. గగుర్పొడుచుట తలతిరుగుట శరీరము శూలించుట చెవులు విన రాకుండుట అజ్ఞానము గలుగుట యీ లక్షణములు గలది సాధ్యవాత మని తెలియవలయు. ఇది యాస్యము, దీనియందు పూర్వోక్తసంధివాతచికిత్సనే చేయవలయు.

శిరో వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శిరో వాతేచ హృచ్చాలం రోమహర్షో విశో షణమ్ । దాహస్పర్శ్యాంగ నేత్రేచ శిరో వాతస్య లక్షణమ్ ।

తా. తొమ్మునొచ్చుట రోమములు గగుర్పొడుచుట శరీరముఎండుట సర్వాంగములు నేత్రములు మండుట ఈ లక్షణములుగలిగి తలనొచ్చుటయే శిరోవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై రసకర్పూరమునేని కాలాగ్ని రుద్రరసమునేని నేవింపవలయు.)

సర్వహీన వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] ఆతపోదేహ శుష్కత్వం స్వరహనిశ్చకంచ నమ్ । పరిభ్రమః కర్ణ శూలం స్వరహీన నిరీక్ష యేత్ ॥

తా. శరీరము ఉడుకుట శరీరము శుష్కించుట శరీరము వణుకుట తబ్బిబ్బి లాడుట చెనిలో శూలగులుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి స్వరహీనమై పలుకుటయే స్వర హీనవాతమని తెలియవలయు.

స్వరహీన వాతమునకు వాతకులాంతక తైలము.

శ్లో॥ రసంగంధ శిలాతాళ మార్ణం మర్ద్యంచ కాంజికైః ।
లిప్తావస్తీ కృతాంవర్తి తైలాక్తాం జ్వాలయేన్ముఖాత్ ।
ప్రానయే ద్ద్రాహయేత్తైల మధఃపాత్రే ఘృతైస్సహ ।
తస్తైలం లేపయేత్ప్రతే నాగవల్యాస్తు భక్షయేత్ ।
స్వరహీన వికారఘ్నం సర్వవ్రణ హరంవరమ్ ॥

తా. రసము గంధకము శిలాజిత్తు తాళకము వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ మార్ణముజేసి ఖల్వములో నునిచి కలితో మర్దించి వస్త్రమునకు లేపనముజేసి ఎండించి వర్తిగజుట్టి నూనెలోతడిపి దీపము ముట్టించి దానిక్రింద నొకపాత్రము నునిచిన యందు నూనెవడుగును వీడవ దానిలో ఆవునెయ్యికలిపి తమలపాకుకు లేపనముజేసి భక్షించిన స్వరహీనవాతమును లేపనముజేసిన సర్వవ్రణములను హరించు.

ర క్త వాత లక్షణము.

శ్లో॥ ర క్త వాంతిశ్చ హి క్కాచ మూర్ఛాదాహశ్చ కంఠనమ్ ।
దేహ కాంతి హర స్సేవ్దో ర క్త వాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. నెత్తుల గ్రక్కట ఎక్కిళ్లు మూర్చ దానాముగలుగుట శరీరము వణుకుట శరీరకాంతి నశించుట చెమట గలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి నెత్తుగ్రక్కటయే రక్త వాతమని తెలియవలయు.

రక్తవాతమునకు వాతాంతకరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంచాభిం విషం త్రికటుకం సమమ్ |
చిత్రమూల కషాయేణ దినంతుర్న్యూచ వాసయా |
అర్కమూల కషాయేణ దినంజంబీర సీరకైః |
డోలాయంత్రే యామనూత్రం మాషమాత్రంచ భక్షయేత్ |
క్షీణవాతం నిహంత్యాశు రక్తవాతం వినాశయేత్ |

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభికభస్మము అతివస త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిది చిత్రమూలకషాయము అడ్డసరపాకురసము జల్లేనువేళ్ళకషాయము అనువానిలో ప్రతిదానిచే ఒక్కొక్కదినంబును నిమ్మపండ్ల రసముతో 1 దినంబును మర్దింది మద్దచేసి డోలాయంత్రములో 1 ర్ణూము పాకముచేసి మాషప్రమాణమంటే మిత్రలుచేసి యందొక దానిని సిరుగొలిపిడి కషాయానుపానముతో నొసంగిన రక్త వాతమును నెయ్యి మిరియపుచూర్ణానుపానముతో నొసంగిన క్షీణ వాతమును హరించు.

క్షీణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ క్షీణేచవాతే శిరసోవ్యధాచ నాసానభేదుఃఖత మంగశూలమ్ |
దివాచరాత్రోచ నిస్ప్వనిద్రః కపాలనేత్రేచ వివృద్ధశూలమ్ |

తా. తలనొచ్చుట నాసికము గోళ్ళుకూలించుట అంగములునొచ్చుట తే ముంబగలు నిదురబట్టవండుట కపాలము నేత్రములు మిక్కుటముగనొచ్చుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరము కృశించుటయే క్షీణవాతమని తెలియవలయు. (క్షీణ శిరోవాతములు హరించుటకై రక్తవాతచికిత్స నేని లేక రసకర్పూర సేవననేని చేయవలయు.)

ఖంజావాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయ్యర్వేదే] జాగరశ్చ దివానిద్రా హ్యజీర్తి శ్చాగ్నిమాం ద్యకమ్ | అంగవైకల్య నిశ్చేష్టం ఖంజావాతస్య లక్షణమ్ |

తా. రాత్రుల నిదురబట్టవండుట పగలునిద్రించుట అన్నము జీర్ణముగావండుట అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులో మంటగలుగుట అంగములు నొచ్చుట శరీరము గురు తెనుగవండుట ఈ లక్షణములు గలిగి మంటితనము గలుగుటయే ఖంజావాతమని తెలియవలయు.

ఖంజావాతమునకు వాతవజ్రరసము.

శ్లో॥ అభ్రకం గంధకంసూతం విషవ్యోమక సైంధవమ్ |
హింగుళంచ విళంగంచ విప్పలీమూల చిత్రకమ్ |
దినంహంస పద్మిద్రావైః కుక్కుటీ పుటపాచితమ్ |
చూర్ణంకృత్వాతతోదేయంహ్యను పానవిశేషతః |
మాషమాత్రంచ సేవేత ఖంజావాతం వినాశయేత్ |

తా. అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినరగము శుద్ధిచేసిన వసనాభి త్రికటుకములు సైంధవలవణము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము వాయువిడంగములు మోడి చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిది హంసపాదియాకురసముతో 1 దినము మర్దింది కుక్కుటపుటంటిడి సాంగశీతలమునచీసి చూర్ణముచేసి యందొక మాష ప్రమాణమును నెయ్యితో నేని మిరియపుచూర్ణముతో నేని దుంపరాన్నపు చూర్ణముతో నేని సేవించిన ఖంజావాతము హరించు. (మఱియు దీనినే కళావాతమునందును సేవింపవచ్చు.)

కళావాత లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరం పాండురంచా స్వేవైవర్ణ్యం రక్తనేత్రతా |
కృష్ణజహ్నోచ శూలంచ కళావాతస్య లక్షణమ్ |

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట ముఖము వివర్ణమైయుండుట నేత్రము లెఱ్ఱగ నాలుక నల్లగనుండుట శరీరము కూలించుట ఈ లక్షణములుగలిగి స్త్రీరజస్సును కృశమును జెరుపునడియే కళావాతమని తెలియవలయు.

కళావాతమునకు వాసాదితైలము.

శ్లో॥ వాసాగభూచీచతురంగుళానామేరండతై లేనపి బేత్కషాయమ్ |
క్రమేణసర్వాంగవిమర్దనంచ కళాఖ్యవాతస్యవినాశకంస్యాత్ |

తా. అడ్డసరము తిప్పతిగ రేల దీనిని కషాయముకాచి యంచాముదము కలిపి నేవించుటయే గాక శరీరమునకు లేపనము సుగాజేసిన కళావాతము వారింను. (మఱియు దీనియందు ఖంజావాతదికిత్సనుకూడా జేయందగు.)

అనయవాంగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ అనయవాంగే వాతశూలం దేహేచాగ్ని విదాహకమ్ ।

మలమూత్ర వివాశశ్చ నిద్రానాశ శ్శిరోవ్యధా ।

తా. శరీరమంతటనొచ్చుట శరీరమంతయునుండుట మలమూత్రములు పెడలకుండుట నిదురబట్టకుండుట తలనెచ్చుట ఈలక్షణములుగలిగి సర్వాంగములు నొచ్చుటయే అనయవాంగవాతమని తెలియవలయు.

అనయవాంగవాతమునకు వై రేచనకల్పము.

శ్లో॥ పయస్వై రండజంతైలం పీబేద్దోష హరంపరమ్ ।

హరితక్యాస్త్రయోభాగ భాగస్వై స్సంధవ కృష్ణయోః ।

ఏతదుష్టాంబు నాపీతం చూర్ణమాసు విరేచయేత్ ।

అనయవాంగం సన్నిపాతం వాతశూలహరం పరమ్ ।

తా. ఆవుపాలు ఆముగము వీని నేకముజేసి త్రాగినను లేక కరకాయలు రిభాగములు సైంధవలవణము పిప్పళ్ళు ఇవిదినుసుకు ఒక్కొక్కభాగము ఇటుల వానినేకముజేసి ఉష్ణోదకముతోనూరి త్రాగినను శీఘ్రముగ విరేచనంబులై అనయవాంగవాతము సన్నిపాతము వాతశూల హరించు. (మఱియు ఈ ఆమపానములతో ఆమవాతమున జెప్పబడిన పంచవక్త్రీరసమును నేవించిన అనయవాంగవాతము హరించు.)

స్వానవాత లక్షణము.

శ్లో॥ మహావాతం భవేద్దేహే దివారాత్రౌచ శూలనమ్ ।

సదానిరశనంస్వేధ స్వానవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. వాతము అధికముగ ప్రకోపించుట తేయుంబగులు మిక్కుటఃకుగ అంగములు కూలించుట ఎల్లప్పుడు ఆకలిలేకుండుట చెమటగులుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరసంధులు కూలించి ఆలస్యమును గలుగజేయునదియే స్వానవాతమని తెలియవలయు.

స్వానవాతమునకు వాతోన్మూలనరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం ధూర్తబీజం త్రిభిస్సయమ్ ।

పంచకోల కషాయేణ మర్దయే ద్దీపనద్వయమ్ ।

మూషయో ద్భూధరేపాచ్యం సాంగశీతం విచూర్ణయేత్ ।

మత్స్యపిత్తే భావయేచ్చ మర్దయే ద్దీపనద్వయమ్ ।

పంచకోల కషాయేణ గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ ।

స్వానవాతం హరేచ్ఛీఘ్రం సర్వవాత వికారమత్ ।

తా. రసము వసవాభి గంధకము వీనిని శుద్ధిచేసి వానికి సచుముగ శుద్ధిజేసిన ఉమ్మిత్తలిత్తుచూర్ణమునుకలిపి ఖల్వములోనుంచి పంచకోలకషాయముతో 2 దినములు మర్దించి మూషములోనుంచి దానిపై మరియొకమూషమును చీలచున్న లేపనముజేసి యెండించి ధూధరయంత్రములో పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముచేసి చేపచేదతో 2 దినములు భావనజేసి మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలజేసి పంచకోల కషాయసుపానముతో నేవింపుచుండిన స్వానవాతము సర్వవాతములు కడు శీఘ్రముగ హరించు.

గుల్ఫవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శరీరంపాండువర్ణంచ కటిదేశేచ తాపనమ్ ।

శిరశ్శూలం నేత్రశూలం గుల్ఫశూలం విదాహితా ।

తన్నిద్రాం నాశయేద్రాత్రౌ గుల్ఫవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట మొలచుట్టుచుండుట శిరము నేత్రములు కూలించుట శరీరము విదాహించుట రాత్రులయందు నిదురబట్టకుండుట ఈలక్షణములు గలిగి ఓలకుండలువాది కడుకూల గలుగుటయే గుల్ఫవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై రసపుబ్బ వేయవలయు. మఱియు రసకర్పూరమును నేవింపవలయు.)

గుల్ఫవాతమునకు ప్రాణవల్లభరసము.

శ్లో॥ రసంవిషం విషంచాభ్యం గంధకంచ మనశ్శిలా ।

మర్దితం పర్కటద్రావై ర్వజ్రమూషాంతరే షీ శేత్ ।

భూధరే పుటపాకంచ సాంగశీతల ముద్ధరేత్ |
 ఖల్వముధ్యే వినిక్షీప్య మత్స్యాజ శిఖపి త్తకైః |
 భావితం యామమాత్రంతు గంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ |
 గుల్ఫవారం నిహంత్యాశు సర్వవార వికారనుత్ |

తా. కుద్ధిచేసినరసము కుద్ధిచేసిన వసనాభి అతివస అభ్యకభస్మము కుద్ధిచేసిన గంధకము కుద్ధిచేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పర్వాటకరస ముతో 2 దినములు మర్దించి వజ్రమామలోనునిచి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చేప మేక నెచులి అనువాని చేదులతో 1 ఝాముభారనజేసి గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి అల్ల పురసానుపానముతో నేవించిన గుల్ఫవారము సర్వ వారములు కడుశీఘ్రముగ వారించు.

అంగుళీవార లక్షణము.

శ్లో॥ దేహేతాప శ్చాంగుళీనాం దాహశ్చ కరపాదయోః |
 అంగుళ్యః కుబ్జరూపేణ వ్యాంగుళీ వారలక్షణమ్ |

తా. శరీరముమందుట చేతులవ్రేళ్ళయందు కాళ్ళవ్రేళ్ళయందు మంటలు పోట్లుగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి వ్రేళ్ళుకుబ్జత్వమును జెందుటయే అంగుళీవారమని తెలియవలయు. [ఇది వారించుటకై వారగజాంతుశరసమును పిప్పళ్ళు మోడి అను వాని కషాయానుపానముతో గాని లేక నీరుగొల్పియాకురసము జీలకఱ్ఱ అనువానితో గాని నేవించవలయు. మఱియు రసకర్పూరమును గాని లేక మేహవ్రణప్రకరణమున జెప్పబడు పరంగిచెక్కయోగములో కుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకమునుకలిపిగాని నేవించవలయు. ఆ పరంగిచెక్క యోగమును నేవించునపుడందు జెప్పబడిన పథ్యముల నాచరింపవలయు.]

జానువార లక్షణము.

శ్లో॥ జానుశుష్కత్వ కంపాచ వాంతిర్మూర్ఛా కరిభ్రమః |
 వృద్ధాహణో జనుశూలంచ జానువారం వినిర్దిశేత్ |

తా. మోకాళ్ళయెందుట శరీరము వణుకుట వాంతులు మూర్ఛ గలుగుట తర్బిల్బులాడుట లోమ్ములోనుండుట ఈలక్షణములు గలిగి మోకాళ్ళు శోచుటయే

జానువారమని తెలియవలయు. (ఇది నివృత్తించుటకై వారగజాంతుశరసము నేని రస కర్పూరము నేని నేవించవలయు.)

జంఘావార లక్షణము.

శ్లో॥ భీతభీతం చాతిశూలం రోమహర్షో నిరీక్షణమ్ |
 భ్రూముధ్యే శూలనం మూర్ఛా జంఘావారస్య లక్షణమ్ |

తా. కడుభీతిగలుగుట శరీరమున పోట్లుబాడుచుట శరీరము గగుర్పొడుచుట రెప్పపాటు వేయకమాచుట కనుబొమలనడుము శూలించుట మూర్ఛిల్లుట యీ లక్షణములు గలిగి పిక్కలు శూలించుటయే జంఘావారమని తెలియవలయు.

జంఘావారమునకు లక్ష్మీవిలాసరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం నేపాశం దరదంసమమ్ |
 చిత్రమూల కషాయేణ డోలాయంత్రే దినంపచేత్ |
 మత్స్యపిత్తేన సంశోధ్య ద్వియామంచ విమర్దయేత్ |
 సున్నక్షీరే దినంమర్ద్యం ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా |
 జంఘావారం నిహంత్యాశు హ్యనుపాన విశేషతః |

తా. రసము వసనాభి గంధకము నేపాశము యింగిలీకము వీనిని సమభాగములుగ కుద్ధిచేసి ఖల్వములోనునిచి 1 దినము చిత్రమూలకషాయముతో మర్దించి డోలాయంత్రమున 1 దినమునండి సాంగశీతలమున దీసి మగల ఖల్వములో నునిచి చేపచేదుతో 2 ఝాములును బ్రహ్మజెముడుపాలతో 1 దినమును మర్దించి 2 గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి 6 మాసములు బోడతరసాకురసములో మిరియపుమార్గమును గలిపి నేవింపుచుండిన జంఘావారము వారించు.

అస్థివార లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] దేహస్య కంపనంమూర్ఛా స్వేదదాహగ్ని మాండ్యకమ్ | శ్రోత్రేతిబధిరత్వంచహ్యాస్థివారస్య లక్షణమ్ |

తా. శరీరమువణుకుట మూర్ఛిల్లుట చెవుట తాపము అగ్నిమాండ్యము చెవుడు గలుగుట యీలక్షణములు గలది అస్థులు మిక్కుటముగశోచుటయే అస్థివారమని

తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై 1 వత్సరమువరకు వై శిష్టంబడు గంధకకల్పము నేని వాతగణాంకుశరసమునేని నేవింపవలయు.)

కాక వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [పారిజాతే] హస్తేపాదేచ కంపశ్చ శిరోభ్రమణకం తథా |
నేత్రభ్రమణకం చైవ కాక వాతస్య లక్షణమ్ |

తా. చేతులు కాళ్ళువణుకుట తల నేత్రములుదిరుగుట యీలక్షణములు గలిగి తలదిరిగి భూమిపైబడుటయే కాక వాతమని (కాకిసోమాలని) తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై వై శిష్టంబడు గంధకకల్పమునేని టెంకాయనీరులో సిందూరము కలిపి యేని సిందూరము కానుగవిత్తులు పిప్పలి అనువానిచూర్ణమునేని 6 మాసములు నేవింప వలయు.)

భ్రమణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [కౌముద్వామ్] భ్రమణే మారు తేశీఘ్రం మూర్ఛాత్పిష్టా
వికారకృత్ | అంగశోభోదరంగుల్బం దేహశోషశ్చలక్షణమ్ |

తా. దప్పిగలుగుట శరీరము వికారముగనుండుట అంగములువాచుట ఉదరగు ల్మూగములుగలుగుట దేహముకుష్ఠించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరముతిరిగి మూర్ఛిల్ల బడుటయే భ్రమణవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై 1 వత్సరము వరకు గంధకకల్పమును నేవింపవలయు.)

భ్రమణవాతమునకు విష్ణుపరాక్రమరసము.

శ్లో॥ శుద్ధపారదగంధంచ టంకణంచ విషంసః | త్రిక్షౌరంసైంధ
వంతుల్యం సర్వంధూమ్తూరజైర్ద్రవైః | మర్దితం గోశకీకృత్య
కుక్కుటీ పుటపాచితమ్ | ఖల్వమధ్యే వినిక్షీర్య మత్స్య
వారాహపిత్తకే | భావితంమాషమాత్రించ దేయంశీతోదకం
త్వను | సన్నిపాతేజ్వరేశ్వాసేదోషేవిషమశీతకే | అపస్మారే
ధనుర్వాతే కంపవాతేచమూర్ఛకే | తక్షణేన నిహంత్యాశు
ఇచ్ఛాకథ్యంప్రదాపయేత్ | మనుష్యాణాంహితాధాయసర్వ
రోగభయోపహా | విష్ణునాకధిరఃపూర్వంసావిష్ణుపరాక్రమః |

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన కలిగారము శుద్ధిచేసిన తగునాభి * త్రిక్షౌరములు సైంధవలగణము వీనిని గునుభాగములగు ఖల్వములోనునితి ఉమ్మెత్తాకురసముతో మర్దించి ఘటికలుచేసి కుక్కుటపుటబండి సాంగకీరలమునదీసి మరల ఖల్వములోనునిది చేప అడవిపంది అనువానిచేదులతో భావనచేసి మాషప్రమాణ మంటేసి మాత్రలాజేసి యందోకదానిని శీతోదకము లేక తలవేరుగంధము క్రిగంధము అనువాని యనుపానములలో చేసితోనేని నేవింపుమంటిన సన్నిపాతము జ్వరము క్వాసము విషము శీతోషము అపస్మారము ధనుర్వాతము కంపవాతము భ్రమణ వాతము కెండలగునవి తక్షణమున హరించు. దీనియందిచ్ఛాకథ్యము నాచరింపవలయు. సర్వరోగములు హరించి నునుజాలకు హితముకలుగుటకై విష్ణుపరాక్రమమనురసమును పూర్వకాలమున విష్ణువు వచించె. ఈ భ్రమణవాతము హరించుటకై వాతగణాంకుశ రసమునుకూడా నేవింపందగు.

భ్రమణాది వాతములకు గంధకకల్పము.

శ్లో॥ షట్ఫలంగంధచూర్ణంచ త్రిఫలాచిత్రతంజులాః | శుంఠీమరీచ
వై దేహీ షణ్ణిష్కంచ పృథకృపృథక్ | చిత్రకంచ పల్లకంతు
చూర్ణితం వస్త్రుగాలితమ్ | ఏకనిష్కంద్వినిష్కంనా పయసా
జ్యసిత్తైఃపి బేత్ | సర్వరోగవినిర్మూక్తో మృగ రాజపరాక్రమః |
దీర్ఘాయుఃకుంజరబాలో నివాపశ్యతి తారకాః | దివ్యదేహో
బలీభూత్వా భేచరత్వం ప్రపద్యతే | తస్యమూత్రపురీషాణి
శుల్బం భవతికాంచనమ్ | హంత్యష్టాదశకుష్ఠాని గ్రహణీశ్చ
చతుర్విధాః | మందాగ్ని మతిసారంచ గుల్మమప్తవిధంతథా |
అశీతిం వారోగంశ్చ హ్యర్చాంస్యప్త విధానిచ | మను
ష్యాణాం హితాధాయ పూజ్యపాదేన నిర్మితః |

తా. శుద్ధిచేసిన అష్టసార కలగంధకము 6 పలములు త్రిఫలములు వాయువిదం గములు శొంఠి మిరియములు పిప్పళ్ళు అనువానిచూర్ణము దినుగు ఒకటింటికి 6 నిష్క ములు చిత్రమాలపుచూర్ణము 1 పలము ఇటుల వీనినెక్కువ స్త్రుగాలితంబొనర్చి నేకము చేసి యందోక నిష్కప్రమాణంబు నేని 2 నిష్కముల ప్రమాణంబు నేని ఆవుపాల

* త్రిక్షౌరములన—సర్వక్షౌరము యనక్షౌరము టంకణక్షౌరము.

ఆవునెయ్యి కర్కర అనువానిలో దేనితో నేని 6 మాసములకరతు సాక్షుంసాతః కాలముల సేవింపుమందిన సర్వశోగవిముక్తుడై సింహముతో సమానమైన పరాక్రమము దీర్ఘాయువు ఏనుగుతో సమానమైన బలము పగటియందు నక్షత్రముల గాంచరిగినదృష్టి గుండరమైన దేహము శరీరదార్ఢ్యముగలవాడై ఆకసమున సంచరించు వాడుగ రాగిన బంగారును ఉత్పత్తిజేయుతగిన మూత్రపురీషముల విసర్జించువాడుగనగు మఱియు నీగంధక కల్పసేవనవలన 18 కుష్ఠపులు 4 విభగ్రహణులు అగ్నిమాంద్యము అతిసారము కివిధ గుల్మశోగములు 80 వాతశోగములు 8 విధ మూలశోగములు హరించు, దీనిని మనుష్యుల హితార్థంబై పూజ్యపాదుడు వచించె. (దీనియందు చప్పిడియన్నును ఆవుపాలు ఆవుచల్ల అనువానిని సేవించుట పథ్యకరము.)

పంగువాత లక్షణము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] గృహీతో రుద్యయఃపంగౌ గతిభం గశ్చ వాతకే॥

తా. 2 తొడలు బంధింపబడి నడుచుటకు శక్తిలేకుండుటయే పంగువాతమని తెలియవలయు. దీనినే కొందరు చచ్చువాతమనియు వచించెదరు, (ఇది నివర్తించుటకై గంధక కల్పమును 6 నెలలు సేవింపవలయు.)

పంగువాతమునకు ప్రభావతీ పటికలు.

శ్లో॥ హరిద్రా నింబపత్రాణి పిప్పలీ మరిచానిచ | విడంగం భద్రముస్తాచ జీరకంవిశ్వభేషజమ్ | చిత్రకం సైంధవంకుష్ఠం విషం పాతాహరీతకీ | ఏతాని సమభాగాని హ్యజామూత్రేణ పేషయేత్ | చణప్రమాణవటికాశ్చాయాశుష్కాశ్చ కారయేత్ | ఏకా హ్యుష్ణోదక్షైఃపీతా విషూచీంచ న్యపోహతి | లూత విభృంబ భేదేన గోమూత్రేణ విలేపయేత్ | ఉషామూలేన పీతాచే త్వర్పదష్ట విషంహరేత్ | మేహేరక్తక్రవాహేచ శ్రీగంధేనసమూపిచేత్ | అర్కక్షీ రేణసంలిప్తాస్పృశ్చి స్యఃషహరేత్ | హంఠిపుష్పంచ పటలం * రంభాకండరీ నాస్వీతా | కాకమాచీరస్సైతాతిమిరాణివినాశయేత్ | నిలికాయారసై

* అనాక్షీ రేణసంయుతా.

రక్తా రక్తాక్షీత్వం వినాశయేత్ | గుడేన భక్షితాచైవ వాతరోగం వినాశయేత్ | భృంగరాజరసైఃపీతాశిరోదాహంహరే ద్భృంశమ్ | తండులోదక సంయుక్తా కాసుకృచ్ఛం వినాశయేత్ | గోమూత్రేణయుతాపీతా స్త్రీహరోగం వినాశయేత్ | ఛాగక్షీర సమాయుక్తా వటికా సాశ్యగంధికా | పీతా మండల పర్యంతం రాజయక్షు వినాశిని॥

తా. పసపు సంచితపాకు పిప్పళ్ళు మిరియాలు వాయువిడంగములు తుంగమునైలు జీలకఱ్ఱ శొంఠి చిత్రమూలము సైంధవలవణము చంగల్వకోష్ఠ అతివస కెరు బొద్ది కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ మూళ్ళముచేసి ఖల్వములోనునిచి మేక మూత్రముతో 4 ఝూములు మర్దించి కనగింజలంఠేసి మాత్రలుజేసి నీడనెండించి యందొక దానిని ఉష్ణోదకముతో సేవించిన విషూచీయు గోమూత్రముతో నూరి లేపనముచేసిన లూత విసోష్ణుటకప్రణములను నాగురుపేరుగంధముతో సేవించిన సర్ప విషములను శ్రీగంధముతో సేవించిన ప్రమేహములను కుసుమరోగములను జిల్లేడు పాలతోనూరి లేపనముజేసిన తేలుకరచిన విషంబును అరటిగడ్డరసముతోనూరి నేత్రముల కంజనము వేసిన కంటిపువ్వులను పటలములును నల్లకాచాకురసముతో సేవించిన నేత్రములయందు జనించు తిమిరశోగంబును నీలియాకురసముతో నూరి నేత్రములకంజనమువేసిన కక్తోద్రేకమును గలుగంజేయు నేత్రదోషంబును బెల్లముయొక్క అసపానముతో సేవించిన వాతశోగంబులును గుంటగలగ రాకురసముతో సేవించిన శోవాతము శోబింబిత తాపమును పశికడుగుతో సేవించిన కాసమును మూత్రకృచ్ఛములును గోమూత్రముతో సేవించిన స్త్రీహరోగంబును మేకపాలు * డొమ్మ డోలుగడ్డ మార్ణము అనువానితో 40 దినములు సేవించిన తుయరోగంబును హరించు. (మఱియు దీనినే కెరుబొద్దివేశ్యక హయముతో సేవించిన జ్వరములును ప్రసూతిరోగములును బెల్లముతో 6 మాసములు సేవించిన పంగువాతములు భ్రమణవాతమును తిమిరవాతమును హరిం

గుక్షీ అర్దితవాతములకు భృంగాదినస్యము.

శ్లో॥ భృంగై రండక నిర్గుండ్యో మత్స్యక్షీచార్క పత్రకమ్ | సత్రైల మరిచంసస్యం పక్షిఘాతార్ది తేషుచ॥

* ఇదే వెన్నెరుగడ్డయనియు తెప్పించుడు.

తా. గుంటగలగర అముదపుకొనలు వావిలికొనలు పొన్నగంటియాకు జిల్లేడు కొనలు వీనిని సమభాగములుగనూరి కల్కముచేసి అందు మిరియపుచూర్ణము నూనె కలిపి నస్యముజేసిన పక్షుహతవారము అర్దితవారము హరించు.

మూర్ఛావారమునకు మధూకాది నస్యములు.

శ్లో! మధూకపిష్ఠం సితయాచయుక్తం స్తన్యేననస్యం వినిహంతి మూర్ఛామ్ | స్తన్యేనహిక్షు స్వరసేననస్యం సుచండనం చైవ సిహంతిమూర్ఛామ్ ||

తా. ఇప్పుటిండి బంచితార అనువానిని చనుబాలతోనూరి నస్యముచేసినను లేక చనుబాలు చెరుకురసము క్రీగంధము అనువాని నేకముజేసి నస్యముజేసినను మూర్ఛావారము హరించు (మఱియు జిల్లేడుకొనల నస్యముచేసిన కూతవేసి ధూమిపై బడే మూర్ఛారోగములు హరించు.)

అర్దితాదివారములకు కాశ్మీర్యాది నస్యము.

శ్లో! కాశ్మీరీచవ్యకుష్ఠంచ లవంగందారుసైంధవమ్ | పిప్పలీ నస్యకంహంతి హ్యర్దిశంచ హనుగ్రహమ్ |

తా. కవ్యపుగుమ్మడకొనలు చెవ్యము చంగల్యకోష్ఠ లవంగములు దేవదారు సైంధవలవణము పిప్పలి వీనిని సమభాగములుగనూరి నస్యముచేసిన అర్దితవారము హనుగ్రహవారము హరించును.

మూర్ఛాదులకు కుంకుమాదినస్యము.

శ్లో! కుంకుమం ఘృతసంయుక్తం మూర్ఛాపిత్త వికారనుత్ | శిరోభ్రమ హరంశ్రేష్ఠం నస్యంవై నాత్రసంశయః |

తా. కుంకుమపువ్వును తేనెలోకలిపి నస్యముచేసిన మూర్ఛ వైత్యవికారము కలదిగుట నిస్సంశయముగ హరించు.

వారాదిరోగములకు త్రికటుకాది నస్యము.

శ్లో! [పూజ్యపాదీయే] త్రూషణం చిత్రకంచైవ లాంగలీచేంద్ర వారుణీ | వచామధుక బీజాని తత్రపాతా నదీఫలమ్ | తాళకం

వత్సనాథంచ అంకోల ఔరయుగ్మకమ్ | ఏవంపంచ దశై తాని సమభాగాని కారయేత్ | సూక్ష్మమార్ణీ కృతంచైవ నిర్గుండీ తింత్రీణీరసైః | ఆర్ద్రక స్వరపైర్మద్యం త్రివిధైశ్చ విచక్షణః | ఏవంనస్యం ప్రదాతవ్య మర్కముల రసేనచ | అపస్మారంచ హృద్రోగం వాత సంకులమేవచ | ధనుర్వాతం భ్రమంహంతి హ్యున్మాదం సన్నిపాతకమ్ | పూజ్యపాదకృ తోయోగో న రాణాం హితకామ్యయా ||

తా. త్రికటుకములు చిత్రములము చెన్న చెర్లగడ్డ పాపరవేళ్ళు వస ఇప్పుగిం జలు శిరుబొద్దివేళ్ళు సముద్రపాలవిత్తులు శుద్ధిచేసినతాళకము శుద్ధిచేసిన వసనాభి ఊసు గకొనలు స్థలక్షారము యవక్షారము ఈ పదిహేను దినుసులను సమభాగములుగ జేకొని నూత్ముగ చూర్ణముచేసి వావిలి చింతాకు అల్లము అనువానిసములతో 1 దినము మర్దించి క్రింగింజలంలేసి మాత్రలుచేసి ఎండ నెండించి యందొకదానిని జిల్లేడువేళ్ళరస ముతోనూరి నస్యముచేసిన అపస్మారము హృద్రోగముచేత శరీరము గురు తెరుగక పడేరోగములు ధనుర్వాతము భ్రమణవారము ఉన్మాదము సన్నిపాతము నశిం చు. ఇది లోకహితార్థమై పూజ్యపాదనిచే నిర్మింపబడియె.

దండవార లక్షణము.

శ్లో! దండవత్ స్తంభతే యస్మిన్ మందాగ్నిశ్చాతిశీతతా | అపస్మారశ్చ తంద్రాచకఫః సాండుశ్చస్వాపేతా | ఉదరంగంధలేపేన శూలంవాయుశ్చ దండకః |

తా. అగ్నిహంద్యము కడుచైత్యము అపస్మారము తంద్ర దగ్ధగణగుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట నిదురగణగుట ఉదరమున క్రీగంధము పూసికొని నలులనే వాసనవచ్చుట శూలగణగుట ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరము దండమువలె స్తంభించి యుండుటయే దండవారమని తెలియవలయు.

దండవారమునకు విజయభైరవరసము.

శ్లో! శుద్ధసూతం విషంగంధం మరీచం నాగరంసమమ్ | త్రిఔరంపంచలవణంపేక్షయే దార్ధ్రికద్రవైః |

కాచకుప్యంతే కేషీప్త్యాశనైర్నృద్ధిగ్ని సాపచేత్ |
 సాంగశీతంసముద్భృత్యదశిమాంశం విషంక్షీపేత్ |
 సూక్ష్మమార్ణంకృతంఖల్వే గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ |
 ఆర్ద్రోద్రవపంయుక్తం దండవారతం వినాశయేత్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిచేసినగంధకము మిరియాలు కొంత
 సర్జకారము యరక్షారము టంకణక్షారము * పంచలవణములు వీనిని సమభాగములుగ
 గ్రహించి చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి అల్లపురసముతో 1 దినము వర్తించి గాజు
 కుప్పెలోనుంచి చీలమున్ను లేపనముజేసి ఎండించి రిఝూములు వృద్ధ్యగ్నిలోవండి
 సాంగశీతమున దీసి మరల ఖల్వములోనుంచి దానికి పదియవభాగము శుద్ధిచేసిన నాభి
 కలిపి బాగుగవర్తించి గురిగించిత అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన దండవారతము
 (ఆమవారము ఆశీర్వాదము) వాఁించు.

మందవారత లక్షణము.

శ్లో! పాండుశ్చభ్రమోమూర్ఛా స్వేదఃకంఠేపరిభ్రమః |
 వాంతిదోషోవికారశ్చ మందవారతస్య లక్షణమ్ |
 తా. శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట తబ్బిబ్బూడుట మూర్ఛ కుంతియం
 దు చెమటగలుగుట శరీరముతరుగుట వాంతి ఓకొగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది
 మందవారతమని తెలియవలయు.

మందవారతమునకు కాలకంటకరసము.

శ్లో! శుద్ధసూతం మృతంగంధం చాభ్రకంఠీక్షు తామ్రుకమ్ |
 హాసపాదిరపైర్నృద్ధ్యంకాచకు ప్యానివేశయేత్ |
 వాలుకాయంత్రికే సాచ్యంషడ్వ్యామూతే సముద్ధరేత్ |
 మాషమాత్రి ప్రయోగేణమందవారతో వినశ్యతి |
 తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము
 తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి హాసపాదియాకు రసముతో

* పంపావణములను—సౌవర్ణవణము సౌవర్ణవణము బిడాలవణము
 కాచలవణము సముద్రలవణము అనునవి.

1 దినము వర్తించి గాజుకుప్పెలోనుంచి చీలమున్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాఱకా
 యంత్రమున 6 ఝూములువండి సాంగశీతమున దీసి మానప్రమాణమును మినుపకట్టు
 కెల్లలిరసము అనువాని అనుపానముతో సేవించిన మందవారము వాఁించు.

కోష్ఠవారత లక్షణము.

శ్లో! దేహక్షయోహరి ద్రాచస్వేదో హీనములస్తథా |
 అగ్నిమాంద్యం వికారశ్చ కోష్ఠవారతస్యలక్షణమ్ |
 తా. శరీరము కృశించుట శరీరము పనుపురణ్ణముగనుండుట చెమట అగ్ని
 మాంద్యము కడుపులో వికారముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి అల్పముగ మలము
 వెడలుటయే కోష్ఠవారతమని తెలియవలయు.

శ్లో! [[గంధాంతిలే] సతతం చాగ్నిమాంద్యంచశోభాతీ సారసం
 భనః | దేహంచపాంశురంమూత్రం కోష్ఠవారతస్యలక్షణమ్ |

తా. ఎల్లప్పుడు అగ్నిమాంద్యముగలుగుట శరీరమువామట అతినారము గలుగుట
 శరీరము పాంశురవర్ణముగనుండుట మూత్రము పాంశురవర్ణముగ వెడలుట ఈలక్షణ
 ములుగలిగి కోష్ఠవారతమని తెలియవలయు.

కోష్ఠవారమునకు స్వచ్ఛందభైరవరసము.

శ్లో! శుద్ధసూతం విషంగంధం నేపాశంవిషచిత్రకమ్ |
 అర్కమూలకపాయేణ మర్దయేద్యా మమాత్రఃమ్ |
 షోలాయంత్రేపచేద్యామంగుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ |
 కోష్ఠవారతవినాశస్సాస్త్వస్త్వవారతవికారమత్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిన నేపాశ
 ములు అతిరస చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి జిల్లేతువేళ్ళ
 కపాయముతో 1 ఝూమువర్తించి షోలాయంత్రములో 1 ఝూమువండి గురిగించ
 ప్రమాణమును సేవించిన కోష్ఠవారము స్వచ్ఛవారములు నశించు

గుల్మవారత లక్షణము.

శ్లో! అజీర్తిరోష్ణనేభంగో కుక్షీశూలంశిరోవ్యధా |
 ధాతుశోషోవికారశ్చ గుల్మవారతస్య లక్షణమ్ |

తా. అన్నము అరగకుండుట భోజనమునం దిచ్చలేకుండుట తలనొచ్చుట ధాతువులు శోషించుట శరీరము వికారమును జెందుట ఈ లక్షణములుగలిగి కడుపులో కూలించుటయే గుల్మవాతమని తెలియవలయు.

గుల్మవాతమునకు త్రివిక్రమరసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతామృతంతామ్రం శిలాతాళంచగంధకమ్ |
కుష్ఠంమహా బలాపథ్యా శిఖికంతంవినారికా |
ఏరండతైలసంయోజ్యదినమే కంతుమర్దయేత్ |
పునర్నవాద్రవేజైవ హ్యనుపాసేన వైతథా |
గుంజామాత్రాం వటీంఖాదేష్ఠుల్మవతం నిబర్హణమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన మణిశిల శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన గంధకము చంగల్వకోష్ఠము త్రివపులగవుజేళ్ళు కర కాాయలు శుద్ధిచేసిన మయిలుతు త్రము నేలకుమ్ముడుగడ్డ వీనిని సుభాగములుగ ఖల్వ ములోనునిది ఆముదముతో 1 దినము మర్దించి గురిగించిత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని గలిజేయరసానుపానముతో సేవించిన గుల్మవాతము వారింపు.

మజ్జావాత లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాంగశోభః కంపశ్చహిక్కావై ఛర్దివంతథా |
త్రివధ్రిమణ శూలంచమజ్జ వాతస్యలక్షణమ్ |

తా. సర్వాంగములు వాచుట శరీరము నలుకుట ఎక్కిళ్ళు వాంతిగలుగుట శరీరము తిరుగుట కూలగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి ఎముకలలోని క్రోవ్యుశోషించు టయే మజ్జావాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై వాతారసము నేని వాత గజాంతుశరసము నేని సేవింపవలయు.)

క్షుతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఆవాహోమూత్రకృచ్ఛ్చించ హ్యంగదాహశ్చ కంపనమ్ |
నాభిశూలంకుక్షిశూలం క్షుతవాతస్యలక్షణమ్ |

తా. కడుపుఉబ్బుట మూత్రము ఒక్కొక్కబొట్టుగ జెడలుట ఆవయవములు మండుట శరీరము నలుకుట ఈ లక్షణములుగలిగి బొడ్డు కడుపు కూలించుటయే క్షుత వాతమని తెలియవలయు.

వసావార లక్షణము.

శ్లో॥ గాత్రేశోభశ్చనేత్రేచ నిద్రాభంగశ్శిరోవ్యధా |
నాసాశూలం శిరశ్శూలం వసావారస్య లక్షణమ్ |

తా. శరీరము వాచుట నేత్రములు ఉబ్బుట నిదురరాకుండుట తలనొచ్చుట ముక్కు తలకూలించుట ఈ లక్షణములు గలిగి మాంసములోని క్రోవ్యుశోషించుటయే వసావారమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై వాతారసము నేని వాతగజాంతుశ రసము నేని సేవింపవలయు.

అణువాత లక్షణము.

శ్లో॥ అణువాతే కుబ్జరూప మంగేషు పరిపీడనమ్ |
గాత్రభేదోగతేర్భంగో హ్యణు వాతస్యలక్షణమ్ |

తా. శరీరము స్వల్పముగుట కురచతనము గలుగుట ఆవయవములు నొచ్చుట శరీరము విరిచిశోనుట నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి నడుమును లోపలికి వంగదీసుటయే అణువాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము ఇదిహరించు టకై వాతగజాంతుశరసనేవనను విమతించుక తైలశేపనమును సేయుచుండవలయు.)

దధివాత లక్షణము.

శ్లో॥ అక్షిశూలం కర్ణశూలం నాసాశూలం శిరోభ్రమః |
హిక్కాతి సారకంచైవ దధివాతస్య లక్షణమ్ |

తా. నేత్రములు కర్ణములు ముక్కుకూలించుట తలతిరుగుట ఎక్కిళ్లు అతి సారము గలుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి దధివాతమని తెలియవలయు.

దధివాతారి రసము.

శ్లో॥ రసగంధక నేపాళం సమంఖలేష్వి విమర్దయేత్ |
చిత్రమూల కషాయేణ డోలాయంత్రేణ పాచయేత్ |
గుంజామాత్రం వాయయేత్తు దధివాతం వినశ్యతి |

తా. రసము గంధకము నేపాళములు వీనిని శుద్ధిచేసి సుభాగములుగ ఖల్వ ములో నునిది చిత్రమూలకషాయముతో 1 దినము మర్దించి డోలాయంత్రమున వండి ఒకగురిగించయొక్తును నేనించిన దధివాతము వారింపు.

కర్ణవార లక్షణము.

శ్లో! కర్ణవారేచ బాధిర్యం మహాశూలేన వీడనమ్ |

అపాలారాత్రం చదుఃఖింస్యాద్దేహశోషఃప్రకీర్తితః ||

తా. చెవులు నొప్పుట శేముంబగులు దుఃఖించుట శరీరము కృశించుట ఈ లక్షణములుగలిగి చెవులు వినరాకుండుటయే కర్ణవారమని తెలియవలయు.

కర్ణవారహార తైలము.

శ్లో! శేఫాస్తుతిలైశ్చరండ కుమారీకులమిశ్రితైః |

తతోనిరూపాలావారఘ్నః కల్కస్నేహైర్నిరూహయేత్ |

కర్ణవారం నిహంత్యాశు బాధిర్యంచ వినాశయేత్ ||

తా. నల్లవాచిలి ఆఘ వేతనము నువ్వులనూనె ఆముదము కలబందగుఱ్ఱ వ్రాకుడు వీనిని కల్కముగవండి చెవిలో * నిరూహవస్తి సంస్కారము చేసిన కర్ణవారము చెవుడు కడుశిఘ్రిముగ వారింను.

బధిరవార లక్షణము.

శ్లో! వారేనబధిరోజాతః తథాశ్రోత్రధ్వనిర్యవేత్ |

కర్ణవార హారంతైలం ప్రయోక్తవ్యం ప్రలాయతే ||

తా. వారమువలన చెవుడు చెవులయందు ధ్వనిగలిగిన బధిరవారమని తెలియవలయు. ఇదివారింనుటకై వైశిష్ట్యబడిన కర్ణవారహారతైలమును ప్రయోగింపవలయు.

కర్ణవారమునకు దశమూలతైలము.

శ్లో! క్యాధశ్చ దశమూలానాం ఛాగక్షీరం చతత్సమమ్ |

తిలతైలం ద్వయోస్తుల్యం పాచ్యం తైలావశేషితమ్ |

తతైలంనిక్షిపేత్కర్ణే బాధిర్యంనాశయేద్ధ్రీవమ్ ||

తా. దశమూలములన (మారేడు గుమ్ముడు తక్కిలి కలిగొట్టు దుండలము కోల పొన్న నేలపొన్న నేలములక పెద్దములక పల్లెడు) అనువాని కేశ్యనుదంది కషాయము

* నిరూహమున—కషాయము పాలు తైలము అనువానిని

చిమ్మనగొట్టముతో చిమ్మట.

కాది వడియకట్టి దానిశిసమముగ మేకపాలుగలిపి ఈ రెంటికిసమముగ నువ్వులనూనె కలిపితైలముపాకముగ (అన గాతైలము శేషించువరకు) వండి దానినిచెవిలో బోసినచెవుడు ధ్వని కడు శిఘ్రిముగవారింను.

కర్ణశూలవారలక్షణము తచ్చికిత్స.

శ్లో! కర్ణశూలంపవనజం క్షిపేచ్ఛోత్రేరసాశనమ్ |

వారఘ్నునాధితంసర్పిః కోష్ఠంకర్ణంచ పూరయేత్ |

మహతిఃపంచమూలస్య కాష్ఠాత్మోమేనవేష్టితాత్ |

తైలసిక్తాస్సగ్రీడిష్టాగ్నే స్నేహస్సవ్యోరుజాకహాః ||

తా. వారమువలన చెవులయందుకుశాలగలుగు దానియందు అన్నరసమును ఆవు నెయ్యిని విడిచి చెవిలోబోసినను లేక వారహారద్రవ్యయుక్తముగ కావబడినఘృతమును చెవిలోబోసినను లేక మారేడు చిత్రమూలము పెద్దమూను గుమ్ముడు కలిగొట్టు అను మహాపంచమూలములయొక్క కాష్ఠములకు పట్టువస్త్రమునుట్టి నూనెలోతడిపి జ్వాలగ దీపమునుట్టింది యందు స్రవించెడి తైలమును చెవిలోబోసినను చెవినిొప్పి తత్క్షణమున వారింను.

ఉన్నాదవార లక్షణము.

శ్లో! ప్రలాపకృత్తథాకోపీ భూతావేశ వికారకృత్ |

దిగంబరస్సృతిభ్రంశ ఉన్నాదస్సాస్యచ్చుమారుతః ||

తా. వదుగుట కోపగించుకొనుట దయ్యముపట్టినట్టుగ దిగంబరుడుగ నుండుట స్ఫురితేకుండుట ఈలక్షణములును ఉన్నాదమును గలిగియుండుటయే ఉన్నాదవారమని తెలియవలయు (ఇదివారింనుటకై ఉన్నాద ప్రకరణమున కెప్పొబడు విజయగుళి కలనేని పర్వతీరసము నేని సేవింపవలయు.)

ఉర్ధ్వవార లక్షణము.

శ్లో! ఉపరోధో మలంబద్ధ ముచ్ఛ్వాసశ్వాసకాసకౌ |

అన్నంక్షీణంచ మందాగ్నిరూర్ధ్వ వారస్యలక్షణమ్ |

తా. శరీరముబద్ధగించుట చులముబంధించుట అన్నమునందిచ్చలేకుండుట అగ్ని మాండ్యముగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ ఉర్ధ్వసము లేక శ్వాసకాసలు కలుగుటయే ఉర్ధ్వవారమని తెలియవలయు. [ఇది అసాధ్యము.]

ఊర్ధ్వవారమునకు వారారినము.

శ్లో॥ క్రమోత్తరగుణంశుద్ధం రసంగంధంఫలత్రయమ్ | చిత్రకంగు
గ్గులుంమర్ద్యం పంచైరండకతైలజైః | పున్నాగంబృహతీ
యుగ్మం దేవదారుసుమార్లకమ్ | ఏతత్పుక్వాషధసమం మర్ద
యేద్యామూత్రకమ్ | కర్ణంఖాదేత్పి బేత్కృష్ణం నాగరై
రండమూలజమ్ | అభ్యంతైరండతైలేన పృష్ఠే స్వేదంచకార
యేత్ | విరేచనంభవేతేన స్నిగ్ధముష్ణంచభోజయేత్ | రసో
వారారినామాయ మూర్ధ్వవారంచ నాశయేత్ |

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 మాడయెత్తు శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 మాడల ఎత్తు కర
క్కాయలు 3 మాడల ఎత్తు తానికాయలు 4 మాడల ఎత్తు ఉసిరికపప్పు 5 మాడల
ఎత్తు చిత్రమాలము 6 మాడల ఎత్తు శుద్ధిచేసిన గుగ్గులము 7 మాడల ఎత్తు ఇటుల వీని
నెల్ల ఖల్వములోనుంచి 5 మాడల ఎత్తు ఆముదముబోసి మర్దించి పిదప దానికి సమముగ
నురపొన్న నేలమాలక వాకుడు దేవదారు అనువాని మార్లమును కలిపి మరల ఒకర్పూ
మువరకు మర్దించి కర్ణప్రమాణమం లేసి మూత్రలుజేసి యందొక దానిని శొంఠి ఆముదపు
వేళ్లు అనువాని క హయానుపానముతో సేవనను ఆముదముతో అభ్యంజనమును స్వేద
ప్రావముగలుగునటుల వీపుయందు మర్దనను చేయించిన ఊర్ధ్వవారము హరించు మఱి
యు నీయావధ సేవనవలన ఒకమారువిరేచనంబగు పిదప స్నిగ్ధమై ఒకింత ఉష్ణముగ
నుండు భోజనమును భుజింపంజేయవలయు.

ఆమవార లక్షణము.

శ్లో॥ దేహంచపాండురంమూత్రం తృష్ణాఛర్దిశ్చ నేత్రకమ్ |
పీతవర్ణంభవేదుష్ణ మామవారస్య లక్షణమ్ |

తా. శరీరము మూత్రము పాండురవర్ణముగ నుండుట దప్పి వాంతిగలుగుట
నేత్రములవచ్చుగ శరీరము ఉష్ణముగనుండుట ఈలక్షణములుగలది ఆమవారమని తెలి
యవలయు.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] జంఘారు త్రికసందీనాం వ్యధా హృన్నాభి
పాదకే | తృష్ణాశోషోవిషూచిశ్చా ప్యానువారస్యలక్షణమ్ |

తా. పిక్కలు తొడలు ముడ్డిపూస సంధులు హృదయము వాభి పాదములు
అనువానియందు వేదనగలుగుట దప్పిగలుగుట శరీరము యెండుట విషూచిగలుగుట
ఈ లక్షణములుగలది ఆమవారమని తెలియవలయు.

ఆమవారనివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ పంచవక్త్రీరసోదేయో ద్విగుంజంతత్ప్రీశాంతయే |
దద్యాదేరండతైలేన రసంవారాః మేనచ |

తా. వైశిష్ట్యబలు పంచవక్త్రీరసములూ 2 గురింజల ప్రమాణమును సేవించినను
లేక ఆముదముతో వారారినమును గలిపి సేవించినను ఆమవారము హరించు.

ఆమవారమునకు పంచవక్త్రీరసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతం సమంగంధం మరీచం టంకణాకణా |
మర్దయేదూర్తజద్రావై ద్దినమేకం విశోషయేత్ |
పంచవక్త్రీరసోనామా ద్విగుంజం సన్నివారజత్ |
అర్కమూల కషాయంచ సవ్యోషమను పానయేత్ |

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము మిరియాలు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము
పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి ఉమ్మెత్తరసముతో 1 దినము మ
ర్దించి ఎండించి రెండుగురింజల ప్రమాణమును జిల్లేడు వేళ్ళకషాయము త్రికటుకచూ
ర్లము అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన ఆమవారము సన్నివారము హరించు.

ఆమవారమునకు ఏరండతైలము.

శ్లో॥ ఆమవార గజేంద్రస్య శరీరవనచారిణాః |
ఏకఏహగ్రణీర్హంతా ఏరండస్నేహకేసరీ |

తా. శరీరమనువనమున సంచరించునట్టి ఆమవారమను నేమగును ఆముదమును
సింహము నశింపంజేయుచున్నయది.

ఒరుగువారమునకు చికిత్స.

సీ॥ పెనువజ్రసిలియుబీరయుగురిజాకు ర్శనముమిర్యమునూ నెరవిది
నముననొక్కటిరేగొట్టిచెక్కమిర్యముద్రాగి తెరలగావిడము

సంధిల్లనొకటి | తగుగువ్వగుత్తాకుద్రవమునుమిరియంబు గో
ఘృతంబును సేవఁగూడనొకటి | మేదినిసీలాకు మేకపాలును
గాచి చెన్నువీరఁగఁసేవఁజేయనొకటి | నమలి చెక్కయు
పిప్పలి నమరద్రాగి | యొరుగుదిక్కున గంధంబు నొరయ
నొకటి | రమణాశో బుడ్డకాచాకురసము నెయ్యి | మిరియ
చూలమాను చుండుఁదానొరుగువాయు||

వాతప్రకోప లక్షణము.

శ్లో|| పార్శ్వసంగోచశూలాత్తి స్సంధిభంగోత్తీతితా|
అంగశ్లోఃఫలభరశ్యామి స్వాప్నోవాతాత్ప్రజాయతే|

తా. శరీరపార్శ్వము సంగోచమును జెందుట కూలగలుగుట కీళ్ళునొప్పుట శరీ
రము చల్లగుండుట అంగములు వాచుట అంగములు బిరువై నల్లగుండుట నిదురగలు
గుట ఈ లక్షణములవలన వాతము ప్రకోపించినదని తెలియవలయు.

వాతశమనోపచారములు.

శ్లో|| స్వేదాభ్యంగైఃకటుతూరైఃస్నేహైర్వాభోజనైర్ఘృతైః|
తైలైరసాపతైర్ద్రావ్యై ర్మారుతంనాశయేద్భిషక్||

తా. మఱియు వాతప్రకోపమును స్వేదస్నానము అభ్యంజనము కారము ఔరము
స్నేహము ఉష్ణాన్నభోజనము వాతోపయుక్తఘృతములు తైలములు రసాపధములు
ఈ మొదలగువానివలన వైద్యుడు బోకడచవలయు.

సర్వవాతములకు స్వచ్ఛందభైరవము.

శ్లో|| శుద్ధనూతం మృతంలోహం తాప్యంగంధకలాశకమ్|పథ్యా
గ్నిమంథసిర్గుండీ త్రూషణం టంకణంబిషమ్ | తుల్యాంశం
మర్దయేత్థత్వే దినంసిర్గుండీకాద్రవైః|ముండీద్రావై రేకదినం
ద్విగుంజం వటకీకృతమ్ | భక్షయేత్సర్వ వాతార్తోనామ్నా
స్వస్థందభైరవః | రాస్నామృతా దేవదారు శుంఠీవాతారి
తుల్యకమ్ | గుగ్గులుం సర్వతుల్యాంశంకుట్టయేద్ఘృత పాచి
తమ్ | కర్షంచభక్షయేచ్ఛాను సర్వవాత హరంపరమ్||

తా. శుద్ధిచేసినరసము లోహభస్మము స్వర్ణమాఠీకభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము
శుద్ధిచేసినతాళకము కరక్కాయ నెల్లి వావిలి త్రికటుకములు శుద్ధిచేసిన కలిగారము
శుద్ధిచేసిన వసనాభి బిని సమభాగములంగ ఖల్వమాలోనునిచి వావిలాకురసముతో 1 ది
నము బోడతరపాకురసముతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజలంఠేసి మాత్రలుజేయవల
యు. ఇదియ స్వచ్ఛందభైరవ మనంబడు దుంపరాస్న మార్లము తిప్పతిగ మార్లము
దేవదారు మార్లము శొంఠిమార్లము ఆముదము ఆనువానిని సమభాగములంగ గ్రహించి
దానికి సుముగ శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలమార్లమునువైచి అందు నెయ్యిగలిపి వండి కర్షప్రమా
ణమును జేకొని దానిలో వైస్వచ్ఛంద భైరవమును గలిపి 2 మండలములు సేవింపుచుం
డినను లేక (రసఉబ్బితేసినను) సర్వవాతములు హరించు.

అశీతివాత సామాన్యలక్షణము.

శ్లో|| [శారీరనిఘంటా] అశీతిర్వాతరోగాశ్చ జాయంతే వాతకో
పతః | దుక్తోదభేద సంకోచ శోష వేష్టనలక్షణాః||

తా. విరుద్ధాహార చేష్టలవలన వాతము ప్రకోపించి 2 ఎనుబదివాతముల గలుగం
జేయు అందు పీడ పోట్లు బ్రద్దలు సేయునటుల వేదన శరీరసంకోచము శరీరకార్యము
శరీరము మెలిబడుట ఈ లక్షణములుగలుగు.

మతాంతరస్థాశీతివాతములలో బలవత్తరములైన వాతములు.

శ్లో|| ఆయామద్వయదండకార్దితహను స్రంస ప్రణాయామరుజ్జి
వ్యస్తంభక శాయఖంజవికృతిన్నాగృధ్రీసీవిశ్వచిః| ఫిల్లీస్వా
దపతం త్రతానకగ దాపంగుశ్చఖంజః | క్రమాదూరస్తంభ
శిరో గ్రహవపితథాక్షేపాంఘ్రిదాహామయాః | వాతకంట
క గదోప బాహుకంక్రోష్ట్యశీర్షమధపాదహర్షరుక్ | పక్షుఘా
తమఖలాంగ వాతరుజ్జ్యౌరు తేషుబలవ త్తరాఞ్మే||

2 ఈ వాతప్రకరణమునం దశీతివాతనామ లక్షణంబులు జెప్పబడియె ఐనను
వానికిమతాంతరిమువలన నామ లక్షణభేదములు గలిగియున్నయవి వానిలో ఇంచుజెప్పు
బహు 55 వాతలక్షణంబుల నిచట నుదహరించిన గ్రంథవిస్తరంబగునను భీతిచే జెప్పం
బడనయ్యె కావున వాని నామ లక్షణముల శారీరనిఘంటు మొదలగు గ్రంథములవలన
తెలిసికొనవలయు.

తా. అంత రాయామము బహిరాయామము దండకము అర్ధితము హనుస్రంసము ప్రణాయామము జిహ్వస్తంభము కళాయఖంజము కృధ్రీసి విశ్వాచి ఖల్లీ అపతంత్ర కము అపతానకము పంగుపు ఖంజము ఊరు స్తంభము శిరోగ్రహము ఆక్షేపకము పాద దాహము వాతకంటకము అపబాహుకము క్రోష్టుశీర్షము పాదవర్షకము పక్షుభూతము పర్వాంగవాతము అని నిరసదియైదును అతీతి వాతములలో బలవత్తరములని తెలియ పలయు.

బలవత్తరవాత లక్షణములు.

నూత్రమ్ | [శారీరసూత్రస్థానే] వేగైరంతరాన మితాంగోంత రాయామః | వేగైర్బహిరానమితాంగో బహిరాయామః | తేనదశ రాత్రంనజీవతిమందవేగేనతుజీవేత్ | దండవత్ స్తబ్ధ సర్వాంగోదండకః | తంభిషగ్వర్జయేత్ | వక్రితవక్త్రాగ్ధోర్ధ్వితః | స్రస్తహనుర్హను స్రంసః | ప్రణావకో పాదంతర్బహిశ్చవేగై రానమితాంగోవ్రణాయామః | తంభిష్పరివర్జయేత్ | దం డవత్ స్తబ్ధజిహ్వజిహ్వస్తంభః | ముక్తసంధిప్రబంధనః కళాయఖంజః | గృహీతైకచరణోగృధ్రీసీ | సాబాహుచేద్వి శ్వాచిః | సాదేబాహుచాఖల్లీ | అంతర్బహిశ్చవేగై ర్మమి తాంగోపతంత్రః | తేనదశ రాత్రంనజీవతి | మందవేగేనతు జీవేత్ | అపతంత్రోకవదపతానకః | తత్రాయంవిశేషః | హృద్వి నిలేవిముక్తేసుభిభవేత్ | సతుసాధ్యః | గృహీతసక్తిద్వయః పంగుః || గృహీతైకసక్తిఃఖంజః || దండవత్ స్తబ్ధోరుఊరు స్తంభః | గృహీతగ్రీవాశిరశ్శిరోగ్రహః || అనుక్రమంవేగైః పరితస్స మాక్షిప్తాంగఆక్షేపకః || పాదదాహక త్వాదనిఘ్ని దాహః | సకంటకగమనోవాతకంతకః || అధోముఖబాహు రపబాహుకః || బానుమధ్యాదికరుబాశోఘః | క్రోష్టుశీర్షకః || సుప్త్యాహ్మప్త పాదఃపారవర్షః || హతైకపక్షః పక్షుభూతః || భగ్నుసర్వాంగ స్రర్వాంగ వాతః ||

తా. శ్వాతము అొమ్ము నాక్రయించి శరీరమును విల్లవలె వంగతీయునది అంతరాయామ వాతమనియు వీపునాక్రయించి శరీరమును విల్లవలె వంగతీయునది

బహిరాయామవాతమనియు జెప్పవలదు. ఇవి జనించిన 10 దినములకు రోగిమృతి జెందు అయినను వానియందు తీపులు మందముగనుండిన రోగిజీవించు—శరీరమునుకర్ర అవలె స్తంభింపంజేయునది దండక వాతమనంబడు. ఇది అసాధ్యమగుటంజేసి దానియందు వైద్యుడు చికిత్స జేయంజనను.—వాతము ముఖము నాక్రయించి పగమానోరును వంక రగజేయునది అర్ధిత వాతమనియు దవడల నాక్రయించి వానిని బారునటులంజేయునది హనుస్రంస వాతమనియు జెప్పవలదు. ప్రణావకోపమువలన శరీరమును లోనికిగాని వెల పలికిగాని వంగతీయునది ప్రణోయామ వాతమనంబడు. ఇది అసాధ్యమగుటంజేసి వై ద్యుడు వర్ణింపవలయు.—వాతము వాగ్వాహినీ సిరలయందు బ్రవేశించి నాలుకను దండమువలె స్తంభింపంజేయునది జిహ్వస్తంభ వాతమనియు శరీర సంధులవదలింది శరీర మును కాళ్ళను వడికింపుచు ఖంజరిపిట్టవలె వంకరగ నడుమనటులంజేయునది కళాయ ఖంజవాతమనియు 1 పాదముయొక్క సిరలనాక్రయించి కదలక బంధింపంజేయునది కృధ్రీసీ వాతమనియు 1 హస్తముయొక్క స్థూలసిగలయందు బ్రవేశించి అందుండి భుజ ములయందు వ్యాపించి హస్తమునుకదలక బంధింపంజేయునది విశ్వాచి వాతమనియు కా ళ్ళచేతులయందు వ్యాపించి కూలనగలుగంజేయునది ఖల్లీ వాతమనియు జెప్పవలదు.— వాతము ఊర్ధ్వముఖంబై లోపల వెలుపల వేదనను లాపమును గలుగంజేయుచు శరీర మును వంగతీయునది అపతంత్రక వాతమనంబడు ఇదిగలవాడు 10 దినములకు మృతి జెందు. అయినను దానియందు మెల్లని తీపులు గలిగియుండిన వాడుజీవించు.—అప తంత్రక వాతలక్షణములుగలదే అపతానక వాతమనంబడు. అయినను దానియందు అొమ్మునొప్పితీకుండిన రోగిజీవించు. ఇది అసాధ్యము.—వాతము చెండురొండై బ్రవేశిం చి తొడలయందలి స్థూలనరంబులకేగి తొడలబంధింపం జేయునది పంగువాతమని యు ఒకరొండియందు బ్రవేశించి 1 తొడయందు వ్యాపించి కుంటితనము గలుగం జేయునది ఖంజవాతమనియు తొడలయందు బ్రవేశించి గుడియవలె స్తంభింపజేయు నది ఊరు స్తంభ వాతమనియు మెడ తల వీనిని కదలక బంధింపజేయునది సిరోగ్రహ వాత మనియు సిరలజొచ్చి ఏనుగమీద కూర్చుండువాని శరీరము కదలుభంగి శరీరమును పలు మాను కదలునటులంజేయునది ఆక్షేపక వాతమనియు నడిచిన అరికాళ్ళు మండునటులం జేయునది పాదదాహ వాతమనియు నడచిన ముండ్లు నాటునటుల నొచ్చునటులంజేయు నది కంటక వాతమనియు చెయ్యని తలక్రిందుగజేయునది అపబాహుక వాతమనియు రక్తాక్రితమై మోకాలినడుము కడునొప్పిని వాపునుగలుగంజేయునది క్రోష్టుశీర్ష వాత మనియు కఫాక్రితమై కాళ్ళయందు గిలిగింతలవలె తిమరును గలుగంజేయునది పాద

వాళ్ళ వాతమనియు అర్థాంగమున బ్రవేశించి సంధిబంధములవదలించి కఠిరముయొక్క 1 పాగ్యమును చేతవారహితముగ జేయునది పక్షుఘాతవాతమనియు విరగగొట్టుబడినటుల సర్వాంగములయందు నొప్పి గలుగజేయునది సర్వాంగవాతమనియు జెప్పబడు.

బలవత్తర వాఘోపచారము.

శ్లో! ఏతేదాహ కియాసాధ్యా అగ్నివైద్య మతఃపరమ్!

తా. వైద్యుబడిన వాతములు అగ్నికర్మవలన సాధ్యంబులు అట్లగుటంజేసి అగ్నికర్మలవలించెద.

వాతములకు రక్షాదికర్మలు.

నూత్రమ్! ఆయామద్వయాప తంతకాపతానకా త్షేపకేషు శిరోలలాటకర్ణమూల గ్రీవాగ్రపృష్ఠమధ్య త్రికవక్షోజంఘా ప్రదేశేషునందహేత్ | అర్దితేగ్రీవాగ్రవపః హనుసంసేహ నుమూలయోరేవ | జిహ్వోస్థంభేకణ్ణమూలయోరేవ | కళాయఖంజేసంధిబంధనేషు | గృధ్రస్యాంజానోరూర్ధ్వవాచతు రంగుళే | విశ్వాచ్యూహస్తేదవ్యత్ | ఖల్యాంతద్వత్పాదహస్తయోః | సక్తిమధ్యేపంగా | తద్వస్థంజే | వాతకంటకే గుల్ఫాదధోద్వ్యంగుళే | అపబాహుకే భుజశిరసోర్ద్వ్యంగుళే | భుజానుకపాలస్యపరితః క్రోష్ట్యశీర్షకే | ఊరుస్తంభే తన్మధ్యవప | పాదదాహేనదాహః | శిరోగ్రహేగ్రీవాగ్రవప | పాదహస్తేనదాహః | పక్షుఘాతేషు పక్షయోరేవ | సర్వాంగ వాతేనదాహః |

తా. అంతరాయామము బహిరాయామము అవతంత్రకము అవతానకము అక్షేపకము అన నీ ర్ వాతములయందు శిరము లలాటము కర్ణమూలము మెడ నడివీపు ముద్గేహన అొమ్ము పిక్కలు అనువానియందును అర్దితవాతమున మెడకు వైభాగమునందును రక్షవేయవలయు. హనుస్రంసవాతమునందు చెక్కిళ్ళమూలములయందుగాని లేక పెద్ద చెవిగుబ మొదటిగుంటలోగాని లేక క్రిందిపెదవిగుంటలోగాని రక్షవేయవలయు. జిహ్వోస్తంభవాతమునందు చెవికోలుకులయందును కళాయఖంజ

వాతమున కీళ్ళయందును రక్షలువేయవలయు. గృధ్రసీవాతమున మోకాలియొక్క 4 అంగుళములకువైనగాని లేక వెనుకగాని రక్షవేయవలయు. విశ్వచీవాతమున చెయ్యినడిమికిలుకు ముందరగాని లేక వెనుకగాని రక్షలువేయవలయు. ఖల్లీవాతమునందు మోకాళ్ళు మోచేతులు అనువాని ముందర వెనుక రక్షలు వేయవలయు. పంగు వాతము ఖంజవాతము అనువానియందు తొడల మధ్యమునందును వాతకంటి వాతమున చీలమండలకు 2 వ్రేళ్ళక్రిందను అపబాహుకవాతమున భుజశిరస్సులకు 2 వ్రేళ్ళక్రిందను క్రోష్ట్యశీర్ష వాతమున మోకాలిచిప్ప తిరుగువారయందును ఊరుస్తంభవాతమున తొడలనడుమను రక్షలు వేయవలయు. పాదదాహవాతమున రక్షలువేయంజనదు. — శిరోగ్రహవాతమున మెడతలదన రక్షలువేయవలయు. — పాదహస్త వాతమున రక్షలువేయంజనదు. — పక్షుఘాత వాతమున ఇరుప్రక్కల రక్షలువేయవలయు. — సర్వాంగ వాతమున రక్షలువేయంజనదు.

నూత్రమ్! ఆయామయోస్సిరా వేదమ్ | వమనంచకుర్యత్ |

తా. అంతరాయామ బహిరాయామవాతములయందు సిరావేధనము నమనమును జేయించవలయు.

నూత్రమ్! త్వష్టాంసశోణితగ తేవ్వని లేషుశృంకైరసం విసావయేత్ |

తా. తగ్గత మాంసగత రక్షగతవాతములయందు అొమ్మున కృంకములతో రక్షమును స్రవింపజేయవలయు. (కంటియొక్క నల్లగుడ్డు మీదికెగతీయుచు కంటికిముందర అదురుచుండు వాతమున కంటియొక్కక్రింది యెముకమీద కదురుతో నడ్డముగ రక్షవేయవలయు. కాళ్ళయందీడ్డుగలిగిన చీలమండలయొక్క కీలు వెనుక చంద్రాకారముగ రక్షవేయవలయు. మోకాలు మోచెయ్యి ముంజెయ్యి అనువానిలో దేనియందేని వాత్రు గలిగియుండిన నూసెట్టింది 7 తడిబట్టలుచుట్టి దానివై అగ్నికర్మ నేయబడువాడు గుహించునటుల 10దినములు సాయంప్రారతఃకాలముల అగ్నికర్మ నేయవలయు. నొప్పిగల కంటియొక్క కనుబొమ్మమీద రెండువ్రేళ్ళకుపాదేవున కదురుతో అడ్డముగ రక్షవేసిన నేత్రము లెఱవై పొట్టుపొడుచుచు నీరుకారుచుండు నేత్రవాతము వారించు కుడికన్ను తెల్లగ అవిరై నీళ్ళుగాదుచు నొప్పితోగూడి తెల్లగ కప్పకొనుచు వచ్చుచుండిన ఎడమకాలియొక్క విదువ్రేళ్ళవారయించియుండు కీళ్ళయందును ఎడమకన్ను అయినయెడల కుడికాలియొక్క విదువ్రేళ్ళయందుండు కీళ్ళయందును అడ్డముగ రక్షవేయవలయు.

గుఱపుమార్లకు జట్టెడుకొలిచి కడురుతో అడ్డముగ రక్షవేయవలయు. డబురుకవారమున వెణుతురువారతో త్రాడుబేసి దానిని కాగిననూనెలోముంచి మోకాలికి రెండంగుళముల ప్రదేశమున రక్షవేయవలయు. మఱియు డబురుకమైన మోకాలియొక్క వెలుపటి కంటికి ఐదంగుళములకు దిగువ రక్షవేయవలయు. మఱియు డబురుకమైన కాలియొక్క చీలమండసంధిలో అడ్డముగ కడురుతో చంద్రాకారముగ రక్షవేయవలయు.)

[శుద్ధిచేసిననాభి మేకవెంట్రుకలబూడిదె మిరియాలు వీనిని దినుగుకొకటింటికి 1 తులముచొప్పున ఖల్వములోనుంచి కరివేపాకురసముతో మర్చించి గురిగింజం లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ఐదుదినముల కరివేపాకురసముతో సేవించిన ఒరుగువారము సర్వవారములు మూర్ఛ వారింపు.]

ఉ॥ మేలు చికిత్సఁగోరి పినుమేదిని బ్రహ్మజెముండుఁ జాలును॥
నాలుగు సేరులాముదము నాలుగు సేరులుఁ గూర్చి యందులో॥
నేలపు దంగెడాకుపొడి నీరులిగడ్డల నర్థ సేరును॥
గ్రాలఁగఁ దైలపాకముగఁ గాచియుఁ వాతశరీరనొప్పిపై॥
దాలిమిఁబూసికాచినను దత్త ణమాత్రన మానునిమ్ముగ॥

సర్వవారములకు అర్కాదితైలము.

శ్లో॥ అర్కక్షీరమజాక్షీరం నిర్గుండీతింత్రిణీరసః॥
తిలతైలసమాయుక్తం వాతాశీతివినాశనమ్॥

తా. జల్లేడుపాలు మేకపాలు వావిలాకురసము చింతాకురసము నూనె వీనిని సమభాగములుగ కలిపి 1 కుండలోబోసి తైలపక్వముగ కాచి శరీరమునకు లేపనము చేసి మర్చింపుమందిన 80 వారములు వారింపు.

తైలపాక లక్షణము.

శ్లో॥ నాంగుళిగ్రాహితాక లేసనస్నేహిన్నాచశబ్దితా॥
వర్ణాదికంపంచయదాతదై తచ్చీఘ్రిమాహరేత్॥

తా. కల్కము వ్రేళ్ళకు అంటుకొనకుండుట అగ్నియందు వైచిన చటచట శబ్దములేకుండుట విచారిత్యోక్త స్పర్శవర్ణ సగంధములుగలుగుట తలక్షణములవలనతైలము పక్వమైనదని తెలిసి దానిని శీఘ్రముగ దించవలయు.

శ్లో॥ పాకస్తుత్రివిధోమందః చిక్కణఃఖర చిక్కణః॥
మందఃకల్క సమేకీట్టేచిక్కణోమందనోపమే॥
కించిత్రీప్రతికృష్టేచ వర్తమానేతుపశ్చియః॥

తా. తైలపాకము మందము చిక్కణము ఖరచిక్కణము అన రి విధములు అందు స్నేహకీట్టము కల్కముతో సమముగనుండిన మందపాకమనియు మైనముతో సమముగనుండిన చిక్కణపాకమనియు ఒకింత చెడినను లేక నలుపువర్ణమును జెందినను ఖరచిక్కణ పాకమనియు తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఖరోమణిరసఃకాంస్యే మృదుఃపిచునివర్తికా॥
చిక్కణస్పర్శమాత్రేణ నిమ్మ భావప్రపద్యతే॥
మృదుర్న స్యేఖరోభ్యంగేపానేపస్తాచచిక్కణః॥

తా. మఱియు స్నేహకీట్టమును ఉంటుగచేసి కంచుపాత్రలోవైచిన మణివలెనే ధ్వనిగలిగిన ఖరపాకమనియు వ్రేళ్ళతోనలిపిన వర్తియొక్క ఆకారమును జెందిన మృదు పాకమనియు ఉంటుచేసి వ్రేళ్ళతోనడిమిన పల్లముబడిన చిక్కణపాకమనియు తెలియవలయు. తైలము నస్యమునకు మృదువుగను అభ్యంజనమునకు ఖరముగను పానవస్తి కర్మలకు చిక్కణముగను పాకము సేయవలయు.

పాతరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ కూష్మాండమాష వాస్తాకబృహతీకార వేల్లకమ్॥
వాస్తుకంకాసమర్దంచ పృశ్నికాళిపునర్నవమ్॥
కృష్ణాఃకుఘ్నత్థాగోధూమా స్తైలంతి క్షపటోలకమ్॥
మూలకంవత్సకంచైవ డుండుకంకతకంతథా॥
తక్కారీనూరణీముండీ నిసీజీరక రామరమ్॥
పురాణధాన్యమభ్యంగం మిత్రర్ద్రోనిలామయే॥

తా. బూడిదెగుమ్మడుకాయ మినుములు వంకాయ మునగకాయ కాకరకాయ చక్రవర్తికూర కసివెండకూర తూటికూర గలిజేరుకూర నల్లఉలకలు గోధుమలు నూనె చేతిపొట్ల ముల్లంగి కొడినెకాయ దుందిలపుకాయ మొక్కపుకాయ తక్కువ కందబోడ తరము పెద్దసదాప జీలకఱ్ఱ ఇంగువ పొత్తితరియ్యము అభ్యంజనస్నానము ఇవిపాతరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

వాతరోగములయం దపథ్యములు.

శ్లో॥ శీతాంబుశాకలఃకందత్రపుసాలాబుముద్గకమ్ |
 గురూణీచాభిష్యందీని నిష్పానోర్వాకుస్నర్షపమ్ |
 కిరీరాణితథానింబో నవధాన్యంచలంఖనమ్ |
 మృణాలీర్షురసీనింబ తిక్తబింబహిమాలయః |
 కోశాతకీద్వయంచైవ వవనాశీతిశత్రవః ||

తా. శీతోదకము మాదాకులగడ్డ దోసకాయ అనపకాయలు (అనగా సార కాయ) పెసలు గురుకరద్రవ్యములు కఫకరపదార్థములు అనుములు నక్కదోసకాయ అవాలు తెయరు మొలకలు వేపపండ్లు కొత్తధాన్యము ఉపవాసము తామరతూండ్లు చాతలాసిహార కరివేము చేదుదొండకాయ శీతలప్రదేశము బీరకాయ నేతిబీరకాయ ఇవి 30 వాతరోగములయం దపథ్యములు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రపాద పారావారభోగవిహార పారిణినిడి
 మామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
 సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ శైద్యజన శిరోఘావణ నీలకంఠ
 కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
 తాత్పర్యసహితే ఆశీతివాత రోగవిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య
 చికిత్సాసహన నప్య్యాగ్ని కర్మకైలపాక
 పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
 షష్ఠ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ న వ రా జీ య మః.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము

ఛై న స్త మ ప్ర క ర ణ ము. శ్లో

శ్లో॥ శూలినం మేరుకోదండం పద్మబోచక సాయమ్ |
 త్రిపురాసుర సంహారం నీలకంఠ మహాంభజే ||

అనతరణిక॥ గ్రంథకర్త తనచేజీయంబడు నీగ్రంథమునందు సప్తమప్రకరణ మును వచింపంబూని నిర్విఘ్నముగ పఠింపమా ప్రియేందుటకై తనకిష్ట కేవలయగు తనవార ననుస్కారాత్మకమంగళమును “ శూలినం మేరుకోదండం ” అనుశ్లోకముచే జేయు చున్నాడు.

తాత్పర్యము॥ శూలనాస్తుడై మేరుపర్వతమే ధనస్సుగలవాడై త్రిమహావిష్ణువేదాణముగ గలవాడై త్రిపురములజయించిన నీలకంఠుని నేనుభజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః |
 పత్యోమి వృష రాజీయ మహాంవైద్య శిఖామణిమ్ ||

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠంలైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథమునందు సప్తమ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

చతుర్వింశతి వై త్యవివరణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆవర్ణంచ వివర్ణంచ సూర్యవర్ణంచ కామి
 లా | ఆమ్లంరక్తంచ స్వేదశ్చ హ్యుస్మత్తం పాండ్రసర్పికమ్ |
 కరపాదంచ శీతంచ మూర్ఛా మధురకుసుమకమ్ |
 క్రోధభ్రంశ శ్శిరఃక్షుచ్ఛ తృష్ణా దుర్భావచర్మణీ |

దుర్గంధం మదనంపిత్రం చతుర్వింశతి వైత్తకమ్ |
పూర్వాచార్యై రిదంప్రోక్షాస్త్రీమూర్ధ విచారణాత్ |

తా. ఆనగ్లవైశ్యము వివగ్లవైశ్యము నూగ్లవైశ్యము కౌమిలవైశ్యము ఆప్ల వైశ్యము రక్తవైశ్యము స్వేదవైశ్యము ఉన్మాదవైశ్యము షాండకవైశ్యము విసర్పివై శ్యము కరపాదవైశ్యము శీతవైశ్యము మూర్ఖావైశ్యము మధురవైశ్యము కుసుమవైశ్య ము క్రోధవైశ్యము భ్రంశవైశ్యము కిరవైశ్యము క్షుధావైశ్యము తృష్ణావైశ్యము దుర్భా వవైశ్యము చర్మవైశ్యము దురంధవైశ్యము మదనవైశ్యము అన వైశ్యశోగములు 24 విధంబులని వైద్యశాస్త్రానుసారముగ పూర్వాచార్యులు వచించిరి.

ఆనర్లవైశ్య లక్షణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] స్వేదఃకాంతి హరంతృష్ణా వ్యతి దుర్గంధ దేహతా | దేహస్తువీతస్సర్వాంగ మావర్ణంవైత్తమాది శేల్ |

తా. చెమట దప్పింతుగుట శరీరము కంపువేసుట శరీరము పచ్చగనుండుట సర్వాంగముల కంతులుగట్టుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము కాంతివిహీనముగనుండు టయే ఆనర్లవైశ్యమని తెలియవలయు.

శ్లో! [చరకే] అంగదాహ శిరోదాహః పాదదాహశ్శిరోభ్రమః |
మూర్ఖాభ్రమో మనస్తాపో హృది సంతాపవేదనమ్ |
కంఠస్వేదశ్చ పాంశుత్వం శోషక్షేశో ముహూర్భయమ్ |
సర్వేంద్రియేషు దౌర్బల్య మావర్ణవైత్త్యలక్షణమ్ ||

తా. శరీరము కిరము పాదములుమండుట తలతిరుగుట మూర్ఖ భ్రమ మన స్తాపముగలుగుట అొమ్ములోనుండుట కడుపునొమ్ముట కుతికైకింద చెమటబట్టుట శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట శోష క్షేశముగలుగుట పలుమారు భయపడుట క్రోత్రత్వక్షే త్రజివ్యపూజేంద్రియ వాక్పాదపాణిపాయు గుహ్యేంద్రియములన దశేంద్రియములు దౌర్బల్యమునుజెందుట. (అనగా క్రోత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున చెవు లలో ధ్వనులుగలుగుట చెవులు గడియలుపడుట చెవులగలుగుట త్వగింద్రియదౌర్బల్య మున చర్మముమండుట శరీరము అదురుట శరీరము ఉబ్బుట శరీరమున పొట్టువలె రాలుట శరీరము పగులుట శరీరమున దురదగలుగుట నేత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున నేత్రములుమండుట నిదురబట్టకుండుట దృష్టిచుద్ధమమగుట జిహ్వేంద్రియదౌర్బల్య

మున నాలుకపడునులేక బిరుద్రయుండుట వాంతి అనుచి ఉములుగలుగుట పూజేం ద్రియదౌర్బల్యమున ముక్కున నీరుగారుట కుమ్ములుగలుగుట స్వకఃపబంధించుట దురదగలిగి కణతలు నొమ్ముట వాగింద్రియదౌర్బల్యమున వాక్కుకు జడత్వము అన లింతలుగలుగుట లేనుపులువచ్చుట పాడేంద్రియదౌర్బల్యమున కాళ్ళయందు సత్వము లేకుండుట కాళ్ళుతీసుట కాళ్ళుకృశించుట పాణింద్రియదౌర్బల్యమున చేతులుమండు ట తరతరలాడుట పాయింద్రియదౌర్బల్యమున బొడ్డు గుండె వీనిచుద్ధ్యమున గుబులు జనించి కడుపు కుతిక వీనియందు మెదలుట ఉబ్బుసమువలన కుతికెట్టుకొనుట కడుపు ఉబ్బుట మలముబంధించుట మూత్రంబధికముగ వెడలుట గుహ్యేంద్రియదౌర్బల్యమున వీధ్యము స్థలంబగుట.) ఈలక్షణములు గలది ఆనర్లవైశ్యమని తెలియవలయు. ఇది ఊర్ధ్వగతమైన రెండువత్సరంబులేని లేక చూడువత్సరంబులేని శరీరమున నెలకొని వాధించుచుండు.

ఆనర్లాదివైశ్యములకు వైత్త్యాంతకరసము.

శ్లో! మృతనూతాళ్యముండార్కతీక్షణమాక్షికతాళకమ్ | గంధకం మర్దయేత్తుల్యంయస్త్రిద్రాక్షౌ మృతాద్రవైః | జలమంటుఖకః పాతాద్రవైః క్షీరవిదారికా | మర్దయేచ్చదినంఖల్వేసితాక్షౌ ద్రయుతానటీ | నిష్కమాత్రీ నిహంత్యాశు పిత్రం పిత్రజ్వ రం క్షయమ్ | దాహతృష్ణాశమశ్శోషం హంతిపిత్రాంతకార సః | సితాక్షీరం పిబేచ్ఛాను యస్త్రిక్వాథం సితాన్వితమ్ | పిబేద్వా పిత్రశాంత్యర్థం శీతతో యేనవాలుకమ్ |

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము ఇనుపభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన మాక్షికము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సరుభాగము లుగ ఖల్వములో నుంచి యస్త్రినుధుకము ద్రాక్షపండు తిప్పితగ * నీరుతూటు వివ బొద్ది పాలుగల నేలగుమ్మడిగడ్డ అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి నిష్కప్రమాణమంత వటికములుచేసి యందొకదానిని పంచదారతో గాని లేక పంచదార పాలు అను వానితో గాని లేక పంచదారతో గూడియుండు యస్త్రినుధుక కషాయముతో గాని లేక కూతురుబుడమ చూర్ణములో కిత్తోదకమును కలిపి గాని నేవించిన ఆనర్లవైశ్యము మొద

* ఇతే నీకృమీద బలిసిన పాకడుకూరయనియు జెప్పబడు.

లగు ఇరుకదివాలగు వైత్యములు పితృజ్వరము తుయరోగము దాహము దప్పి శోష హరించు. (వఱియు ఆహారవైత్యము ఊర్ధ్వగతంబైన దాని నివాహాంధ్రంబై ఈవైత్యాం తకరసమున 1 వత్సరంచేసి లేక 8 మాసములేని నేవింపవలయు.)

ఆవణ్ణాది వైత్యోపచారము.

శ్లో॥ తత్ప్రింతూరం విలక్షీక్య గుంజామాత్ర ప్రమాణకమ్ |

వాలుకంశీతతోయేన హ్యశు వర్ణాదివైత్తజితే ||

తా. కూతుల బుడమను శీతోదకముతో నూరి పావుసేకరసమును పిడిచికొని అందు గురిగింజలంబు సందూరముకలిపి 4 మాసములు నేవించిన ఆవణ్ణాదివైత్యములు కీక్రమముగ హరించు.

వివర్ణపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రోమనాశ శ్చిరఃకంప స్వర్వాంగం స్ఫుటితం భవేత్ | రోమహర్షణకం శూలం వివర్ణం వైత్తమాదికేత్ |

తా. రోమములు నశించుట తలవణుకుట శరీరమంకటపగలుట గగుర్నొడుచుట కడుపులో కూలించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము వివర్ణమైయుండుటయే వివర్ణపైత్య మని తెలియవలయు.

వివర్ణపైత్యమునకు బడబాగ్నిరసము.

శ్లో॥ పారదంధకంచైవ భస్మలోహష్టకంసమమ్ |

కుమారీస్వరసేనైవ మర్దితంయామ మాత్రకమ్ |

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం వివర్ణ పితృనాశనమ్ |

నిహన్యాత్సర్వపీత్తార్తిం యోగోయంబడబాగ్నికః ||

తా. కుద్దిచేసిన రసము కుద్దిచేసిన గంధకము ఉక్కుభస్మము ఇనుపభస్మము తగరభస్మము నాగభస్మము రజితభస్మము సువర్ణభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి కలబందరసముతో 1 రూపము మర్దించి గురి గింజలంబున మాత్రలక్షణి యందొకదానిని పిప్పలితో నేవించిన సర్వవైత్యములు వివర్ణ వైత్యము హరించు. ఇదియ బడబాగ్నిరస మనంబడు.

ఊర్ధ్వగత పిత్తలక్షణము.

శ్లో॥ నాభికాసా శయస్వేదః పైత్తమూర్ధ్వ గతస్మృష్ణమ్ |

తా. బొడ్డు గుండె వీచుభ్యమున చెమటగలిగిన పిత్తము ఊర్ధ్వగతమైనదని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై బడబాగ్నిరసమునేని వైత్తాంతకరసమునేని పాచి బద్ధరసమునేని 4 మాసములు నేవింపవలయు.)

సూర్యవర్ణ పైత్యలక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సూర్యోదయేచ దృష్ట్వీనాం భ్రమణా వైవమూర్చ్ఛ నమ్ | అతీతీవ్రగతిర్దాహ సూర్యవర్ణవేచపైత్తకే |

తా. మూర్చ్ఛ పలుహారుదాహముగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి సూర్యోదయ మును చూచినతోడనే నేత్రములుతిరుగుటయే సూర్యవర్ణపైత్యమని తెలియవలయు.

సూర్యవర్ణపైత్యమునకు మృగజరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం సమంగంధం టుంకణంచ మనశ్శిలా |

ఏలాతక్కోలజాజీచ సమభాగంచ ఖల్వకే |

శతావరీకీషాయేణ దివసంకుర్తయే ద్ద్రుఘమ్ |

శర్కరామధు సంయుక్తం సూర్యవర్ణం నిహంతిచ |

తా. కుద్దిచేసిన రసము కుద్దిచేసిన గంధకము కుద్దిచేసిన వెలిగారము కుద్దిచేసిన మణిశిల ఏలకులు తక్కోలపుట్టు జాజికాను వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి పిల్లిపీచరవేళ్ళకషాయముతో 1 దినము మర్దించి గురిగింజలంబున తేనీ మాత్రలక్షణి యందొక దానిని జీలకఱ్ఱ పంచదార అనువానితోనేని లేక తేనీ చక్కారతోనేని నేవించిన సూర్యవర్ణపైత్యము హరించు.

కామిలాపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ ముఖేహారీద్రావర్ణశ్చ చక్షుషోరతి పాండుతా |

మలంనిరశనంతృష్ణా కామిలా పైత్తలక్షణమ్ |

తా. ముఖము పచ్చగనుండుట మలము వెడలకుండుట ఆకలిలేకుండుట దప్పి గలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి నేత్రములు పాండురవర్ణముగనుండుటయే కామిలాపైత్య మని తెలియవలయు.

శ్లో! [గ్రంథాంతరే] యచ్ఛంఖం యేనదృష్టంస్యాత్తచ్ఛంఖం పీఠ
మాప్నుయాత్ | తదేవ కామిలాత్వంచ ఏవముక్తం పురా
తనైః |

తా. శంఖమును పచ్చగ గాంచెడువాడు కామిలారోగియని పూర్వులు వచించిరి.
కామిలాపైత్యమునకు కవర్తకరసము.

శ్లో! రసభస్మసమంగంధం మేలావాలకటంకణమ్ |
అమృతోశీరకస్తాబ్దాః సమభాగం విమార్జయేత్ |
ఆర్చికస్యరసైః ఖల్వేద్వియామాంతం విమర్జయేత్ |
జీరకస్యకషామేణ ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా |
కామిలాపీత్తనాశాయ దాహాశాంతిహరః పరః ||

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము ఏలకులు కూతురుబుడమ శుద్ధిచేసిన తెలి
గారము తిప్పనత్తు వట్టివేళ్లు చంగల్యకోష్ఠ తుంగగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణ
ముచేసి ఖల్వములోనుంచి అల్లపురసముతో 2 రూములు మర్దించి 2 గురిగింజలంత
మాత్రలచేసి యందొక దానిని జీలకఱ్ఱకషాయముతో నేవించిన కామిలాపైత్యము దాహ
ము హరించు.

ఆమ్లపైత్య లక్షణము.

శ్లో! ఆమ్లైద్దారస్తథాత్మస్థా వ్యరుచిస్సవ్వరహీనతా |
జిహ్వవాత్పరి దోషశ్చహ్యోస్తు పైత్తస్యలక్షణమ్ |

తా. దప్పి ఆరుచి హీనస్వరముగలుగుట శాలుక నోరు కంఠుకేసుట ఈల్లక్ష
ణములుగలిగి పులితేనుపులు వచ్చుటయే ఆమ్లపైత్యమని తెలియవలయు.

ఆమ్లపైత్యమునకు సుధానిధిరసము.

శ్లో! గంధకంపారదంచాభి మేలా గ్రంథికకేసరమ్ |
సమభాగయతం ఖల్వేజీరకేణచ మర్దితమ్ |
కాచకుప్యానివేశ్యాథద్వియా మంతుతుమాగ్నినా |

సాంగశీతలముద్ధృత్య ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా |
శర్కరామధుసంయుక్త మామ్ల పైత్తవికారనుత్ |

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన రసము అభ్రీకభస్మము ఏలకులు గ్రంథి
తగరము శాగకేసరములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి జీలకఱ్ఱరసముతో
1 దినము మర్దించి గాజుకుప్పెలో నుంచి ఉముకపంటలో 2 రూములువండి సాంగ
శీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయొత్తును తేనెతోగాని లేక పంచదారతోగాని నేవించిన
ఆమ్లపైత్యము హరించు.

స్వేదపైత్య లక్షణము.

శ్లో! అతిస్వేదంచ దార్బల్యం బేషేగం జలపూరికమ్ |
అగ్నిమాంద్యో దృఢాపీఠా స్వేదపైత్తం వినిర్దిశేత్ |

తా. శరీరము దుగ్బలముగనుండుట అంగముల నీరపూరించుచుండుట అగ్ని
మాంద్యము శరీరమున మిక్కుటముగ పీడగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమంతట
మిక్కుటముగ చెమట ప్రవించుటయే స్వేదపైత్యమని తెలియవలయు.

స్వేదపైత్యమునకు అమృతేశ్వరరసము.

శ్లో! రసంగంధం వత్సనాథం వాసాత్రికటుకంవచా |
జీరకంచిత్రకంశుంఠీ త్రిఫలాచ సమంసమమ్ |
తతస్తస్థిల్వ మధ్యస్థం త్రియామం మర్దయేద్భిషక్ |
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథత్రిదిసం మందచహ్నినా |
సాంగశీతలముద్ధృత్య ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా |
శర్కరామధుసంయుక్తం స్వేదపైత్తవికారనుత్ |

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన శాభి అడ్డసరము త్రిక
టుకములు వస జీలకఱ్ఱ చిత్రమాలము త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ
ములోనుంచి 2 రూములు నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి గాజుకుప్పెలోనుంచి మందా
గ్నిలో 8 దినములు పాకముచేసి సాంగశీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయొత్తును పంచదార
తోగాని లేక తేనెతోగాని నేవించిన స్వేదపైత్యము హరించు.

స్వేదవైత్యమునకు మృతసంజీవనీరసము.

శ్లో॥ [చరకే] మూరిచంటంకణం నూతంమాక్షికం కాంతలోహా
 కమ్| అభ్రకంచసమాశ్రాని వహ్నిశ్వాసేన మర్దయేత్ |
 కాచకుప్యం వినిక్షీక్య వాలుకా యంత్రపాచితమ్|
 మరీచార్ద్రక సంయుక్తం ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా|
 పథ్యంక్షీరో దనంచైవ తాపేదత్వాత్స శర్కరమ్|
 ప్రాతఃకాలేతు సేవేత సద్యస్స్వేదో విముంచతి|

తా. మిరియాలు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము రసభస్మము శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షి
 కము కాంతభస్మము లోహాభస్మము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో
 నునిచి చిత్రమాలక హయముతో మర్దించి గాజుకు ప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున
 1 ఝూమువండి అందు 2 గురిగింజలయెత్తును మిరియపుమార్లము అల్లపురసము అనువాని
 యనుపానముతో ప్రాతఃకాలమున సేవింపుచుండిన స్వేదవైత్యము తత్త్వణమున హరిం
 చు దీనిచుండు పాలఅన్నమును భుజించుట పథ్యకరము తాపము జనించిన వై పథ్య
 ములో పంచదారనుకూడా కలిపి భక్షించవలయు.

ఉన్నాదవైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ విదాహశ్చ వికారశ్చ వాంతిర్మూర్ఛా పరిభ్రమః |
 మలమూత్రం త్యజేచ్ఛీఘ్రి మున్మత్తస్య చదోషకృత్ ||

తా. శరీరము విదాహించుట వికారము వాంతి మూర్ఛలుగుట శరీరము తిరు
 గుట మలమూత్రములు శీఘ్రిముగ వెడలుట ఈలక్షణములుగలిగి ఉన్నాదపు మాటలాడు
 టయే ఉన్నాదవైత్యమని తెలియవలయు.

ఉన్నాదవైత్యమునకు చండభైరవరసము.

శ్లో॥ రసభస్మత్రయోభాగా హేమభస్మైకభాగకమ్|
 టంకణం రవిదుగ్ధేన సర్వం తుల్యంచ ఖల్వకే|
 ద్వియూమం మర్దయేత్సన్య గుద్భృత్య గోశకంతథా|
 కాచకుప్యం నివేశ్యాథ సప్తవత్త్రం మృదాలిపేత్ |
 వాలుకా యంత్రమధ్యస్థం ద్వియూమం మందపహ్నినా|

సాంగశీతలముద్భృత్య ద్విగుంజం వటకీకృతమ్|

శర్కరామధుసంయుక్త మున్మత్తవైత్యనాశకృత్ ||

తా. రసభస్మము 8 భాగములు సువర్ణభస్మము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన వెలిగార
 ము 4 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి జల్లేడుపాలతో 2 ఝూములు మర్దించి
 ఉంటజేసి గాజుకు ప్పెలోనునిచి 7 చీలమన్నులిచ్చి వాలుకాయంత్రమున మందాన్నితో
 2 ఝూములువండి సాంగశీతలమున దీసి 2 గురిగింజలయెత్తును పంచదారతోగాని లేక
 లేనతోగాని సేవించిన ఉన్నాదవైత్యము హరించు.

ఉన్నాదవైత్యమునకు పిప్పలీఘృతము.

శ్లో॥ పిప్పలీ ద్విగుణంసర్పీ సస్పిషో ద్విగుణాసితా |

సితాయా ద్విగుణంక్షౌద్రం క్షౌద్రస్యాష్ట గుణంపఠ్యః |

ఏతద్ధిపాచితంచైవ ప్రాతఃకాలేన భక్షయేత్ |

ఉన్నాదంచ విదాహంచ సర్వవైత్త వికారనుత్ ||

తా. వెయ్యి 2 భాగములు లేనె 8 భాగములు పాలు 64 భాగములు ఇటుల
 వాని నేకముజేసి నూక్ష్యాన్నితోవండి ఘృతము లేనె ఒకవ్యవగునపు డందు పిప్పలి
 చూర్ణము 1 భాగము పంచదార 4 భాగములు కలిపి దిండుకొని ప్రాతఃకాలమున 1 1/2
 కులము చొప్పున సేవింపుచుండిన ఉన్నాదవైత్యము విదాహము సర్వవైత్యములు
 హరించు.

పుండరీక వైత్యలక్షణము.

శ్లో॥ దేహమాంతం పుండరీకం రోమహర్షణ కండుతా |

ఉస్లాతి శయనంతృష్ణా పుండరీకేచ వైత్తకే|

తా. గగుర్నొడుచుట శరీరమున దురదగలుగుట శరీరము కడువ్రుష్ణముగనుండు
 ట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమున తెల్లదామరపువ్వుకుంటి దద్దులు గలుగు
 టయే పుండరీకవైత్యమని తెలియవలయు.

పుండరీకవైత్యమునకు విశ్వమూర్తిరసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతం సమంగంధం తామ్రభస్మ మనశ్శీలా|

త్రిఫలావాసా కుష్ఠజీరకదీప్యకమ్| ఏతానిసమభాగాని హంస

పాదిర సేనచతతస్వర్వంఖల్వమధ్యే త్రిదిసం మర్దయేద్భిషక్ ।
 తత్రస్తుగోరకంకృత్వా వజ్రమూషాంతరే క్షిపేత్ । భూధ రే
 యంత్రకేపాచ్యం సాంగశీతలముద్ధరేత్ । ద్విగుంజంభక్షయే
 న్నిత్యం పుండరీ వైత్తనాశనమ్ ।

తా. కుద్ధిచేసినరసము కుద్ధిచేసినగంధకము తామ్రభస్మము కుద్ధిచేసిన మణిశిల
 క్రిగంధము త్రిఫలములు అడ్డసరము చంగల్యశోష్ణు జీలకఱ్ఱ ఓమము వీనిని సమభాగము
 లుగా ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాసురసముతో 3 దినములు మర్దించి ఉంటుచేసి
 వజ్రమూషాలోనునిచి భూధరయంత్రమున పుటుబిడి సాంగశీతలమునచేసి 2 గురిగింజల
 యెత్తును ప్రతిదినము నేవింపుచుండిన పుండరీక వైత్యము హంతు.

కరపాద పిత్తలక్షణము.

శ్లో॥ కరపాద విదాహశ్చా వసువానాంచ శోషకృత్ ।
 మధ్యే పిత్తస్య తృష్ణాచ కరపాదేచ వైత్తకే ।

తా. అరయవములు ఎండుట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి అరికాళ్ళు
 అరిచేతులు మండుటయే కరపాదవైత్యమని తెలియవలయు.

సర్వవైత్యములకు పాణిబద్ధరసము.

శ్లో॥ గంధకం పారదంచైవ భస్మలోహవృకం పమమ్ ।
 జీరకస్య కషాయేణ మర్దితం యామమాత్రమ్ ।
 కుప్పికాయాం వినియోగ్య వాలుకాగ్ని ప్రయోజితమ్ ।
 గాఢాగ్నో త్రిదిసంచైవ సాంగశీతల ముద్ధరేత్ ।
 గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం వైత్తేపాదక రే స్ఫృతమ్ ।
 నిహన్యా త్వర్వపిత్తైర్తి యోగోయం పాణిబద్ధకః ।

తా. కుద్ధిచేసిన గంధకము కుద్ధిచేసిన రసము ఉక్కుభస్మము తగరభస్మము
 రజితభస్మము స్వర్ణభస్మము ఇనుపభస్మము నాగభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మ
 ము వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి జీలకఱ్ఱకషాయముతో 1 రూము
 మర్దించి గాఢాగ్నో మ్పెలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున 3 దినములు పూడాగ్నిలోనండి
 సాంగశీతలమునచేసి గురిగింజలయెత్తును తేనె పిప్పలిచూర్ణముతోనేని లేక ఉసిరిక

రసము పంచదార వీనితో నేని నేవిందిన కరపాదవైత్యము మొదలగు సర్వవైత్యములు
 హరించు.

శీతవైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] అరుచిశ్శీతమంగేషు మందాగ్నిర్భ్రమికోపితా ।
 మహాపిత్తచమూర్షాచ శీతపిత్త విన్దికేత్ ।

తా. అరుచి అగ్ని హంద్యముగలుగుట తల్పిబ్బులాడుట కోపము కడువైత్యము
 మూర్ఖగలుగుట యాలక్షణములుగలిగి శరీరము కడుశీతలముగనుండుటయే శీతవైత్యమని
 తెలియవలయు.

శీతవైత్యమునకు పూర్ణాభిరసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతంసనుంగంధ మభిరంచ మనశ్శిలా ।
 మర్దిశంవరుణాద్రావై ర్మర్దయేద్దివసద్వయమ్ ।
 కాచకుప్యాం చివేశ్యాశ వాలుకాయంత్రకేషచేత్ ।
 వడ్యానూం శే సముద్భృత్యసూక్ష్మ చూర్ణంతు కారయేత్ ।
 ద్విగుంజంభక్షయేన్నిత్యం శీతవైత్తవివారణమ్ ।

తా. కుద్ధిచేసినరసము కుద్ధిచేసినగంధకము అభిరకభస్మము కుద్ధిచేసిన మణిశిల
 వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి మర్ద ముచేసి ఉలిమిడిచెక్క రసముతో 2
 దినములు మర్దించి గాఢాగ్నో మ్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 6 రూములుగండి సాంగ
 శీతలమునచేసి మర్దించి నూక్ష్మచూర్ణముచేసి 2 గురిగింజలయెత్తును తేనె పిప్పలితో
 నేని లేక నెయ్యి మిరిశుపు మర్దముతోనేని ప్రతిదినము నేవింపుచుండిన శీతవైత్యము
 హరించు. (వజీయు నీశీతవైత్యము హరించుటకై బడబాగ్నిరసము నేని లేక పాణిబద్ధ
 రసమునేని స్వయమగ్నిరసమునేని నేవింపవలయు.

మూర్షావైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] అతిమూర్షాతి శీతంచ మూర్షానచ ప్రతీక్షణమ్ ।
 అతిత్పస్థాంగ శోషశ్చ మూర్షాపిత్రేచ విభిమః ॥

తా. కడుమూర్షగలుగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట కడుదప్పిగలుగుట అం
 గములుకోపించుట భిక్షగలుగుట యాలక్షణములుగలిగి ప్రతీక్షణమున మూర్షగలుగు
 టయే మూర్షావైత్యమని తెలియవలయు.

మూర్ఖాపైత్యంకుశ రసము,

శ్లో॥ శుద్ధపారదగంధంచ టంకణం చాభ్రీభస్మమ్ ।
 ఏతానిసమభాగాని ఖల్వముధ్యే వినిక్షిపేత్ ।
 భద్రముస్తకమాయేణ మర్దయేత్ప్రిదినంతథా ।
 కాచకుప్యం వినిక్షిప్య పుటమేకంతు భూధరమ్ ।
 సాంకశీతలముద్భృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ ।
 మూర్ఖాపిత్తవినాశాయ సర్వవైత్తనివారణమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి తుంగముపైల కషాయముతో 8 దినములు మర్దింది గాజాకుప్పెలోనునిచి భూధరయంత్రమున పుటుబిడి సాంకశీలమున దీని మరల ఖల్వములోనునిచి తుంగముపైలకషాయముతో మర్దింది గరుగింజంతమాత్రలు జేసి యందొకదానిని నారికడపుకాయనీరుతో నీవించి మూర్ఖాపైత్యము సర్వవైత్యములుముహరించు (సిందూరమును నారికడపుకాయ నీరుతో నీవించిన మూర్ఖాపైత్యము హరించు.)

మధురవైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనివాసే] అరుర్మధురోద్రేక ఉషఃకాలేచకోపితా ।
 శిరోభ్రీమణమాధుర్యం ఛర్దీరోష్ణాచ వార్షకమ్ ॥

తా. నోరురుదిలేకుండుట ఉషఃకాలముఃకోపముగలుగుట తలతిగుగుట వాంఠిగలుగుట కోమములు గగుర్నొడుమట ఈలక్షణములుగలిగి నోరు తీపిగనుండుటయే మధురవైత్యుని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై బడబాగ్నిరసమునేని పాణిబద్ధ రసమునేని నీవించవలయు.)

మధురపిత్తమునకు పైత్యగజాంకుశరసము.

శ్లో॥ శుద్ధగంధక టంకంచతాశంచ మశ్శిలా ।
 సర్వంహంసపదీద్రావై ర్దినమేకంవిమర్దయేత్ ।
 వాల్మీకాయంత్రికే పాచ్యంషడ్యమాంతం సుధ్యచ ।
 దేయాగుంజాను పాసేన మధుపిత్తం వినాశయేత్ ॥

తా. గంధకము వెలిగారము తాళకము వణిశిల వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి * హంసపాదియాకురసముతో 1 దినము మర్దింది గాజాకుప్పెలోనునిచి వాల్మీకాయంత్రమున 6 ర్షుములువంటి గురిగింజయెత్తును అనుపాన విశేషములతో నీవించిన మధురపిత్తము హరించు.

కుసుమపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] ఆతాపోనాసికారక్త మతితృష్ణాప్రపీడనమ్ ।
 క్షయచిచ్ఛేత్ర వాహశ్చకుసుమం శీర్షసౌభవమ్ ॥

తా. శరీరముమండుట కడుదప్పిగలుగుట ఒకానొకపుడు నోటనుండి నెత్తురు వెడలుట ఈలక్షణములు గలిగి ముక్కున నెత్తురు గారుటయే కుసుమపైత్యుని తెలియవలయు. ఇది శిరముజనించు.

నాసికా కుసుమపైత్య వివరణము.

శ్లో॥ [అశ్వినికల్పే] శిరశ్శూలేతు సంజాతే వాతాద్ధ్రిణాద సృక్ష్ణవేత్ ।
 దాడిమీ పుష్పదూర్వాశ్చ రసకర్పూర మాక్షికమ్ ।
 సమందగ్ధం శిరోభ్యం గే సస్యేపాసే సితామధు ।
 యేత్ప్రిత్తరోగాచ్చ శిరశ్శూలేతు దారుణే ॥

తా. తలనొచ్చి ముక్కున నెత్తురు గారుటయే వాతకుసుమ పైత్యునియు శిరమున మంటగలిగి శిరముకూలింది ముక్కున నెత్తురు గారుటయే వైత్యకుసుమమనియు తెలియవలయు. వానియందు దానిచ్చుపువ్వులను గరికెకేళ్ళను పాలతోనూరి రసముపిడిచి కొని అందు రసకర్పూరము శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము అనువానిని సమముగ కలిపి అభ్యంజనము న్యయునీ యుటయే గాక పంచదారను తేనెనుకలిపి నీవించిన 2 విధములైన కుసుమపైత్యములు హరించు.

నాసికాకుసుమములకు ఉషంబరాదికల్పము.

శ్లో॥ [చరకే] ఉషంబర ఫలంపక్ష్యంపుత పక్ష్యంసితాయుతమ్ ।
 ఏలామరిచసిందూరై ర్భుక్తంస్యాద్రక్తశాంతయే ॥

* హంసపాదియాకు—అనగా చెప్పవట్టాకు.

తా. మేడిపండ్లు పంచదార ఏలకులు మిరియాలు అనువానిచూగ్లములో ఆవు నెయ్యి కలిపి వండి అందు నెంచుకొనునునిచి నేవించిన నాసికాకుసుమములు వారించు.

నాసికాకుసుమములకు గజకేశరీరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] శుద్ధసూతం విషంచాభిః గంధకం హింగు తాళకమ్ | ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ | మర్దయేద్భృంగునీరేణ కాచకుప్యాతి రేక్షిపేత్ | వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం దినైకం మందపిప్పినా | సాంగశీతల ముద్ధృత్య చణమాత్రంచభక్షయేత్ | సుమపిత్తవినాశాయ సర్వపిత్తవినాశకః ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి అభిః కళసము శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము శుద్ధిజేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగరాకురసముతో 1 దినము వర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి 1 దినము నుండా గ్నిలో వాలుకాయంత్రమువంటి సాంగశీతలమునదీసి కనగింజుప్రమాణమును లేనితో గాని లేక నేతితో గాని నేవించిన కుసుమపైత్యములు స్వవైత్యములు వారించు.

నాసికాకుసుమములకు సస్యము.

శ్లో॥ [బాహుతే] సస్యందాడిమపుష్పాష్టో రసోదూర్వాభివోధవా | అమ్రాస్థితిఃపలాండోర్వా నాసికాచ్యుతిరక్షజితే ||

తా. దానిమృత్యువు గరిగేకప్పు అనువానినిగాని లేక గరికేకప్పు మామిడిపప్పు అనువానినిగాని (లేక ఇప్పపువ్వు తెల్లనీరుల్లిగడ్డ అనువానినిగాని) చనబాలతో నూరి సస్యము చేసినను లేక తెల్లనీరుల్లిగడ్డను కుమ్మలోకుక్కు ఉడికించి రసముతీసి సస్యము చేసినను నాసికాకుసుమములు వారించు. (లేక జమ్మికోనలను 8 మిరియపు గింజలను ఉదకముతో నూరి సస్యముచేసినను లేక పట్టుబట్టుకాల్చిన మసిన గవ్వలభస్మమును వైడి ప్రత్తిపువ్వులరసముతో నూరి సస్యముచేసినను లేక నాసికావారి చికిత్సించేసినను నాసికాకుసుమములు వారించు.)

క్రోధపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నిదాచ తామనాచారో దుర్బామాలివృతా గుణః | శిరోభ్రమణ దోషశ్చ క్రోధపిత్తం విసర్దిశేత్ ||

తా. దుర్బావలాడుట సర్వపనులయందు తీవ్రముగవడుచుట తలతిరుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి ఎల్లప్పుడు తామసక్రియల నేయుమండుటయే క్రోధపైత్యమని తెలియ కలయు.

క్రోధపైత్యమునకు నారాచరసము.

శ్లో॥ రసభస్మసమంగంధం విషమురిచనాగరమ్ | త్రిక్షారంపంచలవణం సమభాగంచఖల్వకే | జీరకస్యకషాయేణ ద్వియామాంతివిసర్దయేత్ | కాచకుప్యాతిరేక్షిప్త్వా వాలుకాయంత్రకేపచేత్ | శవైర్మృద్వగ్నినాపాచ్యం సాంగశీతలముద్ధకేత్ | గుంజామాత్రప్రదాతివ్యం క్రోధపిత్తంవిసశ్యతి ||

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిజేసిననాభి మిరియాలు కొంతి త్రిక్షారములు పంచలవణములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి తీక్ష్ణ కషాయముతో 2 రూములు వర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి చీలమన్న లేపముచేసి వాలుకాయంత్రమున వృద్వగ్నిలో 4 రూములు మెల్లగ వండి సాంగశీతలమున దీసి గురిగింజుప్రమాణమును లేనితోగాని లేక తీక్ష్ణ పంచదార అనువాని యనుపానముతోగాని నేవించిన క్రోధపైత్యము వారించు. (మఱియు దీనినే ఆప్లువైత్యమునందును నేవించకగు.)

భ్రంశపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అపభ్రా శోమతిస్తంభ స్సదాదింతానీరీ క్షణమ్ | సంభాషణమతిక్రోధా ద్భ్రా శపిత్తస్యలక్షణమ్ |

తా. ఎరుగకటులుండుట సదాచింతించుట రెప్పసాటునేయక మాచుట కడుకోపముగ మాటలాడుట ఈలక్షణములుగలిగి తిబ్బిల్పలాడుటయే భ్రంశపిత్తమని తెలియకలయు.

భ్రంశపైత్యమునకు భ్రంగరాజచూర్ణము.

శ్లో॥ భేకరాజరసేప్రస్థే సాధితంమరిచాంజలిమ్ | అభయాపిప్పిలీచార్ణి నైంధవంపుష్కరాహ్వయమ్ |

అక్షక్రమాణకంచూర్ణం మిశ్రణుత్వాసుధుఘ్నమ్ |
భక్షయేత్ప్రసాదాయ భ్రాతృపితృనియచ్ఛతి ||

తా. అంజలిప్రమాణముగల మిరియాలను 1 ప్రస్థము గుంటగలగరాజు రసముతో భావనజేసి ఎండించి చూర్ణముచేసి అందు కరక్కాయలు పిప్పళ్ళు గంటుభారం గి సైంధవలవణము తున్నరమాలము అనువానిలో ప్రతిదనిచూర్ణమును అక్షప్రమాణమును గలిపి గచ్చుకాయంతచూర్ణమును ప్రాతఃకాలమున తేనెతో నేవించిన భ్రాతృపితృమహారించు.

శిరఃపిత్త లక్షణము.

శ్లో! శిరోభ్రమణసంతాప మరుచ్యాక్యః పీడనమ్ |
అమైద్ధారశ్చవృద్ధోగ శ్శిరఃపిత్తస్యలక్షణమ్ ||
తా. కఠినతాపము కడుఅరుచిగలుగుట పులితేనుపులువచ్చుట తొమ్మునొచ్చుట యాలక్షణములుగలిగి తలతిరుగుటయే శిరఃవైత్యుని తెలియవలయు.

శిరఃపిత్తమునకు వైత్యకాలాంతిక రసము.

శ్లో! శుద్ధనూతంసమంగంధం నేపాశందరదంఽషమ్ |
ఖల్వమధ్యేవినిక్షీక్య వహ్నిమూలకసాయకే |
మర్దితంతద్ద్వియామంచ డోలాయంత్రేదినంపచేత్ |
స్నుహిక్షీరేవిమర్ద్యాథ ద్వియామంభల్వచుధ్యకే |
గుంజామాత్రంప్రదాతవ్యం శిరఃపిత్తనియచ్ఛతి ||

తా. రసము గంధకము నేపాశయలు ఇంగిళిక బు నాభి వీని కుద్దితేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి చిత్రమాల కసాయముతో 2 రూములు చుర్చించి చిత్రమూలకసాయముతోనే 1 దినము డోలాయంత్రమునవండి బొంతజెముడుపాలతో 2 రూములుచుర్చించి గురిగింజంతమాత్రలుజేసి యందోక దానిని ఆపునెయ్యి స్నుపుపులేట నీరు అనువానితోగాని లేక బొల్లిబూసురకసాయము పిప్పలి అనువానితోగానిలేక జీలకఱ్ఱ పంచదార అనువానితోగాని నేవించుచుండిన శిరఃవైత్యము హరించు.

క్షుధావైత్య లక్షణము.

శ్లో! [మాధవకల్పే] క్షుధాకీఘ్రాతిభుంజిత దేహమాంతంవిదాహికా |
సేత్రిశూలంతథాహికా క్షుధాపిత్తస్యలక్షణమ్ ||

తా. కడుకీఘ్రముగ మిక్కుటముగ భుజించుట కఠినమంతట విదాహించుట త్రములకూలించుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట తలక్షణములుగలిగి మిక్కుటముగ ఆకలి అగుటయే క్షుధావైత్యుని తెలియవలయు.

క్షుధావైత్యమునకు పితృభంజనరసము.

శ్లో! రసగంధాభ్రాకంతుల్యం దినమేకంవిసుర్దయేత్ |
భృంగరాజరసేఖల్వే వజ్రమూషాంతరేక్షిపేత్ |
కుక్కుటిపుటసాకేచ సాంగశీతలముద్ధరేత్ |
ఆర్ద్రకస్యానుపాసేన గుంజామాత్రంపితేత్రథా |
క్షుధాపిత్తవినాశస్యా త్సర్వపిత్తవినాశకః ||

తా. కుద్దితేసివరసము కుద్దిచేసిన గంధకము ఆభ్రాకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి గుంటగలగరాజురసముతో 1 దినము చుర్చించి వజ్రమూషాలోగాని గాజుకు ప్యేలోగాని నుంచి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమునవీసి గురిగింజప్రమాణమును ఆల్పపురసముతో నేవించిన క్షుధావైత్యము సర్వవైత్యములు హరించు.

తృష్ణావైత్య లక్షణము

శ్లో! [చరకే] ఉషఃకాలేచాతితృష్ణా శీతలస్యసముద్భవః |
కుక్షోకంలేనిదాహాశ్చ తృష్ణావైత్యస్యలక్షణమ్ ||

తా. చలంకపుట్టుట కడుపు కంఠము వీనియందు విదాహించుట తలక్షణములుగలిగి ప్రాతఃకాలమున కడుదప్పిగలుగుటయే తృష్ణావైత్యుని తెలియవలయు.

తృష్ణావైత్యమునకు వైత్యసాంసకరసము.

శ్లో! విషంమణిశిలాసూతం గంధకంఠంకణంకణా |
ధూర్తబీజసయాఖల్వే దినంహంసకదీరసే |
మర్దితంజ్వలీంకృత్వా శరావసంపుక్షేపచేత్ |
స్నుహిక్షీరేణసంమర్ద్య గుంజామాత్రంపితేదను |
సర్వవైత్తవినాశస్యా తృష్ణాపిత్తంచనక్యతి ||

తా కుద్ధిచేసినశాఖి కుద్ధిచేసినచుడికిల కుద్ధిచేసినరసము కుద్ధిచేసిన గంధకము కుద్ధిచేసిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు కుద్ధిచేసినఉమ్మెత్తలిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తాంసపాదియాకురసముతో 1 దినము కజ్జలిగవర్దింది మూసళ్ళ లో నునిచి చీలచున్న లేపనముజేసి పాకముజేసి సాంగశీతలమునదీసి పరల ఖల్వములోను నిచి తాంతజెనుకుపాలతో వర్దింది గురిగింజలమాత్రాజేసి యంకొక దానినికురు జేరు కషాయపానముతో గాని లేక ఉసిరికరసముతో గాని నేవించి తృష్ణావైశ్యము సర్వవైశ్యములు వారింతు.

తృష్ణావైశ్యమునకు నారికేళ యోగము.

శ్లో॥ నారికేళస్యహోయేన సంమిశ్రంకదలీఫలమ్ ।

భ్రమిత్వష్ణాజ్వరహారం వృష్యంచతుష్యము త్తమమ్ ॥

తా. నారికడల్లరీకలో అ టిపాసుకుకలిపి నేవించిన భ్రమిత్వ తృష్ణావైశ్యము జ్వరము వారింతుటయేగాక వీర్యృద్ధి కేత్రములకు హితము సగా గలుగు.

తృష్ణావైశ్యమునకు ధాన్యకాదియోగము.

శ్లో॥ ధాన్యకంకుష్ఠశిష్టాచ నారికేళజలంసితా ।

పీతావైశ్యవికారేతు తృష్ణావైశ్యనివాళనమ్ ।

ధానోష్ణాశర్కరాయుక్తం పిబేత్ప్రాప్తిర్నరోయది ।

కామిలాదాహాశమనం యాక్షౌతృష్ణాహారంభా ॥

తా. కొలిపెత్తు చంగల్వొత్తు వీనిని మ్లొలుకేసి నారికడల్లకాకు నీరులో కలిపి అంతు కర్కరవైచి హామముచేసి తృష్ణావైశ్యము వారింతు లేక ధానోష్ణములో కర్కరకలిపి ప్రాతఃకాలమున నేవించిన కామిల దాహము యాక్ష తృష్ణావైశ్యము వారింతు.

దుర్భావవైశ్య లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరకాన్యాయుక్తశ్చ సర్వసంగవినర్జితః ।

స్వప్నాభ్రాశోవపుశ్చేర్ణ దుర్భావవైశ్యకవికారః ॥

తా. శరీరము కృశించుట ఎవరకు ఉండాసక్తిలేకుండుట దుస్వప్నము అలగాం ముట శరీరమువైచిల్యమునుజెందుట ఈలక్షణములుగలిగి దుర్భావలాగుటయే దుర్భావ వైశ్యమని తెలియవలయు. ఇది వారింతుటకై అవ్వాదివైశ్యచికిత్సలం జేయవలయు.

చర్మవైశ్య లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వం గే చర్మశీర్ణత్వం కరపాదోష్ణకాదికే ।

శీఘ్రకండ్వ బలంహిక్మా- చర్మపిత్తస్య దోషజ్ఞాః ॥

తా. నాలుక శరీరము చేతులు కాళ్ళు పెదవులు మొదలగువనియందు చర్మమువూడుట శరీరమున కడుదురదకలుగుట సర్వములేకుండుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి చర్మమువూడుటయే చర్మవైశ్యమని తెలియవలయు. ఇది వారింతుటకై రసకర్పూరమును నేవింపవలయు, మఱియు రసఉబ్బును వేయవలయు.

చర్మవైశ్యమునకు పిత్తవిద్వంసనరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషం చాభ్రం త్రూషణం గంధటంకణమ్ ।

ధూర్తబీజం నైంధవంచ తుల్యంతుల్యం విచూర్ణితమ్ ।

ఖల్వమధ్యే వినిక్షిప్య కటిల్ల ద్రవమర్దితమ్ ।

వజ్రమూషా గతంకృత్వా వాలుకా యంత్రకేపచేత్ ।

ద్వియామాంతే నముద్ధ్రత్య మాషమే వానుపానణిః ॥

భక్షయే చ్చర్మవైశ్యేతు సర్వవైశ్యనివారణమ్ ।

తా. కుద్ధిచేసినరసము కుద్ధిచేసినశాఖి అభృకభస్మము త్రికటుకములు కుద్ధిచేసిన గంధకము కుద్ధిచేసిన వెలిగారము కుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తలిత్తులు నైంధవలణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కాక రాకురసముతో వర్దింది కుప్పెలోజైట్టి వాలుకాయంత్రమున 2 ర్షూములునుండి సాంగశీతలమునదీసి మావ.ప్రమాణమును తాంస పాదియాకురసము పావుసేరు నొటాకు తులము మేక నెయ్యి మిరియపుచూర్ణము అను వానితోగాని లేక బోదతరపాకురసముతోగాని లేక తేనె చంచదారోగాని నేవించిన చర్మవైశ్యము సర్వవైశ్యములు వారింతు.

దుర్గంధవైశ్య లక్షణము.

శ్లో॥ దేహం దుర్గంధమలినం తథాస్వేదశ్చ పాంశురమ్ ।

కుక్షౌవుష్ణం బహిశ్శీతం దుర్గంధే పిత్తకేవిదుః ॥

తా. శరీరము కడుపులినముగనుండుట చెనుటగలుగుట శరీరము పాంశురవర్ణముగనుండుట కడుపులోమండుట వెలపట శీతలముగనుండుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీ

రము దుర్గంధముగనుండుటయే దుర్గంధవైత్యుని తెలియవలయు. ఇది హరించుటవై
వైత్యోంతకరమునుగాని లేక బడబాగ్ని రసమును గాని నేవింపవలయు.

మదనపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ దేహస్య మదనంమూర్ఛా స్వేదస్యా చ్చుర్మపీడితమ్ |
శిరోనేత్ర భ్రమశ్చైవ మదనాపిత్త లక్షణమ్ |

తా. మూర్ఛ చెమటుగులుగుట చర్మమువూడుట తల నేత్రములు గిరుగుట ఈ
లక్షణములుగలిగి శరీరము మదమెక్కినట్లుండుటయే మదన వైత్యుని తెలియవలయు.

మదనపైత్యమునకు శ్రీరామ బాణరసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతం విషం చాభ్రం దినంఖల్వే విమర్దయేత్ |
కాకజంఘా కషాయేణ డోలాయంత్రే ద్వియామకమ్ |
ఆర్ద్రకస్యాను పానేన మదనాపైత్త నాశనమ్ |

తా. శుద్ధిచేసిన రసకర్పూరము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము వీనిని సమ
భాగములుగ ఖల్వములోనుంచి 1 దినము వెలుమసంధికషాయముతో మర్దించి డోలా
యంత్రములో 2 ఝాములు వెలుమసంధి కషాయముతోడనేనండి గురిగింజ ప్రమాణ
మును అల్లపురసానుపానముతో నేవించిన మదనవైత్యము హరించు.

విసర్పి వైత్యలక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సిద్ధంచ సర్వాంగ గమభ్రీవర్ణః క్రోధోతి
కంఠూరనుచిర్మహీయసీచిరప్రవృత్తిర్బలహీనతాచ విసర్పి
పిత్తం తదసాధ్యకంవిదుః |

తా. శరీరము మెరయుట కోపము శరీరమున కడుదురద కడుఅరుచి పనులయం
చాలస్యముగులుగుట సత్యములేకుండుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమంతట తోలుశబ్దము
వలె రాలటయే విసర్పివైత్యుని తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] విస్తీర్ణమండలై స్సూత్రైః ఖండాభిశ్చోశీత
ప్రభైః | శీతపిత్తం విజానీయాత్త చ్చికిత్సత ముచ్చతే |

తా. శరీరమున వెడలుపాటి మండలములుగలిగి దశమై దురదతోగూడి ఎట్లునె
యుండుటయే శీతపిత్తవిసర్పియని తెలియవలయు. (ఇదియాప్యము) ఇక దానికీచికిత్సను
వచించెద.

విసర్పివైత్యమునకు పీఠకులాంతకరసము.

శ్లో॥ రసగంధాం మృతంతీక్షణం తుల్యమాదుంబరం సమమ్ |
హంసపాది రసైఖల్వే మర్దితం దివసత్రయమ్ |
కాచకుప్యాయం నివేశ్యాథ విలేప్య వస్త్రీమృత్తికామ్ |
నాలుకా యంత్ర కేచాచ్యం శవై ర్మృద్వగ్నినాతథా |
ద్వియామంచ సముద్ధృత్య మూర్ఛయే న్నాషమాత్రకమ్ |
శీరకస్యాను పానేన విసర్పి వైత్తనాశనమ్ ||

తా॥ శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధము శుద్ధిచేసిన పాభి ఉక్కుభస్మము తా
మ్రుభిస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి హంసపాదియాకురసముతోడి దిన
ములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనుంచి చీలమున్ను లేపనముచేసి ఎండించి నాలుకాయం
త్రమున 2 ఝాములు మృద్వగ్నిలోనండి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనుంచి మో
దుగచెక్కరసముతో మర్దించి మాషప్రమాణమంతమాత్రలుజేసి యందోక దానిని చీల
కట్టి కషాయానుపానముతోగాని లేక చంద్రచెక్కరసముతోగాని లేక చంద్రచెక్క
తగరంచివిత్తులు అనువాని కషాయముతోగాని 4 మాసములు నేవింపుమండిన శీతవైత్య
విసర్పి హరించు. (మతీయు దీనిని తేనె పిప్పలితోనేవించిన గుబులుగలవైత్యములు
హరించు.)

శీతపైత్యవిసర్పికి లేపనములు.

శ్లో॥ త్సారసింధూత్థ త్రైలేన గాత్రాభ్యంగం ప్రయోజయేత్ |
శీతపైత్త వినాశాయా యోగోయం కథితోబుతైః |

తా. యవక్షారము సర్జక్షారము సైంధవలవణము నూనె కలిపి శరీరమునకు లేప
నము నేయుమండిన శీతవైత్యవిసర్పి హరించు.

శ్లో॥ అభ్యంగం తిక్షత్రైలేన శీతస్యోష్ణాంబు భిర్నిశి |

తా. చేతిదీరవిత్తులైలముతీసి శరీరమునకు లేపనముజేసికొని స్నానముచేసిన
ష్ణాదకముతో స్నానముచేసిన శీతవైత్యవిసర్పి హరించు.

శ్లో॥ సిద్ధార్థ రజసికల్యం ప్రపున్నాట తిలై స్సహ ।
తి క్తతై లేన సంమిశ్రం పిత్తోద్వర్తనకే హితమ్ ॥

తా. ఆవాలు పసపు తగరంచివిత్తులు నువ్వులనూనె వీనిని సమముగ కల్యము చేసి అందు చేతివీరవిత్తుల తైలమునుకలిపి రి నెలలు లేపనము నేయుచుండిన శీతపిత్త విసర్పి వారింఛు.

శ్లో॥ కపిత్థ శ్శిగుప్త్రంవా నవనీతం సమంయుతమ్ ।
ముహూరుద్వర్తితంచైవ శీతపిత్త మారంపరమ్ ।

తా. వెలగాతురసము మునగాతురసము వెన్న వీని నేకముజేసి శరీరమునందు పలు మారు లేపనమునేయుచుండిన శీతపిత్తవిసర్పివారింఛు. (ఇది చూరించుటకై గంధకకల్ప మును సగా నేవింపదగు.)

రక్తపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ అథాస్య త్సంప్రవత్యోమి సంక్షీప్తం సూక్తము త్తమమ్ ।
ఆయుర్వేదోప దేశేస్త్వి రక్తపిత్తం నిగద్యతే ॥

తా. ఇక ఆయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము రక్తపిత్తలక్షణమును సంక్షీప్తముగ వచించెద.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉష్ణామ్ల లవణతౌర కలుభిః పిత్తదూషణైః ।
యకృత్తీ ఏహశ్రితంరక్త మూర్ధ్వంచాధః ప్రవర్తతే ॥

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు పులును ఉష్ణ యవజౌరము సగ్గజౌరము కారము పిత్త వికారద్రవ్యములు ఈ మొదలగువాని నేవనవలన * యకృత్తీ † స్థిహములయందు రక్తము బ్రవేశించి ఉర్ధ్వాధోముఖులు లగ వెడలుటయే రక్తపైత్యమని తెలియవలయు.

రక్తపైత్యవర్ణ వివరణము.

శ్లో॥ నాతేశ్శ్యా మారుణంయాజ్ శోణితం తనుఘ్నిలమ్ ।
కఫజ స్నిగ్ధమాసాండు పిచ్చిలం బహుళం తథా ॥

* యకృత్తన—కడుపులోని శ్లోమము క్రిందనుండెడి నల్లనిమాంసదళము.
† స్థిహము—చూరయమునకు వామభాగమునందుండెడి పచ్చనిమాంసము.

తా. వాతజనితరక్తము నలుపుగ ఎఱ్ఱగ పిత్తజనితరక్తము నూత్ముమైననురుగు గలదిగ స్నిగ్ధముగ శ్లేష్మజనితరక్తము చిక్కగ ఒకింతతెలుపుగ బంకగ అధికముగనుండు.

రక్తపిత్త సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ అథోగమానిలంయాప్య మసాధ్యం శ్లేష్మమూర్ధ్వగమ్ ।
కఫానిలసముద్భూతం దుశ్చికిత్స్యం ద్విమార్గమ్ ॥

తా. వాతజనితరక్తము గుదద్వారమువలన వెడలు ఇదియాప్యము శ్లేష్మజనితరక్తము నోటివలన వెడలు ఇది అసాధ్యము. ఏకకాలంబున వాతశ్లేష్మములు ప్రకోపించి గుదము నోరు అనువానిమూలముగ వెడలు. ఇది అసాధ్యము.

రక్తపిత్త నివర్తకోపాయములు.

శ్లో॥ విఘ్నం రక్తపిత్తేచ మథాశక్తి పేలాశునమ్ ।
అథోగే వచునంశస్త మూర్ధ్వగేతు విరేచనమ్ ॥

తా. రక్తపైత్యమునిరర్తింతుటకై శక్త్యనుగుణ్యముగ లంఘనము రక్తము అధోముఖముగ బ్రవర్తించిన వచునమును ఉర్ధ్వముగ బ్రవర్తించిన విరేచనమును జేయించవలయు.

జ్వరాదులయందు చికిత్సానిషేధకాలము.

శ్లో॥ [చరకే] జ్వరే తథాతిసారేచ రక్తపిత్తే దృగామయే ।
ఆదాన ప్రతికర్తవ్యం వ్యాధివేగశ్చ దుర్లయః ॥

తా. జ్వరము అతిసారము రక్తపిత్తము నేత్రకోగము ఇవి జనించునపుడు వానియందు వేగంబధికముగ నుండుటవలన తోలుతనే చికిత్స జేయంజనదు.

ప్రకారాంతర రక్తపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] ఘర్షవ్యాయామ శోకాధ్య వ్యవాయై రితి
సేవితైః । తీర్ణోష్ణ తౌరలవణై రమైః కటుభిరేవచ ।

పిత్తం విదగ్ధంవ్వగుణై ర్విదహత్యాశు శోణితమ్ ।
తతః ప్రవర్తతే రక్త మూర్ధ్వవాధోద్విధాపివా ॥

తా. మిక్కుటముగ ఎండలోనంచరించుట అయాసముజెందుట గుఱివుచుట మార్గము నడుచుట మైథునము నేయుట మిరపకాయలు మొదలగు తీక్ష్ణపదార్థములను అగ్ని తాపమును యవక్షారము ఉప్పు ఫులును కారముగల ద్రవ్యములను మిక్కుటముగ నేవించుట వీనివలన పిత్రము ప్రకోపించి తీవ్రముగ ద్రవించి దుర్గంధయుక్తమై తీవ్రముగ రక్తమును తపింపజేసి ఊర్ధ్వమార్గముల వలనగాని లేక అధోమార్గమువలనగాని లేక ఇరుమార్గములవలనగాని స్రవించుచేయు.

ఊర్ధ్వాధోగత రక్తపిత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వం నాసాక్షీకర్ణావై ర్షేఘ్రోయోనిగుభై రధః |
కుపితం రోమకూపైశ్చ సమస్తై స్తత్ప్రీవ ర్తతే॥

తా. మఱియు రక్తపిత్రము ఊర్ధ్వగతమైన ముక్కు నేత్రములు చెవులు శోట అనువానివలనను అధోగతమైన మేఘము యోని గుదము అనువానివలనను మిక్కుటముగ కుపితమైన సర్వరోమకూపములవలనను రక్తము స్రవించు.

నాతాది రక్తపిత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [చర కే] సాంద్రం సంపాంచు సస్నేహాపిచ్ఛిలంచక ఫాస్వితమ్ |
శ్యామూరుణం సఫేనంచ తనుయాక్షంచ వాతికమ్ | రక్తపిత్రం
కషాయాథం కృష్ణగోమూత్రసన్నిభమ్ | మేచకా గారధూ
మాథ మంజనాథంజ పైత్తికమ్ | సంస్పృష్టలింగం సంసర్గా
త్రిలింగంసాన్ని వాతికమ్ | ఊర్ధ్వం కఫసంస్పృష్ట మథోగం
మారుతానుగమ్ | ఊర్ధ్వంసాధ్య మథోయాప్య మసాధ్యం
యుగ షడ్గతమ్ | యేనచోపహతోర క్తం రక్తపిత్రేనమానవః |
పస్యేద్దృశ్యం వియచ్ఛాపి తచ్ఛాసాధ్య మసంశయమ్॥

తా. రక్తపిత్రమున క్తముదట్టముగ ఒకింతపాండురవర్ణముగ చమురుతో ఈ ల్యముగ బంకగ నుండిన శ్లేష్మము క్తరక్తపిత్రమనియు నలుపుగ ఎట్టిగ ఒకింతనురుగు తో గూడినదిగ తేటగ రూక్షముగ నుండిన వాతికరక్తపిత్రమనియు మఱిపాదరి అను వాని కషాయవర్ణముగ నల్లగ గోమూత్రముతో ఈల్యముగ నెమలియినా లేక కరుదూ పము లేక కాయక అనువానితో ఈల్యముగనుండిన పైత్తికరక్తపిత్రమనియు 2 వర్ణములు గలదిగనుండిన ద్వంద్వజనిత రక్తపిత్రమనియు 3 వర్ణములుగలదిగనుండిన త్రిదోషజనిత

రక్తపిత్రమనియు తెలియవలయు. మఱియు ఊర్ధ్వముగ రక్తము వెడలిన శ్లేష్మగుణ మనియు యధోముఖముగ వెడలిన వాతగుణమనియు తెలియవలయు మఱియు రక్తము ఊర్ధ్వముగ వెడలిన సాధ్యము. అధోముఖముగ వెడలిన * యాప్యము. ఊర్ధ్వాధోముఖము లుగ వెడలిన అసాధ్యము. మఱియు రక్తపిత్రమువలన పీడితుడుగనుండుమానవుడు ఘట పటాది వస్తువులను ఆకాశమును ఎట్టిగ గాంచిన వానియొక్క రక్తపిత్రము నిస్సంకోచ ముగ అసాధ్యమని తెలియవలయు.

ప్రకారాంతర రక్తపిత్ర లక్షణమ్.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] వాంతీరక్తస్య హిక్కాచ తాంబూలస్యచ
వర్జనం | దృఢాస్యా ద్వేహపీడాచ రక్తపైత్త వికారకే॥

తా. శత్రురుగ్గుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట తాంబూలమునం దిచ్చలేకుండుట శరీరమున దృఢమైనపీడలుగుట ఈలక్షణములుగలది రక్తపైత్త్యమని తెలియవలయు. మేఘమున స్రవించుచుండు రక్తపిత్రమునకు ఉపచారము.

శ్లో॥ రక్తాతిసారకర్మాణి ప్రయోజ్యాని భిషగ్వరైః |
రక్తప్రవాహి క్షేత్రస్త్విం మేఘిగే సన్ని యోజయేత్॥

తా. మేఘమున రక్తము స్రవించుచుండిన రక్తాతిసారచికిత్సల చేయవలయు.

అస్పృగ్ధరరోగ వివరణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అపత్యమార్గం స్త్రీణాం రక్తపిత్రమ స్పృ
రమ్ | తదేవ ప్రదరప్రోక్తం క్రియీకార్యాస్ర వై త్తకే॥

తా. స్త్రీలకు రక్తపైత్త్యము యోనిమార్గముగ వెడలుచుండిన అస్పృగ్ధరమనియు ప్రదరమనియు జెప్పబడు, ఇది హరించుటకై రక్తపైత్త్యరోగ చికిత్సలంజేయవలయు.

సర్వరక్తపైత్త్యములకు రక్తమాశేష్యరసము.

శ్లో॥ [చర కే] సూతంగంధం మృతం స్వర్ణం రససిందూర కాంతకమ్ |
అభృకిం సర్వద్విగుణం తామ్రథస్త ద్విభాగకమ్ | వంగం
నాగంతథారాప్యం ప్రత్యేకం సూతసామ్యకమ్ | లోహాథస్త

* యాప్యమన—సాధ్యాసాధ్యము.

త్రిభాగంచ ముండ సిందూరకంతథా|సర్వంఖత్వే వినితీ ప్య
 మర్దయే దతియత్పతః|ఖర్జూరయస్త్రికాద్రాక్షా మధుపుష్ప
 శతావరీ | లోధీ|కాశ్మర్య హీ బేర పద్మకేసర పద్మకమ్|
 మృణాలచందనోశీర నీలోత్పలఘనంసమమ్ | శ్రీగంధంవాలు
 కంకుష్ఠం బలాశాల్మలిమూలకమ్ | రంభాకందం గోక్షురకం
 మాధనీసహ దేవి కా|వరూషణకమాయేణ భావయేచ్ఛనా
 రకమ్ | వల్లప్రమాణకంచైవ శర్కరా మృతశర్కరైః|
 భక్షయేద్ధృతమిశ్రంతు రక్తపిత్త హరంపరమ్ | సర్వవైత్త
 హరోన్యూణాం రక్తమా రేశ్వరోరసః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము నువర్ణభస్మము రససిందూరము కాంత
 భస్మము ఇవి దినునుకొక్కొకభాగము అభ్రోకసిందూరము భాగములు తామ్రభస్మ
 ము 2 భాగములు వంగభస్మము నాగభస్మము రజితభస్మము ఇవి దినునుకొక్కొక
 భాగము లోహభస్మము ఇనుపభస్మము ఇవి దినును ఒకటింటికి 8 భాగములు ఇటుల
 వీనిశ్శుభ్రములోనుంచి ఖర్జూరపండు యస్త్రి మధుకము దీపద్రాక్ష ఇప్పపువ్వు పిల్లిపీ
 చరవేళ్ళు లాద్దుగచెక్క కవ్వపుసుమ్ముడుచెక్క కురువేరు తామరఅగరులు పద్మకావ్త
 ము తామరతూండ్లు రక్తచందనము వట్టివేళ్ళు నల్లకలువగడ్డలు తుంగముస్తలు శ్రీగంధ
 ము కూతురుబుడమ చంగల్వకోస్తు ముత్తవపులగపువేళ్ళు బూరుగవేళ్ళు అరటిగడ్డ
 పల్లెరువేళ్ళు పువ్వులగురివెండ సహదేవి వేరీత అనువానిని సమభాగములుగ దంచి క
 షాయముకాచి దీనిచే నూరుమార్లు మర్దించి ఎండించి నూరుమార్లు భావనచేసి 2వల్లములం
 తేసి మూత్రలజ్జేసి యందోకదానిని పంచదార తిప్పసత్తు ఆవునెయ్యి అనువాని యను
 పానముతోడ నేవించిన రక్తవైత్యము సర్వవైత్యమును హరించు. మఱియు నిది అవర్ణ
 వైత్యమునకు ప్రసిద్ధమగుటంజేసి దానియందు సగా బ్రయోగింపందగు.)

రక్తపిత్తమునకు సిందూరకల్పము.

శ్లో|| [సిందూరమణిదర్పణే]తత్ప్రిందూరంవినితీ ప్యగుంజామాత్ర
 ప్రమాణకమ్| మృద్ధి కేనసితాయుక్తంరక్తపిత్తహరంపరమ్|

తా. సిందూరము దీపద్రాక్షపండు పంచదార అనువానిని నేకముజేసి మర్దించి
 నేవించినను (లేక ఈ యనుపానముతోడనే పూర్ణచంద్రోదయమును నేవించినను)
 రక్తవైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు రసభస్మకల్పము.

శ్లో|| రసభస్మక నిష్కంచ షడ్భాగం మృద్ధికాసితా|
 క్షయకాసత్పమాఫర్ది రక్తపిత్త వికారజత్|

తా. రసభస్మము నిష్కప్రమాణము దీపద్రాక్ష పంచదార ఇవి 6 నిష్క
 ములు. ఇటుల వీనినిమర్దించి 80 మాత్రలజేసి యందోకదానిని అడ్డసరపాకురసము
 లేన అనువానితో నేవించిన క్షయకాస దప్పి వాంతి రక్తవైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు వైత్యముద్గరరసము.

శ్లో|| [చరకే] పారదం హింగుళీకంచ హ్యూర్ధ్వయంత్రేచ మేళ
 యేత్| కుక్కుటాండ రసోభాగో టంకణ ఔరమేవచ|
 గంధకస్య తథాభాగో మృతేన పరిమర్దయేత్|
 సిద్ధంరసం సమాథాయ జీరతో యేనదాపయేత్|
 మాషత్రయం ప్రతిదినం గ్రహణీ రక్తదోషమత్|
 జ్వరదాహ వినాశశ్చ రక్తపిత్త నిబర్హణః|

తా. రసము ఇంగుళీకము వీనిని సమభాగములుగ శుద్ధిచేసి మర్దించి ఊర్ధ్వ
 యంత్రములోనుంచి 2 ర్ఘాములు పాకముజేసిన రసము వైకుండమును వ్యాపించు.
 ఇట్టి సంస్కారముచే శుద్ధమైన పాదరసమును సాంకేతిలమున గ్రహింపవలయు. అట్టి
 పాదరసము కోడిగుడ్డరసము టంకణఔరము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన కసవాభి
 వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి తాసుగమర్దించి 8 మాషములంజేసి మూత్రలు
 జేసి యందోకదానిని జీలకఱ్ఱ కషాయముతో గాని లేక దీపద్రాక్ష తేనె పంచదార
 అనువానితోగాని లేక ఖర్జూరపండు లేన అనువానితోగాని నేవించిన గ్రహణీరక్త
 దోషము జ్వరము దాహము రక్తవైత్యము హరించు.

రక్తపితృములకు మహాచంద్రకళారసము.

శ్లో॥ [అయు ర్వేదే] ప్రత్యేకంశోలమా నన * సూతకాంతాభి
భస్మకమ్ | సమంసమంగంధకంచ కృత్వాకబ్జలికాంతభా
ముస్తామూలతిదూర్వాభిః కేతకీస్తనచారిణా | సహాదేవ్యాః
కుమార్యాశ్చపర్వటస్యచవారిణా | మృణాళస్య శత్రాహ్వ
యాశ్చతావర్యారసేనచ | భావయిత్వాప్రయత్నేన దివసేది
వసేప్రథక్ | ఊపేద్గుభూచిగానత్వం పర్వటోశీరమాగధి | శ్రీ
గంధం శారిబైతేమాం సమాంశంసూక్ష్మమూర్జితమ్ | ద్రా
క్షాదిక కషాయేణసప్తధాపరిభావయేత్ | ఛాయాయాం
పరిశోష్యాథ వట్ట్యఃకార్యాశ్చశోపమాః | అయంచంద్ర
కళానామకసేంద్రఃపరికీర్తితః | సర్వవైత్తగదధ్వంసీ వాత
వైత్తగదాపహః | అంతర్భావ్యమహాదాహ విధ్వంసోయం
మహారసః | గ్రీష్మకాలేశరత్కాలే విశేషేణప్రశస్యతే |
కురుతేనాగ్నిమాండ్యంచ మహాతాపజ్వరంహరేత్ | శోషం
మూర్ఛాహారత్యాగు శ్రీణాంరక్తంమహాస్రవమ్ | ఊర్ధ్వా
ధోరక్తపితృంచ రక్తవాంతిం విశేషతః | మూత్రకృచ్ఛాని
సర్వాణి నాశయేన్నాత్రసంశయః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము కాంతభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములగు ఖల్వములో నుంచి కాటుకతో సమానముగ మర్దించి పిదప భద్రమునైలు విరజాజిపువ్వులు గరికవేళ్ళు మొగలించన్న సహాదేవి కలబంద పర్వాటకము తాపరతూండ్లు అడవిసదాప పిల్లిపీచరవేళ్ళు అనువానిని శీతోదకముతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకములగుదంచి రసముతీసి ప్రతిదానితో ఒక్కొక్కదినము మర్దించి అందు తిప్పి సత్తు పర్వాటకము వట్టివేళ్ళు పిప్పళ్ళు శ్రీగంధము గూడపాల అనువానిని సమభాగములగు మూర్జముజేసి కలిపి దీనిని ద్రాక్షపండు ఖర్జూరపండు పంచదార ఇప్పపువ్వు

* సూతకం తామ్రభస్మకమ్ || రసము - తామ్రభస్మము.

తేన తపక్షీరి యస్తిచుధుకము అనువానికషాయముతో 7 దినములుభావనజేసి నీడ నెం
డించి శవగంజలం లేసిమాత్రలు జేసి యంజొక దానిని దీపద్రాక్షపండు తేనె అనువాని
యనుపానముతోడ 6 మాసములు నేవించిన సర్వవైత్త్యములు వాతపితృజనితరోగములు
కడుపులోమంట వెలపట తాపము కడుదాహము అగ్నిమాండ్యము కడుతాపజ్వరము
శోష మూర్ఛ అనురోగములును బాజికాయలమూర్ఛయంక్తముగ పాకముచేయబడిన
గోఘృతాను పానముతోడగాని లేక మామిడిచెక్కరసములలో గున్నపునీరు తి నూనె
బొట్లు కలిపిగాని నేవించిన కుసుమరోగములును ఖర్జూరపండు తేనె లేకగుమ్మడు
పండు తేనె అనువానిలో దేనితోగాని నేవించిన ఊర్ధ్వగత అధోగతరక్తవైత్త్యములును
రక్తవాంతులును మూర్ఛయం సర్వమూత్ర కృచ్ఛములును గుబులుగల వైత్త్యములును
అస్థిస్థావరోగములును హరించు. ఈచంద్రకళారసము రక్తపితృముల బోకడుచుట
యందు కడుపుపిడిజెందియున్నది. మఱియు నీరసము గ్రీష్మకృతశ్కాలములయందు
విశేషముగ ప్రశస్తంబు. (మఱియు దీనిని లవంగపు మూర్ఛయంక్తముగ జేయబడిన
చిన్నంగిసమూలము ఇంగువ కరక్కాయ అనువాని కషాయముతోడగాని లేక రేలగం
ధము వేల్చిఇంగువ నైంధలవణము మిరియాలు శొంఠి అనువానిమూర్జముతోడగాని
లేక జీడిగంజలమూర్జముతోడగాని 6 నెలులు భక్షించిన గుబులుగల వైత్త్యములు
హరించు.)

రక్తపితృమునకు వేణుపత్రాదికషాయము.

శ్లో॥ వేణుపత్రో శీరముస్తాః కేశీదాడీమ వాలుకమ్ |
క్వాథో నాగరమిశ్రస్తు రక్తపితృనిబర్హణః॥

తా. ఔదురాకు వట్టివేళ్ళు తుంగగడ్డలు కురువేరు దానిమ్మకాయ కూతురు
బుడమ వీనిని సమభాగములుగదంచి కషాయముకాచి అందు శొంఠి మూర్జము గలిపి
పానముచేసిన రక్తవైత్త్యము హరించు.

రక్తపితృమునకు అలక్తకల్పము.

శ్లో॥ అలక్తకలశంక్షౌద్రం రక్తవాంతి హరంభ వేత్ |

తా. లక్క తేనె కలిపి నేవించిన రక్తవైత్త్యము హరించు.

రక్తపితృమునకు కాకతుండ్యాదిమూర్జము.

శ్లో॥ పుష్కారే కాకతుండ్యాస్తు మూలం గోక్షీరభావిరమ్ |

రక్తవాంతి హరంపేయం ప్రత్యహం మిష్కనిష్కకమ్ |

తా. శుక్రమీనక్షత్రము ఆదివారముకూడిన దినమునందు బండిగురిజవేయ చెక్కనుదెచ్చి చూర్ణముచేసి ఆవుపాలతో 7 మారులు భావనచేసి ప్రతిదినము నిష్కప్రమాణమును నేవింపుచుండిన రక్తపిత్తము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు చందనాదిఘృతము.

శ్లో॥ చందనసారకషాయవిపక్వం శారిభయామధుకేన సుసన్ని |
శర్కరయామధుకేనచ మిశ్రంశోణితపిత్తమహాహతిసద్యః |

తా. రక్తచందన కషాయములో గుగంధిపాల ఇప్పపువ్వులు నెయ్యి కలిపి ఘృతపక్వముగాకాచి అందు శర్కర తేనె కలిపి నేవించిన తక్షణము రక్తపిత్తము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు ఉశీరకాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఉశీరం తగరంశుంఠీ కంకోలం చందనద్వయమ్ |
లవంగం పిప్పలీమూలం తృష్ణైలా నాగ కేసరమ్ |
ముస్తామలక కర్పూగం తవక్షీరీచ పత్రకమ్ |
కృష్ణాగరుసమంచూర్ణం సితాస్యా దప్తమాంశకమ్ |
రక్తవాంతింహృదస్తాపం నాశయే న్నాత్రసంశయః |

తా. వట్టిశేష్ల గ్రంథితగరము శొంఠి కంకోలములు శ్రీగంధము రక్తచందనము లవంగములు మోడి పిప్పళ్ళు ఏలకులు నాగకేసరములు తుంగమునైలు ఉసిరికెపప్పు కర్పూరము తవక్షీర ఆకుపత్రిక కృష్ణాగరు దీనిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణము చేసి దానికి తి న భాగము పంచదార గలిపి పిల్లి అడుగంత భక్షించిన రక్తవాంతి తొమ్ము లోమంట నిస్సంశయముగ హరించు.

రక్తపిత్తమునందు పథ్యములు.

శ్లో॥ ముద్గగోధూమవష్టికా శౌలీజాంగల జామిషమ్ |
పక్వకూర్జాండవత్తూర పటోలం తండులీయకమ్ |

ద్రాక్షదాడిమ ఖర్జూరం ఛాత్రీపల ఘృతంమధు |
ప్రదరేక క్తపిత్తేచ పథ్యవర్గఉదాహృతః |

తా. పెసరకట్టు గోధుమలు 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లు జాంగలమాంసము ముదురు గుమ్మడుకాయ పొన్నగంటికూర పొట్లకాయ చిట్టికూర ద్రాక్షపండు దానిన్ను పండు ఖర్జూరపండు ఉసిరికెపప్పు ఆవునెయ్యి తేనె ఇవి రక్తవైత్యరోగులకు తునుమ రోగులకు పథ్యకరంబులు.

రక్తపిత్తమునందు పథ్యములు.

శ్లో॥ కట్వమ్ల లవణతౌరం మత్స్యమద్య విదాహినః |
మాషానిమ్పావతిలజ కుభుత్థ లనునందధి |
ప్రదరే రక్తపిత్తేచ హ్యపథ్య మితికథ్యతే |

తా. కారము పులుసు ఉప్పు జౌరము మత్స్యములు మద్యము విదాహకరద్రవ్య ములు మినుములు అనుములు ఆవాలు నూనె ఉలపలు తెల్లల్లి పెరుగు ఇవి రక్తవైత్య రోగులకు తునుమరోగులకు అపథ్యకరంబులు.

ఆమ్లవైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అథాన్యత్సంప్రవయ్యోమి సంక్షిప్తంసూక్తముత్త
మమ్ | ఆయుర్వేదోపదేశేస్మి న్నామ్లపిత్తంనిగద్యతే | విరుద్ధజ
ప్తామ్ల విదాహిపిత్త ప్రకోపివానాన్న భుజోవిదగ్ధం | పిత్తంస
హేతూపచింతపురాయ తదమ్లపిత్తం ప్రవదంతి సంలేతః |

తా. ఇక ఆయుర్వేదమున శిష్యుబుడిన ప్రకారము ఆమ్లపిత్తోత్పత్తిని సంక్షిప్త ముగ వచించెద. విరుద్ధక్షీరమత్స్యద్యాహారములు పులుసు విదాహకరద్రవ్యములు అను బాని నేవనవలన వర్షాది ఋతువులవలన పిత్తము బ్రకోపించి భుజించిన యన్నాదులు కీర్ణము గాక పులితేనుపులు వచ్చుటయే ఆమ్లవైత్యుని తెలియవలయు.

శ్లో॥ ఆమ్లాత్పిత్రా చ్చిరోర్తి జ్వరిత తనువపుః శోష హృత్కంఠ
దాహస్వేదో మూర్ఛాపిపాసాకఫ సహితవమిశ్చామ్లశేషో
రసస్య | వాచాఘ్రాజేనతస్మిన్ జతరముపగ తే చామ్లశేషస్య

వాంతిప్లిక్తా మ్లౌద్ధార కంఠా బహువిధపీట కామందలా న్యామ్లుపి త్తే॥

తా. తలనొచ్చుట జ్వరముగలుగుట శరీరము కృశించుట లోకదుపు వ్యాసము మెడ అనువానియందు తాపముగలుగుట చెమట మూర్ఛ దప్పిగులుగుట క్షేమ్యమును పులును గ్రమ్మట కడుపులో వ్యాపించిన ఆమ్లపిత్తమువలన నోరు ముక్కుఅనువాని యందు పులును వెడలుట చేదుగ పుల్లగ తేనుపులువచ్చుట దురద పలువిధపీటికలు మండలములుగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది ఆమ్లవైత్యుని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అవిపాకీక్ష్ణమోక్షేత్తే శాంతిక్తామ్లౌద్ధారగౌరవైః | అరుచిఃకంఠతృష్ణాహ మోహమూర్ఛాః క్వచిద్భ్రమః | తిక్తామ్లకలుకోద్ధార శ్వాసహృల్లాసతాపత్పత్ | ప్రలాపఃకుక్షీరోదశ్చ హ్యమ్లుపిత్తస్య లక్షణమ్॥

తా. అన్నము జీర్ణముగావండుట ఆయాసముగలుగుట శరీరము పగులుట చేదుగ పుల్లగ తేనుపులువచ్చుట శరీరము బరువుగనుండుట ఆరుచిగలుగుట కంఠముఎండుట తాపము మోహము మూర్ఛ ఒకానొకపుడు భ్రమగలుగుట చేదుగ పుల్లగ వగరుగ వేమనము సేయుట శ్వాస ఒకరగలుగుట ప్రలాపించుట కడుపులో కూలించుట ఈలక్షణములుగలది ఆమ్లవైత్యుని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] ఆమ్లౌద్ధారామ్లువమనంశిరోర్దిర్జీవ్రితంవపుః | ఆమ్లపిత్తస్యలింగాపి స్వేదతృష్ణావిమూర్ఛనమ్ తత్రాచ్చి)సాధ్యంప్రత్యేగ్రం దుశ్చికిత్సం పురాతనమ్॥

తా. పులితేనుపులు గలిగి పులునును గ్రమ్మట తలనొచ్చుట జ్వరము చెమట దప్పి మూర్ఛ గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది ఆమ్లవైత్యుని తెలియవలయు. ఇదితేరగ నుండిన కష్ట సాధ్యము ముదిరి వాత పిత్త క్షేమ్యము క్తంబై జ్వరయు క్తంబై నుండిన అసాధ్యము.

ఊర్ధ్వాధోముఖామ్లు పిత్తమునకు ఉపచారము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వామ్లుపిత్తేవమనం విరేచనమధోగ తే॥

సర్వత్రానశనంశ స్తం నిరూహంచ ప్రశస్యతే | కఫపితృప్రశమనం యచ్చపానాన్న భేషజమ్॥

తా. ఆమ్లపిత్తము ఊర్ధ్వముఖంబైన వమనమును అధోముఖంబైన విరేచనమును ఊర్ధ్వాధోముఖంబైన లంఘనమును నిరూహక స్తికర్మమును మఱియు క్షేమ్యపిత్తరక్త కమనోపయుక్త పానాన్న సేవనను చేయించి దానిని బోకడచవలయు.

ఆమ్లపిత్తమునకు సంజీవరసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] రసగంధక తామ్రంచ కాంతభస్మ సమాంశకమ్ | ముసలీరససంమర్థ్యం కాచకుప్యాంవినిక్షిపేత్ | పాచయేద్వాలుకాయంత్రే ద్వియామాంతేసముద్ధరేత్ | సిందూరంత్రిఫలావోష్యం క్షౌరంలవణపంచకమ్ | హింగుగుగ్గులువప్పీచ కుబేరాక్షుత్పటంకణమ్ | దీప్యత్రయంచజాతిశ్చ సూరణంవిశ్వవత్సకమ్ | శిగ్రుద్వయంతథాపుంభి వ్యాప్తీత్రయపటోలకమ్ | రాక్షసీవజ్రవల్లీచ కటభిక్షురపీలుకమ్ | సమభాగానిసంచూర్ణ్య భల్వమద్యేవినిక్షిపేత్ | గృంజనస్యశృంగ బేర జంబీరరసభావనా | నిమ్కార్థమధునా లేప్యం యామేయామేచభక్షితమ్ | ఆమ్లపిత్తం నిహంత్యాశు సర్వవ్యాధిహరఃపరః | కురాత్పృణిణపరిత్రాణం సంజీవరసఉత్తమః॥

తా. శుద్ధిజీన రసము శుద్ధిజీన గంధకము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము వీనిని సమభాగాములుగ భల్వములోనునిది నేలతాటిగడ్డ రసముతో మర్దించి మాత్రలు చేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలోదోసి వాలుకాయంత్రమున 2 రుణములువండి సాంగశీతలమున దీసి భల్వములోనునిది చూర్ణముచేసి అందు సిందూరము త్రిఫలములు త్రికటుకములు త్రిక్షౌరములు పంచలవణములు ఇంగువ శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలముచిత్రమాలము గచ్చపలుకులు శుద్ధిజీన వెలిగారము ఖురాసాని ఓమము మంచుఓమము అణా మోదము బాజికాయలు ఆడవికండ ఆడవి అల్లము కొడిసెపాల మునగగడ్డ కాయముగ గడ్డములువెంపలివెళ్లు నేలములక వేళ్ళు పెద్దములక వేళ్ళు రామములక వేళ్ళు చేతిపొట్ల

బలరక్తసిగడ్డనల్లెరు ఒరగొమ్ము నేలగొలిమిడి గాడిదెగడవరవేళ్ళు అనువాని చూర్లమును ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ రసప్రమాణముకలిపి మర్దించి వెల్లులిపాములరసము అల్లము నిమ్మపండ్లు అనువాని రసములలో ప్రతిదానితో 8 మార్లు భావనజేసి ప్రతిరూము నందు అర్ధనిమ్మప్రమాణమును తేనెతో నేని లేక తమలపాకుతో నేని భక్షించి ఉష్ణాదకమును పానముచేసిన ఆమ్లవైత్యము గ్రహణి అజీర్ణము గుల్మకూల మొదలగు పర్వరోగములు శిఘ్రిముగ వారింతు. ఇది ప్రాణముల రక్షించుటచే సంజీవరస మనంబడు. (దీని నేవనవలన నీరువెడలకుండున దొండాకురసమును పానము నేయవలయు.)

ఆమ్లపిత్తమునకు పిత్తభంజనరసము.

శ్లో! [చరకే] పారదంగంధకంతామ్రం ముసలీరసమర్దితమ్ | కాచకుప్యంపినిక్షిప్య వాలుకాయంత్రకేతథా | పచేద్భిషగ్కృసంచూర్ణ్యం ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ | త్రిక్షౌరంపంచలవణం హింగుగుగ్గులు కుష్ఠకమ్ | కటుత్రయంచత్రిఫలా గంధారీ జాతికద్వయమ్ | దీప్యత్రయంత్రిఫేనంచ ముసాబ్రంవిషవత్సకమ్ | ఏలాద్వయంచసాభాగ్యం కుబేరావహ్నిమూలకమ్ | తింత్రీణీఫలగ్రంధీచ చూతందాడిమఖంపలమ్ | సమభాగానిసంచూర్ణ్యం ఖల్వమధ్యేవినిక్షిపేత్ | భావయేత్సప్తవారంచ శృంగభేరరసేనచ | నిమ్కార్ధంమధునాలేప్యాయామేయామేచ భక్షయేత్ | ఆమ్లపిత్తం నిహంత్యాశు గ్రహణీచవివశ్యతి ||

తా. కుద్ధిచేసిన రసము కుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నేలతాటిగడ్డల రసముతో మర్దించి మాత్రలాజేసి ఎండించి గాజాకు ప్పెలోబోసి వాలుకాయంత్రమున 2 రూములు వండి సాంగశీతలమున దీని అందు త్రిక్షౌరములు పంచలవణములు నేతితో పొంగించిన ఇంగువ కుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము చంగల్వకోష్ఠ త్రికటుకములు త్రిఫలములు గంజావివిత్తులు జాజికాయలు జాపత్రీ ఓమము ఖురాసాని ఓమము అజామోదము పోస్తుకాయ గసగసాలు నల్లవండు ముసాంబ్రము అతిరస కొడిగెపాల ఏలకులు బొంత ఏలకులు కుద్ధిచేసిన

తెలిగారము గచ్చపలుకులు చిత్రమాలము చింతయానెలు మయ్యాఫలములు కాచుమోడి మామిడిపప్పు దానిమ్మకాయ అనువానిని సమభాగములుగ చూర్లముచేసి కలిపి 7 మార్లు అల్లపురసముతో భావనజేసి ౩ నిమ్మప్రమాణమును ప్రతిరూమున తేనెతో నేనించు మండిన ఆమ్లవైత్యము గ్రహణి (చర్ది అజీర్ణము) వారింతు.

ఆమ్లపిత్తమునకు లీలావిలాసరసము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] శుద్ధసూత తథాగంధం మృతతామ్రాభి రుచ్యకమ్ | తుల్య్యాంకంమర్దయేద్ద్యామం రుద్ధ్వాపాచ్యం లఘూపుటే | అక్షంధాత్రీంచపథ్యాంచ క్రమవృద్ధ్యావిపాచయేత్ | జలేనాప్యగజేనై వా గ్రాహ్యమష్టావశేషితమ్ | అనేనభావయేత్సూర్యం పక్వసూతంపునఃపునః | పంచవింశతివారంచ తావతాభ్యంగజైర్ద్రీవైః | సంశోష్యభక్షయేద్రావైః పంచగుంజంమధుప్లుతమ్ | రసాలీలావిలాసాయ మామ్లపిత్తంనియచ్చతి |

తా. కుద్ధిచేసిన రసము కుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము అభ్రీకభస్మము సోవర్చలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 రూము మర్దించి గాజాకు ప్పెలోనునిచి లఘుపుటంటిడి పిదప 1 భాగము గచ్చపలుకులును 2 భాగములు ఉసిరికెపప్పును 8 భాగములు కరకామ్రయలను దంచి వాని కెనిమిదింతలు నీళ్ళుబోసి అష్టావశేషముగ కషాయముకాచి యీ కషాయముతో 28 మార్లును గుంట గలగరాకు రసముతో 28 మార్లును వైయావధమును ఖల్వములో మర్దించి ఎండించి చూర్లముచేసి అందు 5 గురిగింజలయెత్తులో గురిగింజయెత్తు సిందూరము తేనె కలిపి నేనించిన కడుదుర్బటమైన ఆమ్లవైత్యములు వారింతు.

ఆమ్లవైత్యమునకు ప్రాణేశ్వరరసము.

శ్లో! [రసరత్నాకరే] గంధకాభ్యోనమంసూతం వారాహీరసమర్దితమ్ | కాచకుప్యంపినిక్షిప్య ముఖంఖండేనరోధయేత్ | పాచితంవాలుకాయంత్రే ద్వియామాంశేపముద్ధరేత్ | సిందూరంవత్సనాథంచ త్రిఫలావ్యోషచిత్రకమ్ | త్రిక్షౌరంపంచలవణం హింగుగుగ్గులుదీప్యకమ్ | అజామోదంచేద్ర

యవం పృథగ్రససమైర్వ్యుతమ్ | ఆర్ద్రకస్యద్రవేణైవ భావయే
 త్సప్తవారకమ్ | ద్విమాషమనుపాసేన ద్విపలేనోష్ణవారిణా |
 అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగాఽవినాశయేత్ | అభివ్యాసం
 చాప్లుపీత్తం గ్రహణీపాండుగుల్మజీత్ | కాసశ్వాసంచప్లీహం
 చ జ్వరాతిసారమేవచ | వాతనూలంచమందాగ్నింసర్వజ్వర
 వినాశకః | కుర్యాత్ప్రాణపరిత్రాణ మయంప్రాణేశ్వరోరసః ||

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన రసము వీనిని సమభాగ
 ములుగ భుజ్యములోనునిచి నేలతాటిగడ్డల రసముతో మర్దించి మాత్రలుచేసి గాజుకు పె
 లోబోసి బలపపుబిల్లచే దాని మూతని మూసి వాలుకాయంత్రమున 2 ర్షూములు వండి
 సాంగశీతలమున దీసి భుజ్యములోనునిచి అందు సిందూరము శుద్ధిచేసిన నాభిత్రిఫలములు
 త్రికటుకములు చిత్రమూలము త్రిక్షౌరములు పంచలవణములు ఇంగువ శుద్ధిచేసిన మహీ
 సాక్షి గుగ్గిలము ఓమము ఖురాసాని ఓమము కొడిసెపాల అనువానిలో ప్రతిదాని
 చూర్ణమును రసమెత్తు కలిపి అల్లుపురసముతో 7 మార్లు భావనచేసి 2 మాషములయెత్తును
 తేనెతో సేవించినను లేక తమలపాకులోనునిచి భక్షించి చారెడు ఉష్ణోదకమును త్రాగి
 నను అభివ్యాసము అప్లువైత్యము గ్రహణి పాండువు గుల్మము కాసశ్వాసలు ప్లీహరో
 గము జ్వరాతిసారము వాతశూలలు అగ్నిమాంద్యము సర్వజ్వరములుహరించు ఇది ప్రాణ
 ముల రక్షించుటచే ప్రాణేశ్వర రసమని కెప్పంబడు.

అప్లువైత్యమునకు మహాప్రాణేశ్వరరసము.

శ్లో|| [శారీరే] గంధకాభింసమంసూతం వారాహీరసమర్దితమ్ |
 హంసపాదిరసేనాపి మర్దయే త్త్రిదినంమ్బుడు | కాచకుప్యాం
 తరేఖీప్తావ్ తన్ముఖంచ నిరుద్ధ్యచ | పాచయేద్వాలుకాయం
 త్రేతథాయామ చతుష్టయమ్ | సాంగశీతలమాదాయ మర్ద
 యేదేభిరావతైః | పంచకోలంచత్రిక్షౌరం జీరకద్వయదీప్య
 కమ్ | మరీచాఽ పంచలవణం గుగ్గులుంచ విషద్వయమ్ |
 త్రిజాతకంలవంగంచ వరారాస్నాశ్యగంధికా | జంబీరార్ద్రక
 భృంగాణాం రసై స్సంమర్దయేత్పుథక్ | సప్తరాత్రంతత్రో
 గంజాప్రమాణం వటకీకృతమ్ | తత్తద్రోగేనుపాసేనసేవయే

త్సర్వరోగజీత్ | సన్నిపాత మభిన్నావ్యసం ధనుర్వాతంచ
 తాండ్రికమ్ | కాసశ్వాసాగ్ని మాంద్యంచ పాండు కామలి
 పీనసాఽ | శోఫంగుల్మం తథార్పాసి త్షయంచ గ్రహణీ
 గదాఽ | జ్వరకుష్ఠ ప్రమేహంచనాశయే న్నాత్రసంశయః |
 సర్వేషాం పీత్తరోగాణాం మహా ప్రాణేశ్వరోరసః |

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన రసము వీనిని సమభాగ
 ములుగ భుజ్యములోనునిచి నేలతాటిగడ్డల రసము హంసపాదియాకు రసము వీనితో 8
 దినములు నున్నగమర్దించి గాజుకు పెలోనునిచి దాని మూతని మూసి వాలుకా యంత్ర
 మున 4 ర్షూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి అందు పిప్పళ్లు మోడి చెక్కము చిత్ర
 మూలము శొంతి సర్ణక్షౌరము యవక్షౌరము టంకణక్షౌరము జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ ఓమము
 మిరియాలు పంచలవణములు శుద్ధిజేసిన మహీసాక్షి గుగ్గిలము శుద్ధిజేసిన నాభి అతివస
 లవంగపుచెక్క ఏలకులు లవంగపత్రికె లవంగములు త్రిఫలములు దుంపరాన్నము డొమ్మ
 డోలుగడ్డ అనువానిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును రసమునకు సమముగ కలిపి నిమ్మపండ్లు
 అల్లుము గుంటంగలకర అనువానిలో రసములలో ప్రతిదానిలో 7 దినములు మర్దించి గురి
 గింజంతేసి మాత్రలుజేసి అనుపాన విశేషములతో సేవించిన సన్నిపాతము అభివ్యాసము
 ధనుర్వాతము తాండ్రికసన్ని కాసశ్వాసలు అగ్నిమాంద్యము పాండువు కామిల పీనసము
 శోభ గుల్మము మూలవ్యాధి త్షయరోగము గ్రహణిజ్వరము కుష్ఠావు ప్రమేహము అప్లు
 వైత్యము మొదలగు సర్వవైత్యరోగములు హరించు.

అప్లువైత్యమునకు రసభస్మాదికల్పము.

శ్లో|| మృతసూతార్కణోహానాం త్యులంపథ్యాం విచూర్ణయేత్ |
 మాషత్రయంలిహేక్షౌద్రేణాప్లుపీత్తప్రశాంతయే |

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము ఇవి దినము కొక్కొక
 కులము కరక్కాములు 8 కులములు ఇటుల వాని నేకముజేసి తేనెలోకలిపి 8 మాష
 ముల యెత్తును సేవించిన అప్లువైత్యము హరించు.

అప్లువైత్యమునకు అభ్రకాదికల్పము.

శ్లో|| మృతాభ్రకంమ్మతంలోహంతౌద్రేర్లిహ్యోద్విగ్గుంజకమ్ |

ఫలత్రయంకటోలంచతిక్వాక్వాభంసితాయుతమ్ ।

అస్తుపి త్తవారంచాశుపి బేచ్ఛర్దింజ్వరంజయేత్ ।

తా. అభకభస్మము లోహభస్మము వీనిని లేనతోసేవించినను లేక త్రిఫలములు చేతిపొట్ల కటుకరోహిణి వీనిని కషాయముకాచి పంచదారకలిపి త్రాగినను అస్తువైత్యము ఛర్ది జ్వరము కీఘ్రముగ వారింతు.

అస్తువైత్యమునకు తామ్రాదికల్పము.

శ్లో॥ మృతామ్రంచైకగుంజం మధునాసహభక్షయేత్ ।

ద్రాక్షుంకథ్యాంసమంఖాతే స్వధునాచాస్తుపి త్తజిత్ ॥

తా. గురింజంత తామ్రభస్మముగాని లేక ద్రాక్షపండు కరక్కాయ అనువానిని సుముగ చూర్ణముచేసిగాని లేనతోసేవించిన అస్తువైత్యము వారింతు.

ఛర్ది నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దుష్టైర్దోషైః పృథక్సర్వైశ్చీభిత్సాలోకనా

దిభిః । ఛర్దయఃపంచవిణ్ణేయాస్తాసాంలక్షణముచ్యతే । అతి

ద్రవైఃరతిస్నిగ్ధైరహృద్యైర్లవణైరపి । అకాలేచాతిమాత్త్రై

శ్చ తథాసాత్త్రైశ్చభోజనైః । శ్రమాద్భయాదఘోద్యేగా

వజీర్ణాత్కృమిదోషతః । నార్యాశ్చాపన్నసత్వాయాస్తథాతి

ద్రుతమత్సరః ।

తా. కడుద్రవము స్నిగ్ధముగల పదార్థములు మనస్సుకు ఇంపుగాని పదార్థములు లవణపదార్థములు అనువాని సేవనవలన అకాలభోజనము లేక అధికభోజనము లేక కఠినప్రకృతి కమగుణ్యముగాని భోజనము అనువానివలన శ్రమ భయము దుఃఖము అతిర్లము క్రిమిదోషము గర్భిణీశ్రీలకుగలుగు గర్భవీడ అతివ్రతభోజనము అనువానివలన వాత పిత్త శ్లేష్మములు బ్రహ్మోపించి వాతఛర్ది పిత్తఛర్ది శ్లేష్మఛర్ది అరోచకఛర్ది అగంతుకఛర్ది అన ర్విధ ఛర్దిల గలుగంజేయు.

* అస్తుపాశాదలయందు ద్వేషముకలిగి వసునంబగుటయే ఛర్ది రోగమనంబుడు.

ఛర్ది పూర్వ రూపము.

శ్లో॥ మృల్లాసోద్ధార సంరోథాప్రసే కోలవణస్తనుః ।

ద్వేషోన్నపానేచ భృశేంవమీనాం పూర్వలక్షణమ్ ।

తా. ఓకరగలుగుట లేనుపులువచ్చుట మలమూత్రములు పెడలకుండుట నోట వీరుగారుట నోరు కొంచము వుప్పుగనుండుట అన్నపానములయందు మిక్కుటముగ ద్వేషముగలుగుట ఈ లక్షణములవలన ఛర్ది రోగము జనించునని తెలియవలయు.

ఛర్దులయందు సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ అస్యాంచలం ఘయేత్పూర్వం ముహుఃకార్యం విరేచనమ్ ।

తా. వైశిష్ట్యబడిన ర్విధ ఛర్దులయందు తఱుచుగ లంఘమును విరేచనమును చేయించవలయు.

వాతఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఛర్దిర్భవేత్కృష్ణ కషాయశేనై ర్ముహుర్ము

హుశ్శూలక కుక్షీదాపచా । వాతోద్భవాంఛర్దిమిమాంబ్రు

వంతి నక్త్రేచశోషోశ్విసీముఖ్యవై ద్యాః ।

తా. నల్లగ వగుగు నురుగుగ గ్రక్కుట పలమారుకూల కడుపులో మంటుగలుగుట నోరుయెండట ఈ లక్షణములుగలది వాతఛర్దియని అశ్వినీదేవతలు వదించెదరు.

వైత్యఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ మూర్ఛపిపాసా ముఖశోషశీర్ష తాల్వక్షీ సంతాపమోఘి

గూర్తః । పీతంభృశోష్ణం వారితంసతిక్తం ధూమ్రంచ పిత్రే

నవమేత్సదాహమ్ ।

తా. మూర్ఛ దప్పిగలుగుట ముఖమువాడియుండుట తల దవడలు నేత్రములు మండుట అజ్ఞానము భ్రమగలుగుట పచ్చగ కడుపువ్వముగ అకుపసువర్ణముగ వగుగుట ఊదావర్ణముగ దాహాయుక్తముగ గ్రక్కుట ఈ లక్షణములు గలది వైత్యఛర్దియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మచర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] వాంతోరుణోయత్రవర్ణః పిచ్ఛిలఃపూతిశీత
లః । శ్లేష్మచర్ది వికారోయంముసిఛిః పరికీర్తితః ॥

తా. ఎఱ్ఱగ బంకగ దుర్బంధముగ చల్లగ వసునంబగుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మచర్ది యని తెలియవలయు.

ఛర్దరుచి లక్షణము.

శ్లో॥ హృచ్చూలపీడనయుతం వసునేన పితౄత్ప్రద్దాహశోషబహు
శం సతతంప్రలాపః । శ్లేష్మాధికం హ్యరుచికం వమిరోగకే
తునైవర్ణ్యమోహజడతా గురుకంఠనంచ ॥

తా. పితృప్రకోపమువలన వసునంబై అొమ్మునొచ్చుట దప్పిగలుగుట ఎల్లపుడు శరీరముమండుట శోష కడుప్రలాపము శ్లేష్మాధిక్యము అరుచిగలుగుట ముఖము వెల్ల బోవుట మోహము జడత్వము మిక్కుటముగ వణుగుగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది ఛర్ది ఆరోచకమని తెలియవలయు. (ఛర్దిరోగము త్రిదోషలక్షణయుక్తంబుగనుండిన అసాధ్యము. ద్వంద్వలక్షణయుక్తంబుగనుండిన యాప్యము, ఏకదోషలక్షణయుక్తంబుగనుండిన సాధ్యము.)

ఆగంతుక ఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ బీభత్సజాదౌ హృదజాఽమజాచ యాఽసాత్ప్యజావా కృ
మిజాచయాహి । సాపంచమీతాంచ విభావయేత్తు దోషో
చ్చయేణైవ యథోక్తమాదౌ ।

తా. రోతపదార్థదర్శనము వేవిశు అజీర్ణము శరీరమున కనుగుణ్యముగాని భోజనము గర్భస్థక్రిములు అను నీ ర్ కారణములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి ర్ ది యగు ఆగంతుకఛర్ది గలుగంజేయు. మఱియు దీనియందు వాతాది ఛర్దిలక్షణ ములే గలిగియుండు.

అసాధ్యఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ విత్స్వేమూత్రాంబు పహానివాయుః ప్రోతాంసిసంరుష్యయ
దోర్ధ్వమేతి ఉత్పన్నదోషస్య సమాచితం తందోషముమా

ద్యయంసరస్యకోష్ఠాత్ । విణ్మూత్రయో స్తత్సమగంధవవర్ణం
త్పట్ శ్వాసకాసార్తి యుతంప్రసక్తమ్ । ప్రచ్ఛర్దయే దుష్ట
మిహాతివేకా త్తయార్దితశ్చాశు వినాశమేతి ।

తా. వాయువు పురీషము స్వేదము మూత్రము ఉదకము అనువానిని వహించు చుండు సోితస్సులనడ్డగించి ఊర్ధ్వముఖంబై మలమూత్ర అమానగంధ వర్ణములు గలదై దప్పిన శ్వాసమును దగ్గును గలుగం జేయునదియై నరునియొక్క కోష్ఠఃకులో నుండి లేచి కఫమునుగాని లేక పితృమునుగాని పలుమారు కడువేగముగ వసునం బగునటుల జేయుచున్నయది. ఇట్టి వసునముచే పీడితుడుగ నుండువాడు కడుశీఘ్ర ముగ నశించు.

వాతఛర్దియందు ఉపచారము.

శ్లో॥ క్షీరోదకసమాపీతా ఛర్దిర్వాతేనసంభవా ।
ససైంధవంపిబేత్సర్పిర్వాత ఛర్దినివారణమ్ ।

తా. పాలు నీళ్లు పసుపువర్ణము వీనినలె వసునంబైన వాతఛర్దియని తెలియవలయు. ఇది నివృత్తించుటకై నెయ్యిలో సైంధవలవణమును కలిపి నేనింపవలయు.

వాతఛర్దికి విళంగాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ విళంగంసైంధవోపేతం సౌవర్చలకటుత్రయమ్ ।
భక్ష మేన్మధునాచైవ వాతఛర్దిఛిదంజనః ।

తా. వాయువిడంగములు సైంధవలవణము సౌర్చలవణము త్రికటుకములు వీనిని సుభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెతోనేనించిన వాతఛర్ది హరించు.

పితృఛర్దియందు ఉపచారములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చందనంచాక్షమాత్రంచ నియోజ్యామలకే
ంసే । పిబేన్మాక్షికసంయుక్తం పితృఛర్దివినాశనమ్ ।

తా. అక్షుప్రమాణము క్రిగంధములో ఉసిరికెరసము లేక కలిపినేనించిన వైత్య ఛర్దిహరించు.

శ్లో॥ హరితకీనాంచూర్ణంతు లిహేన్యాక్షికసంయుతమ్ ।

అథోద్ధ్వేచక్రతేదోషే ఛర్దిస్తేవినశ్యతి ।

తా. కరక్కాయలపాడిని తేనెతో భక్షించిన ఊర్ధ్వాగోగత దోషములు వైత్యఛర్ది హరించు.

కఫఛర్దికి పిప్పల్యాదియోగము.

శ్లో॥ కఫాన్వితాయాం పవనోత్థితాయాం సపిప్పలీసర్షపనింబతోయ మ్ । పిబేత్తథానైంధవసంప్రయుక్తం చిద్ధ్యాంక ఫామాశయశోధమ్ ।

తా. పిప్పళ్లు ఆవాలు నైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి మంచి వేపచెక్క రసముతో నేవించిన శ్లేష్మవాతఛర్ది హరించు. మఱియు నిది కఫమును ఆమాశయమును శోధించు.

కఫఛర్ది యందు కపిత్థాదికల్పము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కపిత్థంమూలతీవత్ర పిప్పలీమరిచాన్వితమ్ ।

శర్కరామధు సంయుక్తం శ్లేష్మఛర్దియుఃశోభనః ।

తా. వెలగాకురసములో బాజిపువ్వు పిప్పలి మిరియాలు ఆనువానిచూర్ణమును పంచదారను తేనెను కలిపి నేవించిన కఫఛర్ది హరించు.

శ్లో॥ [శారీరే] మధునామాతులుంగంచ లాజపిప్పలికాన్వితమ్ ।

కపిత్థంరజసిచూర్ణం కఫఛర్దివినాశనమ్ ।

తా. పుల్లమాధీఫలపు పండ్లరసము పేలపుసత్తు పిప్పళ్ళు వీనిని తేనెతోగాని లేక వెలగపండ్లగుజ్జలలో పసపు చూర్ణమును కలిపిగాని నేవించిన కఫఛర్ది హరించు.

పంచఛర్దులకు పూర్ణచంద్రోదయ సింధూరము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] తుల్యంతుల్యంరసంగంధంఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । కపిత్థమూలసారేణ మర్దితంచదినత్రయమ్ । వటికాంఛాయయాశుష్కాంభాండమధ్యేవినిక్షిపేత్ । కాచకుప్యాంవినిక్షిప్య వాలుకాభిఃప్రపూరయేత్ । దీపాగ్నాచ ద్విషద్యామం సాంగశీతంసముద్ధరేత్ ॥ కపిత్థమూలసారేణ త్రిదినం మర్దయే త్కమాత్ । బిల్వమూల కషాయేణ

మర్దయే త్త్రిదినంపునః । చాతుర్జాతకకర్పూర లవంగకుసుమాన్వితం । సర్వంరససమంచైవ మేళయిత్వాధచూర్ణకమ్ । లాజచూర్ణాసితామిశ్రం మధునాసహసేవయేత్ । వల్లద్వయమిదంసూత వసునస్తంభసం తథా । కాసాదిపంచఛర్దీనాం హ్యారుచేర్నాశకస్తథా । హృద్రోగంస్వరభంగంచ మందాగ్నించ నివారయేత్ । పూర్ణచంద్రోజయోన్నామ నిర్మితశ్శూలపాణినామ్ ।

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము లోనునిచి వెలగవేళ్ళరసముతో 8 దినములు మర్దించి వటికములుచేసి నీడనెండించి గాజుకుపెల్లలోనునిచి కుండలో నిసుకబోసి దానిపై కుప్పెనునిచి 12 రూములు దీపాగ్నితో 5000 దీ సాంగశీతలమున దీసి చూచిన యది సిందూరించు. పిదప దానిని ఖల్వములోనునిచి వెలగవేళ్ళరసముతో 8 దినములు మారేడువేళ్ల కషాయముతో 8 దినములు మరల మర్దించి అందు సిందూరమునకు సమముగ ఏలకులు * లవంగపు చెక్క † ఆకుపత్రిక నాగకేసరములు పచ్చకర్పూరము లవంగములు అనువాని చూర్ణమును కలిపి 2 వల్లముల ప్రమాణమును పేలపుసత్తు పంచదార తేనె వీనితో నేవించిన వసునము కాసాస్వరములు పంచవర్షులు అరుచి హృద్రోగము స్వరభంగము మందాగ్ని హరించు. ఇదియ కులపాణిచే నిర్మింపబడిన పూర్ణచంద్రోదయ సిందూరము.

ఛర్దులకు ఊషణాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఊషణాచకపిత్థాబ్ధ త్వగేలాపత్రకంసమమ్ ।

సక్షోద్రంచ రసోరాగ స్సస్తైశ్చేఛర్ది నాశకాః ।

తా. పిప్పళ్ళు వెలగపండ్లుగుజ్జ తుంగమునైలు దాచినచెక్క ఏలకులు ఆకు పత్రిక సిందూరము అన నీ 7 ద్రవ్యముల చూర్ణముచేసి తేనెలో నేవించిన వాంఛి హరించు.

ఛర్దులకు లాజాదికల్పము.

శ్లో॥ లాజచూర్ణంసితాయుక్తం సిందూరంమధునాసహః ।

లిహ్యత్సకలరోగేషు చర్దిస్తేవినశ్యతి ॥

* ఇదే దాచినచెక్కయనియు జెప్పబడు.

† ఇదే లవంగపత్రియనియు జెప్పబడు.

తా. పేలపుసత్తు పంచదార సింధూరము వీనిని తేనెతో నేవించిన సర్వవైద్య వికారములు వాంతి హరించు.

సర్వఛర్దులకు బిల్వాది లేహ్యము.

శ్లో॥ త్రిశతృలం బిల్వమూల మర్ధకుంభాంభ సాపచేత్ । అష్ట భాగావశేషేస్మి కషాయమవతారయేత్ । త్రిశతృలంగు డందత్వా కించిత్సక్వంచ కారయేత్ । త్రిఫలంశృంగి బేరస్య మరీచస్యచతుష్పలమ్ । పిప్పల్యాఃకుడవార్దంచ చవిసాయా ప్రకుంచకమ్ । ముష్టింతాళిసవత్రస్య ముష్టివ్యర్థం కేసరస్యచ । ద్విపలంపిప్పలీమూలం చిత్రకస్యపలంతథా । పృథక్త్రిజాత కంచైవ కర్షణజీరకలద్వయమ్ । చూర్ణంతస్మిన్ వినిశీష్య యుక్త్యావుష్పరసంశీ షేత్ । వతద్బిల్వా దికం లేహ్యం సర్వఛర్ది నివారణమ్ । హృద్రోగ కామిలాగుల్మగ్రహణ్యరుచిపీనసమ్ । హిక్కా కాసక్రిమిశ్వాస స్తీహనాహగ రామయాన్ । అర్యాం సి సాండురోగంచ మాన్యాత్కాలే నిషేవితః॥

తా. 80 పలములు మారేకువేళ్ళను చిదియగొట్టి 1 భాండములోవైచి తూమె డునీళ్ళుబోసి 8 వ భాగముగ కషాయముకాచి అందు బెల్లము 80 పలములుకలిపి చిక్క గకాచి పిదప యందు శొంఠిచూర్ణము 8 పలములు మిరియాలచూర్ణము 4 పలములు పిప్ప లిచూర్ణము 2 పలములు చెవ్యపుచూర్ణము 1 పలము తాళిసెపత్రిచూర్ణము 1 పలము నాగ కేసరములచూర్ణము 1/2 పలము మోడిచూర్ణము 2 పలములు చిత్రమాల చూర్ణము 1 ప లము ఏలకులచూర్ణము 1 పలము లవంగపుచెక్కచూర్ణము 1 పలము ఆకుపత్రిక చూర్ణము 1 పలము జీలకఱ్ఱచూర్ణము 2 పలములువైచి బాగుగ కలియబెట్టి కించిదుష్ట ముగనుండు నపుడంచు తేనెబోసి బాగుగకలిపి యథోక్తకాలమున నేవించుచుండిన సర్వఛర్దులు హృద్రోగము కామిల గుల్మము గ్రహిణి అరుచి పీనసము ఎక్కిళ్లు కాసము క్రిమిరోగము క్వాసము స్తీహరోగము కడుపుబ్బరము విషదోషము మూల రోగము పాండువు హరించు.

సర్వఛర్దులకు లఘుబిల్వాది లేహ్యము.

శ్లో॥ బిల్వార్ధాఢకమంభ సార్ధక లశేపక్త్యాచతుర్థాంశకమ్ ।

తస్మిన్ జీగగుడంచఘోడశవలం మిశ్రీకృతంనూర్ణితమ్ । కర్షాంశంఘనథాన్యజీరకత్పటి త్వక్నే సరత్పూర్ణమమ్ । లీఢంచర్దురుచిప్ర సేకశమనం శ్వాసాగ్ని మాంద్యంజయేత్ ।

తా. 82 పలములు మారేకువేళ్ళను దంచి తూమెడు నీళ్ళుబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి అందు ప్రాతబెల్లము 16 పలములుకలిపి లేహ్యపక్వముగకాచి అందు తుంగముస్తలు కొతిమిల్లు జీలకఱ్ఱ ఏలకులు దాచినచెక్క నాగ కేసరము త్రికటుక ములు అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు 1 పలము చొప్పున వైచి బాగుగ కలియబెట్టి నేవించిన సర్వవాంతులు అరుచి ఎల్లప్పుడు నోట నీరుగారుట క్వాసము అగ్నిమాం ద్యము హరించును.

ఛర్దులకు కృష్ణాదికల్పము.

శ్లో॥ కృష్ణాలాజకపిఠాష్టు ణోలమజ్జాత్రిజాతకైః । వాసాపుష్పద్భవవారి గుడూచీ కాండజంజలమ్ । సక్షోద్రస్సాథితోయోగ స్సర్వఛర్ది నిబర్హణః॥

తా. అడ్డసరపుపుల్ల రసములోగాని లేక తిప్పతీగ రసములోగాని పిప్పళ్ళు పేలపుసత్తు మెలగుజ్జు రేగుపప్పు ఏలకులు లవంగపుచెక్క ఆకుపత్రిక అనువాని చూర్ణమును లేనెను కలిపి నేవించిన సర్వఛర్దులు హరించు.

ఛర్దులకు కార్పాసాస్థికల్పము.

శ్లో॥ కార్పాసాస్థితృటికృష్ణా రాజమాల్దేనశర్కరామ్ । లిహ్యచ్చర్ది వినాశాయ రహస్యమిదము త్తమమ్॥

తా. ప్రత్తిగింజలపూకులు ఏలకులు పిప్పళ్ళు పేలపుపిండి నీనిచూర్ణమును సమభాగములుగ కలిపి నేవించిన ఛర్దిహరించు. ఇది రహస్యమైన క్రియ. (తెల్లని జున్నువలె వమనంబగుచుండిన శుద్ధిచేసిన హరిదళమును ఆవువెన్నతోనూరి వస్త్రమునకు పట్టించి వర్తిజేసి దీపము ముట్టించిన యందుతెల్లము ప్రవించు. దానిని తమలపాకుయందు లేపనముచేసి భక్షించిన తెల్లనిజున్నువలె వమనంబగుట హరించు.

ఛర్దులయందు లేపనము.

తే॥ నెమలియీకలమసియును విమలముగను

వసుధః జెంగల్వక్రోష్టుపు మసియుఃగూర్షి!
గవ్యబూడిదేనెయుః గలిపికంత!
మందుఃబూసినవాంతులు మానునపుడు॥

ఛర్దియం దనుపానములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] జాతీలవంగకంలాజమధు శర్కరామధు ।
పథ్యాగుభూచికాసత్వ మేలావై కాంజికంతథా ।
మాతులుంగం కపీత్థంచ బిల్వమూలంకరంజకమ్ ।
ఏతానివాంతినాశాయ రసరాగానుపానతః॥

తా. జాడికాయలు లవంగములు పేలాలు యష్టిమధుకము పంచదార తేనె కంకాయలు తిప్పసత్తు ఏలకులు కలి మాధీపలరసము వెలగపండు మారేడువేరు కానుగచెక్క వీనిని సిందూర సేవన కాలంబున ఛర్దికోగములయందును పానములుగ మనిచికోసవలయు.

ఛర్దులకు ఏలాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఏలాలవంగ గజకేసరకోల మజ్జాలాజప్రియంగు ఘనచందన
*పిప్పలీనామ్ । చూర్ణంతథాచమధునా సహసేవ్య మాన
ఛర్దినిహంతి కఫమారుత పిత్తజాతామ్॥

తా. ఏలకులు లవంగపుత్రి నాగకేసరములు రేగుపలుకులు పేలపుసత్తు ప్రేంకణము తుంగముపైలు చందనము పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనెతో సేవించిన శ్లేష్మవాత పిత్తములవలన జనించిన ఛర్దిహరించు.

ఛర్ద్యరోచకమునకు కుస్తుంబరీ లేహ్యము.

శ్లో॥ ఘృతేకుస్తుంబరీచూర్ణం పాచయేచ్ఛర్కరాయుతమ్ ।
ఏలామరిచ సంయుక్తం ఖాదేదరుచిశౌంతయే॥

తా. కొతిమెర్లు ఏలకులు విరియలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి పంచదార నెయ్యిగలిపి లేహ్యపక్వముగవండి సేవించిన ఆరోచకఛర్ది హరించు.

* చంద్రహాసమ్ ॥ చూర్ణీకృతం - పచ్చకర్పూరము.

ఛర్ద్యరోచక హరయోగములు.

శ్లో॥ [మాభవనిదానే] భిష్ట కుస్తుంబరీకంచ నిస్తుపం శర్కరా
యుతం । ఖాదేదరుచిశౌంత్యర్థ మార్ద్రకంవాసమాక్షికమ్॥

తా. పొట్టు తీసివేయించిన కొతిమెర్లు మార్లములో పంచదార గలిపి సేవించిన నసు లేక అల్లపుముక్కలను తేనెలో నానబెట్టి భక్షించినను ఆరుచి ఛర్దిహరించు.

ఛర్ద్యరోచకమునకు ధాన్యక లేహ్యము.

శ్లో॥ ధాన్యకంజీరకసితా ఘృతమగ్నివిపాచితమ్ ।
అరుచేర్ద్రోవశమనం వాంతిపిత్తవినాశనమ్ ॥

తా. కొతిమెర్లు జీలకఱ్ఱ వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి పంచదార ఆవు నెయ్యి కలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సేవించిన ఛర్ది వాంతి పిత్తము హరించు.

* ఛర్ద్యరోచకమునకు ఖండార్ద్రక లేహ్యము.

శ్లో॥ విత్వగార్ద్రక ఖండాంశ్చ సూక్ష్మా౯ పశ్చాచ్ఛకారయేత్ ।
పలషోడశకాయావ ద్గన్యసర్పిషిభర్జయేత్ । పలద్వాదశకే
యావ ద్గారవర్ణం భవేత్తతః । చూర్ణమావాప్య మారీచం
నిష్కద్వాదశమానతః । కృష్ణాష్టనిష్కం తమ్బూలం చతు
ర్నిష్కం సమావపేత్ । వంశాఖ్య జాతిఫలయో స్త్రృటి
శుంఠ్యోః పృథక్పృథక్ । చిత్రకం దశనిష్కంస్యా త్పశ్చా
త్ఫండస్యశోడశ । పలాని సమ్యగాణోఢ్య ఘృత్యా ఉద్ధృత్య
తీత్పునః । ప్రాతఃకాలేచైకకర్షం హన్యాచ్ఛర్దిమరోచకమ్ ।
దీపనస్యక్షయంహన్యా త్పాచనంపుష్పివర్ధనమ్ । రాజ్ఞాంచ
సుకుమారాణాం ప్రశస్తం చామపిత్తకే ॥

తా. 16 పలములు పొట్టుకొలిచిన మాక్ష్యపు అల్లపుతునకలను 12 పలముల యావు నేతితో నెయ్యిగ వేయించి అందు మిరియములచూర్ణము 12 నిష్కములు పిప్పళ్ళు

* ఈ లేహ్యపాక కాలంబున తొలుత పంచదారను పామబట్టి పిదప వేయించిన అల్లపుతునకలను తక్కిన వానిచూర్ణమునువైచి వండి పొయిమీదనుండి దింపి నెయ్యిబోసి బాగుగ కలియబెట్టవలయు.

పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి చిరాచ్ఛ ప్రతిబుధ్యతే |
 గురుభిః ప్రావృతైరంధ్రైర్గృతైవాద్ద్రోణచర్మణా |
 సప్రసేకస్స హృల్లాసో మూర్ఛాయే కఫసంభవే |

తా. మేఘములచేగాని లేక చీకటిచేగాని గప్పబడినటుల ఆకాశమునుగాంచి తక్షణమున మూర్ఛిల్లి దీర్ఘ కాలము మీద తెలివినజెండుట కఠిరమువై దట్టమైన వస్త్రము గాని లేక పచ్చిచర్మముగాని కప్పబడినటులుండుట ముఖమువలన చొంగకారుట వాంటి వచ్చునటులుండుట ఈ లక్షణములుగలది కఫజమూర్ఛమని తెలియవలయు.

సన్నిపాతజమూర్ఛా లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాకృతి సన్నిపాతా దపస్సార ఇవాగత |
 సజంతం సాతయత్యాశు వినాబీభత్సచేష్టితైః |

తా. వాతపితృశ్లేష్మలక్షణయుక్తంబై నోట నురుగుకారులు పండ్లుకొరుకుట నేత్రములు త్రిప్పట ఈ మొదలగు అపస్మారలక్షణ విహీనంబై 2 వ అపస్మారమువలన నుండునది సన్నిపాతజమూర్ఛ యనబడు. (ఇది వాతాది మూర్ఛలలో అంతర్భావము జెందియుండుటవలన ఆరుగ గణనము చేయబడియె.)

రక్తజమూర్ఛా సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ పృథివ్యావస్తమోరూసం రక్తగంధస్తదన్వయః |
 తస్మాద్రక్తస్య గంధేన మూర్ఛంతి భువిమానవాః |
 ద్రవ్యస్వభావ ఇత్యేకే దృష్ట్యాయ దభిముహ్యతి |

తా. పృథ్వి ఉదకములు తమోగుణ విశిష్టములు నుతీయు రక్తముయొక్క గంధమును పృథ్వి ఉదకసంబంధముగలదిగ నుండుటంజేసి తమోగుణ విశిష్టంబు దానం జేసి తామస ప్రాధాన్యముగలవారలు రక్తగంధమువలన మూర్ఛం జెందెదను. రక్త గంధము రాక రక్తమును చూచిన మాత్రముననే మూర్ఛిల్లుట ద్రవ్య స్వభావ గుణమని కొందరు వచి చెదరు.

విషమద్యజనిత మూర్ఛావివరణము.

శ్లో॥ గుణాస్త్రీప్రతరత్వేన స్థితాస్తువిషమద్యయోః |
 తవ తస్మాదాభ్యాంతు మోహశాన్యతాం యథేతిశౌ |

తా. త్రైలులయందు (శ్లో॥) లఘురూక్షమాశువిశందం వ్యవాయ తీక్ష్ణంవికాసి నూత్ముంచ | ఉష్ణమనిర్దేశ్యరసం దశగుణముక్తం విమంతత్ శ్లేష్మితం గా లఘురూష్ణా ఆకువిదళ వ్యవాయ తీక్ష్ణ వీకాసి నూత్ము ఉష్ణ అనిర్దేశ్యరసమువలన నీ 10 గుణంబు లలో కొన్ని తీవ్రముగనుండుటవలన మూర్ఛ గలుగకుండు. మతీయు వై జెప్పబడిన 10 గుణంబులు విషమద్యమలయందు కడుతీవ్రతరములగు నుండుటవలన వై జెప్పబడిన ప్రకారము మోహముగలుగు. విషమద్యములలో విషము జీర్ణము జెందకుండు. దానం జేసి విషసంబంధమువలన జనించిన మోహము స్వయముగ వదలక బాధింపుచుండు. మద్యము జీర్ణముజెందు దానంజేసి మద్యమువలన జనించిన మోహము స్వాభావికముగ కాలము జెందు.

రక్తజాది మూర్ఛాలక్షణము.

శ్లో॥ స్తభాంగదృష్టిస్త్యవృజా గూఢోచ్ఛాసశ్చమూర్ఛితః |
 మద్యేనవిలక్షణే తే నష్టవిభ్రాంతిమానసః |
 గాత్రాణివిక్షిప్తా భూమా జరాంయావన్నయాతితత్ |
 వేషధుస్స్వప్నతృష్ణాస్సుప్తి స్తమశ్చవిషమూర్ఛితే |
 వేదితన్యంతీవ్రతరం యథాస్వంవిషలక్షణైః |

తా. కఠిరము నేత్రములు స్తంభించుట క్వాసము ఆస్పష్టముగ వెడలుట మద్య పానమువలన తలుచుగ మాటలాడుట నిద్రించుట స్మృతిలేవండుట భ్రమించుట మద్యము జీర్ణముకాకుండు వరకు భూమిపైబడి కాల్యనుచేతులును నొట్టుట ఈ లక్షణములు గలది రక్తజమూర్ఛమని తెలియవలయు కంపము నిద్ర దప్పి అజ్ఞానము అనువా నితోగూడినదై సుశ్రుతకల్పనానమున జెప్పబడిన మూల పత్ర క్షీణిది సేవన వలన జనించెడి విషలక్షణయుక్తంబై యుండునది విషజమూర్ఛ యనంబడు.

మూర్ఛా భ్రమ తంద్ర నిద్ర అనువానిభేదములు.

శ్లో॥ మూర్ఛాపిత్త తమఃప్రాయా రజఃపితౌ నిలాద్భ్రమః |
 తమోవాత కఫాతంద్రా నిద్రాశ్లేష్మ తమోభవా ||

తా. మూర్ఛారోగమున పిత్తతమోగుణములు ప్రబలముగనుండు. రజోగుణ పిత్తవాతముల వలన భ్రమగలుగు తమోగుణ వాతకఫమువలన తంద్రగలుగు. కఫము తమోగుణము అనువానివలన నిదురగలుగు.

పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి చిరాచ్ఛ ప్రతిబుధ్యతే ।
 గురుభిః ప్రావృతైరంధై ర్యతైవా ద్ద్రోణచర్మణా ॥
 సప్రసేకస్స హ్యల్లాసో మూర్ఛాయే కఫసంభవే ॥

తా. మేఘములచేగాని లేక చీకటిచేగాని గప్పంబడినటుల ఆకాశమునుగాంచి తక్షణమున మూర్ఛిల్లి దీర్ఘ కాలము మీద తెలివినజెండుట శరీరమువై దట్టమైన వస్త్రము గాని లేక పచ్చిచర్మముగాని కప్పంబడినటులుండుట ముఖమువలన చొంగకారుట వాంతి వచ్చునటులుండుట ఈ లక్షణములుగలది కఫజమూర్ఛయని తెలియవలయు.

సన్నిపాతజమూర్ఛా లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాకృతి సన్నిపాతా దపస్సార ఇవాగత ।
 సజంతుం సాతయత్యాశు వినాబీభత్సచేష్టితైః ॥

తా. వాతపితృశ్లేష్మలక్షణము క్తంబై నోట నురుగుకారుట పండ్లుకొరుకుట సేత్రములు త్రిప్పట ఈ మొదలగు అపస్సారలక్షణ విహీనంబై 2 వ అపస్సారమువలె నుండునది సన్నిపాతజమూర్ఛ యనంబడు. (ఇది వాతాది మూర్ఛలలో అంతర్భావము జెందియుండుటవలన ఆరుగ గణనము చేయబడియె.)

రక్తజమూర్ఛా సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ పృథివ్యాప స్తమోరూసం రక్తగంధ స్తదన్వయః ।
 తస్మాద్రక్తస్య గంధేన మూర్ఛంతి భువిమానవాః ।
 ద్రవ్యస్వభావ ఇత్యేకే దృష్ట్యాయ దభిముహ్యతి ॥

తా. పృథ్వి ఉదకములు తమోగుణ విశిష్టములు నుటియు రక్తముయొక్క గంధమును పృథ్వి ఉదక సంబంధముగలదిగ నుండుటంజేసి తమోగుణ విశిష్టంబు దానం జేసి తామస ప్రాధాన్యముగలవారలు రక్తగంధమువలన మూర్ఛం జెందెదరు. రక్త గంధము రాక రక్తమును చూచిన మాత్రముననే మూర్ఛిల్లుట ద్రవ్య స్వభావ గుణమని కొందరు వచిం చెదరు.

విషమద్యజనిత మూర్ఛావివరణము.

శ్లో॥ గుణాస్త్రీప్రతర త్వేన స్థితాస్తువిషమద్యయోః ।
 తపవ తస్మాదాభ్యాంతు మోహశాస్యాతాం యథేరితౌ ॥

తా. త్రైలులయందు (శ్లో॥ లఘురూక్షమాశువికందం వ్యవాయ తీక్ష్ణంవికాసి నూక్ష్యంచ । ఉష్ణమనిర్దేశ్యరసం దశగుణముక్తం విషంతవ్ జ్ఞే॥) అనగా లఘురూష్ణా ఆకువిదళ వ్యవాయ తీక్ష్ణ వీకాసి నూక్ష్య ఉష్ణ అనిర్దిశ్యరసమువలన నీ 10 గుణంబు లలో కొన్ని తీవ్రముగనుండుటవలన మూర్ఛ గలుగకుండు. నుటియు వై శిష్ణుబడిన 10 గుణంబుల్య విషమద్యమలయందు కడుతీవ్రతరములగు నుండుటవలన వై శిష్ణుబడిన ప్రకారము మోహముగలుగు. విషమద్యములలో విషము జీర్ణము జెందకుండు. దానం జేసే విషసంబంధమువలన జనించిన మోహము స్వయముగ వదలక బాధింపుచుండు. మద్యము జీర్ణముజెందు దానంజేసి మద్యమువలన జనించిన మోహము స్వాభావికముగ కాంతము జెందు.

రక్తజాది మూర్ఛాలక్షణము.

శ్లో॥ స్తబ్ధాంగదృష్టిస్తవ్యవృజా గూఢోచ్ఛ్వాసశ్చమూర్ఛితః ।
 మద్యేనవిలక్షణేతే నష్టవిభ్రాంతిమూససః ।
 గాత్రాణివిక్షిప్తా భూమా జరాంయావన్నయాతితత్ ।
 వేషధుస్సవ్యష్టతృష్ణాస్సుప్తి స్తమశ్చవిషమూర్ఛితే ।
 వేదితన్యంతీవ్రతరం యథాస్వంవిషలక్షణైః ॥

తా. శరీరము సేత్రములు స్తంభించుట క్వాసము అస్పష్టముగ వెడలుట మద్య పానమువలన తఱుచుగ మాటలాడుట నిద్రించుట స్ఫుతిలేకుండుట భ్రమించుట మద్యము జీర్ణముకాకుండు వరకు భూమివైబడి కాళ్ళనుచేతులును నొట్టుట ఈ లక్షణములు గలది రక్తజమూర్ఛయని తెలియవలయు కంపము నిద్ర దప్పి అజ్ఞానము అనువా నితోగూడినదై గుశ్రుతకల్పస్థానమున శిష్ణుబడిన మూల ప్రతక్షీతాదిసేవన వలన జనిం చెడి విషలక్షణయుక్తంబై యుండునది విషజమూర్ఛ యనంబడు.

మూర్ఛా భ్రమ తంద్ర నిద్ర అనువానిభేదములు.

శ్లో॥ మూర్ఛాపితృ తమఃప్రాయా రజఃపితౄ నిలాద్భ్రమః ।
 తమోవాత కస్మాతంద్రా నిద్రాశ్లేష్మ తమోఠవా ॥

తా. మూర్ఛారోగమున పితృతమోగుణములు ప్రబలముగనుండు. రజోగుణ పితృవాతముల వలన భ్రమగలుగు తమోగుణ వాతకఫలమువలన తంద్రగలుగు. కఫము తమోగుణము అనువానివలన నిదురగలుగు.

తంద్రాలక్షణము.

శ్లో॥ ఇంద్రియాన్ధ్యవసంప్రాప్తి ర్గౌరవంజృంభణంక్షయః ।
నిద్రార్తస్వేవయస్వైతే తస్యతంద్రాంవినిర్దిశేత్ ॥

తా. ఇంద్రియములకు స్వస్వవిషయ గ్రాహికకళక్తి విహీనత శరీర కారవము ఆవలింతలు బడలిక ఆనునవి నిద్రార్త పురుషునికి గలుగునటుల బాగ్రదవస్థయందుండు వానికి కలిగిన తంద్రయని జెప్పబడు. (చరకే॥ శ్లో॥ యదాతు మనసిక్తాంతే కర్మా త్యావః క్షమాన్యతాః । విశయేభ్యో నివర్తంతే తదా స్వపితిమానవః ॥ అనగా నెపుడు మనస్సు ఇంద్రియములు బడలి విషయగ్రాహకకళక్తి విహీనంబులుగనుండెడినో అపుడు నిదురకలిగినదని తెలియవలయు.) (భ్రమయొక్క లక్షణము ప్రసిద్ధంబగుటచే నిచట జెప్పబడదయ్యె.)

శ్లో॥ దోషేషుమదమూర్ఛాద్వ్యా గతవేగేషుదేహినామ్ ।
స్వయమేవోపశామ్యంతి సన్యాసోనాషతైర్విना ॥

తా. దోషములయొక్క వేగము శమించిన మదమూర్ఛాదులు తమంతటతామే శమించు. మూర్ఛాది వ్యతిరక్త సన్యాసమునం దై తేనో దోషములయొక్క వేగము ఔషధములేకనే శమించనేరదు.

సన్యాసలక్షణము.

శ్లో॥ వాగ్దేహమనసాంచేష్టా ఆక్షిప్యతిబలామలాః ।
సన్యస్యంత్యబలంజంతుం ప్రాణాయతనమాశ్రితాః ।
సనాసంన్యాససన్యస్తః కాష్ఠీభూతోమృతోపమః ।
ప్రాణైర్విముచ్యతే శీఘ్రం ముక్త్యాసద్యఃఫలాంక్రియామ్ ॥

తా. కడుబలివృష్టమైన దోషము వాగ్దేహ మనోవ్యాపారములకు ప్రతిబంధమును గలుగంజేసి హృదయమున వెలకొని దుర్బలులైన వారిని మోహింపంజేయునది సన్యాస మనంబడు. దీనివలన పీడితుడుగనుండువాడు భూమివై కాఠ్యమువలెద్రెల్లు. దీనియందు నూడులతో పొడుచుట యంత్రములతో త్రిప్పుట దీపపుత్తిని ముట్టించి దానిపొగను వాసికాద్వారములయం దునుచుట యీ మొదలగు చికిత్సలను చేయవలయు. అట్లు చేయని యెడల శీఘ్రముగా మృతిజెందు.

సర్వమూర్ఖులకు శిరీషబీజాద్యంజనము.

శ్లో॥ శిరీషబీజం సింధూత్థం వచామారీచ మూగధి ।
మనశ్శిలాం సమంచైవ బస్తమూత్రేణ పేషయేత్ ।
తత్కల్కేనాంజయేన్మూర్ఖాం సన్నిపాతోద్భవాంజయేత్ ॥

తా. దిరిసెనపువీతులు సైంధవలక్షణము వస మిరియాలు పిప్పళ్ళు రక్తమణిశిల దీనిని సమభాగములగు ఖల్వములోనుంచి గొట్టిమూత్రముతో మర్దించి కల్కముచేసి కన్నులబెట్టిన సన్నిపాతమూర్ఖువారిండు.

వాతాదిస్వస్థా స్వస్థతాలక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దోషాయుక్తచ్చ సుఖకృద్దోషాయుక్తో సుఖా
పహః । హృదయే నాభిమధ్యేచ జాయతే పితృకోపతా ॥

తా. వాతపిత్తకైష్టములు తమతమ స్థానములయందుండిన శరీరము సుఖకరముగ నుండు. లేక ఒకటితోనొకటి కలసియుండిన అనేకరోగముల గలుగంజేయు. అొమ్ము బొడ్డు దీని నదుమ గుబులు జనించిన పిత్తము ఊర్ధ్వగతమైనదని తెలియవలయు. ఇదికష్ట సాధ్యము. (ఇది నివర్తించుకొకై బడబాగ్నిరసమును గాని లేక ప్రాణిబద్ధ రసమును గాని లేక వైత్యాంతకరసమును గాని లేక ఆముదము తిప్పసత్తు మిరియమును గాని లేక గచ్చపలుకులను గాని లేక చిన్నంగిరసములో నెయ్యి మిరియపుచూర్ణము చింతపులుసు అనువానిని కలిపిగాని నేవింపవలయు. మఱియు దీనియందు పిత్రాంతకరసము మహాద్రా షాదిచూర్ణము ప్రసిద్ధము గాన నేవింపవలయు.)

పిత్తప్రకోప కారణము.

శ్లో॥ అతికట్వమ్ల తక్ష్ణోష్ణ శుష్కశాకా త్పురాన్నతః । విషమా
శన క్రోధాన్ని ధూమఘర్మాద్వ సేవనాత్ । శరద్ద్రోష్ణా
గమేపిత్ర ప్రకోపో జాయతేన్వణామ్ । వాంతిభ్యాంతి క్షమా
మూర్ఛా ప్రలాపోతి శిరోరుజా । దాహోమూరుచి స్తృషా
దోషాః పిత్రాత్స్వ రతిదారుణాః । శీరలై ర్మధురాహారై
స్నాన్నసపానై రుపాచరేత్ ॥

తా. కడుచేదు పులుసు తీక్ష్ణపదార్థములు ఉష్ణపదార్థములు ఎండిన కూరలు దుష్టాన్నిము అనువాని సేవనవలన విషమాశనము కడుకోపము అగ్ని తాపము పొగ ఎండ మార్గమునదుచుట అనువానివలన శరద్ధ్రీన్యకాలములవలన వైత్యము బ్రకోపించి. వాంతి భ్రాంతులు ఒడలిక మూర్ఛ ప్రలాపము తలనొప్పి తాపము ఆరుచి దప్పి అను లక్షణములతో గూడినదై వారుణములగు 24 వైత్యరోగముల జనింపజేయు. వానియందు శీతలద్రవ్య సేవన మధురద్రవ్యములయొక్క సేవన స్నానపానములు హితకరంబు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శిరోద్దిమూర్ఛాసమిదాహా
 మోహాఃకంపోతిశోషారుచిపర్వభేదాః |
 ఉన్నిద్రతాతృశ్శ్చ)మరోమహర్షజృంభాతివాక్పాపిమదశ్చపిత్రే॥

తా. తలనొచ్చుట మూర్ఛ వాంతి మోహము కంపము కడుకోప ఆరుచి గలుగుట వేళ్లగణువులు నొచ్చుట నిదురబట్టకుండుట (విస్కుటముగ ఆకలిగలుగుట)దప్పి భ్రమగులుగుట శరీరము గగుర్పొడుచుట ఆనలింతులు గలుగుట త్వరపడి మాటలాడుట శరీరము గురుతెరుగుండుట ఈ లక్షణములుగలది వైత్యరోగమని తెలియవలయు. (వైశెప్పబడిన పిత్రరోగ నిదానాదుల బాగుగా నెఱింగి చికిత్సంపవలయు.)

వాతవైత్యగుబులుగల రోగములకు త్రివిక్రమరసము.

శ్లో॥ [నిద్ధరసార్ణవే] సూతంగంధం మృతంతామ్రం శిలాతౌళించ
 శోధితమ్ | కృష్ణానాగ బలాపథ్యా శ్రీఖండంచ విదారికా |
 ఏరండం మర్దయేత్తుల్యం ద్రవై శ్చాన్ని పునర్నవైః |
 నిష్క్రమాత్రాం వటీంఖాదే ద్వాతపిత్ర హరంభవేత్ |

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన శిలాజ్జిత్తు శుద్ధిచేసిన తాళకము పిప్పళ్లు జిబిలిక జేళ్లు కరక్కాయలు శ్రీగంధము నేలగుమ్మడు గడ్డ ఆముదపువేరు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి చిత్రమాలరసముతోను గలిజేరువేళ్లరసముతోను మర్దించి నిష్క్రప్రమాణము మాత్రలుచేసి తేనెతో నేవించిన వాత పీత్ర సుకలిత రోగములు గుబులుగల రోగము హర్షింపు (లేక యిది నివర్తించుటకై వైతాంతకరసముగాని లేక ద్రాక్షాదిమార్దముగాని నేవింపందగు.)

వాతవైత్తమూర్ఛలకు ప్రచండభైరవరసము.

శ్లో॥ [నిద్ధరసార్ణవే] కలాని పంచ్యసూతస్య పలంచైతామ్రచూర్ణ
 కమ్ | జంబీరాణాండ్రవైఃపిప్లం సూతతుల్యంచ గంధకమ్ |
 నాగవల్లిద్రవైఃపిప్లంతామ్రపాత్రే ప్రదాపయేత్ |
 రుద్ధావలఘువుశుచాచ్యంత్యూర్ణవైశ్చస్యనుమిశ్రితమ్ |
 అర్ధాంగకంపకాతార్తో భక్షయేత్తుద్విగుంజకమ్ |
 దాహసంతాపమూర్ఛాసు వాయుపీత్తసమన్వితే॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 5 భాగములు తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 5 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసము తమలసాకు రసము వీనితో మర్దించి తామ్రపాత్రలోగాని (లేక కుప్పెలోగాని) నుంచి దాని మూతిని మూసి లఘుపుటంబిడి చూర్ణముచేసి దానికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణమును గలిపి 2 గురిగింజల యెత్తును నేవించిన అర్ధాంగవాతము కంపవాతము దాహము శక్తిర తాపము మూర్ఛ వాత వైత్య సుకలిత రోగములు (గుబులుగల రోగములు) హరించు.

వాతశ్లేష్మనంకలితమునకు గగనగర్భికారసము.

శ్లో॥ సూతాధ్రతీష్ణతామ్రంచ మృతతాళక గంధకమ్ |
 భార్గీశుంఠవచాధాన్యా కల్పలంచవిషాభయమ్ |
 మర్ద్యంపర్పటికాద్రావైర్నిష్క్వంవై భక్షయేద్వటీమ్ |
 వాతశ్లేష్మరహత్యాశు నటీగగనగర్భికా॥

తా. రుద్ధభస్మము అభ్రోకభస్మము ఉక్కుభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన గంధకము గంటుభారంగి శొంతి వస కొతిమర్దు గుమ్ముడులేకు శుద్ధిచేసిన నాభి కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి పర్పాటక రసముతో మర్దించి నిష్క్రప్రమాణము మాత్రలుచేసి తేనెతో నేవించిన వాత శ్లేష్మ సుకలిత రోగములు హరించు.

వాతవైత్త మూర్ఛాహర కల్పములు.

క॥ కానుగవిత్తులుప్పిలి । వేసిళ్ళను నూర్చిద్రాగ వేగ మెమటిదా ।
మేననువంటినమూర్ఛల । నానాటనుసంహరించునయగుణశీలా ।

తే॥ గి॥ బాష్టుకాకరగడ్డయుఁ బాడియుఁ జేసి ।

గలిపిసిటనుద్రావంగఁ గడిదియైన ।

మూర్ఛగణముల నిర్మూలముగ హరించు ।

నగ్నిమిడతలుపడిమ్రగ్ని నట్లు వేగ॥

క॥ శ్రీగంధ రేలగంధము । బాగుగ మఱి చారెడేసి భక్షణ సేయఁ ।

నాగాభరణవికృపచే । వేగంబున నూనుమూర్ఛ వితతులు ధాత్రిఁ ।

(మణుగు నమిలివేళ్ళు చెక్క మణుగు వావిలివేళ్ళు ఆయాకు అడ్డెడు తెల్లవుల వలు ఇవి కూడా కుండను బెట్టి నలుతూముల నీళ్ళుబోసి అష్టావశేషముగా కషాయము గావి అది వడియబోసి అంసు 2 నేర్లు నూనెబోసి అది లేహముగాను వండి యెత్తు మాడయెత్తు తెల్లలిపాయలముద్ద కలిపి 6 నెలలు నేవించేది. మూర్ఛ కుంజీటి తెవులు తీపుగల వాతములు మానును. ఆకు దీసిన ఊలవపప్పు ముసుగకూర కందిపప్పు నేవించేది.) ఈ యోగము మాకు లభించిన గ్రంథములయందు సంస్కృత శ్లోక విహీనంబై బౌషధ సిద్ధిగ ననుగుణ్యంబై గన్నట్టుచుండినను గ్రంథస్థంబగు దాని వదల సేరక యిందు ముద్రింపించినారము.

శ్లో॥ ముండిపంచాంగచూర్ణంవా త త్తదోగం వినాశ యేత్ ।

తచూర్ణంక్షీర సుధునా సర్వమూర్ఛాహరంపి బేత్ ।

తా. కర్ష ప్రమాణ బోజితర సమూల చూర్ణమును ఆవుపాఱితో గాని లేక తేనె తో గాని ప్రత్యహము నేవించుచుండిన సర్వమూర్ఛలు ఆయా రోగములు హరించు.

మూర్ఛలకు నస్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] మధూకపిష్టం సితయాచయుక్తం స్తస్యేన
నస్యం వినిహంతిమూర్ఛామ్ ।
స్తస్యేనహిక్షుస్వరస్యేననస్యం సచందనంచైవనిహంతిమూర్ఛామ్ ।

తా. ఇప్పుండి పంచదార వీనిని చనుబాలతోనూరి నస్యముజేసినను లేక చను బాలు చెఱుకు రసము శ్రీగంధము వీనిని నస్యముజేసినను మూర్ఛహరించు.

శ్లో॥ [అయు ర్వేదే] కుంకుమంశర్కరాయుక్తం ఘృతేనవయసాత
థా । మూర్ఛావికారదోషఘ్నం వాయుజోన్మాదపిత్తజిత్ ।

తా. కుంకుమపువ్వు పంచదార ఆవునెయ్యి ఆవుపాలు వీనిని నస్యముగాని లేక నేవనగాని జేసిన మూర్ఛ వాతో న్మాదము పిత్తము హరించు.

శ్లో॥ నారీపయస్సరుధుం శర్కరాయూషీకః ఘృతమ్ ।
మూర్ఛానుదవికారఘ్నం వాయుజోన్మాదపిత్తజిత్ ।

తా. చనుబాలు యష్టిచుఘకము పంచదార తేనె నెయ్యి నస్యముజేసిన మూర్ఛ మదము వాతో న్మాదము పిత్తము హరించు.

శ్లో॥ కుంకుమంఘృతసంయుక్తం మూర్ఛా పిత్తవికారనుత్ ।
శిరోభ్రమహారం శ్రేష్ఠం నస్యంచై నాత్ర సంశయః ॥

తా. కుంకుమపువ్వును ఆవు నేతితోనూరి నస్యముజేసిన మూర్ఛ పిత్తము తల తిరుగుట నిస్సంశయముగ హరించు.

క॥ జిల్లేడుకొనలరసమును ।

సల్లలితముముక్కుదొండ్ర సరగునఁబోయఁ ।

వెల్లియగుమూర్ఛరోగము ।

లెల్లనుదామానుసుమ్మి యిలలో వెలయఁ ।

వైత్తరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ పురాణశాలిగోధూమ పటోలంతంజులీయకమ్ ।
ధాత్రీవయస్థారురసీ న్రాక్షోదాడిమచందనమ్ ।
చతుర్వింశతిపైత్రేతు సేవితంచహితంసదా ।

తా. సాతవధు గోధుములు పొట్టుకాయ చిట్టికూర ఉసిరికపప్పు పొన్నగంటి కూర చాతలాసికూర ద్రాక్షపండు దానిమ్మపండు శ్రీగంధము ఇవి 24 వైత్తరోగముల యందు పథ్యకరంబులు.

వైత్తరోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దధిక్షీరగుడంసర్పి రామనిమ్పాననర్షపం ।
విదాహీగురువస్తూని వ్యాయామఃశ్రోధఆతపః ।
చతుర్వింశతివైత్తేభవ్యాపథ్య సముదాహృతమ్॥

తా. వెలుగు పాలు బెల్లము నెయ్యి మినుములు ఆనుములు ఆవాలు విదాహీ కరద్రవ్యములు గురుకరద్రవ్యములు సంచారము శోపము క్షేప్లము ఎండనేవ ఇవి 24 వైత్తరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద శ్రీరఘనాద పారావారభోగవిహార పారీణానిడి మామిడి భగినత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నచుశ్చివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యబస శిరోఘోషాసణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నాచుభేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితే చతుర్వింశతి వైత్తరోగ ఛర్దియూర్పాలోగ నిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం సప్తమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

ఋ అష్టమ ప్రకరణము. శ్లో

శ్లో॥ ఖట్వాంగధారిణంరుద్రం చంద్రసూర్యాన్ని లోచనమ్ ।
విష్ణువల్లభమీశానం దేవదేవమహంభజే॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విష్ణుభానుశ్య కంకగలవాడై తనచే జేయం బడు నీ గ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పఠిసమాప్తిజేందుటకై గ్రంథచుధ్యమమున తన కిష్ట దేవతయగు ఈశ్వరునియొక్క నమస్కారాత్మక మంగళమును “ ఖట్వాంగ ధారిణం రుద్రం” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తా. ఖట్వాంగమే నాయుధముగ గలవాడు చంద్ర సూర్యాన్నిలే నేత్రము లుగ గలవాడు విష్ణువునకు ప్రియకరుడు సకలైశ్వర్య సంపన్నుడు సర్వ జేవతఃకు ప్రభువునకు ఈశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రనూ బసవాహ్వయః ।
వయ్యోమి వృష రాజీయ మహంనైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమునెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను నైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయము నీ గ్రంథముయొక్క అష్టమ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

కాసరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [అయు ర్వేదే] ధూమోపఘాతా ద్రజసప్తదైవ వ్యాయాను రూక్షాన్ననిషేవణాచ్చ ।
విమార్గగత్వాదపిభోజనస్య వేగా వరోధాత్త్వ వధోస్తథైవ ।
ప్రాణోహ్యుదానానుగతః ప్రదప్త

స్సంభిన్న కాంస్యస్వనతుల్యఘోషః | నిరేతివక్త్రాత్సహసా
సదోఘోషునీషిః కాసఙ్గతి ప్రదిప్యః |

తా. ముఖ వాసికాద్వారముల పొగ దుమ్ము బ్రవేశించి క్వాసము నడ్డగించుట మిక్కుటముగ సంచారము మొదలగు వానిని నేయుట రూక్షాన్నముల ప్రతిదినము నేవించుట కడుతీవ్రముగ భుజించుటవలన అన్నము విరుద్ధ మార్గమును జెందుట (అనగా కొరవోవుట) మలమాత్రముల తుమ్ముల నడ్డగించుట ఈ కారణముల వలన ప్రాణ వాయువు మిక్కుటముగ దుష్టంబై ఉదానవాతమును దోషయుక్తముగ జేసి దాని తోడంగలసి కఫపిత్తయుక్తంబై పగిలిన కంచుపాత్రతో తుల్యమైన శబ్దముగలదై వాద్వారంబున నుండి నకస్మాత్తుగ లైలువెడలు. దీనినే విద్యజ్ఞములు * కాసమని వచించెదరు.

కాసరోగ భేదవివరణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] పంచకాసః స్మృతావత పిత్తశ్లేష్మక్షత
క్షయైః | క్షయాయోపేక్షితాస్సర్వే బలినశ్చోత్తరోత్తరమ్ |

తా. కాసరోగము వాత పిత్త శ్లేష్మక్షత క్షయములన విభంబులు. వాని యం దౌషధోపచారము నేయబడకుండుటచే సర్వధాతువులు క్షయించి ఒకదానికన్న నొకటి బలవత్తరముగ నగు. (అనగా వాతకాసాపేక్షయా పిత్తకాసము పిత్తకాసాపేక్షయా శ్లేష్మకాసము శ్లేష్మకాసాపేక్షయా క్షతకాసము క్షతకాసాపేక్షయా క్షయకాసము జనించు ననుట.

కాసరోగ పూర్వరూపములు.

శ్లో|| [నిత్యనాథీయే] పూర్వరూపంథ వేత్తేషాం శూకపూర్ణగభా
స్యతా | † కంఠేకండూశ్చభోజ్యానా మవరోధశ్చజాయతే |

తా. కంఠము నోరు వీనియందు ముండ్లుబారట కంఠములో దురదగలుగుట కంఠములో అన్నము దిగకుండుట ఈ లక్షణముల వలన కాసము జనించునని తెలియ వలయు.

వాతకాస లక్షణము.

శ్లో|| వాతకాసేకంఠశూలం నూర్ధ్ని పారోష్వదకేపిచ |

* కాసమన--దగ్గు. † కంఠే కండూశ్చవైవైవ భుక్తా రోధశ్చజాయతే.

తౌమాసనంబలక్షీణం భిన్న కాంస్యస్వరి స్తథా |

తా. కంఠము శిరము పార్శ్వములు కడుపు శూలించుట ముఖము కృశించుట సత్వము క్షయించుట సర్వము పగిలిన కంచుపాత్రతో తుల్యముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది వాతకాసమని తెలియవలయు.

వైత్యకాస లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] ఉరోదాహణః * రక్త్రోశోష స్తిక్తాస్యత్వం
జ్వరస్తమా | కటుతిక్తంవమిశ్చోష్ణం పీతంచపిత్తకాసకే |

తా. అొమ్ములోనుండుట నోరుండుట నోరు చేదువేనుట జ్వరము దప్పిగలుగుట కారముగ వగరగ ఉష్ణముగ పచ్చగ వాంతియగుట చకారమువలన శరీరము పొండురవర్ణముగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది పిత్తకాసమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మకాస లక్షణము.

శ్లో|| శిరోర్దికఫపూర్ణాస్యం హృద్దాహణోగురుతారుచిః |
కాసేనాంద్రకఫఃకండూ శ్లేష్మకాసస్య లక్షణమ్ |

తా. తలనొచ్చుట ముఖము కఫముచే పూయబడినటులుండవట అొమ్ములో మండుట శరీరము బరువుగనుండుట అరుచిగలుగుట దగ్గిన దట్టముగ కఫమువెడలట శరీరమున దురదగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మకాసమని తెలియవలయు.

క్షతకాస లక్షణము.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] సర్వభేదజ్వరశ్వాసత్పిష్టావై స్వగృహీషితః |
సపూర్వంకాస తేనుష్కం తతఃస్థీవతిశోణితమ్ |

పారావతఙ్గవాకూజక్ కాసవేగాన్ని తోద్భవే |

తా. వేళ్ళగుణువులు నొచ్చుట జ్వరము ఉబ్బసము దప్పిగలుగుట బొంగు బోయినటుల మాటలాడుట తొలుత పొడిదగ్గు గలిగి పిదప రక్తమునుమియుట క్షతజ కాసవేగము వలన పావురపిట్టవలె గుర్గురుశబ్దమునుజేనుట ఈ లక్షణములు గలది క్షత కాసమని తెలియవలయు.

* రక్త్రోశ = రక్తము శోషించుట.

క్షయకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గాత్రశూలం జ్వరోదానణో మోహః
ప్రాణక్షయశ్శ్వాసకాః । శుష్కంస్థిపయేత్కృచ్చాత్స
పూయంశోణితంచయః । ఇత్యేషక్షయజఃకాస సాధ్యో
బలవతాం క్వచిత్ । క్షీణానాం దేహనాశాయ సవనాసాధ్య
తాంప్రజేత్ ।

తా. శరీరము నొచ్చుట జ్వరము తాపము మోహముగలుగుట ప్రాణవాతము
క్షయించుట వాతప్రకోపమువలన మిక్కుటముగ నిట్టూర్పు వాయువువెడలుట పొడి
దగ్గుగలుగుట కష్టముమీద చీము నెత్తురుతో గూడియుండు కఫమును ఉపయోచుట
ఈ లక్షణములు గలది క్షయకాసమని తెలియవలయు. (ఇది సత్యముగల) వారిలో
ఓకానొకనికి సాధ్యంబగు. సత్యము లేకుండు వానికి అసాధ్యంబగు.

కాసరోగ సాధ్యసాధ్యములు.

శ్లో॥ కాసఃపంచవిధస్తత్ర శుష్కవాతాత్మకేమతః ।
వైత్తికేదాహసంయుక్తశ్లేష్మికేపీనసాన్వితః ।
క్షుతేభిఘ్నాతాదురసి క్షయజస్తు క్షయాకృతిః ।
యాప్యక్షుతసముద్భూతః క్షయకాసోనసిధ్యతి ॥

తా. వైశిష్ట్యబడిన ప్రకారము కాసరోగము ర్విధంబులు అందు వాతకాస
మున పొడిదగ్గుగాని లేక శరీరకృశత్యముగాని గలిగియుండు. (ఇది సాధ్యము.) పిల్లకా
సమున సర్వాంగములయందు తాపముగలుగు. (ఇది సాధ్యము.) శ్లేష్మకాసమున పీనస
గలుగు (ఇది సాధ్యము.) క్షుతకాసమున అభిఘ్నాతమువలన అోమ్యనందలి రక్తముచెడి
దగ్గుగలుగు. (ఇది యాప్యము.) క్షయకాసమున క్షయరోగ లక్షణములు గలుగు
(ఇది అసాధ్యము)

పంచకాసాదులకు అమృతాంకరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసగంధత్రికటుకం గ్రంథికంచవ్య చిత్ర
కమ్ । అమృతం లవణంతుల్యం భృంగస్వరస మర్దితమ్ ।
గుంజామాత్రాశ్చవటికాః పంచకాసాన్వినాశయేత్ ।

అమృతాంకరసోనామ్నా వింశతిశ్లేష్మరోగజిత్ ।
అశీతివాతరోగాంశ్చ వాశయేన్నాత్రసంశయః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసినగంధకము త్రికటుకములు మోహి చెవ్యము
చిత్రమాలము శుద్ధిచేసిన నాభి సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములోను
నిచి గుంటగలగ రాకు రసముతో బాగుగ మర్దించి గురిగించింత మాత్రముజేసి యందొక
దానిని లేనె పిప్పలితో నేవించిన ర్ కాసములు 20 శ్లేష్మరోగములు 80 వాతరోగ
ములు చకారమువలన గళరోగము తాలరోగము శిరోరోగము కర్ణము నాసారోగము
నిస్సంశయముగ హరించు.

తిలాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] తిలాభల్లాతకంపథ్యాగుడంచేతినమాంశకమ్ ।
దుర్నామక్వాసకాసన్నుంస్థీహాపాంచురుజాపహమ్ ॥

తా. ఎఱ్ఱునువ్వులు శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ
మార్లముజేసి వానికి సమముగ బెల్లమును గ్రహించి పాకుబట్టి యందామార్లమును గలిపి
లేహ్యపక్వముగవండి ప్రత్యహము 4 మాడల యెత్తునుగాని లేక ధరణమెత్తును గాని
లేనెతో నేవింపుచుండిన మూలరోగము శ్వాసకాసలు స్తీవారోగము పొండువు హరించు.
(లేక ఈ గ్రంథములో జ్వరప్రకరణమునందు జెప్పబడిన చండభాసు రసమునుగాని లేక
నూతరాజీయమును రసమునుగాని నేవించిన కాసక్వాసములు హరించు.

చిత్రకాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చిత్రకంపిప్పలీమూలంవ్యోషంముస్తాదురాలభా ।
శతీపుష్కరమూలంచ శ్రేయసీసురనావచా ।
భార్గీఞిన్నరుహారాన్నా కర్కటాఖ్యాచకర్షికా ।
కల్కొగ్నిదగ్ధద్వితునంకషాయే పలవింశతిః ।
మత్స్యిండికాయా దశనాసర్పిషః కుడవంపచేత్ ।
సిద్ధేశీతేపృథక్ష్వాద్ర పిప్పలీకుడవాన్వితమ్ ।
చతుఃపలంతుగాక్షీర్యా శ్చూర్ణంశత్ర ప్రదాపయేత్ ।
లేహయేత్కాసహృద్రోగ శ్వాసగుమ్మ నివారణమ్ ॥

తా. చిత్రమాలము మోడి త్రికటుకములు తుంగమునైలు * దురదగొండివేరు కచోరములు పుష్కరమాలము కరక్కాయలు తులసి వస గంటుభారంగి తిప్పతీగ సన్నరాన్నము కర్కాటక శృంగి వీనిలో ప్రతిదానిని కర్ణ ప్రమాణము గ్రహించి కల్గముజేసి అందు 200 పలములయొత్తు నీశుభోసి 20 పలములు శేషించు నటుల కషాయముకాచి వడియగట్టి యందు 10 పలములయొత్తు ఖండశర్కర కుడవప్రమాణము నెయ్యి కలిపి లేహ్యపక్వముగవండి చల్లారివ పిదప లేనె 1 కుడవము పిప్పలిచూర్ణము 1 కుడవము నెదురుప్పు † పలములువైచి కలియబెట్టి నేవించిన కాసము తొమ్మునొప్పి క్వాసము గుల్మము వారించు.

అగస్త్య హరితక్యవ లేహ్యము.

శ్లో॥ దశమూలీ స్వయంగుప్తా శంఖపుష్పీశతీబలా హస్తీపిప్పల్య సామార్గ పిప్పలీ మూల చిత్రకమ్ | భార్గీ పుష్కరమూలంచ ద్విపలాంశం యవాఢకేమ్ | హరితకీ శతంచైవజలే పంచాఢకేపచేత్ | యవేస్వీన్నేకషాయేచ పూతేతచ్చాభయాశతమ్ | పచేద్గుడతులాందత్వా కుడపంచపృథగ్ముతమ్ | త్రైలంపిప్పలిచూర్ణంచ సిద్ధేశీతేచమాక్షికమ్ | లిహ్యద్వేచాభయేనిత్యమతః ఖాదే ద్రసాయనమ్ | వలించపలితం హన్యా ద్వర్ణాయుర్బలనర్ధనమ్ | పంచకాసాక్షయ్యాశ్వాసా హిక్మాంచ విషమజ్వరాః | హన్యాత్తథాగహణ్యరోహ్యదోగారుచి పీనసాః | అగస్త్యవిహితంధన్యమిదంశ్రేష్ఠం రసాయనమ్ ||

తా. దశమాలములు దురదగొండి విత్తులు శంఖపుష్పి కచ్చూరములు ముత్తవ పులకపువేళ్ళు ఏనుగపిప్పళ్లు ఉత్తరేశీ మోడి చిత్రమాలము గంటుభారంగి పుష్కరమాలము ఇవి దినుసుయొకటింటికి 2 పలములు యవధాన్యము అఢకప్రమాణము కరక్కాయలు 100 పలములు ఇటుల వీనినెల్ల నొకభాండములోవైచి అందైదు అఢకముల ప్రమాణము నడకము బోసి కషాయము కాచవలయు. ఆ భాండమందలి యవలు పక్వమైనతోడనే కషాయమును వడియగట్టి యందు కరక్కాయలు 100 పలములు

* ఇతే త్రికటసింద. మతీయ ఇదే మాలగొండియనియు జెప్పబడు.

బెల్లము 100 పలములు నెయ్యి 4 పలములు నూనె 4 పలములు పిప్పలిచూర్ణము 4 పలములు కలిపి లేహ్యపక్వముగవండి దించుకొని చల్లార్చి పిదప 4 పలములు లేనెబోసి బాగుగ కలియబెట్టి నేతితో మగిన కుండయందునిచి ప్రత్యహము 2 కరక్కాయల నేవించుచుండిన ముదిమి పంచకాసములు క్షయరోగము క్వాసము ఎక్కిళ్ళు విషమజ్వరము గ్రహణి మూలరోగము తొమ్మునొప్పి అరుచి పీనసము ఇవినశించుటయే గాక శరీరకాంతి ఆయుర్వృద్ధి బలము సగా గలుగు. ఈ హరితకీలేహ రసాయనము అగస్త్యులచే జెప్పబడియె.

ఇంద్రవారుణికాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఇంద్రవారుణికాసూతం దేవవారుకటుత్రయం | శర్కరాసహితంఖాదే చ్చాప్యసకాసహారంపకమ్ |

తా. పాపరవేరు దేవవారు త్రికటుకములు పంచదార వీని చూర్ణమును దినుసు యొకటింటికి 1 1/2 తులము చొప్పున గ్రహించి అందు రసభస్మము 10 చిన్నములయొత్తు కలిపి 20 దినములు లేనె పిప్పలి వీని యనుపాసముతో నేవించుచుండిన క్వాసలుకాసలు వారించు.

స్వయమగ్నిరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుక్లసూతం ద్విభాగంధం కుర్యార్థ త్వేచ కజ్జలీమ్ | తయోస్సమంతిష్ఠ్యచూర్ణం * మర్ద్రయేత్కస్య కాద్రవైః | ద్వియామాంతే కృతంగోశం తామ్రసాతే వినిక్షిపేత్ | ఆచ్ఛాద్వైరండపత్రేణ † యామాంతే పుష్కలతాం వ్రజేత్ | ధాన్యరాశౌన్యసేత్పిశ్చా ‡ ద్వియామాంతే సముద్ధరేత్ | సంపేష్యగాలయేద్వస్త్రే § సద్యోవారితరంభవేత్ | త్రికటుత్రిఫలాచైలా జాతీఫల లవంగకమ్ | ¶ ఏతేషాంసవభాగానాం సమంశూర్వోదితంభవేత్ | సంచూర్ణ్యణ్డయే త్తైదైర్భక్ష్యంనిష్కద్వయంతథా | స్వయమగ్నిరసోనామక్షయకాసనికృంతకః | ఇంద్రవారుణికామూలంభృంగీకృష్ణా తిలైస్సహాభక్షయేత్క్షయకాసారోనిష్కమాత్రప్రశాస్తయే ||

* మర్దయేత్కతకద్రవైః. † యామాశ్శేపుష్కలతాభవేత్. ‡ ద్వివిదిసాంతే. § ఏషాంచపరభాగానాంసమంశూర్వరసాభవేత్ || ఇటులను పాశాంతములు గలవు.

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు ఈ రెంటిని ఖల్వములోనుంచి కాటుకవలె మర్చించి దానికి సమముగ ఉక్కుభస్మము కలిపి కలబందరసముతో గాని లేక ఇండుపుకాయ రసముతో గాని 2 రూములు మర్చించి ముద్దచేసి రాగిసంపుటములోనుంచి దానిపై ఆముదపాపములుజుట్టి 1 రూములువరకు నుంచిన ఉష్ణంబగు. పిదప దానిని ధాన్యరాశియందు 2 రూములుగాని (లేక 2 దినములుగాని) వునిచి యందుండి తీసి ఖల్వములో మెత్తగనూరి వస్త్రుగాళితము చేసి నీళ్ళపై వైచిన నది తేలును. పిదప ఈ లోహచూర్ణమునకు సమముగ త్రికటుకములు త్రిఫలములు ఏలకులు బాజికాయ లవంగములు అను నీ 9 వస్తువులయొక్కచూర్ణమును గలిపి తేనెలోవైచి కలియబెట్టి 2 నిమ్మముల యెత్తును సేవింపుచుండినను లేక నిమ్మ ప్రమాణమును వెట్టిపుచ్చవేరు గుంటగలకర పిప్పళ్ళు నువ్వులు అనువాని అనుపానముతోడ సేవింపుచుండిన త్తయకాసము హరించు.

వాతకాసమునకు భూతాంకుశ రసము.

శ్లో! [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతస్య భానైకంద్యభాగం శుద్ధగంధకమ్ | భాగత్రయం మృతంతామ్రం మరీచందశభాగకమ్ | మృతాభిస్యచతుర్భాగం భాగమేకంవిషంక్షీపేత్ | భూతాంకుశస్య భానైకంసర్వమాష్టేన * మర్దయేత్ | † యామం భూతాంకుశోనామ మాషేకంవాతకాసజిత్ | అనుపానం లిహేత్ప్రదేవిభీతక ఫలత్వచః | వ్యోషా త్వములకీ భార్గివ్యాఘ్రీభిఃక్వధితంజలమ్ | కాసాన శేషాంశ్చచిరా త్పితమాశు వ్యపోహతి | మూషైకంచ లిహేత్ప్రదై రక్తకాసం నియచ్ఛతి ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు తామ్రభస్మము 3 భాగములు మిరియాలు 10 భాగములు అభిశకభస్మము 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన నాభి 1 భాగము భూతాంకుశము 1 భాగము ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకరూము మర్చించి మాషయెత్తు మాత్రలుచేసి యందొక దానిని తేనెతోసేవించి వెంబడిగ తానికాయలబెరడు త్రికటుకములు ఉసిరికె వరుగు

* భావయేత్ (రసోభూతాంకుశోనామ.

గుంటుభారంగి నేలములకపేర్లు అనువాని కషాయమును ద్రాగిన దీర్ఘకాలముగ బాధింపుచుండు వాతకాసము మొదలగు సర్వకాసములు శీఘ్రముగ హరించు. మఱియు నీ భూతాంకుశరసములో మాషప్రమాణమును తేనె (పిప్పలి) తోడ సేవించిన రక్తకాసము హరించు.

వింశతి శ్లేష్మరోగ వివరణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] పూర్వకాసః త్తయఃకాసో రక్తకాసశ్చ చిప్పికా | వాతకాసః వైత్తకాసఃక్షతకాసశ్చశుక్తికా | ఆమకాసః పాండుకాసః కృష్ణకాస స్తథైవచ | శ్లేష్మకాసో దధికాసః కాసశ్చశ్లేష్మ జిహ్వకః | కంఠజిహ్వోప జిహ్వోపహంతి జిహ్వకకాసకః | ఊర్ధ్వకాస శ్లేష్మభంగ శ్లేష్మకుష్టశ్చసంజ్ఞితః | ఇత్యైతేవింశతీఃకాసాః వాయోమివిధివత్క్రమాత్ ||

తా. పూర్వకాసము త్తయకాసము రక్తకాసము చిప్పికాకాసము వాతకాసము వైత్తకాసము క్షతకాసము శుక్తికాకాసము ఆమకాసము పాండుకాసము కృష్ణకాసము శ్లేష్మకాసము దధికాసము శ్లేష్మజిహ్వకకాసము కంఠజిహ్వకకాసము ఉపజిహ్వకకాసము జిహ్వకకాసము (ఇదిజంపును) ఊర్ధ్వకాసము శ్లేష్మభంగ గాలికాసము శ్లేష్మకుష్టకాసము అన నీనిరువదియు శ్లేష్మరోగములని దెలియవలయు.

పూర్వకాస లక్షణము.

శ్లో! [ఆయుర్వేదే] జన్మప్రభృత్యవీర్యంచ సతతం కాసపీడనమ్ | అనారోగ్యం ప్రభాతేచ పూర్వకాసస్య లక్షణమ్ ||

తా. కాసముజనించినది మొదలు ఇంద్రియములకు సత్వములేకుండుట ఎల్లపుడు దగ్గుగలిగియుండుట లేక మూల్గుమండుట ప్రాతఃకాలమున మిక్కుటముగ దగ్గుగల్గుగుట ఈ లక్షణములు గలది పూర్వకాసమని దెలియవలయు.

పూర్వకాసమునకు కాసకర్తరీ రసము.

శ్లో! అమృతంపారదంగంధం నేసాళంచసమాంశకమ్ | అర్కమూలకషాయేణ మర్దయేద్ద్యాయమాత్రకమ్ |

డోలాయంత్రే ద్వియామాంతం పానితంచ సముద్ధలేత్ |

గుంజామాత్రప్రదాతవ్యంపూర్వకాసనియచ్ఛతి |

తా. నాభి రసము గంధకము నేపాళములు వీనినెల్లకుద్ధిజేసి సమభాగములుగ బుల్యములోనునిచి జిల్లేడువేళ్ళకషాయముతో 1 ఝూముమర్దించి, జిల్లేడువేళ్ళకషాయము తోడనే 2 ఝూములు డోలాయంత్రమునకుండి గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి యందొక చానిని తేనె పిప్పలితో నేవింపుచుండిని పూర్వకాసము హరించు.

క్షయకాస లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] దేహంశుష్కంచాంగకుష్టమన్నక్షీణంచ
పాండుతాశిరోభ్రమిశ్చహిక్కాచ క్షయకాసస్యలక్షణమ్||

తా. శరీరము శుష్కంతుట శరీరము కుష్టురోగముపట్టి నటులుండుట అన్నము నందిచ్చలేకుండుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట తలదిరుగుట ఎక్కిఱ్ఱుగలుగుట ఈ లక్షణముతోడ దగ్గును గలిగియుండిన క్షయకాసమని తెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము.)

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] దేహంశుష్కతిశూలరోగసహితంకుక్షీవ్యథా
రోచకమ్| హిక్కాశుక్లవినాశగర్దడగళంకంపోస్నిమాంధ్యం
జ్వరః| శ్లేష్మాగ్రంధినిభశ్చదుఃఖి పిపులంమాంసస్యనిష్ఠీచనమ్|
శ్వాసశ్చక్షయకాస లక్షణమిదంవై పర్ణ్య తృష్ణాన్వితమ్||

తా. శరీరము కృశించుట కూలగలుగుట కడుపుమెచ్చుట అరుచిగ నుండుట ఎక్కిఱ్ఱుగలుగుట శుక్లమునశించుట దగ్గుతికెబడుట శరీరమువణుకుట అగ్నిమాంధ్యము జ్వరముగలుగుట కఫము ఉంటులుగట్టి వెడలుట చకారమువలన కఫము కంపువేసుట కడుపిడగలుగుట ఉమిసిన నెత్తురుగడ్డలు గట్టివెడలుట శ్వాసముగలుగుట శరీరమున కాంతిలేకుండుట దప్పిగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది క్షయకాసమని తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము. (బసవ దీనియందు స్వయవగ్నిరసమును బ్రయోగింపందగు.)

రక్తకాస లక్షణము.

శ్లో|| [చర్మకే] శోణితశ్లేష్మయుక్తాన్యః హృద్దాహః కాంతిహీ
నతాఉస్థాతిశయరూక్షేచ రక్తకాసేబలక్షయః||

తా. దగ్గున కఫముకంట నెత్తురుబడుట ముక్కుననెత్తురుగాడుట తొమ్ములో మండుట శరీరమున కాంతిలేకుండుట శరీరము కడు ఉష్ణముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది రక్తకాసమని తెలియవలయు. (దీనియందు జ్వరము బలక్షయము గలిగియుండిన అసాధ్యము. లేకుండిన సాధ్యము. ఈ రక్తకాసము హరించుటకై వైజెప్పబడిన ఘాతాంకుశరసములో మావప్రమాణమును తేనె పిప్పలితో నేవింపవలయు.)

వృష్ణాది కషాయము.

శ్లో|| వృషోషధాభ్యాం వృషపిప్పలీభ్యాం వృషోషణాభ్యాంచ
కృతాణాకషాయాణాం | క్రమేణనాతాది సముద్భవేమరక్తేచ
కాసేసముదాహారంతి ||

తా. అడ్డరసము శొంతి అనువాని కషాయము వాతరక్తకాసములను అడ్డరసము పిప్పళ్ళు అనువానికషాయము పిత్ర రక్తకాసములను అడ్డరసము మిరియాలు అనువాని కషాయము శ్లేష్మరక్తకాసములను హరింపజేయు (మేక అవు అనువాని పంచితములను 2 అడ్డలు ప్రమాణముగ్రహించి అందులేలచెక్క 10 పలములు చంద్రవేరుచక్క 10 పలములువైచి చాతుర్భాగముగ కషాయముగాచి వడియగట్టి అందుత్రికటుకములు చెవ్యము గంటుభారంగి అక్కలకట్టి దుంపరాస్నము లవంగములు త్రిఫలములు కలబందకుంపలు అభ్రకభస్మము అనువానిమార్గమును దినుగుబ సస్మాని (2 డబ్బుల) యెత్తుగలిపి లేవ్యాపకముగఁగండి సాంగశితలమున తగుమాత్రము తేనెతోని బాగుగ కలియబెట్టి సాయంపాిత్రఃకాలముల ఉసిరికాయంత నేవింపుచుండిన రక్తకాసము హరించు.)

చిప్పికాకాస లక్షణము.

శ్లో|| [చర్మకే] వక్త్రేమర్గంధతాకాంతి రరుచిర్దుగుమాత్రతా |
దేహకాంతిహారఃకుష్టో మందాగ్నిశ్చిప్పికాసకే |

తా. నోరుకంపు వేసుట శరీరముమెఱయుట అరుచిగలుగుట శరీరము బలవుగ నుండుట శరీరకాంతిజెడుట శరీరము కుష్టురోగము పట్టినటులుండుట అగ్నిమాంధ్యము గలుగుట ఈ లక్షణములతోడ దగ్గును గలిగియుండిన చిప్పికాకాసమని తెలియవలయు. (దీనియందు ధాతుక్షయము ప్రధానముగనుండిన అసాధ్యము. లేకుండిన సాధ్యము.)

చిప్పికాకాసమునకు సర్వాంగసుందర రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం నిషంగంధం శుద్ధతాళక మాక్షికమ్ | ఏతాని సమభాగాని ఖల్వయద్యే వినిక్షిపేత్ | హంసపాది రసేనై వద్వియామం మర్దయేద్ద్రుణమ్ | కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ వాలుకాభిః ప్రపూరయేత్ | సాంగశీతల ముద్భృత్య ద్విగుం జం భక్షయేత్సదా | చిప్పికాసం నిహంత్యాశు సర్వకాసం నియచ్ఛతి | సర్వాంగ సుందరోప్యేష రాగరాజ నికృం తనః | దశభిర్మరి చైర్యుక్తాం పథ్యాంపిష్ట్యాభ సాతథా | నాభి జానాతికాసంచ నిద్రాసుఖకరంపరమ్ |

తా. రసము నాభి గంధకము తాళకము * శేమమాక్షికము వీనినెల్ల శుద్ధిచేసి సమభాగములగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో 2 ఝాములు బాగుగ మర్దించి గాజుకు ప్యెలోనునిచి వాలుకా యంత్రమున 2 ఝాములు మృద్వ్యగ్నితోవండి సాంగశీతలమున దీసి యందు 2 గురిగింజలయెత్తును పదిమిరియాలు 1 కరక్కాయ అను వానిని ఉదకములో నూరి దానియనుపానముతోడ నేవించిన చిప్పికాకాసము సర్వకా సములు తీయరోగము హరించు మఱియు నీయాషధసేవనవలన కాసోపద్రవరహి తుండై శుభముగ నిద్రించు. (కరక్కాయచూర్ణము ½ సేరు ఉప్పు ½ సేరు అక్క లకణ్ణి దుఃపరాస్నము పంచకోలములు అనువాని చూర్ణముదినుసుకు 1 1/2 తులము ఇటు లవానినెల్ల నేకముజేసి గుంటగలగ రాకురసముతో మర్దించి 7 భావనజేసి ప్రతిదినము ఉసిరికాయంత చూర్ణమును తేనెతో నేవింపుచుండిన చిప్పికాకాసము హరించు.)

శ్లో॥ మండూరం కఫవాలేఘ్నం దీపనస్యవివర్ధనమ్ |

తా. మండూరమును గంజితోడత్రాగిన వాతకాసము హరించుటయే గాక అగ్ని దీపనము సగాగలుగు.

వాతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] హృచ్చంఖమ్మూర్ధోదర పార్శ్వశూలీ క్షామా ననఃక్షీణ బలస్వరాజాః | ప్రసక్తవేగస్తుసమీరణేన భిన్న స్వరః కాసతిశుష్కమేవ |

* శేమమాక్షికమన—బంగారనిష్ప, 7 భావనయన ఉరతెట్టుట.

తా. హృదయము కణత శిరము ఉదరము పార్శ్వములు వీనియందు శూల గలుగుట నోరెండుట బలము స్వయము ధాతువులు వీనియొక్క తేజస్సు క్షయించుట పలుమారుదగ్గుట స్వర భేదము పొడిదగ్గు గలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతకాసమని తెలియవలయు

రుద్రపర్పటి రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంద్విధాగంధం సమర్ద్యంబో ధృజద్రవైః | వాతారిరార్ద్రాకంధ్రింగీకాకమానీద్వికణ్ణికా | దినైకంమర్దయేత్థే పాచయేత్పర్పటితథా | ద్వయోఃపా దంబృతంతామ్రం క్షిప్త్యామృద్వగ్ని నాపచేత్ | రక్తవర్ణం భవేద్యావత్తావద్దర్వాప్య ప్రచాలయేత్ | ప్రక్షిపేత్కదలీ షత్రేస్థాప్యస్మిద్గృతుపుటేపుః | ఆచ్ఛాద్య తేనయోగేన హ్యథ శ్లోచిర్ధ్వంచగోమయమ్ | దగ్ధంవిచూర్ణ చేత్పశ్చాచ్ఛూర్ణ పాదం విషంక్షిపేత్ | రుద్రపర్పటికాప్యేషాచేయూగుంజా ద్వయంద్వయమ్ | చూర్ణితంకటునిర్గుండా్య మూలంనిష్క ద్వయంపిబేత్ | భృగ రాజరసేనైవలిహేద్వాసుధునాసహ | వాతకాసంనిహంత్యాశు సర్వధైవనశంవయః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసినగంధకము 2 భాగములు ఈరెంటిని కాటుకవలెనూరి లొడ్డుగ చెక్కరసము ఆమదపువేళ్ళు అల్లము గుంటగలగర కాచి యాకు తెల్లగంటెన నల్లగంటెన అనువాని రసములతో 1 దినము ఖల్వములో మర్దించి సన్నగ బిళ్ళజేసి అగ్నిపైనునిచి అప్పడమువలె కాల్చి దానికి 4 వ భాగము తామ్రభస్మము గలిపి మర్దించి చూర్ణముజేసి మూకుడులోనునిచి మందాగ్నిని ఎఱ్ఱగ నగువరకు గరితెతో నేయించి లేత అరటియాకులో నునిచి పొట్లముగట్టి గోమయ ములో పొదిగి లఘుపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి దానికి 4 వ భాగము శుద్ధిచేసిన నాభిగలిపి మర్దించి 2 గురిగింజల యెత్తును 2 నిష్కముల యెత్తు చేతిపొట్ల వానిలిపేరు అనువాని చూర్ణానుపానముతోడ గాని లేక గుంటగలగ రాకు రసానుపానము తోడగాని లేక తేనెయనుపానముతోడగాని నేవించిన వాతకాసము నిస్సంశయముగ హరించు.

వైత్యకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఉరోవిదాచాబ్యరనక్త్రోమై రభ్యర్దితస్తిక్తముఖ
ప్రసూరః । పిత్తే పీతానివమేత్కటూనికాసేనపాండుఃపరి
దహ్నామానః॥

తా. అొమ్ములోమండుట జ్వరముగలుగుట నోరెండుట నోరుచేదుగనండుట
కడుదప్పిగలుగుట పచ్చకారముగ వమనంబగుట దగ్గుగలుగుట శరీరము పాండుర
వర్ణముగనండుట శరీరమున తాపము గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వైత్యకాసమని
తెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శిరఃకంపోభిమస్వేదశ్చద్దిదోషశ్చక్షీణతా ।
త్మస్థాచశ్లేష్మశమునం మూర్ఛాచైవైత్తకాసకే॥

తా. తలనణుగుట తబ్బిబ్బులాడుట చెమట వాంతిగలుగుట సత్యము లేకుం
డుట దప్పిగలుగుట ఒకింతదగ్గు మూర్ఛగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వైత్యకాసమని
తెలియవలయు.

విజయభైరవ రసము.

శ్లో॥ [రసరిత్నాకరే] రసభాగోభవేదేగో గంధకోద్విగుణోమతః ।
త్రిభాగాపిప్పలీగ్రాహ్యోచతుర్భాగాహారీతకీ । విభీతఃపంచభా
గస్తువాసాషడ్గుణికామతా । భాగీసప్తగుణాగ్రాహ్యత్వేత
చ్ఛార్ణంప్రకల్పయేత్ । బర్పరక్వాభమాదాయభావయేదేక
వింశతి । విభీతకీప్రమాణేనమధునాగుళికాక్రియా । ఏకైకాం
భక్షయేత్ప్రీతః కాసశ్వాసవిनाశనీ । బ్రహ్మణా నిర్మితో
హ్యేష రసోవిజయభైరవః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసినగంధకము 2 భాగములు పిప్పళ్ళు
3 భాగములు కరక్కాయలు 4 భాగములు తానికాయలబెరడు 5 భాగములు అడ్డసరపు
యీనలు 6 భాగములు గంటుభారంగి 7 భాగములు ఇటులపీనినెల్లగ్రహించి మార్లము
జేసి నాయింటాకు కషామముతో 21 మార్లు భావనచేసి తానికాయ గింజలంత మాత్రలు
జేసి యెండించి యందొక దానిని ప్రాతఃకాలమున తేనెతో సేవించిన సర్వకాసశ్వాస
ములు హరించు. ఇది బ్రహ్మచే నిర్మింపబడియె.

త్రినేత్రక రసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భస్మతామ్రాభ్రతీష్ణానాం కాసమర్దవరీ
రసైః । మునిజై ర్వేతసాష్టేన దినంమర్ద్యం సుపిండితమ్ ।
* నిష్కార్ధంపిత్తకాసార్తో సర్వకాసనియచ్ఛబి ॥

తా. తామ్రభస్మము అభికభస్మము ఇనుపభస్మము పీనిని సమభాగములుగ
ఖల్వములోనునిది కనివెంద సిల్లిపీచరవేళ్ళు అవికాకు పుల్లప్రబ్బలి అనువాని రసముతో
ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్కదినము మర్దించి 2 గురిగింజలంతగాని లేక అద్దనివ్వు
ప్రమాణముగాని మాత్రలుజేసి ఎండించి యందొక దానిని సేవించిన వైత్యకాసము సర్వ
కాసములు హరించు.

క్షుతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [స్విద్ధరసార్ణవే] అతివ్యవాయభారాధ్యయుద్ధాశ్వగజనిగ్ర
హైః । రూక్షస్యోరఃక్షుతంవాయు ర్గృహిత్యా కాసనూవ
హేత్ । సపూర్వంకాసతేనుష్కంతతఃస్థివేత్స శోణితమ్ ।
కంఠేనరుజతాత్యర్థంవిభిన్నేనైచచోరసా । సూచీభిఃపత్తిష్ణా
భిస్తుద్యమానేనశూలివా । దుఃఖస్సచ్యేనశూలేనభేదపీడాభి
తాపినా । సర్వభేదజ్వరశ్వాసత్పిష్టావై స్వర్వవీడితః । పారా
వత్తనాకూజనాకాసవేగాత్క్షుతాద్భవతే ॥

తా. అతిమైధునముజేసుట కడుభారమునుమోయుట మిక్కుటముగమార్గము
నడుచుట మల్లయుద్ధము సేయుట గుఱ్ఱము ఏనుగు మొదలగునవి పరుగులిడునపుడు వాని
నడ్డగించి పట్టుటకు ఈ కారణములవలన రూక్షగలపురుషునియొక్క అొమ్ముపగిలి దా
నియందు వాతముబ్రకోపించి దగ్గునుగలుగజేయు. ఈ కాసరోగము జనించుటకుముందు
పొడిదగ్గుగలిగి పిదప రక్తయుక్తముగ కఫముబడుట కంఠము మిక్కుటముగ నెమ్ముట
అొమ్ము పగిలినట్టుండుట అొమ్ములో నూడులచే బొడుమనటుల కూలగలుగుట కూల
వలన అొమ్ములోస్పర్శసహనము లేకుండుట పార్శ్వములయందు గొడ్డలితో గొట్టన
టుల తాపయుక్తమైన కూలగలుగుట సంధులు పగిలినటులుండుట జ్వరము శ్వాసము

* ద్విగుంజంపిత్తకాసార్తోభక్షయేచ్ఛత్రినేత్రకమ్ ॥ ఇటులను పాశాంతరముగలదు.

దప్పి స్వరభేదము గలుగుట తుతజన్యకాస జేగమువలన పావురపిట్టవలె గుర్లురుళ్లెము నేయుట ఈ లక్షణములు తుతకాసమునగలగు.

తుతకాసమునకు తాలేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రససాదంఘృతంతారం శిలాతాప్యం చతుర్గుణమ్ | ఇత్సువాసారసాభ్యాంచ మర్దయే త్ప్రహారద్వయమ్ | ద్వియామం వాలుకాయంత్రే న్వేద్యమాదాయచూర్ణయేత్ | గంజాద్వయం నిహంత్యాశుకాసం * శ్వాసంక్షతోద్భవమ్ | రసస్తాలేశ్వరోనామ్నా హ్యసుపానంచ కథ్యతే | వచాకుష్ఠహరిద్రాభి సైన్ధవం టంకణంవిషమ్ | పాతాచలాంగలీవ్యోషంచాక్షం ప్రత్యేకభాగమ్ | భావితంభృంగసారేణ దినైకంతంచభక్షయేత్ | మాషంతాలేశ్వరోనామ్నా హిక్మావై స్వర్యకాసజిత్ | దాడిమంత్రిఫలావ్యోషంప్రయాణాంచ సమంగుడమ్ | చూర్ణితంభక్షయేత్కర్షం తుతకాసాపనుత్తయే ||

తా. రసభస్మము 1 భాగము రజితభస్మము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన మణిశిల 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నుంచి చెఱుకు అడ్డసరము అనునాని రసములతో 2 రూములు మర్దించి గాఢాకుప్పెలో నుంచి వాలుకాయంత్రమున 2 రూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముజేసి 2 గురి గింజలయెత్తును వన చంగల్యకోష్ఠ పసపు సైంధవలవణము వెలిగారము అతివస చిరుబొద్ది చెన్న చెర్లగడ్డ త్రికటుకములు అనువానిని అక్షప్రమాణము ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి గుంటగల గ్రాకు రసముతో 1 దినము భావనజేసి ఈ చూర్ణానుపానముతోడ నేవించిన తుతమువలన జనించిన కాసక్యాసములు హరించు. మఱియు దీనిని మాషప్రమాణము వైయనుపానముతోడ నేవించినను యెక్కిళ్ళు స్వరభంగము కాసము హరించు. మఱియు దాడిమ బెరడు త్రిఫలములు త్రికటుకములు అనువానిని చూర్ణము జేసి దీనికి సమముగ బెల్లముగలిపి కర్షప్రమాణానుపానముతోడ వైతాలేశ్వరసమును నేవించిన తుతకాసము హరించు.

* తుతభవం దుగ్రీవమ్.

శుక్తికాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుక్తికాసేచ నుందాగ్నిః కంఠేచ శ్లేష్మ సంస్థితిః | అంగానాంచైవవై కల్యం శుక్తికాసంవిదుర్భుధాః |

తా. అగ్నిమాంద్యము గలుగుట కుతికలో తెనుడనిలుచుట అవయవముల శిథిలంబులగుట ఈలక్షణములుగలది శుక్తికాకాసమని తెలియవలయు.

సూర్య రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] రసమేకం ద్విధాగంధం త్రితాప్యం పంచ తాళకమ్ | సర్వశుద్ధం విచూణ్ణ్యాథ చతుర్భాగం మృతాభ్యోమ్ | వచాకుష్ఠహరిద్రాగ్ని టంకణం సైంధవంవిషమ్ | పాతాచలాంగలీవ్యోషంసర్వం ప్రత్యేకకర్షకమ్ | భావితంభృంగసారేణ దినైకంతంచభక్షయేత్ | మాషంసూర్య రసానామ * శుక్తికాసంజయేత్తతః | పిప్పల్యాసహ నిర్గుండ్యాః క్వాథం చానుప్రపాయయేత్ | అష్టగంజామితాభక్షా విఖ్యాతా రసవర్పణీ | త్రికంటమూల శుంతీచ మాజాక్షీరస మోదకమ్ | క్షీరావశిష్టంతంక్వాథం సకణంసాయయేన్నిశి ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు శుద్ధి చేసిన స్వర్ణమాక్షికము 3 భాగములు అభ్యోకభస్మము 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన తాళకము 5 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి యందు వన చంగల్యకోష్ఠ పసపు చిత్రమూలము టంకణక్షారము సైంధవలవణము శుద్ధిజేసిన వననాభి కిుబొద్ది చన్నచర్లగడ్డ త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణమును ననుగుకు కర్షప్రమాణము చొప్పున గలిపి గుంటగల గ్రాకురసముతో 1 దినము భావనజేసి మాషప్రమాణమును 12 ఫిప్పుళ్ళు వావిలియాకు అనువాని కషాయముతోడ నేవించినను లేక 8 గురిగింజలయెత్తు రసవర్పణిని నేవించి పల్లెరునేళ్ళు శొంతి అనువానిని దంచి యందు మేకపాలు మేకపాలకు సమముగ నుదకముబోసి పాలు కేపించవరకు కషాయముకాచి యందు పిప్పలిచూర్ణమును గలిపి రాత్రులయందు త్రాగినను శుక్తికాకాసము హరించు.

* హిక్మావై స్వర్యకాసజిత్ || ఎక్కిళ్ళు స్వరభంగము శుక్తికాకాసము హరించు.

ఆముకాస లక్షణము.

శ్లో! [ఆయుర్యేదే] అతిశీతంచకానశ్చ దధ్యాహార వివర్జితః |

శిరోర్ధ్వక్షీణతాత్పస్థా ప్యామకాసస్య లక్షణమ్ ||

తా. కడుకీరలము దగ్గుగలుగుట వెఱుగన్నమునం దిచ్చలేకుండుట తలనొచ్చుట శరీరము కృశించుట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములు గలది ఆముకాసమని తెలియవలయు. (ఇది కష్టసాధ్యము.)

ఆముకాసమునకు చంద్రామృతరసము.

శ్లో! శుద్ధసూతామృతంగంధం నేపాళంచ సమాంశకమ్ |

అర్క-మూలకషాయేణ మర్దితంచ త్రియామకమ్ |

డోలాయంత్రేయామమాత్రం పాచితంచ సముద్ధరేత్ |

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య మామకాసం నియచ్ఛతి |

అయంచంద్రా మృతోనామ చంద్రనాథేన నిర్మితః ||

తా. రసము నాభి గంధకము నేపాళములు వీని కుద్దితేసి సుభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి జల్లేకువేళ్లకషాయముతో 3 రూములు మర్దించి ముద్దజేసి జల్లేకువేళ్లకషాయముచే డోలాయంత్రమున 1 రూమువండి గురిగింజంతమాత్రముజేసి ఎండించి యెడోక దానిని నేవించిన ఆముకాసము వారించు ఇది చంద్రనాథునిచే నిర్మింపబడియె.

పాండుకాస లక్షణము.

శ్లో! [మంతాంతరే] దేహేచ పాండురచ్ఛాయా రాత్రోశ్లేష్మ

సముద్భవః | దివాశ్లేష్మపినాశశ్చ పాండుకాసస్యలక్షణమ్ ||

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గుగలుగుట పగటియందు దగ్గులేకుండుట ఈలక్షణములు గలది పాండుకాసమని తెలియవలయు.

పాండుకాసమునకు కాససంహార భైరవము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] మృతసూతం సమంచాభ్రం హింగుళం

విషతాళకమ్ | తుల్యంతుల్యం ఖల్వచుధ్యే క్షిపేన్మర్ద్యం

దినద్వయమ్ | హంసపాదికషాయేణకుక్కుటీపుటపాచితమ్ |

చూర్ణీకృతంచ తత్సస్య జ్ఞాపమాత్రం ప్రదాపయేత్ |

పాండుకాస వినాశస్యై త్వర్వకాస త్తయోథవేత్ | శ్రీమ

ద్గనాననాథేన కాససంహార భైరవః | రసాయం నిర్మితో

యత్నా త్లోకరక్షణహేతవే ||

తా. రసభస్మము ఆభ్రకభస్మము కుద్దిచేసిన ఇంగిలీకము కుద్దితేసిన నాభి కుద్దిచేసిన తాళకము వీనిని సుభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి హంసపాదికాకురసముతో 2 దినములు మర్దించి కుక్కుటపుటచిడి సాంగకీరలమున దీసి చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును తేనె పిప్పలితో నేవించిన పాండుకాసము సర్వకాసములు వారించు. ఇది గహననాథునిచే లోకహితార్థమై నిర్మింపబడియె.

కృష్ణకాస లక్షణము.

శ్లో! [పూజ్యపాదీయే] రాత్రోశ్లేష్మ క్రకోపశ్చ నిద్రాభోగవివ

ర్జితః | రాత్రోమఃఖంచకృష్ణత్వం కృష్ణకాసస్య లక్షణమ్ ||

తా. రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గుగలుగుట నిదురబట్టకుండుట రాత్రులయందు దుఃఖముగలుగుట శరీరము నలుపుటారీయుండుట ఈ లక్షణములు గలది కృష్ణకాసమని తెలియవలయు.

కృష్ణకాసమునకు రసేంద్రఘటిక.

శ్లో! విషసూతాభ్రకంగంధం వ్యోషంహింగుళసైంధవమ్ ||

లవంగంపిప్పలీమూలం తుల్యం తుల్యం విమర్దయేత్ |

దినంహంసపదీద్రావైః కుక్కుటీపుటపాచితమ్ |

చూర్ణీకృతంతతోదేయం మాషమాత్రం భిషగ్వరైః |

కృష్ణకాసనిహంత్యాశు సర్వకాసం నియచ్ఛతి |

తా. కుద్దితేసిన నాభి కుద్దితేసిన రసము ఆభ్రకభస్మము కుద్దితేసిన గంధకము త్రికటుకములు కుద్దితేసిన ఇంగిలీకము సైంధవలవణము లవంగములు మోడి వీనిని సుభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి హంసపాదికాకురసముతో నొకదినము మర్దించి కుక్కుటపుటచిడి సాంగకీరలమున దీసి చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును తేనె పిప్పలితో నేవించిన కృష్ణకాసము సర్వకాసములు కీఘ్రిముగ వారించు.

శ్లేష్మకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [బాహులు] శ్లేష్మప్రకోపితః కంఠ స్సతతంరోగ విగ్రహః |
దినారాత్ర ప్రకోపశ్చ శ్లేష్మకాసం వినిర్దిశేత్ ||

తా. కుతికల తేమడకట్టుట యెల్లపుడు శరీరమున శ్లేష్మము వ్యాపించి యుండుట తేయుంబగుట దగ్గు గలుగుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మవారముని దెలియవలయు.

శ్లేష్మకాసమునకు బోళబద్ధ రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసభస్మ పిషంతుల్యం బోళాద్యం ద్విగుణం
మతమ్ | బోళతాళక పాతాగ్ని కర్కోటీ మాక్షికంనిశా |
కంటకారీయ వక్షారం లాంగలీజీర సైంధవమ్ | మధూ
కసారంసంచూర్ణ్యం సప్తాహం చార్ద్రకద్రవైః | ఛాయా
యాంపాలయేత్పశ్చ త్సప్తాహం చిత్రకద్రవైః | గుటికా
బదరాకారా శ్లేష్మకాసాప నుత్తయే | భషయే ద్భోల
బద్ధోయం రసస్యాచ్ఛాప్స పాండుజీత్ | కటుత్రయం
పావక దేవదారు రాన్నా విడంగ త్రిఫలామృతానామ్ |
చూర్ణం సమాంశం సితయాసమేతం కాసం జయేద్విష్ణు
గ దేవదైత్యామ్ ||

తా. రసభస్మము కుడిచేసిన శాభి ఇది సమభాగములు బోళము కుడిచేసిన
† హరిదళము కిరుబొద్ది చిత్రమూలము చేతిబీరవిత్తులు కుడిచేసిన హేమమాక్షికము
పసపు వ్రాకుడు యవజైరము చన్న చర్మగడ్డ జీలకఱ్ఱ సైంధవలఃణము యష్టిమధుకము
అనువాని చూర్ణము దినమును 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి అల్లపు
రసముతో 7 దినములు నుర్దించి నీడనెండించి పిదప 7 దినములు చిత్రమూలరసముతో
భావనచేసి తగుగింజలంత మాత్రలుచేసి యందొక దానిని త్రికటుకములు చిత్రమూలము
దేవదారు దుంపరాస్తము వాయువిడంగములు త్రిఫలములు తిప్పతిగె అనువానిని

† హరిదళమనః తాళకము.

సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికి సమముగ పంచదారగలిపి ఈయనుపాసముతోడ
నేనించిన “విష్ణుమూర్తియొక్క గదాయుధము దైత్యుల నిర్ములముజేయు భంగి”
శ్లేష్మకాసము క్వాసము పాండువు వీనిని నిర్ములముజేయు.

దధికాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్లేష్మోద్రేకశ్చ రోగేచ దధిభుక్తి వివర్జితః |
రాత్రోశ్లేష్మాదివానిద్రా నధికాసస్యలక్షణమ్ ||

తా. దగ్గుగలుగుట వెలుగునం దిచ్చలేకుండుట రాత్రులయం దధికముగ దగ్గు
పకటియందు నిద్రగలుగుట ఈలక్షణములుగలది దధికాసముని దెలియవలయు.

దధికాసమునకు కాసవిధూననరసము.

శ్లో॥ రసగంధక పిప్పల్యో హరీతక్యక్ష వాసకమ్ |
యష్ట్యుత్తరం సమంచూర్ణం బర్బరక్వాభ భావితమ్ |
ఏవగవింశతివారేణ భావయిత్వావి మూర్ణయేత్ |
భక్షయేన్నధునానైవ దధికాసం వినాశయేత్ |
విధూననరసో హ్యేష మహాదేవేన భాషితః |

తా. కుడిచేసిన రసము కుడిచేసిన గంధకము పిప్పళ్లు కరక్కాయలు గచ్చ
పలుకులు అడ్డసరము యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి వాయు
టాకు కషాయముతో 21 మార్లు భావనచేసి యెండించి చూర్ణముచేసి మాడయెత్తును
తేనెతో నేనించిన దధికాసము హరించు.

శ్లేష్మజిహ్వక కాస లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుశ్యేదే] జిహ్వాచాపి సమండలాసపిటికా దేహేచ
కండూర్భవేత్ | తిక్తశ్లేష్మవివర్ణశీర్ణతమతా పీడాహ్యాసంభా
షితా | సిర్నిద్రత్యనుహర్షిశంచ చలతాకర్ణేచ బాధిర్యకమ్ |
ఏషశ్లేష్మకజిహ్వ కస్తుగదిత శ్చైష్మవ్యాసాఢ్యో భవేత్ |

తా. నాలుకయందు మండలములు పొక్కులుగలుగుట శరీరమున దురదగలు
గుట కఫము వొగరుగ వెడలంట్లు శరీరము వివర్ణముగ శిథిలముగ నుండుట మాటలాడుటకు

కక్తిలేకుండుట నిదుర బట్టకుండుట తీయింబగలు దిరుగుచుండుట చెవులు విస రాకుండుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మజిహ్వక కాసమని దెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము.)

శిలాతాళక రసము.

శ్లో! [అయుర్వేదే] త్రికంటకరసై ర్భావ్యం తాళకంచ మసశ్శిలా | దినంవాసారసైః పిష్ట్యా వాలుకాయంత్రపాచితమ్ | ద్వియా మాంతే సముద్వృత్త్యే తత్తుల్యంచ కటాత్రయమ్ | నిర్గుండి మూలచూర్ణంచ త్రూషతుల్యం విచూర్ణయేత్ | శిలాతాళ రసోనామ్నా మాపైకంశ్లేష్మజిహ్వకే | వైజయంతీ జయా క్వాఫ మాక్షీ కేనైవ కాసజిత్ | త్రిశూలీ మూలజక్వాఫ త్రికటోస్సావ్యచ్య కాసజిత్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన మణిశిల వీనిని సచుభాగములుగ ఖ్యము లో నునిచి అడ్డసరపాకు రపముతో 1 దినము మర్దించి పల్లెకువేళ్లరసముతో 1 దినము భావనచేసి గాజుకుపైలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున 2 రూములవండ్లి సాంగశీతల మున దీసి ఖ్యముతో నునిచి చూర్ణముచేసి దానికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణము త్రిక టుకచూర్ణమునకు సమముగ వానిలివేళ్లచూర్ణము గలిపి మర్దించి యందు మాషప్రహణ మును తక్కిలి కరక్కాయ అనువాని కషాయములో తే నెగలిపి ఈ యనుపానముతోడ గాని లేక పల్లెకువేళ్లకషాయములో త్రికటుకచూర్ణమును గలిపి ఈ యనుపానముతోడ గాని నేవించిన శ్లేష్మజిహ్వక కాసము వారింను.

కంఠజిహ్వక కాస లక్షణము.

శ్లో! [అశ్వినీసంఘంబా] గరణాజిహ్వకాశ్లేష్మా వాంతిర్భూర్భావరి త్రమః | నిద్రాభంగోవిహారశ్చ కంఠజిహ్వకలక్షణమ్ |

తా. నాలుక వివతుల్యముగనుండుట దగ్గుగలుగుట వాంతి మూర్ఛ బడలిక గలుగుట నిదురబట్టకుండుట తిరుగులాడుచుండుట ఈ లక్షణములు గలది కంఠజిహ్వక కాసమని దెలియవలయు.

భృంగరాజ ఘుటికలు.

శ్లో! భృంగరాజస్యపత్రంతు చూర్ణితంఘఘనాసహ |

గోళకంఠారి యేద్వక్త్రే కంఠజిహ్వం వినాశయేత్ |

తా. గుంటగలగరాకు మార్లములో తే నెగలిపి ముద్దజేసి దానిని నోటిలోనునిచి దాని రసము మ్రింగుచుండిన కంఠజిహ్వక కాసము వారింను.

దంతిధూమ పానము.

శ్లో! దంతిమూలస్య ధూమంబా నిర్గుండిచాపి యోజయేత్ |

కంఠజిహ్వం నిహంత్యేవ ధూమపానేన తత్తుణాత్ |

తా. నేలదంతివేళ్లను గాని వావిలియాకును గాని యెండించి చూర్ణముచేసి అగ్నిలోవైచి పొగను పానముచేసిన తక్షణమున కంఠజిహ్వక కాసము వారింను.

ఉపజిహ్వక కాస లక్షణము.

శ్లో! [అయుర్వేదే] జనగోపరితథా జిహ్వస్యన్న ష్టీణస్తదైవచ |

రాత్రోశ్లేష్మ ప్రకోపశ్చా ప్యుపజిహ్వక లక్షణమ్ |

తా. నాలుకవై నాలుక మొలిచినట్లుండుట అన్నమును భుజించుటకు కక్తి లేకుండుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గుగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది ఉప జిహ్వక కాసమని దెలియవలయు. (ఇది వారింనుటకై కృష్ణకాసమునకు జెప్పబడిన రసేంద్రఘటికను 6 నెలలు నేవించవలయు. మణియు ఉపజిహ్వక కాసము పురుషునికి జనించినయెడల కుడిచన్ను మొనకు 8 వేళ్లకింద చంకలో రక్షవేయవలయు స్త్రీకైన యెడల ఎడచుచన్ను మొనకు 8 వేళ్లకింద చంకలో రక్షవేయవలయు. లేక చిత్ర మూలపువేళ్ళ చిప్పనుదెచ్చి కట్టగగట్టి దానివై కొట్టలపిండినినెత్తి దానివై రావియా కుల విస్తరిని బొదగి దానివై పుట్టచున్ను నెత్తి యెండించి పుట్టచున్ను ఇటికె నగువరకు పుటుంబిడి దీసి యందలి పిండిని ప్రతిదినము నేవించుచుండిన 4 మాసములలో ఉప జిహ్వక కాసము వారింను.

జిహ్వక కాస లక్షణము.

శ్లో! [చరకే] శ్లేష్మలేపశ్చ జిహ్వయాః ష్టీణవాక్త్రా శతాతథా | నిద్రాహానిర్మిశి శ్లేష్మా జిహ్వకాసస్య లక్షణమ్ |

తా. నాలుక కఫముచే పూయంబడినటులండుట మాటలాడుటకు కక్తిలేకుం డుట శరీరము కృశించుట నిదురబట్టకుండుట రాత్రులయందు దగ్గుగలుగుట ఈ లక్షణ ములు గలది జిహ్వక కాసమని తెలియవలయు.

జిహ్వకాసమునకు నీలకంఠ రసము

శ్లో॥ సూతకం గంధకంఘోహం విషంచిత్రకపత్రకమ్ । వరాగం
రేణుకాముస్తా గ్రంథికం నాగకేసరమ్ । ఫలత్రికం త్రికటుకం
శుల్బం తుల్యం తత్రైవచ । ఏతాని సమభాగాని గుఱోద్దివి
గుణముచ్యతే । సంమర్ద్యగుటికాంకృత్వా భక్షయేచ్చణ
మాత్రకమ్ । జిహ్వకాసేతథాగుత్పే ప్రమే హేవిషమజ్వరే ।
మూత్రకృచ్ఛేమూఢగచ్ఛే వాతరోశేచదారుణే । నీలకంఠ
రసోనామ శంభునానిర్మిత స్వయమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన శాభి
చిత్రమాలము ఆకుపత్రిక అవంగములు రేణుకలు తుంగము పైలు మోడి నాగకేసరములు
త్రిఫలములు త్రికటుకములు తామ్రభస్మము ఇవి సమభాగములు వీనికన్నిటికి గండిం
తలు బెల్లము ఇటుల నేకముచేసి బాగుపర్చించి నెనగలంత మాత్రలుచేసి నేవించిన
జిహ్వకాసము గుల్మము ప్రమేహము విషమజ్వరము మూత్రకృచ్ఛము మూఢగర్భము
దారుణమైన వాతరోగము వీనిని చారంపంజేయు. ఈ నీలకంఠరసమును ఈశ్వరుడు
స్వయముగ గల్పించె.

ఊర్ధ్వకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఆక్షణ్ణణంచతీవ్రేణ వాయునాశ్లేష్మణస్తథా ।
మహామేఘా శ్శత్రవస్సుర్యార్యక్షేష్మ ప్రవీడితః ॥

తా. తీవ్రమైన వాతము శ్లేష్మము నాకర్షించుట (అనగా వుబ్బసము గలు
గుట) మేఘము లాచరించుచుండునపుడు మిక్కుటముగ వుబ్బసముగలుగుట ఈ లక్ష
ణములుగలది ఊర్ధ్వకాసమని దెలియవలయు. (దీనినే కొందరు మేఘపంజయనియ
వచించెదరు.

ఊర్ధ్వకాసమునకు కాసకేసరి వటికములు.

శ్లో॥ గంధాత్రికటుకంచాభ్రం రోహిణీతాళకంసమమ్ ।
పంచకోలకసాయేణ మర్దయేద్దివసత్రయమ్ ।

మూషయేద్బుధరేశాచ్యం సాంగశీతం సముద్ధరేత్ ।
మధునాచానుసానేన హ్యూర్ధ్వకాసం వినశ్యతి ॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము త్రికటుకములు అభ్రకభస్మము కటుకగోహిణి శుద్ధి
చేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ బుబ్బములో నుంచి పంచకోలకసాయముతో
లి దినములు మర్చించి మూసలో నుంచి చీలమన్ను లేపనముచేసి భూభరయంత్రమున
పుటంబిడి సాంగశీతమునదీసి గురిగింజంతయొక్కను తేనెతో ఒకసంవత్సరము నేవింపు
చుండిన ఊర్ధ్వకాసము (అనగా ఉబ్బసము) చారించు.

1658

ఊర్ధ్వకాసమునకు అంకోలాది మూర్ణము.

శ్లో॥ అంకోలన్యవలాన్యష్టా త్రిగుణైర్మరిచైస్సహ ।
తథాలిహ్యచ్చత్రచూర్ణం మధునాచోర్ధ్వకాసకే ॥

తా. ఊడుగ చెక్క తి పలములు మిరియాలు 24 పలములు వీనిని దంచి మర్ద
ముచేసి తేనెతో నేవించిన ఉబ్బసము చారించు.

అ-గీ॥ [బ్రాహ్మటము] ఉసిరికాయపప్పు నొప్పుగునల్లెరు ।
సిందురంబుఁగూర్చి చెలువుమీఱ ।
దానినొక్క యేఁడు పూని నేవించిన ।
నకలరోగ సమితి సమసిపోవు ॥

క॥ బలురక్కసినల్లెరును । జెలువుగమరియుపల్లఁగూర్చి నేవించినచో ।
సెలపాణుమేఘురంజని । కులమెల్లను వేగనడఁడు గోఁతగమనా ॥

గీ॥ సాంటిపంచదార నున్నపు రాళ్ళలో ।
బట్టములై గట్టిపెట్టినరు ।
వోసివండిదించి పూనిసిందూరంబు ।
నేవఁజేయమాను శీఘ్రముగను ॥

శ్లేష్మభంగాలీ లక్షణము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] ఆవికశ్లేష్మలఃకంతా దంకేషీతంచనేత్రయోః ।
బాధిర్యంశ్లేష్మణాప్రోక్తంభ్రమ మూర్ఛాక్షమక్లమాః ।
స్వాద్రాపంశ్లేష్మణాజిహ్వ భంగాలీశ్లేష్మకేతథా ॥

తా. నోట మేకతెవడవలె తెర్చుట కరీరము శేత్రములు పచ్చగనుండుట శ్లేష్మప్రకోపమువలన చెవుడుగలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట మూర్ఛక్రమ ఆయాసము గలుగుట కాలుక శ్లేష్మముతో పూయంబడినటులుండుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మ భంగాలియని తెలియవలయు.

సర్వకాసములకు స్వర్ణ భూపతి.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతశుల్బం తయోస్సమమ్ | అభ్రీలోహకయోర్భస్మకాంతభస్మనువర్ణజమ్ | రాజతంచవిషంసామ్య కృష్ణకృష్ణాతసమంభవేత్ | హంసపాదీరసైర్మర్మర్మంజినమేకం వటీకృతమ్ | కాచకుప్త్యాం వినిశీష్యమృదాసం తేజయేద్భూహిః | శుష్కాసావాలుకాయంత్రేతనైర్మృద్వగ్నినాపచేత్ | చతుర్గుంజామితందేయం పిప్పల్యార్ద్రాద్రవేణతు | క్షయంత్రినోష జంహంతిసన్నిహతాంస్త్రయోదశః | ఆమవతంధనుర్వాతం శృంఖలానాతమేవచ|ఆఘ్రవాతంపగువతం కఫనాతాగ్నిమాంద్యమత్ | కటీవతంసర్వశూలం నాశయేన్నాత్రసంశయః | గుల్మసూలముదావర్తం గ్రహణీమతిదస్తరామ్ | ప్రమేహముదరం సర్వామశ్మరీం మూత్రవిడ్డ్రీహమ్ | భగందరంసర్వకుష్ఠం విద్రధింమహతీంతథా | శ్వాసంకాసమజ్జీర్ణంచ జ్వరమష్టవిధంతథా | కామలాంపాండురోగంచ శిరోరోగంచనాశయేత్ | అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగాన్వినాశయేత్ | యథాసూర్యోదయేన శ్యేత్రమస్సర్వగతంతథా | సర్వరోగవి నాశాయసర్వేషాంస్వర్ణభూపతిః |

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 1 భాగము తామ్రభస్మము 2 భాగములు అభ్రీకభస్మము లోహాభస్మము కాంతభస్మము స్వర్ణభస్మము రజితభస్మము శుద్ధిజేసిన వడనాభి ఇవి దిననుయొకటింటి కొక్కొకభాగము ఇటుల వీని స్థైర్యముతోనునిచి హంసపాదీయాకురసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి గాజాకప్పెలోనునిచి దానిపై చీలవన్ను లేపనముజేసి యెండించి వాలుకా

యంత్రములో నునిచి మందాగ్నితో మెల్లగవండి సాంగకీతలమున దీసి 4 గురిగింజల యెత్తును పిప్పర్లు అల్లపురసము అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన సన్నిపాతక్షయము 13 సన్నిపాతములు ఆమవతము ధనుర్వాతము శృంఖలానాతము అఘ్రవాతము పంగువాతము కఫనాతము అగ్నిమాంద్యము కటీవాతము సర్వశూలలు గుల్మశూల ఉదావర్తము కడుబలిష్ఠమైన గ్రహణీరోగము ప్రమేహము సర్వఉదరోగములు అశ్మరీరోగము మూత్రకృచ్ఛ్రము మలబద్ధము భగందరము సర్వకుష్ఠములు ఒలిష్ఠమైన విద్రధులు శ్వాసము కాసము అజీర్ణము కి విధములైన జ్వరములు కామిల పాండురోగము శిరోరోగము “నూచ్యుఃకదయుంచుటవలన అంధకారము నశించుభంగి” నిస్సంశయముగ నశించుటయే గాక అనుపానవిశేషములవలన సర్వరోగములు నశింపజేయు.

శ్లేష్మభంగాలికాసమునకు నిదిగ్ధికాది చూర్ణము.

శ్లో॥ నిదిగ్ధికామామలకాస్థికంచ హింగూషణాభ్యో మధునాచయకామ్ | లిహ్యన్మదశ్చాసనవీడితశ్చ శ్లేష్మాభిఘంఘిని హంతిశీఘ్రమ్ |

తా. రామములకపండు ఉసిరికపప్పు ఇంగువ పిప్పర్లు వీని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెతో నేవించిన మూలరోగము శ్లేష్మభంగాలికాసము శిఘ్రముగ నారిండు.

కుష్ఠకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అత్యుద్ధ్రృతోప్యనాకారో ప్యంగవైకల్యదుఃఖతా | కందూశ్చదేహాపాండుశ్చశ్లేష్మకుష్ఠస్యలక్షణమ్ |

తా. ఉలికపడుట ఆకారముచెడుట అంగములు నొచ్చుట కరీరమున దురదగలుగుట కరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట ఈ లక్షణములు గలది కుష్ఠకాసమని తెలియవలయు.

కుష్ఠకాసమునకు అగ్నిరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాక్షరే] శుద్ధసూతంవిషంగంధం శిఖతుస్థించటంకణమ్ | దరదంతాళకంచైన సమభాగానికారయేత్ | పునర్నవామూలరసైర్నిర్మితంక్రహారత్రయమ్ | పాచయేద్యామమూత్రంతువోలాతుంత్రేచబుద్ధిమాన్ |

గుంజాద్వయంతథానిత్యం శ్లేష్మకుష్టవినాశనః ।
భక్షయేన్యధునాహంతి కాసమగ్నిరసోహ్యాయమ్ ।

తా రసము గంధకము మైలుకుత్తము వెలిగారము ఇంగిలీకము తాళకము వీనిని కుద్దిచేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గలిజేరువేళ్లరసముతో 3 రూములు చుద్దించి గలిజేరువేళ్లరసముతో డోలాయంత్రమున నొక రూమువండి 2 గురిగింజల యెత్తును తేనెతో ప్రతిదినము నేవింపుచుండిన కుష్టకాసము హరించు.

సర్వకాసములకు త్సుద్రాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వ్యాఘ్రీశతంస్యాదభయాశతంచ ద్రోణే జలస్యప్రపచేత్కషాయమ్ । తులాప్రమాణేసగః కేసయుక్తం పక్వాభయాభిస్సహతాభిరత్ర । శీతేక్షిపేష్టాణ్ణధునః పలాని కలానిచత్రీణికటుత్రయన్యా । త్వక్ష్వత్రైలాగరుకేసరాణాం చూర్ణాత్పలంచేతివిదేహద్వయః । త్సుద్రావలేహః కఫజాన్వి కారాణా సశ్వాస శోషాసపిపంచకాసాక । హిక్కామురో రోగమపస్మృతించ హత్వావివృద్ధింకురుతేనలస్య ॥

తా. నేలములకవేళ్ళు 100 పలములు కరక్కాళలు 100 పలములు ఈరెంటిని చిదియగొట్టి ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుపోసి చకుర్థాంశముగ కషాయముగాచి వడియ గట్టి అందు ప్రాతబెల్లము 100 పలములు గలిపి వైకషాయములోని కరక్కాయల నిండు వైచి పక్వముజేసి చల్లారిన పిదప యందు తేనె 6 పలములు త్రికటుకచూర్ణము 3 పల ములు లవంగపట్ట ఆకుపత్రిక ఏలకులు అగరు నాగకేసరములు అనువాని చూర్ణము దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పున గలిపి లేహ్యపక్వముగా వండి నేవింపుచుండిన శ్లేష్మ రోగములు 5 క్యాసములు శోష 5 కాసములు యెక్కిళ్ళు రొమ్మువోప్పి అపస్వారము వీనిని నశింపజేసి అగ్నిదీపనమును గలుగజేయు.

సర్వకాసములకు మహాత్సుద్రాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వ్యాఘ్రీమూలంతులావైవ పంచకోలంతదర్ధ కమ్ । తదర్ధంగ్రంధికంచైవ భార్గీరాన్నా పృథక్పలమ్ । హారీతక్యాశ్యతంచై వద్వికుంభంజలమేవచ । వాసాభ్యంగంచ

నిర్దుండి కుగంటక్షుద్రమేవచ । స్వరసం ప్రస్థమేకైకంప్రస్థం గోఘాగమూత్రయోః । పురాణగుడనూదాయ తులామేకాం నిధాపయేత్ । త్రికటుత్రిఫలాగ్రంధిచాతుర్జాతకస్తైంధవమ్ । ద్విత్వారంపంచలవణా టంకణారాయతంపృథక్ । పలంపలం వినిత్యేప్యం కాసానాంవిశేతింజయేత్ । మహాత్సుద్రాదికో నామ లేహ్యరాజోనసంశయః ॥

తా. నేలములకవేళ్ళు 100 పలములు * పంచకోలములు 50 పలములు మోడి 25 పలములు గంటుభారంగి దుంపరాస్నము ఇవి దినుసుకొక్కొక పలము కరక్కాయలబెరడు 100 పలములు ఇలుల వీనినెల్ల నేకముజేసి 2 కుంభముల నీళ్ళుపోసి చకుర్థాంశముగ కషాయముగాచి అందు ఆడ్డసరసాకు గుంటగలగరాకు వావిలికూకు మూలు గోరింటాకు నేలములకవేళ్ళు అనువాని రసముల దినుసుయొకటింటి కొక్కొకప్రస్థము ఆవుపంచితము మేకపంచితము దినుసుకొక్కొక ప్రస్థము ప్రాతబెల్లము 100 పలములు గలిపి పక్వంబగు నపుడందు త్రికటుకములు త్రిఫలములు మోడి † చాతుర్జాతకములు సైంధవలవణము యవక్షారము ఘర్ణక్షారము ‡ పంచలవణములు పేల్చిన వెలిగారము పేల్చిన యింగువ అనువాని దినుసుకొక్కొక పలము చొప్పున గలిపి లేహ్యపక్వముగా వండి దినుకొని నేవించిన 20 కాసములు హరించు. ఇది సర్వలేహ్యములలో శ్రేష్ఠం బైనది.

మేఘురంజిదగ్గుకు చికిత్స.

క॥ చేదయినబీరవిత్తుల ।
మోదంబున వేడినీళ్ళ ముద్దుగనూరక ।
వేదననొందక త్రాగిన ।
భేదించును మేఘురంజి పీనసమానుక ॥

* పంచకోలములన=పిప్పలి మోడి చెక్కము చిత్రమూలము శొంఠి.
† చాతుర్జాతకములన=ఏలకులు లవంగపుచెక్క ఆకుపత్రిక నాగకేసరములు.
‡ పంచలవణములన=సైంధవలవణము కాచలవణము సుమద్రలవణము శౌకర్య లవణము విడాలవణము.

తా. శరీరదార్ధ్యముగలవారు 20 చేదుబీరవిత్తులగాని లేక 16 చేదుబీరవిత్తుల గాని ఉష్ణోదకముతోమఱి ఉబ్బసము గలిగినప్పుడు త్రాగిన వసునంబులై తిత్తులుపడును పిదప శొంఠి యుక్తముగ మజ్జిగ కున్న యను భక్షించిన వాంతులు నిలుచును

అసాధ్య శ్లేష్మ రోగోప ద్రవములు.

శ్లో! [అయుశ్వేదే] కపాల జిహ్వీకాశులం జ్వరః పాండుశ్చనే
త్రసోః! రోమహర్ష ప్రతిస్వాసోఽప్యసాధ్యోనాస్తిభేషజమ్ |

తా. కపాలము నాలుక కూలించుట జ్వరముగలుగుట నేత్రములు పాండుర వర్ణముగ నుండుట రోమములు గగుర్పొడుచుట మిక్కుటముగ క్వాసము గలుగుట ఈ లక్షణములుగల కాసరోగి జీవించుట దుర్లభమని వెలియువలయు.

కాసములకు కదలీఫల యోగము.

శ్లో! ఏకాశ్లేష్మణాజాతే భక్షయేత్కదలీఫలమ్ |
మర్దతైర్చరీచైస్సార్దం హంఠిశ్లేష్మ చిరంతనమ్ |

తా. అరటిపండులో మిఠమపుహర్షము గలిపి నేవించిన దీర్ఘ కాలముగ నుండు కాసరోగములు చారించు.

కాసరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో! [అయుశ్వేదే] శాలిషష్టికగోధూమమాషముద్గ కుళుత్థకాః |
ఛాగ్యాఃపయోఃఘృతంబింబీనార్తాకంబాలమూలకమ్ |
కాసమర్దకజీవంతి వాస్తుకంబీజపూరకమ్ |
గోస్తసీలశునంలాజావ్యోషముష్ణోదకంమధు |
పథ్యమే తద్యథాదోష ముక్తం కాసగదాతురే |

తా. 60 దినములకు ఫలించిన ధాన్యము గోధుమలు మినుములు వెసలపప్పు పులవలు మేకపాలు మేకనెయ్యి దొండకాయ లేతవంకాయ లేతముల్లంగి కనీవెండ పాలకూర చక్రవర్తపుకూర మాదీఫలము ద్రాక్షపండు వెల్లల్లి పేలాలు త్రోకటుకములు ఉష్ణోదకము లేన ఇవి కాసరోగములయందు పథ్యకరంబులు

శ్లో! [మాధవనిదానే] పటోలమిసిద్ధిల్లిక వాస్తుకంబాలమూలకమ్ |
ఝరసీతిక్తకంచైవ బాలంచకదలీఫలమ్ |

కుటజంపక్వకూశ్మాండం కషాయకటుతిక్తకమ్ |
మధూకంఠండులీయంచ పయోవింశతికాసిసామ్ |

తా. పొట్లకాయ పిన్నసదాప కొయ్యతోటకూర చక్రవర్తపుకూర లేతముల్లంగి చాతలాసికూర చేతిబీర లేతఅరటికాయ కొడిసకాయ మదురుగుమ్మడుకాయ ఒగరు కారము చేదుగలపదార్థములు ఇప్పుపువ్వు చిట్టికూర పాలు ఇవి 20 కాసములయందు పథ్యకరంబులు.

కాసరోగములయందు దపథ్యము.

శ్లో! [అయుశ్వేదే] మైథునంస్నిగ్ధమధురం దినాస్వాపఃపయోదధి |
పిష్టాన్నంపాయసాదీని కాసీధూమంచవర్జయేత్ |

తా. శ్రీసంగమము జిగుటగల పదార్థములు మధురపదార్థములు పకటిమందు నిద్రించుట పాలు వెఱుగు పిండివంటకములు పాయసము మొదలగునవి పొగయందుం దుట ఇవి కాసరోగములయందు దపథ్యకరంబులు అట్లుగుటంజేసి వీని నివర్తింపవలయు.

శ్లో! [మాధవనిదానే] మత్స్యాలా బుచవార్తాకంకందామ్లంతిల
త్రైలకమ్ | ఉపోతకీదధిక్షీరంమాహీషం శుష్కరూక్షకమ్ |
తథావింశతికాసేషుత్యజేద్ద్రవ్యాణిబుద్ధిమాక |

తా. మత్స్యములు * అనుపకాయ వంకాయ కండగడ్డ పులుసు నూనె బచ్చలి కూర బ్రెవెణుగు బ్రెపాలు యెండిన ద్రవ్యములు రూక్షపదార్థములు ఇవి 20 కాస ములయందు దపథ్యకరంబులు కావున వీనిని కర్ణింపవలయు.

‡ శ్వాస నిదానము.

శ్లో! [అయుశ్వేదే] మహాగోర్ధ్వచ్చిన్నతమక త్సుద్ర శేదైస్తు
పంచధా | భిద్యతేసమహావ్యాధి శ్వాసయేకాపిశేషతః |

తా. 1 శ్వాసరోగమే మహాత్తు ఊర్ధ్వము ఛిన్నము తమకము త్సుద్రము అన 5 విధంబులుగ నగు.

శ్వాసరోగ పూర్వరూపములు.

శ్లో! ప్రాగ్రూపంతస్యహృత్ప్రీడా తూలమాధ్యానమేవచ |

* అనుపకాయ అనగాసారక్కాయం. ‡ శ్వాసమన-నిగయూపిరి.

ఆనాహలోవక్త్రవై రస్యం శంఖనిస్తోదవవచః।

తా. నృదయమున పీడ కులగలుగుట కడుపుబ్బుట కడుపీడ్పుట నోరుచేతు గనుండుట కణతయందు బొడుచునటుల పీడగలుగుట ఇవి క్వాసరోగమునకు పూర్వ రూపంబులు.

మహాశ్వాస లక్షణము.

శ్లో! [నూధవనిధానే] ఉద్ధూయమాననాతో యశ్శబ్దవచుఃఖతో నరః। ఉచ్చైశ్శ్వసితిసంగద్ధోమస్తర్ష భిషానిశమ్ । ప్రణవ్త్త జ్ఞాసవిజ్ఞానస్తథా విభ్రాంతలోచనః । విస్తభాత్యూవనోబద్ధ మూత్రవర్చావిశీర్ణవాక్ దీవః। ప్రశ్వసితించాస్యదూరాద్విజ్ఞాయ తేభ్యశమ్! మహాశ్వాసోవస్తప్తస్తుకీప్రమేపవిపద్యతే!।

తా. వాతమువైకి ఈడుపబడుటవలన మనుజుడు కడుదుఃఖితుడై “మదించిన వృక్షభమున బంధించుటవలన గొప్పశబ్దమును చేయుమాడ్కి” క్వాసమును విచుచు చేయఁబగలు క్వాసమువలన పీడితుడుగనుండుట కాస్త్రము కాస్త్రార్థనిశ్చయము నశించుట ఒకానొకపుడు నేత్రములు తిరుగుట నేత్రములు నోరు తెరచిగాని జడముగ నుండుట జలమలాదులు వెడలకుండుట మాట్లాడుటకు శక్తిలేకుండుట లేక మాట్లాడి నను హీనస్వరముగ మాటలాడుట మనస్సు భిన్నంబగుట దూరముగ నుండునపుడే క్వాసరేగము తెలియవచ్చుట ఈ లక్షణములుగలది మహాశ్వాసమని తెలియవలయు. ఇది గలవాడు నశించు.

ఊర్ధ్వశ్వాస లక్షణము.

శ్లో! [అయుర్దేవే] ఊర్ధ్వరస్వ సితియోదీర్ఘం సచప్రత్యాహార త్యధః। శ్లేష్మావృతముఖస్సోతాఃకృద్దగంధవహోర్దితః। ఊర్ధ్వ దృష్టిర్విపశ్యంశ్చనిభ్రాంతాక్ష ఇతస్తతః । ప్రముహ్యస్వేద నార్తశ్చ శుష్కాస్యోఽరతిపీడితః।

తా. దీర్ఘ కాలమువరకు ఊర్ధ్వశ్వాసము వెడలుచుండుట ఊర్ధ్వశ్వాసమును దించుటకు శక్తిలేకుండుట నోరు నేత్రములు నాసికారంధ్రములు కర్ణరంధ్రములు కఫముచే నడ్డగింపంబడుట వాత ప్రకోపమువలన పీడితుడై పాడవుగ జూచుచు

చంచలమైన దృష్టితో ఇటు అటు చూచుట మూర్ఛ వేదన అనువాని వలన కడుపీడితు డుగనుండుట నోరెండుట యెల్లపుడు దేరియందాసక్తిలేకుండుట ఈ లక్షణములు గలది ఊర్ధ్వశ్వాసమని తెలియవలయు.

శ్వాసాధోముఖ నిషేధకారణము.

శ్లో! ఊర్ధ్వశ్వాసే ప్రకుపితే హ్యధశ్వాసో నిరుధ్యతే ।

ముహ్య తస్తాన్యతశ్చోర్ధ్వం శ్వాసస్తస్యైవ హంత్యనూః।

తా. ఊర్ధ్వశ్వాసము ప్రకోపించుటవలన అధశ్వాసము నడ్డగింపంబడు. (అనగా హృదయమునందే నడ్డగింపంబడుననుట) లేక క్వాసము సగా నధోముఖమును జెందకుండు. దానివలన రోగి మోహములు బడలికను జెందు. ఈ యూర్ధ్వశ్వాసము పాణి ముల నారించజేయు.

ఛిన్న శ్వాస లక్షణము.

శ్లో! యస్తుశ్వసితి విచ్ఛిన్నం సర్వప్రాణేన పీడితః । నవాశ్వసితి దుఃఖాఠో మర్మచ్ఛేదరుగర్దితః । ఆనాహస్వేదమూర్ఛార్తో దహ్యమానేనవస్తి నా । విష్టుతాక్షఃపరిక్షీన శ్వసన్కారకైక లోచనః । విచేతాః పరిశుష్కాస్యో వివర్ణః ప్రలపన్మరః ।

ఛిన్న శ్వాసేన విచ్ఛిన్న స్సశీఘ్రం విజహాత్యనూః।

తా. నిలిపి నిలిపి క్వాసములువిడుచుట శక్తికొలది క్వాసమును విడువయత్నిం చినను సాధ్యపడకుండుట లేక క్షేమమును జెంది క్వాసమును విడుచుట అొమ్ములోగా డ్దలితో భేధించునటుల పీడగలుగుట కడుపుబ్బరము చెవట మూర్ఛఅనువానితో పీడిం పబడుట పాత్రికడుపుయందు మండుట నేత్రములను గిరిగిరత్రిప్పట లేక సక్యహీనుడై నేత్రములుచలింపక నిద్రబొడిచికొనుట క్వాసమును పలుమాఱు విడుచుటవలన త్నయిం చుట ఒక నేత్రము యెఱ్ఱిగ నుండుట మనస్సుభిన్న మగుట నోరెండుట కాంతిజెడుట కడుగుట సంధిపందములు శిథిలంబులగుట ఈ లక్షణములుగలది ఛిన్న శ్వాసమని తెలి యవలయు. ఇదిగలవాడు కడు శిఘ్రముగ ప్రాణములవిడుచు.

తమక శ్వాస లక్షణము.

శ్లో! [చరకే] ప్రతిలోమంయదావాయు స్సోతాంసిప్రతిపద్యతే ।

గీవాంశిరశ్చ సంగృహ్య శ్లేష్మాణం సముదీర్యచ । కరోతి

పీనసంతేన రుద్ధోఘుద్ధురంతథా । అతీవతీవ్రవేగంస శ్వాసం
 ప్రాణప్రవీడకమ్ । ప్రతామ్యుతిస వేగేనత్రస్య తేసన్నిరుధ్యతే ।
 ప్రమోహంకాసమానశ్చ సగచ్ఛశ్శిముహూర్షుహుః । శ్లేష్మ
 ణ్యముచ్యమానేతు భృశంభవతిదుఃఖతః । తస్యైవచవిమో
 హంతే ముహూర్తం లభతేసుఖమ్ । తథాస్యోర్ధ్వంసతే
 కంఠః కృచ్ఛాఞ్చిచ్ఛక్నోతిభాషితమ్ । సచాపి నిదాంలభతే
 శయాన శ్వాసపీడితః । పార్శ్వేతస్యావగృహ్ణాతి శయానస్య
 సమీరణః । ఆసీనో లభతేసౌఖ్య ముష్ణవైవాభి నందతి ।
 ఉచ్ఛ్రితాక్షోలలాశేన స్విద్యతాభృశమార్తిమాన్ । విశు
 మ్కాస్యో ముహుశ్వాసో ముహుశ్చైవా వధమ్యతే ।
 మేఘాంబుశీతప్రాగ్వాతై శ్లేష్మలైశ్చవిదర్ధతే । సయాప్యస్త
 మకశ్వాస స్సాధ్యోవాస్యా స్సవోద్ధితః ॥

తా. వాతము మెడ కిరము అనువాసి నాశ్రయించి సధోముఖముగ ప్రోతో
 మార్గములంజెంది కపమును ప్రకోపింపజేసి కఫమువలన నడ్డగింపబడినదై పడినెమును
 గొంతులో గురగురిశబ్దమును గలుగంజేయుచు కడుతీవ్రవేగయు క్తమైన హృదయప్రవీ
 డకమైన శ్వాసమును గలుగంజేయుట దానిజేగమువలన మోహమునుజెంది మిక్కుట
 ముగ దుఃఖించుట నిశ్చేష్టితుండగుట పలుమారు దగ్గుటవలన మోహమును జెందుట
 క్రమము తెడలకుండునపుడు కడుపీడంజెందుట కఫమువెడలిన పిదప కొంతకాలము సుఖ
 ముగనండుట మరల కంఠములో కఫముచేరుటవలన దురదగలుగుట కడుకష్టముచే
 మాటలాడుట శ్వాస పీడితలన పరుండినను నిదురరాకుండుట పరుండియుండినను వాత
 ము యిరుపార్శ్వములనీడ్చుట కూర్చుండియుండిన సుఖముగనండుట ఉష్ణపదార్థసేవన
 వలన సంతోషమును జెందుట కండ్లబుట్టుట నడుట చెవట పట్టుటవలన కడుపీడం జెం
 దిసటులతోచుట శోరెండుట పలుమారు శ్వాసము తెడలట ఏనుగవై గూర్చుండియుం
 దువాని శరీరము కదలనటుల పలుమారుకదలుట మేఘములు వర్షము చలి కూర్చుగాలి
 కఫకరపదార్థసేవన అనువానివలన శ్వాసము కృద్ధింజెందుట ఈ లక్షణములుగలది తమ
 కశ్వాసమని తెలియ వలయు. (ఇదియాప్యను.) నూతనముగ జనించిన సాధ్యము.

క్షుద్రశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షాయాసోద్భవఃశోష్ఠే క్షుద్రోవాతముదీరయేత్ ।
 క్షుద్రశ్వాసోనసోత్పర్థం దుఃఖేనాంగప్రబాధకః ।
 హీనస్త్రినసగాత్రాణి నచదుఃఖోయభేతరే ।
 నచభోజనపానానాం నిరుణధ్యుచితాంగతిమ్ ।
 నేంద్రియాణాన్యథాంచాపి కాంచినాపాదయేదృజమ్ ।

తా. రూక్షపదార్థసేవన ఆయాసము వీనివలన వొకింతశ్వాసము జనించి కోష్ఠ
 గతవాతము నూర్ధ్వముగజేసి కడుదుఃఖమును శరీరమున కెవిధమైన బాధను ప్రాణ
 వియోగమును ఊర్ధ్వశ్వాసాదులయందుగల దుఃఖములను గలుగంజేయక భోజనపానా
 దికముల గతిన నిరోధింపక ఇంద్రియముల కెవిధమైన వ్యధయును గలుగంచేయకనుం
 దునది క్షుద్రశ్వాసమనంబడు.

శ్వాససాధ్యసాధ్య విచారము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ససాధ్యఉక్తోబలిన స్సర్వేచావ్యక్తలక్షణాః ।
 క్షుద్రస్సాధ్యతమస్తేషాం తమకఃకృచ్ఛిఉచ్యతే ।
 త్రయశ్వాసానసిధ్యంతి తమకోమర్షలన్యచ ॥

తా. క్షుద్రశ్వాసము సాధ్యము. మఱియు సత్వముగల వానియొక్క మహా
 శ్వాసాదులు అల్పలక్షణయు క్తంబులుగ నుండిన సాధ్యంబు అందు క్షుద్రశ్వాసము
 కడుసాధ్యంబు. మఱియు తమకశ్వాసము కష్టసాధ్యంబు. మహాత్ము ఊర్ధ్వముభిన్నము
 అన నీ కి శ్వాసములు సంపూర్ణ లక్షణయు క్తంబులుగ నుండిన అసాధ్యంబులు. మఱి
 యు దుర్బలునికి జనించిన తమకశ్వాసము సగా అసాధ్యంబు.

రోగసంప్రాప్తి తల్లక్షణములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] యదాస్రోతాంసిసంయధ్య మారుతిఃకప
 పూర్వకః । విష్యగ్వ్రజతిఫంరుద్ధస్తహదాశ్వాకరోతిసః ।
 ప్రణవ్త్వజ్ఞానవిజ్ఞానస్తథా విభాంతిలోచనః । ఊర్ధ్వంశ్వసి
 తియోద్ధిర్షం నచప్రత్యాహరత్విధః । శ్లేష్మాన్మృతముఖ

స్రోతా హ్యార్ధ్వదృష్ట్యాచ కశ్యతి । ఆనాహ స్వేదమూ
ర్చాన్తో భృశం భవతిదుఃఖతః ।

తా. వాతము కఫయు క్తమై ప్రాణాన్నోదకములవహించు స్రోతోమార్గముల నడ్డగించి విరధహర్షముగలదై సర్వశరీరమునవ్యాపించి క్వాసరోగమును గలుగంజేయు. అందు కార్యక్షణము కారాకానము నశించుట నేత్రములుదిరుగుట దీర్ఘకాలమువరకు యెగయూపిరివిడుచుట యెగయూపిరిని దించుటకు కత్తిలేకుండుట నోరు కర్ణనాసి కారంద్రములు నేత్రములు వీనియందు శ్లేష్మము వ్యాపించియుండుట పొగవుగజాచుట కడుపుబ్బుట చెమట మూర్ఛ కడుదుఃఖముగలుగుట ఆన నీ లక్షణములు గలగు.

శ్వాససామాన్య లక్షణములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శ్వాసః పంచవిధస్త్రత మహాశ్వాసో మహా
స్వసః । ఊర్ధ్వశ్వాస శ్చోర్ధ్వదృష్టి శ్చిన్నోవిచ్ఛి సంజ్ఞకః ।
తమోభ్రమ ఘనశ్చైవ ఊద్రాభ్యా మందవేదనః । ఊద్ర
సాధ్యస్తమోయాప్య శ్చేషాః ప్రాణహరాస్త్రయః ।

తా. పూర్వోక్త పంచవిధ శ్వాసములలో మిక్కుటముగ కల్పముగలది మహా శ్వాసమనియు ఊర్ధ్వదృష్టిగలది ఊర్ధ్వశ్వాసమనియు నిలిచినది శ్వాసమునచ్చునది ఛిన్నశ్వాసమనియు నేత్రములు గనుపడక భ్రమసినట్లుండునది తమకశ్వాసమనియు స్వల్పముగ నొప్పిగలది ఊద్రశ్వాసమనియు తెలియవలయు. అందు ఊద్రశ్వాసము సాధ్యము. తమకశ్వాసము యాస్యము. మహాశ్వాసము ఊర్ధ్వశ్వాసము ఛిన్నశ్వాసము ఆన నీ రి ను మృత్యుప్రదంబులు.

శ్వాసోపద్రవములు.

శ్లో॥ కాసవృధ్యా భవేచ్ఛ్వాసః పూర్వైర్వా దోషకోపలై ।
ఆమాతిసారవసుధు తృష్ణాసాండుజ్వరై రపి । ఉరస్తకురుతే
శ్వాసో హ్యమాశయసముద్భవః । ప్రాగ్రూపంచభవేత్తేషాం
పార్శ్వశూలమరోచకమ్ । ఆనాహశ్శంఖభేదశ్చ తత్రాయా
సశ్చభోజనే । ప్రేరితః పేరయేక్షుద్రం స్వయం నశమయే
స్మరుత్ । అతీవతీవ్రవేగచ్ఛ్వాసః ప్రాణిప్రవీడనః । ప్రశామ్య

తిన వేగశ్చతహ్యంత ర్వేగనివీడితః । పూర్వరూపీభవేచ్ఛ్వాస
స్సవృధః కృశదేహితా । త్రయశ్శ్వాసానసిధ్యంతి చైత
వవహ్యుపద్రవాః ।

తా. కాసము వృద్ధిజెందుటవలన గాని లేక వాత పితృ శ్లేష్మములు బ్రకోపించుటవలనగాని క్వాసము జనించి ఆమాతిసారము వోకర దప్పి పాండువు జ్వరము అను వానితోగూడి అొమ్మునాక్రయించి ఆమాశయములోనుండి క్వాసమును గలుగంజేయు. వాని పూర్వరూపంబు తెలియనిన—ప్రక్కశూల ఆరోచకము కడుపుబ్బరము గలుగుట కుతికలో శ్లేష్మముగట్టి పగిలికలుల నొచ్చుట క్వాసమువలన అన్నమును కుడువలేక యుండుట వాతము దుష్టంబై తొలత ఊద్రశ్వాసమును గలుగంజేసి తాను శమింపకుండుట అనునవియు—ఈ పూర్వరూపములతోడ శ్వాసము వృద్ధింజెంది శరీరము కృశించియుండినను లేక కడుత్రికవేగముగల క్వాసము జనించి ప్రాణులపీడింపుచుండినను లేక క్వాసవేగము శమింపక అంతర్వేగముగల క్వాసము గలిగి యుండినను ఈ లక్షణము లుగల రి క్వాసరోగములు అసాధ్యములని దెలియవలయు. (ఈ లక్షణములులేకుండెడి క్వాసరోగములే సాధ్యములని నెఱింగి చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అతిసంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృశస్యచ ।
వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్యాతి వ్యవాయినః ।
ఆసాంయాసా సముత్పన్నా హిక్కాహంత్యాశు జీవితమ్ ।
సర్వేషురోగినాశాయ హిక్కేయం శీఘ్రకారినీ ।
హిక్కాశ్వాసాయ దాతౌద్వా మృత్యుకాలే కృతాలయా ।

తా. కడుసంచిత దోషముగలవానికి అన్న ద్వేషమువలన కృశించిన వానికి పలు విధరోగములవలన శరీరక్షయముగలవానికి వృద్ధునికి మిక్కుటముగ మైఘనము నేయు వానికి సాధ్యహిక్కలలో నేది జనించినను అది వానిని శీఘ్రముగ జంపు. మఱియు సర్వరోగములయం దెక్కిల్లు జనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెందు. మఱియు ఎక్కిల్లు క్వాసము ఆన నీ రి ను మృత్యుకాలమానందే జనించు.

ఊర్ధ్వశ్వాసమునకు సూర్యావర్త రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతార్థంగంధకంమర్ద్యంయూ మైకంకన్య
కాద్రవైః । ద్వయోస్తుల్యంతామ్రపత్రం పూర్వక శ్లేషలేఖ

యేత్ | దినైకంహండికాయంత్రే పక్వమాచాయ మూర్ణ
 యేత్ | సూర్యావరో రసో నామద్విగుంజంశ్వాపజదృవేత్ |
 ఇంద్రవారుణికామూలం దేవదారుకటు * త్రయమ్ | శర్క
 రాసహితంఖాదే దూర్ధ్వశ్వాసప్రశాంతయే | నిమ్మైకాం
 లేహయేద్వాపి త్సాద్రేణకటురోహణమ్ | శ్వాసంచారోచకం
 హంతిమరిచందాడిమంగుడమ్ |

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 1/2 భాగము ఈ 2 ని
 ఖల్వములోనునిచి కలుబందరసముతో 1 రూము మర్దిచి 1 1/2 భాగము శుద్ధిచేసిన తా
 మ్రుత్రశరతులకు లేపనముచేసి యెండించి హండికాయంత్రమున 1 దినము వండి సాంగ
 కిరలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి మూర్ణముచేసి 2 గురిగింజలయెత్తును నేవించిన శ్వాసము
 ను పాపరవేరు చేపదారు త్రికటుకములు పంచదార అనువాని చూర్ణానుపానముతోడ
 నేవించిన ఊర్ధ్వశ్వాసమును నిమ్మప్రమాణము కటుకరోహిణిచూర్ణము తేనె అనువా
 ని యనుపానముతోడగాని లేక నిమ్మప్రమాణము మిరియాలు దాడిమవిత్తులు బెల్ల
 ము అనువానిని నూరి దాని యనుపానము తోడగాని నేవించిన శ్వాసమును అరోచక
 మును వారించు.

సర్వశ్వాసములకు ఉదయభాస్కర రసము.

శ్లో! ధాన్యాభిం సూతకంగంధం శ్వేతాపామార్గజద్రవైః |
 తుల్యాంశంమర్దయేచ్ఛాయః పాత్రేపాతనశేషచేత్ |
 ఊర్ధ్వలగ్నంతతో గ్రాహ్యం రసోహ్యుదయభాస్కరః |
 శ్వాసంపంచవిధంహంతి † గుంజామూత్రంపిబేదను ||

తా. ధాన్యాభకము రసము గంధకము వీనిని శుద్ధిచేసిన సమభాగములుగ
 ఖల్వములోనునిచి తెల్లయు త్రరేణురసముతో 1 దినము మర్దిచి యనుపపాత్రలోనునిచి
 పాతశాయంత్రమున పాకముచేసిన యదియూర్ధ్వయంత్రమున కగయును. దానిని
 దీసికొని యందొకగురిగింజయెత్తును నిమ్మప్రమాణము కటుకరోహిణి తేనె అనువాని
 యనుపానముతోడగాని నిమ్మప్రమాణము మిరియాలు దాడిమవిత్తులు బెల్లము అను
 వానిని నూరి ముద్దచేసి దానితోడగాని నేవించిన 5 శ్వాసములు అరోచకము వారించు.

* త్రికమ్.

† గుంజాద్యయానుపానకం.

శ్వాసములకు గంధక యోగము.

శ్లో! గంధకంమరిచంసాజ్యం పిబే * చ్ఛ్వాసకఫాపహమ్ |
 గంధకంఘృతపానేనశ్వాసక్షుతక్షుయాపహమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము మిరియాలు వీనిని నేతితో నూరి నేవించిన శ్వాస
 కాసలు వారించు. శుద్ధిచేసిన గంధకమును నేతితోడనేవించిన శ్వాసము క్షుత క్షుయము
 వారించు.

శ్వాసములకు భాస్కర్యాది కషాయము.

శ్లో! భార్గీవచాభానుశివాహరిద్రా వాసామృతా నాగరథాప్య
 కానామ్ క్వాఘోజయేచ్ఛ్వాసమిమంప్రసిద్ధంతథాచనద్రా
 సుఖమాప్పుయాశ్చ ||

తా. గంటుభారంగి వస జిల్లేడువేరు కరక్కాయలు పసపు అడ్డసరపుయానలు
 తిప్పతిగ కొంఠి కొతిమెర్లు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి నేవించిన
 శ్వాసములు వారించుటయేగాక నిద్రాసుఖమును గలుగు.

శ్వాసములకు విభీతకాది కషాయము.

శ్లో! విభీతభాన్వగ్నిచ విశ్వ భాస్కర్యా కణాథయా ముస్తకృతః
 కషాయః | వమింహ రేచ్ఛ్వాసమిమంపిబేచ్ఛ ప్రవృద్ధకాసం
 ప్రబలాంచహిక్కామ్ ||

తా. తాఃకాయలు జిల్లేడువేరుపట్టు చిత్రమూలము కొంఠి గంటుభారంగి పిప్ప
 శ్యు కరక్కాయలు తుంగము పైలు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి నే
 వించిన వాంతి శ్వాసము ప్రబలమైన కాసము ప్రబలమైన యెక్కిళ్లు వారించు.

శ్వాసాదులకు కంటకార్యావ లేహము.

శ్లో! [ఆయుర్వేదే] కంటకారీతులాం దోగ్రిణిరేపక్త్వా కషాయ
 కమ్ | పాదశేషంగృహీత్వాచతిస్థించ్చూర్ణానిదాపయేత్ |
 పృథకృలానిచై తానిగుడూచీచవ్యచిత్రకాః | ముస్తకర్కట

* ద్యాత.

శృంగీచక్రవ్యూహణంధన్వయాసకః । భాగ్యేనాన్నా సతీచైవ
 శర్కరాపలవింశతిః । ప్రత్యేకంచపలాస్యష్టాద్రదద్యాఘృత
 తైలయోః । పక్త్యావేహాత్వమాసియశీతేమధుపలాష్టకమ్ ।
 చతుః పలంతుగాక్షీర్యాః పిప్పలీనాంచతుఃపలమ్ । క్షిప్త్వా
 నిదధ్యాత్సుద్ధృఢేమృణ్మయేభాజనేశుభే । లేహణోయంహంతి
 హిక్కార్తిశ్వాసకాసానశేషతః ॥

తా. 100 పలములు వ్రాకుసువేళ్ళనుదంచి ద్రోణప్రమాణముగల నుదకమునందు
 వైచి 4 వ భాగము మిగులునటుల కషాయముకాచి వడిముగట్టి అందుతిప్పటికా చెవ్యము
 చిత్రములము తుంగము నైలు కర్కాటకకృంగి త్రికటుకములు దురదగొండి గంటుభా
 రంగి *సన్న రాస్నము కచ్చూరములు అనువాని చూర్ణము దినుసు యొకటింటికొక్కొక్క
 కపలము పంచదార 20 పలములు నెయ్యి 8 పలములు తైలఅకనూనె 8 పలములు గ
 లిపి లేహ్యపక్వముగవండి చల్లారినపిదప తేనె 8 పలములు వెదురుప్పు 4 పలములు పిప్ప
 లిచూర్ణము 4 పలములు గలిపి మంచిమట్టిపాత్రలోనునిది నేవింపుచుండిన యెక్కింట్లు
 క్వాస కాసములు నిశ్శేషముగ హరించు.

సర్వశ్వాసములకు భాగ్యేగుడము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] శతసంగృహ్య భాగ్యేస్తు దశమూల్యా
 స్తథాశతీమ్|శతహారీతకీనా చపచేన్ద్రోయేచతుర్గుణే| సాదా
 వశేషేతస్మింస్తురసేనస్త్రినిపీడితే|ఆగోఢ్యచతులాంఘ్రాతాం
 గుడస్యాకృత్యభయాంతతః । పునః పచేత్సుమృద్వగ్నా యావ
 న్లేహాత్వమేతితత్ । శీతేచమధునస్తత్రషట్పలానివినిక్షిపేత్ ।
 త్రికటుత్రిసుగంధంచ పలమాత్రంపుష్కృష్కమ్ । యవతూరం
 కర్షయ్యుగ్మంసంచూర్ణ్యప్రక్షిపేత్తతః । భక్షయేద భయా
 మ్మేకాంలేహస్యార్థ పలంతథా । శ్వాసంసుదారుణం హంతి
 కాసఃపంచవిధంతథా । అర్ఘాసరోచకంగుల్మం శకృద్భేదం

* ఇదేదుంపరాస్నము.

క్షయంతథా । స్వర్ణవర్ణప్రదోష్యేష జతరాగ్నేఃప్రదీపనః|
 నామ్నా భార్గ్యే గుడిఃఖ్యాతో భీష స్సకలైర్మృతః ॥

తా. గంటుభారంగి దశమూలములు కరక్కాయలు వీనిని దినుసుకు 100 * ప
 మలనొప్పున నొకభాండములో వైచి 1200 పలములు పీళ్ళుబోసి 4 వ భాగము మిగు
 లునటుల కషాయముకాచి వడిముగట్టి యందుతైలము 50 పలములు కరక్కాయలు 50
 పలములు వైచి మరలమందాగ్నితో చిక్కగనగువరకు పాకముజేసి చల్లారిన పిదప తేనె
 8 పలములు త్రికటుకములు దాచినిచెక్క ఆకుప్రతిక యేలకులు అనువాని చూర్ణము
 దినుసు కొక్కొక్కపలము యవతూరచూర్ణము 2 కర్ణములు కలిపి లేహ్యమును సిద్ధపఱచి
 యందర్ధపలమును 1 కరక్కాయను ప్రతిదినము ప్రాతఃకాలమున నేవించిన భయంకర
 మైన శ్వాసము 8 విధకాసములు మూలవ్యాధి అరోచకము గుల్మము అతిసారము క్షయ
 ము వీనిని నశింపజేయుటయే గాక స్వరము వర్ణము అగ్నిదీపనము అనువానిని సగా
 గలుగంచేయు. ఈభార్య్యాదిగుడము సకలవైద్యసమృతము.

శ్వాసములకు వాసాద్యవ లేహ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాసాతులామష్టగుణేచనీరే విపాచ్యతాంపాద
 జలేనపాకమ్ । క్షుణ్ణాఢకంత ద్విపచేచ్ఛివానాంఖండాః ప్ర
 యోజ్యాస్సకలస్యతుల్యాః । తతస్సముత్తార్య పలానిచాష్టా
 త్షైద్రస్యచద్వేకిలవంశజాయాః । క్షిపేత్తథామాగధికా ప
 లార్దం పలంచతుర్జాతభవంప్రయోజ్యమ్| యోజ్యంపలార్దం
 శ్వసనేచ కాసేక్షయేస్రపిత్తేకఫవీనసేచ । మృద్రోగ కా ర్ష్యే
 కిలవిద్రధౌచహ్యూరఃక్షుతేశోణితవాంతికోపే ॥

తా. 100 పలముల ఆడ్డసరచులో 800 పలములు పీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ
 కషాయముగాచి అందు కరకచూర్ణము అఢకప్రమాణముగలిపి గట్టియగువరకు మరల
 పాకముజేసి దానినిదిచి చల్లారిన పిదప తేనె 8 పలములు వెదురుప్పుచూర్ణము 2 ప
 ములు పిప్పలిచూర్ణము 1 పలము చాతుర్జాతక చూర్ణము 1 పలము కలిపి 1 పలమును
 నేవింపుచుండిన శ్వాస కాసములు క్షయము రక్షిత్తము కఫము వీనసము మృద్రోగము
 కృశత్వము విద్రధి ఉరః క్షయము రక్షవాంతి వీనిని హరింపజేయు.

* పలమన 8 రులములు.

సర్వశ్వాసములకు శ్వాసకాళేశ్వర రసము.

శ్లో॥ మృతంవంగం మృతంలోహం మృతార్కం మృత మభ్రీకమ్ |
 శుద్ధమాతం తథాగంధం మాక్షికం హింగుళంవిషమ్ | జాతీ
 ఫలం లవంగంచ త్వగేలానాగ కేసరమ్ | ఉన్నత్తకస్యబీజాని
 జైపాలంరాత్రిదుర్లభమ్ | ఏతాని సమభాగానిమరీచం హర
 సేత్రకమ్ | సర్వంతద్వ్యాక్షి పేభ త్వేలోహదండేనమర్ద చేత్ |
 తావచ్ఛాస్త్రీతంధీమాన్ యాతత్సూతం నదృశ్యతే |
 శక్రాసనస్యస్వర సేర్భావనా చైకవింశతిః | ద్విగుంజాపుష్ప
 మామాత్రాహ్యర్ద్రోస్వర సైర్యతా | తద్దర్శం బాలవృద్ధేషు
 కథ్యం దేయంతోచ్యతే | పంచశ్వాసాన్ క్షయంకాసంరాజ
 యత్కృనివారణమ్ | శ్వాసకాళేశ్వరో నామ దేవానా మపి
 దుర్లభః ||

తా. వంగభస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము అభ్రీకభస్మము శుద్ధిచేసిన
 రసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిన ముగ్ధమాక్షికము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకమును శుద్ధి
 చేసినవసనాభి జాజికాయ లవంగములు దాచినిచెక్క యేలకులు నాగకేసరములు శుద్ధి
 చేసిన మృత్యుత్తవిస్తలు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు పసపు కచోరములు ఇనిసచభాగము
 లుగ మిరియాలు 8 భాగములు వీనికెల్ల ఖల్వములో నుంచి రసము దెలియకుండువరకు
 లోహదండముతో మర్దించి కొడిసెరసముతో 21 మార్లు భావనచేసి వయోవంతులు 2
 గురిగింజలయెత్తును బాల వృద్ధులు 1 గురిగింజలయెత్తును అల్లపుస్వరసముతో నేవించి పథ్య
 ముగనుండిన 5 విధ శ్వాసములు శరీరక్షయము కాసము రాజముక్తు వీనిని నశంపం
 చేయు. ఈశ్వాసకాళేశ్వర రసము లభించుట దేవతలకు సగాదుర్లభంబు.

హిక్కా నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విదాహిగురువిష్టంభి రూక్షాభివ్యం దిభో
 జనై | శీతపానాశసన్నానైర్హిక్కాభవతిధావనాత్ |

తా. దాహజనకద్రవ్యములు జడకరద్రవ్యములు మలబద్ధకర రూక్షకరద్రవ్యములు
 జగటులపదార్థములు వీనిని భుజించుటవలన శీతాన్నపానముల నేవించుటవలన శీతో
 దకములో స్నానము చేయుటవలన పరుగులిడుటవలన యెక్కిళ్ళు జనించు.

హిక్కా భేద తత్సాప్రాప్తి.

శ్లో॥ అన్నజాయమలాంక్షుద్రాం గంభీరాం మహాతీంతథా |
 నాయుఃః ఫే నానుగతం పంచహిక్కాఃకరోతిహి ||
 తా. వాతము కఫముతోగలసి అన్నజహిక్క యమశహిక్క ట్సుద్రహిక్క గం
 భీరహిక్క సహిహిక్క అన 5 విధములైన హిక్కలు గలుగజేయు.

హిక్కా పూర్వ రూపము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కంతోంసోర్ధురుత్వంచ వదనస్యకమాయతా |
 హిక్కానాంపూర్వరూపాణి కుక్షే రాటోపవచవ ||
 తా. కంతము తొమ్ము అనువానియందు జడత్వముగలుగుట నోరువగరుగ నుం
 దుట కడుపులో ఆరాటముగలుగుట ఇది హిక్కకు పూర్వరూపంబులు.

అన్నజహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ పానానై రతిసంభుక్తై స్సహసాపీడితో నిలః |
 హిక్కాయత్యూర్ధ్వగోభూత్వాతాం విద్యాదన్నజాంభిషక్ |
 తా. అన్నపానాదుల మిక్కుటముగ నేవించుటవలన వాతంబకస్యాత్తుగ పీడిం
 పబడినదై ఊర్ధ్వగతంబై యెక్కిళ్ళను గలుగజేసిన అన్నజ హిక్కయని తెలియ
 వలయు.

యమశహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చిరేణయమలై ర్వేగై ర్వా హిక్కాసం
 ప్రవర్ణతే | కంపయంతిశిరోగ్రీవాంయమలాంతాంవినిర్దిశేత్ |
 తా. చిరకాలముమీద యెక్కిళ్ళు 2 గ గలిసి కడుతిత్రుఱుగ వచ్చుట శిరము
 కంతము వణుకుట ఈలక్షణములుగలది యమశహిక్కయని తెలియవలయు.

క్షుద్రహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ప్రకృష్టకాలై ర్వా వేగై ర్మంఘ్రై సమభి
 వర్ణతే | క్షుద్రికానామసాహిక్కాజత్రుమూలాత్ప్రీధావతి |

తా. చిరకాలముమీద యెక్కిళ్ళు మందవేగముగవచ్చుట * జక్రమూలము లలోనుండి జనించుట ఈ లక్షణములుగలది త్సుద్రహిక్కయని తెలియవలయు.

గంభీరహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ నాభిప్రవృత్తాయాహిక్కా ఘోరాగంభీరనాదినీ ।

అనేకోపద్రవతిగవభీరానామసాన్మృతా ।

తా. ఎక్కిళ్ళు బాడ్డువద్దనుండిలేచి గంభీరశబ్దమును గలుగండేయుట దప్పి జ్వరము మొదలగు పలు నుపద్రవములతోగూడి భయంకరముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది గంభీరహిక్కయని తెలియవలయు.

మహాహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] మర్మాణ్యుత్పీడయంతీవసతతంయాప్రవర్తతే ।

మహాహిక్కేలిసాజ్ఞేయాసర్వగాత్రప్రకంపిసి ।

తా. అొమ్ము నాభి పొత్తికడుపు మొదలగు మర్మస్థలములయందుపీడగలుగుట యెల్లప్పుడు యెక్కిళ్ళు వచ్చుట సర్వాంగములు వణకుట ఈ లక్షణములుగలది మహాహిక్కయని తెలియవలయు.

హిక్కాస్వరూప తత్సాధ్యా సాధ్యములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] యమళాయుగైర్వైర్మహాతిమహాతీభ్యనిః ।

గంభీరానాభిసంభూతా త్సుద్రాఖ్యామందవేగినీ ।

అన్నజూపితైవస్యాత్పూర్వాస్తిస్రోవివర్ణయేత్ ।

తా. ఎక్కిళ్ళు వేగముతోగూడి జంటగఠెడలిన యమళహిక్కయనియు మహాభ్యనితోగూడి ఠెడలిన మహాహిక్కయనియు నాభినుండి ఠెడలిన గంభీర హిక్కయని యు మందవేగముతోగూడి పలుమారు ఠెడలుచుండిన త్సుద్రహిక్కయనియు అన్న పానాదులవలన యెక్కిళ్ళుజనించిన అన్నజూపితయనియు తెలియవలయు. అందు యమళహిక్క మహాహిక్క గంభీరహిక్క అన నీ రి నసాధ్యంబులు త్సుద్రహిక్క అన్న జహిక్క అన నీ 2 ను సాధ్యంబులు.

* జక్రమూలములన— సిందకోంట్లు.

అసాధ్యహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ ఆయుమ్యతే హిక్కతోయస్య దేహా దృష్టిశోషిర్ధ్వంతా మ్యతేయస్యనిత్యమ్ । క్షీణోన్నద్విట్క్షాతియశ్చాతిమాత్రం ధావ్యాచాంత్యోవర్ణయేద్దిక్కుమానా ।

తా. త్సుద్రజ అన్నజములను సాధ్యహిక్కలలో సగా యెక్కిళ్ళ వేగమువలన శ్లేష్మములు విస్తరించి ఊర్ధ్వదృష్టిగలిగి యెల్లప్పుడు మోహమునుజెందుచుండుహిక్కా రోగిని శరీరక్షయము అన్న ద్వేషము పలుమారు యెక్కిళ్ళుగల హిక్కారోగిని శ్లేష్మము యెల్లప్పుడు వర్ణింపవలయు.

శ్లో॥ [[గంథాంతరే] అతిసంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృతస్యచ ।

న్యాధిభిక్షీణ దేహస్యం వృద్ధస్యాతి వ్యనాయినః ।

ఆసాంయాసాసముత్పన్నా హిక్కాహంత్యాశు జీవితమ్ ।

తా. కఠినసంచిత దోషముగలవానికి అన్న ద్వేషమువలన కృశించినవానికి పలు విధములైన రోగములవలన శరీరకృత్యముగలవానికి వృద్ధునికి ఆహారమునునేయు వానికి సాధ్యహిక్కలలో వేదిజనించినను యదివానిని శిఘ్రిముగజంపు.

హిక్కలకు మేఘుడంబర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తండులీ యద్రవైఃపిష్టం సూతతుల్యంచ

గంధకమ్ । * వజ్రమూషాగతం వాచ్యంభూధరేంతం సము

ద్దలేత్ । దశమూలకషాయేణ భావయేత్ప్రహరద్వయమ్ ।

గుంజాద్వయం హరత్యేషహిక్కాం శ్వాసంజ్వరంకిలీ అను

వానేనదాతవ్యో రసోయం మేఘుడంబరః । నాగరంపిప్పలీ

భార్గీ పుష్కరంకర్షకంశతీ । శర్కరాష్టగుణం చూర్ణంమను

వానంప్రకల్పయేత్ ।

తా. రసము గంధకము వీనిని మడిచేసి స ఖాగములుగ ఖల్వములో నునిచి రిశేర్శరసముతో మర్దించి వజ్రమూషలోనుంచి భూధరయంత్రమున పులుబిడిన య విభస్మంబగు పిదప దానిని సాంగశీతలమునదీసి మరల ఖల్వములో నునిచి దశమూల

* వజ్రమూషాగతంచైవ భూధరేభస్మతాంప్రవేశేత్ ।

కషాయముతో 2 ర్షూములు భావనజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును శొంఠి పిప్పళ్ళుగంటు భారంగి పుష్కరమూలము (వీని యభావంబున నేలములక వేళ్ళు) కచ్చూరములు వీనిని దినుగుకు కర్ష ప్రమాణము చొప్పున చూర్ణముజేసి దీనికి 8 వ పాలు పంచదార గలిపి యాయనపానముతోడ నేవించిన యెక్కిళ్ళు శ్వాసము జ్వరము హరించు. (మఱియు నీరసమును చిత్రివేళ్ళరసముతో నేవించిన యమళహిక్కాహరించు.

హిక్కలకు యోగ వాహక రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసస్యతుల్యభావేన తామ్రుభస్మకల్యయేత్ ।
 జంబీరోష్ణద్రవైర్మర్ద్య దివాంతే తస్మిన్ముద్ధరేత్ ।
 బద్ధ్యావస్తోటికాయత్రే తుల్యం గంధేవపాచయేత్
 ఏవంతుషడ్గుణం కార్యంతతః పిప్లం సముద్ధరేత్ ।
 పాషాణభేదిమత్స్యాక్షీ ద్రవైః పిప్లంతుమర్దయేత్ ।
 తద్దోళం లేపయేచ్ఛిష్యం కల్పే పాషాణభేదినః ।
 మత్స్యాత్యోశ్చ ఘనంలేప్యం దత్వాపాతనయంత్రకే ।
 స్వేదయేద్యామ మాత్రంతురసోమం యోగ వాహకః ।
 గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం హిధ్మావై స్వర్యశ్వాసజిత్ ।
 దశమూలంపి బేచ్ఛాను కుళుత్థంచకషాయకమ్ ।

తా. రసభస్మము తామ్రుభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్యములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము మర్దించి బట్టనమాటగట్టి వేష్టికాయంత్రములోనుంచి 8 తల గంధకము జీర్ణంబగువరకు పుటంబిడి ఖల్యములోనుంచి 2 కొండపిండివేళ్ళు ఊన్నుగంటివేళ్ళు వీనిరసములతో ప్రత్యేకముగ మర్దించి ముద్దజేసి దానివై కొండపిండాకునునూరి లేపనముజేసి యెండ నెండించి పాతనాయంత్రమున నొకర్షూము పుటంబిడి సాంగకీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తును దశమూలకషాయముతో గాని పులవ కషాయముతోగాని నేవించిన యమళహిక్కా మొదలగుసర్వహిక్కలు సర్వభంగా శ్వాసము హరించు.

హిక్కలకు గంధామృత రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసంగంధకత్రైలేన మర్ది యేత్పాదటంకణమ్ ।

2 ఇదే వీండిబండయనియు జెప్పబడు.

తస్మిండుం బాధయేద్వస్తే గంధకార్యంచ పూర్వవత్ ।
 చూర్ణంవై వేష్టికాయంత్రే యావజ్జీర్ణతి షడ్గుణమ్ ।
 ఆయంగంధామృతోనామ్నా రసోహిక్కా వినాశకః ।
 గుంజాంమాత్రయం లిహేష్టైద్యైః కషాయంచపి బేదనమ్ ।
 అమృతాన్ని కుళుత్థానాం పాయయేత్కృత్విత్తైర్జలైః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము గంధకలైలముతో మర్దించి పిదప రసమునకు 4 వ భాగము శుద్ధిచేసిన వెలిగారముగలిపి మరల మర్దించి బట్టలోనుంచి మాటగట్టి దీనిని శుద్ధిచేసిన గంధకములోబెట్టి వేష్టికాయంత్రమున 8 తల గంధకము జీర్ణంబగువరకు పుటంబిడి 8 గురిగింజలయెత్తును తేనెతో నేవించి తోడనే తిప్పతీగ చిత్రమూలము పులవలు అనువానికషాయమును దాగిన యెక్కిళ్ళుహరించు.

హిక్కలకు నిద్దిగి కాది యోగము.

శ్లో॥ నిద్దిగికాంచామలక ప్రమాణాంహింగా కణాభ్యాం మధు
 నాచయుక్తామ్ । హ్యన్నరశ్వాసన వీడితశ్చహిక్కాంజ
 యత్యేష బలాశ్చ నేన ॥

తా. ఉసిరికాయంత వ్రాకుషువేళ్ల ముద్దలో కేర్చిక యింగున పిప్పళ్లు అనువాని చూర్ణమును తేనెను గలిపి నేవించిన శ్వాసము యెక్కిళ్ళు తక్షణమున హరించు.

హిక్కలకు కుళీరాది కషాయము.

శ్లో॥ కుళీరమధుకంధాన్య మేలాచో శీరకోలకమ్ ।
 వరాబిల్యయుతం క్వాథం సీక్కాఛర్ది నివారణమ్ ।

తా. కర్కాటకశృంగి యష్టిమధుకము కొతిమర్లు ఏలకులు వట్టివేరు తక్కిల పుట్లు త్రిఫలములు మాలేడువేరు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి నేవించిన యెక్కిళ్ళు వాంతి హరించు.

హిక్కలకు విభీతకాది కషాయము.

శ్లో॥ విభీతకాబ్దామల విశ్వభాక్తీకణాభయా సాతధిమంబుపీతమ్ ।
 సమీరిణశ్వాస వమింహారేచ్ఛ ప్రబద్ధకాసం ప్రబలాంచ
 హిక్కాం ॥

తా. తానికాయలు తుంగముపైలు ఉసిరికపప్పు శొంఠి గంటుభారంబి వీపుళ్లు కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగదంచి కషాయముకాచి నేనించిన వాతము క్వాసము వాంతి ప్రబలమైన కాసములు ఎక్కిళ్ళు వారించు.

హిక్కలకు వ్యాఘ్రాద్దికషాయము.

శ్లో! వ్యాఘ్రీదురాలభాభాన్దీబిల్వ మజ్జాతికంటకైః ।

కషాయశ్చానుపానంచ క్షౌద్రం హిక్కాతిశ్వాసజిత్ ॥

తా. ములకవేళ్ళు రేగటిదూలవేళ్ళు గంటుభారంగి మాశేడుగుజ్జు పల్లెడు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి యందొకింత తేనెవైచి నేనించిన ఎక్కిళ్ళు ప్రబలమైన క్వాసము వారించు.

హిక్కలకు మయూరపించ యోగము.

శ్లో! [మాధవనిదానే మయూరంపింఛ భస్మాపి మధుకంచ కణా యుతమ్ । కుశీరరక్తేసంమర్ద్య మధునా వాసితాయుతమ్ । గంధూషంకురు తేషీప్రం హిక్కామాశు వినాశ యేత్ ॥

తా. నెమలి యీకల భస్మము యష్టిచుగుకము పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి యెండ్రకాయ రక్తముతో మర్దించి తేనెగాని లేక పంచదారగాని గలిపి గంధూషముజేసిన యెక్కిళ్ళు శీఘ్రముగ వారించు.

హిక్కాహార యోగములు.

శ్లో! కర్కటీసలింయష్టి మయూరస్వచపింఛజమ్ । భస్మభ్రీమరగేహంచ హ్యాపామార్గస్యబీజకమ్ । మధునాయోజితం దేయం హిక్కామాశు వినాశ యేత్ ॥

తా. ఎండ్రకాయ బొక్కలలోని యుదకము యష్టిమధుకము నెమలి యీకల భస్మము తుమ్మెదలగూడు ఉత్తరేణి విత్తులు ఆనువానిలో జేనినీని తేనెతోగూర్చి నేనించిన యెక్కిళ్లు శీఘ్రముగ వారించు.

క॥ కలిగారమాకుపత్రిక । నిలదాచిని చెక్కకోష్ఠు వేలకిచూర్ణం । ఋలుచేసి తేనెతోడను నేలమిని నేవింపహిక్క లెల్లనుమానుక ॥

హిక్కలకు మధూచ్ఛిష్ట ధూమపానము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] మధూచ్ఛిష్టం సర్జరసం ఘృతం మనశ్శిలా సమమ్ । ధూమపానేహ రేద్ధికాంధూమైర్వాశిఖపక్షజైః ।

తా. మైసము గుగ్గిలము మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ గాని లేక నెమలియొకలగాని ఆవునేతిలోదడిపి నిప్పులోవైచి దానిపొగను ద్రాగిన యెక్కిళ్లు వారించు.

క॥ గోశ్శృంగంబును భుజగపు ।

కూసంబును నెమలిరెక్క గుగ్గిలమును మే ।

ల్యాసి పసపగరుగంధము ।

గోసర్వులధూమ్రసేనఁ గూలునుహిక్కల్ ॥

తా. ఆవుకోమ్ము పాముకూసము నెమలియొకలు గుగ్గిలము పసపు శ్రీగంధము కృష్ణాగరు వీనిని ఆవునేతిలోదడిపి అగ్నిలోవైచి దాని పొగను ద్రాగిన ప్రబలమైన యెక్కిళ్ళు వారించు.

హిక్కలయందు పథ్యము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] కచోరం పుష్కరం యోషం మాతులుం గాల్లు వేతసమ్ । శాలిషష్టిక గోధూమ యవముద్గకుళుత్థకమ్ । నిద్రాహిధ్మా శ్వాసకాస పిపాసాశ్చ వినాశ యేత్ ॥

తా. కచోరములు పుష్కరములము త్రికటుకములు మాదీఫలము పుల్లప్రబ్బలి 60 దినములకు ఫలించెడి వడ్లు గోధూమలు యవలు పెసలు ఉలవలు నిద్ర ఇవి హిక్కా. క్వాస కాస తృష్ణా రోగములయందు పథ్యకరంబులు.

హిక్కయం దపథ్యము.

శ్లో! విష్టంభీనివిదాహీని రూక్షాణికఫదానిచ । నిష్పావమాష పిణ్యాక వాదిజా నూపమామిషమ్ । అవిదగ్ధందంతకాష్ఠం వస్తినుత్సాన్యంశ్చ సర్వపాక । ఆమ్లుతుంబీఫలంకందం తైలభిష్టముపొతకేమ్ । గురుశీతంచాన్నపానం హిక్కారోగీ వివర్జయేత్ ॥

తా. మలబద్ధకర ద్రవ్యములు వెదురు వెలులక నుద్యము మరీవము మొదలగువిదా
 నాకరద్రవ్యములు రూక్షకరద్రవ్యములు కఫకరద్రవ్యములు అనుములు మినుములు తెలిక
 పిండి నీటిలో జనించిన ద్రవ్యములు ఊటభూమిలో జనించిన జంతుమాంసము పక్ష్యము
 కేయబడని ద్రవ్యములు దంతకావ్యము * వస్త్రీకర్మ మత్స్యములు ఆచారు పులుగు ఆ
 నుగళుకాయ గడ్డలు నూనెతో వేయించబడిన ముట్టుబచ్చలికూర జడముగ శీతకరముగ
 నుండు అన్న పానములు వీనిని యెక్కిళ్ళుగలవారు వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిచార పారీణిడి
 మామిడి భగినత్సంప్రదాయకారాధ్య రానుజేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
 సత్సుత్ర పవిత్ర కవితాచారురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ
 కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయత్రణిత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
 తాత్పర్య సహితే కాస శ్వాస హిక్మా నిదాన తత్సాధ్య
 సాధ్య చికిత్సానుపాసపథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
 అష్టమ ప్రకరణమ్.

* చిమ్మనగొట్టుములో లైలాదుల నాకర్షించుటకై దాని మధ్యభాగమున బం
 ధింపబడి యథోభాగంబున కర్షి కలవలెను అందాకర్షింపబడిన లైలాదుల లైలుపరుచుట
 లైన పక్షభాగంబున గుండ్రముగను నిర్మింపబడి చిమ్మన గ్రోవిలో బంధింపబడియుం
 డు దండమే వస్త్రీయనంబడు. కావున దానిలో రోగోపయోక్త లైలాదుల నాకర్షింపు
 కొని గుడమెధ్యముల ప్రయోగించుటయ నస్త్రీకర్మ యనంబడు.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

శ్రీ బ స వ మ ప్ర క ర ణ ము. శ్లో

శ్లో॥ సర్వజ్ఞం సచ్చిదానందం లోకనాథం జగద్గురుమ్ ।
 వ్యోమకేశం భవానీశం రాజభూష మహాంభజే ॥

తా. సర్వజ్ఞుడు సచ్చిదానంద స్వయాపుడు లోకేశుడు జగద్గురువు ఆకాశమే
 కేశములుగాగలవాడు పార్వతికి ప్రభువు శిరమున చంద్రుడై భూషణముగాగలవాడు
 నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
 వయోమి వృషరాజీయ మహాంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని
 పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయను నీగ్రం
 థముయొక్క అష్టమ ప్రకరణము వచింపుచున్నాడను.

మేహరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నవాన్న దధిచుద్వ్యాంబుగుడిధూమని మేవణాత్ ।
 దూషయంతిపలంమేద శ్శుక్లంమజ్జాంరసంరజః ।
 జాయంతేపింశతి ర్మేహం దశసాధ్యాః కపోత్థితాః ।
 పిష్టోత్థితాశ్చష్టాష్టాష్టాష్టాశ్చతురోమా రుతా త్త్యజేత్ ।
 సాధ్యాక్ యావ్యానసాధ్యాంశ్చ క్రమేజేత్థం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. క్రొత్తయన్నము వెలుగు మద్యము ఉదకము బెల్లముతో జేయబడిన
 ద్రవ్యములు పొగ అనుచానిని మిక్కిలితముగ నేవించుటవలన మాంసము మేదస్సు కుక్లము
 మజ్జ రసము రక్తము దుష్టంబులై 20 మేహముల జనింపజేయు. అందు 10 మేహ

ములు శ్లోకములను 6 వైత్యజనితములు 4 వాతజనితములు అట్లుగుటంజేసి శ్లోకములను 10 మేనాములు సాధ్యములు. వైత్యమువలన జనించిన 6 మేనాములు కష్ట సాధ్యములు. వాతమువలన జనించిన 4 మేనాములు అసాధ్యములు. ఈ క్రమానుగుణ్యముగ మేనాసాధ్య కష్టసాధ్య అసాధ్యత్వముల నెఱుంగండగు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఆస్యాసుఖంస్వప్నసుఖందధీని గ్రామ్యోదకానూపరసాఃపయాంసి । నవాన్నపానంగుడవైకృతంచ ప్రమేహహేతుః కఫకృచ్ఛసర్వమ్ ॥

తా. సుఖముగ గూర్చుండట నిద్రాసుఖమునుజెందుట వెఱుగును ద్రాగుట ఊరు ఉదకము అనువానియందలి ప్రాణులయొక్క మాంసరసమును పాలను క్రొత్తయన్నమును క్రొత్తయడకమును బెల్లముతో జేయబడిన భక్ష్యములను లేక బెల్లముయొక్క వికారముగల పదార్థములను కఫకర సర్వపదార్థములను మిక్కుటముగ నేవించుట ఈ కారణమువలన ప్రమేహము జనించు.

కఫాదిమేహ సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] మేదశ్చమాంసంచ శరీరజంచక్లేదంకఘోవస్తి గతఃప్రదూష్య । కరోతిమేహం న్నముదీర్ణముష్ణైస్తానేవపిత్తం పరిదూష్యచాపి క్షీణేషుదోషేష్వవకృష్టాధాతూన్సందూష్యమేహాన్కురుతేనిలశ్చ । సాధ్యాఃకపోత్థాదశపిత్తజాష్ట్రాద్యావ్యాససాధ్యంపవనాచ్ఛతుష్కమ్ । సమక్రియత్వాద్విషమక్రియత్వాన్మహాత్వయత్వాచ్చ యథాక్రమంతే ॥

తా. వస్తిగతకఫము మేదస్సును మాంసమును శరీరమునందలి క్లేదమును జెరచి శ్లోకమేనామును గలుగంజేయు. ఇవిధంబుననే ఉష్ణపదార్థసేవనవలన పిత్తము బ్రహ్మోపింది వైబెప్పబడిన మేదాదులంజెరచి పిత్తమేనామును గలుగంజేయు. పిత్తశ్లోకములు క్షయింపుచుండ వాతము వసా మజ్జాదిధాతువుల నాకర్షించుకొని వానింజెరచి వస్తియొక్క ముఖమునందుజేర్చి వాతజమేనామును గలుగంజేయు. అందు 10 మేనాములు కఫజనితములు. అవి సమక్రియ (అనగా కఫముయొక్క కటుత్తైది క్రియలు మేదస్సు మొదలగు వానియొక్క కటుత్తైది క్రియలు వ్యాధిబలము సహజములగు నుండటంచే సమక్రియత్వము) గలవి యగుటంజేసి సాధ్యములు. 6 మేనా

ములు పిత్తజనితములు. అవి విషమచికిత్సలవలన (అనగా పిత్తమును హరింపజేసెడి శీత మధురాది ద్రవ్యములవలన మేదస్సును మేదోవృద్ధిని హరింపజేసెడి ఉష్ణకటుకాది ద్రవ్యములవలన పిత్తమును) కృద్ధింజెందుటచే క్రియావైషమ్యముగలవి యగుటంజేసి యాధ్యములు 4 మేనాములు వాతజనితములు అవి గంభీరములైన మజ్జాది ధాతువుల నాకర్షించి కడుపీడన గలుగంజేనుటవలన విషమక్రియగలవి యగుటవలన అసాధ్యములు.

మేహరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉదకేక్షుఃసాంద్రసురాసికతాశుక్లశీతశమ్ । పిష్టలాలాతిమూత్రంచ త్సారహారిద్రరక్తకమ్ । మంజిష్టానీలకాలాశ్చ వసామజ్జామధూత్థితమ్ । హస్తమేహోవింశతిస్యూర్ణాత్వావర్ణేనలక్షయేత్ ॥

తా. ఉదక మేహము ఇక్షుమేహము సాంద్రమేహము సురామేహము సికతామేహము శుక్లమేహము శీతమేహము పిష్టమేహము లాలామేహము బహుమూత్రమేహము త్సారమేహము హరిద్రామేహము రక్తమేహము మంజిష్టామేహము నీలమేహము కాలమేహము వసామేహము మజ్జామేహము మధుమేహము హస్తమేహము అన మేహములు 20 విధంబులు. వాని లక్షణముల వర్ణమువలన తెలియవలయు.

క ఫ జ ని త ద శ మే హ ము లు.

ఉదకమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ స్వచ్ఛంబహుసితంశీతం నిర్గంధముదకోపనుమ్ । * జ్ఞేయశ్చోద్దకమేహోయం కించిదావిలపిచ్ఛిలమ్ ॥

తా. మూత్రము నిర్మలముగ అధికముగ తెల్ల గ చల్ల గంధవిహీనముగ ఉదక తుల్యముగ వొకింత గలిగినట్లుగ జగటుగ వెడలిన ఉదకమేహమని తెలియవలయు.

ఇక్షుమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ ఇక్షోరసమివాత్వ్యర్థం మధురంచేక్షుమేహత ॥

* మేహశుద్ధక మేహాన కించిదావిల పిచ్ఛిలమ్ ॥

తా. మూత్రము చెఱుకురసకుల్యంలై కడుమధురముగ వెడలిన ఇతుమేహమని తెలియవలయు.

సాంద్రమేహ లక్షణము.

శ్లో! సాంద్రీభవేత్పర్యపితం † సాంద్రమేహంతదుచ్యతే ||

తా. మూత్రమునిడిదిన 1 యూమునకు పేరిన సాంద్రమేహమని తెలియవలయు.

సురామేహ లక్షణము.

శ్లో! సురామేహీను రాతుల్య ముపర్యచ్చమఘోఘనమ్ ||

తా. మూత్రము కల్లవల వెడలుట మూత్రమువైన నిర్మలముగ అడుగున గట్టిగ నుండుట ఈ లక్షణములుగలది సురామేహమని తెలియవలయు.

సికతామేహ లక్షణము.

శ్లో! మూత్రాణాన్నికతామేహీ సికతాహూపిణోమలాః ||

తా. మూత్రకణములు ఇనుకవల వెడలిన సికతామేహమని తెలియవలయు.

శుక్లమేహ లక్షణము.

శ్లో! శుక్లాభంశుక్లమిశ్రంవా శుక్లమేహీప్రమేహతి !

తా. మూత్రము శుక్రమువలగాని లేక శుక్రయుక్తముగగాని వెడలిన శుక్రమేహమని తెలియవలయు.

శీతమేహ లక్షణము.

శ్లో! శీతమేహీనుబహుశోమధురం * చాతిశీతలమ్ ||

తా. మూత్రము మాధుర్యము కడుశీతలముగలదై పలుమాగు వెడలిన శీతమేహమని తెలియవలయు.

పిష్టమేహ లక్షణము.

శ్లో! సంహృష్టరోమాపిష్టేన పిష్టవద్భహుశంసితమ్ ||

† సాంద్రమేహీన మేహతి.

భృశశీతలమ్.

తా. మూత్రము కలిపిన పిండివల దట్టమై లెల్లగ వెడలుట మూత్రోత్పన్న కాలంబున రోషములు నిక్కచాడిచి కొనుట ఈ లక్షణము గలది † పిష్ట మేహమని తెలియవలయు.

శనై ర్మేహ లక్షణము.

శ్లో! శనైశ్శనై ర్మేహీ మందంమందం ప్రమేహతి !

తా. మూత్రము మెల్ల మెల్లగ మందమందముగ వెడలిన శనైర్మేహమని తెలియవలయు.

లాలామేహ లక్షణము.

శ్లో! లాలాతంతుయుతంమూత్రం లాలామేహానపిచ్ఛిలమ్ !

తా. మూత్రము చొంగవల తంతుయుక్తముగ జిగటగ వెడలిన లాలామేహమని తెలియవలయు.

బహుమూత్ర లక్షణము.

శ్లో! శోషస్తాపోగకార్య్యంచ బహుమూత్రంతృషాభిముః !

అస్వాస్వసర్వగాత్రేషు మేహోయంబహుమూత్రకః ||

తా. శోష తాపముగలుగుట మూత్రము అధికముగ వెడలుట దప్పి భ్రమ గలుగుట సర్వావయవముల సత్వములేకయుండుట ఈ లక్షణములుగలది బహుమూత్రమేహమని (గ్రంథాంతరేణ శనైఃమేహమని) తెలియవలయు.

పిత్తజనిత వజ్రేహములు.

తౌ ర మే హ ల క్ష ణ ము.

శ్లో! గంధవర్ణరసస్పృశ్యైః తౌ రేణతౌ ర్మోయవత్ ||

తా. మూత్రము ఊరోదకమువల గంధ వర్ణ రుచి స్పృశ్యలను గలదిగ వెడలిన ఊరమేహమని తెలియవలయు.

† పిష్ట మేహమన—పిచ్ఛిలమేహము.

హారిద్రమేహ లక్షణము.

శ్లో! హారిద్రమేహీకటుకం హారిద్రానన్ని భండహాత్ ||

తా. మూత్రము కారముగ పసపువ్లముగ తాపయుక్తముగ వెడలిన హారిద్రా మేహమని తెలియవలయు.

రక్తమేహ లక్షణము.

శ్లో! విస్రముష్టంసలవణం రక్తాభంరక్తమేహతః ||

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ ఉష్ణముగ వుప్పుగ రక్తమువలె నెఱ్ఱుగ వెడలిన రక్తమేహమని తెలియవలయు.

మంజిష్ఠామేహ లక్షణము.

శ్లో! విస్రంమంజిష్ఠమేహేన మంజిష్ఠాసలిభోపమమ్ ||

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ మంజిష్ఠాకషాయము వంటి ఛాయగలదిగ వెడలిన మంజిష్ఠామేహమని తెలియవలయు.

నీల కాలమేహ లక్షణము.

శ్లో! నీలమేహేననీలాభం కాలమేహీమషీనిభమ్ ||

తా. మూత్రము నీలవర్ణముగ వెడలిన నీల మేహమనియు బొగ్గువలె నెఱ్ఱుగ వెడలిన కాలమేహమనియు తెలియవలయు.

వాత జనిత చతుర్మేహములు.

మజ్జామేహ లక్షణము.

శ్లో! మజ్జాభంమజ్జమిశ్రంవామజ్జామేహముహూర్కృహుః |
వసామేహచికిత్సాయాం తాంచిక్త్సాచకారయేత్ ||

తా. మూత్రము మజ్జతో సమానవర్ణముగ గాని లేక మజ్జాయుక్తముగ గాని పుట్టవారు వెడలిన మజ్జామేహమని తెలియవలయు. దీనియందు వసామేహ చికిత్సం చేయవలయు.

వసామేహ లక్షణము.

శ్లో! వసామేహీవసామిశ్రం వసాభం మూత్రయేన్మృహుః||

తా. మూత్రము క్రోవువ్యతోగలసిగాని క్రోవువ్యతో సమానముగ గాని పుట్టవారు వెడలిన వసామేహమని తెలియవలయు.

హస్తీమేహ లక్షణము.

శ్లో! హస్తీమత్త ఇవాజస్రం మూత్రం వేగ వివర్జితమ్ |

సలసీకంవిబద్ధంచ హస్తీమేహీప్రమేహతి||

తా. మూత్రము మదిదిన యేనుగు మదముతో సమానంబై యెల్లపుడు వేగ రహితముగ త్వక్ష్మాంస మధ్యగత రసయుక్తముగ నిలచి నిలచి వెడలిన హస్తీమేహ మని తెలియవలయు.

మధుమేహ లక్షణము.

శ్లో! మధుమేహేమధుసమం మధునాతస్యలక్షణమ్||

తా. మూత్రము తేనెవలె వెడలుట చీమలు యీగలు ఆవరించుట ఈ లక్షణములు గలది మధుమేహమని తెలియవలయు.

శ్లో! [మతాంతరే] కషాయమధురంయాతుంక్షౌద్రమేహంవదేన్మృధః||

తా. మూత్రము వొగరుగ మధురముగ బంకగ వెడలిన క్షౌద్రమేహమని తెలియవలయు.

వింశతిమేహ పూర్వ రూపములు.

శ్లో! [స్విధరసార్ణవే] శీతప్రసక్తంశ తాలుశోషో మాధుర్యమా
స్వేకరపాదదాహః | భవిష్యతో మేహగుణస్వరూపం మా
త్రేభిధావంతిపీపీలికాశ్చ | అనిష్టా హారచేష్టాభ్యాం స్యాన్యే
హామయవింశతి ||

తా. శీతలపదార్థములయం దిచ్చుగలుగుట కంతము దనడలు యెండుట నోరు తీపుగనుండుట చేతులు కాళ్లు మండుట మూత్రము విడచిన స్థలమునంను గండుచీమలు ప్రాకుట ఇవి గలగబోయ్యెడి మేహరోగమునకు లక్షణంబులు వైశిష్ట్యబడిన 20 మేహములు విరుద్ధావార భేష్టలవలన జనించు,

వాతాదిమేహ విభాగము,

శ్లో! చత్వారోవాతజామజ్జా వసాక్షోద్రోభ సంజ్ఞికాః |
 ఊరహరిద్ర మంజిష్ఠా నీల కాలాశ్చర క్తజమ్ |
 ణోయేత్సుసికతాపిప్ల గుక్ల సాంద్రసురాశనైః |
 శీతలంబహుమూత్రత్వం దశమేహః కపోద్భవాః |

తా. మజ్జామేహము వసామేహము మధుమేహము హస్తీమేహము అన 4 మేహములు వాతజనితంబులు. ఊరమేహము హరిద్రమేహము మంజిష్ఠామేహము నీలమేహము కాలమేహము రక్తమేహము అన 6 మేహములు పితృజనితంబులు. ఉదకమేహము ఇత్తుమేహము సికతామేహము పిప్లమేహము గుక్లమేహము సాంద్రమేహము సురామేహము కనైర్యేహము శీతమేహము బహుమూత్ర (లాలా) మేహము అన 10 మేహములు శ్లేష్మజనితంబులు.

శ్లేష్మమేహాలాప ద్రవములు.

శ్లో! అవిసాకోరుచచ్ఛర్ది ర్జ్వరః కాసస్సపీనసః |
 ఉపద్రవాః ప్రజాయంతే మేహానాంక ఫజన్మనామ్ |

తా. భుజించిన యన్నము జీర్ణముగాకుండుట అరుచి వాంతి జ్వరము కఫము తోగూడిన దగ్గు పడినెముగలుగుట ఈ యుపద్రవములు కఫ జనిత మేహములయందు గలుగు.

వైత్య మేహాలాప ద్రవములు.

శ్లో! వస్తి * మేహానయోస్తోదో ముష్కావదరణంజ్వరః |
 దాహ స్తృష్ణామేహమూర్ఛా విడ్వేదఃపిత్తజన్మనామ్ |

తా. పాతికడుపు మేధ్రము అనువానియందు నూదులచే బొడుచునటుల పీడ గలుగుట వ్యవణములయందలి చర్మముపండి పగులుట జ్వరము తాపము దప్పిగలుగుట పుల్లనిలేనుపులు కచ్చుట మూర్ఛగలుగుట వలము ద్రవముగ వెడలట ఈ యుపద్రవములు పిత్తమేహములయందు గలుగు.

* మేహానయోశ్శూలకే

వాతమేహాలాప ద్రవములు.

శ్లో! వాతజానాముదావర్త కంఠహృద్గ్రహణోలతాః |
 శూలమున్నిద్రతాశోషః కాసశ్శ్వాసశ్చజాయతే |

తా. ఉదావర్త రోగము గలుగుట కంఠము తొమ్ము బంధింపంబడి నటులుండుట సర్వరసభక్షణమునం దిచ్చ శూల నిద్రాభంగము శోష పాడిదగ్గు క్వాసము గలుగుట ఈ యుపద్రవములు వాతజమేహములయందు గలుగు.

అసాధ్యమేహ లక్షణము.

శ్లో! యథోక్తోపద్రవావిష్టో హ్యస్తిప్రస్రుత * వేదనా |
 పిటికాపీడితం † ఘోరం ప్రమేహాహంతిమానవమ్ |

తా. వైశిష్ట్యబడిన అవిసాకాద్యుపద్రవముత్తుడై మూత్రమును మిక్కుటముగ వేదనాయుక్తముగ విసర్జించువాడై ఉత్తరోత్తరశిష్టుంబడు శరాలికాది పిటికాయుత్తుడైయుండు మేహాలోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

మేహరోగములయందు మూత్రపరీక్ష.

శ్లో! [నిత్యనాధీయే] వాతపిత్తకఫమేహసముత్తం మూత్రమగ్ని క్వథితంఠరివాకాత్ | పంచసప్తనవభాగతః క్రమాత్కల్కముద్భవతిచేత్తదసాధ్యమ్ ||

తా. వాతమేహ రోగియొక్క మూత్రమును వెడల్పుమాతిగల పెంకులో బట్టి సన్నపుసెగను మాడకుండ కల్కమువలె గాఢిన చిక్కనై 5 వ భాగము కేషించి కరగువలెనుండిన అసాధ్యంబనియు పిత్తమేహ రోగియొక్క మూత్రము 7 వభాగముకేషించి తెల్లము కరగువలె నుండిన అసాధ్యంబనియు శ్లేష్మమేహ రోగియొక్క మూత్రము 9 వ భాగము కేషించిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు.

మూత్ర పరీక్ష.

శ్లో! [నిత్యనాధీయే] అతిరక్తమేహరోగే జ్వరేహరిద్రవర్ణకమ్ |
 జ్వరేవామేహరోచేవావ్యసాధ్యం బహుమూత్రకమ్ |

* మేవచ.

† గాఢం.

తా. మూత్రము కడుర క్తవర్ణముగ వెడలిన మేహరోగంబనియు పచ్చగ వెడలిన జ్వరరోగంబనియు జ్వరమునండేని మేహరోగమునండేని బహుమూత్రము గలిగిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు.

శ్లో॥ [నిధర సార్ణవే]యస్యమూత్రం స్రవేత్తైలంమధుమధ్యంస్రవేత్తదా । యమేనే నీయతేశీఘ్రిం కారితః పశువారకః॥

తా. ఏ రోగియొక్క మూత్రము తైలము తేనె కల్లువలె వెడలెడినో అట్టిరోగి కడు శీఘ్రియుగ మృతిజెందునని తెలియవలయు.

అసాధ్య మేహుపాప ద్రవములు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] అరుచిశ్చాంగమర్దశ్చ తృష్ణా కాస భ్రమూస్తథా । శూలేన పిటికాకంఠూః ప్రమేహాణా ముపద్రవాః ।

తా. అరుచిగలుగుట శరీరమునొచ్చుట దప్పి దగ్గరలుగుట భ్రమమాటలాడుట పొత్తులు జనించి కూల దురదగలుగుట యివి అసాధ్యమేహోపద్రవము లని తెలియవలయు.

మేహరోగ పూర్వ రూపములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వేదోగ గంధశ్శిథిలత్వ గంఠేశయాసన స్వప్న సుఖాభిలాషః । హృష్టిత్రజిహ్వ శ్రవణోపదాహో ఘనాంగతా కేశనఖాతివృద్ధిః । శీతప్రియత్వంగళతాలుశోషో మాధుర్యమాస్యేకర సాదదాహః । భవిష్యతోమేహగుణస్య లింగం మూత్రేభిధావంతి పిపిలికాశ్చ । తృష్ణాప్రమేహో మధురస్సపిచ్చో మధూపమస్వాద్వివిధోవికారః॥

తా. శరీరమున చెమటబట్టుట వాసన వేసుట చర్మంబూడుట పడక అసనము గద్ర అనువానియం దిచ్చగలుగుట వృద్ధయము సేత్రములు జిహ్వ చెవులు అనువాని యందు తాపము శరీరమున నొకింత జడత్వము గలుగుట వెంట్రుకలు గోళ్ళు వృద్ధిం జెందుట శీతపదార్థములయం దిచ్చ గొంతు లోదొడ అనువానియందు శోషగలుగుట నోరు తీపుగనుండుట చేతులు కాళ్ళు మండుట మూత్రమున చీమలుగాని లేక యీగలు గాని వ్యాపించుట దప్పిగలుగుట మూత్రము తీపుగ జగటగనుండినదై లేనతో కుల్లం

తైస పలువిధ వికారములతో గూడియుండుట ఇవి గలుగబోయ్యెడి మేహమునకు పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ [అశ్విన్] ఆస్యేస్యాదు స్త్రృషాదాహో దం తేషుమలసంచయః । దేహేచిక్కణతా వాపి విదాహః పాణిపాదయోః ।

ప్రభూతసిలమూత్రత్వం మేహాలక్షణమగ్రజమ్॥

తా. నోరు తీపుగనుండుట దప్పిగలుగుట శరీరముమండుట దంతములు కడు పాచిగలుగుట శరీరము మినుమిసలాడుట కాళ్ళు చేతులు మండుట మూత్రము నీలవర్ణముగలదై మిక్కుటముగ వెడలుట ఈ లక్షణములు గలుగ బోయ్యెడి మేహమునకు పూర్వరూపంబులు.

మేహపిటికోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ముఖేపాయకాచమేధోచ హస్తేపాదేతథై వచ । హృస్త్వస్తకేపృష్ఠదేశే పిటికామరణాంతికమ్॥

తా. ముఖము గుదము మేఘము హస్తము పాదము తొమ్ము మస్తకము వీపు అనువానియందు మేహపిటికలు జనించి ఆయా మేహోపద్రవములతో గూడి వేధంపుచుండిన అట్టి మేహరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

ప్రమేహపిటికా భేదము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శరావికాకచ్ఛపికా జాలినీవినతాలజీ । మనూరికాసర్వపికా పుత్రిణీసవిదారికా ।

విద్రధిశ్చేతిపిటికాః ప్రమేహూపేక్షయాదశ । సంధిమర్మ సుజాయంతే మాంసలేషుచధామసు॥

తా. మేహరోగము సుశేషించుటవలన శరావిక కచ్ఛపిక జాలినీ వినత అలజీ మనూరికా సర్వపిక పుత్రిణీ విదారిక విద్రధి ఆన దశవిధ మేహ * పిటికలు సంఘలు మర్మసలము మాంసస్థానము అనువానియందు జనించు.

సర్వపిటికా లక్షణములు.

శ్లో॥ అంతోన్నతాచతద్రూపా నిమ్మమధ్యాశరావికా । సదాహ కూర్మసంస్థాజ్ఞే యాకచ్ఛపికాబుధైః । జాలినీ త్రివ్రదాహతు

* పిటికయన—పొత్తులు.

మాంసజాల సమావృతా । అవగాఢరుజోత్క్లేదావృష్టే వా
 వ్యుదరేపివా । మహాతీపిటికానీలా సాబుధైర్విసతాస్యత్రా ।
 రక్తాసితాస్ఫోటవతీదారుణాత్వలజీభవేత్ । మసూరదళసంఘా
 నావిజ్ఞేయాతుమసూరికా । గౌరసర్వపసంఘానా తత్ప్రమా
 ణాచసర్వపీ । నుహత్యల్పచిత్రాజ్ఞేయా పిటికాచాపిపుత్రిణీ ।
 విదారకందనద్వృత్తా కఠినాచవిదారికా । విద్రధేల్లక్షణై
 ర్యుక్తా జ్ఞేయావిద్రధికాతుసా ॥

తా. చుట్టామూతుడువలె నుబ్బుగ మద్యమున గుండ్రముగనుండు పిటిక కళా
 వికయనియు తా బేటి వీపువలె నుండినదై మంటలతో గూడియుండునది కచ్చపిక
 యనియు తీవ్రమైన మంటలతో గూడి మాంసజాలములతో వ్యాప్తమైయుండునది కా
 లినియనియు వీపువైనగాని లేక కడుపువైనగాని లోతుగ పిటికలు జనించి పీడతోగూడి
 నదై గొప్పవియై నీలవర్ణముగలదై నుండునది విసతయనియు యెఱ్ఱనై లేక తెల్లనై సన్నని
 పిటికలతో వ్యాప్తమై భయంకరముగ నుండునది ఆలజియనియు చిఱుసెనగపప్పుతో
 సమానముగనుండునది మనూరికయనియు తెల్ల ఆవాలయొక్క సమానమువలె జనించి
 తత్ప్రమాణ తుల్యంబుగనుండునది సర్వపికయనియు 1 టి పెద్దతురువై దానియట్లు సన్న
 వి తురుపులుగలది పుత్రికయనియు నేలగుమ్ముడు గడ్డవలె గుండ్రముగ కఠినముగనుండు
 నది విదారికయనియు విద్రధిలక్షణంబులు గలది విద్రధికయనియు జెప్పబడు.

అసాధ్యపిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ పిటికామర్మహృత్ప్రృష్టా స్థానాంసగుదమూర్ధ్నివా ।
 పర్వపాదక రస్థాశ్చస్మంతి తీవ్రప్రమేహిసమ్ ॥

తా. లోమ్ము మొదలగు మర్మస్థానములు వీపు భుజిరస్నములు గుదము శిరము
 ప్రేక్ష్య పాదములు ముంజెయ్యి చకారమువలన చండ్లు ముఖము అనువానియగు మే
 హాపిటికలు జనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెంచునని తెలియవలయు.

మేహపిటికా చికిత్స.

శ్లో॥ అన్యస్థానోత్థితాంచైవ జలూకాభిర్హారేదస్యక్ ।
 పశ్యానిపాట్య మతమాస్వీణ వత్సముసాచ రేతే ॥

తా. వైశిష్ట్యబడిన స్థానములయందు గాక ఇతర స్థలముల మేహపిటికలు జనిం
 చిన జలగలచే రక్తమును స్రవించుపంటిసి * పంచపల్లవములనూరి దానివై గట్టుకట్టు వల
 యు. మఱియు నావహా పిటికలు పక్వంబులైన వానిని భేదించి ప్రణామనలనే చికి
 త్సం జేయవలయు.

చ॥ శిరమునఁజుండల వీచునను జేతులఁగాళ్ళనుగీళ్ళయందున ।
 న్నురముననంసయుగ్గమున నొయ్యనమోమున మేఘ్రయందునం ।
 జిఱుచిఱు వెక్కులుచ్చినను జెన్నుగ మేహము గూనదంచు ను ।
 స్థిరముగ నీలకంఠ కుల కేళురుకొట్టురు చెప్పె లెస్సగణ ॥

అసాధ్యమేహ లక్షణములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] జాతఃప్రమేహీ మధుమేహినాయో ససాధ్య
 రోగస్సహి బీజదోమాత్ । ఏచాపి కేచిత్కులజావికారాథ
 వంతితాంశ్చ ప్రవదంత్యసాధ్యాణ్ ॥

తా. మధుమేహవలన జనించిన పురుషునికి మేహరోగము గలిగిన యది బీజ
 దోషమువలన అసాధ్యంబగు. (ఇచట మధుమేహమును శబ్దము సామాన్యమేహ పర్యా
 యంబని తెలియవలయు.) మఱియు వంశపరంపర జనించు. కుష్టాదిరోగములు సగా
 అసాధ్యంబులు.

మర్మస్థాన వివరణము.

శ్లో॥ భ్రూమధ్యే మూర్ధ్నిమధ్యేచ కంఠేనశిరస్తథా ।
 హృదయేనాభిమధ్యేచా వ్యష్టోర్వృషణయోరపి ।
 గుల్ఫయోర్జంఘయోఃకట్యాం పాదాంగుష్ఠేప్యవస్థితమ్ ।
 తర్జన్యాంబౌహుమూలేచ మర్మస్థానంచతుర్దశః ॥

తా. కనుబొమలమధ్య ప్రదేశము శిరోమధ్య ప్రదేశము కంఠము శిరము హృద
 యము నాభి మధ్యప్రదేశము నేత్రములు వృషణములు చీలమండ పిక్కలు నడుము
 కాలిబొట్టనవ్రేలం బాట్రనవ్రేలు నంక అను నీ 14 ను మర్మస్థానంబులు. అట్లుగుటంజేసి
 వానియందు మేహపిటికలు జనించిన అసాధ్యము.

* పంచపల్లవములన—మామిడి-రావి-మఱి-బ్రహ్మ-మేడి-ఱావి-అనువానిచిగుళ్లు.

మేహకులాంతక రసము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] సూతంవంగంమృతంతుల్యం మృతాభిం
సూతికాత్రిథా లశునాసర్వతుల్యంస్యాన్నిస్త్యైకేకత్రమర్ద
యేత్ | బదరాభాంవటింకుర్యాన్నామ్నా మేహకులాంతకః |
లశునంహ్యజమూత్రంచ తద్వయంహ్యనుదాపయేత్ |

తా. రసభస్మము 1 భాగము కంగభస్మము 1 భాగము అశ్రకభస్మము 3
భాగములు వెల్లులిపాయలు 5 భాగములు ఇటుల వీని నేకముజేసి మర్దించి రేగుగింజ
లంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని వెల్లులిపాయలరసము మేకమూత్రము అనువాని
యనుపానముతోడ నేవించిన సర్వమేహములు హరించు.

మధుమేహమునకు లోధ్రాది కషాయము.

శ్లో! లోధ్రముస్తాభయంతుల్యం కల్పలంచజలై స్సహ |
క్వాథయిత్వాపి బేచ్ఛాను మధునామధుమేహజిత్ |

తా. లాద్దుగ చెక్క కుంగమునైలు కరక్కాయలు గుమ్ముడు లేకు వీనిని సమ
భాగములుగ దంచి కషాయముగాచి యందొకెంత లేనెగలిపి నేవించిన మధుమేహము
కవించు.

సర్వమేహములకు హరశారీసృష్టి రసము.

శ్లో! [అయ్యైవే] శుద్ధసూతం చతుర్భాగం సూతార్థం * మృత
మభిక్తమ్ | గంధకంచద్వయోస్తుల్యం మస్తునామర్దయే
ద్దినమ్ | గోశకంబంధయేద్వస్త్రే † వాలుకాయంత్రగంప
చేత్ | మందాగ్నినాపచేత్తావ ద్యావ త్తప్తాశ్చవాలుకాః |
స్పృష్టం సశక్యాస్తప్తాస్తాస్తమద్భృత్య విచూర్ణయేత్ |
ధాత్రీఫలరసేభావ్యం సప్రథాగోతురస్యచ ‡ శ్లక్షణచూర్ణం
తతఃకృత్వా విశద్యాగాన్ప్రకల్పయేత్ | భాగైకంపూర్వజం
చూర్ణం సర్వక్షీరేణ గోశయేత్ | నిమ్బద్వయవటింకుర్యా

* మృతతామ్రకమ్, † నీరతా, ‡ నూత్న.

ద్వృతమధ్యేవిసాచయేత్ | సాంగశీతాంతథాఖాజే త్ప్రీత్య
హంసాచితాంఘృతైః | మహిషీక్షీరకర్ణైక మనుపానంచ
సర్వదా | హరశారీ సృష్టిరస సర్వమేహ కులాంతకః |
దుష్కోదనం ఘృతం పథ్యం శాకం బింబ ఫలంభవేత్ ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము 4 భాగములు అభిక్తభస్మము (లేక తామ్రభస్మము) 2 భాగ
ములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 6 భాగములు యిటుల వీని నెల్ల ఖల్వములోనునిచి వెలు
గుమిది మిగడతో 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి బట్టలో మూటగట్టి వాలుకాయంత్ర
మునంది ఇనుకనుతాకిన దానియుష్ణముచేతికి సహింపకుండువరకు మందాగ్నిచేవండి
సాంగశీతలమున దీని ఖల్వమునంది మూర్ఛముజేసి ఉసిరికెపండ్లరసముతో 7 దినములు
పల్లెయరసముతో 7 దినములు భావనజేసి నూత్న మూర్ఛముగావించి దానిని 20 భాగ
ములుగ విభజించి యందు ప్రతిభాగమును పాలలోగలిపి యుంటుంటేనే ఘృతముతోవండి
సాంగశీతలమున 2 నిమ్మములంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని కర్మప్రమాణము బర్రె
పాల యనుపానముతోడ ప్రతిపూట నేవించిన సర్వమేహములు హరించు. దీనియందు
పాలయన్నము నెయ్యి దొండకాయకూర వీనిని భుజించుట పథ్యకరము.

మేహములకు చంద్రప్రభావ పటికములు.

శ్లో! [మాధవనిదానే] మృతసూతంచ కాసీనమేలాజాతీఫలంజటా |
మధుకంమధుయస్త్వీచ ధాత్రీదాడిమశర్కరా | కర్పూరంఖాది
రంసారం శతాహ్య కంటకారికా | ఆప్లువేతస తుల్యాంశం
దినైకంలాంగలీద్రవైః | భావయేన్నేషదుగ్దైశ్చ నాగవల్యా
దినాదినమ్ | వటికాబదరాకారా నామ్నాచంద్రప్రభావటీ |
భక్షయేత్తీవ * మేహార్త సర్వమేహకులాంతకః | ధాత్రీ
పటాల † నింబానాం కషాయంహఘృతాన్వితమ్ | సక్షోద్రం
పాయయేచ్ఛాను సర్వమేహాశనుత్తయే ||

తా. రసభస్మము శుద్ధిజేసిన అన్న భేది రేలకులు జాజికాయ జటామాంసి ఇప్పు
పువ్వు యస్త్వీమధుకము వుసిరికెపప్పు దాడింబవొలుపు పంచదార కర్పూరము చంద్ర
బంక సదాప వ్రాకుడు పుల్రపబ్బలి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చెన్న

* మేహార్తః మేహకే నాంతికుడుస్తరాణ్. † పత్రాణాం.

చెల్లగడ్డ రసముతో 1 దినము మేకపాలతో 1 దినము తమలపాకురసముతో 1 దినము భావనజేసి రేగుగింజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని వుసిరికపప్పు పొట్ల వేము అను వాని కషాయములో నొకంత నెయ్యిగాని లేక లేనెగాని కలిపి వేవించిన సర్వ మేహములు హరించును.

హరిద్రమేహమునకు మేహహర రసము.

శ్లో॥ మృతసూతంమృతం తామ్రం తారభస్మచహటకమ్ | హంస పాదిరసేనైవ సమభాగంచఖల్వకే | దినైకంమర్దయేద్దోళం కాచకుప్యాంసి వేశయేత్ | వాలుకాయంత్రకేచైవ ద్వియా మంచవిపాచయేత్ | సాంగశీతలముద్ధృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ | పంచాంగంనింబతుల్యానాం కషాయమను పాయయేత్ | హరిద్రమేహంసంహంతిసర్వమేహకులాంతకః ||

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వెండిభస్మము స్వర్ణభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి హంసపాదియాకు రసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దచేసి యెండించి గాజుకు ప్పెలోనుంచి వాలుకాయంత్రమున 2 ఝూములు వండి సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజయెత్తును వేపాకు వేపపువ్వు వేపకాయలు వేపచెక్క వేపవేరు అను వాని కషాయానుపానముతోడ నేవించిన హరిద్రా మేహము సర్వమేహములు హరించు.

మంజిష్ఠా మేహమునకు విద్యావ్యాగీశ్వర రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాక్షరే] శుద్ధసూతంవిషం చాభిం విషటంకణగంధ కమ్ | మృతలోహవృక్షంచైవ కర్షమాత్రంచఖల్వకే | జంబీరో న్మత్తవాసాభి స్త్రికణు త్రిఫలేనచ | యానుమాత్రంతు ప్రత్యేకం మర్దయిత్వాతుగోళకమ్ | కాచకుప్యాంసి వేశ్యాభ న్మవత్రంమృదాబహిః | లవణపూశిత యుత్రేచ త్రిదినం మందవహ్నినాః | సాంగశీతల ముద్ధృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ | ఆర్ద్రకన్యా నుపాసేన మంజిష్ఠాయా నిక్టం తనమ్ | విద్యావ్యాగీశ్వరోనామ్నా రసేంద్రః షరికీర్తితః ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభిభస్మము అతివస పేల్చిన తెలిగారము శుద్ధిచేసిన గంధకము స్వర్ణభస్మము వెండిభస్మము తామ్రభస్మము

* వంగభస్మము సీసభస్మము కాంతభస్మము వుక్కుభస్మము ఇనుపభస్మము వీనిని దిను ను యొకటింటికి కర్ష ప్రమాణము చొప్పున ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లు ఉమ్మెత్త అడ్డసరము త్రికటుకములు త్రిఫలములు అనువాని రసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్క ఝూము మర్దించి ముద్దచేసి యెండించి గాజుకు ప్పెలోనుంచి 7 చీలమున్ను లిచ్చి లవణ పూరితయంత్రమున 3 దినములు మందాగ్నితోపండి సాంగశీతలమున దీసి గురిగింజ యెత్తును అల్లపు రసానుపానముతో నేవించిన మంజిష్ఠా మేహము హరించు. ఇది సర్వ రసములలో కడు శ్రేష్ఠంబైనది.

నీలమేహమునకు హరిశంకర రసము.

శ్లో॥ మృత + తామ్రాభి కం తుల్యం ధాత్రీఫల నిజైర్ద్రవైః | సప్తాహం భావయేత్ఫల్వే యోగోయం హరిశంకరః | మాష మేకం వటీంఖాదే స్నీలకాల ప్రశాంతయే | మహానింబస్య పీజాని + మర్దయే త్తండులోదతైః | సఘృతం పాయయే చ్చాను హ్యాసాధ్యం సాధ్యయేత్క్షణాత్ | అనేనైవా నుపా సేన 2 పంచవక్త్ర రసోహితః ||

తా. తామ్రభస్మము (లేక రసభస్మము) అభిభస్మము వీనిని సమభాగము లుగ ఖల్వములోనుంచి వుసిరికపండ్లరసముతో 7 దినములు భావనజేసి మాషప్రమాణ మంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని సాయంప్రాతఃకాలముల పెద్దవేపలిత్తులబియ్యపు కడుగుతోనూరి నేతిలోగలిపి యీయనుపానముతోడ నేవించిన ఆసాధ్యమైన నీలమే హము కాలమేహము తక్షణమున హరించు. ఈ మేహములయందీ యనుపానము తోడ నే పంచవక్త్రరసమునుకూడ నేవింపందగు.

* లవంగమన—తగరము. + నూతాభి కం † పూర్వము.

2 పంచవక్త్రరసము—“శ్లో॥ శుద్ధసూతంసమంగధం మరీచంటంకణంకణాః పుర్ణ యేష్టార్థజద్రావైర్దిన మేకంచశోవయేత్ | పంచవక్త్రరసోనామద్విగుంజం సర్వ మేహజితః ||” తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము మిరియాలు పేల్చిన తెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి వుమ్మెత్తాకురసముతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి నీడ నెండించి యందొక దానిని నేవించిన సర్వమేహములు హరించు.

రక్తమేహమునకు వేదవిద్యా రసము.

శ్లో॥ [స్థిరసార్థవే] రసభస్మత్రిభాగంచ భానైకంతారభస్మకమ్ |
 మృతమభ్యంచ లోహంచ కాసీసంతు మనశ్శిలామ్ | ఏతాని
 సమభాగాని ఖల్వమధ్యేనిషి పేత్ | నిర్గుండి ముసలీవాసా
 జయాజై రగ్నిమంథజైః | అభయార్ధిక జైర్మర్ద్యం సప్తా
 హంచ పృథక్పృథక్ | తద్గోళం కూపికాయంత్రే వద్యా
 మంతు తుమాగ్నినా | ద్విగుంజంభ తుయేన్నిత్యం రక్తమేహ
 ప్రశాంతయే | నింబబీజకమాయంచ బోళయ క్తంపి బేదను |
 వేదవిద్యా రసోనామ్నా రక్తమేహ కులాంతకః॥

తా. రసభస్మము ౩ భాగములు రజతభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము
 † కాసీసము శుద్ధిజేసినమణిశిల యివిదినును కొక్కొక్కభాగము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వ
 ములోనునిచి వావిలి నేలతాటిగడ్డలు అడ్డసరము తక్కలి నెల్లి కరక్కాయ అల్లము
 అనువాని రసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్కదినము మర్చించి ముద్దజేసి కూపి
 కాయంత్రములో నునిచి వ్రుముకవంటను 6 ర్షూములువండి సాంగశీతలమున దీసి 2 గుర్
 గింజలయెత్తును వేపవిత్తులు బోళము అనువాని కషాయానుపానముతోడ ప్రతిదినము
 సేవింపుచుండిన రక్తమేహము హరించు.

మేహబద్ధ రసము.

శ్లో॥ భస్మసూతం మృతంకాంతం | తీక్ష్ణభస్మ శిలాజతు | తుత్థం
 తాప్యం శిలావ్యోషం త్రిఫలాం కోలబీజకమ్ | కపిత్థం రజసి
 చూర్ణం † భృంగరాజేన భావయేత్ | వింశద్వారం విశో
 ష్యాథ మధుయు క్తం లిహేత్సదా | నిష్కమాశ్రం హరే
 స్నేహా స్నేహాబద్ధరసోమహాః | మహానింబస్యబీజాని * పిష్ట్యా
 వట్కన్మిత్తానిచ | పలతండుల తోయేన ఘృతనిష్క ద్వయే
 నచ | ఏకీకృత్య పి బేచ్ఛాను హంతిమేహం చిరంతి నమ్ ॥

† కాసీసము—అన్న భేది.

‡ ముండ † కుల్యంభావ్యంతుభృంగిణా | * వణిష్కం పేషితానిచ |

తా. రసభస్మము కాంతభస్మము ఉత్కృభస్మము (లేక ఇనుపభస్మము) శుద్ధి
 చేసిన కర్పూరశిలాజతు శుద్ధిచేసిన కర్పూరతుత్థము † స్వర్ణమాఠీకభస్మము శుద్ధిచేసిన
 మణిశిల త్రికటుకములు త్రిఫలములు ఊసుగవిత్తులు వెలగపంటి బేసము పసపుమాల్లము
 వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగ రాకు రసముతో 20 మార్లు భావ
 నజేసి యెండించి తేనెతో నిష్కప్రమాణమును నేనించి వెంబడిగ 6 నిష్కములయెత్తు
 పెద్దవేపవిత్తులను పలిమెడబియ్యపు కడుగుతోనూరి యందు 2 నిష్కములయెత్తు
 నెయ్యిగలిపి సేవించిన చిరకాలముగనుండు మేహము హరించు.

స్వస్థమేహములకు వేదవిద్యావటికములు.

శ్లో॥ పారదాభ్యక్ కాంతానాం నాగభస్మ సమంసమమ్ | దినం
 బ్రహ్మీ రసైర్మర్ద్యం స్వేద్యంతస్య కషాయకైః | దినైకం
 వాలుకాయంత్రే వస్త్రీబధ్యా విపాచయేత్ | ఉద్ధృత్య
 చూర్ణయేత్ స్థ్లక్షుం * రాజావర్తం శిలాజతు | తాప్యం
 మండూరవైక్రాంతం కాసీసంతుల్యమేవచ | ‡ సముపూర్వ
 రసంకృత్వా సర్వంచూర్ణం ప్రకల్పయేత్ | ముస్తాచందన
 పున్నాగ నాఠికేశస్యమూలకమ్ | కపిత్థరజసిదార్శ్వి చూర్ణం
 సర్వంసమంభ వేత్ | జంబీరాణాండ్రవైర్మర్ద్యం ద్వియామం
 వటుకీకృతమ్ | వేదవిద్యావటీనామ్నా † భక్షణాత్సర్వమేహ
 జత్ | మదుధాత్రీరసంచాను షోడైక్యాథోగుళూచికా |
 అంకోలస్యతుబీజానాం రాత్రౌవాహవారంపి బేత్ ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము కాంతభస్మము నాగభస్మము వీనిని సమ
 భాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మోదుగచెక్కరసముతో 1 దినము మర్చించి ముద్దజేసి
 బట్టలోగట్టి మోదుగకషాయముతోడనే షోలాయంత్రమున 1 దినమువండి యెండించి
 గాఢాతు ప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున మరల 1 దినమువండి సాంగశీతలమున దీసి
 మరలఖల్వములోనునిచి నూత్నముగ చూర్ణముగావించి యందు రాజావర్తము శుద్ధిచేసిన
 శిలాజతుభస్మము స్వర్ణమాఠీకభస్మము మండూరము వైక్రాంతము కాసీసము అను

† స్వర్ణమాఠీకమన—బంగారునిష్క.

* జారిత్వం.

‡ సర్వంసర్వసమంచూర్ణంకల్పయేచ్ఛతఃపునః | † భక్షణాదితుమేహజిత్ |

సురామేహమునకు మృగమాల రసము.

శ్లో॥ మారిత్పుత్రపుసంసీసం * దగ్ధం హరిణశృంగకమ్ ।
 కార్వాసబీజమజ్జాచ తుల్యమంకోలబీజకమ్ ।
 షేషయేస్మహిషీతక్షైర్దివైకంవటకీకృతమ్ ।
 మాషద్వయంసదాఖాదే స్మృగమాలాప్రమేహజిత్ ।
 లక్షపాతాభయాదార్షీ కషాయమనుపానయేత్ ॥

తా. వంగభస్మము సీసభస్మము యిత్రీకొమ్మభస్మము ప్రత్తిపలుకులు ఊడుగు పలుకులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి బత్తిచుట్టగతో 1 దినము మర్దించి 2 మాషములంత మాత్రలుజేసి యందోక దానిని గచ్చపలుకులు శిరుబొద్ది కరక్కాయలు మ్రానిపసపు అనువాని కషాయపానముతోడ సేవించిన సురామేహము హరించు.

లాలామేహమునకు నిత్యారోగ్యేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] సూతంమృతాభ్రీవంగాభ్యాం తుల్య
 భాగంప్రకల్పయేత్ । మహానింభోత్థపంచానాం చూర్ణంయో
 జ్యోత్తిభిస్సమమ్ । మధునాలేహయేన్నాషం లాలామేహస్య
 శాంతయే । సక్షోద్రజసింవాత్రలిహ్యన్నిష్కత్రయంసదా
 అసాధ్యం నాశయేస్మేహం నిత్యారోగ్యేశ్వరోరసః ॥

తా. రసభస్మము అభ్రీకభస్మము వంగభస్మము యివి సమభాగములుగ ఈ మూడింటికిసమము పెద్దవేపచెక్క దానివిత్తులు దానిపువ్వులు దానియాకులు దానివేరు వీని నెల్ల మార్లముజేసి మాషప్రమాణమును తేనెతో సేవించిన శీతమేహముహరించు, మఱియు 8 నిష్కములయెత్తును 1 రూపాయయెత్తు పసపుమార్లము తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన అసాధ్య మేహములు హరించు.

లాలామేహ చికిత్స.

శ్లో॥ శీతమేహస్తుబహుశోమధుర ర్చాతిశీతలః । ద్విగుంజందాపయే
 ద్దత్ర రసమానందభైరవమ్ । పాతార్జునవిడంగానాంకషాయం
 మధుస్థంయులేంఅనుపానంప్రయుంజీతశీతమేహస్యశాంతయే॥

* నుదగ్ధంమృగశృంగకమ్.

తా. శీతమేహము బహుశముగ మధురముగ కడుశీతలముగ ప్రవించు. ఇది నివర్తించుటకై 2 గురిగింజంబయెత్తు * అనందభైరవరసమును శిరుబొద్ది యేటినుద్ది వాయు విడంగములు అనువాని కషాయములో వొకింత తేనెగలిపి సేవింపవలయు.

బహుమూత్రమునకు తాళకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ మృతసూతంమృతంవంగం మృతంహోహాభ్రీకంసమమ్ ।
 మర్దయేస్మధునాచాహ్నిరసోయంతాళకేశ్వరః ।
 † మాషమేకంలిహేక్షైర్దైర్భహుమూత్రాపనుత్తయే ।
 ఉహంబరఫలంపక్వం చూర్ణితంకర్షమాత్రకమ్ ।
 సలిహేస్మధునాసార్థ మనుపానంసుఖావహమ్ ।
 ముద్గామలకమూషేణ పథ్యం దేయంసత్రకకమ్ ॥

తా. రసభస్మము వంగభస్మము లోహాభ్రీకభస్మము వీనిని సమ భాగములుగ ఖల్వములోనుంచి తేనెతో 1 దినము మర్దించి మాష మెత్తు మాత్రలుజేసి యందోక దానిని కర్షప్రమాణము మేడిపండ్లమాగ్లము తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన బహుమూత్రము హరించు. మఱియు పెసలు వుసిరికెపప్పు అనువాని † యూష మును తక్రము క్రముగ జేసి సేవించుట పథ్యకరము.

బహుమూత్రమునకు ఆకుల్యాది పుటపాకము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] ఆకుల్యాయాః ప్రవాళాశ్చ ముకుళాస్సమ
 భాగికాః । రంభాకేసరసంయుక్తాస్సంవేష్ట్యకదలీదలైః । కృష్ణ
 మృత్తికయాలిష్య పుటపాకేవిపాచితమ్ । కనుష్ఠకల్కంసం
 మర్ద్య తైలమధ్యేవివిక్షిపేత్ । కుక్కుటాంశస్రమాణంతు

* అనందభైరవము—“శ్లో॥ హింశుశించవిషంవ్యోషం గంధకంఠింకణంసమమ్ ।
 జంబీకఫలజద్రానై ర్యద్ద్యం యాష చతుష్టయమ్ । గుంజైకంచ ప్రదాతక్యం రసో
 హ్యనందభైరవమ్॥” తా॥ శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసిన వాభి త్రికటుకములు శుద్ధిచేసిన గంధకము తెలిగారజ్వరము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి నిమ్మ పండ్లరసముతో 4 రూపములు మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి సేవింపవలయు.

† మాషమేకంలిహేక్షైర్దైర్భహుమూత్రాపనుత్తయే. † యూషమనకట్టు.

బహుమూత్రమునకు జాత్యాది వటుకములు.

శ్లో॥ [నందినాధీయే] జాతీఫలైక భాగంతు జాతీవత్రం తథామహాత్ । అపేనమేక భాగంతు ద్వీభాగందీప్యకంతథా । గాంధారిచచతుర్భాగంఖల్వమధ్యే వినిషి పేత్ । నారికేళోదకే నాథమర్దయేత్త్రి దినందృఢమ్ । చణకస్యప్రమాణంతు మండలం భక్షితంయది । మధురాహారభోజీతు బహుమూత్ర ప్రశాంతయే॥

తా. జాజికాయ జాపత్రి పెద్దములక నల్లమంచు యివి దినుకుఱ్ఱొక్క భాగము ఖురాసానినోమము 2 భాగములు గంజావియాకు 4 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి కొబ్బరికాయనీరుతో 8 దినములు దృఢముగ మర్దించి సెనగగింజ లంఠేసి మాత్రలుజేసి 1 మండలమువరకు సాయంప్రాతఃకాలముల నేవింపుచుండిన బహుమూత్రము హరించు. పథ్యము మధురాహారముల భుజింపవలయు. (1/4 నేరు వృత్తకణి యాకురసములో 1/2 తులము మిఠుషపుమార్లము గలిపి త్రాగిన రక్తమేహము హరించు. మఱియు రక్తమేహమునందు చంద్రకశారసమునుకూడ నేవింపందగు.)

వంగావలేహ యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధర సార్థవే] మూరితంత్రపు సంసీసంహరిణశ్శృంగమాకులమ్ । కిర్పాసనాకులీత్రకం మహిషంచప్రమేహజిత్ ।

తా. వంగభస్మము సీసభస్మము యిఱ్ఱికోమ్ము గంభము ప్రత్తిపలుకులు తంకేడు చిత్తులు వీనిని సమభాగములుగనూరి బర్రెమజ్జిగలో గలిపి త్రాగిన మేహరోగములు హరించు.

శ్లో॥ పిచుమందస్యనిర్యాసం ధాత్రీక్యాథేనపేషితమ్ ।

శిలాధాతుసమాయుక్తం శుక్లమేహవినాశనమ్ ।

తా. పంచితేపబంకవ వుసీరికెపప్పు కషాయముతోనూరి 10 చిన్నములయెత్తు కర్పూర శిలాజిత్తు భస్మము గలిపి 40 దినములు నేవించిన శుక్లమేహము హరించు.

మేహములకు వసంతకుసుమాకరము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కృథగ్ద్వయాటకంచంద్రం త్రయోపంగాహికాంతజమ్ । చత్వారిస్సుతమభిం చ ప్రవాళంమాక్తికం

తథా । భావనాగవ్యదుద్ధేక్షు వాసాశ్రీద్విజలైర్నిణా । మోచకందరస్యై స్సప్తక్రమాద్భావ్యం పృథక్పృథక్ । శతపత్ర రసేనైవ మూలత్యాః కుసుమైస్తథా । పశ్చాన్మృగమదైర్భావ్యమసిద్ధోర సరాట్భవేత్ । కుసుమాకర విఖ్యాతోపసంతపదపూర్వకః । వల్లద్వయమితస్సేన్య సిితాజ్యమథు సంయుతః । వలీపలితి హృస్యేధ్యః కామదస్సుఖదస్సదామేహఘ్నుఃపుష్టి వశ్చేష్ఠః పరంవృజ్యోరసాయనః । ఆయుర్వృద్ధికరఃపుంసాంద్రజా జననముత్తమమ్ ! క్షయకాసత్పక్షాన్తాదశ్వాసరక్తవిమార్జిజిత్ । సితాచందనసంయుక్తమామ్లపిత్తాదిరోగజిత్ । హంతిపాండ్వామయాన్ శూలాన్ మూశ్రీఘాతాశ్శరీంహరేత్ । యోగవాహిత్యదం సేవ్యంకాంతి శ్రీష్ఠలవర్ధనమ్ । సుసాత్మ్య మిష్టభోజీచ రమయేత్ప్రమదాశతమ్ । మదనం మదయన్మదముజ్వలయన్ ప్రమదా నివహా సతీవివ్వాలయన్ । సురతై స్సుఖదైర్గతివివ్యచనై ర్భవసారజషామయ మేవసుహృత్ ॥

తా. కువర్లభస్మము 2 భాగములు రజతభస్మము 2 భాగములు వంగభస్మము 8 భాగములు సీసభస్మము 8 భాగములు లోహకాంతభస్మము 8 భాగములు రసభస్మము 4 భాగములు అక్షికభస్మము 4 భాగములు పగడభస్మము 4 భాగములు ముత్తియపు భస్మము 4 భాగములు యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి ఆపుపాలు చెఱుక్కు అడ్డే సరము అనువాని కషాయములతోను చందనము వట్టివేరు కురువేరు పసపు అనువాని కషాయములతోను ఆరటిగడ్డ దామెర జాజిమొగ్గులు అనువానిరసములతోను వెవ్వేరుగ యేజేసిమార్ల భావనజేసి, పిదప కస్తూరితో భావనజేసి వసంతకుసుమాకరమను పేరం బఱుగు నీయాషభము శ్రేష్ఠంజైనదిగ నగుచున్నయది. పిదప అందు 2 వల్లములయెత్తును శర్కర నెయ్యి తేనె అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన మదమి మేహము క్షయము కాసము దప్పి వువ్యాదము శ్వాసము రక్తవిమదోషములు పొందువులు కూలులు మూత్రాఘాతము అశ్మరి అనురోగముల హరింపజేయుటయేగాక కామనుఖము పుష్టి వీర్యవృద్ధి ఆయుర్వృద్ధి ప్రజోత్పత్తి కాంతి బలము అనువానిని సగా గలుగజేయు. మఱియు నీరసాయనమును వంచదార చందనము అనువాని యనుపాన

మతోడ నేవించిన ఆర్ణు పిత్రాదిశోగములు వారించు. పశ్యము లేక యధ్యేయముగ భుజింపుచు నీయావధమును నేవింపుచుండిన 100 గురు శ్రీలతో రమించుటకు దగిన కత్తిగలవాడై కడుకామాతురుడై కడుగుఖకర సురతములవలన మదోన్మత్తుడై శ్రీల మదము నణించువాడైయుండు కావున సంసారగుఱుము నెఱింగినవాని కీయావధము స్నేహితునివలె హితమును నేయుచుండు.

సర్వమేహములకు మహావంశేశ్వర రసము.

శ్లో॥ వంగంకాంతంచగగవం హేమపుష్పంసమంసమమ్ ।
 కుమారీరసోభా వ్యంసప్తవారంభిషక్ష్వరైః ।
 ఏవవంశేశ్వరోనామప్ర మేహాన్ వింశతింజయేత్ ।
 మూత్రకృచ్ఛ్చింసోమరోగంపాండురోగ మహాశ్శరీమ్ ।
 రసాయనవరశ్రేష్ఠో నాగార్జునవినిర్మితః ॥

తా. వంగభస్మము లోహకాంతభస్మము అభ్రకభస్మము నేలతంగేడువిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కలుబుదరసముతో 7 మార్లు భావనజేసి రోగ బలానుగుణ్యముగ నేవించిన 20 మేహములు మూత్రకృచ్ఛ్చిము సోమరోగము పాండు రోగము అశ్మరి అనువానిని వారింపంజేయుటయుం దీరసాయనము శ్రేష్ఠంబైనదని నా గార్జునుడు వచించె.

మేహకుంజర కేసరీ రసము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] గసగంధాయసాభాణి నాగం వంగం సువర్ణ కమ్ । వజ్రకంఠాక్తికంసర్వమేకీకృత్యవిచూర్ణ యేత్ । శలా వరీరసేనై వగోళకంశుష్కమాతపేటిథాశుష్కంసముద్ధృత్యై శరావేసుదృఢేషీ పేత్ । సంధిలేపంపుదా కుర్యాద్గర్తాయాం గోమనిగ్నినా । పుటేద్యాపచ్చతుర్యామముద్ధృత్యసాంగ శీలబమ్శ్రేష్ఠంఖల్వేవినిక్షిప్యగోళంతుర్దయేద్దృఢమ్ । దేవ ప్రాహ్లాణపూజాంచ కృత్వా ధృత్వాచకుప్యకే । ఖాదేద్విల్ల ద్యయంప్రాతిశ్చీతంచానుపిణేజ్జలమ్ । తథాసర్వప్రమేహంశ్చ బయోన్మాసప్రయోగతఃతుష్టిం తేజోబలంవర్ణంశుక్ర వృద్ధించ

దారుణమ్|అగ్నే ర్మలంవితనుతే మోమేకుంజర కేసరీ| దివ్యం రసాయనంశ్రేష్ఠం నాత్రకార్యావిచారణా|

తా. కుద్ధిజేసిన రసము కుద్ధిజేసిన గంధకము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము వీసభస్మము వంగభస్మము సువర్ణభస్మము వజ్రభస్మము ముత్తియపుభస్మము వీనినెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిల్లిపీచరవేళ్ళరసముతో మ్రింది దిశ్యజేసి యెండ నెండించి దృఢమైన శరావముల యందునిచి దానిచుట్టూచీలమున్ను లేపనముజేసి గుంటు త్రవ్వి దానిలోనునిచి 4 ర్ఘాములు అవుపిడకలతో పుటండిడి సాంగశీతలమునవీసి దేవ గురు ప్రాహ్లాణ అతిశుల పూజించి ఖల్వములోనునిచి బాగుంబుద్దించి చూర్ణముజేసి కుప్పెలోనునిచికిని యందు 2 వల్లలులయెత్తును ప్రాతఃకాలమున నేవించి వొకింత కిత్తోదకమును నెంబడిగ ద్రాగవలయు. ఇటుల 1 మాసమువరకు నేవింపుచుండిన సర్వ మేహముల వారింపంజేసి సంతోషము లేజన్ము బలము బృష్ణము వీర్యవృద్ధి అగ్నివీపనము అను వానిని నిస్సంకముముగ గలుగంజేయు. ఇది శ్రేష్ఠంబైన రసాయనంబుగ నున్న యది.

పంచలోహ రసాయనము.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్ణ వే]మృతాభింకాంతలోహంచ నాగవంగౌవిశో ధినా । యథోత్తరంభాగవృథ్యాఖల్వముధ్యేవినిషీ పేత్|తల పోటేన నారాహ్యశతావర్యా హిమాంబునా । భావనాత్ర ప్రకర్తవ్యా యామంయామం పృథక్పృథక్ । చణమాత్రాం వటింకృత్వానవవసీతేన సేవయేత్ । ప్రాతరుత్థాయవిధివా సర్వ మేహకులాంతికః । శాల్యన్నంనవటోలంచతాడులీయక నాస్తు కమ్ । మత్స్యక్షీముద్గయామం చాస్యపక్వంకదబీఫలమ్ । అర్చాంసిగ్రహణీదోషముూత్రకృచ్ఛ్చిశ్శరీప్రణుత్ । కామి లాంపాండుశోభంచాప్యపస్కారం తీతిక్షుయాః । రక్తకాసం నిహంత్యాశు పంచలోహరసాయనమ్|

తా. అభ్రకభస్మము 1 భాగము లోహకాంతభస్మము 2 భాగములు వీస భస్మము 3 భాగములు వంగభస్మము 4 భాగములు యిటుల కానిని ఖల్వములో నునిచి తంగేడు నేలతాటిగడ్డలు పిల్లిపీచరవేళ్ళు రక్తచందనము అనువాని కషాయములలో

ప్రతిదానిచే నొక్కొక ఝాము మర్దించి నెనగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ప్రాతఃకాలమున వెన్నతోనీవించిన సర్వమేహములు హరించు. మతీయు దీనియందు చరింతుకము పొట్లకాయ చిట్టిహార వక్రవర్తికూర పొన్నగంటిహార సెనకకట్టు అరటి కాయ అనువానిని భుజించుట పథ్యకరము. మతీయు నీయాషధ సేవనవలన మూలకోగము సంగ్రహణి మూత్రకృచ్ఛ్రిము అశ్మరి కామిల పాండువు వాపు అపస్వారము తుతకు యము రక్తకాసము హరించు.

సర్వమేహములకు చంద్రోదయ రసము.

శ్లో॥ అభ్రకంగంధకంసూతం వంగభస్మసమాంశికమ్ ।

ఏలాశిలాజతుంచైవ రంభాసారేణమర్దయేత్ ।

ప్రమేహస్వింశతింహన్యా త్కామిలాపిత్తనాశనః ॥

తా. అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన గసము వంగభస్మము యెలకులు శుద్ధిజేసిన కర్పూశిలాజతు వీనిని సవభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి అరటి గడ్డరసమతో మర్దించి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నీవించిన 20 ప్రమేహములు కామిల పిత్తకోగము హరించు.

మేహ శూలలకు.

క॥ తాళకపువంగభస్మము । క్రాలగదంకేమపంచంబుసుధరణి ।

గ్రోలంగశుద్ధకట్టులు । గూలారిచమేహశూలకులముదోలంగు ॥

శ్లో॥ చంద్రపాది చంపకమాలిక ॥ ఉలిమెడు వేళ్లుపల్లెరుసొప్పగు కొమ్మనః బిండివేరునా । వెలసిన భూమిధాత్రిముల వేరుల నాము లు దోస విత్తులు ॥ పలుపసిగడ్డతోమరియు బాగుగ మర్దన చేసిశీఘ్రము ॥ జెలువుగవంగభస్మమున సేవనమానును శుద్ధకట్టులున్ । బలుమఱుమేహదోషములు పాయునిజంబుగ ధారుణీస్థలి ॥

అసాధ్యమేహ పిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదేహృదిశిరస్యంసే పృష్ఠే మర్మము చో త్తితాః । సోపద్రవాదుర్బలాగ్నిః పిటికాఃపరివర్ణయేత్ ।

తా. గుదము హృదయము శిరము భుజశిరస్సులు వీవు మర్మస్థలము అనువానిపై మేహపిటికలు జనించి “శ్లో॥ తృక్కుసమాంససంకోచా మేహహిక్మాపదజ్వరాః

విసర్మమర్మసంకోధాః పిటికాశాముపద్రవాః॥” అనగా దప్పి పొడిదగ్గు మాంస సంకోచము జాహము యొక్కీళ్ళు మదజ్వరము విసర్పి మర్మస్థలములయందుపట్టు అనుసుపద్రవములు గలవాడై అగ్ని దీపనములేకుండెడి పిటికాకోగిని జైద్యుడు వర్తింప కలయును. మతీయు తంత్రాంతరసములయందు “శ్లో॥ రజఃప్రసేకాన్నరీణాం మాసి మాసి విశుద్ధ్యతి । కృత్స్నం శరీరం దోషాంశ్చ సప్రమేహాంత్యతశ్చ్రీయః॥” అనగా శ్రీలు ప్రతిమాసమునందు ఋతువగుటవలన సర్వశరీర దోషములు శుద్ధంబులగు దానంజీ శ్రీలకు ప్రమేహము జనించుటలేదనియు జనించియుండుట నిదివరకెవ్వరికి ననుభవసిద్ధంబుగ లేదనియు తదితరకోగములు జనించుట అసంభవములనియు జెప్పంబడి యున్నయది. వివన నీవిషయము వాదాస్పదముగ నున్నయది. దీనినెవ్వరు విశేషముగ నిర్ణయము జేయలేదు.

శ్లో॥ మర్మణ్యం సే గుదే పాణ్యోస్తనే సంధిషు పాదయోః ।
పిటికా యదిజాయంతే ప్రమేహీ నచజీవతి ॥

తా. మర్మస్థలములు భుజశిరస్సులు గుదము చేతులు స్తనములు కీళ్లు పాదములు అను వానియందు మేహపిటికలుజనించిన ఆమేహరోగి జీవించడని తెలియవలయు.

మేహపిటికా చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శరావికాదిపిటికా శ్శోభపత్నముపాచరేత్ ।
అపక్వప్రణవత్సర్వం సాక్షాత్ప్రగూపమేవచ ।
పిటికాస్సంధిజాతాశ్చ త్వంయూరక్తముద్ధరేత్ ।
జలూకాలాబుశ్మంఘైర్వా పచనైర్వాచికిత్సకైః ॥

తా. శరావికాది మేహపిటికల శోభపతనే చికిత్సంపవలయు. పిటికలయంద పక్వ ప్రణవార్యరూపములే గలిగియుండు. సంధిజనిత పిటికలయందు జలగల సారకా యబుట్టలు కొమ్ములు అనువానిచే కీఘ్రముగ రక్తమునైన ప్రవింప జేయవలయు. లేక వానిని పడునటులంజేసియైన చికిత్సంపవలయు.

మేహవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ అరుష్కరాఖ్యబీజాని చాతుర్జాతంసమంతథా । రసభస్మతదర్థంచ గంధకంక్షేద్రమర్దితమ్ ।
ఖాద్యంఘృతేన నిమార్గం మేహవ్రణప్రశాంతయే ॥

తా. జీడిపంటకులు ఏలకులు దాచినిచెక్క అకుపత్రిక నాగకేసరములు ఇవి డిను
 కుకు సుమభాగములు వీనికి క్షీ భాగము శుద్ధిచేసిన రసభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము
 ఇటులవీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి తేనెతో మద్దించి క్షీ నిమ్మప్రమాణము మాత్రణజేసి
 యింజోక దానిని సాయంప్రాతఃకాలముల నొక మాసమువరకు నేనించుచుండిన మేహ
 విటికలు వారింను. పథ్యము చప్పిడియన్నము ఆవుసాలు ఆవుపట్టిగ వీనిని నేవించ
 వలయు.

మ! పౌసర్గే మ్నేచ్ఛమునావు వెన్నయును గాంబూలీసహాదేవియు!
 న్నాసర్గ బంగరుప్రత్తియాకురసము న్నించారమర్దించియున్ ।
 వసుధస్యేలుఫిరంగి చెక్కతునుకల్వస్వంబుగాఁబోకలున్ ।
 వసగా రేకునురెండు సేర్లునిడియంభాగాలుమిశ్రించి సం ।
 తస మొందన్ విడియంబునేయఁజనుఁగాత స్తేహగ్రంథ్యాదులున్ ।
 క! వెలుమసంధ్యాకురసమును । దిలసారమురెండుఁగూర్చి తెలి
 విగఁద్రాగన్ । నెలకొన్న మేహవ్రణములు । దొలఁగును
 రవిగన్నఁదమును దొలఁగినరీతిన్ ॥

మేహములయందు పథ్యము.

శ్లో! [మాధవనిదా] పురాణశాలిగోధూను వక్ష్యేజాంగలజామి
 వం । పిన్యాకంఠిలజంత్రకం నవనితముపోదకీ । తండులీయక
 ధత్తూరం జీవంతీశిగ్రుపల్లవమ్ । ముద్గమూషా మృతా ధాత్రి
 పటోలం వత్సకంమధు । ఔదుంబరఫలంబాల పక్వంకదళీ
 ఫలమ్ । రంభాప్రసూనం గాంగేరీ ఝరసీ డుండుకంతథా ।
 కపిత్థంమేషశృంగీచ ముష్కకంకతకంతథా । కారవల్యాఖు
 కర్ణీచ తిక్తపర్గానియానిచ । వ్యాయామ స్నానమభ్యంగం
 ప్రమేహేషు హితంసదా ॥

తా. ప్రాతలియ్యమా గోధూనులు 60 దినములకు ఫలించెడివట్లు జాంగల
 మాంసము తెలికఁడి మట్టిగ వెన్న బచ్చలికూర చిత్రికూర పొన్నగంటికూర మస
 కాలకూర తేలమునకూర పెసరకట్టు తిప్పటిగ ఉసిరికకాయ పొట్లకాయ కొడిన

కాయ తేనె మేడికాయ తేల అరటికాయ అరటిపువ్వు పులిచింత చేతరాసికూర చుంది
 లపుకాయ వెలగపండు వద్దికూర మొక్కపుకాయ ఇండుపుకాయ కాకరకాయ యెలుక
 చెవికూర చేదుగల పదార్థములు సంచారము అభ్యంజనస్నానము వీనిని నేవించుట మేహ
 రోగములయందు పథ్యకరంబులు.

మేహములయం ద పథ్యము.

శ్లో! దధిమధుగుడసర్పిః క్షీరమామ్లంచ హింకులవణలశుసనిద్రా
 సంగమంమత్స్యమాంసమ్ । తిలసర్వవశుంశచ నారీకేశాంబు
 పిష్టం । బృహతి వనసకందం మేహీనాం శత్రువర్గః ।

తా. వెలుగు కల్లు తెల్లము నెయ్యి సాలు పులుకు యింగువ పుష్ప వెల్లి
 తగటినిద్ర శ్రీసంగమము మత్స్యమాంసము నువ్వులు ఆవాలు శొంఠి పెంకాయనీరు
 పిండివంటకములు ములకకాయలు వనసపండు కందకడ్డ ఇవి మేహరోగములయం
 దపథ్యకరంబులు.

మూత్రకృచ్ఛ్రీనిదానము.

శ్లో! [చరకే] వ్యాయామతీక్ష్ణరూక్షౌచ్చ మద్యనుత్సాక్షి
 నేవనాత్ । అజీర్ణాదతి వేగాచ్చ మూత్రకృచ్ఛ్రాప్తకంఠ వేత్ ॥

తా. మిక్కుటముగ సంసారమునేయుట తీక్ష్ణ రూపముగల పదార్థములు
 కల్లు మత్స్యములు వీనిని మిక్కుటముగ నేవించుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట గుడ్డము
 మొదలగువానినెక్కి కడువేగముగ సంచరించుట ఈ కారణములవలన తి విధములైన
 మూత్రకృచ్ఛ్రములు జనించు.

వాతమూత్రకృచ్ఛ్రీ లక్షణము.

శ్లో! మూత్రాష్ఠీలాదభ వేత్పిడాః ప్లాన్ముత్రాయ తేముహుః ।
 మేధ్రవంక్షే వేదనాచ కృచ్ఛ్రీవతాధికోఢ వేత్ ॥

తా. కడువేదనాయు క్తమై కడుకష్టము మీద పలుమారు కొంచెకొంచెముగా
 మూత్రము వెడలుట మేధ్రము అండేసంధులు చకారమువలన పొత్తికడుపు మూత్రా
 కయము అనువానియందు తీవ్రమైన వేదన గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతమూత్ర
 కృచ్ఛ్రీమని తెలియవలయు.

వైత్యమూత్ర కృచ్ఛిలక్షణము.

శ్లో॥ పీతంరక్తంసరుద్దాహం మూత్రకృచ్ఛిం చ పితృభవమ్ ।

శీతలేచాపగాహాశ్చ పిత్రేయోజ్యంసు శీతభవమ్ ।

తా. పొట్టుతో గూడి పచ్చనివర్ణముగాని లేక యొజ్జనివర్ణముగాని గలదై నిష్పవతల మందుచు కొంచెకొంచెముగ మూత్రము వెడలిన పితృజమూత్ర కృచ్ఛిమని తెలియవలయు. దీనియందు శీతోదకములో గ్రుంకుట శీతలవ దార్థముల నేనించుట హితకరము.

క్షేపమూత్ర కృచ్ఛిలక్షణము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] వస్తాలింశే గురుత్వంచ మూత్రేచ్ఛిలతా

క ఫాత్ । శ్వయంధుశ్చభవేత్కృచ్ఛిం చ మనస్వేదనంజయేత్ ।

తా. పొత్తికడుపు మేద్రము వాచి జడముగనుండుట మూత్రము బిగటగ వెడలట ఈ లక్షణములగలది క్షేపమూత్రకృచ్ఛిమని తెలియవలయు. దీనిని వచనస్వేదన క్రియలచే శమింపజేయవలయు.

శుక్లమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము.

శ్లో॥ ఆధ్వానవాతంశూలంచ మూత్రసంగం కరోతిచ ।

అశ్మరీహేతుకం పూర్వం మూత్రాఘాతో హ్యయంభవేత్ ।

సశుక్లంమూత్రయేత్కృచ్ఛిచ్చాద్దిదంచాశ్మరి లక్షణమ్ ।

తా. వెన్నను గుదియదీగుట లేక కడుపుబ్బుట మేధిములో కూలగలుగుట మూత్రోత్పన్ననముగాకుండుట ఈ మూత్రాఘాతము అశ్మరీరోగోర్పత్తికారణముగ నగుట మూత్రములోడ శుక్రధాతువు కొంచకొంచముగ ప్రసించుట ఈ లక్షణములు గలది శుక్లమూత్ర కృచ్ఛిమని తెలియవలయు. మఱియు నీ లక్షణములే అశ్మరీకృచ్ఛి మునందు సగా గలిగియుండు.

వాతకుండలి మూత్రకృచ్ఛిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మూత్రమల్పంచ రంధ్రార్తి రాధ్వానం

గురుకండుతా । సరుజంమూత్రోధిశ్చి కృచ్ఛిం చ మనస్వేదనం

వాతకుండలి ।

తా. మూత్రద్వారమున మూత్రము వెడలునపుడు చురుకు గలిగి వొక్కొక్క బొట్టుగ ప్రవించుట వెన్నను గుదియదీగుట జడత్వము దురదగలుగుట పొత్తికడుపు యందు వాతవేదన మూత్రప్రతిబంధముగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది వాతకుండలి మూత్రకృచ్ఛిమని తెలియవలయు.

శల్యజమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మూత్రవాహిమౌశల్యేన క్షేపేత్వభిహతేషుచ ।

మూత్రకృచ్ఛిం తదాఘాతా జ్ఞాయతే భృశదారుణమ్ ।

వాతకృచ్ఛిణ తుల్యాని తస్యలింగాని లక్ష మేత్ ।

తా. మూత్రమును వహించు ప్రోతమ్ములయందు శల్యము బ్రవేశించుటవలన గాయముగాని లేక దెబ్బగాని గలుగుటచే కడుదారుణమైన మూత్రకృచ్ఛిము జనించు ఇదియ శల్యమూత్రకృచ్ఛిమనంబడును. దీనియందు వాతమూత్రకృచ్ఛి లక్షణములు గలిగియుండు.

పురీషజ మూత్రకృచ్ఛిలక్షణము.

శ్లో॥ శిశ్నోస్తు ప్రతీఘాతా ద్వాయు ర్విగుణతాంగతః ।

ఆధ్వానం వాతసంగంచ మూత్రసంగం కరోతిచ ।

తా. మలము బంధించుటవలన వాతము వికారమునుజేచు ఆధ్వానము వాత కూల మూత్రప్రతిబంధము అనువానిని గలుగజేసిన పురీషజమూత్రకృచ్ఛిమని తెలియవలయు.

సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛిలక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] వాతపితృకఫేచిహ్నాం వాదుక్తంచ కృష్ణ

కృష్ణకే । తత్సనుస్తం భవేద్యత్ర సకృచ్ఛి సాన్నిపాతికః ॥

తా. వాతపితృక్షేపమూత్ర కృచ్ఛిములకు ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ జెప్పం బడిన లక్షణములన్నియుం గలది సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛి మనంబడు. (కడువేగము గలదై మూత్రం బొక్కొక బొట్టుగ వెడలట మూత్రము వెడలనపుడు మేధిములో వొచ్చుట పొత్తికడుపులో గడ్డలుకట్టి మెడలట పచ్చగగాని ఎఱ్ఱగగాని మూత్రము వెడలట మేధిములో పొట్టుబొడుచుట దప్పిగలుగుట తఱచుగ మూత్రము కొంచ

కొంచుముగ వెడలుట మేఘమువాచుట అన్నము జీర్ణముగాతుండుట శరీరము వాచుట వచునంబులగుట ఈ లక్షణంబులుగల మూత్రకృచ్ఛికోగి యమాలయంబున కేగినని తెలియవలయు.)

శ్లో! [ఆయుర్వేదే] అష్టస్యూత్రకృచ్ఛాణి రూక్షతీక్ష్ణోష్ణ ఖాదనాత్ | నాతాత్పశూలంస్రవలి మూత్రంపిత్తనదాహ కృత్ | కఫేన శీతలంసాంద్రం దుశ్చికిత్స్యం త్రిదోషజమ్ | రక్తజం రక్తసంస్రావి శుక్లసంస్రావి శుక్లజమ్ | అశ్మాశ్మరీ పస్తిగతా భిన్నాసా శర్కరాశ్మరీ ||

తా. తీక్ష్ణద్రవ్యములు రూక్షద్రవ్యములు ఉష్ణకరభోజనము వీనిని నేవించుట వలన తి విధముల మూత్రకృచ్ఛిములు జనించు అండు మేఘమున శూలకలిగి మూత్రం బొక్కాకబొట్టుగ వెడలిన వాతమూత్రకృచ్ఛిమనియు మూత్రము వెడలనపుడు మేఘమున నగ్నివలె మండుమండిన వైత్ర్యమూత్రకృచ్ఛిమనియు మూత్రము చల్లగ దట్టముగ వెడలిన శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛిమనియు తెలియవలయు. త్రిదోషమూత్రకృచ్ఛిం బసాధ్యంబు. రక్తజమూత్రకృచ్ఛిమన రక్తము ప్రవించు. శుక్లజమూత్రకృచ్ఛిమన శుక్లముగాని లేక మూత్రము శుక్లవర్ణముగ గాని ప్రవించు. పాత్తికడుపుయందు రాశ్యు జనించి మూత్రద్వారము నడ్డగించిన మూత్రకృచ్ఛాకృమియనియు యిసుకవలె మూత్రము వెడలిన శర్కరాశ్మరీ మూత్రకృచ్ఛింబనియు తెలియవలయు. కావున ఈ తి విధములైన మూత్రభేదముల వలన తల్లక్షణములవలన వాని సాధ్యసాధ్యంబుల నెఱింగి తికిత్యం జేయవలయు.

శ్లో! [సిద్ధసంగ్రహే] ప్రయోగ శ్శమయేద్వ్యాధి మన్యాయుయ ముదీరయేత్ | నాశావశుద్ధస్తు శయమేన్న సమీరయేత్ ||

తా. దోషధప్రయోగమువలన ఏకదోష జనితకోగములు వారించు. మఱియు ద్వంద్వ త్రిదోష జనితకోగములయం దోషధమును బ్రయోగించిన తదితర కోగములు జనింప. అట్లుగుటచేసి ఏకదోష జనితంబులగు వాతపిత్తశ్లేష్మ మూత్రకృచ్ఛిములకే చికిత్సం జేయవలయు. ద్వంద్వ త్రిదోషజనిత మూత్రకృచ్ఛిములు తదురుటదుర్లభచే బాహుళ్యచే వానియందు చికిత్స జేయంజనదు.

వాత మూత్రకృచ్ఛిమునకు మూత్రకృచ్ఛాంతక రసము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] * మృతంనూతం తామ్రభస్మ శిఖతుత్థం చటంకణమ్ | శతావరీర సేనైవదినై కంఠుర్దయేద్దృఢమ్ | తద్గో శంసార్షి పేతైలే వాచ్యం యామంచ చూర్ణయేత్ | మూత్ర కృచ్ఛాంతకః షోడైర్దేయం గుంజా చతుష్టయమ్ | భక్షణాన్నాత్రసందేహా మూత్రకృచ్ఛిం నిహంత్యణమ్ | తులసీతిలపిణ్యాకం బిల్వం మూలం తుషాంబునా | కర్లకమ నుపానేన † వాతకృచ్ఛాంతకోభవేత్ ||

తా. గంభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము పేల్చినవెలిగారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిల్లిపీచర వేళ్ల రసముతో 1 దినము బాగుగ మర్చించి ముద్దచేసి ఆవనూనతో 1 రూము వరకు వండి చూర్ణముచేసి 4 గురిగింజుల యెత్తును తే నతో నేవించిన మూత్రకృచ్ఛిములు వారించు. లేక ఈ మూత్రకృచ్ఛాంత రసమును తులసీయాకు గానుగపిండి మాశేకువేరుపట్టు అనువానిని కర్లప్రమాణము గ్రహించి వుముక నీటితో ద్రోక్కి ‡ నాటూకు ప్రమాణము గసము దీసి ఈ యన పానముతోడ 4 మాసములు నేవింపుచుండిన వాతమూత్రకృచ్ఛిము వారించు.

వైత్ర్యమూత్రకృచ్ఛిమునకు లఘుణో కేశ్వర రసము.

శ్లో! [ఆయుర్వేదే] రసభస్మచ భాగై కంచతుష్కం శుద్ధగంధకమ్ | పిష్ట్యారాటికాః పూర్యారసపాదంచటంకణమ్ | షీ రేణపిష్ట్య రుధ్వాస్యం భాండేరుధ్వాపుటపచేత్ | సాంగశీతం విచూ ర్ణ్యాథలఘుణో కేశ్వరేరసః | చతుర్లంజోఘ్నుతైర్దేయోమరీ చైకోనవిశతిః | ధాత్రీమూలం పలైకంతువ్యాజా షీ రేణ సాచయేత్ | శర్కరాభావితంచాను పీతంకృచ్ఛిహారంపరమ్ |

* శతావరీరపైపిష్ట్య మృతనూతంచ తామ్రకమ్ | శిఖతుత్థంచ తుల్యాంశం దినైకం మర్దయేద్దృఢమ్ ||
† సురయావానుకర్పలైః ||
‡ నాటూకుయన—సేరున తెనిమిదవ భాగము.

తా. రసభస్మము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 4 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి మర్దించి గవ్వలలోనునిచి పాదరసమునకు 4 భాగము తెలిగారమును మేకపాలతోనూరి గవ్వలమూకులవై మెత్తి గట్టికుండలోనునిచి దానిమాతి మూకుడుచేమాసి చీలమన్ను లేపనముజేసి మాడకుండా లఘుపుటబిడి సాంగశీతలమున దించి యందలి గవ్వలదీసి మర్దించి చూర్ణముజేసి 4 గురిగింజలయొత్తును నెయ్యి 19 మిరియములు అనువాని యనుపానముతోగాని లేక 1 పలము పునీరికవేళ్ళనునూరి పావుసేగు మేకపాలలోగలిపి కాదిగాని లేక కర్కరతో భావనజేసిగాని నేవించిన పిత్రమూత్రకృచ్ఛ్చిము వారించు.

పిత్రమూత్రకృచ్ఛ్చిమునకు యష్టాష్టాదికమాయము.

శ్లో॥ యష్టిగోక్షురకంపథ్యావిదారీచకశేనుకమ్ | కషాయంససితాక్షోద్రం రసభస్మయుతం పిబేత్ | మూత్రకృచ్ఛ్చిం హరత్యాశు నప్రాహఃస్పిత్తసంభవమ్ |

తా. అతిమధురము పల్లెరు కరక్కాయలు నేలగుమ్మడు నెమ్ముటములు అనువాని కషాయములో కర్కర లేన రసభస్మముగలిపి 7 దినములుద్రాగిన పిత్రజమూత్రకృచ్ఛ్చిము శీఘ్రముగ వారించు. (నీరుకట్టు వ్యాధియందు 4 గురిగింజలయొత్తు లఘులోకేళ్ళరసమును కడికెడు అందుగాకు పాలెడు పునీరికపప్పు నాటాకు ప్రమాణము చీలకట్ట అనువాని కషాయానుపానముతోడ నేవించిన నీరుకట్టువ్యాధి వారించు.)

శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛ్చిమునకు చక్రధర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] సూతం స్వర్ణంచ వైక్రకాంతం మృతం తుల్యం విసుర్దయేత్ | చాండాలీ రాక్షసీద్రావైర్ద్విరూమాంతంచగోళమ్ | శుష్కంబధ్యాపుటచ్చాహః కరీమాగ్నామహాపుటే | మాషమాత్రం లిహేక్షాద్యైర్మూత్రకృచ్ఛ్చింప్రశాంతయే | జయంతీం వాజయాంశ్లేష్మకృచ్ఛ్చిము త్రండుగోడకైః |

తా. రసభస్మము స్వర్ణభస్మము వైక్రకాంతభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వీని బహురక్కసిగడ్డ అనువానిరసములతో 2 రూములు మర్దింయించుటజేసి నీడనెండించి దానిని మూసలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి

పిడకలతో 1 దినము పెద్దపుటబిడి మావప్రమాణమును తేనెతోనేవించిన మూత్రకృచ్ఛ్చిము లేక తక్కులివేరును గాని కరక్కాయను గాని బిక్కుపుక పుగుతోనూరి ఈ యనుపానముతోడ నేవించిన శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛ్చిము వారించు.

శుక్లమూత్రకృచ్ఛ్చిమునకు చికిత్స.

శ్లో॥ రసఃపాపాణ భేదీచ రజసి గుడకాంజితైః | అనేనై వానుపానేన మూత్రాఘాతాశ్శరీ ప్రణుత్ |

తా. ఉత్తకోత్తక జెప్పబడు పాపాణభేదియను రసమును పసపుమాగ్నము బెల్లము కలి అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన మూత్రాఘాతము శుక్లాశ్మరివారించు.

మూత్రకృచ్ఛ్చిమునకు తిలాపితౌరము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తిలాపానూర్లకదలీ వాలాశయవసంభవః | దద్ధ్యా తద్భస్మచాదాయ వస్త్రోఘాత జలైఃకురుః | జలేన శుష్కేతుతత్కారం ద్వివిష్కం మూత్రకృచ్ఛ్చిముత్ |

తా. నవ్వులకంటు వుత్తరేణు 48టి మోగుక యవలదంటు వీనిని సమభాగములుగ కాల్చి బూడిదజేసి నీళ్ళలోగలిపి వస్త్రుగాలితముచేసి నీరి రురువకొడించి యందు 2 నిమ్మములయొత్తును పాచినీళ్ళతోనేవించిన వాతకు డరి మూత్రకృచ్ఛ్చిము వారించు.

సన్నపాత మూత్రకృచ్ఛ్చిమునకు ద్రాక్షోది కషాయము.

శ్లో॥ ద్రాక్షోశటీ బలాయష్టీ క్వాథం చందనంయుతమ్ | వైక్రకాంత భస్మసంపీత్వా కృచ్ఛ్చింపాంతి త్రిదోషజమ్ |

తా. ద్రాక్షుపాడు నల్లయలివసము త్రవపులగము యష్టిచుక్కుము శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ కషాయముకాచి యందు వైక్రకాంతభస్మముగలిపి నేవించిన సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛ్చిము వారించు. (మూత్రకృచ్ఛ్చిమును వారించుటకై వైశిఖు బడిన చంద్రకళారసమును సగా నేవించడకు.)

మూత్రకృచ్ఛ్చిములయందు కథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] కటోలం మత్స్యాక్షీ ఉధిచుధురం బింబీ ఫలగుడమ్ | కుమారీ కూళ్ళాంశం త్రపుస మధవోర్వారుక

ఫలమ్ | సితారాభాపుష్పాఘృత పససధాత్రీద్రుమఫలమ్ |
సముద్ధాజీహంతీహిమముఖల కృచ్ఛేషువిహితమ్ ||

తా. పొట్లకాయ పొన్నగంటికూర అవువెఱుగు మధురపదార్థములు దొండ కాయ బెల్లము కలుబంద ముదురుగుమ్మడుకాయ ములుదోస నక్కదోస కొయ పంచ దార అరటిపువ్వు నెయ్యి పసపండు వుసిరికకాయ పెసలు పాలకూర కీతోడకము ఇవి సర్వమూత్రకృచ్ఛిములయందు పథ్యకరంబు.

మూత్రకృచ్ఛిములయందు దపథ్యము.

శ్లో॥ తిలసర్పప పిన్ద్యాకం సత్రైలం బృహతీద్వయం |
అత్యుష్ణం హింగులవణ మాతపం మత్స్యసూరణమ్ |
అమ్లం మధ్యవిదాహ్యాన్నం కరీరం మిసిమాషకమ్ |
పునర్నవం సతాంబూలం కృచ్ఛేషింశతి శత్రవః ||

తా. మత్స్యలు ఆవాలు తెలికపిండి నూనె చిన్నములక పెద్దములక అత్యుష్ణ కరపదార్థములు యింగున పుష్ప యెండ మత్స్యములు కందగడ్డ పులును మద్యము విదాహకరమైన యన్నము వెదురుమొలక సదాప వృద్ధులు గలిజేగు తాంబూలము అన నీ 20 ది మూత్రకృచ్ఛిములయందు దపథ్యకరంబులు.

మూత్రాఘాత నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జాయంశే కుపితైర్దోషై ర్మూత్రాఘాతాత్మ
యోదశే | ప్రాయోమూత్ర విఘాతాద్యై ర్వాతికుండ
లికాదయః ||

తా. మూత్ర పురీష కుక్రూషేకముల నడ్డగించుట రూక్షాన్నాదుల భుజించుట వీనివలన వాతాది దోషములు ప్రకోపించి వాతకుండలికాది 18 విధములైన మూత్రాఘాతముల గలుగజేయు.

వాతకుండలికా లక్షణము.

శ్లో॥ రాత్యోద్వేగ విఘాతాద్వా యర్వస్తాప వేదనః |
మూత్రమా విశ్యచగతి విగుణః కుండలీకృతః |

మూత్రమల్పాల్ప మథవా సరుజం సంప్రవర్తతే |
వాతకుండలికాంతాంతు వ్యాధిం విద్యాత్సుదామణమ్ |

తా. రూక్షకరపదార్థముల వేచించుటవలనగాని లేక మల మూత్ర కుక్రూషేకముల నడ్డగించుటవలనగాని వాతము ప్రకోపించి వస్త్రీకతంబై వేదనను గలుగజేయుచు మూత్రమును ప్రతిబంధించి వ్యత్యస్తముగలదై కుండలాకారముగ దిరుగుచు మూత్రము కొంచకొంచముగ మరుకుయుక్తముగ వెడలింపం జేయునది వాతకుండలీ మూత్రాఘాత మని తెలియవలయు. ఇది భయంకరమైనది.

అష్ఠీలా లక్షణము.

శ్లో॥ ఆధ్మాకయాః వస్త్రీగుదం రుధ్వావాయుశ్చబోసతామ్ |
కుక్రూత్తీవ్రాన్తి మష్టిలాల మూత్రమార్గానరోధిమ్ |

తా. వాతము పొత్తికడుపు నుల్పింపజేసి గుదమునడ్డగించి చంచలముగ వున్న తముగ నుండు. అష్ఠీలమును గలుగజేసి మూత్రమార్గము నడ్డగించిన వాతాష్ఠీలయని తెలియవలయు.

వాతవస్త్రీ లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] వేగం విదారయేద్వస్తు మూత్రస్యా కులో
నరః | నిరుణద్ధి ముఖంతస్య వస్త్రీర్వస్త్రీ గోనిలః | మూత్ర
సంగో భవేత్తేన వస్త్రీకుక్షీ నిపీడితః | వాతవస్త్రీ స్సవిశ్లేయో
వ్యాధిఃకృచ్ఛి ప్రసాధనః ||

తా. మూత్రమైన మనుజుడు మూత్రమును బంధించుటవలన పొత్తికడుపుయందలి వాతము వస్త్రీముఖమునడ్డగించి మూత్రమును ప్రతిబంధించి వస్త్రీ కుక్షీ అనువానియందు వేదన గలుగజేయుచుండిన వాతవస్త్రీయని తెలియవలయు. ఇది కష్ట సాధ్యము.

మూత్రాతీత లక్షణము.

శ్లో॥ చీరందార యతోమూత్రం త్వరయాన ప్రవర్తతే |
మేహమాసస్య మందంవా మూత్రాతీతస్స ఉచ్యతే |

తా. దీర్ఘకాలమువరకు మూత్రమును బంధించి యంచుకుటవలన శీఘ్రముగ వెడలక మొల్లమొల్లగ వెడలిన మూత్రాతీతమని తెలియవలయు.

మూత్రజతర లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రస్య వేగే భిహతే తదుదావ ర్త హేతుకః ।
 అపానః కుపివో వాయు రుదరిం పూరయే స్ఫుశమ్ ।
 నాభేరదస్తా దాధ్మానం జనయే త్తీన వేదనమ్ ।
 తస్మాత్త్ర జతర విద్యా ర్థో స్తి నిరోధజమ్ ॥

తా. మూత్రవేగము నడ్డించుటవలన వుదార తోగమునకు కారణభూతమైన యపానవాతము బ్రకోపించి మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరమును బొడ్డుక్రింద ఆధ్మానమును గలుగంజేయుట మిక్కుటముగ వేదనను గలుగంజేయుట అసోవ స్తివేగము నడ్డించుట ఈ లక్షణములు గలది మూత్రజతరమని తెలియవలయు.

మూత్రోత్సంగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవక లేప్] వసా వాశ్యథవానాశే మణౌ వాయుస్యదే
 నహిః । మూత్రంప్రవృత్తం సజ్జేత సర క్తం వా ప్రవాహతిః ॥
 స్రవేచ్ఛనై రల్పముల్పం సదుజం వాధసయజమ్ । విగుణా
 నిలజోవ్యాధి స్సమూత్సో త్సంగసంజ్ఞితః ॥

తా. దుష్టమైనవాతము వెదలిన మూత్రమును వస్త్రీయస్యమునందుగాని లేక మేధ్రమునందుగాని లేక మేధ్రముయొక్క యగ్రభాగమునందుగాని జేర్చుటచే ముక్కిముక్కి బలాత్కారము మీద మూత్రమును వెడలింపజేయుటవలన వాతమువస్త్రీ జనించి మెల్ల మెల్లగ కొంచకొంచముగ * దాహముక్తముగ లేక దాహవిహీనముగ రక్తమును ప్రవింపజేసిన మూత్రోత్సంగమని తెలియవలయు.

మూత్రక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షస్య క్లాంతదేహస్య వస్త్రీ సాపిత్రనూరుతౌ ।
 మూత్రక్షయం సగుద్ధాహం జనయే తాంతదాహ్వాయమ్ ।

తా. రూక్షమలినదేహముగల పురుషునియొక్క వస్త్రీయంబును వాత పిత్రమువలన మూత్రము తీయించి చురుపు మంటల గలుగంజేయుచుండిన మూత్రక్షయమని తెలియవలయు.

* దాహమన - చురుకు.

మూత్రగ్రంథి లక్షణము.

శ్లో॥ అంతర్వస్త్రీమ ఫేవృత్తః స్థిరోల్పస్సహసాభవేత్ ।
 అశ్మరీ తుల్యరుగ్గ్రంథి రూత్రగ్రంథి స్పడచ్యతే ॥

తా. వస్త్రీయొక్క ముఖమునందు గుండ్రముగ స్థిముగ చిన్నదిగనుండు గ్రంథ్యకస్తాత్మక జనించి అశ్మరీతో తుల్యమైన పీడను గలుగంజేయుచుండిన మూత్రగ్రంథి యని తెలియవలయు.

మూత్రశుక్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మూత్రతస్యస్త్రీమంయాత్తో వాయునా
 శుక్రముద్ధతమ్; స్థానాచ్యుతిం మూత్రయతిః ప్రాక్సశ్చాద్వా
 ప్రవర్తతే । భస్మాదక ప్రతీకాశం మూత్రశుక్రం తదుచ్యతే ॥

తా. మూత్రము వచ్చినపుడు దానిని వికర్షింపక స్త్రీసంగమము నేయుటవలన వాతము శుక్రము కెరగొట్టి స్థానభ్రష్టముజేసి మూత్రము వెడలునపుడు తొలుతగాని లేక కడపటగాని నీళ్లలో భస్మము గలపబడిన చందంబున వెడలింపజేసిన మూత్ర శుక్రమని తెలియవలయు.

ఉష్ణవాల లక్షణము.

శ్లో॥ వ్యాయామాద్వాతిపైఃపిత్తం వస్త్రీం ప్రాప్యాలిలాయుతమ్ ।
 వస్త్రీం మేధ్రంగుడించైవ ప్రదహేత్సావయేదధః ।
 మూత్రం హోరిద్రమథ వాసర క్తం రక్తమేవవా ।
 కృచ్ఛాచ్ఛ్చిత్పనః పునర్జంఘో రుష్ణవాలం వదంతితం ॥

తా. మిక్కుటముగ వ్యాయామమునేయుట మార్గమునడుచుట యెండలో సంచరించుట ఈ కారణములవలన పిత్తము ప్రకోపించి వస్త్రీతంబై వాతముతోడం గలసి రక్త పిత్త మేధ్ర) గుడుములయందు మంటను గలుగంజేయుచు కష్టంబు మీద మూత్రమును పలుమారు పన్నుగ లేక రక్తయుక్తముగ లేక యెఱ్ఱగ వెడలింపజేసిన ఉష్ణవాలమని తెలియవలయు.

మూత్రస్రావ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తంకఫోవాచ్యావాపి సంహస్యే తేనిలేనచేత్ ।
 కృచ్ఛాన్ముత్రం తదాపీతం రక్తంశ్వేతం ఘనంస్పృశేత్ ।
 సదాహారోచనాశంఖ చూర్ణవర్ణంభ వేత్తుతమ్ ।
 శుష్కంసమస్తవర్ణం వా మూత్రేసాదంవదంతితమ్ ॥

తా. వాతము పిత్తమునుగాని లేక కఫమునుగాని లేక పిత్తకఫముల కిని గాని గట్టిగ జేయుటవలన మూత్రము కుష్కించి స్వల్పమై పసపుగ లేక యెఱ్ఱగ లేక తెఱ్ఱ పుగ కష్టముమీద వెడలుట మూత్రమును విడుచునపుడు మండుట మూత్రము భూమి వైబడి యండిన గోరోచనము శంఖచూర్ణము అనువాని వర్ణముతో సమానములుగ గాని లేక సర్వవర్ణములు గలదిగ గాని మండుట ఈ లక్షణములు గలది మూత్రస్రావమని తెలియవలయు.

విడ్విహూత లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షమృచ్చలయోర్వాతే నోదావర్తింశక్వద్యదా ।
 మూత్రస్రావో నువద్యేత విడ్విస్పృష్టంతిదానరః ।
 విడ్గంధంమూత్రయేత్కృచ్ఛాన్ ద్విడ్విహూతంవినిర్ల శేత్ ॥

తా. రూక్ష దౌర్బల్యముగల పురుషునియొక్క వాతమలముల సూర్భ్యముఖం బుగజేసి మూత్రవాహినులగు వాడులం జెందించి మూత్రమార్దమువలన మలముయొక్క వాసనగల మూత్రమును కడుకష్టముమీద వెడలింపజేసిన విడ్విహూతమని తెలియవలయు.

వస్త్రీకుండల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ద్రుతాధ్యలంఘనాయాపై రభిఘాతాత్ప్రీషిడ
 నాత్ । స్వస్థానాద్వస్త్రీకుద్వృత్త ఘాలస్త్రీవృత్తి గర్భవత్ ।
 శూలస్పృందనదాహఱో బిందుంబిందుం ప్రవత్యపి । పీడిత
 స్తుస్పృశేద్ధారాంసంరంభోద్వేష్టనార్తిమా । పస్త్రీకుండలనూ
 హుసం ఘోరంశస్త్రవిజోమమ్ । పవనఃప్రబలం ప్రాయో
 దుద్నివార మబుద్ధిః । తస్మిన్పిత్తాన్విశేదాహ శూలం

మూత్రవివర్ణతా । శ్లేష్మణాగారవంశోఘ స్నిగ్ధంమూత్రం
 ఘనంసితమ్ । శ్లేష్మయుద్ధబిలోవస్త్రీః పిత్తోద్విగ్ధేనసిధ్యతి ।
 అవిశాంతబిలస్సాఘ్యో నచయః కుండలీకృతః । న్యాద్యస్తా
 కుండలీభూతే తృణోహ శ్వాసవచః ॥

తా. కీఘ్రిముగ మార్దమున నడుచుట గమకుట ఆయాసము జెండుట జాఱు కట్టె అనువానివలన ఘాతముజెండుట వినుగుట ఈ కారణములవలన వస్త్రీస్వస్థానమును విడనా పొనలియుచ్చి గర్భమువలె కఠినమైనకూల కంపనము తాపము అను వాని తోడంగూడి యొక్కొకబొట్టుగ మూత్రము వెడలుట వస్త్రీవి బలాత్కారముగ పిను కుటవలన మూత్రధార పెద్దదిగ వెడలుట వస్త్రీయంసు తొందరగలుగుట పొర్లాడుట పీడగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది వస్త్రీకుండల మూత్రాఘాతమని తెలియవలయు. ఇది శస్త్రువిమశుల్యంబై భయంకరముగ నుండు. ఇందు వాతము తఱుమగ ప్రబలంబై యుండు దానంజేసి మందబుద్ధిగల వైద్యుడు దీని నివారంపంజేయుట కసమర్థుండుగ నుండు. మఱియు దీనియం దన్యదోవ సంబంధమువలన గలుగు లక్షణంబు లెన్నియనిన పిత్తయుక్తంబున దానము కూల మూత్రవివర్ణత గలుగు. కఫయుక్తంబున జడత్యము వాపుగలిగి మూత్రము దట్టముగ గట్టిగ తెల్లగ వెడలు వస్త్రీముఖమును కఫము నడ్డగించి పిన్తోడకముగనుండిన అసాధ్యంబనియు వస్త్రీముఖము నడ్డగింపబడక కుండలీకృతము గాకనుండిన సాధ్యంబనియు వస్త్రీ కుండలీ ఘాతమై దప్పి మోహము శ్వాసము అను వానితో గూడియుండిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు.

మూత్రాఘాతమునకు ముస్తాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసంగ్రహే] సదాభద్రాశ్మభిన్ములం శతావ
 ర్యాశ్చ చిత్రకమ్ । రోహిణీకోకిలాక్షౌచ ష్టాంఛస్తూలత్రికం
 టకమ్ । శ్లేష్మపిష్టాసురాపీతం మూత్రాఘాతనిఘాదనమ్ ॥

తా. కుంకగడ్డలు కొండపిండిశేల్లు చల్లపిల్లిగడ్డలు చిత్రములము కటుకరోహిణి నీరుగొట్టివత్తులు తామరవత్తులు సన్నపల్లెరుకాయలు పీనిని సుసభాగములుగ చూర్ణము జేసి యందు 1 కులమును మద్యములో గలిపి నేనించిన మూత్రాఘాతము వశంబు

మూత్రాఘాతమునకు క్షీరయోగము.

శ్లో॥ శృతశితంపయోమాంసీ చందనంతండులాంబునా ।

పిబేత్సశర్కరంక్రేష్ణ ముష్ణవాతేనశోణితే॥

తా. ఆవుపాలను జక్కగకాచి చల్లార్చి యందు జలామాంసి చూర్ణము క్రిగం ధ్రుమాల్లము బియ్యపుకడుగు పంచదార వీనిని తగుమాత్రముగ గలిపి పుమ్మకొనిన నుష్ణవాతముచే జనించిన రక్తయుక్త మూత్రాఘాతము హరించు.

శ్లో॥ త్రికంటకైరండశతావరీభిస్పిద్ధ పయోవాతముయేసశూలే ।

గఃశ్రవగాఢం సఘృతంపయోవా గోగేషు కృచ్ఛ్యాశిషు శస్త్రమేతత్ ॥

తా. సన్నపల్లవుకాయలు ఆముదపువేళ్ళు పల్లపిల్లిగడ్డలు వీనిని సరుభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి త్రాగిన వాతముచే జనించి పొట్లతోగూడియుండెడి మూత్రాఘాతము నశించు. పటియు పాఠా బెల్లము నెయ్యికలిపి త్రాగిన మూత్రకృచ్ఛియు లన్నియు నశించు.

* అశ్మరీరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [మాధవసిదానే] వాతపితృకవై సై సశ్చశ్మరీ శుక్లజామతాః ।
ప్రాయశ్చేష్టాశ్రయాస్సర్వాహృత్యశ్చ్యస్పర్శ మోషమాః॥

తా. వాతాశ్మరీ పితృశ్మరీ శ్లేష్మాశ్మరీ శుక్లాశ్మరీ అన అశ్మరీరోగములు 4 విధములు. ఈ 4 ను కలుచుగ శ్లేష్మాశ్మరీతంబులై మృత్యుతుల్యంబులుగ నుండు.

అశ్మరీసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ సామాన్యలింగంకుక్షాభి సేవనివ స్తిమూర్ధను ।
విశ్లేష్ణధారంమూత్రం స్వాత్తయూమార్గనిరోధనే ।

* అశ్మరీమనః-మూత్ర శుక్రములు ఘనీభవించి తాయవలె నగుటయు. ఏ రోగమునం దిట్టితాయు మూత్రద్వారము నిరోధించి కడుకప్పము మీద మూత్రమును వెడలింపంజేసెడినో నది అశ్మరీరోగ మనంబుడు.

తద్వ్యవాయాత్సుఖంమేహే దచ్చంగోమేధకోపమమ్ ।
తస్మంక్షోభాక్షు తేపాస్ర మాయాసాచ్ఛాశి రుగ్భవేత్ ॥

తా. నాభి అస్థిసంధులు వస్త్రయొక్క అగ్రము అనువానియందు శూలగలుగుట అశ్మరీ సంబంధమువలన మూత్రద్వారము నిరోధింపబడి ధిన్నాభిష్టములుగ మూత్రము వెడలుట అశ్మరీవెడలిన పిదప మూత్రము కష్టములేక స్వచ్ఛముగ గోమేధికమణి వర్ణతుల్యముగ వెడలుట అశ్మరీ సంబంధమువలన వస్త్రీయందు గాయముగలిగిన మూత్రము రక్తమిత్రముగ వెడలుట బలాత్కారముగ మూత్రమును విడుచుటవలన క్షేకము పీడగలుగుట ఇవియ అశ్మరీ రోగములయందు సామాన్యలక్షణంబులు.

వాతాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తత్రవాతాద్భృశార్త్యారో దంతాః ఖాద
తివేపతే । మృద్నాతిమేహనంనాభిం పీడయత్యనిశంక్వణాః ।
సానిలంముంచతి శకృన్ముహుశ్చేహతిబిందుశః । శ్యావా
యాతాశ్మరీచాస్య స్యాచ్చితాకంటకై రిన్ ॥

తా. కడుపీడగలుగుట దంతముల కటకటగొరుకుట వణుకుట మేఘమును దిసికికొనుట బొడ్డును గోకుట దుఃఖమువలన తేయుంబగలు బొబ్బలికుట మూత్రమును విడుచు నపుడు వాతముతోడ మలాత్స్నగ్ధనము జేసుట బొట్టుబొట్టుగ మూత్రమును విడుచుట అశ్మరీ నీలకర్ణముగ రూక్షముగ ముండ్లుగఁదిగ నుండుట ఈ లక్షణములు గలది వాతాశ్మరీయని తెలియవలయు.

పిత్తాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్రేనదహ్యతేవస్త్రీః పచ్యమానయివోష్ణవాః ।
ధిల్లాతకాస్థినంస్థానా రక్తాపీతాసితాశ్మరీః ॥

తా. పాత్రికడుపులో మండుట ఔరమువలన గాల్చబడినటుల తాపము వేదన గలుగుట పాత్రికడుపువై హస్తమునుచిన వేడిగనుండుట అశ్మరీ కీడిగింజలోని పప్పువలె నుండినదై యెఱ్ఱగాని లేక పసుపునర్లుగగాని నల్లగగానియుండుట ఈ లక్షణములు గలది పిత్తాశ్మరీయని తెలియవలయు.

శ్లోకాశ్రీ లక్షణము.

శ్లో॥ వస్త్రీర్నిస్తుద్యత ఇవ శ్లోకాశ్రీ శీలలాగురుః ।
అశ్రీమహాతీశ్లామధువర్ణాధవాసితా॥

తా. పాత్రికడుపు పాడవంబడినటులనుండుట శీలముగ జడముగ నుండుట అశ్రీమహాతీశ్లామధువర్ణాధవాసితా॥

శ్లో॥ ఏతాళనంతిబాలానాం తేమామపిచభూయసా ।

అశ్రయోపచయాబ్జత్వాద్గ్రహణా హరణేసుఖాః॥

తా. బాలయ గురుత్వము మధురము శీలము స్థిరముగల యాహారముల భుజించుటవలన వాత పిత్త శ్లేష్మద్యశ్మరలు తఱుముగ బాలరకుసు జనించుటగలదు. వినస వారలయొక్క వస్త్రీ చిన్నది వృద్ధిజెందనిదిగ నుండుటవలన దానిని బట్టికొని నీడ్చి దీనుటకు సులభ సాధ్యంబుగనుండు.

శుక్రాశ్రీ లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లాశ్రీతుమహతాం జాయతే శుక్రధారణాత్ । స్థానా
చ్చ్యుతమముక్తంహి ముష్కయోరంత రేసిలః । శోషయ
త్యుకసంహృత్య శుక్రంత చ్చుష్కమశ్రీ । వస్త్రీరుక్ప్రాచ్య
మూత్రత్వముష్కశ్వ యథుకారిణీ తన్యాముల్పన్న మూత్రా
యాంశుక్రమేతి విలీయతే । వీడితే త్వవగా శేస్తిన్న శ్శ్రేయ
వచశర్కరా॥

తా. యావనానంతరము శుక్రధారణమువలన శుక్రము ఘనీభవించి మైథున కాలమునందు స్వస్థానమునుండి వెడలి పూర్తిగ మైథునము నేఱుంబడకుండుటచే విసర్జనముగాక శక్తివృద్ధిములయందు వాతముచే జేర్పంబడి శోషింపజేసి శుక్రాశ్రీ గతై దాని సంబంధమువలన వస్త్రీయందుకూల మూత్రకృచ్ఛిము వృద్ధిములయందు వాపుగలిగిన ఆ వాపు గలిగిన తక్షణముననే శుక్రము వెడలుట మేధావృద్ధిములయందు దదిమిన పులచగుట ఈ లక్షణములు గలది శుక్రాశ్రీయని తెలియవలయు. ఇదియే సికతాశ్రీగ శర్కరాశ్రీగ నగుచున్నదని నిశ్చయింప వలసియున్న యది. అని

నీ రెండశ్మరులయందు భేదంబుగలదు. ఎట్లనిన—శర్కరాశ్రీ లావుగనుండు. సిక తాశ్రీ సన్నగనుండు.

అశ్రీమారకోప ద్రవములు.

శ్లో॥ * మూత్రరోధస్త్రమాచర్ది పాంశుర్వృత్తిదతాక్లమః ।
అశ్రీమారయత్యాశు సికతాశర్కరాన్వితా॥

తా. మూత్రము వెడలకుండుట దప్పి వాంతి గలుగుట శరీరము పొందుర వర్ణముగనుండుట అొమ్ములోనుండుట బడలికగలుగుట ఈ లక్షణములతో గూడియుండు శర్కరాశ్రీ సికతాశ్రీ గోగిని శిఘ్రముగ వృక్ష్యవుపాలు గానించు.

శ్లో॥ మిత్రేణవాంతిపిత్తస్య గంధకృచ్ఛిజ్వరానుచి॥

తా. వాతపిత్త పిత్తశ్లేష్మ శ్లేష్మవాత అశ్రీరోగములలో మూత్రము దుర్గంధముగ వెడలుట మేహోపద్రవములు జ్వరము అరుచి గలిగియుండుట ఈ లక్షణములు గల అశ్రీరోగములు అసాధ్యంబులని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మాధవసిదానే] అశ్రీర్యామతిరోధాయాం దారావస్యాది
కేషుచ|అమయేషుయధాదోష మిమామేవోపచారయేత్ ॥

తా. వాతాద్యశ్మరులయందు మూత్రధార వస్త్రీ మొదలగునవి అడ్డగింపబడకుండినను లేక వాతాది రోషములు దుష్టంబులుగాకుండినను సాధ్యమనియతింగి చికిత్సింపవలయు. దారుణముగనుండు అశ్రీరోగములు దినేదినే వృద్ధి జెందుచుండు. అశ్రీరోగములు అసాధ్యంబులు.

అశ్రీకి సామాణభేద రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధమాతం ద్విధాగంధం శిఖతుత్థంరసో
శుమ్ । శ్వేతాపుసర్వవావాసాగిరికర్ణీరసోద్భవైః । ప్రతి
ద్రావైత్ర్యహంమర్ద్యం శుష్కంతచ్చారుసంపుటే । శ్వేద

* ప్రకూనవాళి వృద్ధిము బద్ధమూత్రం రుజాన్వితమ్ । అశ్రీ తపయిత్యాశు శర్కరా సికతాశ్రీ ॥ అనియు సాశాంతరము కలదు. వృద్ధిములు వాయు మూత్రము వెడలకుండుటచే వేదనగలుగుట.

యే ద్వాలుకాయంత్రే దినైకంతం విమార్లయేత్ | రసః
 పాపాణిన్నామద్విగంజో వ్యాశ్చరీహరః | గోపాలకర్కటీ
 దగ్ధం భూభాత్రీఫలపేషితమ్ | కుభుస్థక్వాఫసంపీత మనువా
 సంప్రశస్యతే సఘృతైరోతురక్వాఫం రాత్రౌ వైలేనలేహయేత్ ||

తా. కుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము కుద్ధిజేసిన ఆమ్లకలగంధకము 2 భాగములు
 కుద్ధిజేసిన మైలతుల్రము 1 భాగము ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిది తెల్లగలిజేరువేళ్ళు
 అడ్డపరపాకు గంటెన అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే మూడేసి దినములు మర్దించి
 నీడనెండింది గాఢుకు ప్పెలోనునిది వాలుకాయంత్రమున 1 దినము మందాగ్నితోవండి
 సాంగకీతలమున దీసి చూర్ణముజేసి 2 గురిగింజల యెత్తును బుడమవేరు నేలయునిరిక
 వేరు అనువానిని పాలతోనూరి యీ యనుపానముతోడగాని లేక వులవకసాయను
 పానముతోడగాని లేక పల్లెరుకసాయములో నెయ్యిగలిపిగాని సేవించిన అశ్మరీరోగ
 ములు హరించు. రాత్రియందైనయెడల పల్లెరు కసాయములో తెల్ల ఆరనూనె పోవ
 ధముగలిపి సేవింపవలయు.

అశ్మరీరోగమునకు శిలాది చూర్ణము.

శ్లో! శిలాజతులభాద్రాక్షో దంతి పాపాణభేదకమ్ |

నిశావహ్నాభయంతుల్యం మాపైకంచాశ్మరీహరమ్ |
 బాలానామర్థమావంచ హ్యానుపాన బుదంభవేత్ |
 తిలకాండస్య వై భస్మక్షీపే నిష్కద్వయంపిబేత్ |

తా. కుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజతుల్రాక్షపండు నేలదంతివులు కొండపిండి
 వేరు పచ్చిపసుపు చిత్రిజూలము కరక్కాయ వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణము
 జేసి యావనముగలవారు మాషమెత్తును బాలారథమాషమెత్తును 2 నిష్కలములయెత్తు
 నుత్పలక్షోరానుపానముతోగాని (లేక లేమిడిచెక్కరసము వారగొమ్ముచెక్కరసము
 వీళ్ళులి హెడిఅనువాని యనుపానముతోడగాని) సేవించిన అశ్మరీ హరించు.

సీ! వెన్నయు ములుదోసవిత్తులువంగ భస్మముఁ గూర్చి సేవింప
 మానునొకటి | పంచదారయుసాంస పాదియాకును జీలకఱ్ఱ
 త్రపుభస్మంబు జుట్టినొకటి | రాయపురీశర్కరయును గుండు

త్తరేణువువంగభస్మము నూరియొకటి | ఖండశర్కర నారు
 దొండయు నల్లజీలకఱ్ఱ వంగంబుతోఁ గలయనొకటి | వెల
 యుశీతాంబుచిఱుబొద్దివేళ్ళరసము | వంగభస్మంబు సేవింప
 వరుసనొకటి | రూఢి కెక్కిన యశ్మరీరోగతతులు | పథ్యము
 గనున్న మానునుతథ్యముగను ||

పాపాణ వజ్రరసము.

శ్లో! నిత్యనాధీయో శుద్ధసూతంద్విధాగంధం ద్రవై శ్వేత పున
 ర్ద్వినైః | మర్దయిత్వాదిసంఖల్వే రుభ్యాతం భూదలేపచేత్ |
 దినాంతే తత్సముద్భృత్యచూర్ణయేదతిచిక్కిణమ్ | పాపాణ
 భేదసంయుక్తం చూర్ణతుల్యం ద్విమాషకమ్ | భక్షయేద
 శ్మరీంహంతి రసః పాపాణవజ్రకః | గోపాల కర్కటీమూల
 క్వాఫంమధుయుతంపిబేత్ | గోకంటకశుభాభద్రా మూల
 క్వాఫం పిబేన్నశి ||

తా. కుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము కుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు ఈ 2 ని
 ఖల్వములోనునిది తెల్లగలిజేరువేరు రసముతో 1 దినము మర్దించి కుప్పెలోనునిది
 భూధరయంత్రమునం దిడి దానియూతిని మూసి 1 దినము పుటించిడి సాంగకీతలమున
 దీసి నూత్నముగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ కొండపిండివేళ్ళచూర్ణము గలిపి
 2 మాషములయెత్తును పగటియందు బుడమవేరు కసాయములో లేనగలిపి యీ యను
 పానముతోడను రాత్రియందు పల్లెరు వేరుపప్పు భద్రములైలు అనువాని కసా
 యానుపానముతోడను 4 మాషములుసేవించిన 4 విధములైన అశ్మరీరోగములుహరించు.

శుక్లాశ్మరీ చికిత్స.

శ్లో! [మతాంతరే] యేలాహింగు యుతంక్షీరం సర్పిర్మిశ్రం పిబే
 న్నరః | మూత్రదోష విశుద్ధ్యర్థం శుక్లాశ్మరీహారం కరమ్ |

తా. ఆవుపాలలో ఏలకులు యింగువ నెయ్యిగలిపి ద్రాగిన మూత్రదోషము
 కుక్రాశ్మరీ హరించు.

శుక్లాశ్మరికి శ్వదంష్ట్రాది యోగము.

శ్లో॥ శ్వదంష్ట్రానుూతులుంగాన్ని శోభాంజనకరంజకమ్ ।
శుక్లాశ్మరీ హరింశ్రేష్ఠం మూత్ర కృచ్ఛ్చిహరంపరమ్ ॥

తా. ఏనుగపల్లెరు మాచీఫలము చిత్రమాలము కారుమునక క్రానుగ వీనిని సమ భాగములుగ నుదకముతోనూరి నేవించిన శుక్లాశ్మరి మూత్రకృచ్ఛ్చిము హరించు.

శర్కరాశ్మరీ చికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధంసార్ల వే] సింధువారినిశాదా ద్విదారయేస్త్రేఘ్శర్కరాః ।
నారికేళాంబు నాపీతం తయోః కల్కంచతద్గణమ్ ।

క్వాఢోవరుణములస్య తత్కల్కేనచ సంయుతః ।
పీతోసవారియేత్సిద్ధ్య శ్చిర్కరాశ్మరికామపి ॥

తా. వావిలి పసపు మ్రానిపసపు వీనిని సమభాగములుగ చూర్లముజేసి నేవించి నను లేక ఆ చూర్లమును కెంకాయ నీళ్ళతోనూరి కల్కముజేసి ద్రాగినను లేక వై చూర్లమును కల్కముజేసి వులివిడివేళ్ళ కషాయముతోజేర్చి ద్రాగినను శర్కరాశ్మరి మూత్రకృచ్ఛ్చిము తక్షణమున హరించు.

శ్లో॥ రసోమృగాక్షీ పత్రోష్ఠో నిశాతిక్ష్ణ రజోన్వితః ।
ప్రతితఃప్రాతయత్యశు దుస్తరాం శర్కరాశ్మరీమ్ ॥

తా. పాపరాకు రసములో పసపు మందూరము గలిపి ద్రాగిన ప్రబలమైన శర్కరాశ్మరి శీఘ్రముగ హరించు.

శర్కరాశ్మరికి తిలాది ఘోరము.

శ్లో॥ తిలాసామార్గకదలీ సానాశయన సంభవః ।
ఘోరఃపేయో విమూత్రేణ శర్కరాస్వశ్చరీషుచ ॥

తా. నువ్వులదంటు వుత్తరణి అరటి మోదుగు క్షయవలదంటు వీనిని సమభాగ ములుగ కల్పి ఘోరముజేసి గొట్టిమూత్రముతో నేవించిన శర్కరాశ్మరి హరించు.

అశ్మరికి విషాది వటుకములు.

శ్లో॥ విషంపామాణ భేదశ్చ ఘోరస్సింధూత్సగోజలమ్ ।

వటీకృత్వాశ్మరీంహంతి సప్తరాత్రంపిబేదను ।
జయంత్యాపా జయాయావా తండుగోదక పానతః ।
అశ్మరీంహంతినోచిత్రం మూత్రకృచ్ఛ్చిముహోద్భవమ్ ॥

తా. ఆతిస కౌమ్యవపిండివేళ్ళు యవఘోరము నైంధనలవణము వీనిని సమభాగ ములుగ గోమూత్రముతోనూరి మూత్రలుజేసి తక్కులివేరుచుగాని లేక కరకామయను గాని వియ్యపుకడుగుతోనూరి యా యుపానముతోడ 7 దినములు నేవించిన అశ్మరి మూత్రకృచ్ఛ్చిము హరించు.

అశ్మరికి త్రివిక్రిమ రసము.

శ్లో॥ [నిత్యసాధీయే] తామ్రభస్మశ్వజాక్షీ శే సాచ్యంతుల్యేఘ్ఘృ
తేపచేత్ । తత్రామ్రంశుద్ధమాతంశ గంధకంచసమంసమమ్ ।
నిర్గుండు్యథద్రవైర్నర్ద్యం దినంతద్గోళముద్ధరేత్ । * దినైకం
నాలుకాయంత్రేసాచ్యంయోజ్యో ద్విగుంజకమ్ । బీజపూర
స్యమూలంతు సజలంచానుపాయయేత్ । రసస్త్రివిక్రమో
నామ్నా † మాసైకంచాశ్మరీప్రణుత్ ॥

తా. తామ్రభస్మమును మేకపాలలోవైచి కాచి దానికి సమముగ నెయ్యిలోపి పాకముజేసి పిదప తామ్రభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసినగంధకము గలిపి వావిలియాకు రసముతో 1 దినము వర్ధించి ముంకుచేసి నాలుకాయంత్రమునం దునిది 1 దినము పాకముజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును 1 మాసము నాకు మాచీఫలపువేరు కషాయానుపానముతోడ నేవింపుచుండిన అశ్మరి హరించు.

అశ్మరీ గోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కుభుత్థముద్గ గోధూనూజ్జ్వళాలీయా నా
హితాః । ధన్వామిషం తండులీయం జీర్ణంకూశ్చాండ కంఠల
మ్ । ఆర్ద్రకంయవశూకశ్చ పథ్యముశ్చ రి గోగినామ్ ॥

తా. ఉలవకట్టు వెసరకట్టు గోధుములు ప్రాతవియ్యము యవలు నిర్బలతో మున జనించు జంతుహంసము చిట్టివార ముదురుగుమ్మడు కాయ అల్లము యవఘోరము ఇవి అశ్మరిరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

* యమైకిం. † సికతా చాశ్మరీ ప్రణుత్.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వ స్తిర్విరేకో వమనంచ లంఘనం స్వేదోపగా
 హాపాపిచవారి సేచనమ్ | యవాకుభుత్థాశ్చపురాణశాలోయ
 మద్యానిధన్వాండజసంభవోదసః | పురాణకూశ్మాండఫలం
 చదూలోగోకంటకో వారుణశాకమార్ద్రమ్ | సామాణభే
 దోయవశూకవైణవాః భిత్వాసమాకర్షణ మత్స నామపి |
 ఏతానిసర్వాణిభవంతి సర్వదాముదేశ్శరీరోగనిపీడితాత్మనామ్॥

తా. వస్తీకర్మ వికేచనము వమనము లంఘనము చెరుటతీయుట స్నానము
 శరీరమువై నీళ్ళు దిలకరించుట యవలు పులకలు ప్రాతలిత్యుము మద్యము నిర్లబదేశమున
 జనించు జుతుమాంసరసము ప్రాతరుమ్ముడుకాయ చిల్లీశాకము పల్లెను పులిమిడికూర
 అల్లము కొండపిండివేరు యవక్షరము పెదురు మొలక భేదించి మూత్రస్థానమునందుండు
 తాఱుని వెలిపరచుట యివి యెల్లపుడు అశ్మరీరోగములయందు హితకరములని పథ్య
 వర్గములో జెప్పబడియున్న యది.

అశ్మరీరోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మూత్రస్యశుక్రస్యములస్యరోధం విష్టంభి
 రూక్షం గురుచాన్న పానమ్ | విరుద్ధపానాశనమశ్మరీ వాన్పు
 వర్జయేత్సతతంచాప్రనుత్తః ॥

తా. మూత్ర శుక్ర మలవేగముల నడ్డగించుట మలబద్ధకరాన్నమును రూక్ష
 గల యన్నమును జడత్యముగలయన్నమును నేవించుట విరుద్ధపానాన్నములను నేవించుట
 యివి అశ్మరీరోగములయం దపథ్యకరంబులగుటచే వానిని ముఖ్యముగ వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణినిడి
 హమిడి భగినశ్చంప్రహాసుకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాచు
 సత్సుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యబన శిరోఘానణ నీలకంఠ
 కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
 తాత్పర్య సహితే మేనామూత్రకృచ్ఛిమూత్రాఘాత అశ్మరీ
 రోగ నిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యా
 పథ్య లక్షణయుక్తం నవమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

శ్లో ద శ మ ప్ర క ర ణ ము. శ్లో

శ్లో॥ మహాదేవం విరూపాక్షం శంకరం పరమేశ్వరమ్ |
 దేవేశం కరుణాసాంగం జగదీశం మహాంభజే॥

తా. మహాదేవుడు విరూపాక్షుడు శంకరుడు కరుణారసముక్తమైన కడగంటి
 మాత్రుగలవాడు జగదీశ్వరుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠమశాబ్ధి చంద్రమా బసవావ్యయః |
 వక్ష్యోమివృష రాజీయ మహాంవైద్య శిఖామణిమ్ |

తా. నీలకంఠ వంశమణిడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని
 పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీ గ్రంథ
 ముయొక్క దశమ ప్రకరణము వచింపుచున్నాడను.

గ్రహణీరోగ నిదానాదులు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అత్యశనాదజీర్ణాచ్చ వేగరోధాతిమైఘ
 నాత్ | అతిసారేనివృత్తేపి హ్యాహితాహార సేవనాత్ | అగ్ని
 మాండ్యంభ వేత్తేన గ్రహణీసంభవోస్పశామ్ | సామిపకవ్యంస
 ర క్తంవాముహుర్బద్ధంముహుర్ద్రవమ్ | సగంధంస్రవతేమిశ్ర
 మాలస్యంతృదృలక్షయః | చిరాద్భుక్తస్యపాకశ్చ గ్రహణీ
 పూర్వలక్షణమ్ |

తా. మిక్కుటముగ భుజించుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట మూత్రమున
 బంధించుట మిక్కుటముగ శ్రీ సంభోగము నీయుట అతిసారము నివృత్తింపింపింపడనే
 అపారితకభోజనముల నేవించుట ఈ కారణమువలన అగ్నిమాండ్యము జనించి గ్రహణీ

రోగము గలుగజేయు. అన్నము కొంతపక్వంబై కొంతపక్వముగాక మలముతో గలసిగాని వలరక్తములతో గలసిగాని పలుమారు బద్ధకముగాని ద్వివముగాని దుర్లంభముగాని మిశ్రిమముగాని పెడలంట. ఆలస్యము దప్పి బలక్షయము భుజించిన యన్నము దీర్ఘకాలముమీద పాకము జెండుట అను నీ లక్షణములు గలిగిన గృహణీ రోగము జనించునని తెలియవలయు.

వాతగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో! [సిద్ధవిద్యాభూః] కంఠశోషశ్చహృత్పీడా తృష్ణా కాసవిషూ చికే | అన్నే జీర్ణే సదాధ్యానం భుక్తే రుగ్వంతుణే శవేత్ | చిరా ద్దుఃఖండ్రవంశుష్కతన్వాయంశిబ్దఘేనవణో | పునః పునస్సృజే ద్వర్చః కాసశ్వాసమజీర్ణతా | గ్రహణీ వాతజ్ఞేయా దీప నైస్తా ముపాచరేత్ |

తా. కంఠము శోషించుట హృదయపీడ దప్పి దగ్ధ విషూచిగలుగుట అన్నము జీర్ణముగాకుండునపుడు భుజించుటయు దిచ్చుగలుగుట గజ్జలలో వేదనగలుగుట మలము ద్రవముగ కుష్కముగ అల్పముగ ఆమయుక్తముగ శబ్దము నులుగు అనువాని యుక్తముగ సావకాశముమీద పీడతో గూడి పలుమారు పెడలంట కాసము శ్వాసము అజీర్ణము గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతగ్రహణీయని తెలియవలయు. దీనియందు దగ్ని దీపనమును గలుగజేసెడి చికిత్సలంజేయవలయు.

వైత్యగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో! పూత్యాన్యైర్దారహృత్కంఠ దాహస్త్రుట్యాస్పృశరుక్ష్కమాః | అజీర్ణంపీతసేలాభంపితృద్వై * స్రవతీద్రవమ్ | నమయేద్రేచయేత్వాత్పథైః పిష్తోత్థాంచ ప్రవాహికామ్ | మధువైశ్చీతలైర్దివ్యై ర్నాతియాత్మై గుపాచరేత్ |

తా. దుర్లంభముగ శ్రుతిశేనుపులు వచ్చుట అోమ్ము కుతిక అనువాని యందు మండట దప్పి శ్వాసము శ్రమ అజీర్ణముగలుగుట మలము పచ్చగ నల్లగ ద్వివముగ పెడలంట ఈ లక్షణములుగలది వైత్యగ్రహణీయని తెలియవలయు. దీనియందు వచన

* సార్యతే ద్వివమ్.

శేచనకర కషాయముల నివృందగు. మఱియు నుధుగము శీతలముగల ద్వివ్యములు కడు రూక్షవిషాజద్రవ్యములు అనువానిచే నుపచరింపవలయు.

శ్లేష్మగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో! [ఆయుర్వేదే] కాసస్థివసంఛర్దిః మధురాస్యమరోచకమ్ | భిన్నాను * శ్లేష్మమిశ్రంచ సార్యతేచ ద్రవంజడం | దుష్టో మధురఉద్ధారః | పీచసక్చకఘాదికే | అకృశస్యాపిదౌర్బల్య మాలస్యంచ కఘాత్తికే | శ్లేష్మకేపంచ కర్మాణిక ర్తవ్యాణి బలాధికే | బలహీనేనక ర్తవ్యం దీపనైః పాచనైర్నితమ్ | ఏతానివై ద్యనాధేన రోగిక్లేశ ప్రశాంతయే ||

తా. దగ్ని యమియుట వచనంబగుట శోరు తీపిగనుండుట అరుచిగలుగుట మలముభిన్నంబై ఆనుశ్లేష్మ యుక్తంబై యుదకమువలె ద్రవముగ జడముగ పెడలంట వికారముగ మధురముగ వోకరింపవలగుట పీచసగలుగుట శరీరము కృశింపకయే దౌర్బల్యము ఆలస్యము గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మగ్రహణీయని తెలియ వలయు. దీనియందు రోగికి బలముగలిగియుండిన పంచకర్మలను బలములేకుండిన దీపన పాచనకర కర్మలను సేయుట హితకరంబు. అట్లుగుటంజేసి వైద్యశ్రేష్ఠులగువాని రోగశమనార్థంబై నైజెప్పబడిన చికిత్సలం జేయవలయు.

ద్వంద్వ త్రిదోష గ్రహణీ లక్షణములు.

శ్లో! మిశ్రితేద్వంద్వజ్ఞేయా త్రిదోషే సర్వరూపిణీః | తా. వాతపితృది ద్వంద్వలక్షణములంగలది ద్వంద్వగ్రహణీయనియు వాతపితృ శ్లేష్మలక్షణములంగలది త్రిదోష గ్రహణీయనియు తెలియవలయు (యవి యసాధ్యములు.)

అనువాతగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో! [చరకే] సుప్తిః సార్యావృత్తితాయస్య గళజ్జలఘటధ్వజః | ప్రవర్తతేఘటియంత్రా త్పుశబ్దం ముదవేదనమ్ |

* శ్లేష్మసంస్పృష్టగుదవర్చః ప్రవర్తనమ్ |

2 సదనం శ్రీష్మవార్షణమ్—అనగా శరీరము క్షిణింబగుట; శ్రీలయందిచ్చు లేకుండుట.

ద్వాత్రింశద్దివసాద్వాపి పతూన్మాసాచ్చ వాసరాత్ ।
 ఆమసావస్సఫేనశ్చ స్నిగ్ధంశుద్ధంఘనంస్రవేత్ ।
 దివాకోపోనిశాశాంతి శ్శుష్కంపాంగ కృద్భవేత్ ।
 గ్రహణీహ్యమవాతేన దుశ్చికిత్సాభిషగ్యురైః ॥

తా. శేత్రములు మసకక నుండుట 1 పార్శ్వమున శరీరము గదలకయుండుట మలము వెడలుటకుముందు కడుపులో గడవిడచును శబ్దముగలిగి కుండంతో గుమ్మరించునటుల శబ్దముగలదై కొంచెముగ వేదనగలదై అధికముగ వెడలుట 2 దినములకుగాని అపిశబ్దమువలన 10 దినములకుగాని లేక 15 దినములకుగాని లేక 1 మాసముకుగాని చకారమువలన ప్రతిదినముగాని లేక 8 దినములకొకమాసముగాని ఆమము నుఱుగుతో గూడి దట్టముగ నిర్మలముగ విరుగుగ వెడలుట పగటియందు బ్రహ్మోపించి రాత్రులయందు శాంతిజెందుట ఈ లక్షణములతో శరీరమెండివణుకుచుండిన ఆమవాతగ్రహణీయని తెలియవలయు. యిది అసాధ్యము (యిది వాతగ్రహణీలో నంతర్భాగమును జెందియుండు.)

గ్రహణీ భేదములు.

శ్లో॥ నష్టాగ్నిరూషితైర్దోషైః పృథక్సర్వైశ్చతుర్విధా ।
 గ్రహణ్యాలక్షణంతాసాం చికిత్సాచాతిసారవత్ ॥
 తా. వాత పిత్త క్షేమ్యములు ప్రత్యేకములుగ దుష్టంబులైగాని లేక త్రిదోషములు దుష్టంబులైగాని జాతరాగ్నిని జెరచి 4 విధ గ్రహణులగులుగజేయు. వీనిలక్షణములను వైశిష్ట్యంబుడిన ప్రకారము తెలియవలయు. మఱియు దీనియం దతిసార చికిత్సలనే జేయవలయు.

గ్రహణీరోగోపచార క్రమము.

శ్లో॥ [బాహు] గ్రహణ్యామబలోగ్నిర్హి నతస్యగ్రహణీబలమ్ ।
 తస్మాదతివ్రయ త్నేన వస్మిమేవ ప్రదీపయేత్ ॥
 తా. అగ్నిదౌర్బల్యమువలన గ్రహణీ జనించు. గ్రహణీ యగ్నికి బలకరము కావేరదు. (అనగా గ్రహణీవలన మిక్కుటముగ యగ్నిహుంద్యము గలుగుట) కావున గ్రహణీరోగమున సర్వప్రయత్నములచే యగ్నిదీపనమును గలుగం జేయవలయు. (ద్వంద్వదోషములవలన జనించిన గ్రహణులు కష్టసాధ్యంబులు. త్రిదోషగ్రహణులు అసాధ్యంబులు.)

అతిసార నిదానము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] విరుద్ధాతిగురుస్నిగ్ధ రూక్షోష్ణా
 ద్యశనాదిభిః! అగ్నిం హత్యాతథోదోషై రతిసారః ప్రవర్త్యతే!
 తా. విరుద్ధపదార్థమును కడజడకరపదార్థములు జిగటగులపదార్థములు రూక్షగులపదార్థములు పుష్టకరపదార్థములు మొదలగువానిని సేవించుటవలన వాత వైత్యక్షేమ్యములు బ్రహ్మోపించి జతరాగ్నింజెరచి అతిసారమును గలుగంజేయు.

అతిసార భేదములు.

శ్లో॥ ఏకైకేన సమస్తైస్తు దోషైశ్చోక్తా ద్భయాదపి ।
 వడ్విధత్యైవ బోధవ్య స్తస్యలక్షణ ముచ్యతే॥
 తా. వాతాతిసారము పిత్తాతిసారము క్షేమ్యాతిసారము సన్నిపాతాతిసారము శోకాతిసారము భయాతిసారము అన అతిసారములు 6 విధంబులు. వాని లక్షణంబు తెలియనిన.—

వాతాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] * అరుణంఘే నిలంరూక్ష మల్పమల్పం ము
 మూర్ఛుహుః! సామంసశూలశబ్దశ్చ సారోవాతా త్ప్రవర్తతే!
 తా. మలము నెఱ్ఱనై నుఱుగుతోగూడియుష్ణముగ బంక శూల శబ్దము అను వాని యుక్తముగ పలుమారు కొంచ కొంచముగ వెడలిన వాతాతి సారమని తెలియవలయును.

పైత్యాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అరుణం హరితంపీతం నీలదుర్గంధ సంయుతమ్!
 శూలసంతాప పాకాశ్చ తాపశ్చ కరపాదయోః ।
 మూర్ఛాస్వేద పిపాసాశ్చ పితృతీ సారలక్షణమ్!
 తా. మలము దుర్గంధమై యెఱ్ఱగ గాని లేక ఆకుపసురు ఖర్జుముగ గాని లేక పసుపు వర్ణముగ గాని లేక నీలవర్ణముగ గాని వెడలుట శూల శరీరతాపము అసనమున పాకము

* శ్లో॥ అరుణంఘేనిలం రూక్ష మల్పమల్పంముహూర్ఛుహుః! శక్యదామంసరు కృష్ణ మారుతే హతిసార్యతే । యిట్లను పాశాంతరము గలదు.

గలుగుట చేతులు కాశ్యపంతుట మూర్ఖ చెచుట దప్పి గలుగుట ఈ లక్షణములు గలది పితృతాతాసారమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ శ్రీష్టాతాసార లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లంసాంద్రంసత్ కఫుశ్లేష్మణాతు విస్రంశీతం హృష్టరో మామనుష్యః॥

తా॥ మలము తెల్లగ గట్టిగ కఫమిత్రముగ ఆనుగంభయుక్తముగ చల్లగ వెడలుట శోమములు గగుర్పొడుచుట ఈ లక్షణములుగలది కఘాతాసారమని తెలియవలయును.

సన్నిపాతాతాసార లక్షణము.

శ్లో॥ వారాహ స్నేహమాంసాంబు సదృశం సర్వరూపిణమ్॥

కృచ్ఛ్రీసాధ్యమతీసారం విద్యాద్దోషత్రయోద్భవమ్ ।

తా. మలము పందికొప్పుతో తుల్యముగ గాని లేక మాంసముగడిగిన నీళ్ళవలెగాని వెడలుటయేగాక వైజెప్పబడిన వాతాది దోష లక్షణయుక్తంబై యుండిన సన్నిపాతాతి సారమని తెలియవలయు. (ఇదికష్ట సాధ్యము.)

శ్లో॥ కాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జైస్తైర్భావై శ్లోచతోల్పాశనస్యబాఘ్నుష్మావై వహ్నిమా విశ్వజంతోః॥ కోష్ఠగత్వాహో భయేత్ స్వరక్తం తచ్చాధస్తాత్కాక ణతీవ్రకాశమ్ । నిర్గచ్ఛేద్వై విశ్వమిశ్రంహ్య విద్వా నిర్గంధంవా గంధనద్వాతీసారః ।

తా. ధన బంధు నాశనాదికములచే దుఃఖించుటవలన అన్నము హీనమై దానివలన ధాతుక్షయముగలవానియొక్క శరీరమునందలి యూష్మము సేత్రనాసాగళాదుల యందు వ్యాపించియుండు జలముతోడంగలసి కోష్ఠగతంబై బాతరాగ్నికి మాంద్యమును గలుగజేసి రక్తమును ఊర్ధ్వపరచి (ఊర్ధ్వయనగా రక్తమునందు వృష్టద్రవత్వము లగలుగజేసి) గురిగించవలె నెఱుగనుండు రక్తమును మలమిత్రముగ గాని లేక మలరహితమై గంధవిహీనముగ గాని లేక దుర్గంధయుక్తముగ గాని స్రవింపజేసిన శోకాతిసార మని తెలియవలయు. ఇది వాతపిత్తములవలన జనించునని ఆయుర్వేద వేత్తలగు బాగందరు వచించెదరు.

శ్లో॥ కాతిసార కృచ్ఛ్రీ సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ శోకోత్పన్నోదుశ్చికిత్సోస్యతి మాత్రంరోగోవైదై వ్యః కష్టపషప్రదిప్టః॥

తా. శోకాతిసారమున శోకము శాంతిజెందుటవలనను జౌషధమువలన శాంతి గలుగనేరదు. అట్లుగుటంజేసి వీనిని కష్టసాధ్యమని వైద్యులు వచించెదరు.

రక్తాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తకృంతి యదాత్యర్థం ద్రవ్యాణ్యశ్నాతివైత్తికే । తదోషజాయతే భీష్మ రక్తాతి సారఉల్బణః॥

తా. పితృతాసారముగలిగి యుండునపుడుగాని లేక పితృతాసార పూర్వ లక్షణంబులు గలిగియుండునపుడుగాని ద్రవ్య పిత్తకేనుపులు మిక్కుటముగ గాని లేక యెల్లపుడుగాని నేవించుటవలన బలిష్ఠమైనరక్తాతిసారము జనించి పలుమారు వెడలుట వలయు నది వాతాదిదోషములవలన యజుపు నలుపు మొదలగు వర్ణములుగ వెడలునని కొందరు వచించెదరు. (ఈ రక్తాతిసారము నేడవదిగ వచించిన వట్టిసంఖ్యకు శాధకముగలుగు వానంకీసి వీనిని పిత్తముయొక్క అవస్థాభేదమని జెప్పవచ్చును.)

ఆమాతి సార లక్షణము.

శ్లో॥ అన్నాజీర్ణాత్ప్రదుతాః ఊర్ధ్వంసోమాభాతు సంఘాకములాంశ్చ నానాపర్ల నై కిశేస్సారయంతి శూలో పేతం పవృమేవం నదింతి॥

తా. అన్నము జీర్ణముగాకుండుటవలన త్రోవోషములు స్వహార్గమును విడనాడి కోష్ఠగతంబులై ఊర్ధ్వముగలుగజేసి రక్తాతిధాతువులను పురీమాషలను పలుమారు గుద ద్వారమువలన ననేకవర్ణములుగ స్రవింపం జేయును కడుపును విశేషముగ నులియ నెట్టుచునుండునది ఆమాతిసారమనంబడు యిది ర వ సంఖ్య గలదిగనుండు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అతిసారేష్య రేచై రక్తపిత్తేద్వగామయే । ఆదానప్రతికుర్వీత వ్యాధివేగోహమస్తరః ॥

తా. అతిసారము జ్వరము రక్తపిత్తము సేత్రరోగము యివి జనించునపుడే చికిత్సకేయంజనదు అట్లు జేసిన నవిప్రబలంబులై చికిత్సకన్యంబులగు.

అసాధ్యాతిసార లక్షణములు.

శ్లో॥ జ్వరాతి సారశ్శోభాంతే శ్వయభావ తథాక్షయే । దుర్బలస్యవిశేషేణ కాయేసంతాప పీడనమ్ । మాస్తసాదాంగుళీ సంధిప్రవృద్ధిర్మాత్రనిగ్రహః । ఆధ్వానంచత్పమా ఛర్మిఃపు రీషస్యాతి చోష్ణతా । విశేషేణ నరంవృద్ధ ముష్ణాతీసారిణాంశ్యజేత్ ॥

తా. జ్వరము శోభ వాపు క్షయము అనువాని యంతమున గ్రహణ్యతి సారములు జనించినను లేక దుర్బలనికి గ్రహణ్యతిసారములు జనించినను లేక గ్రహణ్యతి సారములు గలిగియుండినపుడు శరీరతాపము చేతులు కాస్సు ప్రేళ్ళు సంధులు అనువాని యందు వాపు మాత్రప్రతిబంధము కడుపుబ్బరము దప్పి వాంతి మలము వెడలునపుడు కడుమంట గలిగియుండినను లేక వృద్ధునికి గ్రహణ్యతి సారములు జనించినను లేక గ్రహణ్యతి సారములు వుష్ణముగ వెడలుమండినను అసాధ్యంబు. అట్లుగుటచే వానిని వర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [నిర్ధసారసంగ్రహే] డ్రస్నేహమపిత్తౌర తోయపూయేన మాంసకృత్ । నానావర్ణోత్కటంపూతిశకృన్మా ర్యేనసిద్ధతి ।

తా. తేన స్నేహము వుప్పు నీరు చీమ మాంసము అనువానితో తుల్యముగ గాని నానావర్ణయు క్తంబై దుర్గంధముగ గాని మలము వెడలెడి గ్రహణ్యతిసారములు అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ మిశ్రంచ కృష్ణవర్ణంచ బహువర్ణంతు రక్తకమ్ । దుర్గంధం జ్వరయు క్తంచాకృ సాధ్యమతిసారకమ్ ॥

తా. మలము మిశ్రవర్ణముగ గాని లేక నల్లగ గాని లేక నానావిధవర్ణములుగ గాని లేక రక్తవర్ణముగ గాని వెడలుట దుర్గంధము వేసుట ఈ లక్షణములుగల అతిసారముతోడ జ్వరమునుగలిగియుండిన అసాధ్యంబు.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] ఏరండతైల వర్ణంచ మాంసమాక్షీకయోస్తథా । స్వసారంచదుర్గంధ మసాధ్యమతిసారకమ్ ॥

తా. మలము ఆపదము మాంసముగడిగిననీళ్ళు తేనె అనువాని వర్ణములతో సమానమై శబ్దము క్తమై వెడలుట మలము కడుదుర్గంధము వేసుట ఈ లక్షణములు గల అతిసారము అసాధ్యంబు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పక్వజాబససంకాశంయకృత్పిండవిభంతమ । ఘృతతైలవసామజ్జావేసవారపయోదధి । మాంసభావనతో యాభంకృష్ణం నీలారుక్రభమ్ । మేచకం కర్పూరం స్పిగ్ధం చంద్రకోశగతంఘనమ్ । కుణపంమస్తులుంగాభం దుర్గంధం కుఢితంబహుత్పష్టాదాహారుచిత్వాసహిక్మా సార్వాస్థిశూ లినమ్ । సంమూర్చారతి సంమోహాయు క్తంపక్వ వలీగుదమ్ ప్రలాపయు క్తంచభిషగ్వర్జయే దతిసారిణమ్ ॥

తా. పండిన నేరేడు పండువర్ణముగ యకృత్పిండముతో సమానముగ (అనగా నల్లగ యెఱ్ఱగ) నెయ్యి నూనె క్రొవ్వు పుజ్జ * వేసవారము పాలు వెణుగు మాంసము గడిగిననీరు అనువాని వర్ణములుగలదిగ పిత్తాతిసారమునందు దప్ప తక్కిన యతిసారము లలో కాటుకవలె నల్లగ నీలవర్ణముగ యెఱ్ఱగ మృదంగమునకు పూసెడి కాటుకవలె నలుపుకాయవర్ణముగ మెఱయుచు పలువిధవర్ణములు గలదిగ ధాతువులయొక్క చమురు ప్రవించుటవలన నెఱులితొక్కలతో సమానమైన చాయగలదిగ గట్టిగ శవమువలె దుర్గంధముగ మస్తకమునందు చమురుతో తుల్యముగ కుశ్మిపోయినటుల దుర్గంధముగలదిగ నుండినదై విశేషముగ మలము వెడలుట దప్పి తాపము అన్న ద్వేషము వుబ్బుసము యెక్కిళ్ళు ప్రక్కటెముకలయందు పోట్లు మనోమోహము గలుగుట దేనియం దిచ్చలేకుండుట యింద్రియములకు మోహముగలుగుట గుదము దెరచి కొనియుండుట వగురుట ఈ లక్షణములుగల అతిసారోగిని తైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అనంవృత గుదంక్షీణం దురాధ్మాన ముప ద్రుతిమ్ । గుదేకక్వేగతోమ్మాణ మతిసారిణ ముత్స్పజేత్ ॥

తా. అననము దెరచి కొనియుండుట బలము శరీరవృద్ధిలేకుండుట మిక్కిలుముగ కడుపుబ్బరము శోషాద్యుష్కద్రవములుగలుగుట గుదసాకారంభకపిత్తము గలిగియుండునపుడు సగా శరీరము చల్లగుండుట లేక అగ్ని నష్టమైయుండుట ఈ లక్షణములుగల అతిసారోగిని తైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ కోఘతూలం జ్వరంతృష్ణా శ్వాసకాస మరోచకమ్ ।

* వేసవారమున. మాంసమునందుండు నెఱుకలదిని దంచి వెణుగు పాలు మిరియాల యెలకులువేసి చేసెడి పదార్థము.

ఛర్దియూర్ఛాంచ హిక్మాంచ దృష్ట్యాతీసారిణంత్యజేత్ ||

తా. వాపు కూల జ్వరము దప్పి క్వాసము దగ్గు అన్న ద్వేషము వాంతి మూర్ఛ యెక్కి శ్మశుగల యతిసారరోగిని వర్జింపవలయు.

శ్లో|| క్వాసశూల పిపాసార్తం క్షీణంజ్వరని పీడితమ్ |
విశేషేణనరంవృద్ధ మతిసారో వినాశ మేత్ ||

తా. క్వాసము కూల దప్పి గలవానికి సత్యక్షయము గలవానికి జ్వరమువలన కడువీడితుడుగ నుండువానికి వృద్ధినికీ అతిసారము జనించినవారల మృతికెందెదగు.

శ్లో|| సిద్ధసారసంక్రమే] ద్వీధాసర్వాతి సారశ్చన్యాదామః పక్ష్య
ఇత్యపి | మజ్జతేచశక్యస్తోయేపక్ష్యంతల్లవతేంధసి ||

తా. ఆమ పక్వాతిసారమువలన అతిసారము 2 విధంబులు, అంచామాతిసార మున మలమును నీళ్లలో చేసిన ముసుంగు, ఇది అసాధ్యము, పక్వాతిసారమున మల మును వుదకములోచేసిన తేలును, ఇది సాధ్యము.

అతిసార సామాన్యోపచారము.

శ్లో|| తత్రాదావమనంకార్యం లంఘనంచయథాబలమ్ |
లంఘితాయహితంపేయం తక్రంపై విశ్వసాధితమ్ ||

తా. అతిసారమునందు తొలుత వసునమును సత్వానుగుణ్యముగ లంఘనమును జేయించి పిదప శొంతియుక్తముగ గాచబడిన చల్లను పానము జేయించవలయు.

గ్రహణ్యతి సాగోపచారవిధి.

శ్లో|| గ్రహణ్యానుతీసారేచాప్యఫేనమాత్ప్రవత్సుషేత్ ||

తా. గ్రహణ్యతిసారరోగులను నల్లమందు తల్లివలె బోషింపుచుండు గావున నల్లమందుగలపిన యాసధమువలననే గ్రహణ్యతిసారముల హరింపంజేయవలయు.

వాతగ్రహణికి బడబాముఖ రసము.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతతామ్రాభి
టంకణమ్ | సాముద్రంచయవతౌరంసర్థాసైంధవనాగరమ్ |
అపామూర్గవ్యచతౌరం పాలాశంవరుణద్వయమ్ | ప్రత్యేకం

సూతతుల్యంతంతుక్లి కాష్టేన మర్దయేత్ | హస్తీశుండ్వ్యా
ద్రనై శ్చాహ్నిమర్దయిత్వాపచల్లేఘు | మామైకం భక్షయే
న్నిత్యంరసోయంబడబాముఖః | సాతాత్రికటుపథ్యాగ్ని శారి
బాబృహతీద్వయమ్ | త్రిక్షౌరేంద్రయవాజాజీతుల్యం లవణ
పంచకమ్ | ఆరనాళైః పిబేచ్ఛాను వాశోత్థాం గ్రహణీం
జయేత్ ||

తా. కుద్ధితేనరకము కుద్ధితేనెన గంధకము తామ్రభస్మము అభృకభస్మము టంకణక్షౌరము సముద్రలవణము యవక్షౌరము సర్జక్షౌరము సైంధవలవణము శొంతి వృత్త రేణుక్షౌరము మోదుగక్షౌరము పులిమిడి పాపర వీనిని సకలభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి పులిచింకరసముతో 1 దినము హస్తీశుండిరసముతో 1 దినము మర్దించి లఘు పుటంబిడి మాషమెత్తును శిరుబొద్ది త్రికటుకములు కరకాక్షు చిత్రమూలము గూడ పాల పిన్నములక వెద్దములక సర్జక్షౌరము యవక్షౌరము టంకణక్షౌరము కొడిసెపాల జాజికాయ పంచలవణములు అనువానిని సమభాగములుగ కలితోనూరి యీ యనుపాన ముతోడ నేవించిన వాత గ్రహణి హరించు.

వాతగ్రహణికి వజ్రకవాట రసము

శ్లో|| [మాధవనిదానే] మృతసూతాభృకం గంధం యవతౌరంస
టంకణమ్ | అగ్ని మంధంపచాంకుర్యా త్సూతతుల్యానిమా
నుస్సఫీః | తథోజయంతీజంబీర భృంగద్రావై ర్వి మర్దయేత్ |
త్రివాసరింతథోగోళం కృత్వాసంశోష్యధారయేత్ | లోహ
సాత్రేశరావంచ దభోవృపరి విముద్రయేత్ | అథోవహ్నిం
శనైః కుర్యా ద్యామూర్ధంతతఉద్ధరేత్ | రసతుల్యా మతివి
షాం దద్యాన్మోచరసంతథా | కపిఫేవిజయాద్రావై ర్భావయే
త్సప్తధాపృథక్ | ధాతికింద్ర యవాముస్తా లోద్రప్రతివిషా
మృతాః | ఏతద్ద్రవై ర్భావయిత్వాదినైకంచవిశోషయేత్ |
రసోవజ్ర కవాటాభ్యో మూషైకం మధునాలి హేత్ | వహ్నిం

శుంతి విడంబిల్వం లవణంచూర్ణ యేత్సమమ్ । పి బేదుష్ణాం
బునాచాను * వాతజాం గ్రహణీంజయేత్ ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము యవక్షారము టంకణ
క్షారము కూరశెల్లి వస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి తక్కువ నిమ్యపండు
గుంటగలరాకు అనువాని రసములతో 8 దినములు మర్దించి మద్దజేసి యెండించి
యిసుప గిన్నెలోనుంచి దానిపై మూకుడుమూసి చీలమన్ను లేపముజేసి మందా
గ్నితో 1/2 ఝూమువరకు మెల్లగవండి సాంగకీతలమునదీసి వరల ఖల్వములోనుంచి
రసభస్మప్రమాణము అతివసను బూరుగబంకను గలిపి వెలగ గంజావియాకు అనువాని
రసములతో 7 మార్లు ప్రత్యేక ప్రత్యేకములుగా భావనజేసి పిదప ఆరెపువ్వు
కొడినెపాల తుంగముకైలు లొద్దుగ అతివస తిప్పతీసె అనువాని రసములతో ప్రత్యేక
ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్కదినము భావనజేసి యెండించి మాషప్రమాణమును తేనెతో
సేవించి వెంబడిగ చిత్రమాలము శొంఠి వాయువిడంకములు మా లేడుచెరకు సైంధవ
లవణము అనువానిని సమభాగములుగ గ్రహించి వుష్ణోదకముతో నూరి త్రాగిన వాత
గ్రహణి నశించు.

పైత్యగ్రహణికి చిత్రాంబర రసము.

శ్లో! [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతం మృతంచాళిం గంధకం మర్ద
యేత్సమమ్ । లోహపాత్రే ఘృతాభ్యక్తే క్షణం మృద్వగ్ని
నాపచేత్ । చాలయేల్లోహ దండేన త్వవతార్య నిభాన
యేత్ । త్రిదినంజీరక క్వాతై ర్వామైకంభిక్షయేత్సదా । గ్ర
హణీశాంతిమాయాతి సర్వోపద్రవసంయుతా । రసఃచిత్రాం
బరోనామ గ్రహణీగ్రహ హృన్మృతః । శమయేదనుచానేనా
ప్యామశూలం ప్రవాహికామ్ ।

తా. శుద్ధిజేసినరసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగ
ములుగ ఖల్వములోనుంచి మర్దించి నెయ్యిబూసిన యిసుపగిన్నెలో నుంచి మృద్వగ్నిని
1 ఊణమువండి యిసుపకాడతో బాగుగ గలియబెట్టి దించి జీలకఱ్ఱకషాయముతో
8 దినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమును యెల్లపుడు సేవించునుండిన సర్వోపద్రవ

* సర్వజాం.

ములతో గూడియుండు పిత్తగ్రహణి వారిండు. మఱియు నీరసము అనుపాన విశేషము
వలన అమకూల ప్రవాహిక అనువానిని సగా వారింపజేయు.

శ్లేష్మగ్రహణికి అర్కలో కేశ్వర రసము.

శ్లో! శుద్ధసూతం పలమర్ద్య మర్కఠీరైర్ద్రినావధి । ద్విపలంగం
ధకంచాధ మహాశంఖం షలాష్టకమ్ । ద్వయంవహ్ని రసై
ర్యావ్యం శోష్యంపేష్యం దినత్రయమ్ । మేళయేత్పూర్వ
సూతేన సర్వార్థం టంకణాక్షిపేత్ । అర్కఠీరైః పునస్స
ర్వం యామైకం మర్దయేద్దృఢమ్ । తిచ్చుష్కంచ నివేశ్యాథ
భాండేరుధ్వా పుటపచేత్ । చతుర్భుజామితంఖాదే స్మరీ
చాజ్యేన సంయుతిమ్ । అర్కలో కేశ్వరోనామ గ్రహణీరో
గనాశికః । దేయం దివోదనంవభ్యం విజయూసగుడంబిశి ।

తా. పలప్రమాణము శుద్ధిజేసిన రసమును ఖల్వములోనుంచి జిల్లేకు పాలతో
1 దినము మర్దించి పిదప 2 పలములు శుద్ధిజేసినగంధకమును 8 పలములు పెద్దశంఖమును
చూర్ణముజేసి చిత్రమాల రసముతో 8 దినములు భావనజేసి యెండించి 8 దినములు
మర్దించి మర్దించియుంచిన పైరసముతోడం గలిపి అన్నిటికి సగం వెలిగారమును జేర్చి
జిల్లేకుపాలతో 1 ఝూము బాగుగ మర్దించి యెండవెండించి కుండలలో నుంచి దానిపై
చీలమన్ను లేపముజేసి అఘృతంబిడి 4 గురిగింజల యెత్తును ప్రాతఃకాలమున మిరి
యపువ్వులము నెయ్యి అనువాని యనుపానముతోడను రాత్రులయందు గంజావియాకు
శెల్లము అనువాని యనుపానముతోడను సేవించిన శ్లేష్మగ్రహణి వారిండు. దీనియందు
తగటియందుమాత్ర మన్నమును భుజింపవలయు.

త్రిదోషగ్రహణికి కుటబాద్యవ లేహ్యము.

శ్లో! [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] కుటబత్వక్ష్మలశతం జలేద్రోక్షే
నిపాచయేత్ । ఆష్టభాగావశేషంతు కషాయమువతారయే
త్ । పత్త్రపూతంపునః క్వాథం షచేల్లహత్వమాగతమ్ । భుజయేత్ ॥

ల్లాతకవిడంగానీత్రికటు * త్రిఫలాంతథా । రసాంజనంచిత్ర
 కంచ కుటజస్య ఫలానిచ । వచామతిఃషాంబిల్వం ప్రత్యే
 కంచ పలంపలమ్ । త్రిశత్పలంగుడంచైవ చూర్ణీకృత్య నిథా
 పయేత్ । మధునఃకుడవందద్యా ధృతస్యకుడవంతిథా । తే
 హోయం శమయశ్యరోష్ణో యస్యరక్త సముద్భవమ్ । వాతికం
 వై త్రికంచైవ శ్లేష్మికంసాన్నిపాతికమ్ । యేచదుర్నామ జా
 రోగాస్తాన్ సర్వాన్నశయత్యపి ఆప్లుపిత్తమతీసారం పాండు
 రోగ మరోచకమ్ । గ్రహణీమూర్తవంకాద్భ్యం శ్వయంధుం
 కామిలామపి । అనుపాసం ఘృతందద్యా న్మధుతక్రంజలంప
 యః । అనేఃరోగ నాశాయ కౌటజోలేహ ఉచ్యతే ।

తా. 100 పలముల కొడిసెచక్కదంచి యంను ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుబోసి
 యష్టావశేషముగ కషాయము కాచి వడియగట్టి మరలదానిని చిక్కగకొచి అందు శుద్ధి
 చేసిన జీడిగింజలు వాయువిడంగములు త్రికటుకములు త్రిఫలములు రసాంజనము చిత్ర
 మూలము కొడిసె పండ్లు వస అతివస మారేడు బెరడు అనువాని చూర్ణము దినుసు
 కొక్కొకపలము బెల్లము 80 పలములు తేనెకుడువము నెయ్యికుడువము గలిపి లేవ్యా
 పక్వముగావండి 4 మాడల యెత్తును నేవింపుమండిన రక్తార్చస్సు వాత పిత్త శ్లేష్మ
 సన్నిపాతములవలన జనించిన మూలరోగములు మూలరోగమువలన జనించిన తదితర
 రోగములు ఆప్లుపిత్తము అతిసారము పాండువు అరుచి గ్రహణి రజస్సంబంధములవలన
 జనించినరోగములు కృతత్వము వాపు కామిల హఠంచు, మఱియు దీనిని నెయ్యి తేనె
 మజ్జిగ పుడకము పాలు అనువాని యనుపాసములతోడ నేవించిన తదితర సర్వరోగ
 ములు హరించు.

ఆమవాలగ్రహణికి గ్రహణ్యాంకుశే రసము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శుద్ధసూతంసమంగంధం సూతార్థం మృతమ
 భృశమ్ । మర్దయేన్నాతులుంగాద్భిః పేష్యంశోష్యంచసప్తదా ।

* హరితక్యాస్త్రయోభాగా శివాద్వాదశ భాగికా । మద్భాగాన్యుర్విభీతస్య
 త్రిఫలేయం ప్రకీర్తితా ॥ అనగా కరక్కాయలు రి భాగములు పుసిరికపప్పు 12 భాగ
 ములు తానికాయ 6 భాగములు చేరిన త్రిఫలము లనంబడుననట.

త్రూషణంసీలికామూలం దుత్తూరస్యచబీజకమ్ । ప్రత్యేకం
 సూతతుల్యంస్యా త్వర్వంత ద్విజయాద్రవైః । శ్వేతాపరాజ
 తాకన్యామత్యక్షీ కాకమాక్షీ కా । ఆర్ద్రకంపర్పటీసమ్నీ
 య్యసలీచరుదంతికా । ద్రవైర్దినత్రయంభావ్యంమాషమాత్రం
 చభక్షయేత్ । గ్రహణ్యాంకుశకోనామ్నా హ్యసాధ్యం చాపి
 సాధయేత్ । ద్విపలంజీరక క్వాథహ్యనుపాసంచ పాయయేత్ ।

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము యివి దినుసు కొక్కొకభాగము
 అధికభస్మము $\frac{1}{2}$ భాగము యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములో నునిచి మాడీఫలరసముతో
 7 మార్లు మర్దించి 7 మార్లెండించి అందు త్రికటుకములు నీలివేళ్ళు పుమ్మెత్రివిక్రలు
 అనువాని చూర్ణమును దినుసు కొక్కొకభాగముచొప్పున గలిపి గంజావియాకు కెల్ల
 గంటెన కలుబంద పొన్నగంటి కాచియాకు ఆల్లము పర్పాటకము చిత్రమూలము నేల
 తాటిగడ్డలు రుదంతి అనువాని రసములతో గి దినుములు భావనచేసి మాషప్రమాణమున
 2 పలముల జీలకఱ్ఱ కషాయానుపాసముతోడ నేవించిన అసాధ్యగ్రహణి హరించు.

ఆమకుతార రసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] జాడీఫలంత్రికటుకం టుంకణం రస
 గంధకమ్ । నిర్యాసంవత్సనాభంచ ముస్తాకుటజ చిత్రకమ్ ।
 వరాచాతి విషారోచ నిర్యాస క్షౌరరామతమ్ । నర్వంసం
 మర్ద్యవిజయాస్వర సేనదినత్రయమ్ । వల్లప్రమాణ వటికాం
 శుంఠిదా) వాసుపానతః । ఆమశూలమతిసారం గ్రహణీంచ
 చిరంతనామ్ । ఏష ఆమకుతారాభ్యోరసస్త్రి) లోక్యపూజితః ।

తా. బాజికాయ త్రికటుకములు పేల్చినవెలిగారము శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన
 గంధకము శుద్ధిచేసిన వల్లచండు శుద్ధిచేసిన వసవాభి తుంగమునైలు కొడిసెపాల చిత్ర
 మూలము త్రిఫలములు అతివస బూరుగుబంక యవక్షౌరము నేతిలోపొంగించిన యింగువ
 వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గంజావియాకురసముతో గి దినుములు
 మర్దించి వల్లప్రమాణము మాత్రలజేసి శొంఠి కషాయానుపాసముతో నేవించిన ఆమ
 శూల అతిసారము చిరకాలముగ నుండు గ్రహణి హరించు. ఈ ఆమకుతార రసము
 త్రిలోకములయందు శ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నయది.

గ్రహణులకు ఆనంద రసము.

శ్లో॥ [చర కే] జాతీఫలంహింసుళ సైంధవంచ వరాటశుంఠీ విష
 హేమబీజం సపిప్పలీకంనటికాంప్రకు ర్యాద్ధస్తూరమూలస్య
 రసేనమర్ద్యమ్ | గుంజాప్రమాణంజఠ రామయఘ్నం నిహంతి
 వాతంక ఫశూలకంచ | ఆమాతిసారం గ్రహణీవికారం నిహంతి
 శుష్కంసితయాసమేతమ్ | రసోయమానంద ఇతివ్రదివ్యః
 గ్రహణీగ దానాం యమపాణిదండః ||

తా. జాజికాయ శుద్ధిజేసిన యింగిలికము సైంధవలవణము గర్వలభస్మము శొంఠి
 శుద్ధిజేసిన వసనాభి పుమ్మెత్తవిత్తులు పిప్పళ్ళు వీని సమభాగములగ ఖల్వములోననిది
 పుమ్మెత్తవేళ్ళరసముతో మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి నీడనెండించి నేవించిన
 జఠరరోగము వాంతి కఫ కూలలు హరించు. మఱియు దీనిని పంచదార యనుపానము
 తోడ నేవించిన ఆమాతిసారము గ్రహణీ వికారము శరీరకార్యము హరించు. మఱియు
 నిది గ్రహణులకు యమునిదండమువలనే భయంకరమై యుండు.

శ్లో॥ పితృదిక్ గ్రహణ్యాంతు కపిఠాప్తకమివ్యతే |
 కఫవాతోత్త రాయాంతు పాతాతక్రంహారీశకే |

తా. వైత్యోద్రేకగ్రహణుల హరింపజేయుటయందు కపిఠాప్తకమును శ్లేష్మ
 వాతోద్రేక గ్రహణులయందు పాతాతక్రహారీశకమును శ్రేష్ఠంబులు.

పితృధిక్ గ్రహణీకి కపిఠాప్తకము.

శ్లో॥ యవాసీపిప్పలీమూల చాతుర్జాతక నాగరమ్ | సురిచాగ్ని
 జలంజాజీ ధాన్యసావర్పలంసమమ్ | ద్విగుణంజల కాంబ్జా
 సమంగావర శాత్వచమ్ | వృక్షోష్ణుదాతేకీకృష్ణా బిల్యదాడిమ
 దీహ్యకమ్ | త్రిగుణం షష్ఠగుణితం కపిఠాప్త గుణీకృతమ్ |
 మార్దాఖి సారగ్రహణీ క్షయగుల్మూ గళామయా |
 * కాసస్వాసాగ్ని మాంద్యార్యః పీనసారోచకంజయేత్ |

* కాసస్వాసా గుదీహిక్మాః కపిఠాప్త మిదం జయేత్ |

గ్రహణులకు తక్రాభయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాతాకరంజయుగ్మాగ్ని శరపుంభాపున
 ర్నచా | కృష్ణనింబ మహానింబ లశునం బద్భురంపచేత్ | పృ
 ణగ్దశకలంద్రోణే జలేపాదావశేషితమ్ | కాంసపాత్రం దధి
 వటు ప్రస్థంద్విప్రస్థకాంజికమ్ | ఊష్టాత్వతన్మృగ్యఖండాని ప
 థ్యాన్యకృతద్వయమ్ | తద్వచ్చనాగరంతైలం ఘృతంచ
 కుడవద్వయమ్ | సుసిద్ధేలేహ్యతాం యాశే యవాని జీరకద్వ
 యమ్ | హింగువ్యోషయవయోరం ద్వివలంచవిచూర్ణితమ్ |
 సమనాశ్యతః ఖాదే తక్రకేణాలోద్వివాపిబేత్ | ఇయంత
 క్రాభయాహంతి సకలా గ్రహణీగదా | షడ్విధానప్య
 తీసారానజీర్ణా వివిధానపి | అగ్నిమాంద్యంచ గుల్మంచ
 శీఘ్రంహన్యాన్న సంశయః |

తా. కిరుబాద్దివేరు క్రాసుగచెక్క నెఱులిచెక్క చిత్రమాలము ములువెంపలి
 వేరు కలిజేరువేరు కరివేపాకు పెద్దమ్రాసుచెక్క వెల్లల్లి వాయంబు వీనిని దినునుయొక
 టిటికి 10 పలముల చొప్పున గ్రహించి దంచి ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుబోసి 4 వ
 భాగము శేషించునటుల కషాయముకాచి వడినుగట్టి అందు వెరుగు 1 ఆఢకము
 సైంధవలవణము 1 ప్రస్థము బియ్యపుకసుగు 2 ప్రస్థములు 200 కరక్కాయల బెరడు
 చూర్ణము కరక్కాయలకు సుముగు శొంఠి చూర్ణము గలిపి పిదప తెల్ల ఆకనూనె
 నెయ్యి 2 కుడవములుపైచి మృద్వగ్నితో లేహ్యపక్వముగకాచి అందు వోమము తీల

కట్ట నల్లచీలకట్ట నేతితో పొంగించిన యింగువ త్రికటుకములు యవత్రయము అనువాని చూర్ణమును దినుగుకు 2 పలముల చొప్పున గలిపి 1 పాత్రలోనుంచి ప్రతిదినము కర్ణ మెత్తును అనుపాననితముగాగాని లేక చల్ల యొక్క యనుపానముతోడగాని నేవించిన సర్వగ్రహణులు 6 విధములైన అతిసారములు సర్వాజీర్ణములు అగ్నిహృంద్యము గుల్మము కీఘ్రిముగ వారించు.

గ్రహణీ రోగోపచార విశేషము.

శ్లో॥ దీపసీయానిసర్వాణి చూర్ణాఽష్టఘృతానిచ |
 ప్రవిభజ్యయథావస్థం యోజయేద్గ్రహణీగడే |
 తా. దీపనకర సర్వచూర్ణములు అష్టఘృతములు వీనిని గ్రహణీరోగములయం దవస్థాంతర భేదముల నెఱింగి బ్రయోగింపవలయు.

సర్వాతిసారములకు పథ్యాది వటుకములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పథ్యాదివిశ్వపునర్నవా గులికణాపూతీకయు గ్గంధుషా | వారాపాటలికా కలాయకదళంపుంభీ జలప్ర ఫ్లకే | క్వాథేహింగుక దీప్యకంతవతివిషావ్యోషం పలార్ధం పృథక్ | క్షిప్త్యామాక్షీకపాద మాధకయుగం తక్రంచయో జ్యంతతః | తద్వద్యోజ్య పలాప్తకంచకుటజం షష్టిక్షీ పేచ్చా భయాః | చూర్ణీకృత్యఘృతంసుయోజ్య కుడవం తద్వచ్చతై లంక్షీ పేత్ | తద్వన్నాగర చూర్ణకేన సహితం వాలంచ జాతీఫలం | మారీచంచపలంపలం సువిపచే త్పూగ ప్రమాణావటీః | లిహ్యన్నిత్యమిహూం వటీంతుమధునా సర్వాతి సారాంజయేత్ |

తా. కరక్కాయ శొంఠి గలిజీరు తంగేడు పిప్పళ్ళు నెమలి చెక్క క్రానుగు తిలికజేళ్లు నేలతాటిగడ్డలు కలిగొట్టు నెనగాకు ములువెంపలివేళ్ళు వీనిని సమభాగ ములుగ దంచి ప్రఫలప్రమాణ ముదకముబోసి చిక్కగ కషాయముకొచ్చి వడియగట్టి అందు యింగువ నోమము అతివస త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణము దినుగుకు 2 పలము లేన కషాయమునకు 4 ర భాగము మజ్జి 2 అఘకములు కొడినెచూర్ణము 3 పలములు 60 కరక్కాయలచూర్ణము నెయ్యి 1 కుడవము ఆననూనె 1 కుడవము

శొంఠిచూర్ణము 1 కుడవము వట్టివేగు బాజికాయ మిరియాలు అనువాని చూర్ణమును దినుగు కొక్కోకపలము చొప్పున గలిపి పాకముజేసి పోకలంత మాత్రలుజేసి యంబోక దాని లేనతో నేవించిన సర్వాతిసారములు (గ్రహణులు) వారించు.

గ్రహణులకు పూతీకాది యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] పూతీకశరపుంభాగ్ని శుంఠీచవ్యపునర్నవై | బిల్వముస్తాలక కణామూల పాతారసోనకైః | నక్తమాల కిల్గజ్జీ వాకైడర్య త్సుద్రకంటకైః | క్వాథ మష్టావశే వంతు లవణంమథితంతథా | ధాన్యాస్తు మాధకంపథ్యా శతంసింధుపలాప్తకిమ్ | పునారసాంతింపిపచే ద్వాదశాహం విచక్షణః | సుచూర్ణితైః ప్రతివాత్య ప్రత్యేకం కర్ణసమ్మితం | త్వక్ష్విత్రిహ్నివ్యోమాబ్జ పాతాదీప్య కధాన్యకైః | కరోకల హంగుళం చైలానిశాద్విత్కార జీరకైః | మోచాహ్వబర్బరీ దంతిపచాతీండుక సైంధవైః | భక్షయే త్ప్రీతరుఢ్ఢాయ భుక్తాంతేచ మితాశనః | సర్వశూల గ్రహణ్యో వహ్ని మాంద్యమ రోచకమ్ | జాతరంక్రమిజాలంచ పాండురోగం కఫాత్మకమ్ | ఆనానా శూలస్తీహంచ హంతీ చక్రమివా సురాకా |

తా. * నెమలిచెక్క ములువెంపలివేళ్ళు చిత్రమాలము శొంఠి చెవ్యము గలి జేరుజేరు మారేడు కుంగమువైలు తంగేడు అగరులు మోడి కిరుబొద్ది వెల్లొల్లిపాయలు క్రానుగ చెక్క వెద్దగురిజేరు వెద్దప్రమానుచెక్క నేలములక వీనిని సమభాగములుగ దంచి 1 పలుగు నీరబోసి 8 ర భాగముగ కషాయముకొచ్చి వడియగట్టి అందు వ్రవ్య మజ్జి క పులికడుగు అనువానిని దినుగు యొకటింటికి అఘకప్రమాణము 100 కరక్కాయలచెరడు 8 పలములు సైంధవలవణము గలిపి 12 రసములు చిక్కగవండి దించికొని యందు ఆవప్త్రిక చిత్రమాలము త్రికటుకములు కుంగమువైలు కిరుబొద్ది నోమము కొత్తిమెల్లు ఆకాకర యింగువ యేలకులు పసపు సర్వత్రయము యవత్రయము చీలకట్ట బూరుగబంక వాయింట నేలదంచి వస ముచ్చకుమికి సైంధవలవణము అనువాని చూర్ణమును దినుగుకు కర్ణప్రమాణము చొప్పున గలిపి 4 మాడల యెత్తును ప్రాతఃకాల

* ఇదే నెమలడుగుచెక్క.

మున నేవించి పిదప మితముగ యన్నమును భుజించిన సర్వకూలలు గ్రహణులు మూల వ్యాధులు అగ్నిమాండ్యము ఆరోచకము వుదరమునందలి క్రీములు పాండువులు కఫ రోగము (అనగా దగ్గు) ఆనానాము పాగ్యకూల స్త్రీహారోగము వీనిని "విష్ణుచక్రము ననురుల వాళనముజేయు భంగి" వాళనము జేయు.

గ్రహణ్యతీసారములకు అగ్నికర్మవిధి.

శ్లో॥ [శారీరే] శృణుదేవి ప్రవక్ష్యామి దేవత్వం కథయస్మమే ।
అగ్నివై ద్యమతః కార్యం శృణుష్వా యతే లోచనే ।
ఇత్యాదే శేనమతమాఽ ద హేల్లోహశలకయా ।
వీణాస్థిమూలే శక్రకాభంనాభేచ్ఛద్వ్యం గుళాదధః ॥

తా. వై యోషధముల సేవనవలన గ్రహణ్యతీసారములు నివర్తింపకుండిన అగ్ని కర్మను జేయవలయునని ఈశ్వరుడు సార్యతి కుపదేశించినందుల యినుప కలాకును గాల్చి ముడ్డిపూసయెముక తిరుగువారల చక్రాకారముగను బొడ్డుకు 2 ప్రేశ్యక్రింద నడ్డముగను రక్షుజేయవలయు. (కూలబుట్టి గ్రహణ్యతీసారములు నివర్తింపకుండిన బొడ్డు దిగువవార రక్షుజేయవలయు. ఈ గ్రహణ్యతీసార సాధ్యాసాధ్యముల నెఱింగి అం దసాధ్యములగు వానిని వర్జించి సాధ్యంబులగు వానికే చికిత్సం జేయవలయు.)

వాతాతీసారమునకు కనకసుందర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూత్రం సమంగగం మరీచం టంక
ణంకణాస్పర్శ బీజం సమంమర్ద్యం శృంగిద్రావైర్నినార్ధకమ్ ।
సూత్రతుల్యం విషంయోజ్యం సఃకనకసుందరః ।
దేయంగుంజాద్వయంహంతి వాతాతీసారమద్భృతమ్ ।
దధ్యన్నుదాపయేత్పథ్య ముజంవాధగ వాందధి ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము మిరియాలు వెలిగారము పిప్పలిగ్ని శుద్ధిజేసిన వుమ్మెత్తపత్తులు శుద్ధిజేసిన నాభి వీనిని సచభాగములగ అల్పములో నునిచి గుంటగలగ రాకు రసములో 2 రూపములు వర్జించి 2 గురిగింజలం తేనె మాత్రణజేసి యందొకదానిని తేనె పిప్పలితో నేవించిన వాతాతీసారము వారించు పథ్యము మేక వెలుగన్నమునుగాని లేక ఆవు వెలుగన్నమునుగాని భుజింపవలయు.

వాతాతీసార హితకర ద్రవ్యములు.

శ్లో॥ భంజీశాల్మలీరక్తాక్షీ కపిత్థాదాడిమా స్వభ । 1658
స్త్రేష్టాటోబరీవాధ క్షీరిణీవాకుచీశివా ।
తక్కారీవాబలీచైమాం బాలపత్త్రాశివాపునః ।
పక్వానివ్యంజనార్థాయ యోజయేదతీసారిణామ్ ॥

తా. భారంగి బూరుగ గుగ్గిలము వెలగ దాడింబ విరిగి తేగు పాలచెట్టు భావించి కరక తక్కడ వీని తేతయాకులనుగాని లేక ముదిరిన యాకులనుగాని యధా రోగ్యముగ కూరగవండి భుజించుట వాతాతీసారమునందు హితకరంబు.

సర్వగ్రహణ్యతీసారములకు మృతసంజీవనీ రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కర్పూరం రసగంధకంచ దరదం తీక్ష్ణద్భవం
భస్మమ్ । కాశేయేంద్రయ వాజమోదహుత భుక్ష్మిం చాస్థి
కంథాతకీ । ఏలామాంసి లవంగశాల్మలి మలః జాజీ ఫలం
టంకణమ్ । సికా సింధుభవం విషంసమమిదం ప్రశ్యేకనిష్కా
న్వితిమ్ । సర్వేషాం సదృశంచ బిల్వఫలకమ్ కాంతాభి
సిందూరకమ్ । సిందూరంచసఫేన కంచతులితం దుత్తూర
బీజంక్షిపేత్ । భంగాపత్రకకోకిలాక్ష సహితం సర్వంచ
చూర్ణీకృతమ్ । దుత్తూరస్వరసేన సంతతిమిదం సంమర్దయే
ద్యామకమ్ । జంబీరస్వరసేన మర్దిత మిదంగుంజా ప్రమా
ణావటీ । సేవ్యాచేన్మధునాజయేద్భృశమిమం రక్తాతీసారం
పరమ్ । సర్వంచగ్రహణీగ దేషు సహజేష్వామాతీసారేషుచ
తద్వచ్చూల యుతాంశ్చ దుస్తరతరా నానాతీసారా
జయేత్ ।

తా. కర్పూరము శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము తినుపథస్యము కన్నూరిపసపు కోడినెపాల అజామోదము చిత్రమాలము చింతగింజలు ఆశువువ్వ దోలకులు జటూమాంసి లవంగములు బూరుగబంక బాజికాకు వెలిగారము ననుద్రఫలపువ్వులు నైంధవలనణము శుద్ధిజేసిన నాభి ఇవి దినను యొకటింటికి నిమ్మ

ప్రమాణము వీనికన్నిటికి సమము మారేడుచేసము కాంతభస్మము అభ్రీకసిందూరము రససిందూరము శుద్ధిచేసిన నల్లనందు శుద్ధిచేసిన వుమ్మెత్తవిత్తులు శుద్ధిచేసిన గంజావి యాకు నీరుగొలిమిడివిత్తులు అనువాని మార్గము ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి ఉమ్మెత్తవేళ్ళరసముతో 1 రూము నిమ్మపండ్లరసముతో 1 రూము మర్చించి గురి గింజలంత మాత్రలుచేసి యందొక దానిని తేనెతో నేనించిన రక్తాతిసారము సర్వగ్రహణులు సహజాతిసారము ఆమాతిసారము కూలతో గూడి అసాధ్యములగునుండు పలు విధాతిసారములు వారింపు.

గ్రహణులకు మరీచ వటుకములు.

శ్లో॥ దుత్తూరములజంకల్కం మరీచ్యాచసమన్వితమ్ |
 ఇమాంగుంజ ద్యయాంచూత్రాం తైలయుక్తేనయేన్నరః |
 మలవేగం మణిద్వేతత్యేతు బంధయవోదధిమ్॥

తా. ఉమ్మెత్తవేళ్ళ కల్కమునకు సమముగ మిరియపుమార్గముగలిపి మర్చించి 2 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుచేసి తెల్లఅననూనెతో నేనించిన " సముద్రమును క్షీరా ములు వారధికట్టిన ధంగి " గ్రహణ్యతిసారములు బంధించును.

గ్రహణ్యతిసారాదులకు మదవారణ సింహారసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సురభిసారద హింగుళచిత్రకాణ గగనభ్రీష్ట సుటుంకణజాతికాణా కనకబీజమధోతివిషా కటుత్రయహారీత కీధస్మసుదీప్యకాణా | గరభిబిల్వకపిథకలింగ కాణా నలదమో చక దాడిమధాతకీ | జలదశాల్మలి పిచ్చయుతాణా సమాణ కనకనామ్యమఫేనమిదందృఢమ్ | కనకపత్రకనైః పరిమర్ద యేన్మరిచమాన వటీమధుసంయుతా | వినిహారేద్ద్రాహణీగద ముత్కెటం జ్వరయుతామ సతీంచవిషూచికామ్ | అగ్ని మాంద్య మధశూలవిబంధకం గుల్మశూలముఖ పాండుమముం దకమ్ | సరుధిరామమతీవసముత్కెటం గ్రహణీ కామద వారణసింహకః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము చిత్రమూలము అభ్రీకభస్మము కేల్పిక తెలిగారము జాజికాయలు శుద్ధిచేసిన వుమ్మెత్తవిత్తులు అతివస త్రికటుకములు

కరక్కాయమసి వోమము శుద్ధిచేసిన నాభి మారేడుగుడ్డు వెలగ చేసము కొడిసెకాయ వట్టికేరు అరటిదుంప దాడింబకాయ ఆరెపువ్వు తుంగమునైలు బూరుగబంక శుద్ధిచేసిన నల్లమందు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుమ్మెత్తాకురసముతో మర్చించి మిరియపుగింజలంత మాత్రలుచేసి తేనెతో నేనించిన ప్రబలమైన గ్రహణులు జ్వరముతో గూడి దుష్టముగనుండు విషూచి అగ్నిమాంద్యము కూల మలబద్ధము సర్వగుల్మకూలలు తీత్రమైన పాండురోగములు దారుణమైన రక్తస్రావముతో గూడియుండు ఆమము వీనిని వారింపజేయు.

సర్వగ్రహణ్యతిసారములకు లోకనాథ రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శుద్ధసూతంవిషంగంధం లంకణంలోహభస్మ కమ్ | జాతీఫలంధాతకీచ వరాంగంచిత్రమూలకమ్ || జీరకం నాగరంసింధుచూతబీజంసపిప్పలిమోచాపిచ్చంబిల్వ మజ్జా మస్తాచాతివిషాపుథకే | సప్తభాగముఫేన్వచ సర్వతుల్యం మృతాభ్రీకమ్ | దుత్తూరత్వక్ష్మామయేణ మర్చితంయా మమాత్రకమ్ | బదరాస్తీసమంఖాదే ద్వష్నిదీప్తికరంపరం | అనుపానవిశేషేణగ్రహణీంచచిరంతనామ్ | సర్వాశ్లేష్ట ప్రశ మన మనుపానంచ మాక్షీకమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము తెలిగారము లోహభస్మము జాజికాయ ఆరెపువ్వు లవంగపుచెక్క చిత్రమూలము జీలకఱ్ఱ శొంఠి నైంధవలవణము మామిడిపప్పు పిప్పళ్ళు బూరుగబంక మారేడుచేసము తుంగమునైలు అతివస యివి దినును కొక్కొక్క భాగము శుద్ధిచేసిన నల్లమందు 7 భాగములు వీనికన్ని టికి సమము అత్రకభస్మము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నల్లఉమ్మెత్తవేళ్లపట్టి కషాయముతో 1 రూము మర్చించి రేగుపండ్లంత మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో నేనించిన అగ్నిమాంద్యము చిరకాలముగనుండు సర్వగ్రహణులు (అతిసారములు) వారిం చు. మఱియు దీనిని తేనెతో నేనించిన సర్వాశ్లేష్టములు వారింపు.

కనకసుందర రసము.

శ్లో॥ పంజుళంచురిచగంధపిప్పలీటంకణంవిషమ్ | కనకస్యచబీజాని సమాంశే విజయాద్రవైః | మయే ద్యామమాత్రంతు చణ

మాత్రావటికృతాభక్షణీద్గ్రహణీంహంతిరసఃకనకసుందరః।
 అగ్నిమాండ్యజ్వరంతీవ్రమతిసారంచనాశయేత్।దధ్యన్నం
 దాపయేన్నృత్యంశథా తకోదనంచరేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము మిరియాల శుద్ధిచేసిన గంధకము సిప్పుళ్ళు వెలి
 గారము శుద్ధిచేసినవాళి శుద్ధిచేసిన వుమ్మెత్తవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో
 నునిచి గంజావియాకు రసముతో 1 రూపు మర్దించి నెనగింజలంత మాత్రలు జేసి
 నేవించిన అగ్నిమాండ్యము తీవ్రజ్వరము సర్వాతి సారములు గ్రహణులు వారించు.
 దీనియందు పెరుగు లేక మజ్జిగయన్నమును భుజించుట పథ్యకరము.

గ్రహణీగజకేసరీ రసము

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పారదంవ్యోమగరళం హింగుళంసురభిర్బలి।
 ఆయసం టంకణంచైవ ధూర్తబీజం సవత్సకమ్ । వ్యోషా
 చిత్రకజాజీవశయస్థాక్షగ్ధస్మవ । అజామోదా ప్రతివిషా
 కుబేరాక్షితదైవచ। కపిత్థబిల్వపైశాచమేతేచసమభాగినః ।
 ఏతత్సమ మఫేనంచ దుత్తూర రసమద్దితం । వాసరంమద్దితం
 కల్కంమరీచస్యప్రమానితః। మాక్షికీణలిహేదేవంశుంఠీరస
 సమన్విత్ । జ్వరాతిసారగ్రహణీ గుల్మశూలమజీర్ణకం ।
 రక్తాతిసారప్రదరం విషూచీపాంశురోగనుత్ । దీపనంకురుతే
 తీవ గ్రహణీగజకేసరీ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన వాళి శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము
 శుద్ధిచేసిన గంధకము ఉక్కుభస్మము వెలిగారము శుద్ధిచేసిన వుమ్మెత్తవిత్తులు కొడిసె
 బాల త్రికటుకములు చిత్రమాలము బాజికాయ కరకాకాయలనుసి అజామోదము అతి
 వస సస్యకలుకులు వెలగపంటిచేసము మారేడుచేసము లేక మారేడుపిండెలు బూరుగ
 బంక వీనిని సమభాగములుగ మార్లముజేసి ఖల్వములోనునిచి దానికి సమముగ శుద్ధి
 చేసిన నల్లమందు గలిపి వుమ్మెత్తవేళ్ళరసముతో 1 దినము మర్దించి మిరియపుగింజలంత
 మాత్రలుజేసి యింజోక దానిని తేనెతోగాని లేక శొంఠిరసముతోగాని నేవించినజ్వరము
 అతి సారము గ్రహణులు గుల్మము శూల అజీర్ణము రక్తాతిసారము ప్రదరము విషూచి
 పాంశువు వీనిని వారించు జేసి మిక్కిటముగ అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయు.

అతిసారాదులయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కటోలకుటబాబాజీ చుక్రికాకదశీఫలమ్ ।
 బిల్వందధిచఛాగ్యాశ్చ తైలకైడర్యవాస్తుకమ్ ।
 నిద్రాకారంచశాకంచ కపిత్థంతు వరీరసమ్ ।
 అతిసారేగ్రహణ్యాంవారంభా పుష్పంహితంవిదుః॥

తా. పొట్లకాయ కొడిసెకాయ బాజికాయ పులిచింత అరటిపండు మారేడు
 కాయ మేకపెలుగు తెల్లఅవనూసె పెద్దమానుచెక్క చక్రవర్తికూర నిద్ర క్రాసుగ
 చిగుళ్ళు వెలగపండు కందికట్టు అరటిపువ్వు యివి గ్రహణ్యతిసారములయందు హిత
 కరంబు.

అతిసారాదులయం దపథ్యము.

శ్లో॥ తిలనిష్పావకూశ్మాండ కరోటకముపోదకీ ।
 అలాబుకందపూపంచ మాంసంమద్యం గుడంహిముమ్ ।
 ఆమ్లాంబుపానతాంబూలం స్నానంజాగరసంగముమ్ ।
 గ్రహణీవ్యతిసారేషు త్యాజ్యంమానం గురూణీచ॥

తా. నవ్వులు అనుములు గుమ్ముడుకాయ కాకరకాయ బచ్చలికూర అను
 గపుకాయ కందగడ్డ పిండిపంటకములు మాంసము కల్లు బెల్లము శీతకరవస్తువులు పుజును
 మిక్కిటముగ నిరుద్రాగుట తాంబూలము స్నానము జాగరణము శ్రీసంగమము
 కోపము నడకరపదార్థములు వీనిని గ్రహణ్యతిసారములయందు వర్జింపకలయును.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిడి
 మామిడి భగినత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
 సత్సుత్ర పనిత్ర కవితాచాతుర్ధురీణ వైద్యజన శిరోఘ్నానణ నీలకంఠ
 కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
 తాత్పర్య సహితే గ్రహణ్యతి సారరోగనిదాన తత్సా
 ధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణ
 యుక్తం దశమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము

ఐవీకాదశ ప్రకరణము.

శ్లో॥ శంకరం నిర్మలాకారం బాలచంద్ర కళాధరమ్ |
స్థాణుంచోమావతీంశర్వం భజేహం మల్లికార్జునమ్॥

తా. నుఖకరుడు నిర్మలస్వరూపుడు బాలచంద్రకళాధరుడు ఆచంచలుడు పార్వతీవల్లభుడు శయ్యుడు నగు మల్లికార్జునుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవార్జునః |
వత్సోమి వృషరాజీయ మహావైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథ మయొక్క ఏకాదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

ఉదర నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రోగాస్సర్వేపిమండేన్న సుతరాముదరాణిచ |
అక్షర్ణాన్మలినై శ్నానైర్జాయంతే మలసంచయాత్॥

తా. అగ్నిమాంద్యము త్రిదోషజనితంబగుటచే సర్వరోగములు జనించుటకు కారణంబుగనుండును. అందు వుదరరోగము ముఖ్యముగ జనించును. మతీయ అక్షర్ణము మలిశాస్త్రము అనగా విరుద్ధాద్యకనాదికములు మలసంచయము (అనగా దోష పురీషాదుల సంచయము) అనువానివలనకూడా వుదరరోగము జనించును.

ఉదర సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ రుధ్వాస్వేదాంబువాహీని దోషాస్సోత్థాంసిసంచితాః |
ప్రాణాగ్న్యపానా స్సందూష్య జనయం త్యుదరంస్మణామ్॥

తా. వాలాదిదోషములు స్వేదము వుదకము అనువానిని వహింపుచుండు స్తోత్రస్ఫులయందు సంచితంబులై వృద్ధింజెంది ప్రాణవాయువు అగ్ని అపానవాయువు అనువానిని కడునువ్వుయు క్తంబుగ జేసి మనుజులకు వుదరరోగమును గలుగఁజేయును.

ఉదరరోగ సామాన్య రూపము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆధ్మానంగమనేశ క్షిప్తార్బల్యం దుర్బలాగ్ని తా |
శోథస్పదవమంగానాం సంగోవాతపురీషణౌః |
దాహస్తంద్రాచసర్వేషు జతరేషుభవంతిహి॥

తా. కడుపుబ్బుట నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట దౌర్బల్యము అగ్నిమాంద్యము వాపు అంగములయందు గ్లానిగలుగుట వాతము మలము బద్ధగించుట తాపము తంద్ర గలుగుట ఈ లక్షణములు సర్వోదరములయందు గలుగును.

ఉదర సామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ [శారీరే] యేనశువ్యతిసర్వాంగం జతరంవర్ధతేభృశమ్ |
ఉదరంతంవిజాసియా త్తదప్తవిధముచ్యతే॥

తా. సర్వాంగములు కృశించి మిక్కుటముగ కడుపుబ్బిన వుదరరోగమని తెలియవలయును. ఆ యుదరరోగములు 8 విధంబులు.

ఉదరరోగ విశేష లక్షణములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పృథ్వోమైస్సమస్తైశ్చ స్తీహబద్ధక్షతోదకైః |
సంభవంత్యద రాణ్యప్తో తేహాలింగంపుథక్చృణు |
క్షుతమూర్ఛమథోబద్ధ ముదకంతుసమంతతః |
నాభేఃస్టీహోవామపాస్వే దోషజందోషలక్షణమ్ |
సాధ్యంస్టీహంచైకదోషం శేషంత్యాప్యం చతుష్టయమ్॥

తా. వాతోదరము పిత్రోదరము క్షేహోదరము త్రిదోషోదరము స్టీహోదరము బద్ధోదరము క్షుతోదరము జలోదరములన వుదరరోగములు 8 విధంబులు వానిలక్షణముల ప్రత్యేకముగ వచించెద వినుము. బొడ్డుకు వైభాగమున జనించునది క్షతోదరమనియు బొడ్డుకు క్రిందిభాగమున జనించునది బద్ధోదరమనియు బొడ్డుకు చుట్టూ జనించునది జలోదరమనియు బొడ్డుకడమ పార్శ్వమున జనించునది స్టీహోదరమనియు వాతపిత్త

తా. స్త్రీహోదరలక్షణమును వచించెద వినుము * విదాహకర పదార్థముల † అభివ్యంధిపదార్థముల యెల్లపుడు సేవించుటవలన రక్తకఫములు మిక్కుటముగ దుష్టంబులై వృద్ధింజెంది యెడమపార్శ్వమున స్త్రీహాభివృద్ధిని గలుగజేయు. దీనినే స్త్రీహోదరమని వచించెదరు. అందు మిక్కుటముగ కరీరశైదిల్యము స్వల్పజ్వరము అగ్ని మాంద్యము కఫపిత్తోదరలక్షణములు బలక్షయము శరీరమున తెలుపునర్థము గలుగుట. ఈ స్త్రీహోదరము సాధ్యము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] స్త్రీహానాంపృవృదేశేన రక్తస్యా)వంచకార యేత్ ॥

తా. స్త్రీహోదరమున వీపుయందు రక్తస్రావము జేయించవలయు.

బద్ధగుదోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] యస్యాంత్ర మన్నైరుపలేపిభిర్వా బాలాశ్చ భిర్వాపిహితంయథావత్ । సంఛీయ తేతస్యమలస్సదోష శ్చనైశ్చనైస్సంకరవచ్చనాడ్యామ్ । నిరుధ్యతేతస్యగుదేపురి షం నిరేతికృచ్ఛా) దతిచాల్పమల్పమ్ । హృన్నాభిమధ్యే పరివృద్ధిమేతి తస్యోదరం బద్ధగుదంవదంతి॥

తా. జిగటగనుండు అన్నకాకళాలాకాది పదార్థసేవవలన నూత్నమైన తాళువు వుదరమున బ్రవేశించుటవలన మలవాహినులగు ప్రేగులడ్డగింపబడి దానివలన వాతపితృశ్లేష్మములు దుష్టంబులై వానితోడ మలముగలసి గుదస్థానమునందుండుబోలు నరములయందూడ్యబడిన కుప్పవలె క్రమముగ సంఛితంబై కడుకష్టముమీద కొంచె కొంచెముగలైలు వెడలు. వానివలన నుదరము హృద్మయము నాభి అనువాని మధ్యమున (అనగా అన్నపాకస్థానమున) వృద్ధిజెందు. దానినే బద్ధగుదోదరమని వచించెదరు.

క్షుతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ శల్యం తథానోప హితంయ దంత్రం భుక్తం భినత్త్యాగత మన్యథావా । తస్మాత్స్స)తోంత్రా తస్లిలప్రకాశస్సా) వస్స)వేదై వగుడతస్తుభూయః।నాభేరధశ్చోదరమేతి వృద్ధింని

* విదాహాయన - వంశకరీరారులు. † అభివ్యంధియన - దధ్యాదిజిగటపదార్థములు.

స్తుద్యతే దాల్యతిమాతిమాత్రమ్ । ఏతత్పరిస్సా)వ్యదరం ప్రదిప్తం ఛిద్రోదకోదరం కీర్తయతోనిబోధ ।

తా. శల్యములన కంటక శర్కరారు లన్నముతోడగలసి పక్వాశయగతంబై యందుండి బహులు వెడలునపుడు నాకులయందడ్డముగ బ్రవేశించుటవలనగాని లేక ఆవు లింతచేగాని మిక్కుటముగ భుజించుటవలనగాని ప్రేగులు భిన్నంబులై వానిఛిద్ర ములవలన పలుమారు స్రవించెడు నీరు గుదము ప్రేగులు అనువానియందు పూరితంబై బొడ్డుకుక్రింద వుదరమును గలుగజేయు. యిదే క్షుతోదరమనియు పరిస్సా)వ్యదర మనియు గ్రంథాంతరేణ ఛిద్రోదరమనియు జెప్పబడు. దానియందు నూదులతో బొడుచునటుల బ్రద్దలు సేయునటుల మిక్కుటముగ జేదనగలుగు. దీని నుపేక్షించుట వలన నిది శీఘ్రముగ జలోదరంబగు.

జలకూర్మోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] జలకూర్మం తుతంవిద్యా శ్లేష్మవాయు సము ద్భవః । సచకృచ్ఛ)ప్రయత్నేన స్త్రీహోదరగుణాన్వితః॥

తా. శ్లేష్మవాయువలన జనించి స్త్రీహోదరలక్షణయుక్తంబై కూర్మకార మైన నుదరము గలదియే జలకూర్మోదరమనబడు. (ఇది కష్టసాధ్యము. ఇది జలో దరము నందంత్రాభ్రమును జెందియుండు.

అష్టోదర సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] జన్మనైవోదరంసర్వం వ్రాయఃకృచ్ఛ)తనుం విదుః । బలిన్స్తదజాతాంబు యత్న సాధ్యం నవోజ్ఞితమ్॥

తా. ఉదరగోగంబులన్నియు నుత్పత్తిమొదలుకొని తలుముగ కష్టసాధ్యం బులు. ఐనను సత్యముగలవానికి నవీనముగ జనించిన అజాతోదకోదరము కడుప్రయ త్నమువలన సాధ్యంబగు. అజాతోదకోదరలక్షణం బెద్దియనిన. (చరకే॥ శ్లో॥“అశో ధమరుణాభాసంసకబ్ధం నాతిభారికమ్ । సదాగు డాయంతంసిరాబాలగవాక్షితమ్ । నాభిం విప్లభ్యపాయాతువేగం౯౯త్వాప్రణశ్యతి । హృద్యంక్షుణకటీనాభిగుదంప్రత్యేకకసూలినః॥ కర్కశంస్పృజతోపానంనాతిమండేచపావకే । లోలస్యవిర సేచాస్యేయూత్రేత్సేసంహతే విశి । అజాతోదకమిత్యేతైర్ద్యక్తంవిఞ్ఞాయలక్షణేరితి” అనగా వాపు లేక యెఱుమై కబ్ధముతోగూడి బలవు లేక యెల్లపుడు గుగుగుడు కబ్ధముతోగూడి గవాక్షియాఫ

మగు సిరలతో వ్యాప్తంబైయుండు అపానవాలము నాభితోనుండిలేచి గుదస్థానము వరకు వ్యాపించియుండు వేగముతో గూడినదై తొమ్ము గజ్జలు కటిపడేశము బాడ్డు గుదము అనువానియందు కులనుకలుగంజేయుచు గుదస్థానమును కఠినముగ జేయుచు కుషీ మిక్కుటముగ పుద్గించెని నీటివే పూరింపంబడిన తోలతి త్రినిదాకిన నెట్టిస్వర్ప తోభగల్గునో అట్టివానితో తుల్యంబై యగ్నిమాంద్యము అరుచి అల్పమాత్రము మల బద్ధము అనువానితో గూడియుండునది అజాతోదరోదరమని తెలియవలయుననుట.)

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పక్షాద్బద్ధగుదంతూర్ధ్వం సర్వంజాతోదకం తథా । ప్రాయోభవ త్యభావాయ ఛిద్రాంత్రంఛోదరం నృణామ్ ॥

తా. బద్ధగుదోదరము 15 దినములకుపిదప నసాధ్యంబగు. ఇతైఱంగుననే సర్వోదరములు నీరైన యెవల మృత్యుప్రదంబులగు నుతియు ఛిద్రాంత్రోదరము తఱుచుగ మృత్యుప్రదంబు విసను ఒకానొకపును * శల్యచికిత్సవలనగాని లేక శస్త్ర చికిత్సవలనగాని వుదకపురితంబగు ఛిద్రాంత్రము బద్ధగుదము సాధ్యంబులగు.

ఉదరాసాధ్య లక్షణములు.

శ్లో॥ శూనాక్షం కుటిలోపస్థ ముపక్లిన్న తనుత్వచమ్ ।

బలశోణితమాంసాగ్ని పరిక్షీణంచవర్ణయేత్ ॥

తా. నేత్రములుబుట్ట శిశ్నము వంకరగనగుట చర్మము క్షేదయ క్రమై పల్క గనుండుట సత్వము రక్తము మాంసము జాతరాగ్ని క్షయించుట ఈ లక్షణములుగల యుదరరోగిని వర్ణింపవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] పార్శ్వభంగాన్న విద్యేష శోఫాతీసారశీతమ్ ।

* బలశోణితమాంసాగ్ని క్షీణంచోదరిణంత్యేజేత్ ॥

తా. పార్శ్వములు పగలినటులుండుట అన్న ద్యేషము వాపు అతిసారము గలుగుట సత్వము రక్తమాంసములు క్షయించుట అగ్నిమాంద్యము గలుగుట ఈ లక్షణములుగల యుదరరోగిని వైద్యుడు వర్ణింపవలయు.

* బహువిధములగు తృణములు కాష్ఠములు పాషాణములు లోహములు మంటి గడ్డలు మొదలగునవి శరీరమునుండి వెడలకుండిన వానిని యంత్ర శస్త్రు ఔరాగ్నుల వలన వెలికించీయు నుపాయంబును ప్రణానిశ్చయమును బోధించినది శల్యమనంబగు. ఈశల్యచికిత్స సుక్రతమున జెప్పబడియున్న యది చూడుడు.

నాతోదరమునకు అగ్ని కుమార రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం శుద్ధతాళం మన శ్శిలా । తుల్యాంశంచిత్రమూలంచ * యామం దుత్తూరజై ర్ద్రవైః ॥ జంబీరైశ్చతథామర్ద్యం తద్గోళం శ్రావసంపుటే । రుధ్వాబహిర్మావప్తిస్తైస్తయోక్లేవ్యంచసంపుటమ్ ॥ గోధూమ పిష్టికావాభవిలేప్యావత్ప్రస్పృత్తికా ॥ విశోష్యపాచయే ద్యం త్రేద్విషద్యామంసువాలుకే । క్రమ వృధ్యాగ్నినా పాచ్యం సాంగశీతంసముద్ధరేత్ ॥ దశమాంశంవిషందత్వా విషాంశం మృతతామ్రకమ్ ॥ బ్యాలాముఖద్రవై సర్వంభావయిత్వాత్రి సప్తథా ॥ త్రూషణంచ నహైవార్ద్రద్రవై రాభవ్యం త్రిసప్త థా ॥ రసోహ్యాగ్ని కుమారోయం సేవ్యంగుంజాద్యయంసదా ॥ తాంబూలవత్రసంయుక్త ముదరం వాలగుల్మజేత్ ॥ కాకజం ఘాకషాయంచ హ్యానుపానం సదాపిబేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్యములోనునిచి వుమ్మెత్తాకు నిమ్మ పండు అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక రుఘాముమర్దించి ముద్దజేసి మూకు శ్శిలోనునిచి వానిమట్టు మినువపిండినిగాని లేక గోధుమపిండినిగాని మెత్తి పిదప వానిమట్టు చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి వాలుకాయంత్రమునంపనిచి వృదు మధ్య గాధాగ్నులతో క్రమముగ 12 రుఘాములువండి సాంగశీతమున దీసి ఖల్యము లోనునిచి దానికి 10 వ భాగము శుద్ధిజేసిన నాభి నాభికిసమముగ తామ్రభస్మము గలిపి బ్యాలాముఖిరసముతో 21 మార్లుభావనజేసి అందుత్రికటుకమార్లము గలిపి అల్లపురస ముతో 21 మార్లు మరల భావనచేసి యందు 2 గురిగింజలయెత్తును తమలపాకులో నునిచి సేవించినతోడనే వెలునుసంధి కేరు కషాయమును దాగిన వాతోదరము గుల్మము వారింతు.

* యవమానూరజైర్ద్రవైః ॥

వాతోదరమునకు వ్యోమాదిగణ చూర్ణము.

శ్లో! కటుత్రయంవచాహింగు యపతౌరంవిషద్వయమ్ | చవ్యతి క్తవిడంగాని గజవ్యాలవణానిచ | గ్రంథిబిల్వా జినోదంచ గణోవ్యోమాదిక స్తథా | ఏతానిసమభాగాని సూక్ష్మచూర్ణా నికారయేత్ | తేహ్యమేరండత్రై లేన తచ్చూర్ణం బుద్ధిమా న్నరః | బిడాలపతకంచైవ పిబేద్వాకోష్ఠనాదిణా | వాతోదర వినాశాయ సర్వోదరవినాశకృత్ |

తా. త్రికటుకములు వస యింగున యపతౌరము అతిప కుద్ధిజేసిననాభి చెవ్య ము చేతిపొట్ట వాయువిడంగాములు యేనుగపిప్పలి పంచలవణములు గ్రంథి తగరము మాతే దు వోమము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి బిడాలపతకప్రమాణమును ఆముద ముతోగాని లేక యొకింత వుష్ణోదకముతోగాని నేవించిన వాతోదరము సర్వోదరము లు హరించు.

వైత్యోదరమునకు వైశ్రోక్యసుందర రసము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం మృతాశ్రం వైంధవంవిషమ్ | కృష్ణజీరంవిడంగాంచ గుడూచీసత్వమేవచ | *వాసాచైవయవతౌరంప్రత్యేకింస్యాద్రసార్థకమ్ | నిర్గుండికా ద్రవైశ్చాహ్ని బీజపూర రసైర్దినమ్ | మర్దయేచ్ఛోషయేశోస్య యం రసత్రైశోక్యసుందరః | గుంజాద్వయంఘృతైశ్చేహ్యం వైత్యోదరకులాంతకమ్ | పలైకంచిత్రకంశ్లక్ష్యంద్విగోమూత్ర శకృజ్జలైః | సాచ్యం సాదావశేషంచ ఘృతప్రస్థం విపాచ యేత్ | పలైకంచయవతౌరం ఝీప్త్యాపక్త్వావతారయేత్ | తత్కార్షికం పిబేచ్ఛాను స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజయేత్ |

తా. కుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము కుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు అభృక భస్మము కుద్ధిజేసిన వైంధవలవణము కుద్ధిజేసిననాభి నల్లజీలకఱ్ఱ వాయువిడంగాములు తిప్పసత్తు అడ్డసరము లేక వస యవతౌరము యిదివనుకు 1/2 భాగము యిటుల వీని

* వచా.

నెల్ల ఖల్వములోనుంచి వానిలియాకు రసముతో 1 దినము మాదీఫలరసముతో 1 దినము మర్దించి యొడించి 2 గురిగింజల యెత్తును నేతితోసేవించిన తోడనే 1 పలము చిత్ర మూలమును నూత్నముగ చూర్ణముజేసి 2 పలములు గోమూత్రము 2 పలములు గోమయ రసముగలిపి 4 వ భాగముగ గాచి అందు ప్రస్థప్రమాణము ఘృతము 1 పలము యవతౌ రము గలిపి పాకముజేసి దించుకొని కర్షప్రమాణమును పాకముజేసిన వైత్యోదరము హరించు. వడియు స్నిగ్ధమై యష్టముగ నుండుయన్నమును భుజింపవలయు.

శ్లేష్మోదరమునకు వైశ్వానరీ వటుకములు.

శ్లో! [అయుర్వేదే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతాశ్కా యశ్చి లాజతు | రసాయనం ప్రకర్తవ్యం రసస్యద్విగుణం విషమ్ | త్రికటుశ్చిత్రకంకుష్ఠం నిర్గుండిముస లీరజ | అజినోదాం వి ఘంశేన ప్రత్యేకంచ ప్రకల్పయేత్ | పంచాంగనింబక్వాశేన భావనాచైకవింశతిః | భృంగరాజరసైస్సప్త దత్వాత్ ద్రోణోడయేత్ | భక్షయేద్బదరీమాత్రాం వటికాంతాందివా నిశి | శ్లేష్మోదరనిహంత్యాశు నామ్నావైశ్వానరీవటి | దేవ దార్యన్ని మూలస్య కల్కంఘీ రేణ సాయయేత్ | భోజనం వ్యోషదుద్ధేన కుఘృతస్యరసేనవా |

తా. కుద్ధిచేసిన రసము కుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము లోహభస్మము కుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు యివి దినుసు కొక్కొకభాగము కుద్ధిజేసిన నాభి త్రికటుకములు చిత్రమూలము చంగల్యకోష్ఠ వానిలి నేలతాటిగడ్డలు వసపు వోమము యివి దినుసు కొకటింటికి 2 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి వేపచెక్క దానిపువ్వులు కాయలు అకులు వేళ్ళు అనువాని కషాయముతో 21 మార్లును గుంటులగరాకు రసముతో 7 మార్లును భావనజేసి తేనెగలిపి కలియబెట్టి కేగుపండంత మూత్రముజేసి యం దొకదానిని దేవదారు చిత్రమూలము అనువానిలో పాలుబోసి కల్కముగ కాచి యీ యనుపానముతోడ సాయం ప్రాతఃకాలములందు నేవించుచుండిన శ్లేష్మోదరము హరించు. భోజనమునందు త్రికటుకయుక్తముగ కాచబడిన పాలనుగాని వ్రలవకట్టును గాని తీర్చికొనవలయు.

సన్నిపాతోదరమునకు బృహదగ్ని ముఖచూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సర్జితౌరం యవతౌరం భల్లాతం గజపిప్ప
లీమ్ అజమోదావచాముస్తా దేవదారు విళంగకమ్ పాతా
దారునిశాహింగుభాత్రీ దాడిమపుష్కరమ్ వృద్ధదారు త్రి
పుచ్చించాయవాసి జీరకద్వయమ్ కర్పూరంనాగరంభారీ
మరిచంచాన్లువేతసమ్ మండూరమభయాశుంఠీ చాతుర్జాత
కరంజకమ్ ఆరగ్గధంతథా పంచలవణాని విచూర్ణయేత్ |
శిశుబ్రహ్మత్వచాతౌరం వారుణీపత్రచించికామ్ తిలకాండం
కోకిలాక్షంతౌరం వై నాపమార్గజమ్ తుల్యాంశం మాతు
లుంగాష్టైః ర్భావనాత్రయ భావితమ్ | ముస్తాకావ్యతైః స్త్రిధా
భావ్యమార్ద్రోత్థద్రవై స్త్రిధా బృహదగ్నిముఖోనామ్నా
కర్షైక ముదరాపహమ్ | గోమూత్రై ర్వాసురాభిర్వా
హ్యౌరనాశ్చైరధాపివా | సన్నిపాతోదరంచైవ గుల్మంహంతి
త్రిదోషజమ్ |

తా. సర్జితౌరము యవతౌరము శుద్ధిజేసిన జీడివత్తులు యేనుగపిప్పళ్ళు అజా
మోదము కనకుంగముస్తైలు దేవదారు వాయువిడంగములు కిరుబొద్ది (మ్రానిపసపు
పసపు యింగువ వుసిరికవరుగు దాడిమబెరడు పుష్కరమాలము వృద్ధదారు (బొద్ది
యాకు) తెగడ చింతచెక్కలతౌరము వోమము జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ కర్పూరము శొంఠి
గంటుభారంగి మిరియాలు పుల్లప్రబ్బలి చిట్టెపుపాడి కరకాగ్నయ శొంఠి చాతుర్జాతక
ములు క్రాసుగచెక్క రేలచెక్క పంచలవణములు కారుమునగతౌరము మోసుగచెక్క
తౌరము అవవికలిగట్టాకు తౌరము చించాతౌరము సువ్వులతౌరము గాలిమిడితౌరము
ఉత్తరేణుతౌరము వీనిని సమభాగములుగ మార్చముజేసి మాదీఫలరసము కుంగముస్తైల
కషాయము అల్లపురసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే మాదేసిమార్లు భావనజేసి కర్ష
ప్రమాణమును గోమూత్రముతోగాని సురతోగాని నేవించిన సన్నిపాతోదరము త్రిదో
షజనికగుల్మము వారించు.

శ్లో॥ స్ఫుహీక్షీరేణ సంభిన్నం విప్పలీచూర్ణ భక్షణమ్ |
సస్తాహేళమనంయాతి చిరజాతం జలోదరమ్ |

తా. పిప్పలిచూర్ణమును బొంతజెముడుపాలతో దడిపి యెండించి 5 చిన్న
ములయెత్తును బియ్యపుకడుగుతో 7 దినములు నేవించిన చిరకాలముగనుండు జలో
దరము వారించు.

జలోదరమునకు నహ్నివీర్య రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] చతుస్సూతంచ గంధోస్తా రజసి త్రిఫలాశి
లా ప్రత్యేకంచ ద్విభాగంస్యాత్తి వృక్షే పాలచిత్రకమ్ | ప్ర
త్యేకంచ త్రిభాగంస్యా త్రూషణం జీరదంతికా | ప్రత్యేక
మప్త భాగంస్యా దేకీ కృత్య విచూర్ణయేత్ | జయంతిన్నుకృ
యోభృంగీ వహ్ని వాతారితైలకైః | ఏకై కేన క్రమాద్భా
వ్యం సప్తవారంపుక కృఫక్ | వహ్నివీర్య రసోనామ ని
ష్కముష్ణ జలైః పిబేత్ | విరేచనం భవేత్తేన తక్రభుక్తం స
నైంధవమ్ | దినాంతే దాపయేత్పథ్యం వర్షయే చ్చీతలం
జలమ్ | సర్వోదరహరః ప్రోక్తోమూఢ వాతహరః పరః |

తా. శుద్ధిజేసినరసము 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 8 భాగములు పసపు
త్రిఫలములు శుద్ధిజేసిన మణిశిల యివి దినసుకు 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన తెగడ శుద్ధి
జేసిన నేపాళములు చిత్రమాలము యివి దినసుకు 3 భాగములు శొంఠి పిప్పలి మిరి
యాలు జీలకఱ్ఱ నేలదంతిచెక్క యివి దినసుకు 8 భాగములు వీనినెల్లదంచి చూర్ణము
జేసి తక్కలి బొంతజెముడుపాలు గుండుగలగర చిత్రమాలము అనుదము అనువాని
రసములలో ప్రతిదానిచే నేదేసిమార్లు క్రమముగ భావనజేసి నిష్కప్రమాణమును వృష్ణో
దకముతో నేవించిన విరేచనమై జలోదరము సర్వోదరములు మూఢవాతము వారించు.
పథ్యము 3 వ ర్షూమున మర్జిగలో నైంధవలవణమును గలిపి దీనితోడ యన్నమును
భుజింపవలయు. మఱియు నీ యాపధనేనకాలమున కితోదకమును వర్ణింపవలయు.

స్త్రీహూదరమునకు వంగేశ్వర రసము.

శ్లో॥ సూతభస్మంవంగభస్మం పల్లెకైకంప్రకల్పయేత్ | మృతంతా
మ్రుం గంధకంచ ప్రత్యేకంచ పలంపలమ్ | అర్కక్షీరైర్దీనం
మర్ద్యం సర్వం తద్గోళకీకృతమ్ | రుద్వాభ భూధరేపాచ్యం

పుటై కేసముద్దరేత్ | ఏషవంశేశ్వరోనామ స్త్రీహగుల్మోద
 రంజయేత్ | ఘృతైర్లంబా ద్వయంలేహ్యం నిష్కంశ్వేత
 పునర్నవామ్ | గవాంమూత్రైః పిబేచ్ఛాను రజసిం వాగ
 వాంజలైః | పంచాంగం దేవదారోస్తు చూర్ణంకర్ణంశివాంబు
 నా | మాషమాత్రం పిబేద్యస్తు స్త్రీహస్తస్యకరోతికమ్ |

తా. రసభస్మము వంగభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని
 దినము కొక్కొకపలముచొప్పున ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడుపాలతో 1 దినము మర్చించి
 ముద్దచేసి మాకుళ్ళలోనునిచి క్రింద వైన చీలమున్ను శేషముచేసి భూధర పుటంబిడి
 సాగంకీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెఱ్ఱును నేతితో నేవించి తోడనే నిష్కప్రమాణము
 తెల్లగలిజేరువేరు మార్లమునుగాని లేక పసపుమాల్లమునుగాని గోమూత్రములో గలిపి
 నేవించిన స్త్రీహోదరము గుల్మము వారింను. లేక కర్ణప్రమాణము దేవదారు * పంచాం
 గముల మార్లమును వుసిరికపండ్ల రసముతో గలిపి మాషప్రమాణము వై యాషధమును
 గలిపి నేవించిన స్త్రీహోదరము వారింను.

సర్వోదరములకు బ్రహ్మవటుకములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విడంగం దాడిమంకుప్తం † నింబత్వ గ్దహనం
 వచా| త్రూషంపాతాదేవదారు నిశావ్యాఘ్నినఖాభయా|
 రేణుకం రోహిణీచైలా త్రివృత్ప్రత్యేక క్షాన్తికమ్| నేపాళబీజ
 చూర్ణంచ దంతిమూలంబలంబలమ్| బ్రహ్మదండి రసప్రస్థం
 ప్రథమాజ్యం పురాతనమ్ | పూర్వకల్యాయతం పాచ్యం
 మృద్వగ్నాచనుపాచితమ్ | భక్షయేద్భదరాకారాం నిత్యం
 బ్రహ్మవటీశుభామ్| చతుష్షష్ట్యుదరవ్యాధీ సాధ్యాసాధ్యా
 న్నిహంత్యలమ్ |

తా. వాయువిడంగములు దాడిమవరుగు చంగల్యకోష్ఠు వేపపట్ట చిత్రమాలము
 లేక శ్రీగంధము వస త్రికటుకములు శిరుబొద్ది దేవదారు పసపు † వాక్రసునఖము

* పంచాంగములన—ఆకు వేరు విత్తులు పట్ట అనునవియ.
 † నిబంకన్వచ్ఛందనంచా. † పులితోడుగు.

కరక్కాయలు రేణుకలు కటుకరోహిణి యేలగులు తెగడ వీనిని దినముకు కర్ణ ప్రమా
 ణము చొప్పున ఖల్వములోనునిచి మార్లముచేసి 1 పలము శుద్ధిజేసిన నేపాళమార్లము
 1 పలము నేలదంతివేశ్యమార్లమును 1 ప్రస్థము బ్రహ్మదండివేర్లరసముతో నూరి కల్క
 ము చేసి వైమార్లముతో గలిపి 1 ప్రస్థము ప్రాత నెయ్యినిచేర్చి మృద్వగ్నీతోపక్వముగ
 వండి రేగుపండంత ప్రతిదినము నేవించుచుండిన సాధ్యాసాధ్యోదరములు గుల్మము
 కూల విద్రధి మొదలగు 64 వుదరరోగములు వారింను.

ఉదరములకు కదలీయోగము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గోదుగ్ధేకదలీపత్రం పిష్టమంతఃపుటంపచేత్ |
 తద్భస్మోదకపానేన సమస్తోదరనాశనమ్ |

తా. అరటివరుగును ఆవుపాలతో దడిపి ముద్దగనూరి పుటం బిడిన భస్మంబగు.
 ఆ భస్మమును సుడకములోగలిపి ద్రాగిన సర్వోదరములు వారింను.

ఆనాహరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆమంశకృద్వా నిచితంక్రమేణ భూయోవిబ
 ధ్ధంవిగుణానిలేన | ప్రవర్తమానం నయథాన్వమేనం వికార
 మానాహముదాహరంతి | తస్మిన్భవంత్యామ సముద్భవేతు
 తృష్ణాప్రతిశ్యాయశిరోవిదాహః | ఆమాశయేశూలముధో
 గురుత్వం హృస్తస్థంభ ఉద్గార విఘాతనంచ | స్తంభఃకటీ
 వృష్ణ పురీషమూత్రే శూలంచమూర్చా శక్వతశ్చఛర్దిః |
 శ్వాసశ్చపక్వాశయజేభవంతి తథాలసోక్తా నిచలక్షణాని |

తా. దుష్టపాతమువలన ఆమముగాని లేక పురీషముగాని క్రమముగ సంచితం
 బై కలుమురు బద్ధగింపబడినదై స్వమార్గమునంచు బాగుగా బ్రవర్తింపక వికారమును
 గలుగంజేయుచుండునది ఆనాహమనంబడు. ఆమమువలన జనించిన ఆయనాహమునం
 దు దప్పి పడినెము తలచుండు తాపము ఆమాశయమునకూల జడత్వము తోమ్మడచుట
 లేనుపులువెడలకుండుట నడుము వీపు మలము మూత్రము స్తంభించుట కూల మూర్చగలు
 గుట మలమునుక్రమ్ముట క్వాసము యీ అక్షణంబులు గలుగు. పక్వాశయమున జనిం
 చిన ఆనాహమునందు అలసరోగోక్తలక్షణంబులు గలుగు. అలసరోగలక్షణంబు లెవ్వి
 యనిన—శ్లో॥ కుక్షీరా నవ్యాతేత్యర్థం ప్రతామ్యే త్పరికూజతి | నిరుద్ధో మారుతశ్చైవం

కుక్షి పుషిధాశతి | వాతకర్షో విరోధశ్చ యస్యాకర్ష్యం భవేదపి | తస్యాలసకమాచప్తే
 త్పష్టా డ్దోరాతు మస్యచ || అనగా మిక్కుటముగ ప్రకృతులస్తంభించుట ప్రజ్ఞావిహీను
 డై భూమిపైబడి గొప్పధ్వనితో బొబ్బలిడుట వాతమున కధోముఖ వ్యాప్తిలేక నడ్డ
 గింపబడుటవలన కుక్షి వైభాగము హృదయము కంఠము మొదలగు వానియందు వాత
 ము సంపదించుట వాతము మలము బంధింపబడుట మిక్కుటముగ దప్పి తేనవులు గణా
 గుట ఈ లక్షణములుగలది అలసక మనంబడుననుట.

శ్లో|| [చరణే] ఆనాహమత్మ్య గ్రురుజుసశబ్దం కృత్యానిలోంత్తే
 ద్వయమూర్ధరోధాత్ | అపూపయక్తో జతరోయతిస్యా దా
 నాహమాద్యాః పదిచక్షుతేచ ||

తా. విరుద్ధములగు నన్నపానాది నేనవలవలన వాతము బ్రకోపించి ఊర్ధ్వార్ధో
 మార్గ ప్రతిబంధముగలదై ప్రేగులయందు శబ్దమును కడుభయంకరమైన నొప్పి గలుగం
 జేయును అపూపాకారముగ గడువును నుబ్బునటులంజేయునది ఆనాహరోగమని
 పెద్దలు వదించెదరు.

ఉదావర్త నిదానము.

శ్లో|| [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] రూత్యైః కోద్రవముద్గ మూర్ణ
 చణ్ణైః కృద్ధోనిహోధస్సిరాణ్ | రుధ్వావర్త్యమలంచ శోష్య
 కురుతే విఘ్నాత్రసంగంతతేః | హృస్సేష్టే ప్యథవస్తిమస్త
 కరుజం సశ్వాసకాసజ్వరమ్ | గచ్ఛన్నూర్ధ్వమసౌ హిసూ
 నమరుచిః కంఠూహ్యుదావర్తకృత్ ||

తా. కూతుకరద్రవ్యములు కొఱ్ఱలు పెసలు జొన్నలు సెనగలు అనువానిని మి
 క్కుటముగ భుజించుటవలన వాతము బ్రకోపించి అధోగతసిరలబంధించి మలమునూ
 ర్ధ్వముగజేసి యెండించి మలమూత్రములనడ్డగించి అొమ్ము పీపు కణతలు పొత్తికడుపు
 తల అనువానియందు నొప్పిని శ్వాసము కాసము జ్వరము శోఫ అరుది కంఠములో నవ
 అనగా నోకరింతలు. (అనువాని గలుగంజేసి మూర్ధ్వముఖంబై వుదావర్తరోగమును
 గలుగంజేయు.) వుదావర్తమన—(మలమునోటినుండి వెడలుట.)

శ్లో|| [మతాంతరే] వాయుః కోష్ఠానుగోరూక్ష కమాయ కటుతి
 క్షుతైః | భోజనైః కుపితస్సద్య ఉదావర్తంకరోతిచ | వాత

మూత్రపురీమాశ్రుకఫమేదోవహానివైః | సోతాంస్యదావర్త
 యతిపురీషం చాతివర్తయేత్ | తతోహృద్వస్తి నూలార్తో
 హృల్లాసారతిపీడితః | వాతమూత్రపురీమాశిక్పచ్చేణలభతే
 నరః | శ్వాసకాసప్రతిశ్చాయ దాహమోహతృమాజ్వరాణ్ |
 వమిహికాగ్ని శిరోరోగ మనశ్శృణణ విభిమాణ్ | బహూ
 నన్యాంశ్చలభతే వికారాన్వాతకోపచాణ్ ||

తా. రూక్ష వగరు కారము చేడుగల పదార్థముల భుజించుటవలన శోష్ణకత
 వాతము బ్రకోపించి తక్కిణమున వుదావర్తరోగమును గలుగంజేయు. మతీయు వాతము
 మూత్రమల అశ్రు కఫ మేదస్సుల వహింపుచుండు సోతోహర్షములయందు వ్యాపించి
 మలమును శోషింపంజేసి పూర్ధ్వముగ వెడలింపంజేయు దానివలన హృదయము పొత్తి
 కడుపు అనువానియందు మిక్కుటముగ శూల నోకర అస్వాస్థ్యముగలిగి మల
 మూత్రవాతములు కడుకష్టముమీద వెడలుటయే గాక శ్వాసము దగ్గు పడినెము
 తాపము మోహము దప్పి జ్వరము వాంతి యెక్కిళ్ళు శిరోరోగము మనస్సునకు
 భ్రాంతి వందముగ వినుట ఈ మొదలగు పలువిధ వికారములు వాతప్రకోపమువలన
 గలుగు.

ఉదావర్తా సాధ్య లక్షణము.

శ్లో|| తృష్టార్దితంపనిక్లిప్తం క్షీణంశూలైరుపద్రుతమ్ |
 శకృద్వ్యమంతం మతిమానుదావర్తినముత్స్పిజేత్ ||

తా. దప్పి క్షేకము క్షయము శూల అనువానివలన పీడితుడై మలమును వమనము
 నేయునట్టి వుదావర్తరోగిణి బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు వర్ధింపవలయు.

శ్లో|| ఆనాహవదురావర్త విధినాసముపాచరేత్ |
 ద్వయేహితంవిశేషేణ చూర్ణమగ్నిముఖంసదా ||

తా. ఆనాహచికిత్సలనే వుదావర్తమునందు సగాజేతుండగు మతీయు ఆనా
 హోదావర్తములయందు అగ్నిముఖచూర్ణము విశేషముగ హితకరంబు.

అగ్నిముఖ చూర్ణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] చిత్రకాతివిషాగుష్ఠ హింగుసావర్పలం వ

చామూగధీపాక్షరం భాక్తీకాయ వాసివిశ్వభేషజమ్|యవతౌ
 రంవిడంగానిమరిచంగంధిశౌండికమ్| ఏతానిసమభాగానిసర్వ
 తుల్యాహారీకీ | ఏతదగ్నిముఖంనామ చూర్ణమాశు సుఖా
 వహమ్ | శుంఠ్యంబునాకోష్ఠజలైఃప్రాతస్సేవ్యంఘృతేనవా|
 హన్యాదజ్జర్ణమానాహం జ్వరోదా వర్తకుండలి | అర్చాసి
 గ్రహణీదోషంప్లీహాధ్మానంచదాగుణమ్ | హిక్మాంశ్వాసం
 జయేత్కాసందీపయేచ్చహుతాశనమ్| వస్త్రీహృన్నాభికోష్ఠ
 స్థంమహాంతందోషసంచయమ్| నిర్హరేద్దివిధంచాన్నంభస్మీ
 భవతితత్తణాత్ ||

తా. చిత్రమూలము అతివస చంగల్యకోష్ఠ యింగువ సావర్ణులవణము వస పిష్ట
 శ్చు పుష్కరమూలము (దీని యభావంబున నేలములక వేళ్ళు) గంటుభారంగి అమము
 శొంఠి యవజ్జైరము వా.రువిడంగాములు మిరియాలు మోడి గజపిప్పళ్ళు వీనిని సమ
 భాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి దానికిసమముగ కరక్కాయల చూర్ణము గలిపి 1 లేక
 2 మాడలయెత్తును శొంఠి రసముతోగాని లేక వుష్ణోదకముతో గాని లేక ఆవునేతితో
 గాని ప్రాతఃకాలమున నేవించిన అజీర్ణము ఆనాహము పురాణజ్వరములు వుదావర్తము
 వాతకుండలి అర్చుస్సు గ్రహణి భయంకరమైన ప్లీహాదరము కడుపుబ్బరఃకుయెక్కిళ్ళు
 శ్వాసకాసములు పాత్రికడుపు తొమ్ము నాభి కోష్ఠము అనువానియందు వాత పిత్త
 క్షేమ్య సంకలితములవలన జనించు రోగములు అగ్నిమాంద్యము వీనినిహరింపజేసి పలు
 విధాన్నముల భక్షించినను తక్షణమున భస్మం బగునటులంజేయు. ఇది అగ్ని ముః
 చూర్ణమనంబడు దీని సేవనవలన కడుగుఖము గలుగు.

అనాహూదావర్తములకు యోగసార రసము.

శ్లో|| [జాతుకర్ణే] సూతంగంధంవిషంతామృంభస్మసేపాళతాళకమ్|
 తౌరత్రయంపటోలంచపంచకోలంసరామతమ్|శంఖచూర్ణం
 సమాలోడ్యజంబీరా మ్లేసమగ్దయేత్ | లశునస్యకమాయేణా
 ప్యక్షజేసర సేనచ | తాంబూలవల్లీనిర్గుండిమాతులుంగార్ద్రక
 ద్రవైః | తతశ్చవటికామాష మాత్రాంకృత్వా ప్రయోజ
 యేత్ | సర్వగుల్మేశుశూలేషుశ్వాసకాసోదరేషుచ| అనాహే

చాప్యదావర్తే సన్నిపాతేచదారుణోయోగసార రసోహ్యే
 షజాతుకర్ణేన నిర్మితః ||

తా. కుద్దిజీసిన రసము కుద్దిజీసిన గంధకము కుద్దిజీసిన నాభి తామ్రభస్మము
 కుద్దిజీసిన సేపాళములు కేకులుగవాలిచి కుద్దిజీసిన తాళకము యవజ్జైరము స్వజ్జైరము
 టంకణజ్జైరము చేతిపాట్ల పంచకోలములు యింగువ శంఖభస్మము వీనిని సమభాగము
 లుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసము కెల్లులిపాయల కషాయము గచ్చవిత్తులరసము
 తమలపాకురసము వావిలాకురసము మాదీఫలరసము అల్లపురసము అనువానితో బాగుగ
 మర్చించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి అనుపావవిశేషములతో నేవించిన సర్వగుల్మ
 ములు కూలలు శ్వాస కాసములు వుదరములు ఆనాహము వుదావర్తము దారుణమైన
 సన్నిపాతము నశించు. (తవ్వెడు జొన్న కలిలో రి బాట్లు వుమ్మెత్తైకురసము గలిపి
 త్రాగిన యిరువాయి కట్టకమూత్రము వెడలుటయేగాక రక్తమూత్రము సగా హరించు.
 ఈతవేళ్ళకషాయము గిద్దెడు కొమ్మన పిండివేళ్ళరసము తవ్వెడు మలుదోసవిత్తులు సో
 లెడు వీనినెల్ల నేకముజేసి సోలెడురసములో సస్కాని యెత్తుపంచదార 1 తులము జీల
 కఱ్ర 1 తులము యేలకులు మాడ మెత్తు కుద్దిచేసిన సేపాళపు గింజలు గ్రహించి యుద
 కముతోనూరి కలిపి సేరు రసమును త్రాగిన బంధింపబడిన మలమూత్రములు వెడలు.)

శ్లో|| ఉదావర్తే సమభ్యజ్య స్విన్నగాత్ర ముపాచరేత్ |
 అనాహేచతథా కార్యం వస్త్రీవర్తేశ్చకర్మణా |

తా. ఉదావర్తము ఆనాహము అనువానియందు శరీరమునకు చమురుబట్టించి
 గాచి చెమటను స్రవింపజేయుటయేగాక వస్త్రీకర్మంజేసి పిదప ఆసనములో భేదనవ
 ర్తీనునిచి మలమును వెడలింపం జేయవలయు.

శ్లో|| [మతాంతరే] ఉద్ధారస్యావరోధేతు సైహికం ధూమమాచ
 రేత్ | ఛర్దినిగ్రహణం జాతే వమనం లంఘనంహితమ్ | విరే
 చనంచాత్రమతం తైలేనాభ్యంజనంహితమ్ | వస్త్రీశుద్ధికరై
 స్సిద్ధం చతుర్గుణ జలంషయః ||

తా. తేనుపుల నడ్డగించుటవలన జనించిన వుదావర్తమున స్నిగ్ధపదార్థము నగ్ని
 యందువైచి దానిధూపమును పానము సేయవలయు. వాంతిని నడ్డగించుటచే జనించిన
 వుదావర్తమున వమనము లంఘనము విరేచనము తైలాభ్యంజనము అనువానిని చుటయు

వ స్తికుద్ధి కరావధయు క్షముగ గావబడిన క సాయములో 4 భాగములు పాలుగలిపి దా నిసేవననుజేయించవలయు.

ఉదావ ర్తమునకు నారాచ చూర్ణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఖండంపలం త్రివృత్తాక్షః కృష్ణాకర్ణద్వయంచూర్ణ మ్ | ప్వాగ్భోజనస్యమధునా బిడాలవతకం నరోలిహ్యత్ |
వతద్గాఢపురీషేజ్జేయం విజ్ఞై రుదావర్తే |

మధురంనరవశి యోగ్యం చూర్ణం నారాచకంనామ |

తా. ఖండకర్కర 1 పలము కుద్ధిజేసిన తెగడ చూర్ణము అక్షప్రమాణము పిప్ప లిచూర్ణము 2 కర్ణములు యిటుల వానినెల్ల నేకముజేసి భోజనాత్సూర్యము బిడాల పతకమును (అనగా 1 రూపాయయెత్తును) లేనతో భక్షించిన మలబద్ధమును వుదా వర్తమును వారించు. ఇవి మధురముగ నుండుటచే భూపతులకు యోగ్యంబు.

ఫల చూర్ణము.

శ్లో॥ ఫలంచ మూలంచ విరేచనోక్తం హింగ్వర్కమూలం దశ మూలమగ్ర్యమ్ | స్సుక్ష్మిత్ర కశ్చేతి పునర్నవాచ తుల్యాని సర్వైర్వ్రవణానిపంచ | స్నేహైస్సముద్రైస్సహజర్ణరాణిసశం ఖసంధౌ వివచేత్సులిప్తేపక్వంసుపిష్టం లపనంతదన్నైః పా వైస్తథానాహ రుజామయఃఘ్నుమ్ |

తా. రేచకరములైన ఫలములు లేక వేల్పు యింగున జిల్లేడువేరు దశమూలములు త్రిఫలములు జెముడు చిత్రము లము గలిజేగు యివి సమభాగములు వీనికి సమము పంచ లవణములు యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి శంఖమునందునిది దానినండులకు పుష్పా కేలాలును నేతితోనూరి పూసి పుటంబిడి సాంగతీలమున దీని ఖల్యములో నునిది అన్నముతోడగాని లేక యాదకముతో గాని సేవించిన ఆనాహము వారించు.

తుంబురు చూర్ణము.

శ్లో॥ తుంబురుశ్చా భయాహింగు పౌష్కరం లవణత్రయమ్ |
యవానిచయవత్కౌరం విడంగేనసమానిచ |

త్రివృత్తిగుణితంచూర్ణం పిబేదుష్టేణవారిణా |

ఆనాహముద రాణ్యష్టా నిడ్బంధంచాపినాశ యేత్ |

తా. ధనియాలు కరక్కాయ యింగున పుష్కరములము నైంధవలణము బిడాలవణము కాచలవణము వోమము యనజౌరము వాయుబిడంగములు అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికి 8 భాగములు కుద్ధిజేసిన తెగడచూర్ణము గలిపి ప్రష్టాదకముతో సేవించిన ఆనాహము సశ్వీదరములు మలబద్ధము నశించు.

భేదన వర్తి.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] గోమూత్ర ఛర్దిఫలరామరదంతికైశ్చ కం కష్టనైంధవబిడైశ్చ గుడప్రగాఢైః | ఆగారధూప సహితై రితి నస్త్రులేపా ద్వర్తీ రుదే గ్రధిత విడ్వటికామయఘ్నుః |

తా. మ్రంగపండు యింగున నేలదంతికైక్క కుంకుడుపండ్లు నైంధవలణము బిడాలవణము బెల్లము కరుధూపము వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతోనూరి కోక బట్టకుబట్టించి వర్తిజేసి ఆసనమునందునిదిన వుంటుగట్టి వెడలకుండెడి మలము సగా జెడలు.

శ్లో॥ త్రివృత్కృష్ణా హారీతక్య స్త్రిచతుః పంచభాగతః |
గులికాగుడతుల్యాస్యా ద్విశ్శ్చంధన గదాపహః |

తా. తెగడ 8 భాగములు పిప్పళ్ళు 4 భాగములు కరక్కాయలు 8 భాగములు యిటుల వానినికలితోనూరి గుడచ్యారమునకు దగినటులయ్యంతుజేసి ఆసనములో నుని దిన బంధింపబడియుండుమలము జెడలు.

విద్రధి నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] త్వగ్రక్తమాంస మేదాంసి ప్రదూష్యాస్థిన మ్మాశ్రితాః | దోషాసోధంశవైర్ఘోరం జనయంత్యుచ్చితా భృశమ్ | మహాశూలం రుజాపంతం వృత్తంవా కృశవాయ తమ్ | సవిద్రధిరితిఖ్యాతో విజ్ఞేయః వద్విధశ్చసః | కృశస్తో మైస్సమస్తైశ్చ క్షతేనాప్య నృజాతథా | వణ్ణామపిహితేసాం తు లక్షణం సంనిగద్యతే |

తా. వాతాదిదోషములు కడుదుష్టంబులై అఘోల వాక్రయించి త్వక్ రక్త మాంస కేదముల తెరచి పుత్పత్తియగునపుడే కడుకూల పీడతోగూడి అస్తీ పర్యంఠము వ్యాపించియుండు మూలముగలదై గుండ్రముగగాని లేక నిడుపుగగాని నుండు భయంకరమైన వాపును మెల్లమెల్లగ గలుగంజేయు యిదియ విద్రధి యనంబడు యిది వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత క్షుత రక్తములనరి విధంబులు. యికవానిలక్షణంబుల నవించెద.

వాతవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో! కృష్ణోరుణోవా విషమో భృశమత్యర్థవేదనః |

చిత్రోత్థాన ప్రపాకశ్చ విద్రధి ర్వాతిసంభవః |

తా. నల్లగాని యెఱ్రగాని విషమమన కొకానొకపుడు సన్నగ వొకా నొకపుడు లావుగ నుండినదై కడువేదనాయుక్తమై జనించిన పలువిధములైన పుత్పత్తి పాములతో గూడియుండునది వాతవిద్రధియని దెలియవలయు.

పిత్తవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో! [చరకే] పక్వోదుంబరసంకాశ శ్యావోజ్వరదాహవార్హ |

క్షిప్రోత్థాన ప్రపాకశ్చ విద్రధిః పిత్తసంభవః |

తా. పండిన అత్తిపండువలెగాని లేక నలుపువర్ణముగగాని నుండినదై జ్వరదా హములతోడంగూడి తీవ్రమైన పుత్పత్తి పాకములంగలది పిత్తవిద్రధియని తెలియ వలయు

శ్లేష్మవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో! శరావసదృశః పాండు శ్శీతస్నిగ్ధోల్పవేదనః |

చిరోత్థాన ప్రపాకశ్చ విద్రధిః కఫసంభవః |

తా. మూకుడుతో సమానమైన యాకారము పాండురవర్ణము శీతలము స్నిగ్ధ త్వము అల్పవేదనగలదై సావకాశమువొంది పుత్పత్తి పాకములంజెండునది కఫవిద్రధి యని తెలియవలయు.

పండిన విద్రధియొక్క స్రావము.

శ్లో! తనువీతనితాశ్చైషా మాస్రానాః క్రమశఃస్పృతాః |

తా. వైశిష్ట్యబదిన వాత పిత్తశ్లేష్మ విద్రధులు పండినయెడల వానియందు వా తాదిక్రమముగ సన్నగ పసపుర్రముగ తెల్లగ స్రావముగల్గు.

సన్నిపాతవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] నానావర్ణరుజాస్రావోఘంటాలో విషమో

మహాః | విషమంపచ్యతేచాపి విద్రధిస్సన్నిపాతికః |

తా. పలువిధములైన పీడ స్రావముగలుగుట గంటవలె నుండుట చిన్నదిగ గాని విషమముగ (అనగా అసాధ్యముగ నుండుట) పెద్దదిగనుండుట విషమపాకమన (కొంతభాగము చిరకాలమువొద మఱికొంతభాగము తీవ్రముగ గంభీరముగ వ్రుత్తాన ముగ పొడవుగ క్రిందుగపండుట) ఈ లక్షణములు గలది సన్నిపాత విద్రధియని తెలియ వలయు.

అభిఘాతవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో! త్రైస్తైర్భావై రభిహితే క్షతేవాపధ్యకారిణః |

క్షతోఘ్నావాయువిసృత స్సరక్తంపిత్తమీరయేత్ |

జ్వరస్తృష్ణాచదాహశ్చ జాయంతే తస్యదేహినః |

ఆగంతువిద్రధిక్షేయః పిత్తవిద్రధిలక్షణః |

తా. కాన్ఠలోచ్చ పాషణాదికములవలన అభిఘాతముగాని లేక గాయముగాని గలిగియుండునపుడు అపశ్యము వేయుటవలన వాతము బ్రకోపించి తన్ములంబునవృద్ధిం జెందిన క్షతోష్ణ రక్త సహితంబై పిత్తమును బ్రకోపించుంజేసి జ్వరము దప్పి తాపము అనువానిని గలుగంజేయుచు పిత్తవిద్రధి లక్షణయుక్తంబైయుండిన అభిఘాతవిద్రధి యని దెలియవలయు.

రక్తవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో! కృష్ణాస్ఫటావృతశ్శ్యా వస్తీ ద్రదాహ రుజాకరః |

పిత్తవిద్రధిలింగస్తు రక్తవిద్రధి రుచ్యతే |

తా. నల్లనిస్ఫటికములతో వ్యాపంబై శ్యామలవర్ణము తీవ్రమైన తాపము పొట్టు జ్వలముగలదై పిత్తవిద్రధి లక్షణయుక్తంబైయుండునది రక్తవిద్రధి యనంబడు.

శ్లో! [అయుర్వేదే] పవనేన స్తనసిరా స్సంవృతాః స్రావ్యయోషి

తామ్ । నూతానాంగర్భిణీనాంతుసంభవేచ్ఛ్యయధుర్ఘనః ।
 స్తనేస్త్రీయస్సుమథేవా బాహ్యవిద్రధిలక్షణః । నాడినాం
 నూత్నవక్త్రీన్యాత్కన్యానాంనసజాయతే ।

తా. ప్రసవించిన స్త్రీలయొక్కగాని లేక గర్భిణీస్త్రీయొక్కగాని పాలతోగూ
 దియుండు స్తనములయందు వాతముబ్రకోపించి పిరలంజెంది వానిముఖముల సంబంధితం
 బులుంచేసి బాహ్యవిద్రధి లక్షణంబుగల కఠినమైనవాళును గలగంజేయు. యిదియై
 నవిద్రధి యనంబడు కన్యకలయొక్క స్తననాడిముఖములు నూత్నంబులుగనుండుట న
 లన వారలకే ప్రసవిద్రధిజనింపటంకు (యిది వాతాది విద్రధులయంతే అంతర్భావమును
 జెందియుండు.)

అంతర్విద్రధి లక్షణము.

శ్లో । పృథక్సంఘాయ వాదోపాః కుపితాగుల్మరూపిణమ్ ।
 పల్కేకవత్సమున్నద్ధ ముతః కుర్వంతివిద్రధిమ్ ।

తా. కఠినమధ్యమున వాతాదిదోషములు ప్రత్యేకములుగగాని లేక వొకటిగ
 జేరిగాని బ్రకోపించి గుల్మరూపంబై పుట్టవలెవెరిగి విద్రధినిగలగంజేయు. ఇదియఅం
 తర్విద్రధి యనంబడు.

విద్రధి స్థానములు.

శ్లో । [మాధవనిదానే] గుదేపక్తిముఖేనాభ్యాంకుక్షోవంక్షణయో
 స్తథావృక్కయోస్త్రీహ్నియకృతిహృదయేక్లోమ్నిచాప్య
 థ । ఏషాముక్తానిలింగానిబాహ్యవిద్రధిలక్షణైః । గుదేవా
 తనిరోధస్తువస్త్రాకృచ్ఛాల్పిమూత్రతా । నాభ్యాంహిక్కా
 తథాతోపఃకుక్షోమూరుతకోపనమ్ । కటిపుష్కగ్రహస్త్రీవోవం
 క్షణోజ్ఞేవ విద్రధౌ । వృక్కయోః సార్వసంకోచస్త్రీ
 హ్నియకృచ్ఛాల్పసావరోధనమ్ । సర్వాంగప్రగ్రహస్త్రీవో
 హృదికంపశ్శబాయతే । శ్వాసాయకృతిహిక్కాచక్లోమ్ని
 పేహీయతేపయః ।

తా. గుదము మూత్రచ్ఛారము బాధుకుక్షి అందసంధులు కుక్షిపిండము స్త్రీహము
 యకృత్త హృదయము క్లోమము (పిపాసాస్థానము) అనునీళ్లములయందు విద్రధి

జనించి బాహ్యవిద్రధి లక్షణ యుక్తంబై యుండు విద్రధి గుదకుఘ్రమున జనించినవార
 మునకు ప్రతిబంధముగలగు పాత్తికడుపు మధ్యమున జనించిన కష్టము మీద కొంచ
 కొంచముగ మూత్రము తెడలును వాళి మధ్యమున జనించిన యొక్కిశ్యు మహాపూర్వక
 మైన క్షోభగలుగు ప్రక్కల యందు జనించిన వారము బ్రకోపించు గజ్జల మధ్యమున
 జనించిన నడుము నీత్ర యివి బలముగనీచును కుక్షిపిండ మధ్యమున జనించిన పార్శ్వ
 ములయందీచువుగలగు స్త్రీహస్థానమున జనించిన యెగయుూపిరి కష్టనింపంబడువ్యాధయ
 మునజనించిన సర్వాంగ గుల నీచుపు కంపనము గలగు యకృత్త మధ్యమున జనించిన
 శ్వాసము యొక్కిశ్యుగలుగు క్లోమస్థానమునందు జనించిన పుమూగు పునకసానలు
 వందిచ్చుగలుగు.

విద్రధిస్థాన విద్రమనిము.

శ్లో । నాభేరుపరిజాఃచక్వా యాం శ్వాత్స్యమితరేత్వధః ।
 అథస్సృతేషుజీవేత్తు స్రుతేషూర్ధ్వం నజీవతి ।

తా. వాళికైనజనించిన విద్రధి పండినయెడల ముఖమునలన వాస్త్రికముగలు
 గు (వాళికైంఠుగ జనించిన విద్రధి యందు గుదచ్ఛారమునలన స్త్రికముగలుగు వాళి
 యందు జనించిన విద్రధియం దిహమార్గములగ స్త్రికముగలుగు) విద్రధి యందశోభాగ
 మునలన స్త్రికముగలవారి జీవించుననియు పూర్వభాగమునలన స్త్రికము లలగోగి
 మృతజిండునని తెలియవలయు

విద్రధిసాధ్యా సాధ్యములు.

శ్లో । హృన్నాభివస్తివర్జ్యంయే తేషు భిన్నేషునాహ్యధః । తేవేస్త్ర
 దాచిత్పురుషా నేతరేషుకథంచన । సాధ్యావిద్రధయఃపంచ
 వివర్జ్యస్సాన్నిపాతికః । ఆనువక్వవిదగ్ధత్వం తేషాంశోభవదా
 దిశేత్ ।

తా. అమ్ము వాళి పాత్తికడుపు అను నీస్థానములయందుగాక తక్కిన స్థాన
 ముల (అనగా స్త్రీహము క్లోమము యెడలగుస్థానముల) విద్రధిజనించి వెలుపల పగిలిన
 యెడల ఒకానొకవును గోగిజీవించు. హృన్నాభిరస్తుపులయందైనయెడల శోగి మృతి
 జెండు మఱియు వైజిప్పడిన రి విద్రధులు సాధ్యంబులు సన్నిపాతివిద్రధి అసాధ్యం
 బు. వానిలో ఆను వక్వ విదగ్ధరథలు రి ను వాపురంటినని తెలియవలయు.

అసాధ్యవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ ఆధ్మాతంబద్ధవిష్యందం ఛర్దిహిక్షాత్ప్రమాన్వితమ్ | రుజాశ్వా
ససమాయక్తం విద్రధిర్నాశయేన్నరమ్ |

తా. విద్రధియందు కడుపుబ్బరము మూత్రప్రతిబంధము వాంతి ఎక్కిళ్లు దప్పి
చాట్లు క్వాసము అనునవి గలిగిన రోగి మృతిజెందునని దెలియవలయు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] రోష్యేబహిర్వాహిత గుర్భోస్థావి
ద్రధిరుచ్యతేవిద్రధిర్నాతిహి ధ్మావాక్ శ్వాసవాక్ నాభిదేశతః |

తా. రోష్ణమునకు లోనగాని లేక వెలుపలగాని కడుపుమెప్పి వాపుగలిగిన విద్ర
ధియనంబడు. వీనియందు ఎక్కిళ్లు క్వాసము నాభిలోనుండి జనించిన రోగి మృతిజెందు.

విద్రధిసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదేవారి నిరోధంతు వస్తాకృచ్ఛాల్ప
మూత్రతామ్ | కురుతే విద్రధిఃపుంసాం తస్యాణా రక్త
మోక్షణమ్ |

తా. గుదము రక్తి అనుష్ఠముల పురుషునికి జనించిన విద్రధియందు వాత ప్రతి
బంధము అల్పమూత్రత్వము క్రమముగ గలగుదానియందు తొలుత రక్త ప్రావణముచే
యింపవలయు.

వాతవిద్రధి చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] క్వాశేవరుణవల్లస్య పిబేద్వా సైంధవం
తథా | శిలాజతుసమంహింగు మసాధ్యం విద్రధిజయేత్ |

తా. సైంధవలకణము శిలాజతుభస్మము ఇంకను వీనిని సచభాగములుగ నుంచి
గాని ఉలిమిడివేళ్ళ కసాయముతో నేవించిన అసాధ్యవిద్రధులు హరించు.

శ్లో॥ క్వాశంశిగ్రో ర్వచాయాశ్చ హింగుసైంధవచూర్ణకైః | సం
యుక్తంపాయయేచాంత్యైఃవిద్రధిరోగపీడితమ్ |

తా. ఇంకను సైంధవలకణము వీనిని సచభాగములుగ చూర్ణముచేసిమునగ చెక్క
వన అనుభాని కసాయములోగలిపి నేవించిన విద్రధిహరించు.

చిత్రికాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చిత్రిమూలస్యత్వక్పంచాశక ధన్వయాసవా
పాపాతాచ | ఉగ్రాపునర్న వాద్వయ శిగుత్వస్థలా భూషీలు
నిర్దుండ్యః చవ్యాయాషేద్ర యవఖదిరసార కింశుక త్రిఫలా
ద్వికరంజంత్రివృద్ధంతి పుష్కరకణామూల సహచరైరందాః |
పుఫకప్పలాశ్యేషాం సప్తదశమూలకస్య పుఫకద్విపలంచ | స
ర్వమిదం ద్వాదశదోశేజలేచ సాచయేద్విధినా | అష్టాంశేవ
శేషితేతస్మిన్నవ వస్త్రప్రతిస్పృతం భవతి | క్వాశేతథావైద్వి
శత పలంగుడంచ నిక్షిపేత్సస్యక్ | రోశామృతాకుమారీతప
స్వివీ మధుహుతేభుకృష్ణాచ | ఆర్ద్రకరజని పునర్న వా గో
మయరసంచ మిశ్రయేత్తత్ర | గవాంమూత్రంసన్ని సైలంచ
పుఫకప్పఫకప్పిస్తంచాదాయ | అభయానాంచసహస్రం గో
మూత్రస్విన్నం జస్య గిలంలోడ్యశనైర్బుభయః | ఏతద్ద్రావ్య
లోడ్యవిపచేదవతార్యహింగుశుంతి మరీచకణానామ్ | పుఫ
క్తిపలానాంచూర్ణ మయోరజసష్టట్టలానిత్రతావపేత్ |
శీతేతోమధునః ప్రస్థచతుష్టతద్ధాస్యేనిథాపయేత్పక్షమ్ |
ఏతజ్జ్వాంకాయ శేషకఢిఘోయంక బలగ్రహం లేహయేత్పాతః |
ఏతద్దుల్కాపరంచనిహన్యా ద్వివిధానిదాకుణాని | శూలా
స్యష్టీలానాహ త్తయవిషయజ్వర తృద్విద్రధీంశ్చాపి |

తా. చిత్రిమూలపుపట్టరి అశకములు ఈటిమూల అడ్డసరము కిరుబొద్ది కెల్లలి
తెల్లలితేరు ఎత్తలితేరు మునగ పట్టము తరపులగము ముచ్చకుమికి వానిలిచవ్యము నల్ల
తీడి కొడిగనాల కామ ములుమోగుగ త్రిఫలములు కానుగ చెక్క నెలలిచెక్క తెగడ
శేలదంతి పుష్కరమూలము (వీనియభావంబున అముదపువేళ్లు) మోడి గోరింటి అముద
పువేళ్లు ఇది దినుసుకు 7 పలములు దశమూలములు (అనగా మారేడు గుమ్మడు రెక్క
0 కలిగొట్టు రోలపొన్న శేలముః 1 నక్కపొన్న పెద్దములక పల్లెరు) ఇవి దినుసుకు
2 పలములు యిటుల వాని నెల్లదంచి 12 ద్రోణముల నుదకముతోనీ కి త భాగముగ

కషాయముకాచి కొత్తనస్తుములో వడియగట్టి అంతు 200 పలముల బెల్లము నేతివీర తిప్పతీగ కలబంద తపసివేరు యిప్పపువ్వు చిత్రమాలము కరక్కాయలు అల్లము పసుపు గలిజేరు అనువానిచూర్లము గోమయరసము గోమూత్రము నెయ్యి తెల్లఅకునానె యివి దినుసుకు 4 నేరులు గలిపి పిదప 1000 కరక్కాయలను విత్తులును దీసి గోమూత్రము లో నానబెట్టి యొందించి వైచానిలో బాగుగ గలిపి గరిటెకాడతో గలియబెట్టుచు పాకముజేసి దినునపుడు యింగున కొంతి మిరియాలు పిప్పళ్ళు అనువాని చూర్లమును దినుసుకు 3 పలములు వుక్కుపాడి 6 పలములు గలిపి సాంగళిలమున 4 ప్రస్థములు తేనెబోసి ధాన్యరాశియం దొక పక్షంబునిది ప్రాతఃకాలమున 1 రూపాయ యెత్తును నేవించిన గుల్మము దాహమైన పలువిధకూలలు అట్టిలము తీయము వివచజ్యగము దప్పి విద్రధి వారించు. ఇది కాంకాయజనవలన జెప్పబడియె.

శ్లో॥ విద్రధౌన్రణవత్సర్వం కర్మకుర్యాద్భిషగ్వరః॥

తా॥ విద్రధిరోగమును న్రణమునలనే చికిత్సంపవలయు.

రక్తవిద్రధియం దుపచారము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తాధిక్యేనైవస్థ్యాం పిత్రవిద్రధివస్థ్రియః॥

స్యగ్రోధస్యత్వచశ్చైన్న మంజిష్ఠాయాః కషాయకమ్॥

ఆరగ్యధకషాయేణ నిశావహ్ని నికుంభకమ్॥

పిష్ట్యాఖాదేజ్జయే త్తేన విద్రధించరజోధికమ్॥

తా. పొత్తికడుపుయందు జనించు రక్తవిద్రధియందు పిత్రవిద్రధి చికిత్సం జేయవలయు. మట్టిపట్టి మంజిష్ఠి అననీ 2 ను సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి త్రాగినను లేక పసుపు చిత్రమాలము పెద్దప్రమానుచెక్కఅనువానిని రేలచెక్క కషాయముతోనూరి త్రాగినను రక్తవిద్రధి వారించు.

పిత్రవిద్రధియం దుపచారములు.

శ్లో॥ కలుకంవత్సకోశీర భూనింబాతివిపాకణా॥

ముస్తాచందన దార్శన్యచ భూనింబాశీరవత్సకమ్॥

పద్మాదురాలభాశుంతీ వత్సకత్వగ్ని సాచితమ్॥

రక్తపిత్రాతిసారఘ్నం పిత్రవిద్రధినాశనమ్॥

తా. కలుకరోహిణి కొడిసెపాలు కట్టివేరు అతిరస నేలవేము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి త్రాగినను లేక తుంగముపైలు శ్రీగంధము మౌనిపసుపు నేలవేము కట్టివేరు కొడిసెపాల పద్మకావ్యము దురదగొండి కొంతి కొడిసెచెక్క. వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకాచి త్రాగినను రక్తపిత్రాతిసారములు పిత్రవిద్రధి వారించు.

శ్లేష్మవిద్రధికి త్రివృతాది తైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్రివృతాశ్యగ్ని సిందూరందంతి బిల్వీకుళు త్కమ్॥ కర్ణాశంక్రాన్తగోమూత్రే తిలతైలంచతుష్పలమ్॥ సాచ్యంతైలా వశేషంతుకఫజే తేపసంహితమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన తెల్లతెగడ చిత్రమాలము వాచిలి నేలదంతి మారేసు వులవలు యివి దినుసుకొక్కొక్క కర్ణము గోమూత్రము 1 ప్రస్థము సువ్వలనూనె 4 పలములు యెటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తైలము శేషించువరకుకాచి విద్రధులయందు లేపనము జేసిన శ్లేష్మవిద్రధి వారించు.

ఇరిమేదాది ఘృతము.

శ్లో॥ అంజలిశ్శ్నోమేదత్వీ క్షాధ్యాస్యప్తగుణోభసా కుడనంత్ర వైధాత్రీస్వరసఃశీరకంఘృతమ్॥ కర్ణాశంక్రాన్తంతిక్తాత్రా యంతీధన్వయాసకః॥ ముస్తాచామలకీచైవ జీవంతీచందనో త్పలమ్॥ పచేదేక త్రసంయోజ్య ధ్వుత్రంసాయయేజ్జయేత్॥ విద్రధించసగుల్మంచ దాహమోహజ్వరంతథా॥ తృణ్మూ ర్చాఛర్దివృద్ధోగాః పిత్రరక్తం స కామలమ్॥

తా. 1 అంజలిప్రమాణము నల్లతుమ్మచెక్కను దంచి 3 అంజలిప్రమాణము నీళ్ళలోపైచి కషాయముగాచి అందు వుసిరిక పండ్లరసము ఆవుపాలు ఆవునెం అనువానిని దినుసుకొక్కొక్క కుడనమును చేతివీర కలుక్కానుగుజేరు రేగటిమాల తుంగముపైలు పుసిరికపప్పు మఱుబాల శ్రీగంధము కలవగడ్డలు అనువాని కలకమును దినుసుకొక్కొక్క కర్ణప్రమాణమును గలిపి చిక్కగ (అనగా ఘృతపక్వముగ) వండి నేవించిన శ్లేష్మవిద్రధి గుల్మము చకారమువలన విసర్పి తాపము మోహము జ్వరము దప్పి మూర్ఛ వాంతి బోమునొప్పి పిత్రరక్తము కామిల వారించు.

ఉదరరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] కుభుత్థావాస్తు బృహతీ ద్విపటోలం పున
ర్ననా । పక్వకూశ్మాండకతక మిశీహింగుసజీరకమ్ । గవ్యం
తక్రంపృశ్ని కాలీ ముండినారంగబిల్వకమ్ । స్త్రీహస్త్యీలోదరా
నాహగుల్మ విద్రధిమిత్రకమ్॥

తా. పులకట్టు తోటకూర లేక చక్రవర్తికూర మలకకాయ పొట్లకాయ చేతి
పొట్ల గలిజేరుకూర ముదిరిన గుమ్ముడుకాయ యిండుపుకాయ సదాప యింగువ బీలకట్ట
అవువల్ల కోలపొన్న బోడతరము నారంజిపండు మారేడుపండు యివి స్త్రీహము అష్టీ
లము వుదరము ఆనాహము గుల్మము విద్రధి అనువానియందు పథ్యకరంబులు.

ఉదరరోగములయందు దపథ్యము.

శ్లో! నింబధాన్యానినిష్పానశాలూరంపిష్టవైకృతమ్ ।
తథాపిండాలపిన్యాకమాంసం మధురసంభవమ్ ।

అలాబూదధిచామ్లానికలుషాణిగురూణిచ ।

స్త్రీహస్త్యీలోదరానాహగుల్మవిద్రధిశత్రవః ।

తా. వేపపండు కొత్తిమెల్ల అనుములు కలువగడ్డలు పిండివంటకము * చార
కండ తెలికపిండి మాంసము మధురజనిత మద్యవిశేషములు అనుగవుకాయ వెలుగు
పులుగు కల్మషద్రవ్యములు గురుకర్ద్రవ్యములు యివి స్త్రీహము అష్టీలము వుదరము
ఆనాహము గుల్మము విద్రధి అనువానియందు దపథ్యకరంబులు

ఇది శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణి నిడి

మామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాగ్య రామదేశిక షోకార్తమ సమర్పి

నాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరో

ధూమణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణేత

శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే ఉదర

ఆనాహ ఉదావర్త విద్రధిరోగ నిదాన

తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన

పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం

ఏకాదశ ప్రకరణమ్.

* యిదే పెండలమనియు జెప్పబడు.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్య ము.

శ్లో ద్వా క శ ప్ర క రణ ము. శ్లో

శ్లో! నీలకంఠం మహాదేవం తారకంకరుణార్ణవమ్ ।

దేవేశంభ క్తమందార ముష్టమూర్తి మహాంభజే ।

తా. మహాదేవుడు సంసారతారకుడు కరుణారసపరిపూర్ణుడు స్వదేవతలకు
ప్రభువు భక్తులకోర్కా నీడేయువాడు అష్టమూర్తి స్వరూపుడును నీలకంఠుని నేను
భజింపుచున్నాడను.

శ్లో! శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవార్హవయః ।

వత్సోమి వృషరాజీయ మిహంవైద్య శిఖామణిమ్ ।

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని
జేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కరుణ్రేష్టమైన బసవరాజీయమును నీ
గ్రంథముయొక్క ద్వాదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

తృష్ణా నిదానము.

శ్లో! [అయుక్వేదే] యశ్రమాభ్యాం బలసంక్షయాద్వాప్త్యా
ర్థవంచితం పిత్రవివర్ధినైశ్చ పిత్రంసవతం కుపితంనరాణాం
తాలుప్రపన్నంజన యేర్పిచాసాత్ ।

తా. భయము శ్రమ బలక్షయము పిత్రమును బ్రకోపింపజేసెడి శ్రోధము
పుపనాసము మొదలగు వానినలన స్వస్థానమున జేరియుండు పిత్రవారములు బ్రకోపించి
పూర్వగతంబులై లోదాడను (అనగా పిపాసస్థానమును) జెంది దప్పిని గలుగజేయు

తృష్ణాసామాన్య లక్షణము.

శ్లో! జిహ్వబహిర్గమనకర్మ-శకంఠజహ్వ కాంతిక్షలాప ముఖశో
మజలాభిలాషా । ద్వేష్యాశనేంద్రియ మనస్స్వరహానితం
ద్రాసామాన్య లక్షణమిదంకథితంత్వషోన్యాః॥

తా. నాలుక తైలువెనుట కంఠము నాలుక బిరుసుగనుండుట కాంతిశెడుట ప్రవాహిండుట నోకండుట నీరువ్రాసుటనుం దిచ్చగుట అన్న ద్వేషము గలుగుట పంచేంద్రియములు సత్వహీనంబులుగ నుండుట మనస్సు కంఠస్వరము చెడుట తంద్ర గలుగుట యివియ తృష్ణారోగ సామాన్య లక్షణంబులు.

వాతజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో! [సిద్ధరసార్ణ వే] తామాన్యతామారుత సంభవాయాంతో
దస్తథా శంఖశిరస్సుచాపి సోగోనిరోఘో విరసంచవక్త్రిం
శీతాభిరద్భిశ్చ వివృద్ధిమేతి॥

తా. ముఖమెండినీడుగుట కణతి మస్తకము అనువానియందు నూగులతో బాడుమనటుట పీడగఱగుట రసవాహినీనాడులు వుదక వాహినీనాడులు అడ్డగింపం బడు ముఖము విరసంబగుట శీతోదకమును ద్రాగిన దప్పి వృద్ధిజెందుట చకారము వలన నిదురబట్టుండుట ఈ లక్షణములుగలది వాతజతృష్ణ యని తెలియవలయు.

పిత్తజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో! మూర్ఛాన్య విద్వేషవిలాపదాహా క్షే ప్షణత్వోప్రతశ్చశోషః।
శీతాభిఃషోముఖతిక్తతాచపిత్తాత్మికాయూపరిదూయనంచ॥

తా. మూర్ఛ అన్న ద్వేషము తఱుమమాటలు తాపము నేత్రములయందెరుపు భ్రమ కడుకోష శీతపదార్థములయం దిచ్చగుట ముఖముచేడువేనుట సంభాషము గఱగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తజతృష్ణ యని తెలియవలయు.

కఫజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] బాష్పావరోధాత్కఫసం వృక్షేక్షా తృ
ష్ణాబలాసేన భవేత్తథాతు । నిద్రాగురుత్వం మధురాస్య
తాచ తృష్ణార్థితశ్శుష్యతి చాతిమాత్రమ్॥

తా. స్వకారణమువలన బ్రహ్మించిన కఫము బాతరాగ్ని వాచ్ఛాదిండుటచే దాని వేడిమి నష్టగింపబడినదై అశోముఖంబై వుదకమును కసించుచుండు ప్రాశముల కోపింపంజేసి కఫజ తృష్ణను గలుగంజేయు. దానియందు నిద్ర జడశ్యము గలిగి నోరు తివుగుండుట. ఈ తృష్ణకలన పీడింపబడినవాడు కడుకోషంజెందు.

క్షుతజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో! క్షుతస్యగుర్భోగిత నిర్గమాభ్యాంత్వష్ణాచతుర్థీ క్షుతజానుతాను॥
తా. క్షుత్యాదికములవలన క్షుతముగలవానికి పీడ రక్తస్రావము గలుగు. దాని వలన క్షుతజ తృష్ణ జనింపు. ఇది 4 గ నుండు. (క్షుతమన... గాయము.)

క్షయజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో! రసక్షయ ద్యాక్షయసంభవనా తయాభిభూతస్తు నిషాది
నేషుపేషీయతేం భస్మసుఖం నయాతితాం సన్నివాతాదితికే
చిదాహుః । తసక్షయోక్తానిచ లక్షణాని తస్యాను శేషేణ
భివగ్వ్య వస్యేత్ ।

తా. రసక్షయమువలన జనించునది క్షయజ తృష్ణ యనబడు. దావల కీడి కుడుగు నుండువాడు తేయుంబగులు పలుమారు నీరు ద్రాగినను తృప్తిజెందకుండు. ఇది సన్నిపాత జనితంబని కొందరు వదించెదరు. దీనియందు రసక్షయమున జెప్పబడి యుండు లక్షణంబులన్నియు గలుగునని వైద్యుడు తెలిసికొనవలగు. (రసక్షయమున వ్యాధయమునగు పీడ చుట్టు శోష చెవుకు చీచులు కరిగముపై బాహునటులుండుట దప్పి అను నుపద్రవంబులు గలుగునని నుశ్రుతమునందు జెప్పబడి యున్నయది.)

ఆమజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో! [మాధవక లే] త్రిదోషలింగామ సముద్భవాతు హృమ్మా
లనిష్ఠీవన సాదకర్త్రీ॥

తా. త్రిదోషలక్షణంబులు హృదయమున కులగలుగుట జొల్లుగారుట బడలి కగనుండుట ఈ లక్షణముగలది. ఆమజ (అనగా అజీర్ణ) తృష్ణయని తెలియవలయు.

అన్నజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో! స్నిగ్ధంఠామలంబణంతుభుక్తం గుర్వన్న మే వాశు తృషంకరోతి॥

తా. స్త్రీగము పులుగు పుష్ప జడము లేక మూత్రాధికముగల యన్నమును భుజించుటవలన క్రమముగ జనించునది అన్నజ తృప్తయనంబుడు.

ఉపసర్గజతృప్తా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవీయే] వీనస్వరః ప్రత్యాండినాన నశుష్కహృదయ
గళతాలుః । భవతిఖలుసోప సర్గాత్తృప్తా సాశోషిణీకష్టా ।
జ్వరమోహక్షయ కాసశ్వాసాద్యు పస్పృష్ట వేహనామ్ ।

తా. తృప్తయొక్క నుపద్రవమువలన వీనస్వరము మోహము మనఃక్లాంతము గలుగుట ముఖమునాకుట హృదయము గొంతు నవడలు యెండుట ఈ లక్షణములు గలది పుపసర్గజ తృప్తయని దెలియవలయు మఱియు శరీరము కృశించి జ్వరము మోహము క్షయము దగ్గ శ్వాసము అదికల్బమువలన అతిసారము మొదలగు నుపద్రవ ములతో గూడియుండు తృప్తాశోగము కష్టసాధ్యంబు.

అసాధ్యతృప్తా లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాస్యతి ప్రసక్తారోగి కృశానాంచమి ప్రసక్తానామ్ ।
ఘోరోపద్ర వయుక్తా స్తృప్తా మరణాయవిచ్ఛేయాః ॥

తా. వాతబాది సర్వతృప్తాశోగములు మిక్కుటముగ వృద్ధింజెందినను లేక తృప్తాశోగమువలన శరీరము కృశించినను లేక వాంతివలన దప్పిగలిగినను యిట్టి భయం కరమైన నుపద్రవములతో గూడియుండు తృప్తాశోగి వృద్ధింజెందునని దెలియవలయు.

దాహనిదానము.

మద్యజన్య దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] త్వచంప్రాప్త స్పృశానోష్ణా పిత్తరక్తాభి
మూర్చ్ఛితః । దాహంప్రకుర్వతే ఘోరంపిత్త వత్తత్ర భేషజమ్ ।

తా. మద్యపానమువలన పిత్తము బ్రహ్మోపించి దానియొక్క యూష్ణము పిత్త రక్తమువలన వృద్ధింజెంది చర్మగతంబై భయంకరమైన దాహమును గలుగజేయు. దాని యందు పిత్తశయన కారావధముల నేవింపందగు.

రక్తజ పిత్తజదాహ లక్షణములు.

శ్లో॥ కృష్ణి దేహాసుగంఠ రక్త ముద్రిక్తాదహతిక్రువమ్ ।
సమశ్యతేశ్యష్యతేచ తామ్రాభస్తామ్రు ాచనః ।
లోహగంధాంగ వదనోపహ్ని నేవావకీర్యతే ।
పిత్తజ్వరసమః పితృత్సచాప్యసపిధః స్మృతః ॥

తా. సగ్యదేహమునగుండు రక్తముబ్రహ్మోపించి కడుదాహమును గలుగజేసిన రక్తజదాహ వనంబుడు. దానియందు శోగికి అగ్నివద్ద కూర్చుండియుండు నటుల తాపము దప్పి శరీర నేత్రములయం దెఱుపువర్ణము శరీరము నోరు అనువానియం దిను ముతో తుల్యమైన వాసన శరీరముపై నిప్పును జల్లినటుల వేదనగలుగు. మఱియు పితృ ధిక్యమువలనను దాహము జనించు. దానియందు పిత్తజ్వర చికిత్సం జేయవలయు.

త్పష్టానిరోధజ దాహ లక్షణము.

[సిందూర మ. శివీర్షణే] త్పష్టానిరోధాదభ్యాతో క్షీణేతేజస్స
ముద్ధతిమ్ । సదాహ్యోభ్యంశరిం దేహం ప్రద హేన్మందచేతినః ।
సంకుష్ట గళతాన్వోష్టో జహ్వోనిష్కృప్త్య వేపతే ॥

తా. దప్పి నడ్డించుటవలన పునఃపూపమైన ధాతువు క్షయించి దానివలన పిత్తోష్ణము వృద్ధింజెంది శరీరమునకు లోపల వెలసల దాహమును గలుగజేయు. దానింజేసి శోగి జ్ఞాన వినిమృతంబుటయేగాక గొంతులో వాడ నెవని అనువాని యందు శోషగలవాడై నాలుకకు బైటికిని కదలింపునుండు.

శేత్రఫూలిజ దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ అస్పృశాపూర్ణకోష్ఠస్య దాహోన్యస్యాస్యా త్సునుస్సహః ।

తా. శేత్రప్రహారమువలన రక్తము కోష్ఠమున (అనగా హృదయాదులయందు) నిండి దాహమును గలుగజేయు. ఇదియు శేత్రజన్యదాహవనంబుడు. ఇది కడు అసాధ్యము.

ధాతుక్షయ జన్యదాహ లక్షణము.

శ్లో॥ ధాతుక్షయ్యాష్టో యోదాహ స్తేన మూర్చ్ఛాత్పసాన్వితః ।
క్షోమస్వరః క్రిమీనస్స సీదేర్బృశిషీతః ॥

తా. రసాది ధాతువులు క్షయించుటవలన దాహము జనించు. దానియందు మూర్ఛ దప్పి స్వరభంగము నిశ్చిష్టత కడుపీడగలవాడై మృతిజెందు.

క్షతజదాహ లక్షణము.

శ్లో॥ క్షతజోనశ్చ తశ్చావ్య శ్శోచతోవాప్య కేక ధా ।
తేనాంతర్దహ్య తేత్యర్థం తృష్ణామూర్ఛా ప్రలాపవాక్ ।

తా. క్షతమువలన జనించిన దాహములో అన్న ద్వేషము గలుగు. లేక పలు విధములుగ దుఃఖించుటవలన వెలపట మిక్కుటముగ దాహము జనించు. దానియందు దప్పి మూర్ఛ తఱుచుమాటులు గలుగు.

మూర్ఛాభిఘాతజ దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ మూర్ఛాభిఘాతజోష్యస్తి సోసాధ్యస్సప్త మోమరః ।
సర్వవచచ వర్జాస్యై శ్శీతగాత్రస్య దేహినః ।

తా. మర్మమువై దెబ్బదగుటవలన దాహము జనించు. ఇది ఆసాధ్యము. ఈ దాహము 7 వ సంఖ్యగలదిగ నుండు. సర్వదాహములయం దెవని కఠినము వెలపట చల్ల గనుండుడికి ఆట్టవనియొక్క సర్వదాహముల కఠింపవలయు.

తృష్ణకు పునర్నవాది కల్పము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధ సంగ్రహే] పునర్నహ్య సామార్గముల
కంజీరకద్వయమ్ । తక్రపిష్టంపి బేచ్ఛాపిముఖతోష ప్రశాంతయే ।

తా. గలితేరువేరు వుత్తరణివేరు జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ వీనిని సమభాగములుగ మజ్జితోసారి ద్రాగిన దప్పి వారించు.

తృష్ణకు కర్పటీ వటుకములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కర్పటీమాగధీ మూలం పిచుమందార్ద్రా
ద్రవైః । మర్దయిత్వావటీకార్యాముఖశోష ప్రశాంతయే ।

తా. పర్పాటకము మోడి వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వేపచెక్క అల్లము అనువాని రసములతోసారి మూత్రలుజేసి నీవించిన దప్పి వారించు.

తృష్ణకు ఖర్జూరాది కసాయము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] * ఖర్జూరయస్తి కాశ్శీగమృద్వీ కాపద్మకేసరమ్ ।
ధాత్రీకరూషంవ్యాస్థీబలా† ద్వయంచచందనమ్ ।
మధుకాపుష్పకాశ్మర్యంశోయోశై చ్చనచతుర్లతైః ।
పక్వంపర్వమితం రాత్రౌస్థితా భాండేన వేద్యథే ।
లాజాచూర్ణప్రతీవాపం శర్కరామధుసంయుతమ్ ।
తృష్ణాదాహహారంపాకేజాతీపుష్పాధివాసితమ్ ।
మూర్ఛాదాహ భ్రమంహంతి దీప్తుగృహమివాంబునా ।

తా. ఖర్జూరపండు యస్తిచుడుకము కుంకుమపువ్వు ద్రాక్షపండు తామరయగ రుతు వుసిరికెపప్పు పెద్దయోత పెద్దములక పిన్నములక ముత్తరపులగము పెద్దముత్తరపు లగము శ్రీగంధము యిప్పు పువ్వు గుమ్ముకు వీనిని సమ భాగములుగ దంచి 4 గింకలు నీర్ముబోసి 4వ భాగముగ కసాయముగాది వడియగట్టి కొత్తకుండలోనుంచి అందువేల పునర్న పంచదార తేనెగలిపి బాజపూవులువైచి 1 రాత్రియుంచి నీవించిన" అన్నచే దహింపంబడుచుండు గృహ మదకమువలన వాంతిజెందు చండంబున "దప్పి తాపము మూర్ఛ భ్రమ అనునవి శాంతిజెంద.

తృష్ణకు వాలుకాది లేహ్యము.

శ్లో॥ ద్వాత్రింశతాపలైస్తోయైః పలైకంవాలు కంపచేత్ ।
పాదశేషం వస్త్రోపూతం లాజానక్తుసితామధు ।
యుక్తంలేహ్యం నిహంత్యాశు దాహతృష్ణామదాత్యయాత్ ।

తా. 32 పలముల నుదకములో 1 పలము కూతురుబుడచునువైచి 6 వ భాగ ముగ కసాయముగాది వడియగట్టి అందువేలపునర్న పంచదార తేనెగలిపి లేహ్యవక్య ముగవండి నీవించిన తాపము దప్పి మదాత్యయరోగము కీఘ్రిముగ వారించు.

దాహమునకు సైంధవ కల్పము.

శ్లో॥ నిష్కైకంసైంధవంచూర్ణం సురాపల చతుష్టయమ్ ।
వీజేత్సద్య శ్శమయోతి మద్యసానోత్థదాహకమ్ ।

* ఖర్జూరోకరన్మృద్వీజం పద్మకం పద్మ కేసరమ్ । † యష్టిక.

తా. నిష్కప్రమాణము సైంధవలవణము 4 పలముల కల్లులోగలిపి నేవించి. మద్యపానమువలన జనించిన తాపము తక్షణమున హరించు.

తృష్టకు దధిమస్తు కల్పము.

శ్లో॥ దధిమస్తుగుడంత్రైద్రం మద్యం చై వామ్ల కాంజితైః ।

సస్మై తైస్తిక్తుభి స్తృష్టాం ప్రాత్రైః పానా త్త్యై హాజ్జయేత్ ॥

తా. వెలుగువూడి మిగుడ బెల్లము తేనె చుద్యము ఫులిసింకలి నెయ్యి పేలపు సక్తు వీనిని ప్రాత్రైఃకాలమున నేవించిన 3 దినములలో దప్పి హరించు.

యవసక్తు కల్పము.

శ్లో॥ యవబీజోఽథ సక్తూనాం స సైంధవను వర్చలమ్ ।

సజీరకంజలంపీతం పానాత్యయ హరంపరమ్ ॥

తా. యవపేలపుసక్తు సైంధవలవణము సోనపల్లవణము పలకజ్జి వీనిని సమ భాగములుగ నుదకముతో నూరి ద్రాగిన మద్యపానమువలన జనించిన దాహము హరించు.

వాతతృష్టకు బదర్యాది కల్పము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] కోలవాడిమవృక్షామ్ల మూతులుగా ద్రవం

పుథక్ । కలైకంహపుషాశుం య వాసీజీరక స్సమమ్ ।

స్తోకంక్షీప్త్యాపి బేచ్ఛామ్నే వాతతృష్టాశ్యయంహ రేత్ ॥

తా. రేగుపండు దాడిమపండు చింత మాదీఫలము అనువానియొక్క గసమును దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పున గ్రహించి అందు బోడతరిము శొంఠి వోమము జీల కణ్ణి అనువానిచూర్ణమును దినుసుకు 1/2 పలముచొప్పునగలిపి నేవించిన వాతతృష్ట హరించు.

పైతృతృష్టకు సితాది కల్పము.

శ్లో॥ సితాదాడిమఖర్జూర ద్రాక్షోచవ్యపరూషకమ్ ।

ప్రతిచూర్ణంతు కర్షైకం పలమాత్రంతు సక్తుకమ్ ।

ఉదకంమది రాచైన ప్రహి నౌజ్యం పలత్రయమ్ ।

పిత్తతృష్టాశ్యయంచాశు పి బేచ్ఛాంతి మవాప్నుయాత్ ॥

తా. పంచదార దాడిమపండు ఖర్జూరపండు ద్రాక్షపండు చెవ్యము చిట్టితపండు అనువానిని దినుసుకు కర్ష ప్రమాణముచొప్పున దంచి చూర్ణముజేసి 1 పలముపేల పుసక్తుగలిపి అందు నీళ్ళుకల్లు మూడుమూడు పలములుగలిపి నేవించిన పిత్తజతృష్టా శ్చుముగ హరించు.

శ్లేష్మజతృష్టకు శారిబాది కమాయము.

శ్లో॥ శారిబాధాన్యకంద్రాక్షో వాలుక చందనంసమమ్ ।

సర్వతుల్యంథ కేలాబా సర్వంథోయైశ్చైత్యుదైః ।

పాదశేషంప చేత్పీతం ససితంశ్లేష్మ జాంజయేత్ ॥

తా. చునుకాల కొతి పెళ్లు ద్రాక్షపండు కూతురుబుడను శ్రీగంధము వీనినిసమ భాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి వీనికి సమముగ పేలపుసక్తుగలిపి యీమన్ను ద్రవ్యము లకు 4 యింతలు నీళ్ళుబోసి చతుర్ధాంశముగ కమాయముకాచి పంచదారగలిపి త్రాగినశ్లేష్మజతృష్ట హరించు.

తృష్టకు చందనాది కల్పము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చందనంశారిబాద్రాక్షో ముస్తాబకరకంసమమ్ ।

సర్వతుల్యస్తథాలాబా ద్వీరష్టగుశిశైర్జలైః ।

అష్టావశేషంపాచ్యం సితాక్షోద్రయుతింపి బేత్ ।

ఫర్తింత్వస్తాం నిహంత్యాశు షోడైర్వామషీ కామలమ్ ।

అత్యంతమద్యపానేన తంహ రేద్దాహ మేవహి ।

తృష్టాభ్రాంతిస్త్వమంశోషం తథాపానాత్యయంహ రేత్ ॥

తా. శ్రీగంధము గూడపాల ద్రాక్షపండు తుంగము కైలు రేగుపండు యివి ది నుసుకొక్కొక భాగము పేలాలు 5 భాగములు పుదకము 150 భాగములు యిటులవాని నెల్ల నేకముజేసి 8 వ భాగముగ కమాయముకాచి వడియగుట్టి పంచదారగాని లేక తేనెగాని గలిపి ద్రాగిన వాంతి దప్పి హరించు. మైసము తేనె గలిపి ద్రాగిన కడు మధ్యపానమువలన జనించినతాపము దప్పి భ్రాంతి శ్రమ శోష పానాత్యయం శోగము హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] ధాన్యకంజీరకం కేళీహ్యూకీరంచందనంఘనమ్ ।

శీతకర్పూరకంకుష్ఠం మధుకించ మృగాలకమ్ ।

పంచత్వక్పల్లవాః పంచధాతీః ఘృవటాదికమ్ |

ఇదంస్యాదనుపాసేన దాహశాంతికరంపరమ్ |

తా. కొతిమెయ్య తీలకట్ట కురువేరు క్రీగంధము వట్టివేరు కుంఠము మైలు పచ్చ కర్పూరము చంగల్యకోష్ఠ అతిమధురము తామరశూంఠు * పంచత్వక్పల్లవులు ? పంచ పల్లవములు వునీరికెపండు వటాదులు అనువానియొక్క యనుపాసమువలన దాహము సమించు.

తామ్రాదిక రసము.

శ్లో! తామ్రంచ క్రీకయాబద్ధ సూతంతాళం సత్పుష్పకమ్ |

వటాంకురరనైర్మర్ద్యం తృష్ణాద్వల్లమాత్రతః |

తా. తామ్రభస్మము కుద్ధిచేసిన రసము కుద్ధిచేసిన తాళము కుద్ధిచేసిన మైలు కుర్పము వీనిని ముట్టిచిగుళ్ళ రసముతో మర్దించి చిక్కచేసి యుండించి ఘటంబిడి వల్ల ప్రమాణమును నేవించిన దప్పి వారిండు.

రసాదిచూర్ణము.

శ్లో! [నూధవనిదానే] రసగంధకకర్పూరైశ్చైవ్లోశిరమరీచకైః |

నసిడైః క్రమవృద్ధైశ్చ సూక్ష్మం కృత్వాత్వహర్మ్యుభే |

త్రిగుంజా ప్రమితంఖాదేత్పి బేత్పర్మ్యుషి తాః పుచ |

శృశంతృష్ణాంనిహంత్యేవ మశ్వభ్యాంచ ప్రకాశితమ్ |

తా. కుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము కుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు పచ్చ కర్పూరము 3 భాగములు కుద్ధిచేసిన కిలాజిత్తు 4 భాగములు వట్టివేరు 5 భాగములు మిరియాలు 6 భాగములు పంచదార 7 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్యములోనుంచి మెత్తగానూరి 8 గురిగించలయెత్తును ప్రాతఃకాలమున నేవించి వెంబడిగ 1 రాత్రి యుంచబడిన వీరును త్రాగిన అత్యంతమైన దప్పి వారిండు. ఇది అశ్వినీ దేవతలచే ప్రకటింపబడియె.

* పంచత్వక్పల్లవ—మట్టి-రావి-అత్తి-కవి-మామిడి-అనువాని పల్లవులు.

? పంచపల్లవములన మామిడి నేరేకు వెలగ మాచీఫలము మారేకు

అనువాని చిగుళ్ళు.

తృష్ణాహర యోగము.

శ్లో! గోగోపసర్గజాతాయాం ధాన్యాంబుససితంమధుః |
వటక్రరోహయష్ట్యావ్యా కణామధుకృతావటీ |
ముఖస్థాచిరకాలోత్థాం తృష్ణాహన్యాత్సుదుస్తరామ్ |

తా. రోగమువలన దప్పిలిగిన ధనియాలనీళ్లలో తేనె పంచదార గలిపి త్రాగవలయు. లేక మట్టిచిగుళ్ళనుగాని లేక లేక మట్టియూచలు అతిమధురము పిప్పళ్ళు అనువానినిగాని నూరి యుంటుజేసి పుక్కిలియం దునిచికోని దాని రసమును మ్రుంకుయించిన చిరకాలముగ జనించి యసాధ్యముగనుండు దప్పి వారిండు.

శ్మైద్రాది గంధూషము.

శ్లో! సశ్మైద్రమామ్రజంబూత్థం పిబేత్కాష్ఠంసుపానితమ్ |
సతృష్ణోమధునాకుర్యాద్గంధూషాన్ సలిలాశ్రితమ్ |

తా. మామిడి నేరేకు అనువానిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాతి తేనెతైచి చల్లార్చి త్రాగినను లేక తేనెతో నీళ్లుగలిపి పుక్కిలించి యుమిసినను దప్పి కమించు.

దాహమునకు చంద్రకళా రసము.

శ్లో! [నిత్యనాధీయే] గగనదరదయుక్తం శుద్ధసూతంచ గంధం |
ప్రహరమధుసుషిష్టం వల్లయుక్తం సరోద్వ్యాత్ | జ్వరహర |
గదసించణో శ్మిగ బేరోదగేన ప్రథమజనితే దాహం తక్ర |
భుక్తంచ భోజ్యమ్ |

తా. అర్రకభస్మము కుద్ధిచేసిన యింగిలికము కుద్ధిచేసిన రసము కుద్ధిచేసినగంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్యములోనుంచి తేనెతో 1 ఝూము మర్దించి 2 వల్లముల యెత్తును అల్లపురసానుపాసముతో నేవించిన వాతప్రకోపమువలన గలిగిన దాహము జ్వరము కమించు. పథ్యము, మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయు. ఇది గదసించారసమనియు జెప్పబడు.

రసాది ఘృణికలు.

శ్లో! రసబలిఘనసార చందనానాం సనలదనేవృపయోద జీవనా

నామ్ | అపహరతిగుటిముఖస్థితేయం సకలసముత్థిత దాహా
మూత్రయేత్తామ్ |

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము పచ్చకర్పూరము చందనము జటూ
మాంసి వట్టివేరు కుంగమునైలు వీనిని సమభాగములుగ మార్లముజేసి నేతిలో గలిపి
యంబిలుజేసి నోటియం దునిదికొనిన త్రిదోషములన జనించిన దాహము హరించు.
కావున వీరసాది గుటికలను యెల్లపుడు నోటియం దునిదికొనకలయు.

మృతసంజీవనీ ఘృతికీలు.

శ్లో! [నిర్ధరసార్ల వే] మధుయస్థిలపంగంచ శిలాజతుత్పటిస్తథా |
సహస్రభావనాకార్యా నవతండులవారిణా | యామమాత్రం
దృఢంమర్ద్యవటికోల సమాస్మృతా | కృష్ణకార్పాసనీరేణ
తృష్ణాదాహజ్వరాజయేత్ | మూర్చాద్యముగ్రరోగంచ
వారంపిత్తంచ నాశయేత్ | మృతసంజీవనీప్రోక్తా పూజ్య
పాదైరుదీతా |

తా. అతిమధురము లవంగములు శుద్ధిజేసిన శిలాజతు యేలకులు అనువానిని స
మభాగములుగ మార్లముజేసి క్రొత్తలియ్యపు కడుగుతో 1000 మార్లు భావనజేసి పినప
1 ఝూము బాగుగనుర్చించి కేగుపండంత మాత్రలుజేసి యందోక దానిని నల్లప్రత్తియా
కురసానుపాసముతో నేనించిన దప్పి దాహము జ్వరము మూర్చ మొదలగు భయంకర
రోగములు వారంపిత్తజరోగములు నశించు. ఇది పూజ్యపాదునిచే జెప్పబడియె.

ఖర్జూరాది చూర్ణము.

శ్లో! ఖర్జూరామలబీజాని పిప్పలీచశిలాజతు |
ఏలామధుకపాషాణ చందనోర్వారుబీజకమ్ |
థాన్యకంశర్కరాయుక్తం నాతవ్యంయస్థివారిణా |
అంగదాహం లింగదాహం గుదజంక్షీణశుక్రిజమ్ |
కర్కరాశ్మరిశూలఘ్నం వృష్యంబలకరంపరమ్ |
నాశయేన్నూత్రరోగాంశ్చ తథాశుక్రభవానపి |

తా. ఖర్జూరము వుసిరికవరుగు పిప్పర్లు శుద్ధిజేసిన శిలాజతు యేలకులు అతిమ
ధురము కొండపిండివేరు చందనము దోసవిక్తులు కొత్తిమెల్ల పంచదార వీనినిసమభాగ
ములుగ మార్లముచేసి అతిమధుర కషాయానుపాసముతోడ ద్రాగిన కర్రీముమేద్రము
గుదము అనువానియందలి తాపము శుక్రక్షయములన జనించిన తాపము కర్కరాశ్మరి
శూల మూత్రరోగము శుక్లదోషములన జనించిన రోగము వీనిని హరింపజేసి వీర్యవృ
ద్ధిని బలమును గలుగజేయు.

పిత్తజదాహమునకు చికిత్స.

శ్లో! పిత్తజ్వరహరై స్సరైః పిత్తదాహేవిధిర్మృతే ||
తా. పిత్తజదాహమునందు సంపూర్ణముగ పిత్తజ్వర శాశనకర చికిత్సలం జేయు
కలయు. (అత్తిపాలను పంచదారలో గలిపి భక్షించినదాహమునానించు.)

చందనాది చూర్ణము.

శ్లో! [భైరవకల్పే] చందనోశీరకుస్థాబ్జాధాత్రిచోరక ముత్పలమ్ |
మధుకం మధుపుష్పంచ ద్రాక్షాఖర్జూరకంతథా | చూర్ణం
కృత్వాసమసీతం ప్రాతశ్శీతాంబునాపిభేత్ | రక్తపిత్తంతథా
శ్వాసంవైత్తగుల్మంసముద్ధరేత్ | అంగదాహంశిరోదాహం
శిరోవిభ్రమమేవచ | కామలాంచ ప్రమేహంశ్చ వైత్తజ్వర
వినాశనంచస్తనాద్యమిదంచూర్ణం పూజ్యపాదేనభాషితమ్ |

తా. చందనము చట్టివేగు చంగల్యకోస్తు కుంగమునైలు వుసిరికవరుగు కవో
రములు కలువగడ్డలు అతిమధురము యిప్పపుత్త్య ద్రాక్షపండు ఖర్జూరము వీనిని సమ
భాగములుగ మార్లముచేసి వీనికి సదుముగ పంచదార గలిపి ప్రాతఃకాలమున నోకరా
త్రి యంచబడిన నుదకముతోడ ద్రాగిన రక్తపిత్తము క్వాసము పిత్తగుల్మము అంగతా
పము శిరోదాహము తలదిరుగుట కామిల ప్రమేహము పిత్తజ్వరము హరించు ఇది పూ
జ్యపాదునిచే జెప్పబడియె.

పునర్నవాది తైలము.

శ్లో! [పూజ్యపాదీయే] శ్వేతంపునర్నవామూలం కలశిత మితం
శుభమ్ | కృష్ణాజ్యదుగ్ధముద్యేచ పేషయేదాథ కేళికక్ |

తత్సమంతిలత్రైలంచకృత్సద్వి వ్యాణియోజయేత్ । ధూవం
 షోడశ భాగంచతురీచాష్టవరాళకమ్ । కచోరోశీరకం శ్వేతం
 కృష్ణాశీర స్త్రైవైవచ । మంజిష్ఠంరంగచూర్ణంచ శ్రీగంధంరక్త
 చందనమ్ । కృష్ణాగరుంచరుద్రాక్షౌ స్ఫలమేకం ప్రయోజ
 యేత్ । తచ్చూర్ణం త్రైలమధ్యేచ నిక్షిపేత్పాచయేత్సుధీః ।
 మేహారికాష్టయై కేన పాచయేత్కోమలాగ్నినా । సుపక్వం
 త్రైలముద్భృత్యై రాత్రావంగంచ మర్దయేత్ । అంగశూలం
 చాంగదాహా స్నేత్రరోగాస్పషీనసాః । పాండుకామలము
 స్థాని సూతికా నన్నిపాతజిత్ । కరదాహా న్వాదదాహా
 స్తంద్రాంకటిసమీరజాః । క్షయకుష్ఠాంశ్చ కంఠూంశ్చ గ
 జకర్ణాదికంతథా । శిరోరోగా స్ఫ్రీమాన్పిత్రం నేత్రాణాం
 దృష్టిగోచరమ్ । తత్రై వామృతతుల్యంచ జ్వరాణాంజర్జినా
 మపి అస్థిగంతుజ్వరంచైవ మేహజ్వరప్రశాంతయే సర్వాంగే
 మర్దనంచైవ ముగళస్నానమాచరేత్ । శివోదితమిదంత్రైల
 మశ్విభ్యాం గోచరీకృతమ్ । సర్వరోగహరంచైవ దుర్లభం
 భిషజాంభువి । సాధయేద్గురుముఖేనైవ సిద్ధిర్భవతినాన్యథా ।

తా. 400 రూపాయల యెత్తు తెల్లగలిజేరువేరును 258 రూపాయల యెత్తు
 జల్లావు నెయ్యి జల్లావుపాటు అనువానితోనూరి అంతు సువ్యలనూనె 400 రూపాయల
 యెత్తు కరుధూపము 16 రూపాయలయెత్తు మిరియాలు లవంగపువెక్క 8 భాగములు
 కచోరములు జటిజేరు కురుజేరు మంజిష్ఠి కాచు చందనము రక్తచందనము కృష్ణాగరు
 రుద్రాక్ష అను వాని చూర్ణమును దినుసు యొకటింటికి 4 రూపాయలయెత్తు చోప్పున
 గలిపి మేహారికాష్టమలతో మందాగ్నితో త్రైలపక్వముగకాచి దించుకొని రాత్రుల
 సర్వాంగమునందు పుర్దనముజేసికొని మంగళస్నానముజేసిన అంగశూల అంగతాపము
 నేత్రరోగములు పడినెము పాండురోగము కామిల శరీరమునందలి యుష్ణము బాలింత
 రోగము సన్నిపాతము చేతులు కాళ్ళు మందఃట రంధ్ర కటివారము క్షయము కుష్ఠము
 దూరజ జకర్ణము మస్తకరోగము భ్రమ పిత్తము నేత్రరోగము దృష్టిరోగము జీర్ణ
 జ్వరము అస్థికత్వము మేహజ్వరము నీనిని హరింపజేయు. ఈ త్రైలము పూర్వమున

ఈశ్వరునిచే తెప్పబడియె. దానిని అశ్వినీదేవతలం ప్రసిద్ధపరచిరి. మఱియు నీ త్రైలము
 సర్వరోగముల హరింపజేయు. ఇది ధూమియంతుండు శ్రేష్ఠులకు లభించుట దుర్ల
 భము. ఈ త్రైలమును గురుముఖముగ నెఱిగిన కొవభ సిద్ధి గలుగు. తద్విపరీతంబున
 సిద్ధి గలంగ నేరదు.

శ్లో॥ సర్వాంగేచందనాలేప శ్చంద్ర స్తూరికాయుతః ।
 సితనీరజలే పోవాధారాగార నివేశనమ్ ।
 తా. పచ్చకర్పూరము కస్తూరి అనువానితో గూడియుండు శ్రీ గంధమును పూ
 సికొనినను లేక తెల్లదామర పువ్వుధరించినను లేక జలయంత్ర ముంకల గృహమున నివ
 సింపునుండినను తాపముహరించు.

శృష్టారోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భిష్టముద్దై ర్మసూరై ర్వాచ ణకై ర్వా
 కృశోరసః । రంభాపుష్పం త క్రకూర్చం ద్రాక్షౌ పర్వట వాల
 కమ్ । కపిథం మాలి కాకోలంకూ శ్చాణకముపొదికా । ఖర్జూ
 రందాడిమంధాతీకర్క టీ లలదంబుచ । జంబీరంకరమర్దశ్చ
 బీజపూరోగ వాంఛయః । మధూకపుష్పంహ్రీ జేరంతిక్తానిమ
 ధురాఃకిచ । బాలతాళాంబుశీతాంబుపయః సేమంప్రపాన
 కమ్ । మాక్షీకంసరసీశోయం శతాహ్వ నాగ కేసరమ్ । ఏ
 లాజాతీఫలంపథ్యాకుస్తుంబరి కుచందనమ్ । ఘనసారో గంధ
 సారఃకొముదీశిశిరోనిలః । చందనార్ద్రాప్రియా శ్లేషో ముక్తాళర
 ణధారణమ్ । గాహనం లేపనంచాస్య పథ్యమేత త్ప్రపాతురే ।

తా. కేయించిన పెసలు చిలు పెసలు అనువానితో దేనితోనైనను
 జేయబడినకట్టు ఆరటిపువ్వు మట్టిగ జాన్ను ద్రాక్షిపండు పర్పటకము వట్టివేరు నెల
 గపండు పువ్వుదండ రేగుపండు గుమ్ముడుకాయ బచ్చలికూర ఖర్జూరపండు చాడింబ
 పండు పువ్వికపండు గోసకాయ పాశేనీరు నిమ్మపండు 1 పలము మాదీఫలము ఆవు
 పాలు యిప్పుపువ్వు కురుజేరు చేగుగలరసము నుధురరసము లేకతాటినీరు కితోదకము
 పాలు పానకము లేనె చెరువులోనినీరు చల్లపిల్లిగడ్డలు నాగ కేసరములు యేలకులు
 బాణికాయ కకక్కాయ కొతి మెల్ల రక్తచందనము పచ్చకర్పూరము కచోరములు నె

స్వైల చల్లని గాలి చందనము బూసికొనిన శ్రీలయొక్క యాలింగనము ముత్యాలహారముల ధరించుట నదులను స్నానము జేయుట లేపనము యివి తృష్ణారోగమునందు పథ్యకరంబులు.

తృష్ణారోగమునం దపథ్యము.

శ్లో! స్నేహంజనం స్వేదన ధూమపానం వ్యాయామనస్య తపదం తకాష్టమ్ | గుర్వన్న మమ్లంలవణం కషాయంకటుత్రికం దుష్ట జలానితీష్ణమ్ |

తా. శరీరమునకు తైలము బూసికొనుట అంజనము చేసికొనుట చెమటదీనుట ధూమపానము సేయుట మిక్కుటముగ సంచరించుట నస్యము సేయుట యెండలనిరుగుట చెడ్డదంతకాష్టము జదాన్నము పులుసు పుష్ప వొగరుగలరసములు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు చెడ్డనీరు కారము అనువాని నేకంజేయుట యివి యన్నియు తృష్ణారోగమునం దపథ్యకరంబులు. అట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

దాహారోగమునందు పథ్యము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] శాలయష్టికాముద్గా మసూరాశ్చణకాయవాః | ధన్వమాంసరసాలాబామండంవై సక్తువాసితా | శత ధౌతంఘృతంధుగ్ధంనవనీతంపయోభవమ్ | కూశ్మాండంకర్క టీమోచాపనసస్వాదుదాడిమమ్ | పటోలపర్పటీద్రాక్షౌధా త్రిఫలపరూషకమ్ | బింబీతుంబీతథాపేతఃఖర్జూరంధాన్యకం మిసీ | బాలతాలంప్రియాళంశశ్పం గాటంచక సేరుకమ్ | మధూక పుష్పంహ్రింబేరంపథ్యాతిక్తానిసర్వశః | సితాప్రదేహం భూవే శ్మసేకోభ్యంగావగాహనమ్ | పుల్లొత్పలదళక్షౌమ శయ్యా శీతలకాననమ్ | కథావిదిత్యాగీతానివాద్యం మంజుళభాషణమ్ | ఉశీరచందనోలేపశ్చీతాంశుశ్చీశిరోనిలః | ధారాగ్రహంప్రియాస్పర్శోప్రతిరంహిమవాలుకమ్ | సుఖాంశురశ్మయస్నాన్న సంమణయోమధురోరసః | పూర్వోక్తానివిధేయూనిపిత్తహారిణి తానిచిత్తిదిదాహవతాన్యాణాంపథ్యవర్గఉదాహృతః |

తా. 60 దినములకు ఫలింబెడి వడ్లు పెసలు చిలుసెనగలు సెనగలు యవలు మిట్టభూమియందలి జంతుమాంసరసము * లాజమండము పేలవ్విండి పంచదార 100 మార్లు ఉదకముతో గడుగుబడిన ఘృతము పాలు పాలయందు తీయబడిన వెన్న బూడిద గుమ్మడుకాయ దోసకాయ అరటిపండు పనసపండు వీపిగల దాడిమపండు పొట్టకాయ పర్పాటకము ద్రాక్షపండు వుసిరికవోలుపు వెద్దయీరపండు దొండకాయ అనుష్కాయ అల్లము ఖమ్మారపండు ధనియాలు సదాప లేతతాటిముంజులు సారపప్పు పతిక గడ్డ వెమ్మటములు పంచదార శీతపదార్థ లేపనము భూగ్యహము సేచనము అభ్యంజన స్నానము వికసించిన కమలములయొక్క శయ్యపై పరుండుట పట్టుమెత్తవై పరుండుట చల్లనితోట చిత్రకధలన సంగీతమును వాద్యమును వినుట మంచుమాటలాగుట వట్టివేరు విసనకట్టల యొక్క గాలిని నేవించుట చందనమును బూసికొనుట తేస్వైల చల్లని గాలి జలగృహము శ్రీలయొక్క యాలింగనము యేటికట్టునందు గూర్చుండుట తచ్చక్రూరము చంద్రకీరణము స్నానము రత్న ధారణము మధురరసము పూర్వోక్తపిత్తహానకర యోగములు యివి యన్నియు దాహారోగమునందు పథ్యకరంబులు.

దాహారోగమునం దపథ్యము.

శ్లో! విరుద్ధాన్యన్నపానాని క్రోధోవేగవిదారణమ్ | శ్రమవ్యవాయమాధ్మానం ఘోరంపిత్తకరాణిచ | వ్యాయామమాతృశంతక్రం తాంబూలంమధురామృతమ్ | వ్యవాయికటుతిక్తోష్ణా దాహావా సరివర్జయేత్ |

తా. శ్రమత్యాది విరుద్ధనమును విరుద్ధాపానమును సేవించుట క్రోధమును జెందుట మలమూత్రాదుల వేగము నడ్డగించుట శ్రమ శ్రీగమనము కడుపు నుల్పించెడి పదార్థములు ఘోరము పిత్తకరవస్తువులు వీనిని మిక్కుటముగ సేవించుట మిక్కుటముగ సంచారముసేయుట యెండ మజ్జిగ తాంబూలము లేనె యింకవ చేదు కారము త్రవ్వముగలపదార్థములు వీనిని సేవించుట యివి దాహారోగమునం దపథ్యకరంబులు. అట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

* లాజమండమున—1 భాగము పేలాలలో 14 భాగములునీరుబోసి పేలాలుద్రవించి గంజిగనగువరకు నుడికించుటయ.
† సేచనము—శీతోదకము పెండలగువానిని శరీరముపై జలకరించుటయ.

హృద్రోగ నిదానము.

శ్లో! [నూధవనిచానే] అత్యుష్ణామ్లకషాయాచ హ్యతిశ్రీవ్యస
 నంతథామృదిబాధాప్రకుర్వతహృద్రోగంతాప్రచక్షతే।
 తా. అత్యుష్ణము పులుసు వొగరుగల ద్రవ్యములను మిక్కుటముగ నేనించుట
 మిక్కుటముగ శ్రీసూభోగమునేయుట వీనివలన తొమ్ముయందు పీడజనింపె. ఇదియ
 హృద్రోగ భవంబును. (హృద్రోగ రుగ - తొమ్మువొప్పి.)

హృద్రోగ భేదములు.

శ్లో! హృద్రోగః పంచభాదోమైః పృథక్సరై వశ్చజంతుభిః ।
 వాతాత్సశూలం హృదయం పితృద్వాహసమన్వితమ్ ।
 కఫశోతిగురుస్తంభం సర్వతస్సర్వ లక్షణమ్ ।
 సత్యాజ్యః క్రిమిభిశ్చోష్ణో వ్యాతికందూసమన్వితః।

తా. విరుద్ధాహార విచారములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకాశించి వాతజ
 కత్తజ శ్లేష్మజ సన్నిపాతజ కృమిజములన ర్ విభములైన హృద్రోగముల గలుగజేయు.
 అందు వాతమువలన జనించిన హృద్రోగములో తొమ్మునందు వొప్పగలుగు. పిత్ర
 మువలన జనించిన దానిలో తొమ్ములో తాపముగలుగు. శ్లేష్మమువలన జనించిన దానిలో
 వాత పిత్ర శ్లేష్మలక్షణంబులు గలిగియుండు. ఇది అసాధ్యము. క్రిమిలవలనజనిం
 చిన దానిలో మిక్కుటముగ దురదగలుగు (ఏకదోషము వలన జనించిన హృద్రోగము
 లే సాధ్యంబులు. ద్విదోష త్రిదోషమువలన జనించిన హృద్రోగములు అసాధ్యంబులు).

శ్లో! మారుతాద్ధృదయంయస్య స్ఫుటితంచాతివేదనమ్ ।
 పితృన్మూర్ఛాక్షమస్వేదో ముఖశోషఃప్రజాయతే ।
 శ్రమోరుచిశ్చమంధాగ్ని కఫసాివకఫాధి కే।
 మిశ్రితంద్వంద్వజంజ్ఞేయం సర్వలింగంత్రిదోషజమ్।

తా. వాతజహృద్రోగమున తొమ్ము పగిలినటుల మిక్కుటముగ నొచ్చును.
 పిత్రజహృద్రోగమున మూర్ఛ బడలిక చెమట గలిగి ముఖము వాడినట్లుండును. శ్లేష్మజ
 హృద్రోగమున శ్రమ అరుచి అగ్నిమాంద్యముగలిగి నోటినుండి కఫము వెడలును.

ద్వంద్వజహృద్రోగమున 2 దోషలక్షణంబులు గలిగియుండును. త్రిదోషజహృద్రోగ
 మున వాత పిత్ర శ్లేష్మలక్షణంబులన్నియు గలిగియుండు. (ఇది అసాధ్యము)

క్రిమిజహృద్రోగ లక్షణము.

శ్లో! విద్యాతిదోషంత్యపి సర్వలింగంతీవ్రార్తిశోదంక్రిమిజంసకం
 దుమ్మిణ్ణేక్షేదఃస్థీవసంతోదశూలంహృల్లాసకస్తమః। అరుచి
 శ్వావసేత్రత్వంశోషశ్చక్రిమిజేభవేత్ ।

తా. తీత్రమైన పీడ కూల దురదగలుగుట శోటిలో నీరూగుట పుమియుట
 నూడులతో బాదుచునటుల పీడగలుగుట వోకరింకలు గలుగుట అరుచి శేత్రముల
 యంగు నలుపువర్లును శోషగలుగుట ఈ లక్షణంబులు క్రిమిజ హృద్రోగమున గలుగు.

హృద్రోగోప ద్రవములు.

శ్లో! క్లోమసాదోభ్రమశ్శోషోష్ణేయాస్తే మాముపద్రవాః ।
 క్రిమిజీక్రిమిజాతీనాంజై స్మీకాణాంచయమతాః ।
 సంస్తంభస్సజ్వరం ఘోరం రూక్ష స్పర్శాసహంగురు ।
 ఆధ్మానకుక్షీ హృత్కంఠ వాతవిఘ్నాత్రరోధతా ।
 తంద్రావోచక శూలాని తస్య లింగానినిర్దిశేత్ ।

తా. పిచాసాస్థానమున బడలిక క్రమ శోషగలిగిన హృద్రోగోపద్రవములని
 తెలియవలయు. మతీయు క్రిమిజ హృద్రోగమున "శ్లో! హృల్లాసమాన్య ప్రణణ మతి
 పాక మరోచకమ్ । మూర్ఛాచర్ది తృషణానా కార్యకృత్యయథు పీనసాకా" (అనగా
 ఒకరింకలు. నోట నీరుగారుట అన్నము పాకముగాకుండుట అరుచి మూర్ఛ వాంతి
 దప్పి కడుపుబ్బరము శరీరకృత్యము వాపు పీనసము అన కఫజ క్రిమిరోగోపద్రవంబు
 లును శరీరస్తంభనము భయంకరమైన జ్వరము హృదయమున రూక్ష జవత్వముగలిగి
 యుష్ణస్పర్శను సహింపలేకుండుట కడుపుబ్బరము కడుపు తొమ్ము కంఠము అపాన
 వాతము వలమూత్రములు అడ్డగింపబడుట తంద్ర అరుచి కూల అను నుపద్రవంబు
 లును గలుగు.

హృద్రోగమునకు రసాయనము.

శ్లో! [అయుర్వేదే] రసగంధాభిభస్మాని పార్థవృక్షత్వగంబునా ।

ఏకవింశతిథా ఘర్మేభావితాని విధానతః |
 మాషమాత్ర మిదంచూర్ణం మధునాసహలేహయేత్ |
 వాతజంపిత్తజం శ్లేష్మసంఘాతం వా త్రిదోషజమ్ |
 క్రిమిజంచాపి హృద్రోగం సిహంత్యేవనసంశయః ||

తా. రసభస్మము గంధకభస్మము అశ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ భిక్షములోనునిది యెండయందునిది మద్దిచెక్కరసముతో 21 మార్లు భావనజేసి మాష ప్రమాణమును తేనెతో నేవించిన వాత పిత్త శ్లేష్మ త్రిదోష క్రిమిజ హృద్రోగములు నిస్సంశయముగ హరించు.

వైత్య హృద్రోగమునకు పంచసార రసము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శుద్ధసూతం సమంగంధం ధాత్రీఫలద్రవైర్ద్దినమ్ |
 యష్టిభిర్జూరద్రాక్షాణాం క్వాథేన మర్దయేద్దినమ్ |
 పంచసారరసోనామ భక్షయేన్మాషమాత్రకమ్ |
 ధాత్రీచూర్ణం సితాచాను పిత్తహృద్రోగ * శాంతయే ||

తా. శుద్ధిజేసినరస గంధకములను సమభాగములుగ భిక్షములోనునిది పుసిరిక పండ్లరసముతో 1 దినము యష్టిమధుకము భిక్షూపండు దీపద్రాక్ష అనువాసికపా యముతో 1 దినము మర్దించి మాషమెత్తు మాత్రలుజేసి పుసిరికపప్పు మార్లము పంచ దార అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన వైత్యహృద్రోగము హరించు.

శ్లేష్మ హృద్రోగమునకు హృదయార్ణవ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతం తామ్రీం
 ద్వయోస్సనుమ్ | మర్దయేత్త్రి ఫలాద్రావైః కాకమాచీద్ర
 వైర్ద్దినమ్ | చణమాత్రాంవటీంభాదే ద్రసోయం హృదయా
 ర్ణవః | కాకమాచీఫలంశుష్కం త్రిఫలాపల సంయుతమ్ |
 ద్వాత్రింశతాపలైస్తయైః క్వాథమష్టావశేషకమ్ | అనుపా
 నంపిబేచ్ఛాంత్యై హృద్రోగేచకఘోతితే ||

* జిబ్బరేత్.

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యిది సమభాగములు ఈ రెంటికి సమము తామ్రభస్మము యిటుల వానినేకముజేసి త్రిఫలములు నల్లకాచాకు అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి పెరిగింజలంత మాత్రలుజేసి యందోకదానిని యెండిన నల్లకాచిపండ్లు త్రిఫలములు అనువానిని దినుసుకొక్కొకపలము చొప్పునదంది 32 పల ములు నీర్ముబోసి అష్టావశేషముగ కషాయము కాచి యాయనుపానముతోడ నేవించిన శ్లేష్మహృద్రోగము హరించు.

హృద్రోగమునకు గుంజాభద్ర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నిష్కల్రయంశుద్ధసూతం నిష్కద్వాదశగంధ
 కమ్ | గుంజాబీజంచవణ్ణిష్కం నింబ బీజంజయాలథా | ప్రత్యే
 కం నిష్కమాత్రంతు సమంసేపాళబీజకమ్ | జయాజంబీరధు
 స్తూర కాకమాచీద్రవైర్ద్దినమ్ | మర్ద్యంసర్వం రసంకుర్యా
 ద్ధృవజైర్గుంజాద్వయంలిహేత్ | గుంజాభద్రరసోనామ హిం
 గుసైంధవ సంయుతమ్ | శమయత్యేవకించి త్రమురస్తంభం
 చదుస్సహమ్ | అర్కక్షీ రేణసింధూత్థం లేపోవక్షుసిదాపయే
 త్ | పద్మకేసరకంద్రాక్షా నింబబీజంజయాలథా | తుల్యంచ
 తుర్గుణం క్షీరంక్షీ రాస్తోయం చతుర్గుణమ్ | క్షీ రావశేషం
 చ పచే త్సక్షోద్రం వాయయేద్భిషక్ ! ఉదరాణిక్షుతంచైవ
 హృద్రోగం రక్తపిత్తనుత్ |

తా. శుద్ధిజేసినరసము 8 నిష్కములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 12 నిష్కములు గురింజలు 6 నిష్కములు వేపవీర్లు 1 నిష్కము తక్కులివీర్లు 1 నిష్కము శుద్ధిజేసిన సేపాళము 1 నిష్కము యిటుల వానినెల్ల భిక్షములో నునిది తక్కులి నివ్యుపండు పుమ్మెత్తాకు నల్లకాచాకు అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి 3 గురి గింజలంత మాత్రలుజేసి నెయ్యి యిం గువ సైంధవలవణము అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన కడుగు స్తరమైన హృద్రోగము హరించు. పటియు సైంధవలవణము జిల్లేడు పాలతోనూరి తొమ్మిదిండు లేపనముజేసిన దుస్తరమైన హృద్రోగము హరించు. తామరకేరములు ద్రాక్షపండు వేపవీర్లు తక్కులి అనువానిని సమభాగములుగ గ్రహించి వానికి 4 గింజలు అవుపాలు అవుపాలకు 4 గింజలు నీర్ముబోసి పాల

శేషింఘటలులకాది అందోకింక లేన 2 గురిగింజలయెత్తు ఔషధమునుగలిపి నేవించిన ఉదరము గాయము హృదోగము రక్తపీత్తము హరించు.

హృదోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మూధవనిదానే] స్వేదోవిరేకోపమనంచ లంఘనంప స్త్రిష్వి లేపశ్చిరరక్తశాలయః | మృగాదిజంజాంగలసంజ్ఞయాన్వితం యూషారసా ముద్గగుళుత్థసంభవాః | పురాణకూశ్మాండర సానదాడిమం శమ్యాకశాకంతు పటోలకంచ ఏరండశైలం గగనాంబు సైంధవమాజా విలేక్రంచ పురాతనోగుడః | శుం క్రియవాసలశునం హరీతకీకుష్ఠంచకు స్తుంబగు కృష్ణమూర్ధ్ర) కమ్ | సావీరశుక్లం మధువారుణీరసః కస్తూరికా చందనకం క్రమాణమ్ | తాంబూలమప్యేష గణస్సఖాభ వేస్సర్తస్య హృదోగనిపీడితాత్మనః |

తా. చెమటవీయుట విరేచనము తమనము జేయించుట లంఘనము చేసుట వస్త్రీకర్మంజేసుట లేపనములజేయించుట కనుసాిత యెఱుబియ్యపు వంటకము అడవి యందుండు పకుకఱులమాంసము పెసలకట్టు వులవకట్టు ప్రాతగుమ్మడు కాశు మామిడి కాశు దాడిమపండు కేలాకు పొట్లకాయ అమదము వాననీరు సైంధవలకణము మేక గ్రాత్ర అనువాసిమజ్జిక ప్రాతలెల్లము శొంఠి వోమము పెల్లల్లి కరక్కాయ చంగల్వ కోస్తు కొతిమెల్ల మిరియాలు అల్లము కలి తెల్లనిలేన సారాయి కస్తూరి చందనము తాంబూలము అనునవి హృదోగమునందు పథ్యకరంబులు.

హృదోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ తృట్పద్మీమూత్రాన్సలశు మ్క కాసోద్ధారశ్రమశ్వాసనిడశ్రు వేగాః | సింధ్వింధ్యాద్రినది జలాని మేషేపయోదుష్ట జలంకసాయమ్ |

తా. దప్పి వాంతి మూత్రము వారము పొడిదగ్గు లేసుపు క్రమ క్వాసము వల ము శోధనము ననువాసి వేగము నడ్డగించుట సింధునది హిమాలయము వింధ్యపర్వతము అనువాసియొక్క జలము బ్రహ్మరాణి దుష్టజలము వొగరు (శ్రుప్రకారముదంతకాష్ఠము రక్తమోక్షణము.) ఇవి హృదోగమునం దపథ్యకరంబులు.

విషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ [మూధవనిదానే] వివిధై ర్వేదనాభేదై ర్వాయురైవ్యభృశ కోపితః | సూచీభిరివగాత్రాణి విధ్యతీతివిషూచికా |

తా. వారము మిక్కుటముగ బ్రకోపించుటవలన పలువిధ వేదనాభేదములు గలిగి సూగులతో బొడుమకటుల శరీరమును వేధించుచు విషూచియనంబడు.

వారవిషూచి లక్షణము.

శ్లో॥ తత్రతూలభ్రీమానాహ కంఠస్తంభాదయోనిలాత్ |

తా. కడుపునొచ్చుట క్రమగలుగుట కడుపుబ్బుట శరీరముకణుకుట శరీరము స్తంభించుట యీ లక్షణములు గలది వారవిషూచియని తెలియవలయు.

వైత్యవిషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ పితౄజ్వరోతిసారశ్చ తద్రాతృట్పుల పాదయః |

తా. జ్వరము అతి సారము తంద్ర దిప్పింజగుట వదగుట ఈలక్షణములుగలది పితౄజ్వరోతియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మవిషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ కఫాచ్ఛర్ద్యైంగగురుతా వాక్స్యంగః స్థీవనాదయః |

విషూచ్యా మతివృద్ధాయాం సార్జిదాహః ప్రశస్యతే |

సదాహ శ్చాపదాచ్ఛైవం విధివచ్ఛేపచారయేత్ |

తా. వదునంబులగుట శరీరము బలవుగనండుట నోరుబంధింపంబడి మాటలా డుటకు కత్తిలేటండుట నోటజొల్ల గారుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మ విషూచి యని తెలియవలయు. విషూచి మిక్కుటముగ వృద్ధింజెందిన మడిమలు మొదలు పాద ములవరకు రక్ష చేసి యధావిధిగ చికిత్సంపవలయు.

విషూచ్యుప ద్రవములు.

శ్లో॥ నిద్రానాశోరతిః కంసో మూత్రా ఘోరోవిసంజ్ఞతా |

అమీడిపద్రవా ఘోరా విషూచ్యాంపంచ దారుణాః |

తా. నిద్రాభంగము యేపనార్థమునం దిచ్చులేకుండుట వణకు మూత్ర ప్రతి బంధము మూర్ఛ అననీ రీ ను విషాదియందు దాగునోపద్రవములని తెలియవలయు.

అసాధ్య విషూచి లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కూలంవిరేకవమన మానానానో దాహతాప నమ్| విషూచ్యాంవట్ప్రికారేణ మృత్యురేవనసౌశయః॥

తా. వైశిష్ట్యంబడిన విషూచులలో కూల విరేచనము వాంతి కడుపుబ్బరము దా హము తాపము అన రీ యుపద్రవములు గలిగిన రోగినిస్సంశయముగ మృతిజెందు.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] రసవాదంతినఖాధర స్పిష్టతానయనమజ్జన కంపశ్రుతిక్షయః| స్మృతివినాశనకం శిథిలాంగతా మరణ కారణమేతి విషూచికా॥

తా. నాలుక దంతములు గోళ్ళు పెదవులు నల్లగవండుట నేత్రములు గుంటులు పడుట శరీరము వణకుట చెవులు విన గాకుండుట స్మృతిలేకుండుట అనయవములు శిథి లంబగుట యీ లక్షణములు విషూచిరోగమునంగు గలిగిన మరణముగలగునని తెలియ వలయు. (ఈ దుర్గుణములు లేకుండెడి విషూచులే సాధ్యంబులని యెఱింగి చికిత్సంప వలయు.

అలసక లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కుక్షీ రాసహ్వతేత్యర్థం ప్రతామ్యేత్ప్రకూజతి| నిరుద్ధోమారుతశ్చైవం కుత్యోపుపరిధావతి| వాతవర్షో నిరోధశ్చ యస్యాత్యర్థం భవేదపి| తస్యాలసకమాచప్టే తృష్ణోద్ధారాతు యస్యచ॥

తా. మిక్కుటముగ కడుపుబ్బుట మోహమును జెందుట దీనముగ కల్దించుట అస్తీర్ణమువలన వాతంబుతోముఖ ప్రతిబంధముగలదై హృదయకంఠాదులయందు గంచ రించుట వాత మలములు మిక్కుటముగ బంధింపబడుట దప్పి లేనపులు గలుగుట యీ లక్షణములు గలది అలసకరోగమని తెలియవలయు.

విలంబికా లక్షణము.

శ్లో॥ దుష్టంతుభుక్తం కఫమారుతాభ్యాం ప్రవర్తతే నోర్ధ్వముధ

శ్చయస్యామ్ | విలంబికాతాం భృశదుశ్చికిత్సా మచక్షు తేశాశ్రువిదఃపురాణాః॥

తా. కఫవారములవలన భుజించిన యన్నము దుష్టంబై పూర్ణముగగాని లేక అభోహార్గముగ గాని వెడలకుండిన విలంబికయని తెలియవలయు. దీనిని ఆయుర్వేద వేత్తలు అసాధ్యమని వచించెదరు.

అసాధ్యవిషూచి అలసక లక్షణము.

శ్లో॥ యశ్శ్వావచంతోష్ఠ సఖోల్పసంష్టోవమ్యుర్దిశో భ్యంతరయా తనేత్రః| తౌమస్సర్వ విముక్తసంధిర్యా యాన్నరోసా పున రాగమాయః|

తా. దంతములు వెదవి గోళ్ళుకల్లనగుట నొకింత తెలివి గలిగియుండుట వాం తిగలుగుట నేత్రములు తొనికేగుట హీనస్వరము గలుగుట సర్వసంధులు వైశిష్ట్యమును జెందుట యీ లక్షణములుగల విషూచి అలసకరోగులు మృతిజెందెదరు.

విషూచులకు చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషూచ్యానుతివృద్ధాయాం * మస్తుదేయం ముహుర్ముహుః| దధితక్రంసవాశీప్రం పేయంజీవనహేతవే॥

తా. అధికముగ వృద్ధిజెందిన విషూచులయందు వెలుగుమిదిసీర్ణ్య వెలుగు చు అనువానిలో దేనినిగాని పలుమారు ద్రాగిన రోగి జీవించు.

శ్లో॥ గాఢంక్షుచ్ఛర్ధనంప్రాకన్పలణసలితైర్భృంగతో యేననస్య మ్ | చించాపత్రాంభసాస త్రికటుపటుయుతేనాగ్ని వాపా ర్షిదాహః| కల్కంశుంకీకానామ పిశ్యతసలితైఃపేయ మ్ గ్నిక్షకోపః| టుంగామైర్వోవ్యవనక్తాహ్వాయ ఫలరజనీత్యం జనంస్యాద్విషూచ్యామ్॥

తా. విషూచులయందు తొలిత గాఢముగ వమనముజేయించి వీదప సైంధవ లణామును నీళ్ళతోనూరి గుంటగలక రాకు రసముతో కలిపి నస్యము జేయించినను లేక

* తక్రందధిసమంజలమ్.

చింతాకురసములో త్రికటుకములు సైంధవలనణము గలిపి నస్యము జేయించినను లేక మడిచులయందు రక్షణవేసినను విషూచి హరించు మఱియు త్రికటుకములను నూరి కలకము జేసి వుష్ణాదకములో గలిపి ద్రాగిన విషూచి హరించి అగ్నివీచనము గలుగు. త్రికటుకములు క్రానుగనిత్తులు పసపు వీనిని మాచీఫలరసముతో నూరి అంజనము జేసిన విషూచి హరించు.

అగ్నిముఖ రసము

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] సూతంగంధం విషంతుల్యం మర్దయేదార్ద్రా కద్రవైః | అశ్వత్థచించాపామార్గతౌరః తౌశాచటంకణమ్ | జాతీఫలాలవంగంచ త్రికటుకత్రిఫలాసమమ్ | శంఖతౌరంపంచపట్కం హింగుజీరంద్విభాగకమ్ | మర్దయేదప్లుయోగేన గుంజామాత్రంవటీకృతా | పాచసిదీవసీసద్యోజ్జ్వళూలవిషూచికాః | హిక్కాంగుల్మచోదరంచ నాశయేన్నాత్రసంశయః | రిసేద్రసంహితాయాంచ నామ్నానస్మిముఖోరసః |

తా. రసము గంధకము వసనాభి వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగముగ ఖల్వములో నుంచి అల్లపురసముతో మర్దించి అందు రావి చింత పుత్తరేణు అనువాని ఔరములను యవఔరము పర్ణఔరము వెగిగాఠఔరము జాతికాయ లవంగములు త్రికటుకములు త్రిఫలములు శంఖభస్మము యవఔరము అనువాని చూర్ణములను పుష్కరమూలము పర్ణఔరము మెదుగు నువ్వులదంటు యవలు అనువానిఔరములను సమభాగములుగ గలిపి దానితోడయింగువ తీలకట్టి అనువానిని 2 భాగములు జేసి నిమ్మపలడు పులిచింత మొదలగు పుల్లని ద్రవ్యముల రసములతో మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలు జేసి నేవించిన అజీర్ణము కూల విషూచిక యొక్కెళ్ళు గుల్మము వుదరము అనువానిని నిస్సంకయముగ హరింపం జేసి పాచన దీపనములు గలుగంజేయు.

శంఖ వటికములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చింతాశ్వత్థస్సుహితౌర మపామార్గార్కా కంతథా | లవణంపంచసంగృహ్య త-శోలవణపంచకాః | సైంధవాద్యా సమాదాయ సర్వమేతత్పలద్వయమ్ | న్యాకర్నాచపృథక్కా-శ్యాతథా వైశంఖచూర్ణతః | ఫలత్రయాప్య

కర్నైకంద్వికర్న తులవంగకమ్ | ఏతత్సర్వంసమాసాద్య శ్లక్షణచూర్ణీకృతంశుభమ్ | భావయేదప్లుయోగేనసప్తధాచప్రయత్నతః | రసశృంఖవటీనామ నేవితస్సర్వరోగజిత్ | గుంజామాత్రమిమంఖాదే దృవేద్దీపనపాచనమ్ | అజీర్ణంవారసంభూతంపి త్తశ్లేష్మభవంతథా | విషూచీంశూలమానాహంహన్యాదత్రసంశయః ||

తా. చింత రావి జెముడు పుత్తరేణు జిల్లేడు అనువాని ఔరములు పంచల. లములు యివి దినుసుకు 8 రూపాయలయెత్తు శంఖభస్మము 2 రూపాయల యెత్తు త్రిఫలములు 1 రూపాయలయెత్తు లవంగములు 2 రూపాయలయెత్తు యటుల వీనినెల్ల దంచి చూర్ణముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో 7 మాల్లు భావనచేసి 1 గురిగింజంత యెత్తును నేవించిన అజీర్ణములు వాత పిత్త కఫములవలన జనించిన అజీర్ణము విషూచి కూల అనాహము వీనిని నిస్సంకయముగ హరింపంజేయుటయే గాక దీపనపాచనముల సగా గలుగంజేయు.

సంజీవనీ ఘృటికలు.

శ్లో॥ ఏడంగంనాగరంకృష్ణాపథ్యావహ్నివిభీతకాః | వచాగుమాచి భిల్లాతం విషంచాత్ర ప్రయోజయేత్ | ఏతానిసమభాగాని గోమూత్రేణైవపేషయేత్ | గుంజాభావటీకాం కుర్యాద్దద్యాదార్ద్రాకడైరసైః | ఏకామజీర్ణయుక్తస్య జ్యేవిషూచ్యాం ప్రదాషయేత్ | తిస్త్రోభుజంగదప్తస్య చత్రసస్పన్నీ పాతినః | గుటికాజీవనీనామ్నా సంజీవయతిచూనవమ్ |

తా. వాయువిడంగములు శొంఠి పిప్పలి కరక్కాయ చిత్రమూలపుపట్టు తాని కాయ వస తిప్పలిగ జీడి ఆతికస వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి గోమూత్రముతో ఖల్వమున మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో 1 మాత్రలు నేవించిన అజీర్ణమును 2 మాత్రల నేవించిన విషూచిని 8 మాత్రల నేవించిన సర్పవిషమును 4 మాత్రల నేవించిన సన్నిపాతమును హరింపంజేయు ఇది మనజానకు సంజీవి కుల్యంబుగనుండుటచే సంజీవనియని జెప్పబడు.

విలంబిక అలసక చికిత్స.

శ్లో॥ విలంబికాలసకయో రూర్ధ్వాధశ్శోభసంహితమ్ | నాశేనఫల
వర్త్యచతథాశోధనభేషజైః | దండాద్యలస కేవ్యుచ్చైరయ
మేవక్రియాక్రమః |

తా. విలంబిక అలసకము ఆన నీ 2 రోగములయందు వచనము విశేషము చేయుం
చుట హితకరంబు, మఱియు ఫలవర్తి శోధనావధము హితకరంబు, మఱియు దండా
లసక రోగమునందుకూడ ఈ చికిత్సలనే జేయవలయు.

అగ్నిమాంద్య నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మందస్త్రిక్షోభ విషమ స్సమశ్చేతిచతుర్వి
ధః | కఫపిత్తానిలాధి క్వాత్తత్సామ్య జ్ఞాతరోసలః |

తా. కఫ పిత్త వాతాధిక్యమువలనగాని లేక వానిసమత్వమువలన గాని జాత
రాగ్నికి 4 అవస్థలుగలగు. ఆవ్యయనిన-కఫమువలన మాంద్యావస్థ పిత్తమువలన తిష్టా
వస్థ వాతమువలన విషమావస్థ త్రిదోష సమత్వమువలన సమావస్థ అనునవియ.

అగ్నిమాంద్య స్వరూపము.

శ్లో॥ విషమోవాతజ్ఞా రోగ్యా తీక్ష్ణంపిత్తనిమిత్తజ్ఞా |
కరోత్యగ్నిప్రథామందో వికారాకఫసంభవాత్ |

తా. విషమాన్ని వాతజన్యములైన 80 రోగములయందు జేదైనా 1 రోగమును
సామాన్య జ్వరాతిపారములను గలుగఁజేయు తిష్టాన్ని పిత్తజన్యములైన 40 రోగముల
యందు వోష చోషాదిక రోగములలో దేనికేని గలుగఁజేయు, మందాన్ని కఫజన్యము
లైన 20 రోగములయందు దాలస్యాదుల గలుగఁజేయు.

సమాగ్నాద్వి లక్షణము.

శ్లో॥ సమాసమాగ్నేయ్య రశితా మాత్రాసమ్యగ్విపచ్యతే |
స్వల్పాపివైవ మందాగ్నే ర్విషమాగ్నేస్తుచేహినః |
కదాచిత్ప్రచ్యతేసమ్య క్కదాచిన్నవిపచ్యతే |
మాత్రాతిమాత్రాప్యశితా సుఖంయస్యవిపచ్యతే |
తిష్టాగ్నిరితితం విద్యాత్ప్రమాగ్ని శ్చేష్టృఉచ్యతే |

తా. సమాగ్నియందు భుజించిన యాహారము బాగుగ పచనంబగు మందాగ్ని
యందు అల్పాహారమును భుజించినను పచనముగాకుండు. విషమాగ్నియందు దొకపుడు
బాగుగపచనంబై మఱియుకపుడు పచనముగాకుండు. తిష్టాగ్నియందు మిక్కుటముగ
భుజించినను సుఖముగ పచనంబగు. కావున సర్వాగ్నులలో సమాగ్నియే శ్రేష్ఠంబు
(భిస్యకమనునగ్ని తిష్టాగ్నికి వ్యతిరిక్తంబు. కదుతిష్టాగ్నియే భిస్యకమను పేరంబటం
గునని చరకగ్రంథమున జెప్పబడియున్న యది) యుట్టినది—

తిష్టాగ్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సరేక్షీణకఫేపిత్తం కుపితంమారుతాన గమ్ | సోష్ట
ణాపాచకస్థానేబలమగ్నేః ప్రయచ్ఛతి తదాలబ్దబలోదేహం
యాక్షయేత్సానిలోసలః | అభిభూయపచత్యన్నం తైష్ట్యై
దాశుముహుగ్నుహుః | పక్త్వాన్నంసతతోధాతూణా శోణి
తాడిణ్ పచత్యపి | తతోచార్బల్యమాతంకం మృత్యుంచో
సానయేత్పరమ్ | భుక్తేన్నలభ తేశాంతిం జీర్ణమాత్రేప్రతా
మ్యతి | తృట్కాసదాహమోహాస్సుస్య ర్వాధయోత్యగ్ని
సంభవాః ||

తా. కఫము తీయించుటవలన బ్రకోపించిన పిత్తము వాతముతోగలిసి వ్రాష్ట
సహితముగ వర్తమాన పాచకస్థానమును జెంది అగ్నికి బలమును గలుగఁ జేయుచుండ
ఆ యగ్ని వాత సహాయమువలన ప్రబలి శరీరమున యాక్షయ గలుగఁజేయు. మఱియు
అగ్ని తనతీవ్రమువలన భుజించిన యన్నమును శీఘ్రముగ పచనముజేసి తదనంతరము
రక్తాది ధాతువులసహా ఫలుహుః పచనము జేయు. దానివలన సత్వహానిరోగము మర
ణము సగాగలుగు. మఱియునన్నము పచనమైనతోడనే మరలభుజించిన సుఖకరంబుగ
నుండు. విషమ అన్నము జీర్ణమైనతోడనే మార్ఘంజెందు ఈ మత్వగ్నియందు మూర్ఛా
దప్పి దగ్గు దాహము గలగు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆధ్మాసంశిరసోజాశ్యంపైరుత్పంఛర్ష్యరో
చకమ్ | ఆలస్యమాస్యవై వర్ణ్యం సర్వంచై వాగ్నిమాంద్యజమ్ |

తా. కదుపుమ్మట తలలో బాడ్యము గలుగుట శరీరము మౌనువలె నుండుట
వాంతి ఆరుది ఆలస్యము గలుగుట ముఖము వికర్ణంబగుట యీ లక్షణములన్నియు
నగ్నిమాంద్యమువలన గలగు.

అజీర్ణరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [అయు స్నేహే] ఆమంవిదగ్ధం విష్టబ్ధం కఫపిత్తానైః ప్రీతిః ।

అజీర్ణం కేచిద్చ్యంతి చతుర్థం రస శేషతః ।

అజీర్ణం పంచమం కేచి న్నిర్దోషం దిస పాకిచ ।

నదంతిష్ఠవ్యంచాజీర్ణం పాక్యతం ప్రతివాసరమ్ ॥

తా. కఫ పిత్త వాతములవలన క్రమముగ అమాజీర్ణము వికృతాజీర్ణము విష్టబ్ధాజీర్ణము అన ౩ అజీర్ణములు జనించు మఱియు ఆహార రస శేషమువలన 4 వ యజీర్ణము జనించునని కొందరు వచించెదరు మఱియు తీయింబగులులో పచనంబగు వపుడు కడు పుట్టినము మొదలగునవి లేకుండిన 5 వ యజీర్ణముని కొందరి మఱము మఱియు ప్రతి దినము స్వాభావికముగ (అనగా వికృతిజన్యముగాక) నుండునది 6 వది యని. కొందరు వచించెదరు (భుజించిన యన్నము పచనంబగు నిమిత్తము సుక్రతమున జెప్పబడి యుండు కొన్ని యాచారముల ప్రతిదినము తప్పక నాచరింపవలయునని బోధించెడి నిష్కర్మము యీయారవ యజీర్ణము జెప్పబడియె, అజీర్ణయనిన—“శ్లో॥ ధుక్తాకృత మంకాచ్చే ద్వామహార్యేన సంవిశేత్ । కబ్జరూప రసస్పృశ్య గంధాంశ్చ మనసః ప్రి యాత్ । భుక్తవానుపసేవేత తేనాన్నం సాధుతివృతిః” అనగా భోజనానంతరము 100 యడుగులు నడచి యెడమపార్శ్వముగ పరుండుట మనస్సుకు ప్రియకరమైన కబ్జ రూప రస స్పృశ్య గంధాగుల సేవించుట వీనివలన అన్నము బాగుగ పచనమును జేందుననుట.)

అజీర్ణ కారణము.

శ్లో॥ అత్యంబుపానా ద్విషమాశనాశ్చ సంఘారణాత్స్వప్నవిభ ర్యయాచ్చ । కా లేపినాత్కృత్యం లఘుచాపిభుక్తమన్నం సపా కంభజ తేనరస్య । ఈర్ష్యాభయకౌగ్ధ కరిక్షీ తేనలుభేనశుక్తై స్స్యనిపీడితేన । ప్రద్యేషయ క్తేనచ సే వ్యమానమన్నం ససమ్య క్షరిచాక మేకః ॥

తా. మిక్కుటముగ నీరుద్రాగుట అకాలమున భుజించుట మలమూత్రాది వేగముల నడ్డగించుట మగటియడగు నిద్రించుట యీ కారణములవలన భోజనకాలమున స్పృహణి గుణయుక్తంబై శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యంబై మలకనగనుండు యన్నమును

భుజించినను బాగుగ పచనము జేందకుండు. ఇతీయు * ఈర్ష్య భయ క్రోధములయొ క్క వ్యాప్తిజలన లోభ శోక ద్వైన్యములయొక్క సేవలన మత్సరయుక్తుడుగ నుండు వాడు భుజించిన యన్నము బాగుగ పచనము గాకుండు (ఈర్ష్య భయ క్రోధాదులు మానసిక దోషాజీర్ణవిషయమై జెప్పబడి యన్నదని కొందరు వచించెదరు.)

అమాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ తత్రామేగురుర్నోస్కేద శ్శోధోగండాక్షికోటగః ।

ఉద్గారశ్చ యథాభుక్త మవిదగ్ధః ప్రవర్తతే ॥

తా. శరీరమున జడత్వము వుట్కేవముగలుగుట చెక్కిళ్లు నేత్రములు అనువాని యంగు వాపుగలుగుట భుజించినటుల తేనపులువచ్చుట యీ లక్షణములుగలది అమా జీర్ణమని తెలియవలయు.

విదగ్ధాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ విదగ్ధే భ్రమిత్వమ్మూర్ఛాః పిత్తాచ్చ వివిధాగుజః ।

ఉద్గారశ్చ సధూమాన్లు స్స్వీదోదాహశ్శబ్దాయతే ॥

తా. భ్రమ దప్పి మూర్ఛగలుగుట పిత్తమువలన పలువిధ వోష చోషాదిక పీడ లుగలుగుట పోగయుక్తిముగ పుట్లగ తేనపులువచ్చుట శరీరమున చెరుట దాహముగలు గుట యీ లక్షణములు గలది విదగ్ధాజీర్ణమని తెలియవలయు.

విష్టబ్ధాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ విష్టబ్ధేఘోలమాధ్మానం వివిధావాలేవేదనాః ।

మలవాలాప్రవృత్తిశ్చ స్తంభోమోహోంగవీడనమ్ ॥

తా. కూల కడుపుబ్బరము పలువిధవాలేవేదనాః రూప వీడనలుగలుగుట మలము వాలము బంధించుట శరీరము స్తంభించుట మోహము అంగవీడనము (అనగా ఆమవా తలక్షణము) గలుగుట యీ లక్షణములుగలది విష్టబ్ధాజీర్ణమని తెలియవలయు.

రస శేషాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ రసశేషేన్నవిద్యేషో హృదయాశుద్ధికారవే ।

* ఈర్ష్యయన - చోకని మేలు సోర్వకుండుట.

తా. అన్న ద్వేషము హృదయమున అస్వస్థత కఠిరజడత్వము గలది రసశేషజీర్ణ మని దెలియవలయు.

వాలాజీర్ణ లక్షణము

శ్లో! [మాధవనిదానే] విప్లంభోవమన్గ్రాభాంతి ర్హింద్రాహఃపూత గంధతా । ముఖేలోష స్త్రపా ర్తిశ్చ వాలాజీర్ణస్యలక్షణమ్ ।

తా. మలబద్ధము వాంతి భ్రమ అఱిమ్ములోనుంట ముఖమునగుర్గంధము శోష దప్పి పిడగలిగిన వాలాజీర్ణమని దెలియవలయు.

పిత్రాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో! శేచనం జఠ శేఘాలం వమనంచ ముహుర్ముహుః । నాస్తపాదాతిసంకోచః పైత్తాజీర్ణస్యలక్షణమ్ ।

తా. విశేషములు కడుపులో కాల పలుమాట రమనము హస్త పాదములకుం దు సంకోచము గలిగిన పిత్రాజీర్ణమని దెలియవలయు.

శ్లేష్మాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో! వాంతిర్భ్రాతిస్తు ఫేస్వేదో జడతాశీతతాతథా । కాష్టవజ్జాయ తేదేహః క షాజీర్ణస్యలక్షణమ్ ।

తా. వాంతి భ్రమ ముఖమునందుచెమట జడత్వము శీతలముగలుగుట కఠిరము కొయ్యబారుట యీ లక్షణములుగలది శ్లేష్మాజీర్ణ మని దెలియవలయు.

అజీర్ణోపద్రవములు.

శ్లో! మూర్ఛాప్రలాపో వమధుః ప్రసేక స్పదనంశ్రమః । ఉపద్రవాభవం త్యేతే మరణంచాప్యజీర్ణతః ।

తా. మూర్ఛ రణించుమాటులు వోకర నోటనీరూతుట కఠిరశైధిల్యము బడలిక అను నీయుపద్రవములు అజీర్ణ మువలన గలంగు. వఱియు అజీర్ణము మిక్కుటముగ బ్ర శోపించుటవలన మరణము సగా గలంగు.

అజీర్ణమునకు ముఖ్య కారణము.

శ్లో! అనాత్మవంతః పశువ ద్భృజతే యే క్రమాణతః ।

రోగానికస్య తేమూల మజీర్ణం ప్రాప్నువంతిహి ।

తా. అశ్యాశచే క్షానకూశ్యుడై పశువువలె మిక్కుటముగ దినుటవలన అనేక రోగములకు మూలంబైన అజీర్ణరోగము జనించు.

అజీర్ణహర యోగములు.

శ్లో! [మాధవనిదానే] లవణం కాంజికం చైవ గుడం జాబీరపల్ల వమ్ । పిబేద జీర్ణశాత్మ్యం వజ్రకౌరం యథాజలైః । నింబ కాస్తుంబ చైలేన మర్దనంచ క్రశస్యతే ॥

తా. ఉప్పు కలి లెల్లము నిమ్మయిగుళ్ళు వీని సుభాగములుగ నూరి భక్షించినను లేక బ్రహ్మశివుడు యాడిదెను నీళ్ళలోగలిపి ద్రాగినను లేక వేపవిత్తుల నూనె నుగాని లేక మనుచువిత్తులనూనెనుగాని కఠిరమునకు లేపనము జేసినను అజీర్ణములు హరించు.

అజీర్ణహర కల్పము.

శ్లో! లాజాచూర్ణ యుతుంక్షౌద్రం పథ్యాదేయం ప్రయత్నతః । జాతీఫలస్య సంచూర్ణం ద్విగుంజం పర్పటీరసమ్ । పిబేచ్ఛీతలతోయేన తథాజీర్ణ ప్రశాంతయే ।

తా. వేలపుసత్తు లేన కరక్కాయలు అనువానిని నేవించినను లేక బాజికాయ చూర్ణములో 2 గురిగింజలయెత్తు పర్పటీరసమునుగలిపి కఠోదకముతోడ నేవించినను అజీర్ణము హరించు.

అజీర్ణములకు పథ్యాదిచూర్ణము.

శ్లో! పథ్యాపలత్రయంచూర్ణం త్రికటుంచపలత్రయమ్ । పలైకం పిప్పలీమూలం త్వగేలా పత్రకంపుఫక్ । కర్ణాంశం చూర్ణితంయోజ్యం వంచవింశ త్పల్లెర్దుడైః । పలార్థ పటికాంఖాదే త్సర్వాజీర్ణ ప్రశాంతయే ।